Przemysław Śleszyński

Raport
o przestrzennej depopulacji i migracjach młodych dorosłych w Polsce
wykonany w ramach projektu pt.
„Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją”

Centrum Badań Migracji, Depopulacji i Rozwoju
Uniwersytetu Opolskiego

Opole 2025

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Spis treści

Kluczowe wyniki i ustalenia ... 6

Key findings ... 10

1. Wprowadzenie ... 14

1.1 Sformułowanie problemu w skali kraju ... 14

1.2 Sformułowanie problemu w skali regionalnej i lokalnej ... 17

1.3 Podstawowe prawidłowości w zakresie rodzicielstwa i płodności ... 21

1.4 Czynniki depopulacji ... 30

1.5 Cele opracowania ... 32

1.6 Źródła danych ... 34

1.7 Metody badań ... 36

1.8 Klasyfikacje terytorialne i hierarchiczno-funkcjonalne (osadniczo-funkcjonalne) ... 38

1.9 Współczesny kontekst europejski i unijny ... 49

2. Źródła danych i ich ocena ... 56

2.1 Rejestracja ludności i mobilności stałoosiedleńczej (residential mobility) w Polsce ... 56

2.1.1 Wprowadzenie ... 56

2.1.2 Rejestr PESEL i rejestr mieszkańców (ewidencja ludności) ... 57

2.1.3 Spisy powszechne ... 68

2.1.4 Ocena wyników ludnościowych NSP 2021 ... 75

2.1.5 Rejestracja bieżąca (ewidencja ludności) ... 83

2.1.6 Ludność rezydująca ... 90

2.2 Alternatywne źródła krajowe i międzynarodowe ... 93

2.2.1 Rejestry administracyjne ZUS i inne ... 93

2.2.2 Global Human Settlement Layer i inne gridy ... 97

2.2.3 Lokalne badania terenowe i studialne ... 101

2.2.4 Pomiary telemetryczne ... 109

2.3 Wnioski ... 115

2.3.1 Możliwości poprawy statystyki miejsca zamieszkania i mobilności ludności ... 115

2.3.2. Ocena dostępnych sposobów monitorowania migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją ... 117

3. Delimitacje obszarów depopulacji ... 124

3.1 Wprowadzenie 124
3.2 Delimitacje obszarów wyludniających się 126
3.2.1 Gminy 126
3.2.2. Miasta 135
3.2.3. Miejskie obszary funkcjonalne (MOF) 143
3.3 Depopulacja w kategorii wieku 20-39 lat 150
3.3.1 Ubytek ludności 150
3.3.2. Zmiany według wieku i płci 152
3.4. Problem nadmiernego odpływu młodych (20-39 lat) 158
3.4.1. Miasta i gminy 158
3.4.2. Miejskie obszary funkcjonalne (MOF) 161
3.5. Podsumowanie 162
4. Typologia regionów depopulacyjno-migracyjnych 163
4.1 Wprowadzenie 163
4.2 Depopulacja całkowita według miejskich obszarów funkcjonalnych 163
4.3 Obszary nadmiernego odpływu młodej populacji 175
4.4 Typologia regionów depopulacyjno-emigracyjnych 184
4.5 Podsumowanie 194
5. Charakterystyka i wpływ migracji wewnętrznych na depopulację 195
5.1 Kierunki i natężenie migracji ogółem 195
5.1.1 Natężenie i główne cechy mobilności wewnętrznej w latach 1989-2023 195
5.1.2 Kierunki i bilans migracji wewnętrznych 198
5.1.3 Zróżnicowania przestrzenne i międzyregionalne 217
5.2 Migracje według wieku i płci 222
5.3 Kierunki przepływów młodych dorosłych 224
5.4 Problem feminizacji odpływu 231
5.5. Atrakcyjność migracyjna miast i gmin 243
5.5 Dyskusja wyników i wnioski 248
6. Charakterystyka regionów wyludniających się i emigracyjnych 253
6.1. Wprowadzenie 253
6.2. Aktualne i prognozowane zjawiska i procesy demograficzne 256
6.2.1. Małżeństwa 256

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

6.2.2. Urodzenia i zgony ... 258
6.2.3. Zastępowalność pokoleń ... 264
6.2.4. Indeks starości ... 265
6.2.5. Prognoza do 2050 r. ... 268
6.2.6. Klasyfikacja Webba ... 272
6.3. Bilans migracji zagranicznych ... 278
6.3.1. Wprowadzenie ... 278
6.3.2. Migracje rejestrowane przez obowiązek meldunkowy ... 279
6.3.3. „Czasowa" emigracja zagraniczna ... 281
6.3.4. „Czasowa" imigracja zagraniczna ... 285
6.3.5. Oświadczenia o powierzeniu pracy cudzoziemcom ... 288
6.3.6. Nadane statusy UKR w rejestrze PESEL ... 290
6.3.6. Bilans „czasowych" migracji zagranicznych ... 292
6.4. Charakterystyka osadnicza i planistyczna ... 294
6.4.1. Gęstość zaludnienia obszarów wiejskich ... 294
6.4.2. Struktura wielkości wsi i rozproszenie zabudowy ... 296
6.4.3. Problem chaosu przestrzennego ... 300
6.5. Charakterystyka społeczno-ekonomiczna ... 308
6.5.1. Funkcje gospodarcze i struktura zatrudnienia ... 308
6.5.2. Bezrobocie ... 313
6.5.3. Dochody własne budżetów gmin ... 317
6.5.4. Syntetyczny wskaźnik jakości życia ... 319
6.5.5. Peryferyjność i wykluczenia ... 320
6.5.6. Powiązanie obszarów depopulacyjno-emigracyjnych z obszarami problemowymi i miastami tracącymi funkcje społeczno-gospodarcze ... 328
6.6. Wpływ czynników przyrodniczych na depopulację ... 340
6.7. Wnioski ... 347
7. Wnioski, dyskusja i rekomendacje ... 354
7.1. Główne wnioski diagnostyczne i prognostyczne ... 354
7.2. Kluczowa rola drugiego przejścia demograficznego i exodusu emigracyjnego ... 363
7.3. Luki badawcze oraz systemowe potrzeby wsparcia monitoringu ... 370
7.4. Rekomendacje dla polityki rozwoju ... 378

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

7.5. Sposoby wdrożenia 385
Literatura 387
Spis rycin 405
Spis tabel 411

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Kluczowe wyniki i ustalenia[1]

1. W Polsce zidentyfikowano 1213 gmin depopulacyjno-emigracyjnych (na 2477 ogółem), tj. z trwałym ubytkiem ludności i nadmiernym jej odpływem w latach 2004-2024). Charakteryzują się one długotrwałym, znacznym zmniejszeniem liczby ludności, wynikającym z niskiej dzietności i emigracji, zwłaszcza wskutek nadmiernego odpływu młodszej populacji w wieku ok. 20-40 lat.
2. W latach 2004-2023 na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych ubyło ok. 2 mln ludności, w tym ok. 1,2 mln w wieku 20-39 lat (ok. 30%). Prognozy demograficzne wskazują na dalsze wyludnianie się, w tym w wymienionej grupie do 2050 r. o dalsze ok. 1,5 mln (40%), co skutkuje m.in. silnym brakiem zastępowalności pokoleń.
3. Procesy depopulacyjno-emigracyjne mają głęboko zróżnicowany charakter regionalny i przestrzenny. Choć w różnym stopniu, dotykają jednak wszystkich województw w Polsce (ok. 20-80% liczby gmin w każdym z regionów). Szczególnie intensywnie wyludniające się miasta i gminy położone są na wschodzie i północy kraju oraz w tzw. peryferiach wewnętrznych (na styku największych obszarowo województw), gdzie nie dopływają bodźce rozwoju ze stolic regionów, a dostępność do usług i atrakcyjnych miejsc pracy jest najgorsza.
4. Odpływ ludzi młodych stał się głównym „nośnikiem” postępującej depopulacji kraju i współtowarzyszącego temu procesowi starzenia się ludności. W wielu regionach nastąpiło silne wydrenowanie osób w wieku ok. 20-40 lat, nieodbudowane urodzeniami. Problem dotyczy regionów peryferyjnych oraz, co jest znaczącą zmianą w ostatnich trzech dekadach, miast różnej wielkości (tzw. kurczenie się miast). Obszary te w perspektywie kolejnego pokolenia czeka głęboki kryzys z powodu destrukcji potencjału demograficznego, zmniejszania bazy ekonomicznej i w konsekwencji być może nawet bankructw samorządów. W szczególny sposób depopulacja wyniszcza średnie miasta (w tym byłe stolice wojewódzkie), które wskutek kurczenia się zasobów ludzkich i

[1] Opracowano przy współpracy prof. Kariny Bedrunki-Gudaniec i dr Magdaleny Witkowskiej.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

bazy ekonomicznej będą tracić dotychczasową pozycję w systemie osadniczym.

5. Obszary depopulacyjno-emigracyjne charakteryzują się, m.in.: niską gęstością zaludnienia, rozproszeniem osadnictwa, ograniczonym rynkiem pracy, słabą dostępnością transportową (wykluczeniem komunikacyjnym) oraz niższym poziomem usług publicznych. Pomimo wyludniania się, na tych obszarach istnieją nadwyżki terenów budowlanych (ok. 200 tys. ha tzw. odrolnionych gruntów), które na obszarach o większej presji turystycznej mogą przyczyniać się do dalszego rozpraszania zabudowy, chaosu przestrzennego i zwiększenia kosztów funkcjonowania infrastruktury (ponieważ w turystyce upatrywane są możliwości aktywizacji gmin wyludniających się, konieczne jest tu skoordynowanie działań). Na pozostałych obszarach wskutek braku popytu nadmiarowe tereny budowlane mogą destabilizować rynek nieruchomości.
6. Populacja młodych jest „drenowana" m.in. przez najlepiej rozwinięte metropolie tzw. 'wielkiej piątki' (Warszawa, Kraków, Poznań, Trójmiasto i Wrocław wraz ze strefami przedmiejskimi). Miasta te przyciągają czynnikami ekonomicznymi (wynagrodzenia), społecznymi (awans zawodowy, kariera) i osobistymi (samorozwój, dostęp do usług i kultury). *À rebours* brak możliwości satysfakcjonującego zaspokojenia tych potrzeb na obszarach wyludniających się jest czynnikiem 'wypychającym' i pobudzającym emigrację.
7. Na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych charakterystyczny jest silniejszy odpływ młodych kobiet, przez co występuje tam maskulinizacja utrudniająca dobór par i zakładanie rodzin. Powodem jest większa skłonność do lepszego wykształcenia oraz poprawy warunków życia, co skutkuje luką edukacyjną[2] oraz trudnościami w doborze małżeńskim.
8. Skala migracji osób młodych jest znacząco niedoszacowana w danych publicznych. Wynika to z przestarzałego systemu meldunkowego, słabej koordynacji rejestrów administracyjnych oraz nierejestrowanego charakteru wielu wyjazdów. Brakuje zintegrowanego systemu monitorowania zmian demograficznych na poziomie gmin, powiatów i innych jednostek. Utrudnia to racjonalne planowanie przestrzenne oraz politykę oświatową, mieszkaniową,

[2] W tym kontekście luka edukacyjna oznacza znacząco niższe wykształcenie mężczyzn od wykształcenia kobiet na obszarach peryferyjnych.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

zdrowotną itd. W efekcie wiele działań, także inwestycyjnych, może być nietrafionych, w tym nadmiarowych w stosunku do rzeczywistego zapotrzebowania.

9. Obecny sposób pomiaru liczby ludności nie odpowiada realiom. Potrzebna jest aktualizacja definicji ludności zamieszkującej, uwzględniająca zjawisko wielolokalności (realizacji aktywności życiowej w różnych miejscach zamieszkania), czasowej obecności i zwiększonej mobilności populacji. Konieczne jest też wykorzystanie nowoczesnych danych (np. telemetrycznych, satelitarnych), a także jakościowych badań terenowych – jako uzupełnienia statystyki publicznej. Dzięki temu samorządy zyskają wiarygodniejszy obraz populacji i jej struktury oraz zachodzących zmian.
10. Saldo rejestrowanych, a w jeszcze większym stopniu rzeczywistych migracji międzynarodowych na obszarach peryferyjnych bardziej wzmacnia depopulację, niż ją osłabia. Imigracja zagraniczna przyczyniają się do pogłębiania polaryzacyjnego modelu redystrybucji ludności, ponieważ obcokrajowcy osiedlają się głównie w dużych aglomeracjach i ośrodkach przemysłowych. Na obszarach dotkniętych depopulacją ich liczba jest relatywnie niewielka, a wielu z nich przebywa jedynie krótkookresowo.
11. Polityka rozwoju powinna przyjąć zmiany demograficzne jako kluczową determinantę odporności terytorialnej i policentrycznego rozwoju kraju. Tym samym polityka regionalna powinna być głównym narzędziem przeciwdziałania negatywnym trendom depopulacyjno-emigracyjnym.
12. Potrzebne jest nowe, zintegrowane podejście analityczno-prognostyczne, dotyczące młodych ludzi tworzących zasób ludzki na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych, łączące wiedzę z wielu dziedzin, tj. zwłaszcza demografii, ekonomii, geografii, pedagogiki, polityki społecznej, psychologii, socjologii. Wobec braków kadrowych w środowiskach naukowo-eksperckich, skali i powszechności problemu wyludniania się kraju (ok. 80% miast, gmin i terytorium) oraz fundamentalnego znaczenia tego dla rozwoju Polski, w tym biologicznego przetrwania narodu, konieczne jest utworzenie wyspecjalizowanej placówki badawczej zajmującej się demografią i pokrewnymi zagadnieniami o randze Państwowego Instytutu Badawczego.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

13. Dlatego też, m.in. ze względu na fakt, że depopulacja i drenaż zasobów ludzkich stał się największym, fundamentalnym problemem rozwojowym Polski, także dla większości miast, powinny być prowadzone bardziej pogłębione analizy, obejmujące zwłaszcza:
    - szczegółową identyfikację przyczyn wyludniania i nadmiernego odpływu, tj. określenie, jakie czynniki (np. brak miejsc pracy, niedostateczna infrastruktura, niezadowalające warunki życia, starzenie się społeczeństwa) 'napędzają' depopulację i drenaż zwłaszcza młodych zasobów ludzkich;
    - ocenę skutków depopulacji i emigracji, tj. odpowiedź, w jaki sposób wyludnianie się wpływa na środowisko, strukturę społeczną i lokalną gospodarkę;
    - wsparcie polityki lokalnej, tj. dostarczenie danych do tworzenia strategii przeciwdziałania depopulacji (np. przyciąganie inwestorów, poprawa jakości życia);
    - identyfikację i zrozumienie roli potencjałów endogenicznych oraz ich ograniczeń, tj. określenie, jakie zasoby (np. przyrodnicze, kulturowe) mogą być wykorzystane dla wsparcia gmin, miejskich obszarów funkcjonalnych i województw.
14. Na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych potrzebne jest podniesienie świadomości i edukacji, tj. zwiększenie wiedzy o problemie, i mechanizmach i skutkach wyludniania wśród decydentów oraz społeczności lokalnych i regionalnych. W tym powinno nastąpić włączenie mieszkańców w proces analityczno-ewaluacyjny (np. poprzez konsultacje), które może zwiększyć trafność wniosków oraz akceptację proponowanych i podejmowanych działań naprawczych. Problem wyludniania się, jego uwarunkowań i skutków powinien też być silniej eksponowany w szkolnych programach nauczania.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Key findings[3]

1. In Poland, 1,213 municipalities (communes) have been identified as experiencing depopulation and emigration (out of a total of 2,477), i.e., with a permanent decline in population and excessive outflow between 2004 and 2024. They are characterized by a long-term, significant decrease in population resulting from low fertility and emigration, especially due to the excessive outflow of the younger population aged approx. 20-40.
2. Between 2004 and 2023, the depopulation and emigration areas lost approximately 2 million inhabitants, including approximately 1.2 million aged 20-39 (approximately 30%). Demographic forecasts indicate further depopulation, including in the above-mentioned group, by around 1.5 million (40%) by 2050, resulting, among other things, in a severe lack of generational replacement.
3. Depopulation and emigration processes vary greatly in nature depending on the region and location. Although to varying degrees, they affect all voivodships in Poland (approx. 20-80% of communes in each region). The most intensively depopulated urban and rural communes are located in the east and north of the country and in the so-called internal peripheries (at the junction/borderline of the largest voivodships), where there are no development incentives from the regional capitals and access to services and attractive jobs is the worst.
4. The outflow of young people has become the main ‘carrier’ of the country's progressive depopulation and the accompanying aging of the population. Many regions have experienced a significant drain of people aged around 20-40, which has not been offset by births. The problem affects peripheral regions and, in a significant change over the last three decades, cities of various sizes (the so-called shrinking of cities). These areas are facing a deep crisis in the next generation due to the destruction of their demographic potential, the reduction of their economic base and, as a consequence, possibly even the bankruptcy of local governments. Depopulation is particularly devastating for

[3] Prepared in collaboration with Assoc. Prof. Karina Bedrunka-Gudaniec and Dr Magdalena Witkowska.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

medium-sized cities (including former voivodship capitals), which, as a result of shrinking human resources and economic base, will lose their current position in the settlement system.

5. Areas affected by depopulation and emigration are characterized by, among other things: low population density, scattered settlements, a limited labor market, poor transport accessibility (transport exclusion), and a lower level of public services. Despite depopulation, there is a surplus of building land in these areas (approx. 200,000 ha of so-called de-agriculturalized land), which in areas with greater tourist pressure may contribute to further dispersion of development, spatial chaos, and increased infrastructure operating costs (since tourism is seen as an opportunity to revitalize depopulated communes, it is necessary to coordinate actions here). In other areas, due to a lack of demand, surplus building land may destabilize the real estate market.
6. The young population is being 'drained' by, among others, the most developed metropolises of the so-called 'Big Five' (Warsaw, Krakow, Poznań, the Tri-City, and Wrocław, together with their suburban areas). These cities attract people with economic (salaries), social (professional advancement, career) and personal (self-development, access to services and culture) factors. *À rebours*, the inability to satisfactorily meet these needs in depopulating areas is a factor that "pushes" and stimulates emigration.
7. Areas affected by depopulation and emigration are characterized by a stronger outflow of young women, resulting in masculinization, which hinders mate selection and family formation. The reason for this is a greater tendency to seek better education and improve living conditions, which results in an educational gap[4] and difficulties in mate selection.
8. The scale of youth migration is significantly underestimated in public data. This is due to an outdated registration system, poor coordination of administrative registers, and the unregistered nature of many departures. There is no integrated system for monitoring demographic changes at the level of municipalities, counties, and other administrative (local government) units. This hinders rational spatial planning and education, housing, health, and

[4] In this context, the educational gap refers to the fact that men have a significantly lower level of education than women in peripheral areas.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

other policies. As a result, many activities, including investments, may be misguided, including excessive in relation to actual demand.

9. The current method of measuring population numbers does not reflect reality. There is a need to update the definition of the resident population, taking into account the phenomenon of multi-location (carrying out life activities in different places of residence), temporary presence, and increased population mobility. It is also necessary to use modern data (e.g., telemetric, satellite) and qualitative field research to supplement public statistics. This will give local governments a more reliable picture of the population, its structure, and the changes taking place.
10. The balance of registered, and to an even greater extent actual, international migration in peripheral areas reinforces depopulation rather than mitigating it. Foreign immigration contributes to the deepening of the polarizing model of population redistribution, as foreigners settle mainly in large agglomerations and industrial centers. In areas affected by depopulation, their number is relatively small, and many of them stay only for a short period of time.
11. Development policy should accept demographic change as a key determinant of territorial resilience and the polycentric development of the country. Thus, regional policy should be the main tool for counteracting negative depopulation and emigration trends.
12. A new, integrated analytical and prognostic approach is needed for young people who constitute the human resources in areas affected by depopulation and emigration, combining knowledge from many fields, i.e. especially demography, economics, geography, pedagogy, social policy, psychology, and sociology. Given the shortage of personnel in scientific and expert circles, the scale and prevalence of the problem of depopulation in the country (approx. 80% of towns and cities, communes, and territory area) and the fundamental importance of this for the development of Poland, including the biological survival of the nation, it is necessary to establish a specialized research institution dealing with demography and related issues with the status of a National Research Institute.
13. Therefore, due to the fact that depopulation and the drain of human resources have become the biggest fundamental development problem for Poland,

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

including for most cities, more in-depth analyses should be conducted, covering in particular:

- detailed identification of the causes of depopulation and excessive outflow, i.e., determining what factors (e.g., lack of jobs, inadequate infrastructure, unsatisfactory living conditions, aging population) are driving depopulation and the drain of human resources, especially young people;
- assessment of the effects of depopulation and emigration, i.e. how depopulation affects the environment, social structure, and local economy;
- support for local policy, i.e. providing data for the development of strategies to counteract depopulation (e.g., attracting investors, improving quality of life).
- identifying and understanding the role of endogenous potential and its limitations, i.e. determining what resources (e.g., natural, cultural) can be used to support municipalities, functional urban areas, and voivodships.

14. In the areas affected by depopulation and emigration, there is a need to raise awareness and improve education, i.e. to increase knowledge about the problem, mechanisms, and effects of depopulation among decision-makers and local and regional communities. This should include involving residents in the analysis and evaluation process (e.g., through consultations), which may increase the accuracy of conclusions and acceptance of proposed and undertaken corrective measures. The problem of depopulation, its causes, and effects should also be given greater prominence in school curricula.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

1. Wprowadzenie[5]

1.1 Sformułowanie problemu w skali kraju

W ostatnich dwóch dekadach w Polsce ujawnił się zwrot w rozwoju demograficznym, polegający na zmianie bezwzględnego wzrostu na spadek liczby ludności. Według oficjalnych danych (dane BDL GUS)[6] najwyższa liczba ludności kraju wystąpiła w końcu 1998 r. (38 667 tys. osób). Potem przez większość roczników występował spadek, w tym ma on miejsce nieprzerwanie od 2018 r. z tendencją do nasilania się.

Rejestrowane dane to jednak tylko pewne uproszczenie, jedynie przybliżające spadkowy kierunek i orientacyjny wymiar liczbowy zachodzących zmian. Już spis powszechny w 2002 r. pokazał, że liczba ludności w ewidencji bieżącej była zawyżona o co najmniej 400 tys. osób, głównie z powodu emigracji zagranicznej o zazwyczaj stałym charakterze. Następnie po przyłączeniu do Unii Europejskiej w szczytowym momencie w 2006 r. „czasowo" poza granicami Polski pozostawało około 2,5 mln osób, z czego znaczna część stała się trwałym ubytkiem, pomimo że pozostawała w krajowej ewidencji. Już wówczas liczba ludności przebywającej faktycznie na terytorium Polski prawdopodobnie spadła do ok. 36 mln (i to uwzględniając rejestrowaną „czasową" i nierejestrowaną nielegalną imigrację zagraniczną w wysokości ok. 300-500 tys. osób). W tym w wieku przedprodukcyjnym

[5] Chciałbym w tym miejscu serdecznie podziękować prof. Romualdowi Jończemu za inicjację oraz inspirację badań i stworzenie warunków do optymalnej pracy. Chciałbym też podziękować Paniom prof. Karinie Bedrunce-Gudaniec (Uniwersytet Opolski) i dr Magdalenie Witkowskiej (MRPiPS) za nieocenione wsparcie organizacyjne oraz Pani mgr Patrycji Wodzińskiej za dostosowanie tekstu do wymogów dostępności cyfrowej. Pracownikom Departamentu Badań Demograficznych GUS oraz Departamentu Statystyki i Prognoz Aktuarialnych ZUS bardzo dziękuję za ponadstandardową, nieocenioną pomoc w przygotowaniu i przekazaniu danych statystycznych. Dziękuję też pracownikom Departamentu Rejestrów Państwowych Centralnego Ośrodka Informatyki za zestawienie danych o strukturze wieku i płci z rejestru PESEL.

[6] W Polsce dostępnych jest publicznie kilka źródeł danych, na podstawie których można identyfikować liczbę ludności. Podstawowym i najbardziej wyczerpującym jest Bank Danych Lokalnych GUS (BDL) i w niniejszym opracowaniu, jeśli to nie zostanie zaznaczone inaczej, to źródło będzie podstawą analiz. W tym jako domyślna będzie używana definicja krajowa tej ludności, bazująca na spisach powszechnych ludności oraz ewidencji ludności (tzw. rejestracji bieżącej).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

i produkcyjnym – kluczowym dla utrzymania funkcji i biologicznego przetrwania narodu – populacja spadła poniżej 30 mln. „Nieobecna" lub „zawieszona" część ludności częściowo wynikała z transformacji i akcesji Polski do Unii Europejskiej, a częściowo z jeszcze wcześniejszych ruchów migracyjnych. Jeszcze przed rozszerzeniem UE szacowano, że po stanie wojennym w 1981 r. z kraju wyjechało i nie powróciło do 1988 r. ponad 700 tys. osób, które pozostały w Polsce w ewidencji, zawyżając stany ludności (Sakson, 2000)[7].

Wszystko wskazuje na to, że Polska wyludnia się już od około 1989 r., czyli od przełomu politycznego, kończącego epokę Polski Ludowej. Fakt ten, znany jedynie w wąskim środowisku demografów, geografów ludności oraz niektórych ekonomistów, był z nielicznymi wyjątkami ignorowany lub co najmniej bagatelizowany przez wszystkie władze publiczne. Przyśpieszenie bezwzględnej depopulacji w ostatniej dekadzie obnażyło też bezsilność struktur państwowych i samorządowych wobec tego problemu. Wprowadzona w 2016 r. realna polityka prorodzinna w postaci stosunkowo wysokich wówczas zachęt ekonomicznych, okazała się spóźniona o co najmniej dekadę i jedynie przez kilka lat wyhamowała trend spadku liczby urodzeń.

W roku 2025 można wnioskować, że Polska stała się krajem trwale wyludniającym się, a możliwości łagodzenia lub naprawy ubytku ludności są bardzo trudne. W skali całego kraju w perspektywie krótkookresowej leżą one głównie po stronie imigracji zagranicznej, a w perspektywie długookresowej – po stronie zwiększonej dzietności. Oznacza to, że pomimo aktualnego kryzysu demograficznego naród polski nie musi być skazany na wymarcie i obecne terytorium kraju zajmą ludy z całego świata. Zawsze są możliwości wyhamowania czy nawet przełamania negatywnych trendów, jednak ze względu na długość cyklu biologicznego reprodukcji ludności i tzw. bezwład demograficzny, wzbudzone przez np. politykę prorodzinną pozytywne zmiany mogą zajść dopiero w perspektywie dekad i pokoleń.

W każdym razie, w całej Europie Zachodniej ma miejsce trwałe wyludnianie się i starzenie się społeczeństw, zwłaszcza rodzimej i głównie białej populacji. Jest to także problem coraz większej liczby innych krajów na świecie, zwłaszcza w Azji.

[7] Z tego powodu błędna jest dość powszechna interpretacja, że wspomniany exodus 2,5 mln obywateli polskich za granicę jest skutkiem wyłącznie transformacji politycznej i społeczno-gospodarczej po 1989 r. i akcesji z Unią Europejską.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Spośród ok. 130 krajów na świecie z liczbą ludności powyżej 5 mln, w dekadzie 1993-2003 wyludniało się tylko 10 (wszystkie w Europie lub b. ZSRR, w tym Polska), w latach 2003-2023 liczba ta wzrosła nieznacznie (11), ale już w latach 2022-2023 odnotowano 17 krajów[8].

Dostrzegając problem zarówno wyludniania się, jak też starzenia się społeczeństwa, Komisja Europejska przyznaje ostatnio, że „w Europie zachodniej zachodzi poważna transformacja demograficzna" oraz że „zmiany demograficzne wywierają duży wpływ na życie codzienne i wymagają całościowych i zintegrowanych rozwiązań"[9]. W tym kontekście identyfikowane są następujące obszary życia społeczno-gospodarczego[10]:

- „rynek pracy – w miarę jak liczba ludności w wieku produkcyjnym w Europie maleje, utrzymanie wzrostu gospodarczego wymaga wprowadzenia na rynek pracy większej liczby osób lub zwiększenia wydajności dzięki postępowi technologicznemu i rozwojowi umiejętności;
- zatrudnienie – ponieważ ludzie żyją dłużej i dłużej są zdrowi, wielu z nich chce nadal pracować, choć niekoniecznie w tym samym zawodzie;
- usługi opiekuńcze – z uwagi na coraz większy odsetek osób starszych w UE wzrasta zapotrzebowanie na usługi opiekuńcze i chwieje się długoterminowa stabilność finansowa państw opiekuńczych;
- równowaga demograficzna – tendencje demograficzne nie dotykają każdego kraju i regionu w taki sam sposób: podczas gdy w jednych krajach UE przewiduje się spadek liczby ludności już w

[8] Białoruś, Bułgaria, Chiny, Grecja, Japonia, Kuba, Nepal, Niemcy, Polska, Rosja, Serbia, Słowacja, Sri Lanka, Tajlandia, Ukraina. Węgry, Włochy.

[9] Komisja Europejska (2024). Skutki zmian demograficznych w Europie. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/impact-demographic-change-europe_pl#si%C5%82a-demografii

[10] Komisja Europejska (2023). Komunikat „Zmiany demograficzne w Europie: zestaw narzędzi do działania". https://commission.europa.eu/publications/communication-demographic-change-europe-toolbox-action_en?prefLang=pl&etrans=pl [24.05.2025]

nadchodzących latach, w innych w tym samym okresie przewiduje się wzrost liczby ludności;

- regiony wiejskie – ogólnie rzecz biorąc, są one bardziej dotknięte spadkiem liczby ludności spowodowanym zmianami naturalnymi i wyjazdami migracyjnymi niż regiony w przeważającej mierze miejskie;
- pozycja UE na świecie – zgodnie z przewidywaniami udział UE w światowej populacji w nadchodzących dziesięcioleciach będzie nadal spadał, dlatego coraz bardziej potrzebna jest ścisła współpraca na wszystkich szczeblach w celu zapewnienia konkurencyjności naszego jednolitego rynku".

1.2 Sformułowanie problemu w skali regionalnej i lokalnej

Zmiany demograficzne w Polsce zachodzą w różnych miejscach w różnym tempie. Kluczowa jest zatem diagnoza tych procesów, od których zależą wszystkie inne funkcje społeczno-gospodarcze miast, gmin i regionów. Współcześnie zachodzą trzy główne procesy w redystrybucji ludności, charakteryzujące się silnym zróżnicowaniem regionalnym:

1. Depopulacja, nie tylko tradycyjnych obszarów peryferyjnych, ale coraz większej liczby miast. Wyludnianie się zachodzi na ponad 80% powierzchni kraju oraz – co szczególnie niekorzystne – w 80-90% miast różnej wielkości. Proces ten silnie pogłębia się w ostatnich dwóch-trzech dekadach, a dodatkowo był wzmocniony zgonami w pandemii COVID-19. W 2024 r. liczba ludności spadła w 1949 gminach (79%), w tym w 884 miastach (87%). Spadek ludności jest większy, bowiem pewna część odpływu jest nierejestrowana.
2. Koncentracja ludności w najbardziej atrakcyjnych aglomeracjach. Najbardziej atrakcyjna dla migrantów jest aglomeracja Warszawy i inne ośrodki tzw. wielkiej piątki – Krakowa, Poznania, Trójmiasta i Wrocławia.
3. Wewnętrzna dekoncentracja aglomeracji, pogłębiająca wyludnianie się miast i generalnie tendencja do rozpraszania osadnictwa wokół miast wszystkich kategorii osadniczych (nawet tych najmniejszych) oraz w strefach turystyczno-rekreacyjnych.

Obserwowany aktualnie bezwzględny spadek liczby ludności wyostrza opisane wyżej wewnętrzne procesy redystrybucji ludności i zmiany w jej strukturze

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

biologicznej. Koncentracja ludności w jednych miejscach, a ubytek w innych jest przy tym zjawiskiem znanym w całym XX w. i wiąże się z nadrzędnymi, bardziej ogólnymi prawami rozwoju ludnościowego. Po II wojnie światowej Polska z kraju agrarnego przeistoczyła się w państwo uprzemysłowione i stosunkowo zurbanizowane, a przejście do najbardziej zaawansowanego stadium tercjalizacji i metropolizacji dokonuje się współcześnie. W okresie PRL wyludnianie się zachodziło na około 50% obszaru kraju, niemal wyłącznie na wsi (Eberhardt, 1989). Po roku 1989 odsetek ten wzrósł do 60-70% powierzchni, ale zaczął też obejmować coraz więcej miast, m.in. Łódź i konurbację katowicką. W roku 2024 już około 80% powierzchni kraju wyludniało się.

Przy tym procesy depopulacji nie są wyjątkowe na świecie, a zdecydowanie typowe dla państw rozwiniętych, które przeszły od epoki agrarnej przez industrialną do tercjalnej, przez co wyludnianie się obszarów wiejskich było obserwowane w niektórych krajach już w XIX w. (Longstaff, 1893). To, co wyróżnia Polskę, to jest zatrzymanie się na początku XXI w. rozwoju ludnościowego większości miast wskutek silnego spadku liczby urodzeń, zarówno w samych miastach, jak i w tzw. wiejskiej zlewni migracyjnej. Wynikało to z efektu falowania i wystąpienia niżu demograficznego, wzmacnianego ogólnym spadkiem stopy urodzeń. W efekcie skutkowało to „niedokończeniem" urbanizacji, rozumianej jako wchłonięcie nadwyżek zasobów pracy na wsi, a przyczyną tego było osłabienie migracji wskutek załamania gospodarczego dużej liczby miast (w tym zwłaszcza dezindustrializacji zasobochłonnego i nieefektywnego przemysłu) i wzrostu bezrobocia. Od 2010 r. według danych ewidencyjnych nieprzerwanie notuje się spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym w całym kraju (zaczęło się to jednak wcześniej z powodu emigracji zagranicznej), a od ok. 2002 r. w miastach na prawach powiatu (w dwóch dekadach populacja w tej kategorii ośrodków spadła z 8,5 do 7,2 mln). Zbiegło się to z reformą administracyjną z 1999 r. i utratą funkcji wojewódzkich przez większość miast, a tym samym degradacją funkcjonalno-osadniczą.

Przy tym, o ile wspomniana depopulacja wsi była zjawiskiem typowym dla wielu państw zwłaszcza po II wojnie światowej, niemal całkowicie nowym i wyraźnie przyśpieszającym się procesem jest zanik miast różnej wielkości. Wyniki badań globalnych pokazują, że do 2100 r. nawet 51% miast na całym świecie doświadczy spadku populacji (Wang i Long, 2023). Stąd też od ok. 2015 r. obserwuje się

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

dynamiczny wzrost liczby badań i artykułów dotyczących problematyki miast kurczących się, wyludniających się, kryzysowych, upadających itd. (Lee i in., 2023). Wnioski nie są optymistyczne, bowiem w świetle sformułowanej jeszcze przed II wojną światową teorii sąsiedzkiego cyklu życia (*neighbourhood life cycle theory*) jest to stan nieunikniony, chociaż – jak zakładają nowsze koncepcje z lat 1970. i 1980. (L.H. Klaassen, J.H.P. Paelinck, L. van den Berg i inni, a w Polsce m.in. P. Korcelli), etap dezurbanizacji jest przejściowym, po którym może nastąpić reurbanizacja. Jednak trzeba pamiętać, że koncepcje te powstawały w czasach, kiedy wzrost liczby ludności następował niemal we wszystkich krajach, natomiast w najbliższych dekadach w dużej liczbie państw spodziewany jest spadek populacji.

Specyfika Polski – kraju, który nie przeszedł pełnej ścieżki od funkcji agrarnej do usługowo-przemysłowej, powoduje, że depopulacja stała się najważniejszym i najgroźniejszym problemem dla utrzymania miejskiego systemu osadniczego w dotychczasowym stanie. W przypadku sprawdzenia się aktualnych prognoz demograficznych (GUS, ONZ, inne) należy liczyć się, że w perspektywie najbliższych dekad część ośrodków miejskich straci swoją dotychczasową pozycję w hierarchii miast, np. spadnie z pozycji miasta regionalnego do subregionalnego, subregionalnego do lokalnego itp. Zaniknie całkowicie wiele najmniejszych wsi.

To wszystko niesie poważne negatywne konsekwencje z punktu widzenia niemal całości życia społeczno-gospodarczego w różnych skalach terytorialnych. Po pierwsze, dotyczy to efektywności ekonomicznej utrzymywanej infrastruktury publicznej (dróg, kanalizacji, szkół, szpitali, itd.). Im mniejszy popyt, tym zwrot z poczynionych inwestycji jest niższy lub nie zwraca się nigdy. Przeskalowana infrastruktura generuje wyższe koszty jednostkowe, tj. w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Problem dotyczy w Polsce zwłaszcza miast o liczbie mieszkańców 50-200 tys. (są to głównie byłe miasta wojewódzkie 1975-1998), w których infrastrukturę planowano jeszcze w okresie PRL na znacznie większy potencjał (40-50 mln populacji Polski przy osiągnięciu poziomu urbanizacji na poziomie 70-80%).

Po drugie, realne jest zagrożenie problemem samowystarczalności budżetów samorządów. Przy spadku dochodów od pracującej populacji, będzie miał miejsce wzrost nakładów na populację niepracującą i wymagającą, w związku ze starzeniem się, zwiększonej opieki. Grozić to może nawet bankructwem samorządów, niezdolnych do wypełniania swych funkcji publicznych. Nb. warto wspomnieć, że

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

jedyne dotychczasowe bankructwo gminy (Ostrowice w 2018 r.) miało miejsce na typowym obszarze peryferyjnym i wyludniającym się (Pomorze Środkowe). Zadłużenie Ostrowic na koniec 2016 r. wynosiło ok. 360% planowanych dochodów, a na koniec 2017 r. – ok. 440% i był to najbardziej zadłużony samorząd w Polsce[11]. W gminie po 1990 r. wystąpiło szczególnie wysokie bezrobocie, brakowało dochodów własnych, tymczasem – chcąc wypełniać zadania publiczne i poprawiać jakość życia, inwestowano m.in. w wodociągi i oczyszczalnię ścieków. Gmina byłaby prawdopodobnie wypłacalna, gdyby tych inwestycji nie realizowano.

W związku z depopulacją i spadkiem bazy ekonomicznej należy więc spodziewać się ograniczania finansowania zadań własnych służących mieszkańcom, a więc pogarszania się jakości życia. Problem spadającego poziomu warunków, m.in. mieszkaniowych, będzie pogłębiany wzrostem kosztów życia, związanych z transformacją energetyczną, tj. zwłaszcza wyższymi kosztami ogrzewania. Nie jest znana w poszczególnych gminach skala problemu starszych, samotnych osób (w jednoosobowych gospodarstwach domowych), zamieszkałych np. w domach jednorodzinnych, dla których wdrożenie postanowień Zielonego Ładu okaże się najbardziej bolesne finansowo. Dostępne dane GUS w skali całego kraju mówią, że wśród gospodarstw domowych składających się wyłącznie z osób w wieku 60 lat i więcej, aż 39% z nich zamieszkiwało w domach jednorodzinnych, w tym na wsi było to aż 85% seniorów. Ponadto w miastach w budownictwie wielorodzinnym występują różnego rodzaju bariery architektoniczne, utrudniające swobodę poruszania się, m.in. brak wind.

Można spodziewać się, że spadek jakości życia w związku z depopulacją, a także wskutek innych czynników, zwłaszcza ekonomicznych, może być powodem i swego rodzaju „zapalnikiem" konfliktów i kryzysów społecznych, związanych z frustracją na wyludniających się, starzejących się i biedniejących obszarach. Dochodzić do tego może już w bliskiej perspektywie, bowiem w latach ok. 2035-2045 w wiek emerytalny zaczną wchodzić najliczniejsze roczniki z wyżu z lat 1976-1985, kiedy rodziło się rocznie powyżej 650 tys. dzieci. W sumie spodziewana „katastrofa" demograficzna jest kluczowym, antyrozwojowym czynnikiem, który może pogrążyć ekonomicznie i społecznie znaczną część kraju.

[11] Gmina Ostrowice zostanie zniesiona. https://www.gov.pl/web/mswia/gmina-ostrowice-zostanie-zniesiona

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Czynniki depopulacji w skali całego kraju i regionów ze statystycznego punktu widzenia są wynikiem salda ruchu naturalnego i wędrówkowego. W tym opracowaniu nacisk kładzie się na te drugie. Przyczyny migracji są w Polsce przede wszystkim ekonomiczne, związane z cechami miejsc źródłowych i docelowych: jakością życia, dostępnością do usług, zarobkami, możliwościami rozwoju osobistego i kariery zawodowo-społecznej. W tym rozumieniu mobilność ludności i w szczególności migracje stałoosiedleńcze, jako tzw. ruchliwość (mobilność) pozioma (horyzontalna), są jednym z kluczowych mechanizmów kształtowania się struktury i hierarchii społecznej (ruchliwości/mobilności pionowej/wertykalnej). Wobec opóźnienia urbanizacyjnego Polski, utrzymującego się w zasadzie jeszcze współcześnie na obszarach byłego zaboru rosyjskiego i austriackiego, potrzeba awansu społecznego (rozumianego jako zaspokojenie trzech podstawowych zasobów społecznych: 1. prestiżu uznania, 2. władzy i autorytetu oraz 3. zabezpieczenia do posiadania dóbr i dostępności usług, głównie finansowego) jest wciąż jednym z kluczowych czynników powodujących migracje, zwłaszcza z obszarów wiejskich i małomiasteczkowych do dużych metropolii. Jest to charakterystyczny proces w krajach szybko rozwijających się, do których z pewnością należy Polska po 1989 r.

Niemigracyjne przyczyny depopulacji to przede wszystkim spadek liczby urodzeń i wzrost liczby zgonów, który może mieć charakter krótkookresowy (kataklizmy – wojny, epidemie, klęski żywiołowe) bądź długookresowy (zmiany wzorców płodności). Chociaż równolegle występuje czynnik osłabiający wyludnianie się w postaci wzrostu długości życia, generuje on jednak wyższe koszty ekonomiczne.

1.3 Podstawowe prawidłowości w zakresie rodzicielstwa i płodności

Aby lepiej zrozumieć dalej szczegółowo analizowane procesy oraz mechanizmy depopulacji i migracji, najpierw należy wyjaśnić kluczowe kwestie związane z urodzeniami i rodzicielstwem. Historycznie i współcześnie migracje są bowiem silnie związane z cyklem życia człowieka. Główną praprzyczyną zmiany miejsca zamieszkania jest usamodzielnianie się potomstwa, w tym założenie rodziny. Następnie czynniki migracji możemy klasyfikować jako „wypychające” lub „przyciągające”, społeczne lub środowiskowe (przyrodnicze), ekonomiczne lub kulturowe itd.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

W przypadku usamodzielniania się potomstwa w krajach rozwiniętych obserwuje się dwa przeciwstawne trendy. Z jednej strony maleje rola rodzin wielopokoleniowych, zajmujących te same mieszkanie. Z oczywistych względów dotyczy to miast, gdzie zdecydowaną większość mieszkań stanowi budownictwo wielorodzinne. Z drugiej strony występuje tendencja do późniejszego opuszczanie domu rodzinnego (tzw. gniazdownictwo). W Polsce średni wiek opuszczenia domu wynosi ok. 29 lat, a w Europie waha się od ok. 21 lat (Finlandia, Szwecja) do ok. 33 lat (Chorwacja)[12]. Wskaźnik ten rośnie, tzn. dzieci w pełni usamodzielniają się coraz później. Wynika to z czynników edukacyjnych (dłuższy czas spędzony na edukacji, tj. studia wyższe, doktoraty i in., opóźnia wejście na rynek pracy), ekonomicznych (wysokie koszty utrzymania, w tym mieszkań, trudności w uzyskaniu stabilnego zatrudnienia oraz rosnące ceny wynajmu lub zakupu nieruchomości), a także kultury rodzinnej. W Polsce silne więzi rodzinne sprzyjają dłuższemu pozostawaniu w domu rodziców, a niska na tle innych krajów urbanizacja wielkomiejska oznacza więcej budownictwa jednorodzinnego, w którym także łatwiej o rodzinę wielopokoleniową. W krajach skandynawskich szybkiemu usamodzielnieniu się sprzyja przede wszystkim kultura indywidualizmu, a także silne wsparcia państwa. Są tam też słabsze więzi rodzinne oraz brak presji na wspieranie rodziców (rozbudowany system socjalny, uznawany na świecie za wiodący w zakresie pomocy starszym).

W przypadku poziomu urodzeń zachodzi fundamentalna prawidłowość, związana ze spadkiem dzietności wraz z rozwojem cywilizacyjnym i gospodarczym (teoria kilkufazowego przejścia demograficznego). Od tej reguły zdarzają się wyjątki. W tym kontekście często podawany jest przykład czeski i izraelski, ale nie są one z różnych względów reprezentatywne. Stosunkowo wysoka dzietność w Czechach, będąca przedmiotem szerokiej dyskusji także w Polsce (tzw. czeski cud demograficzny), wynika z zajścia splotu różnych okoliczności i niestety już nie jest aktualna. Na początku lat 1990. TFR spadł tam do historycznie rekordowego niskiego poziomu (1,13), by w 2021 r. osiągnąć 1,83, plasując ten kraj w czołówce UE. Jednak w ciągu zaledwie trzech lat nastąpił spektakularny spadek do 1,37. W literaturze i dyskusji naukowo-eksperckiej dość powszechnie wskazuje się na sukces publicznej

[12] When do young Europeans leave their parental home? https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/DDN-20230904-1 [05.05.2025].

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

polityki prorodzinnej (wsparcie kobiet-matek, programy typu in-vitro itd.) oraz cechy kulturowe, np. wysoką spójność społeczną i wysoki poziom obywatelskości, sprzyjający traktowaniu rodzicielstwa jako swego rodzaju obowiązku społecznego[13]. Jednak silnym uwarunkowaniem są także te same przyczyny typowo demograficzne, które występują w Polsce i innych krajach.

W szczególności w Czechach w latach 70. i 80. ub. wieku miał miejsce wyż demograficzny, którego echo dominanty kohort kobiet o najwyższej dzietności pojawiło się w tym samym czasie, co w naszym kraju (ok. 2010 r.). Wówczas wystąpił pik wartości TFR (ok. 1,5 w obydwu krajach). Jednak w kolejnych latach w Czechach, pomimo spadku liczby kobiet w wieku ok. 25-35 lat, w których rodzi się najwięcej dzieci[14], liczba urodzeń dość systematycznie rosła, a TFR osiągnął w 2021 r. poziom ok. 1,8. Dekadę ok. 2010-2020 w Czechach można więc pod względem demograficznym określać jako „cud narodzin".

Jednak ostatnio w latach 2021-2024 w Czechach wystąpił silny spadek liczby urodzeń w wysokości ok. 25% (z poziomu 112 do 84 tys.), co skutkowało wspomnianym głębokim spadkiem TFR z 1,83 do 1,37. Jego przyczyny wydają się być głębsze, niż wynikające ze zmian struktury demograficznej, w tym wejścia w okres zwiększonej płodności roczników niżu urodzonych po ok. 1990 r. (skutkuje to

[13] Np. Czeski sukces demograficzny – debata w instytucie Pokolenia. https://polskieforumrodzicow.pl/aktualnosci/czeski-sukces-demograficzny-debata-w-instytucie-pokolenia

[14] TFR jest wyliczany dla nadmiernie długiego okresu 15-49 lat, przez co kraje z silnym falowaniem wyżów i niżów są podatne na przeszacowania i niedoszacowania faktycznego poziomu płodności w społeczeństwie, jeśli się bierze pod uwagę tylko ten wskaźnik. Niestety, wynikają stąd wadliwe nieraz wnioski interpretacyjne. Nb. wyliczany TFR zwłaszcza w Polsce ma jeszcze jedną wadę, w związku z braniem pod uwagę w mianowniku populacji *de iure*, która obejmuje m.in. kobiety, które wyjechały z danego miejsca zamieszkania np. za granicę i nie dokonują zgłoszeń urodzenia dziecka w kraju (por. rozdział 2 i 6.2.2). Zatem faktyczny TFR w Polsce wydaje się być zaniżony. Jeżeli w 2023 r. „oficjalna" liczba kobiet w wieku 15-49 lat wynosiła ok. 9 mln (w wieku 20-39 lat – już tylko 5 mln), a poza granicami kraju pozostawało ok. 1,5 mln osób, z czego co najmniej 0,7 mln to kobiety w wieku 15-49 lat, wówczas TFR należałoby podnieść o ok. 7%, a wyliczane cząstkowe wskaźniki płodności dla grup wieku ok. 25-35 lat jeszcze więcej. Zob. też badanie emigracji do Wielkiej Brytanii, w którym wykazano wysoki TFR Polek w wysokości 2,14 (Gołata, 2016), co mogłoby świadczyć, że wyjazd za granicę dotyczy osób bardziej zdeterminowanych mieć dziecko, od tych pozostających w kraju.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

naturalnym spadkiem urodzeń). W publicystyce wskazuje się na opóźnione efekty omówionego dalej tzw. drugiego przejścia demograficznego oraz kryzys gospodarczy (spadek siły nabywczej w Czechach był jednym z najbardziej dotkliwych w Europie)[15]. Badacze wskazują też na „lukę" demograficzną, związaną z odraczaniem decyzji prokreacyjnych z powodu wzrostu niepewności i spadku poczucia bezpieczeństwa (Kocourková i in., 2024).

Szerzej omówiony tu przypadek czeski wskazuje, że o ile procesy demograficzne z założenia naznaczone są silną inercją, to w rozwiniętych społeczeństwach w warunkach destabilizacji społecznej i kryzysów mogą wystąpić silne spadki dzietności, zwłaszcza jeśli są na stosunkowo wysokim poziomie (Szukalski, 2012). W Polsce niestety wciąż brakuje szczegółowych badań na ten temat, a te które są, najczęściej bazują na badaniach ankietowych (np. z oddziałów porodowych szpitali o nie zawsze reprezentatywnej próbie badawczej, wśród studentów o zazwyczaj wysokiej motywacji zawodowej), jak też nie uwzględniają np. tzw. luki czasowej płodności (różnicy między deklarowanym a faktycznym podjęciem decyzji o rodzicielstwie). Dane miesięczne o urodzeniach GUS wskazują, że jeżeli przyjmować 9-miesięczny okres ciąży, to na późniejszy spadek urodzeń miał wpływ zarówno wybuch epidemii COVID-19 (marzec 2020), jak i agresja Rosji na Ukrainę (luty 2022).

Innym często podawanym przykładem wysokiej dzietności (średnio ok. troje dzieci na kobietę) jest Izrael. W tym przypadku przyczyny są zgoła odmienne, niż w Czechach: wysoka rozrodczość wynika przede wszystkim z silnych wartości religijnych (Czechy to kraj silnie ateistyczny), a także uwarunkowań kulturowych, związanych z patriotyzmem, solidarnością społeczną (pomimo silnych podziałów politycznych), poczuciem zagrożenia, czy odpowiedzialności za państwo. Trzecim „filarem" wysokiej dzietności jest jedna z najbardziej rozbudowanych na świecie i konsekwentnie realizowanych od wielu dekad polityka prorodzinna państwa, obejmująca nie tylko cele społeczno-ekonomiczne (wsparcie kobiet i gospodarstw domowych), organizacyjne (tworzenie i utrzymanie łatwo dostępnej sieci instytucji opiekuńczo-edukacyjnych), czy medyczne (dostępność szpitali, poradni, a także

[15]Demografia Czech: niegdyś wzór, dziś raczej przestroga. https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2025-03-21/demografia-czech-niegdys-wzor-dzis-raczej-przestroga [30.05.2025].

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

powszechnie dostępne in vitro). Istotnym celem politycznym państwa izraelskiego jest zapewnienie i kontrola odpowiedniego „klimatu" społecznego i medialnego, budującego odpowiedzialną i patriotyczną postawę społeczeństwa. W badaniach demograficznych i dyskusjach podkreśla się tę konsekwentną politykę pronatalistyczną, która jest związana z potrzebami zachowania potencjału państwa w nieprzyjaznym islamskim otoczeniu.

Splot tych czynników powoduje, że w Izraelu pomimo dość silnej westernizacji zachowań małżeńskich i rodzinnych od wielu dekad we wszystkich grupach społecznych utrzymuje się wysoka dzietność (Birenbaum-Carmeli, 2009; Okun, 2013). W rodzinach ortodoksyjnych Żydów (Haredim stanowią ok. 20% populacji kraju) rodzi się przeciętnie 6-7 dzieci, co znacznie podnosi TFR. Natomiast świeccy, zsekularyzowani Żydzi, którzy stanowią ok. połowy ludności Izraela, mają wskaźniki płodności na znacznie niższym, ale wciąż na stosunkowo wyższym poziomie w porównaniu do świata zachodniego (przeciętnie ok. 2 dzieci w rodzinie)[16]. Często można znaleźć komentarze tego rodzaju, że „kwitnąca demografia Izraela zapewnia wzmocnienie bezpieczeństwa narodowego"[17] oraz że „Żydzi toczą z Palestyńczykami permanentną wojnę demograficzną o bycie większością w Izraelu"[18]. Ostatni argument jest o tyle istotny, że Izrael zamieszkuje ok. 20% ludności muzułmańskiej, głównie Palestyńczyków, również cechujących się wysoką, choć od dekad systematycznie spadającą dzietnością (TFR na poziomie ok. 3). Polityka pronatalistyczna w Izraelu jest głęboko powiązana z ideologią syjonistyczną, która podkreśla znaczenie wzrostu populacji żydowskiej w celu umocnienia państwa i zapewnienia jego trwałości. Po Holokauście i masowej zagładzie Żydów w Europie, odbudowa populacji była postrzegana jako kluczowa dla przetrwania narodu, co ma odzwierciedlenie w Deklaracji Niepodległości Izraela z 1948 r.

[16] Zob. dane: Wskaźnik dzietności w Izraelu według poziomu religijności w latach 1979-2023. https://www.cbs.gov.il/en/publications/Pages/2023/Fertility-of-Jewish-and-Other-Women-in-Israel-by-Level-of-Religiosity-1979%E2%80%932022.aspx

[17] Aktualizacja demograficzna Izraela 2025 przeczy konwencjonalnej mądrości. https://dzismis.com/2025/03/07/aktualizacja-demograficzna-izraela-2025-przeczy-konwencjonalnej-madrosci/ [01.04.2025].

[18] Tajna broń Izraela.https://wei.org.pl/2023/kwerenda/demografia-kwerenda/marta-roels/tajna-bron-izraela/ [01.04.2025].

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Jeśli chodzi o trendy w Polsce w małżeńskości i rodzicielstwie, po przełomie roku 1989 i „otwarciu się na świat", podlegają one wspomnianej westernizacji (okcydentalizacji), czyli nabieraniu cech właściwych kulturze zachodniej (zachodnioeuropejskiej lub amerykańskiej). Obiektem tego transferu kulturowego są różnorodne instytucje i normy prawne, system wartości, zwyczaje i zachowania, a także różnego rodzaju technologie i symbole. Najsilniejszymi nośnikami są film, literatura i muzyka, trafiające do tzw. kultury masowej, a także rozpowszechniane opinie tzw. autorytetów. Od ok. dekady, a zwłaszcza wskutek pandemii COVID-19, wiodącą rolę zaczynają odgrywać internet i media społecznościowe. Upodabnianiu się do społeczeństw zachodnich w Polsce najszybciej podlegają obszary wielkomiejskie i metropolie, mające większą styczność i podatność na wpływy, m.in. przez pracę w międzynarodowych korporacjach i przez podróże. Wolniej te procesy zachodzą na wsi, gdzie „cywilizacyjna" mobilność ludności jest znacznie niższa. Tempo westernizacji jest też szybsze na zachodzie i północy kraju, gdzie wzorce kulturowe podlegały po II wojnie światowej silniejszej kontroli komunistycznego państwa, m.in. przez kolektywne rolnictwo i duży udział państwowych zakładów przemysłowych czy administrację. W efekcie w 1990 r. społeczeństwo było tam w skali kraju znacznie bardziej zsekularyzowane i miało już „na starcie" silniejszy profil liberalno-lewicowy (o czym świadczą m.in. pierwsze wyniki wyborów powszechnych w 1990 i 1991 r.; Kowalski i Śleszyński, 2023).

W warunkach polskich stosunkowo szybkiemu przyjmowaniu kultury i wartości Zachodu sprzyjała globalizacja i napływ kapitału zagranicznego, w tym wejście na polski rynek mediów zachodnich, promujących tamtejszy styl życia. W efekcie w Polsce dość szybko, w zasadzie w czasie jednego pokolenia, nastąpiła zmiana kulturowa z kraju silnie tradycyjno-konserwatywnego na państwo z silnym i rosnącym udziałem orientacji liberalno-lewicowej. Obrazują to kolejne wyniki wyborów powszechnych, pokazujące silny spadek poparcia dla ugrupowań wprost odwołujących się do katolicyzmu (np. Liga Polskich Rodzin), postępująca sekularyzacja (zeświecczenie) życia społecznego, rosnąca akceptacja związków kohabitacyjnych, rozwodów czy par jednopłciowych, spadek uczestnictwa w obrzędach religijnych (w tym *dominicantes*), wybiórcza akceptacja dogmatów wiary i pojmowania Boga, spadek powołań do kapłaństwa i wiele innych.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Oczywiście, świat zachodni, w tym zwłaszcza Europa, nie zawsze był niekonserwatywny i nietradycjonalistyczny. Po II wojnie światowej dzietność była wysoka, co było spowodowane przyrostem kompensacyjnym i odłożonymi decyzjami prokreacyjnymi. W 1950 r. wskaźnik TFR wynosił we Francji ok. 2,9, we Włoszech 2,5, a w Wielkiej Brytanii 2,2 (w Polsce – 3,6). Na fali tego wyżu (*boomers*), od lat 60. ubiegłego wieku przetaczała się tzw. rewolucja kulturowa, zapoczątkowana zamieszkami studenckim, tzw. rewolucją May 68, którą z perspektywy czasu ocenia się nieraz jako najważniejsze powstanie społeczne w historii nowożytnej Europy i generalnie świata zachodniego (o skutkach długofalowych większych, niż upadek muru berlińskiego w 1989 r., czy wcześniejszy zryw polskiej Solidarności w latach 1980. torujący drogę do upadku sowieckiego komunizmu na świecie). Wiązało się to ze swoistym przewrotem dotychczasowej hierarchii wartości społecznych, nowymi ideologiami, ruchami społecznymi i wydarzeniami politycznymi.

Główne aspekty tej rewolucji to liberalizacja norm i obyczajów, swoboda seksualna, feminizm tzw. II fali, ruchy alternatywne, w tym hipisowskie oraz nowe prądy filozoficzne i cywilizacyjno-kulturowe, jak zwłaszcza postmodernizm i neomarksizm. Charakterystyczną cechą tej rewolucji było także zanegowanie dotychczasowego porządku kulturowo-społecznego, odrzucenie autorytetów, czy antyklerykalizm. W sumie skutkowało to fundamentalnymi zmianami dla funkcjonowania tradycyjnych dotychczas społeczeństw i rodzin. Przede wszystkim przestała obowiązywać silna presja polityczno-społeczna na prokreeacyjną rolę rodziny i tzw. tradycyjny podział ról według płci biologicznej. Zwiększenie tolerancji na indywidualizm, wolność jednostki, różnorodność itp. przyczyniło się do wzrostu liczby rozwodów i związków pozamałżeńskich, a seksualizacja życia (w tym normalizacja prostytucji i pornografii) wraz z powszechnością antykoncepcji oderwała rodzicielstwo od seksu. W literaturze podkreśla się negatywny wpływ liberalizacji seksualnej i „uwolnienia popędów" na funkcjonowanie rodzin, ostatnio szeroki przegląd badań na ten temat, w tym dotyczących współczesnych patologii i uzależnień streścił M. Łakomy (2024).

W efekcie pokolenie *boomers* nie wydało na świat populacji tak licznej, jak oni sami. W Europie w wielu krajach TFR w latach ok. 1950-1970 spadł z poziomu 2,5-3,5 do 2,0-2,5, a w kolejnej dekadzie (do 1980 r.) – do ok. 1,5-2,0 i z pewnymi fluktuacjami utrzymuje się na podobnym poziomie. Gdyby jednak wyłączyć rosnącą

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

imigrację zagraniczną z krajów o znacznie wyższych wzorcach płodności (m.in. muzułmańska Afryka i Azja), występował dalszy systematyczny spadek TFR, choć już nie tak szybki (do ok. 1,5 i poniżej). Przykładowo wzdłużne badania z Niemiec dostarczają dowodów na znacznie wyższą (nieraz dwukrotnie i więcej) dzietność imigrantów zarobkowych (m.in. Turków) (Milewski, 2010). Dzietność ta jednak spadała, a czynnikiem stymulującym były małżeństwa mieszane (Coleman, 1994).

Zmiany kulturowe w podejściu do rodzicielstwa w świecie zachodnim, ale i częściowo na całym świecie wzmacniane były też wzrostem dobrobytu. Według ekonomicznych teorii płodności (G. Becker, R.A. Easterlin i in.) płodność wpływa na biologiczne przetrwanie społeczeństwa i wynika z decyzji rodziców, którzy dokonują racjonalnych wyborów pod wpływem zachęcających i zniechęcających czynników ekonomicznych (koszty i korzyści związane z urodzeniem i wychowaniem dziecka). Wpływ na to ma z jednej strony dochód rodziców, z drugiej – poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, warunkujący poziom zabezpieczenia socjalnego. Kształtuje to takie zmienne, jak hedonistyczna użyteczność konsumpcyjna (przyjemność i prestiż z posiadania potomstwa), produkcyjna (wkład dzieci do ogólnego dochodu rodziny) i socjalna (zabezpieczenie na starość). W tej sytuacji potencjalni rodzice dążą do jednej z najważniejszych prawidłowości mikroekonomicznej, tj. maksymalizacji użyteczności. W warunkach dobrobytu płodność spada, bowiem rodzice mają alternatywy ‘przyjemnościowe’ (dobra trwałe i nietrwałe, jak np. domy i samochody oraz podróże i inne rozrywki) oraz zabezpieczenie socjalne. W związku z tym nie muszą mieć licznego potomstwa, które zapewni im godziwe warunki na starość.

Wskutek systematycznych zniżkowych zmian wzorców płodności od ok. 2010 r. około połowa światowej populacji żyje w krajach o współczynniku dzietności poniżej zastępowalności pokoleń (*sub-replacement fertility*) i szacuje się, że wskaźnik ten wzrośnie do ok. 80% pod koniec bieżącego stulecia (UN, 2011). Efektem tego są silne luki podażowe na krajowych rynkach pracy i wzrost presji na migracje międzynarodowe. Niedobór pracowników prawdopodobnie tylko częściowo będzie łagodzony przez automatyzację i robotyzację, wspomagane przez AI (sztuczną inteligencję).

W powyższym kontekście przemian płodności w latach 1980. popularność zdobyła teoria drugiego przejścia demograficznego (van de Kaa i Lesthaeghe, 1986;

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

van de Kaa, 1987), tłumacząca zmiany wzorców płodności i szerzej funkcjonowania rodziny modernizacją i rewolucją kulturowo-obyczajową. Typowe skutki lub objawy tych procesów to przede wszystkim zarówno odkładanie na przyszłość decyzji prokreacyjnych (i coraz późniejsze urodzenie pierwszego dziecka), jak też osłabienie samej chęci do posiadania rodziny, w tym w tradycyjnej formule kobiety i mężczyzny. M. Okólski (2005) zmiany te porządkuje w następujący sposób:

- upowszechnienie przedmałżeńskich stosunków płciowych,
- opóźnienie wieku zawierania małżeństwa,
- dywersyfikacja i upowszechnienie alternatywnych form związków partnerskich,
- zwiększenie zjawiska trwałego celibatu (tj. pozostawania poza związkami partnerskimi),
- wzrost nasilenia rozwodów,
- powszechność rodzin niepełnych,
- wielość i różnorodność związków partnerskich w ciągu życia jednostki,
- zmniejszenie proporcji osób pozostających w formalnych związkach małżeńskich,
- zmniejszenie średniej liczebności dzieci w rodzinie,
- zanik wielodzietności,
- wzrost dobrowolnej bezdzietności,
- upowszechnienie środków antykoncepcyjnych,
- opóźnienie wieku prokreacji.

W Polsce w latach 1990-2023 wiek środkowy matek[19] wzrósł z około 26 do 31 lat, a w przypadku pierwszego dziecka z 23 do 29 lat (we Włoszech wynosi już około 32 lat). Badania z pierwszej dekady XXI w. wskazują, że w wieku 40-44 lata nieco ponad 10% kobiet w Polsce nie miało potomstwa (był to jeden z niższych wskaźników w badanych 33 krajach, głównie europejskich)[20]. Jednak nowsze dane z

[19] Wiek środkowy (mediana wieku) matek jest „parametrem wyznaczającym granicę wieku, którą połowa matek już przekroczyła, a druga połowa jeszcze nie osiągnęła" (Rocznik Demograficzny 2024. https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2024,3,18.html).

[20] Increasing childlessness in Europe: time trends and country differences. http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/03/WP33MiettinenEtAl2015.pdf.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Human Fertility Database pokazują, że wśród kobiet urodzonych zaraz po II wojnie światowej odsetek ten wynosi około 8%, podczas gdy wśród kohort z 1975 r. wzrósł aż do 19,9% – co dawałoby jeden z najwyższych wskaźników na świecie[21].

1.4 Czynniki depopulacji

Ze względu na czynniki demograficzne (biologiczne) i geograficzne (migracyjne), przyczyny depopulacji dzieli się na endogeniczne (naturalne, autonomiczne – Oleński, 2020) i egzogeniczne (migracyjne). W klasycznej typologii zmian liczby ludności J.W. Webba wyróżnia się 8 typów (A-H), które są kombinacją czterech przyczyn zmian na danym obszarze: urodzeń, zgonów, imigracji i emigracji. Typy E-H oznaczają obszary, na których spada liczba ludności. Stosując tę klasyfikację, A. Majdzińska (2018) wprowadza pojęcie dualnej depopulacji, tj. zachodzącej zarówno przy ubytku naturalnym, jak też migracyjnym. Jeszcze inne klasyfikacje uwzględniają przyczyny depopulacji, takie jak biologiczne, społeczne, ekonomiczne, polityczne, środowiskowe itd. Ze względu na skalę terytorialną wyróżnić można depopulację lokalną, regionalną, krajową, a w podobny sposób można klasyfikować wyludnianie się miast dużych, średnich, wsi.

Stosuje się też bardziej specjalistyczne wydzielenia, np. I. Kantor-Pietraga (2014) badając wyludnianie się miast w Polsce od XIX w. używa terminów depopulacja pozorna i rzeczywista (w nawiązaniu do ich potencjału demograficznego, czyli „żywotności" populacji) oraz względna i bezwzględna (w nawiązaniu do relacji miasta z jego regionem). Można też zaproponować inne klasyfikacje:

— ze względu na nadrzędne związki przyczynowo-skutkowe: depopulacja kryzysowa (związana z nagłymi wydarzeniami, jak np. klęski żywiołowe, wojny); 2. strukturalna (wynikająca z długotrwałych i nawarstwiających się problemów społeczno-ekonomicznych, np. zapóźnienia agrarnego, deindustrializacji, wadliwych cech organizacji terytorialnej); 3. przejściowa

[21] Dane za raportem Instytutu Pokolenia nt. przyczyn bezdzietności i niskiej dzietności (Leszczyński, 2023), zob. też: Konferencja prasowa pt. „Co powstrzymuje kobiety? Przyczyny bezdzietności i niskiej dzietności w Polsce". https://pap-mediaroom.pl/zdrowie-i-styl-zycia/konferencja-prasowa-pt-co-powstrzymuje-kobiety-przyczyny-bezdzietnosci-i

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

(związana z tymczasowymi, okresowymi zmianami, np. migracjami zarobkowymi);

— według czasu trwania i dynamiki: depopulacja krótkookresowa i długookresowa, a także postępująca (stopniowy, regularny spadek liczby ludności), gwałtowna (szybki spadek, zwykle wskutek nagłych zdarzeń, np. wskutek konfliktach zbrojnych); stabilizująca się (gdy proces wyludniania osiąga równowagę);

— w podziale na sprawczą genezę procesu: depopulacja aktywna (wynikająca z celowych działań, np. przesiedleń) oraz pasywna (spowodowana naturalnymi procesami, jak zwłaszcza zmiany demograficzne).

Ponadto nieraz dla terminu depopulacja lub wyludnianie się zamiennie używa się pojęcia „kurczenie się" (z ang. „*shrinking*", zwłaszcza „*shrinking cities*" i „*shrinking regions*"). Nie są to jednak terminy tożsame, bowiem „kurczenie się" obejmuje także spadek innych niż wyłącznie demograficznych potencjałów lub wskaźników, chodzi tu zwłaszcza o bazę ekonomiczną, w tym pełnione funkcje endogeniczne i egzogeniczne przez dany obszar (np. rynek pracy). Pierwotnie koncepcja ta była wiązana szczególnie z upadkiem funkcji przemysłowej i szerzej transformacją społeczno-gospodarczą, restrukturyzacją itp., zarówno w Polsce (Stryjakiewicz, 2014; Krzysztofik i Szmytkie, 2018), jak i zagranicą, zwłaszcza we wschodnich Niemczech (Bontje, 2004), a najwcześniej w USA (Rybczyński i Linneman, 1996).

Na tak zarysowanym ogólnym tle, uwzględnić należy zwłaszcza fakt, że jak już wcześniej wspomniano, migracje ludności mają swoje charakterystyczne cechy związane z biologicznym cyklem życia. Około połowy przemieszczeń przypada na wiek produkcyjny mobilny, tj. zwłaszcza okres usamodzielniania się i zakładania rodzin. Szczególnie mobilną grupą są ludzie w wieku 20-29 lat. Jest to równocześnie grupa o szczególnym znaczeniu ekonomicznym, gdyż odpływ migracyjny w danym miejscu oznacza najczęściej stratę nie tylko demograficzną, ale także pod względem zainwestowanych środków (edukacja, opieka) i ucieczkę zasobów pracy oraz szerzej kapitału ludzkiego. Dla obszarów napływowych jest to zazwyczaj zysk w postaci wyedukowanej, często dobrze wykształconej osoby, istotnie wpływającej na rozwój gospodarczy. Dlatego migracje tych właśnie osób w młodym wieku są szczególnie istotne z punktu widzenia polityki rozwoju.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

1.5 Cele opracowania

Na tym tle głównym celem opracowania jest możliwie szczegółowe rozpoznanie procesów depopulacji w Polsce w skali regionalnej i lokalnej z uwzględnieniem roli i znaczenia osób młodych w wieku 20-29 oraz 30-39 lat (ta druga grupa wieku ma znaczenie z powodu, jak się dalej wykaże, opóźnienia rejestracji zamieszkania, tj. zameldowania w nowym miejscu zamieszkania). Ma to sześć głównych płaszczyzn:

- **statystyczny**, tj. możliwie dokładne pod względem ilościowym ustalenie skali i dynamiki tego zjawiska, w tym ustalenie skali i zróżnicowań przestrzennych związanych z niedoszacowaniami i przeszacowaniami stanów ludności oraz natężenia i kierunków przepływów;
- **demograficzny**, tj. objaśnienie depopulacji za pomocą odpowiedniej metodologii badań, czyli wykorzystania miar i wskaźników z zakresu klasycznej demografii (bilans ludności, struktura wieku, płci, urodzenia, zgony), w tym szczególnego podejścia do migracji jako współcześnie najważniejszego mechanizmu redystrybucji ludności w Polsce;
- **strukturalny**, tj. związany z selektywnością i feminizacją migracji (zwłaszcza w populacji kobiet 20-29, 30-39 lat) i związanymi z tym deformacjami struktury płci i wieku;
- **terytorialny (geograficzny)**, tj. uchwycenie specyfiki zróżnicowania przestrzennego i funkcjonalnego kraju (geografia osadnictwa i ludności), w tym delimitacja obszarów depopulacyjnych i odpływowych oraz ich charakterystyka;
- **społeczno-ekonomiczny**, tj. związany z szeroko rozumianym rozwojem i jakością życia, w tym charakterystyka obszarów wyludniających się pod względem wskaźników mieszkaniowych, dzietności, bezrobocia, aktywności ekonomicznej itp.;
- **polityki rozwoju**, związanej zwłaszcza z odpowiedzią publiczną na wyludnianie się miast, gmin i regionów oraz związane z tym starzenie się populacji i inne deformacje biologiczne.

Te sześć aspektów determinuje cele poznawcze (P), metodologiczne lub metodyczne (M) oraz utylitarne (U):

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

- P1 – możliwie wiarygodne i szczegółowe rozpoznanie zjawisk, procesów i dynamiki wyludniania się ludności w różnych ujęciach demograficznych i funkcjonalnych oraz skalach terytorialnych;
- P2 – uporządkowanie i systematyzacja tej wiedzy w postaci ustalenia różnego rodzaju prawidłowości (regularności), typologii i delimitacji, w tym przestrzennych (geograficzno-funkcjonalnych);
- P3 – wyjaśnienie roli różnych uwarunkowań i czynników powodujących depopulację, w tym szczególne wyjaśnienie wpływu migracji;
- P5 – bardziej wyczerpująca analiza dotycząca populacji młodych (głównie 20-29, 30-39 lat);
- P6 – systematyzacja, objaśnienie i oszacowanie skutków depopulacji dla społeczeństwa, gospodarki, struktury osadniczej, instytucji publicznych oraz środowiska;
- M7 – identyfikacja problemów pomiaru zjawisk ludnościowych, związanych z lokalizacją miejsca pobytu;
- M8 – przygotowanie propozycji terminologicznych i metodycznych dla statystyki publicznej i samorządów w celu poprawy jakości danych statystycznych związanych z rejestracją ludności i jej mobilnością;
- U9 – przygotowanie zaleceń i rekomendacji, związanych z lepszym przygotowaniem się na wyludnianie się i pokrewne związane z tym problemy.

Na tym tle konstrukcja i narracja opracowania składa się z trzech głównych osi przedmiotowo-problemowych: (1) wyodrębnienie gmin depopulujących się i odpływowych (osoby młode 20-29, 30-39 lat) w różnych agregacjach terytorialnych (województwa, kategorie miast i gmin, miejskie obszary funkcjonalne); (2) charakterystyka zdelimitowanych gmin pod względem osadniczym, społeczno-gospodarczym itp.; (3) trendy demograficzne w zdelimitowanych gminach, w tym prognozy.

Pomimo co najmniej dwóch dekad bezwzględnej depopulacji oraz powszechności wyludniania się miast i gmin w ostatnich latach, nie powstała dotychczas praca, w której w kompleksowy sposób zajęto by się tymi zagadnieniami i problemami. Zatem jednym z celów jest próba przygotowania raportu i następnie monografii, nie tylko porządkującej stan wiedzy o depopulacji Polski i wskazującej

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

rozwiązania w tym zakresie dla sfery praktycznej i decyzyjnej, ale także zaproponowanie nowych kierunków i sposobów badań.

1.6 Źródła danych[22]

Jeśli chodzi o dane, można je scharakteryzować jako wtórne i pierwotne (nowe). W zasadzie nie prowadzono własnych badań terenowych, za wyjątkiem wykorzystania istniejących za podaniem źródła. W sumie większość analiz stanowiły badania określane jako *desk research* (*secondary research*, analiza danych zastanych, analiza danych wtórnych). Wynika to ze specyfiki badań ludnościowych, które obejmują populacje całkowite, na poziomie lokalnym liczone w tysiącach, a na poziomie regionalnym w milionach i dla których uzyskanie nawet tylko reprezentatywnych danych (próba około 1 tys. osób) jest czasochłonna i kosztochłonna. Dane te są zbierane w ramach statystyki publiczne, w Polsce przede wszystkim przez GUS. Jeśli chodzi zatem o dane zastane, to ze strony GUS wykorzystano:

- Bank Danych Lokalnych GUS, głównie w module „Ludność" i „Narodowe Spisy Powszechne", w którym dane o podstawowych zdarzeniach demograficznych (urodzenia, zgony, napływy i odpływy migracyjne) są dostępne na poziomie gmin, a o liczbie i strukturze ludności na poziomie miejscowości statystycznych (różni się to od potocznego, topograficznego znaczenia wsi oraz administracyjnego znaczenia sołectwa). Dane na stronie internetowej GUS obejmują okres 1995-2023 (BDL) oraz 1988, 2002, 2011 i 2021 (spisy ludności i mieszkań), a w różnych przekrojach są dostępne dla trzech definicji ludności: stałej, czasowej i rezydującej;
- dane GUS z „Bazy Demografia", dostępne przez dashboard „Demografia" do poziomu gmin (urodzenia według wieku matki);
- dane GUS o liczbie ludności według miejscowości statystycznych dla 1988, 2002, 2011 i 2021 roku (uzyskane dzięki pomocy Departamentu Badań Demograficznych GUS);

[22] Chciałbym w tym miejscu serdecznie podziękować pracownikom Departamentu Badań Demograficznych GUS za wyczerpującą i nieocenioną pomoc w zakresie przygotowania danych, nieudostępnianych w standardowym zakresie Banku Danych Lokalnych oraz Bazy Demografia.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

— dane GUS o wewnętrznych (krajowych) przemeldowaniach ludności, w tym dla międzygminnej macierzy wymeldowań i zameldowań z lat 1989-2023, w tym według struktury płci i wieku (2012-2023)[23];
— dane GUS o liczbie ludności w siatce grid 1 km (2011, 2021);

Spoza GUS wykorzystano dane, pozyskane od różnych gestorów dla różnych potrzeb badawczych, w tym projektów realizowanych dla władz krajowych i samorządowych, z których wyniki w dużej mierze były już opublikowane:

— dane ZUS o ubezpieczonych według lokalizacji (adres, gmina) i adresach zameldowania, zamieszkania i korespondencji dla województwa mazowieckiego dla roku 2010 oraz dla całego kraju dla roku 2024[24];
— dane telemetryczne firmy Orange o liczbie i lokalizacji pobytu użytkowników telefonów komórkowych w Warszawie wiosną 2018 r. (udostępnione przez Urząd m.st. Warszawy; w niniejszym projekcie wykorzystano publikowane już wyniki badań na zasadzie cytowania).

Ponadto wykorzystano szereg innych danych dostępnych z geoportalu krajowego (m.in. dane z BDOT, dotyczące zabudowy mieszkaniowej i punkty adresowe), czy portali specjalistycznych. Na podkreślenie zasługuje wykorzystanie udostępnionych niedawno danych międzynarodowych pochodzących z bazy Global Human Settlement Layer (GHSL), będącej rezultatem prac prowadzonych od 2013 r. Efektem tego jest dostępna publicznie baza danych demograficznych i osadniczych w siatce grid 100 m i 1 km dla całego świata, obejmująca pięcioletnie przekroje czasowe z okresu 1975-2030 (Schiavina i in., 2023). Dane grid w siatce 1 km były dostępne już wcześniej dla różnych przekrojów czasowych, jednak najnowsza tego typu baza wydaje się być przełomowa ze względu na szczegółowość. Ocenę jej przydatności do badań osadniczych i demograficznych przedstawiono w rozdziale 2.

[23] Również te dane zostały przygotowane przez Departament Badań Demograficznych GUS, za co chciałbym serdecznie podziękować pracownikom Departamentu.
[24] Dane dla 2010 r. pochodziły z innego projektu, tj. Trendy Rozwojowe Mazowsza, realizowanego m.in. w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w latach 2010-2012 dla władz samorządowych woj. mazowieckiego. Dane za 2024 r. zostały opracowane w Departamencie Statystyki i Prognoz Aktuarialnych ZUS, za co składam serdeczne podziękowania.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

1.7 Metody badań

Ze względu na złożone zagadnienie i wielowątkowość przedmiotowo-problemową wykorzystano szereg metod, charakterystycznych dla poszczególnych ujęć, tj. zwłaszcza statystyczno-demograficznych i statystyczno-geograficznych. Były to na ogół typowe sposoby analiz i interpretacji powszechnie stosowanych wskaźników demograficznych (współczynniki napływu i odpływu, saldo migracji, przyrost naturalny, współczynnik dzietności ogólnej TFR, wskaźniki struktury wieku i płci, itd.), czy społeczno-ekonomicznych (PKB, stopa bezrobocia, przeciętne wynagrodzenia) z użyciem takich sposobów porównań i poszukiwania związków przyczynowo-skutkowych, jak:

- szeregi czasowe (analiza trendu),
- wskaźniki koncentracji i rozproszenia ludności (bazujące na formule Herfindhala-Hirschmana, HHI);
- analiza korelacji i modele regresji nieliniowej,
- mniej i bardziej zaawansowane graficzne techniki analityczne (od prostych wykresów 2W do np. *heat maps* i wykresów skategoryzowanych),
- kartogramy i inne metody prezentacji kartograficznej dla różnych terytorialnych jednostek odniesienia, np. gmin.

W opracowaniu wykorzystano też kilka bardziej zaawansowanych, w tym autorskich wskaźników, służących do objaśniania zjawisk i procesów. W analizach migracyjnych dość powszechnie stosowany jest wskaźnik efektywności migracyjnej, który jest miarą pokazującą kierunek i natężenie migracji w ogólnej redystrybucji ludności. Definiuje się go jako stosunek salda migracji (różnica między liczbą imigrantów a emigrantów) do obrotu migracyjnego (całkowita liczba imigrantów i emigrantów):

$$WEM = \frac{\mathrm{n-o}}{\mathrm{n+o}} \times 100, \text{ gdzie:}$$

- *WEM* – wskaźnik efektywności migracyjnej,
- *n* – napływ,
- o – odpływ.

Wskaźnik przybiera wartość od -100 do +100, gdzie wzrost wartości ujemnych świadczy o większej skuteczności odpływu migracyjnego w redystrybucji ludności, a wzrost wartości dodatnich – o większym znaczeniu napływu. Opisany wskaźnik jest

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

stosunkowo prosty i łatwy w interpretacji, ale jego wadą jest brak uwzględnienia odległości. Czym innym jest bowiem przemieszczenie się na krótkiej odległości, wynikające z modelu grawitacji i większego prawdopodobieństwa kontaktów, np. wskutek znalezienia małżonka i założenia rodziny, a czym innym daleka podróż, np. w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia, która w skrajnych przypadkach dotyczy wędrówek międzykontynentalnych.

Dlatego też w przypadku analiz migracyjnych był przydatny wskaźnik atrakcyjności migracyjnej WAM (Śleszyński, 2020). Jest on saldem pracy napływowej i odpływowej, tj. iloczynów liczby i odległości przemieszczeń:

$$P_m = \sum_{i=n}^{n} M_N S - \sum_{i=n}^{n} M_O S, \text{ gdzie:}$$

- P_m – praca migracyjna,
- M_N – liczba napływów,
- M_O – liczba odpływów,
- S – odległość (w linii prostej) miejsc źródłowych i docelowych przemieszczeń.

Wykorzystuje się tu założenie, że jeśli migranci są w stanie pokonać większe odległości w celu zmiany miejsca zamieszkania, oznacza to większą atrakcyjność osiedleńczą. Jest to szczególnie ważne przy dalekich migracjach, gdyż przy dużych odległościach istnieje wiele konkurencyjnych alternatyw, tj. np. innych dużych miast (tzw. sposobności pośrednich). Wykazano wielokrotnie, że wskaźnik ten nadaje się do identyfikacji hierarchii miast, w tym np. tzw. Wielkiej Piątki.

Ponadto zastosowano wskaźnik rangi migracyjno-osadniczej (Śleszyński, 2015), składający się z komponentu skali napływu migracyjnego względem największego obserwowanego w zbiorze (który oddaje atrakcyjność dla migrantów poszukujących lepszych warunków życia, kariery, pracy itd.) oraz komponentu relatywnego położenia względem wszystkich relacji migracyjnych zachodzących w zbiorze miast. Wyraża się on wzorem:

$$x = \frac{N_i}{N_{max}} \times \frac{1}{(\mathrm{I_w}+1)} \times \frac{\mathrm{R_i}}{\sum \mathrm{R}} \times 1000, \text{ gdzie:}$$

- N_i – największy napływ do gminy *i*,
- N_{max} – największy napływ w zbiorze wszystkich gmin,
- I_w – liczba gmin o większym napływie ogółem w zbiorze relacji miasta *i* z innymi miastami.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

- R_i – liczba relacji gminy *i* z innymi gminami,
- *R* – potencjalna liczba wszystkich relacji (2477 gmin w Polsce, czyli 2476 relacji).

W opracowaniu nie wykonano typowego systematycznego przeglądu literatury. Cytowania są podawane na podstawie wiedzy autora, kilku istniejących przeglądów (w tym migracyjnego, Śleszyński i in. 2020a), a niekiedy na podstawie dodatkowej kwerendy w wyszukiwarce Google Scholar (z użyciem słów kluczowych i słów w tytułach prac) oraz przeglądu istniejącego dorobku badaczy zajmujących się zagadnieniami depopulacji w Polsce (ORCID).

1.8 Klasyfikacje terytorialne i hierarchiczno-funkcjonalne (osadniczo-funkcjonalne)

W badaniach lokalnych i regionalnych optymalna jednostka odniesienia powinna nawiązywać zarówno do charakteru osadniczego, funkcjonalnego i gospodarczego danego obszaru, jak i analizowanego problemu badawczego lub praktycznego. Występują tu cztery grupy problemów do rozwiązania:

- problem kategoryzacji obszarów i jednostek terytorialnych na agregaty (np. dezaktualizacja archaicznej już dychotomii miasto-wieś);
- powiązany z nim problem adekwatności wielkości jednostki w stosunku do charakteru wyróżnianych agregatów (np. czy obszary metropolitalne i inne regiony funkcjonalne należy wyróżniać na podstawie łączenia gmin, powiatów czy jeszcze innych jednostek);
- wielkości jednostki odniesienia istotnej w badaniu różnych zjawisk i procesów (znany w literaturze jako problem MAUP, Modifiable Areal Unit Problem; Openshaw, 1984);
- granic jednostek, w których rejestrowane i przeliczane są różnego rodzaju dane (mieści się w tym zagadnienie siatki geometrycznej grid).

Wszystkie te problemy są dobrze zidentyfikowane w literaturze (Parysek, 1982; GUGiK, 2013), jednak wciąż toczą się spory o to, w jaki sposób powinny być rozwiązywane. Generalnie istnieje jednak zgodność, że jako nadrzędne należy przyjmować założenie o „domykającej" się aktywności ludzkiej, która dokonuje się w określonym czasie i przestrzeni. Otóż chociaż współcześnie mamy do czynienia ze znaczącym wzrostem mobilności, większość zdarzeń w życiu człowieka lub w

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

różnych okresach jego aktywności dokonuje się na stosunkowo małym obszarze. Jest to tzw. dzienny system miejski, obejmujący cyrkulacyjne przejazdy z miasta do otoczenia w celu dojazdu do pracy i usług. W najprostszym ujęciu jest to miasto ze strefą podmiejską, aglomeracja lub generalnie region lub miejski obszar funkcjonalny (Berry, 1967). Analizy, w tym monitoring zjawisk i procesów powinien odbywać się w ramach tego typu „naturalnych" jednostek aktywności ponieważ tylko wtedy jesteśmy w stanie prawidłowo ocenić zachodzące i powiązane ze sobą zjawiska procesy.

Dlatego w niniejszym opracowaniu w analizach wykorzystano kilka istniejących klasyfikacji (w tym typologii) i delimitacji terytorialnych (geograficznych, historycznych), a także zaproponowano nową. Omówiono je w kolejnych punktach:

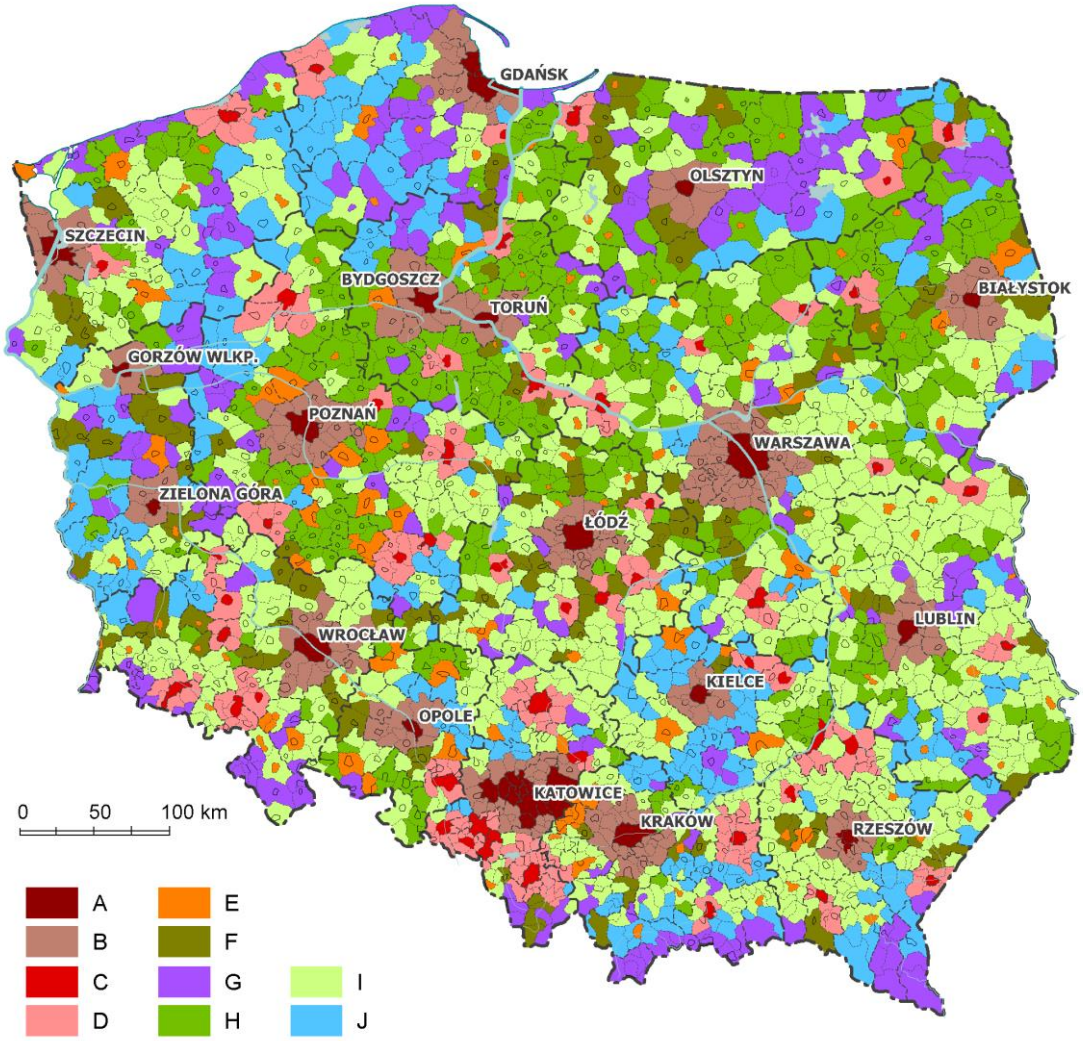
1. Klasyfikacja funkcjonalna gmin (znana też jako typologia), obejmująca 10 kategorii gmin, wydzielonych na podstawie rangi administracyjno-osadniczej gminy i jej specjalizacji funkcjonalnej, w tym gospodarczej (ryc. 1.1). Była ona pierwotnie zastosowana dla potrzeb analizowania procesów społeczno-gospodarczych i monitoringu planowania przestrzennego. Zaproponowany podział pozwala lepiej uchwycić specyfikę regionalną i lokalną, związaną np. z charakterystycznymi procesami suburbanizacji. dla. Z czasem stał się już pewnym standardem klasyfikacyjnym w Polsce, szeroko stosowanym przez różnych autorów. W tym klasyfikacja była używana dla potrzeb dorocznych raportów Rządowej Rady Ludnościowej w części dotyczącej migracji wewnętrznych (ostatnio Śleszyński, 2024a).

Oryginalnie w klasyfikacji wyróżniono 10 kategorii (typów) gmin (A-J), ale dla celów uproszczenia i zwiększenia przejrzystości redukowano ją także do 5 kategorii:

- A: największe miasta, będące stolicami województw (w województwie pomorskim – 3 miasta powiatowe grodzkie Trójmiasta, tj. Gdańsk, Gdynia i Sopot, a w śląskim – 14 miast powiatowych grodzkich konurbacji katowickiej);
- CE: pozostałe duże i średnie ośrodki miejskie, w tym miasta na prawach powiatu;
- BD: strefy podmiejskie miast wojewódzkich i powiatowych grodzkich;
- FG: gminy urbanizujące się (poza strefami podmiejskimi większych miast), tj. położone wzdłuż korytarzy transportowych, turystyczne, przemysłowe itp.;
- HIJ: gminy rolnicze i rolniczo-leśne.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Klasyfikację te stosowano stosunkowo rzadko, głównie w rozdziale 2 ze względu na wykonanie części prac znacznie wcześniej, niż niniejsze opracowanie (przeliczenia danych do nowego układu okazały się zbyt czasochłonne).

Ryc. 1.1. Klasyfikacja funkcjonalna gmin Polski

Oznaczenia skrótów: A – rdzenie miejskich obszarów funkcjonalnych stolic województw (w województwie pomorskim typ A obejmuje Gdańsk, Gdynię i Sopot, tj. Trójmiasto, a w śląskim – 14 miast powiatowych grodzkich konurbacji katowickiej, tj. oprócz Katowic, są to Bytom, Chorzów, Dąbrowa Górnicza, Jaworzno, Gliwice, Mysłowice, Piekary Śląskie, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Tychy i Zabrze); B – strefy zewnętrzne miejskich obszarów funkcjonalnych stolic województw (wg delimitacji P. Śleszyńskiego, 2013); C – rdzenie miejskich obszarów funkcjonalnych miast subregionalnych; D – strefy zewnętrzne miejskich obszarów funkcjonalnych miast subregionalnych; E – miasta-ośrodki wielofunkcyjne; F – gminy z rozwiniętą funkcją transportową; G – gminy o innych rozwiniętych funkcjach pozarolniczych (turystyka oraz funkcje wielkopowierzchniowe, w tym przemysł wydobywczy); H – gminy z intensywnie

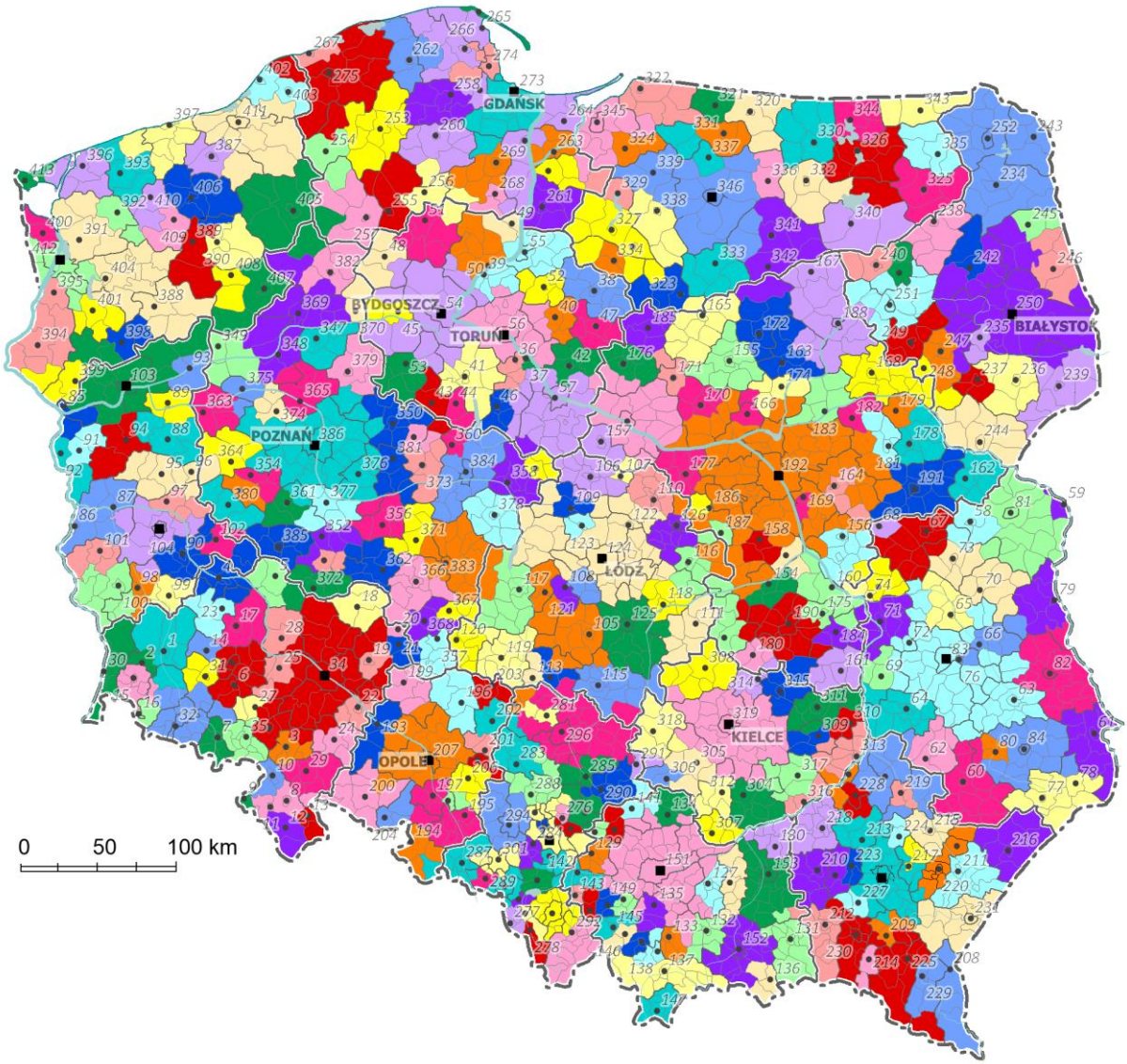
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

rozwiniętą funkcją rolniczą; I – gminy z umiarkowanie rozwiniętą funkcją rolniczą; J – gminy ekstensywnie zagospodarowane (funkcje leśne, ochrony przyrody).

Źródło: Śleszyński i Komornicki (2016).

2. Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF; Churski i in., 2023) (ryc. 1.2). Jednostki MOF zostały wyznaczone w nawiązaniu do koncepcji regionu węzłowego na podstawie powiązań funkcjonalnych, tj. dojazdów do pracy oraz migracji ludności (zameldowań i wymeldowań ludności), a ponadto z zastosowaniem odległości czasowej. W ten sposób wyznaczono 413 MOF, co jest zbliżone do liczby powiatów (380), ale wyróżnione jednostki różnią się wielkością i zasięgiem przestrzennym. Warto podkreślić, że jest to propozycja, w której cały obszar kraju został przyporządkowany do któregoś z wyznaczonych MOF.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 1.2. Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF)

Oznaczenia MOF: 1 – Bolesławiec, 2 – Nowogrodziec, 3 – Dzierżoniów, 4 – Głogów, 5 – Góra, 6 – Jawor, 7 – Kamienna Góra, 8 – Kłodzko, 9 – Kudowa-Zdrój, 10 – Nowa Ruda, 11 – Polanica-Zdrój, 12 – Bystrzyca Kłodzka, 13 – Lądek-Zdrój, 14 – Chojnów, 15 – Lubań, 16 – Świeradów-Zdrój, 17 – Lubin, 18 – Milicz, 19 – Oleśnica, 20 – Międzybórz, 21 – Syców, 22 – Oława, 23 – Polkowice, 24 – Strzelin, 25 – Środa Śląska, 26 – Świdnica, 27 – Strzegom, 28 – Wołów, 29 – Ząbkowice Śląskie, 30 – Zgorzelec, 31 – Złotoryja, 32 – Jelenia Góra, 33 – Legnica, 34 – Wrocław, 35 – Wałbrzych, 36 – Aleksandrów Kujawski, 37 – Ciechocinek, 38 – Brodnica, 39 – Chełmno, 40 – Golub-Dobrzyń, 41 – Inowrocław, 42 – Lipno, 43 – Mogilno, 44 – Strzelno, 45 – Nakło nad Notecią, 46 – Radziejów, 47 – Rypin, 48 – Sępólno Krajeńskie, 49 – Nowe, 50 – Świecie, 51 – Tuchola, 52 – Wąbrzeźno, 53 – Żnin, 54 – Bydgoszcz, 55 – Grudziądz, 56 – Toruń, 57 – Włocławek, 58 – Międzyrzec Podlaski, 59 – Terespol, 60 – Biłgoraj, 61 – Hrubieszów, 62 – Janów Lubelski, 63 – Krasnystaw, 64 – Kraśnik, 65 – Lubartów, 66 – Łęczna, 67 – Łuków, 68 – Stoczek Łukowski, 69 – Opole Lubelskie, 70 – Parczew, 71 – Puławy, 72 – Nałęczów, 73 – Radzyń Podlaski, 74 – Dęblin, 75 – Ryki, 76 – Świdnik, 77 – Tomaszów Lubelski, 78 – Łaszczów, 79 – Włodawa, 80 – Szczebrzeszyn, 81 – Biała Podlaska, 82 – Chełm, 83 – Lublin, 84 – Zamość, 85 – Kostrzyn nad Odrą, 86 – Gubin, 87 – Krosno Odrzańskie, 88 – Międzyrzecz, 89 – Skwierzyna, 90 – Nowa Sól, 91 – Rzepin, 92 – Słubice, 93 – Drezdenko, 94 –

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Sulęcin, 95 – Świebodzin, 96 – Zbąszynek, 97 – Sulechów, 98 – Żagań, 99 – Szprotawa, 100 – Żary, 101 – Lubsko, 102 – Sława, 103 – Gorzów Wielkopolski, 104 – Zielona Góra, 105 – Bełchatów, 106 – Kutno, 107 – Żychlin, 108 – Łask, 109 – Łęczyca, 110 – Łowicz, 111 – Opoczno, 112 – Pabianice, 113 – Działoszyn, 114 – Pajęczno, 115 – Radomsko, 116 – Rawa Mazowiecka, 117 – Sieradz, 118 – Tomaszów Mazowiecki, 119 – Wieluń, 120 – Wieruszów, 121 – Zduńska Wola, 122 – Głowno, 123 – Ozorków, 124 – Łódź, 125 – Piotrków Trybunalski, 126 – Skierniewice, 127 – Bochnia, 128 – Brzesko, 129 – Chrzanów, 130 – Dąbrowa Tarnowska, 131 – Gorlice, 132 – Limanowa, 133 – Mszana Dolna, 134 – Miechów, 135 – Myślenice, 136 – Krynica-Zdrój, 137 – Nowy Targ, 138 – Rabka-Zdrój, 139 – Bukowno, 140 – Olkusz, 141 – Wolbrom, 142 – Oświęcim, 143 – Kęty, 144 – Jordanów, 145 – Sucha Beskidzka, 146 – Maków Podhalański, 147 – Zakopane, 148 – Andrychów, 149 – Kalwaria Zebrzydowska, 150 – Wadowice, 151 – Kraków, 152 – Nowy Sącz, 153 – Tarnów, 154 – Białobrzegi, 155 – Ciechanów, 156 – Garwolin, 157 – Gostynin, 158 – Grójec, 159 – Warka, 160 – Kozienice, 161 – Lipsko, 162 – Łosice, 163 – Maków Mazowiecki, 164 – Mińsk Mazowiecki, 165 – Mława, 166 – Nasielsk, 167 – Myszyniec, 168 – Ostrów Mazowiecka, 169 – Otwock, 170 – Płońsk, 171 – Raciąż, 172 – Przasnysz, 173 – Przysucha, 174 – Pułtusk, 175 – Pionki, 176 – Sierpc, 177 – Sochaczew, 178 – Sokołów Podlaski, 179 – Kosów Lacki, 180 – Szydłowiec, 181 – Węgrów, 182 – Łochów, 183 – Wyszków, 184 – Zwoleń, 185 – Żuromin, 186 – Żyrardów, 187 – Mszczonów, 188 – Ostrołęka, 189 – Płock, 190 – Radom, 191 – Siedlce, 192 – Warszawa, 193 – Brzeg, 194 – Głubczyce, 195 – Kędzierzyn-Koźle, 196 – Kluczbork, 197 – Krapkowice, 198 – Zdzieszowice, 199 – Namysłów, 200 – Nysa, 201 – Dobrodzień, 202 – Olesno, 203 – Praszka, 204 – Prudnik, 205 – Kolonowskie, 206 – Strzelce Opolskie, 207 – Opole, 208 – Ustrzyki Dolne, 209 – Brzozów, 210 – Dębica, 211 – Jarosław, 212 – Jasło, 213 – Kolbuszowa, 214 – Rymanów, 215 – Leżajsk, 216 – Lubaczów, 217 – Łańcut, 218 – Mielec, 219 – Nisko, 220 – Przeworsk, 221 – Sieniawa, 222 – Ropczyce, 223 – Sędziszów Małopolski, 224 – Sokołów Małopolski, 225 – Sanok, 226 – Stalowa Wola, 227 – Strzyżów, 228 – Nowa Dęba, 229 – Lesko, 230 – Krosno, 231 – Przemyśl, 232 – Rzeszów, 233 – Tarnobrzeg, 234 – Augustów, 235 – Łapy, 236 – Bielsk Podlaski, 237 – Brańsk, 238 – Grajewo, 239 – Hajnówka, 240 – Kolno, 241 – Stawiski, 242 – Mońki, 243 – Sejny, 244 – Siemiatycze, 245 – Dąbrowa Białostocka, 246 – Sokółka, 247 – Wysokie Mazowieckie, 248 – Czyżew, 249 – Zambrów, 250 – Białystok, 251 – Łomża, 252 – Suwałki, 253 – Bytów, 254 – Miastko, 255 – Chojnice, 256 – Czersk, 257 – Człuchów, 258 – Kartuzy, 259 – Żukowo, 260 – Kościerzyna, 261 – Kwidzyn, 262 – Lębork, 263 – Malbork, 264 – Nowy Dwór Gdański, 265 – Puck, 266 – Władysławowo, 267 – Ustka, 268 – Skórcz, 269 – Starogard Gdański, 270 – Tczew, 271 – Wejherowo, 272 – Sztum, 273 – Gdańsk, 274 – Gdynia, 275 – Słupsk, 276 – Będzin, 277 – Cieszyn, 278 – Ustroń, 279 – Skoczów, 280 – Strumień, 281 – Kłobuck, 282 – Krzepice, 283 – Lubliniec, 284 – Mikołów, 285 – Myszków, 286 – Pszczyna, 287 – Racibórz, 288 – Tarnowskie Góry, 289 – Wodzisław Śląski, 290 – Zawiercie, 291 – Szczekociny, 292 – Żywiec, 293 – Bielsko-Biała, 294 – Bytom, 295 – Chorzów, 296 – Częstochowa, 297 – Dąbrowa Górnicza, 298 – Gliwice, 299 – Jastrzębie-Zdrój, 300 – Katowice, 301 – Rybnik, 302 – Sosnowiec, 303 – Tychy, 304 – Busko-Zdrój, 305 – Jędrzejów, 306 – Sędziszów, 307 – Kazimierza Wielka, 308 – Końskie, 309 – Opatów, 310 – Ożarów, 311 – Ostrowiec Świętokrzyski, 312 – Pińczów, 313 – Sandomierz, 314 – Skarżysko-Kamienna, 315 – Starachowice, 316 – Połaniec, 317 – Staszów, 318 – Włoszczowa, 319 – Kielce, 320 – Bartoszyce, 321 – Górowo Iławeckie, 322 – Braniewo, 323 – Działdowo, 324 – Pasłęk, 325 – Ełk, 326 – Giżycko, 327 – Iława, 328 – Lubawa, 329 – Zalewo, 330 – Kętrzyn, 331 – Lidzbark Warmiński, 332 – Mrągowo, 333 – Nidzica, 334 – Nowe Miasto Lubawskie, 335 – Olecko, 336 – Biskupiec, 337 – Dobre Miasto, 338 – Ostróda, 339 – Morąg, 340 – Pisz, 341 – Szczytno, 342 – Wielbark, 343 – Gołdap, 344 – Węgorzewo, 345 – Elbląg, 346 – Olsztyn, 347 – Chodzież, 348 – Czarnków, 349 – Krzyż Wielkopolski, 350 – Gniezno, 351 – Witkowo, 352 – Gostyń, 353 – Krobia, 354 – Grodzisk Wielkopolski, 355 – Rakoniewice, 356 – Jarocin, 357 – Kępno, 358 – Koło, 359 – Kłodawa, 360 – Kleczew, 361 – Kościan, 362 – Krotoszyn, 363 – Międzychód, 364 – Nowy Tomyśl, 365 – Oborniki, 366 – Ostrów Wielkopolski, 367 – Grabów nad Prosną, 368 – Ostrzeszów, 369 – Piła, 370 – Wyrzysk, 371 – Pleszew, 372 – Rawicz, 373 – Słupca, 374 – Szamotuły, 375 – Wronki, 376 – Środa Wielkopolska, 377 – Śrem, 378 – Turek, 379 – Wągrowiec, 380 – Wolsztyn, 381 – Września, 382 – Złotów, 383 – Kalisz, 384 – Konin, 385 – Leszno, 386 – Poznań, 387 – Białogard, 388 – Choszczno,

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

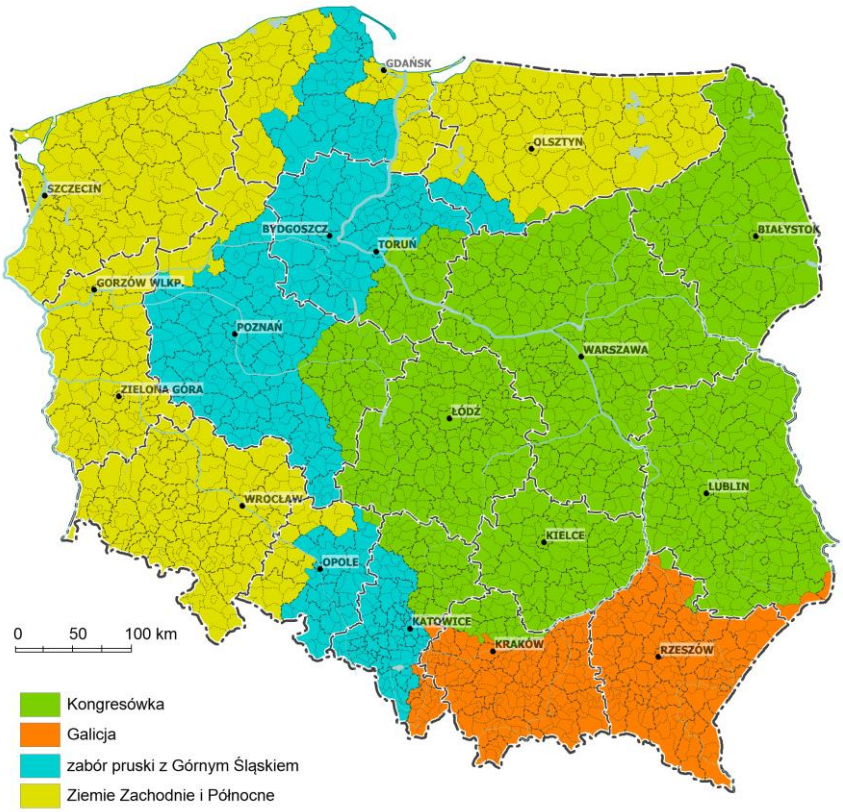
389 – Drawsko Pomorskie, 390 – Złocieniec, 391 – Goleniów, 392 – Nowogard, 393 – Gryfice, 394 – Chojna, 395 – Gryfino, 396 – Kamień Pomorski, 397 – Kołobrzeg, 398 – Barlinek, 399 – Dębno, 400 – Police, 401 – Pyrzyce, 402 – Darłowo, 403 – Sławno, 404 – Stargard, 405 – Szczecinek, 406 – Świdwin, 407 – Wałcz, 408 – Mirosławiec, 409 – Łobez, 410 – Resko, 411 – Koszalin, 412 – Szczecin, 413 – Świnoujście.

Źródło: Churski i in. (2023).

3. Regionalizacja historyczna (Łysoń i in., 2018, z modyfikacjami Śleszyński i in., 2023). Wyróżniono tam cztery główne i nadrzędne regiony historyczno-kulturowe (regiony uwarunkowane historycznie) różne pod względem doświadczeń historycznych i losów osadnictwa ostatnich 250 lat (ryc. 1.3):

a) Kongresówka (nazwa w nawiązaniu do terenu „kongresowego Królestwa Polskiego” z 1815 r. i okolicy Białegostoku), czyli były zabór rosyjski w jego granicach w latach 1815-1915 (ograniczony współczesną wschodnią granicą Polski);
b) Galicja z Krakowem w granicach od 1846 (tj. od czasu włączenia Rzeczpospolitej Krakowskiej do Królestwa Galicji i Lodomerii) do 1918 r. wraz z polską częścią Orawy i Spisza (region „Galicja” również ograniczony współczesną wschodnią granicą Polski);
c) dawny zabór pruski z lat 1815-1919 oraz germanizowane ziemie Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego w granicach II Rzeczypospolitej wraz z częścią Górnego Śląska, który pozostał poza Polską do 1945 r. (jako ziemie z zachowaną ciągłością trwania ludności polskiej pomimo germanizacji);
d) Ziemie Zachodnie i Północne, tzw. Ziemie Odzyskane lub Kresy Zachodnie (obszary I i II zaboru pruskiego, które nie wróciły do Polski w latach 1918-1922, bez Górnego Śląska), składające się z ziem historycznie wielokulturowych o zmieniającej się przynależności państwowej, przed rokiem 1945 w swej większości trwale zgermanizowanych. Ziemie Zachodnie i Północne na podstawie porozumień głównie poczdamskich zostały przekazane Polsce w 1945 r. Najważniejszym skutkiem społecznym była tu niemal całkowita powojenna wymiana ludnościowa poprzez ucieczki i wysiedlenia Niemców i zasiedlenia przez Polaków, głównie z przedwojennych Kresów Wschodnich,

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 1.3. Regionalizacja historyczna gmin Polski

Źródło: Łysoń i in., 2018; Śleszyński i in., 2023.

Oprócz tych propozycji dla potrzeb opracowania przygotowano (4) nowe ujęcie klasyfikacyjne, w którym dokonano:

a. hierarchizacji miejskiego systemu osadniczego, polegającej na podziale zbioru miast węzłowych (gmin miejskich i miejsko-wiejskich) na trzy główne typy (A, B, C) i kilka podtypów;
b. nawiązującą do tej hierarchizacji typologię pozostałych gmin, dzielącą samorządy według cech morfologicznych i funkcjonalnych. Typologia ta częściowo pokrywa się ze wspomnianą propozycją P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016). W sumie wyróżniono (ryc. 1.4):
   - **A – ośrodki metropolitalne i ponadregionalne**, stanowiące główne centra miejskie kraju. W ramach tej kategorii wyróżniono dwie subkategorie:
     — A1 – wielka piątka, czyli Warszawa, Trójmiasto (Gdańsk, Gdynia i Sopot), Poznań, Wrocław i Kraków;
     — A2 – pozostałe ośrodki metropolitalne i ponadregionalne, wyznaczone jako rdzenie miejskie, w których łączna liczba ludności była osiągnęła

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

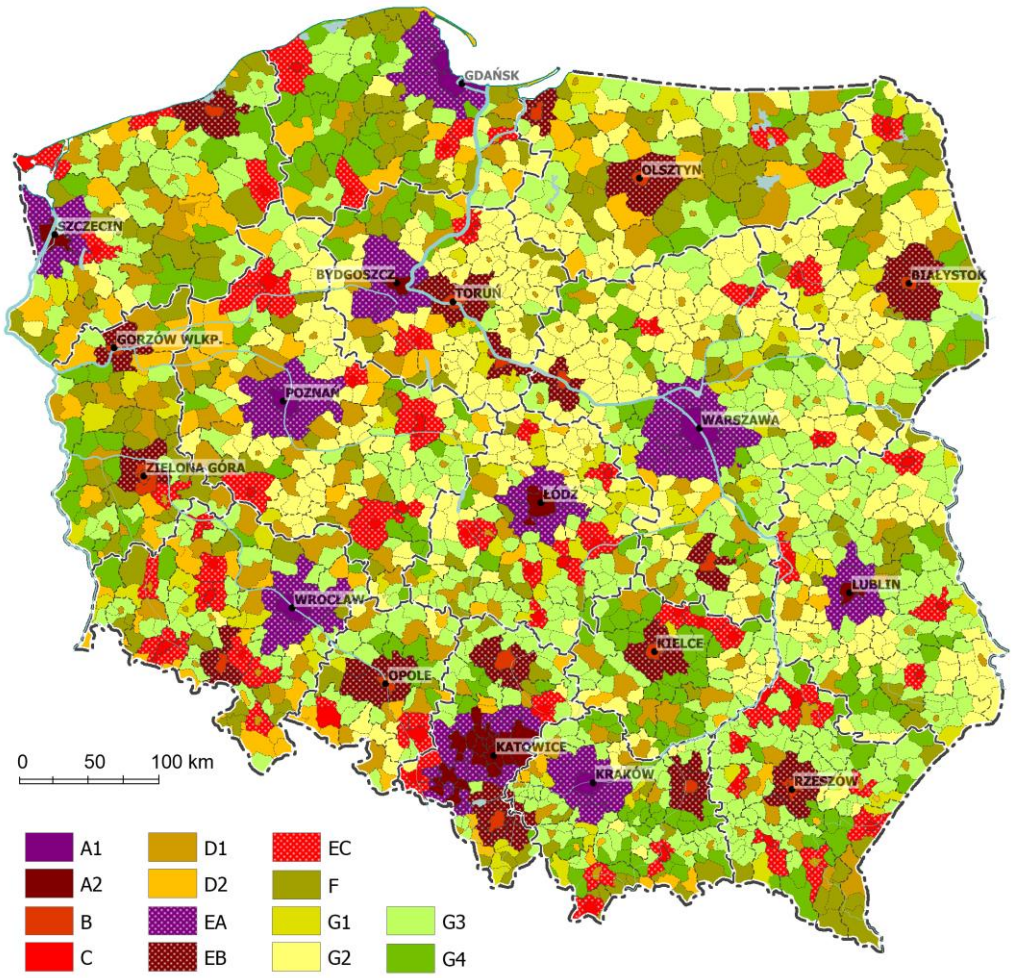
w historii co najmniej 400 tys. Rdzenie miejskie zostały wyznaczone jako miasta sąsiadujące ze sobą i mające co najmniej 40 tys. mieszkańców. Były to:

  - Bydgoszcz,
  - konurbacja katowicka (zbiór 19 miast, tj. Będzin, Bytom, Chorzów, Czeladź, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Jaworzno, Katowice, Knurów, Mikołów, Mysłowice, Piekary Śląskie, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Tarnowskie Góry, Tychy, Zabrze),
  - konurbacja rybnicka (Jastrzębie-Zdrój, Radlin, Rybnik, Rydułtowy, Wodzisław Śląski, Żory),
  - Lubelski Zespół Miejski (Lublin i Świdnik, na rzecz przyłączenia tego drugiego świadczy fakt, że już w latach 1970. były plany włączenia do Lublina),
  - Łódzki Zespół Miejski (Łódź, Pabianice i Zgierz),
  - Szczecin;

- **B – ośrodki regionalne**, tj. pozostałe miasta wojewódzkie (Białystok, Gorzów Wielkopolski, Kielce, Olsztyn, Opole, Rzeszów, Toruń, Zielona Góra) oraz ważniejsze inne miasta (Bielsko-Biała, Częstochowa, Elbląg, Koszalin, Płock, Radom, Tarnów, Wałbrzych, Włocławek);
- **C – ośrodki subregionalne** (53 miast, wszystkie wojewódzkie w latach 1975-1998, powiatowe grodzkie od 1999 i 32 inne, np. Ełk, Kutno);
- **D – ośrodki lokalne**, w których wyróżniono dwie podgrupy:
  - D1 – będące siedzibą starosty powiatowego,
  - D2 – pozostałe ważniejsze ośrodki lokalne, wyróżnione na podstawie kryteriów: gmina miejska, gmina miejsko-wiejska z miastem powyżej 5 tys. mieszkańców, którego udział w populacji całej gminy jest większy, niż 50%;
- **E – strefy podmiejskie ośrodków miejskich kategorii A, B i C**, w których wyjątkowo wprowadzono trzeci poziom klasyfikacyjny, wyróżniając dwie grupy gmin w każdej z A-C (czyli łącznie 6 podtypów, np. EA1s, ED1p):
  - Es – miasta satelickie, tj. z reguły wszystkie miasta powiatowe oraz powyżej 50 tys. mieszkańców;

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

  - Ep – pozostałe gminy;
- **F – silniej zurbanizowane gminy wiejskie i miejsko-wiejskie**, tj. głównie przemysłowe i turystyczne (kategoria G według klasyfikacji Śleszyńskiego i Komornickiego, 2016) (**‘małomiasteczkowe’**);
- **G – pozostałe gminy o charakterze typowo wiejskim**, w tym według ww. klasyfikacji:
  - G1 – położone w korytarzach transportowych,
  - G2 – o intensywnej funkcji rolniczej,
  - G3 – o umiarkowanej funkcji rolniczej,
  - G4 – ekstensywnie wykorzystane, w tym z wysokim udziałem lasów i obszarów chronionych.

Ryc. 1.4. Propozycja nowej klasyfikacji hierarchiczno-funkcjonalnej miast i gmin

Źródło: opracowanie własne.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 1.1. Podstawowe informacje o klasyfikacji hierarchiczno-funkcjonalnej (osadniczo-funkcjonalnej) miast i gmin przedstawionej na ryc. 1.4

Nazwa	Liczba gmin ogółem w 2023 r.	Liczba miast w liczbie gmin ogółem w 2023 r.	Powierzchnia (tys. km²)	Powierzchnia (%)	Liczba ludności (tys.)	Liczba ludności (%)
A - ośrodki metropolitalne i ponadregionalne	39	39	5,4	1,7	8 772	23,4
A1 - wielka piątka	7	7	2,5	0,8	4 640	12,4
A2 - inne duże aglomeracje	32	32	2,9	0,9	4 132	11,0
B - ośrodki regionalne	17	17	2,0	0,6	2 605	6,9
C - ośrodki subregionalne	53	53	3,0	1,0	2 992	8,0
D - ośrodki lokalne	338	338	42,9	13,7	6 074	16,2
D1 – powiatowe	200	200	23,8	7,6	4 440	11,8
D2 – nie powiatowe	138	138	19,1	6,1	1 635	4,4
E - gminy podmiejskie	501	201	54,8	17,5	7 711	20,5
EA - ośr. metropolitalnych i ponadregionalnych	208	97	19,4	6,2	4 264	11,4
EB - ośrodków regionalnych	138	52	15,1	4,8	1 788	4,8
EC - ośrodków subregionalnych	155	52	20,3	6,5	1 660	4,4
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	205	86	33,2	10,6	1 230	3,3
G – wiejskie	1324	279	172,7	55,0	8 178	21,8
G1 - w korytarzach transportowych	92	18	13,1	4,2	678	1,8
G2- intensywnie rolnicze	461	98	57,4	18,3	2 454	6,5
G3 - umiarkowanie rolnicze	554	110	69,5	22,1	3 758	10,0
G4 - ekstensywnie zagospodarowane	217	53	32,7	10,4	1 288	3,4
Ogółem	2477	1013	313,9	100,0	37 563	100,0

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

1.9 Współczesny kontekst europejski i unijny

W globalnej skali Europa jest kontynentem i spadającym znaczeniu demograficznym. Po II wojnie światowej w Europie żyło ok. 550 mln ludzi, a liczba ta do 2023 r. wzrosła do ok. 750 mln. Jednak udział w światowej populacji spadł w tym czasie z 22 do 10%. Wzrost ludnościowy od ok. 1995 r. odbywa się prawie wyłącznie dzięki dodatniemu saldu migracji międzynarodowych, któremu niestety towarzyszą napięcia społeczne, nie stabilizujące potencjału demograficznego. Szacuje się, że w perspektywie najbliższych dekad liczba ludności będzie spadać, według niektórych prognoz nawet o 1/5 do roku 2100. W tym region Europy Środkowej i Wschodniej, obejmującej aktualnie około 150 mln mieszkańców, ma być największym „zapadliskiem" demograficznym na świecie (prognozuje się, że spadek wyniesie w przypadku tego regionu nawet 40-55% (Vollset i in., 2020). Stąd też w debacie naukowo-eksperckiej i społecznej nie brak alarmujących głosów, z których najbardziej katastroficzne wieszczą upadek „białej", tradycyjnej Europy i zastąpienie jej kulturami azjatycko-afrykańskimi (w tym arabskimi).

Zainteresowanie problematyką demograficzną w krajach Unii Europejskiej jest duże, co wprost wynika z tradycji naukowych i rozwoju demografii oraz pokrewnych dyscyplin zwłaszcza w krajach anglosaskich i Francji. Do pewnego czasu nie przekładało się to na priorytetyzację polityki demograficznej względem innych strategii publicznych. Wynikało to częściowo ze zwrotu kulturowego po II wojnie światowej (rewolucja obyczajowa, sekularyzacja), wzrostu dobrobytu oraz zmian przemysłowo-technologicznych, skutkujących znacznie większą mobilnością pionową (struktura społeczna) i poziomą (migracje wewnętrzne i międzynarodowe), które do pewnego czasu dość skutecznie stabilizowały potencjał demograficzny.

Jednak modernizacja społeczna w duchu liberalnym utorowała drogę do powszechnego wystąpienia wspomnianego już tzw. drugiego przejścia demograficznego. Osłabienie wartości konserwatywnych, w tym funkcjonowania społeczeństwa opartego na wyraźnym podziale ról biologicznych, spadek umieralności i wzrost długości życia (higiena i postępy medycyny), spadek ryzyka ubóstwa wskutek starzenia się (powszechne systemy zabezpieczeniowe, w tym emerytalne) oraz wzmocnienie procesów liberalnych (emancypacja i usamodzielnienie się kobiet, rozwój osobisty, konsumpcjonizm) spowodowało

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

poważne zmiany w cyklu biologicznym, zwłaszcza kobiet. W opisanej w podrozdziale 1.3 teorii drugiego przejścia demograficznego (Lesthaeghe i van de Kaa, 1986), podkreśla się zwłaszcza spadek postaw promałżeńskich oraz prokreacyjnych w społeczeństwie i gospodarstwach domowych: opóźnienie zakładania rodzin i urodzenia pierwszego dziecka, a także mniejszą liczbę dzieci w rodzinie (zjawiska te były w wielu krajach obserwowane już po II wojnie światowej, także w krajach socjalistycznych, np. na Węgrzech).

Sytuacja demograficzna w krajach „starej" Unii Europejskiej chwilowo poprawiła się wraz z rozszerzeniem o kraje Europy Środkowo-Wschodniej. Jeszcze przed formalną akcesją, już ok. 2000 r. rozpoczął się silny exodus głównie młodej ludności z Polski, Rumunii i innych krajów, uzupełniający luki podażowe na rynku pracy takich państw, jak zwłaszcza Wielka Brytania, Francja, Niemcy[25] i Włochy. Wskutek tej „czasowo zawieszonej" migracji z Europy Środkowo-Wschodniej, a nawet mimo znacznie wyższej dzietności w populacjach pochodzących z Azji i Ameryki Południowej, a zwłaszcza z Afryki, nie spowodowało to jednak unormowania płodności na poziomie prostej reprodukcji ludności i w Europie Zachodniej zaczął występować coraz bardziej wyraźny ubytek naturalny. Z czasem stało się jasne, że bez priorytetu polityki rodzinnej oraz wprowadzenia specjalnych narzędzi i zachęt dla urodzenia i wychowania potomstwa, utrzymanie dotychczasowej populacji będzie niemożliwe. Dość głośnym echem ok. 2000 r. odbił się raport Komisji Europejskiej, w którym wskazywano, że aby utrzymać ówczesną strukturę wieku i zasoby pracy w wieku produkcyjnym do roku 2050, konieczne byłoby zwiększenie dzietności do poziomu TFR=ok. 3, wydłużenie wieku emerytalnego do ok. 80 lat albo imigracja z innych krajów w wysokości ok. 250 mln głównie młodych osób.

Wzrost znaczenia problematyki demograficznej w polityce unijnej następuje dopiero w ostatnich kilku latach. W 2020 r. Komisja Europejska przyjęła *Raport o wpływie zmian demograficznych w Europie*. W kolejnym roku ukazuje się *Zielona Księga w sprawie starzenia się* i w tym samym czasie zainicjowany zostaje projekt *Atlasu Demograficznego Europy*, który ma służyć jako narzędzie do monitorowania

[25] Granicę polsko-niemiecką jeszcze w latach 1980. (po stanie wojennym) przekroczyło i nie powróciło ponad 700 tys. osób. Osoby te poza RFN kierowały się głównie do innych krajów Europy Zachodniej – m.in. Francji, Austrii, Szwecji, Danii, Wielkiej Brytanii i Włoch.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

zjawisk i procesów ludnościowo-społecznych[26]. W kolejnych licznych już raportach i dokumentach unijnych zwraca się uwagę na różnice między państwami i regionami w kierunkach i zaawansowaniu procesów polaryzacji (koncentracji i depopulacji) oraz starzenia się ludności, jak też otwiera dyskusję nad możliwościami i sposobami wsparcia regionów problemowych. W *Atlasie Demograficznym Europy* wskazuje się zwłaszcza na „kompleksowe podejście do zmiany demograficznej oparte na czterech filarach:

1) wspieranie rodziców przez lepsze godzenie aspiracji rodzinnych i pracy zarobkowej, w szczególności przez zapewnienie dostępu do dobrej jakości opieki nad dziećmi oraz odpowiedniej równowagi między życiem zawodowym a prywatnym
2) wspieranie i wzmacnianie pozycji młodszych pokoleń w rozwoju osobistym i podnoszeniu umiejętności, ułatwianie im dostępu do rynku pracy i do przystępnych cenowo mieszkań
3) wzmacnianie pozycji starszych pokoleń i dbanie o ich dobrobyt, w drodze reform połączonych z odpowiednią polityką rynku pracy i miejsc pracy
4) w razie potrzeby rozwiązywanie problemu niedoboru pracowników z pomocą zarządzanej legalnej migracji, przy zapewnieniu pełnej komplementarności z pozyskiwaniem talentów wewnątrz UE”[27].

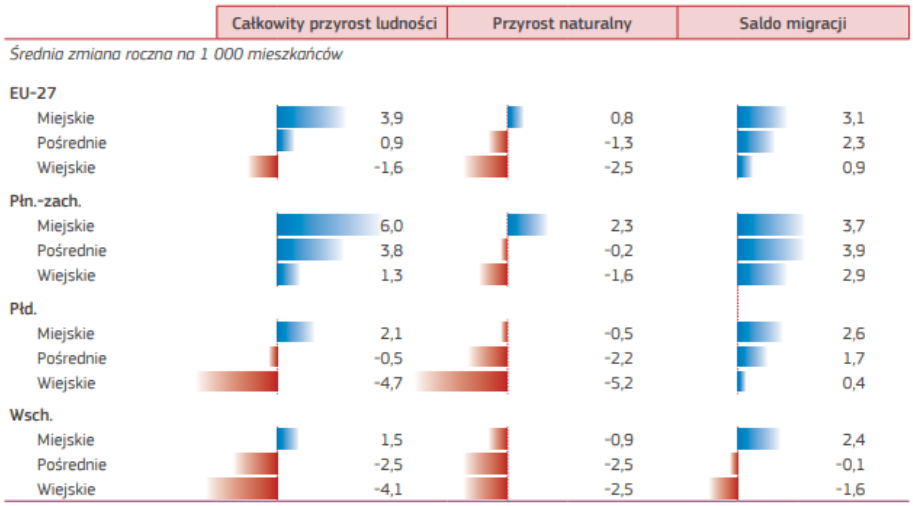
Przy opracowywaniu zestawu narzędzi uznano potrzebę uwzględnienia terytorialnego wymiaru przemian demograficznych, szczególnie w regionach, w których występuje zjawisko depopulacji i znacznej mobilności wyjeżdżających młodych pracowników („drenaż mózgów”).

Wsparcie monitoringu zjawisk i procesów demograficznych spowodowało, że w coraz większej liczbie opracowań i dokumentów unijnych przykłada się coraz bardziej profesjonalną uwagę do analiz tego typu w różnych ujęciach geograficzno-funkcjonalnych. W *Dziewiątym raporcie na temat spójności gospodarczej, społecznej*

[26] Skutki zmian demograficznych w Europie. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/impact-demographic-change-europe_pl [30.04.2025].
[27] Polska wersja: Atlas demograficzny Europy. https://poland.representation.ec.europa.eu/news/atlas-demograficzny-europy-2023-10-12_pl

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

i terytorialnej[28] identyfikuje się m.in. różnice pomiędzy ‘wielkimi’ regionami Europy (ryc. 1.5), jak też silne zróżnicowanie na poziomie NUTS2, np. w kwestii zastąpienia pokoleniowego (ryc. 1.6). Przewiduje się, że zmiany demograficzne jeszcze bardziej pogłębią lukę podażową (niedobory siły roboczej) oraz zdestabilizują budżety publiczne z powodu prawdopodobnie mniejszych dochodów, a z pewnością większych wydatków, związanych z silnym wzrostem najstarszej populacji (ryc. 1.7). Od ok. 2020 r. coraz częściej używany jest termin „transformacja demograficzna”, nabierający fundamentalnego znaczenia w politykach UE obok funkcjonującej już „cyfrowej”, a zwłaszcza „zielonej” transformacji.

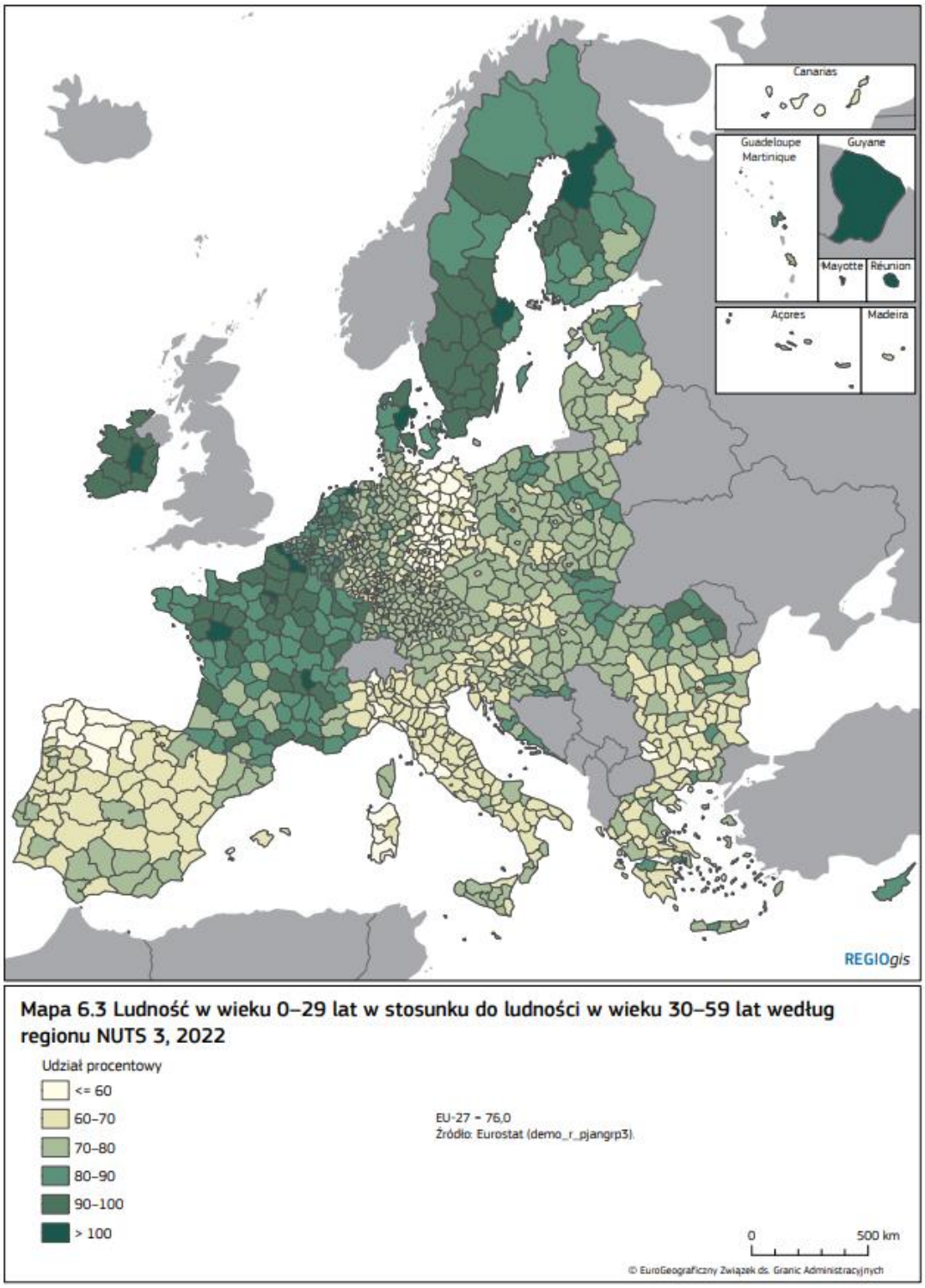

Ryc. 1.5. Podstawowe wskaźniki demograficzne w ‘wielkich’ regionach Unii Europejskiej w latach 2010-2021

Źródło: CE (2024). *Dziewiąty raport nt. spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej*. DG Regio. Bruksela: European Commission (s. 194). https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/cohesion-report_en

[28] : CE (2024). Dziewiąty raport nt. spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej. DG Regio. Bruksela: European Commission. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/reports/cohesion9/PL_9CR_Highlights.pdf

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

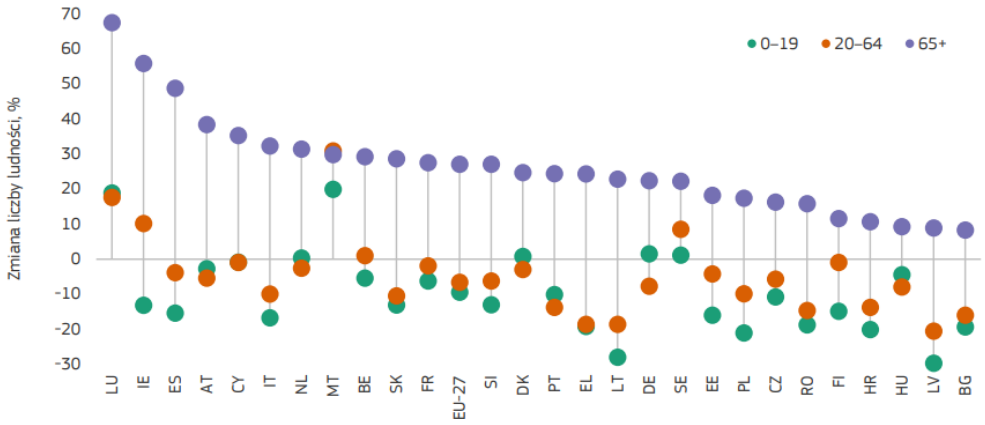

Ryc. 1.6. Stopień zastąpienia pokoleń w regionach NUTS3 Unii Europejskiej w 2022 r.

Uwaga: nie jest wiadome, czy w przypadku Polski są to dane sprzed NSP 2021, czy po jego przeprowadzeniu.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Źródło: CE (2024). *Dziewiąty raport nt. spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej*. DG Regio. Bruksela: European Commission (s. 199). https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/cohesion-report_en

Ryc. 1.7. Przewidywana zmiana liczby ludności według grup wieku w krajach członkowskich UE w latach 2023-2040

Uwaga: nie jest wiadome, czy w przypadku Polski są to dane sprzed NSP 2021, czy po jego przeprowadzeniu.

Źródło: CE (2024). *Dziewiąty raport nt. spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej*. DG Regio. Bruksela: European Commission (s. 200). https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/cohesion-report_en

Podsumowując kontekst unijno-europejski, współcześnie (2025 r.) w UE nawet w najbardziej optymistycznych scenariuszach prognostycznych, depopulacja i związane z tym starzenie się populacji jest uważane za kluczowe wyzwanie rozwojowe, wymagające zdecydowanej polityki demograficznej i rodzinnej. W tym w wielu już krajach od kilku dekad prowadzi się aktywną politykę pronatalistyczną (Francja, Skandynawia, Niemcy), a jednym z kluczowych narzędzi są mechanizmy ekonomiczne (polityka podatkowa, zasiłki na dzieci) i organizacyjne (ułatwienia dla matek i rodzin w łączeniu pracy zawodowej z wychowaniem dzieci). Jako wzór od pewnego czasu wskazywane są zwłaszcza Szwecja, Islandia, Estonia i Portugalia[29]. Do niedawna za wzór uchodziły Czechy (wsparcie matek, w tym metod in-vitro), w których TFR w 2021 r. osiągnął rekordową wartość 1,83, ale od tego czasu notuje się tam opisany w podrozdziale 1.2 gwałtowny spadek liczby urodzeń (w ciągu 3 lat o 25%).

[29] Are the world's richest countries family friendly? https://www.unicef.org/reports/are-the-world%E2%80%99s-richest-countries-family-friendly-2019

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Zagadnienia te są oczywiście także dostrzeżone w Polsce i w zasadzie nie ma już żadnych wątpliwości, że państwo polskie, w tym rząd i samorządy powinny monitorować problem głębokich i na ogół negatywnych zmian demograficznych, jak też racjonalna i odpowiedzialna polityka prorodzinna i w szerszym rozumieniu demograficzna powinna być absolutnym priorytetem każdej władzy. Niestety, pomimo powszechnych już deklaracji pilności i ważności tych zagadnień dla rozwoju Polski oraz wobec nadciągającej katastrofy demograficznej, wciąż istnieją poważne braki, związane choćby z pierwszym etapem prowadzenia takiej polityki, tj. wiarygodnego i rzeczowego monitoringu zjawisk i procesów demograficznych. Polska należy do wyjątkowych w cywilizowanych świecie krajów, w których istnieją poważne rozbieżności co do faktycznej liczby ludności nie tylko na poziomie całego kraju, ale zwłaszcza w skali lokalnej. W polityce naukowej państwa nie ma priorytetu dla demograficznych i rodzinnych badań naukowych, a środowisko demografów i geografów ludności jest stosunkowo nieliczne, aby sprostać wszystkim potrzebom diagnostycznym, ewaluacyjnym i prognostycznym, zwłaszcza ze strony samorządów. Warto jednak podkreślić, że aktualna i nadchodząca sytuacja demograficzna była przewidywana przez ekspertów co najmniej od dwóch dekad i konsekwentnie podnoszona np. podczas trzech kolejnych Kongresów Demograficznych (2002, 2012, 2021-2022). W deklaracji z I Kongresu Demograficznego wskazano m.in. że „ciągłość pokoleń, a przez to miejsce naszego narodu i państwa we współczesnym świecie jest sprawą zasadniczą dla społeczeństwa polskiego” oraz że „Polska staje na początku XXI wieku przed poważnymi problemami demograficznymi: malejącą liczbą urodzeń, wysoką wciąż umieralnością, krótszym niż w Unii Europejskiej trwaniem życia ludzkiego, złym stanem zdrowia ludności, trudnościami w procesie zakładania i rozwoju rodzin, realną perspektywą zmniejszania się liczby mieszkańców i poważnymi naruszeniami równowagi liczebnej między pokoleniami.” Dlatego „uczestnicy I Kongresu Demograficznego zwracają się do społeczeństwa polskiego z przesłaniem o istniejącym poważnym zagrożeniu potencjału biologicznego Narodu” oraz „do władz publicznych, organizacji obywatelskich, Kościoła Katolickiego i organizacji wyznaniowych o podjęcie skoordynowanych działań polityki społecznej i ludnościowej, mogących zahamować niekorzystne zjawiska w procesach demograficznych”.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

2. Źródła danych i ich ocena

2.1 Rejestracja ludności i mobilności stałoosiedleńczej (residential mobility) w Polsce

2.1.1 Wprowadzenie

W warunkach zwiększającej się mobilności identyfikacja faktycznego pobytu osób (mieszkańców, ludności) staje się coraz poważniejszym i niestety coraz słabiej rozwiązywalnym problemem. Problem ten jest od dłuższego czasu identyfikowany i diagnozowany w Polsce (Kędelski, 1990; Śleszyński; 2005, 2011; Jończy, 2010, 2012; Gołata, 2012; Abramowska-Kmon i in., 2023), ale wciąż nie ma zadowalających efektów poprawy bieżącej statystyki ludności i osadnictwa.

Wzrost mobilności wynika z natury aktywności człowieka. Jednak nawet w czasach przedindustrialnych, kiedy w naturalnych warunkach mobilność była znikoma, to jednak epidemie, klęski głodu, wojny i inne zdarzenia katastrofalne potrafiły diametralnie zmienić strukturę osadniczą na danym obszarze, w tym doprowadzić do całkowitego przemieszczenia bądź wymarcia danej populacji. Wraz z rewolucją przemysłową nastąpiły wielkie ruchy ludności związane z dezagraryzacją i urbanizacją.

Współcześnie zarówno kraje rozwinięte, jak i ubogie mają problemy z oszacowaniem swej populacji w skali całego państwa oraz poszczególnych regionów i osiedli. W pierwszym przypadku wynika to z wysokiej mobilności i swobody przemieszczeń, gwarantowanej wolnościami obywatelskimi, ale także nierejestrowanego, często nielegalnego napływu imigracyjnego. W drugim przypadku problem polega na słabo rozwiniętych systemach administracyjnych, w których w skrajnych przypadkach nie są rejestrowane (lub zachodzi to z dużym opóźnieniem) nie tylko migracje wewnętrzne i zagraniczne, ale nawet urodzenia i zgony.

Identyfikacja liczby i struktury ludności, zwłaszcza cech etnicznych i religijnych zawsze była kwestią silnie uzależnioną politycznie. Co do zasady, przetrwało to do czasów współczesnych. W Polsce dzieje się tak z kilku powodów, silnie uwarunkowanych terytorialnie (Śleszyński, 2024b):

— na poziomie międzynarodowym liczba ludności wpływa na obliczenie liczby europosłów oraz większości kwalifikowanej w głosowaniach. Zawyżona liczba ludności jest więc politycznie korzystna;

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

— na poziomie krajowym ogłoszenie depopulacji kraju już około 2000 r. byłoby zapewne niewygodne politycznie, gdyż jego przyczyna musiałaby być wiązana z największym w historii Polski „exodusem" obywateli, a to z kolei byłoby oceniane skutkami transformacji społeczno-gospodarczej po 1989 r.;
— na poziomie regionalnym (w tym wojewódzkim) liczba ludności wpływa na alokację funduszy unijnych według kryterium 75% średniego dochodu UE;
— w okręgach wyborczych liczba mandatów jest zależna od liczby wyborców;
— najwięcej zmiennych politycznych i finansowych, zależnych od liczby i struktury ludności, jest na poziomie lokalnym (gminnym). Dotyczy to m.in.: obliczania dotacji i subwencji, odprowadzania podatków (PIT), przepisów ordynacji wyborczej, w tym ustalenia liczby głosujących.

Uwarunkowania te stawiają pytanie, czy w takim razie dążenie do możliwie wiarygodnej identyfikacji liczby i struktury ludności na danym obszarze jest możliwe. Odpowiedź jest przecząca, gdyż nie da się pogodzić sprzecznych interesów.

2.1.2 Rejestr PESEL i rejestr mieszkańców (ewidencja ludności)

Z punktu widzenia identyfikacji ludności w danym miejscu, kluczowa jest potoczna definicja PESEL, który jest unikalnym zapisem cyfrowym przyporządkowanym do wyłącznie jednej osoby. Jedna osoba posiada ten sam PESEL, a ten sam PESEL nie może być użyty dla innej osoby (w praktyce zdarzają się jednak błędy, ale są to na ogół jednostkowe i wykrywalne przypadki, a jedynym wyjątkiem jest rzadka i pomijalna statystycznie zmiana płci). Z powodów praktycznych jest on więc używany powszechnie w różnych systemach gromadzących dane o ludności. Jest to przede wszystkim „centralny" rejestr PESEL, gromadzony i przetwarzany w Polsce najpierw przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych, a od 2016 r. do spraw informatyzacji. Zgodnie ustawą o ewidencji ludności rejestr służy do gromadzenia informacji identyfikujących tożsamość oraz status administracyjno-prawny ludności zamieszkującej obszar kraju, zarówno obywateli polskich jak też cudzoziemców. Unikalny numer PESEL jest tam tylko jedną z około 30 innych zmiennych, takich jak m.in. imię, nazwisko czy kraj urodzenia. Inne systemy, w których wykorzystywany jest ten unikalny numer PESEL, wchodzą od 2015 r. m.in. do Systemu Rejestrów Państwowych oraz w zasadzie wszystkich innych rejestrów administracyjnych, związanych z ubezpieczeniami (ZUS, KRUS) czy służbą zdrowia (NFZ).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Podstawową zaletą PESEL w potocznym rozumieniu jest jego unikalność i prostota. Stąd też jest powszechnie wykorzystywany nie tylko w innych systemach administracyjnych, jak np. wspomniany ZUS i NFZ, ale także w szeroko rozumianym obrocie prawnym i gospodarczym. Wydaje się, że leżą w tym duże możliwości szacowania liczby ludności oraz jej podstawowych charakterystyk biologicznych (kombinacja cyfr PESEL zawiera te dane). Wystarczyłoby w jakiś sposób powiązać powtarzające się numery PESEL na danym obszarze, aby mieć wysokie prawdopodobieństwo związania tej osoby (swego rodzaju „prawo ziemi"). Dotyczyć to mogłoby tych rejestrów, które immanentnie są związane z korzystaniem z podstawowych i powszechnych usług publicznych (tzw. "ślady życia"), takich jak służba zdrowia (NFZ), ubezpieczenie ZUS (wraz z członkami rodziny), rejestr wyborców oraz rejestr uczniów (SIO).

Niestety, istnieją wątpliwości, czy centralnie gromadzony PESEL może być dobrym punktem wyjścia dla szacowania populacji w różnych układach terytorialnych. Wynika to ze stosunkowo dużych różnic między PESEL a danymi GUS (BDL, spisy powszechne). Jak to zostanie wykazane, różnice dotyczą nie tylko znanych niedoszacowań stref podmiejskich i przeszacowań obszarów odpływowych, ale mają charakter międzyregionalny. Natomiast jeśli chodzi o różnice między rejestrem PESEL udostępnionym przez Centralny Ośrodek Informatyki (COI), a publikowanymi danymi o liczbie zameldowanych na stronie dane.gov.pl (pochodzące z Ministerstwa Cyfryzacji, czyli również opracowywane przez COI, różnica jest niewielka i wynosi 48 tys. osób, czyli 0,13% populacji. Niemniej, aby dochować staranności, w dalszej części tekstu oznaczono pochodzenie danych.

W tabeli 2.1 zestawiono informacje o różnicach liczby zameldowań PESEL (dane.gov.pl) względem innych danych ludnościowych według województw oraz typów obszarów. W styczniu 2021 r. w rejestrze PESEL występowało 36,2 mln zameldowanych osób, podczas gdy ewidencja BDL była wyższa o 2,1 mln, a NSP 2021 wykazał 1,9 mln więcej osób według definicji krajowej oraz już tylko 0,8 mln więcej według definicji międzynarodowej[30]. Wydawać by się więc mogło, że oprócz

[30] Według definicji krajowej, do ludności danej gminy zalicza się osoby tam zamieszkujące (przebywające) przez okres co najmniej 3 miesięcy, a według międzynarodowej – wszystkie osoby mieszkające lub zamierzające mieszkać w tej

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

rezydentów, dane z PESEL (wg dane.gov.pl) stosunkowo lepiej odzwierciedlają w stosunku do faktycznej liczby ludności. Tak się jednak nie dzieje, bowiem błędy znoszą się w poszczególnych typach gmin: w największych miastach jest znacznie więcej rezydentów, niż numerów PESEL (dane.gov.pl) (typy ABC – 1282 tys. więcej), a w peryferyjnych gminach typowo rolniczych – jest odwrotnie, tj. jest więcej numerów PESEL (dane.gov.pl), niż rezydentów (o 375 tys.). Ale jest to pewnie pozór, o czym mowa w kolejnym akapicie.

Jest oczywiste, że rozbieżności wynikają głównie z braku rejestracji znacznej części migracji. W dalszej kolejności przeanalizowano więc te bezwzględne wartości populacji według różnych sposobów rejestracji dla najbardziej mobilnej ludności ogółem (ryc. 2.1) w wieku 20-39 lat (tabela 2.2-2.3, ryc. 2.1-2.3). Co najbardziej frapujące – i dotychczas nieznane w literaturze to fakt, że zupełnie inaczej to wygląda w zachodniej, niż we wschodniej części kraju. Znacznie przeszacowane są zwłaszcza obszary wschodniej Polski, a w znacznie mniejszym stopniu – zachodniej, gdzie dość często występują też niedoszacowania. Wyraźnie to widać przy porównaniu PESEL i przedspisowego bilansu na koniec 2020 r. (ryc. 2.2).

Tabela 2.1. Różnice liczby rejestrowanej ludności według różnych ujęć klasyfikacyjnych (ludność ogółem)

Kategoria gmin	Liczba ludności (PESEL 2021) (tys.)	Różnica w stosunku do PESEL (MC; dane.gov.pl)					
		Bank Danych Lokalnych XII 2020 (ewidencja przed spisem)		NSP 2021 (definicja krajowa)		NSP 2021 (rezydenci)	
		tys.	%	tys.	%	tys.	%
według województw							
Dolnośląskie	2 690	202	7,5	215	8,0	140	5,2
Kujawsko-pomorskie	1 920	142	7,4	107	5,6	45	2,3
Lubelskie	2 040	55	2,7	12	0,6	-63	-3,1
Lubuskie	943	64	6,8	48	5,1	20	2,2
Łódzkie	2 308	130	5,6	102	4,4	67	2,9
Małopolskie	3 279	132	4,0	153	4,7	45	1,4
Mazowieckie	5 133	292	5,7	382	7,4	347	6,8
Opolskie	918	59	6,4	36	4,0	-9	-1,0
Podkarpackie	2 079	42	2,0	14	0,7	-102	-4,9
Podlaskie	1 122	51	4,5	32	2,8	-27	-2,4
Pomorskie	2 183	163	7,5	174	8,0	111	5,1
Śląskie	4 163	329	7,9	240	5,8	138	3,3
Świętokrzyskie	1 186	38	3,2	10	0,9	-35	-3,0

jednostce nie krócej niż 1 rok. Zob. https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/3913,pojecie.html

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Kategoria gmin	Liczba ludności (PESEL I 2021) (tys.)	Różnica w stosunku do PESEL (MC; dane.gov.pl)					
		Bank Danych Lokalnych XII 2020 (ewidencja przed spisem)		NSP 2021 (definicja krajowa)		NSP 2021 (rezydenci)	
		tys.	%	tys.	%	tys.	%
Warmińsko-mazurskie	1 341	75	5,6	41	3,1	-22	-1,6
Wielkopolskie	3 330	167	5,0	175	5,3	123	3,7
Zachodniopomorskie	1 550	138	8,9	108	7,0	57	3,7
według typów miast i gmin							
A - stolice województw	8 572	951	11,1	1 015	11,8	872	10,2
B - strefy zewnętrzne MOF (A)	4 708	208	4,4	399	8,5	328	7,0
C - miasta subregionalne	3 947	337	8,5	223	5,6	82	2,1
D - strefy zewnętrzne MOF (C)	2 385	68	2,9	54	2,3	-25	-1,1
E - miasta-ośrodki wielofunkcyjne	3 539	216	6,1	142	4,0	15	0,4
F - gminy w korytarzach transportowych	1 391	39	2,8	19	1,4	-20	-1,5
G - gminy o funk. pozaroln. (turyst., przemysł)	1 740	68	3,9	27	1,5	-43	-2,5
H - gminy z intensywnie rozw. funkcją rolniczą	2 981	51	1,7	-33	-1,1	-120	-4,0
I - gminy z umiarkow. rozw. funkcją rolniczą	5 062	98	1,9	3	0,1	-183	-3,6
J - gminy ekst. zagosp. (f. leśne, ochr. przyr.)	1 859	43	2,3	2	0,1	-72	-3,9
Ogółem	36 185	2 080	5,7	1 851	5,1	834	2,3

Źródło: na podstawie danych Ministerstwa Cyfryzacji (PESEL; dane.gov.pl), GUS (BDL, NSP 2021).

Tabela 2.2. Różnice liczby rejestrowanej ludności według różnych ujęć klasyfikacyjnych (ludność w wieku 20-39 lat)

Kategoria gmin	Liczba ludności (PESEL I 2021) (tys.)	Różnica w stosunku do PESEL (dane COI)					
		Bank Danych Lokalnych XII 2020 (ewidencja przed spisem)		NSP 2021 (definicja krajowa)		NSP 2021 (rezydenci)	
		tys.	%	tys.	%	tys.	%
według województw							
Dolnośląskie	713	69	9,6	89	12,4	63	8,8
Kujawsko-pomorskie	521	43	8,2	17	3,3	-8	-1,6
Lubelskie	568	9	1,6	-28	-4,9	-60	-10,5
Lubuskie	257	18	7,0	6	2,2	-4	-1,7
Łódzkie	599	33	5,6	13	2,2	3	0,4
Małopolskie	916	50	5,4	67	7,3	23	2,5

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Kategoria gmin	Liczba ludności (PESEL I 2021) (tys.)	Różnica w stosunku do PESEL (dane COI)					
		Bank Danych Lokalnych XII 2020 (ewidencja przed spisem)		NSP 2021 (definicja krajowa)		NSP 2021 (rezydenci)	
		tys.	%	tys.	%	tys.	%
Mazowieckie	1 352	101	7,5	175	12,9	171	12,7
Opolskie	246	16	6,4	4	1,5	-14	-5,7
Podkarpackie	599	9	1,5	-22	-3,7	-75	-12,5
Podlaskie	316	11	3,6	-5	-1,4	-28	-8,8
Pomorskie	594	57	9,7	71	12,0	48	8,1
Śląskie	1 078	95	8,8	54	5,1	15	1,4
Świętokrzyskie	323	6	1,8	-19	-5,8	-38	-11,7
Warmińsko-mazurskie	377	18	4,9	-8	-2,1	-34	-9,1
Wielkopolskie	915	55	6,1	59	6,5	40	4,4
Zachodniopomorskie	413	40	9,8	23	5,5	4	1,1
według typów miast i gmin							
A - stolice województw	2 171	349	16,1	635	29,2	591	27,2
B - strefy zewnętrzne MOF (A)	1 252	74	5,9	99	7,9	78	6,2
C - miasta subregionalne	1 023	78	7,7	28	2,7	-26	-2,5
D - strefy zewnętrzne MOF (C)	666	20	3,1	-20	-3,0	-53	-7,9
E - miasta-ośrodki wielofunkcyjne	943	48	5,1	-2	-0,2	-50	-5,3
F - gminy w korytarzach transportowych	392	9	2,4	-16	-4,2	-32	-8,2
G - gminy o funk. pozaroln. (turyst., przemysł)	486	14	3,0	-25	-5,1	-53	-10,8
H - gminy z intensywnie rozw. funkcją rolniczą	861	9	1,0	-74	-8,5	-109	-12,7
I - gminy z umiarkow. rozw. funkcją rolniczą	1 458	20	1,4	-96	-6,6	-175	-12,0
J - gminy ekst. zagosp. (f. leśne, ochr. przyr.)	535	9	1,7	-33	-6,2	-65	-12,1
Ogółem	9 786	632	6,5	497	5,1	106	1,1

Źródło: na podstawie danych Centralnego Ośrodka Informacji (PESEL), GUS (BDL, NSP 2021).

Największe różnice ujawniają się w najbardziej mobilnej kategorii ludności 20-39 lat (tabela 2.3, ryc. 2.3). W odróżnieniu od populacji ogółem, tutaj w zasadzie całej pozaaglomeracyjnej części kraju występuje przeszacowanie PESEL (COI), choć we wschodniej części Polski jest to wyraźnie silniejsze, sięgając nawet 20% i więcej (w 45 gminach było to 25% i więcej). W stolicach województw PESEL (COI) okazał się niedoszacowany od 21% (Wielkopolska, Kaszuby, Górny Śląsk) do 29-32% (Ziemie Zachodnie i Północne – czyli Szczecin i Wrocław, Galicja – czyli Kraków oraz Kongresówka – czyli Warszawa). Co interesujące, znacznie mniejsze różnice otrzymano w strefach podmiejskich (6-8%, tylko wokół Krakowa ok. 0%), co przeczy

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

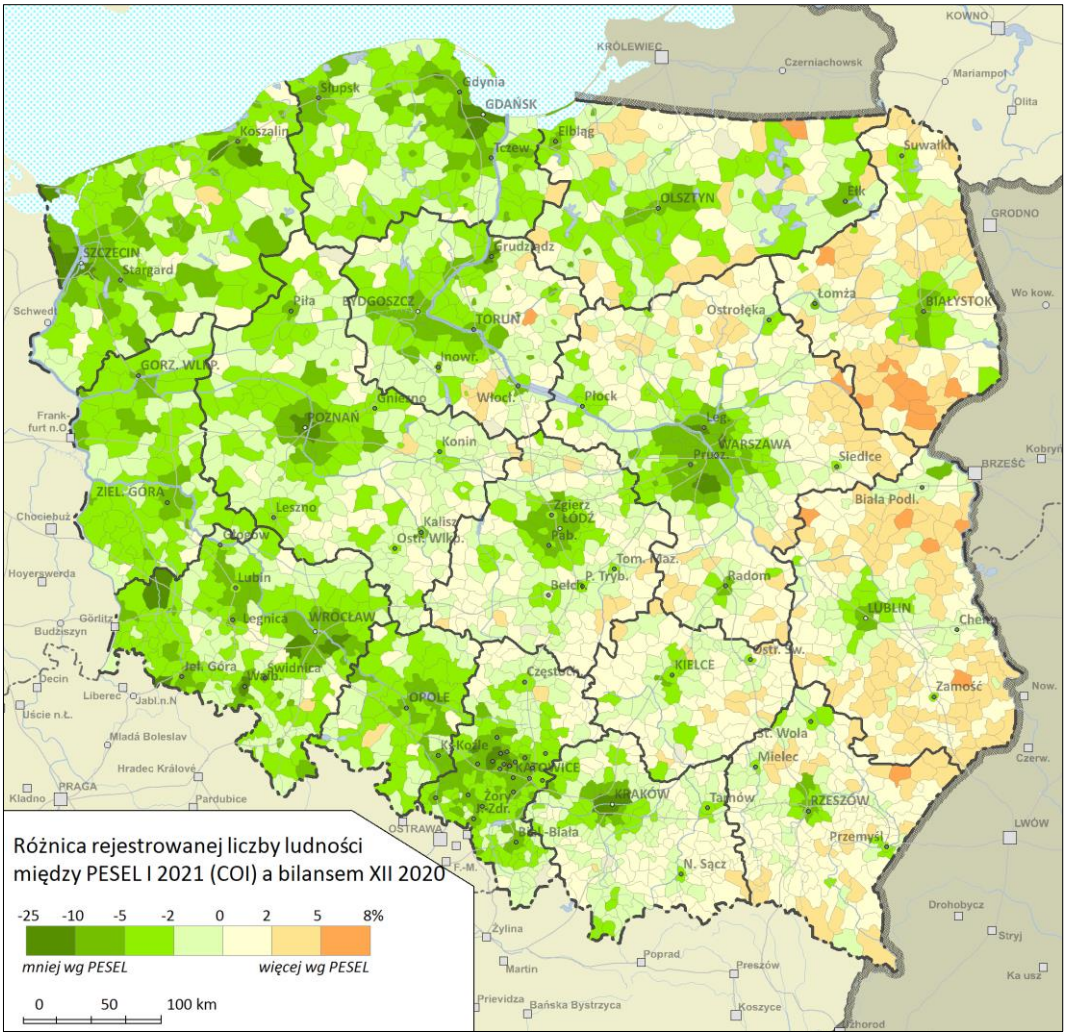
powszechnemu poglądowi, że to właśnie obszary pod miastami mają najbardziej niedowartościowaną statystykę. Z kolei najwyższe przeszacowanie wystąpiło w typowych gminach rolniczych na wszystkich obszarach historyczno-kulturowych (zwykle kilkanaście procent, maksymalnie 14%). Należy zwrócić uwagę, że w połowie tych regionów sumaryczny błąd w zasadzie znosił się (Kongresówka: -0,4%, Ziemie Zachodnie i Północne -0,7%), nieco wyższy był w Galicji (+3,5%) oraz w Wielkopolsce i in. (-5,4%)

Tabela 2.3. Różnice liczby rejestrowanej ludności w wieku 20-39 lat według PESEL (I 2021, COI) i definicji międzynarodowej (rezydenci NSP 2021) według kategorii hierarchiczno-funkcjonalnych gmin i regionów historycznych

Kategoria gmin	Liczba ludności (PESEL I 2021, COI) w tysiącach	Różnice w stosunku do ludności rezydującej (NSP 2021) w regionach historycznych w %			
		Królestwo Kongresowe	Galicja	Wielkopolska, Kaszuby, Górny Śląsk	Ziemie Zachodnie i Północne
A - stolice województw	-591	-29,4	-31,9	-21,1	-31,9
B - strefy zewnętrzne MOF (A)	-78	-7,3	-0,3	-6,1	-8,4
C - miasta subregionalne	26	5,6	10,5	-2,1	-2,5
D - strefy zewnętrzne MOF (C)	53	9,1	11,9	4,6	5,3
E - miasta-ośrodki wielofunkcyjne	50	9,7	9,7	-1,0	3,0
F - gminy w korytarzach transportowych	32	8,1	11,6	2,7	8,0
G - gminy o f. pozaroln. (turyst., przemysł)	53	13,1	13,1	7,3	10,7
H - gminy z intensywnie rozw. funkcją rolniczą	109	14,0	14,4	9,4	14,7
I - gminy z umiarkow. rozw. funkcją rolniczą	175	12,2	13,8	6,4	11,8
J - gminy ekst. zagosp. (f. leśne, ochr. przyr.)	65	13,8	13,8	7,9	11,7
Ogółem	-106	-0,4	3,5	-5,4	-0,7

Źródło: na podstawie danych COI (PESEL), GUS (NSP 2021).

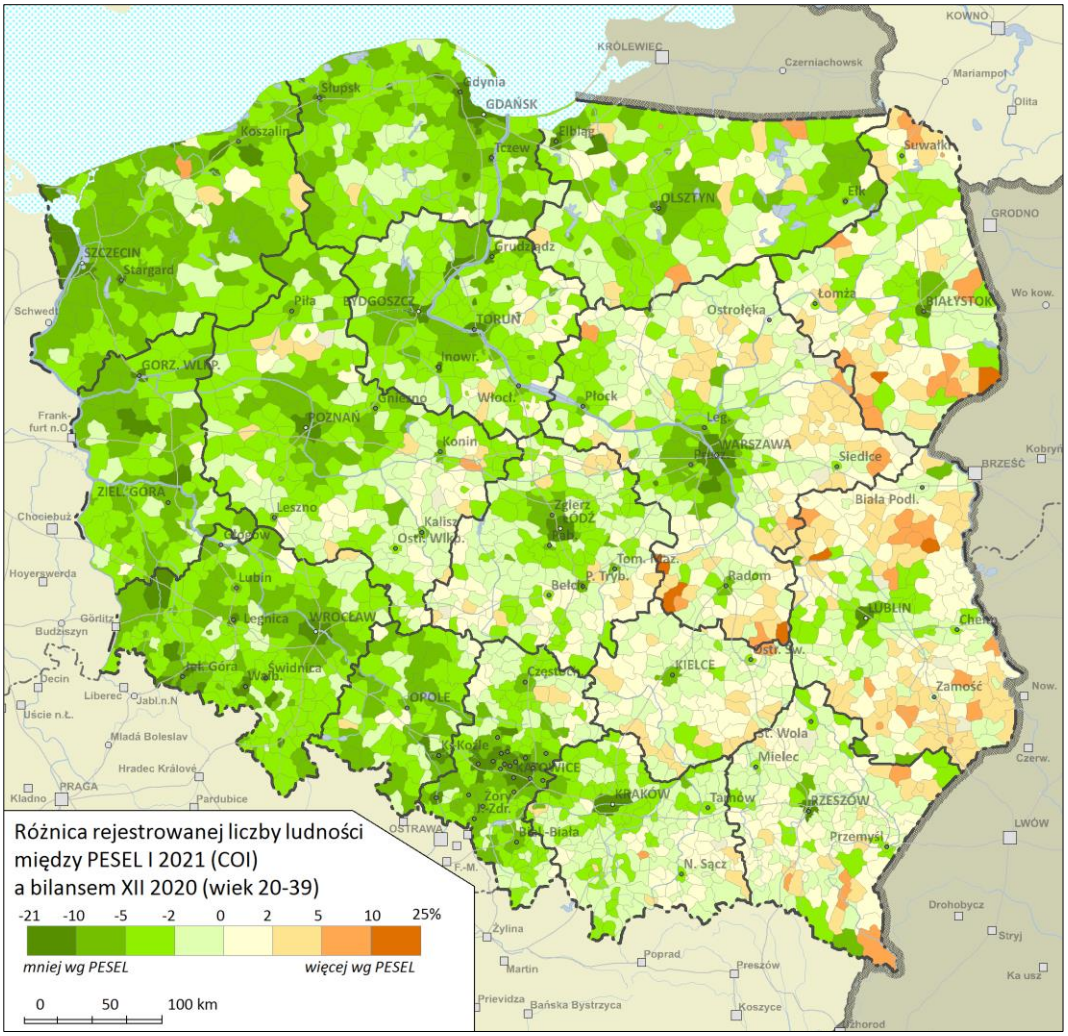
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.1. Różnice liczby rejestrowanej ludności między PESEL (I 2021) a bilansem (XII 2020)

Źródło: na podstawie danych COI (PESEL), GUS (bilans wg BDL).

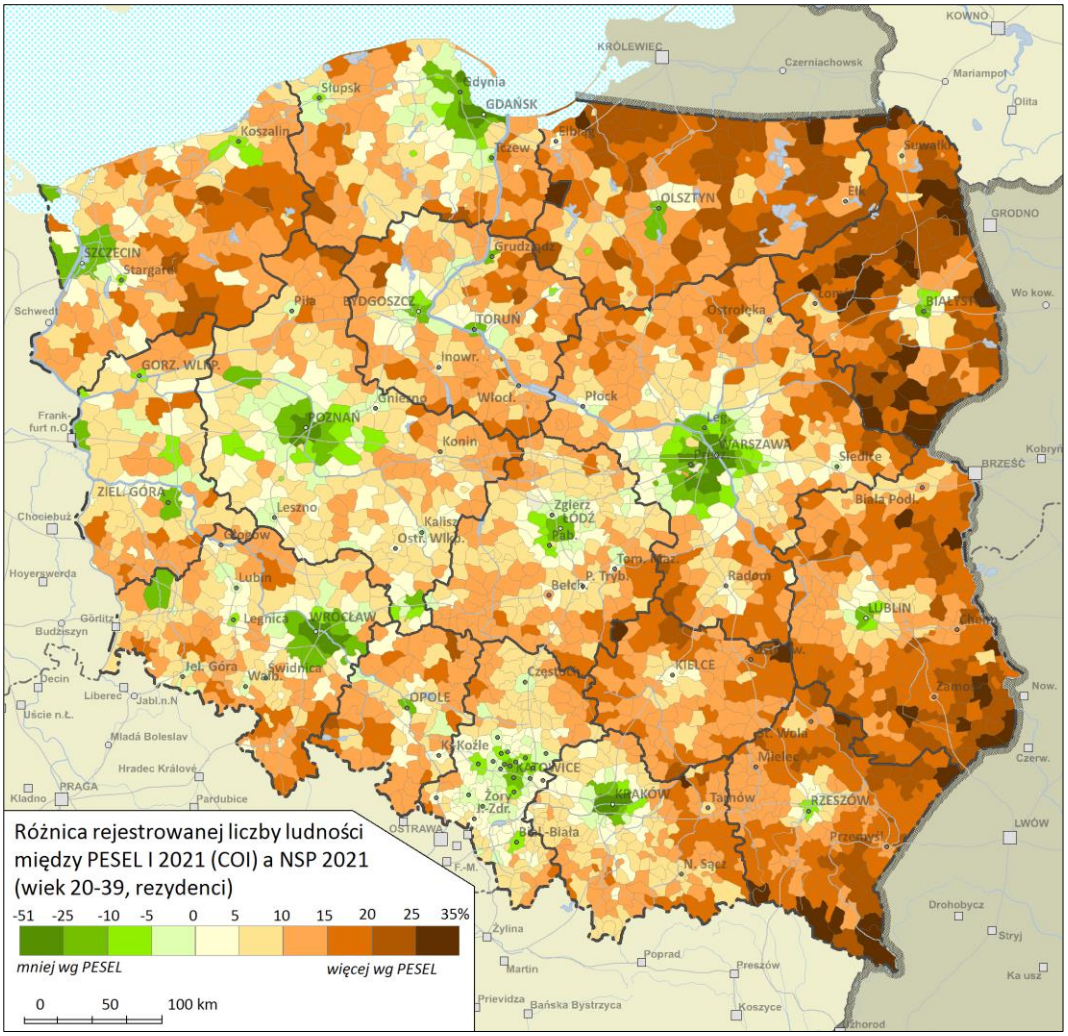
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.2. Różnice liczby rejestrowanej ludności między PESEL (I 2021) a bilansem (XII 2020) (wiek 20-39 lat)

Źródło: na podstawie danych COI (PESEL), GUS (bilans wg BDL).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

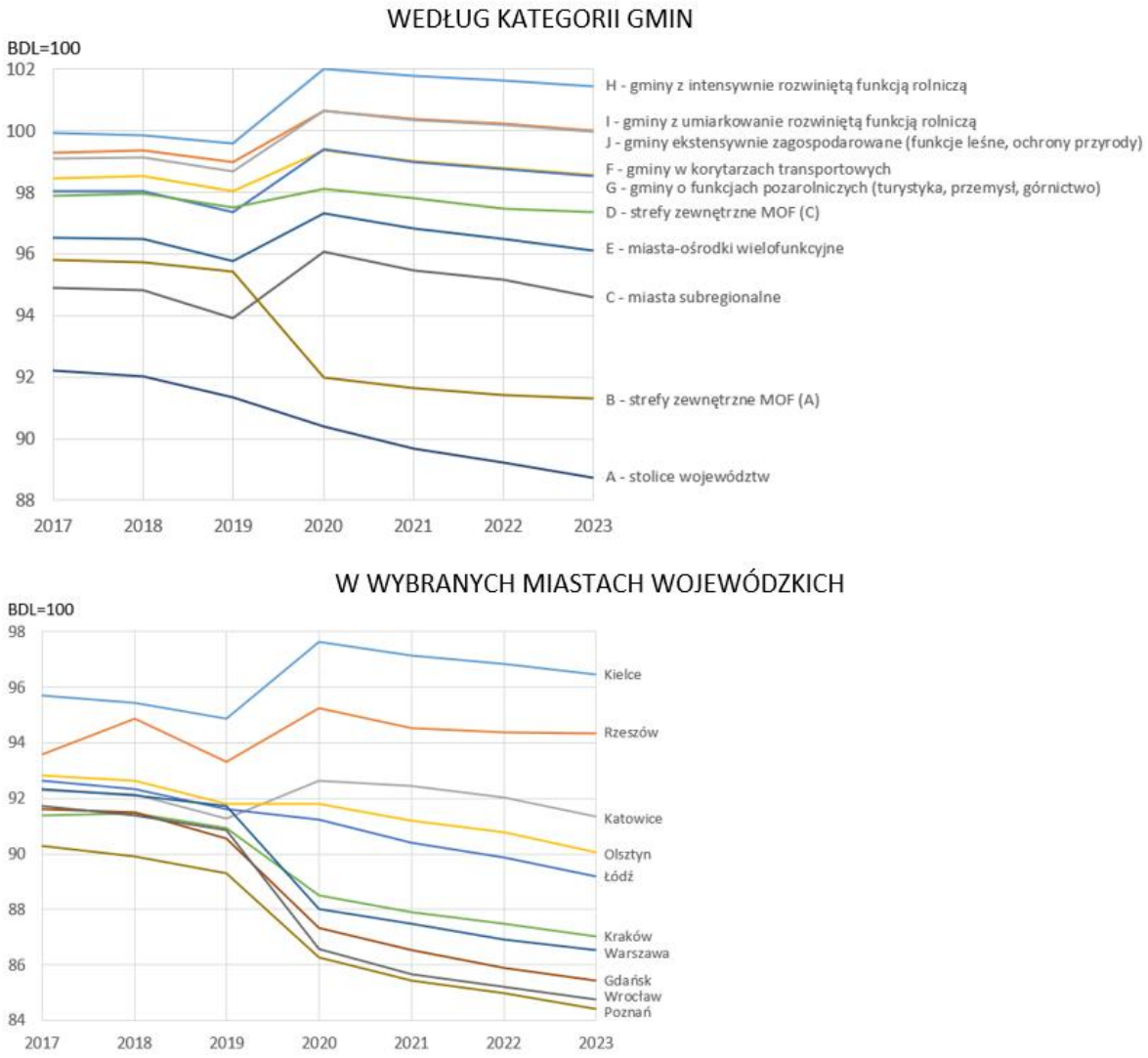

Ryc. 2.3. Różnice liczby rejestrowanej ludności między PESEL (I 2021, COI) a NSP 2021 (rezydenci, wiek 20-39 lat)

Źródło: na podstawie danych COI (PESEL), GUS (NSP 2021).

Na kolejnych dwóch wykresach (ryc. 2.4) zestawiono porównanie liczb ludności występujących w centralnej bazie PESEL (dane.gov.pl) w latach 2017-2023 według kryterium stałego zameldowania w stosunku do liczby ludności według BDL (czyli według ewidencji ludności, raportowanej przez gminy do GUS). W gminach bardziej typowo rolniczych i wiejskich do spisu powszechnego w 2021 r. stosunek ten lekko spadał, co mogłoby oznaczać, że PESEL (dane.gov.pl) lepiej odzwierciedlał tam faktyczną liczbę ludności, niż BDL. Jednak spis powszechny jeszcze lepiej zweryfikował rzeczywistość, stąd na tych obszarach przewaga PESEL (dane.gov.pl) nad BDL.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.4. Porównanie liczby ludności według rejestru PESEL (dane.gov.pl) i BDL GUS w latach 2017-2023 według typów gmin i wybranych miast wojewódzkich

Źródło: na podstawie dane.gov.pl (Ministerstwo Cyfryzacji) i Banku Danych Lokalnych (GUS).

Odwrotna sytuacja wystąpiła w gminach atrakcyjnych migracyjnie, czyli w miastach tzw. wielkiej piątki. Jeszcze przed NSP 2021 było znaczne niedoszacowanie PESEL (dane.gov.pl) w stosunku do BDL (o około 10%), a po cenzusie wartość ta osiągnęła nawet 15% w przypadku Wrocławia i Poznania. Dodatkowe obliczenia pokazują, że problem ten w przypadku stref podmiejskich dotyczy zwłaszcza Wrocławia, Warszawy i Trójmiasta, choć wartości różnic są tam nieco niższe, niż dla rdzeni miejskich (około 12%).

W sumie oznacza to, że nieuprawnione są wnioski części badaczy, że to PESEL (zarówno dane.gov.pl, jak też COI) i źródła administracyjne mogą być lepszą

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

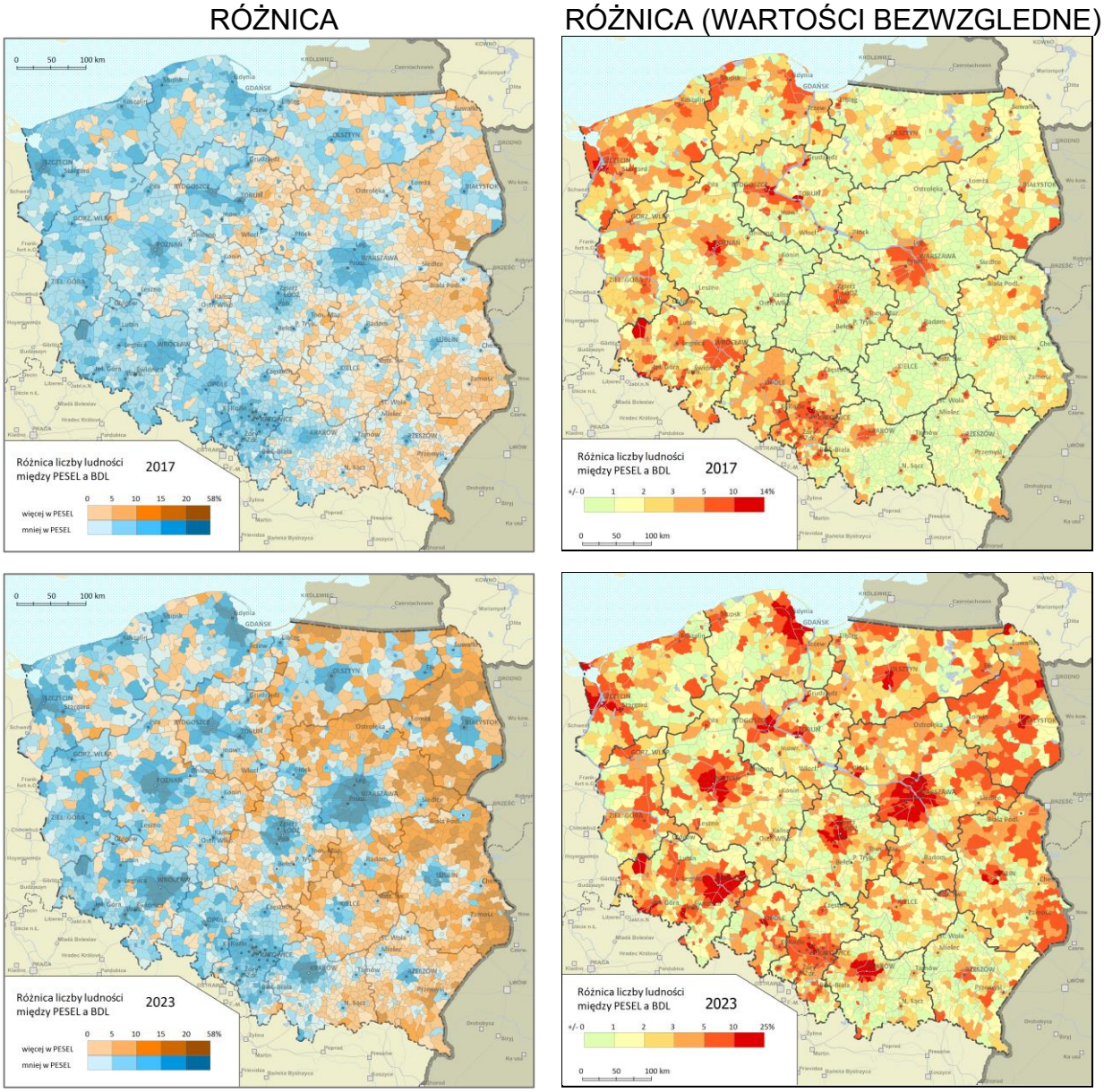
podstawą dla diagnozowania sytuacji demograficznej (Paradysz, 2024). Owszem, istnieje pewna grupa gmin, gdzie zastosowanie PESEL prawdopodobnie byłoby możliwe, ale nie jest ona dominująca, a już dość marginalna, jeśli chodzi o sumę populacji ją zamieszkującej (w gminach z różnicą poniżej 1% między obiema liczbami ludności mieszkało w 2023 r. zaledwie 12% populacji Polski). Być może porównanie zgodności PESEL i wyników NSP 2021 mogłoby wskazać swego rodzaju „reperowe" miasta i gminy, na podstawie których śledzenie procesów demograficznych mogłoby być bardziej wiarygodne. W tabeli 2.4 obliczono liczbę gmin, w których PESEL (dane.gov.pl) i dane BDL zgadzały się, trzeba jednak pamiętać, że przed i po spisie 2021 są to dość różne zbiory (ryc. 2.5).

Tabela 2.4. Porównanie liczby gmin, w których odnotowano różnice między BDL a PESEL (dane.gov.pl)

Przedział różnic	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Zmiana wskutek NSP 2021 (2020-2019)
+/-1%	900	915	826	533	540	543	530	-293
od +/-1 do +/-2%	602	602	590	536	512	503	528	-54
od +/-2 do +/-3%	399	384	349	437	439	407	395	88
od +/-3 do +/-5%	208	213	235	293	276	269	264	58
od +/-5 do +/-10%	132	134	152	245	222	230	227	93
Więcej	236	229	325	433	488	525	533	108
Razem	2477	2477	2477	2477	2477	2477	2477	0

Źródło: na podstawie dane.gov.pl (Ministerstwo Cyfryzacji) i Banku Danych Lokalnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.5. Porównanie gmin, w których odnotowano różnice liczby ludności między BDL a PESEL (dane.gov.pl) przed i po spisie 2021

Źródło: na podstawie dane.gov.pl (Ministerstwo Cyfryzacji) i Banku Danych Lokalnych (GUS).

2.1.3 Spisy powszechne

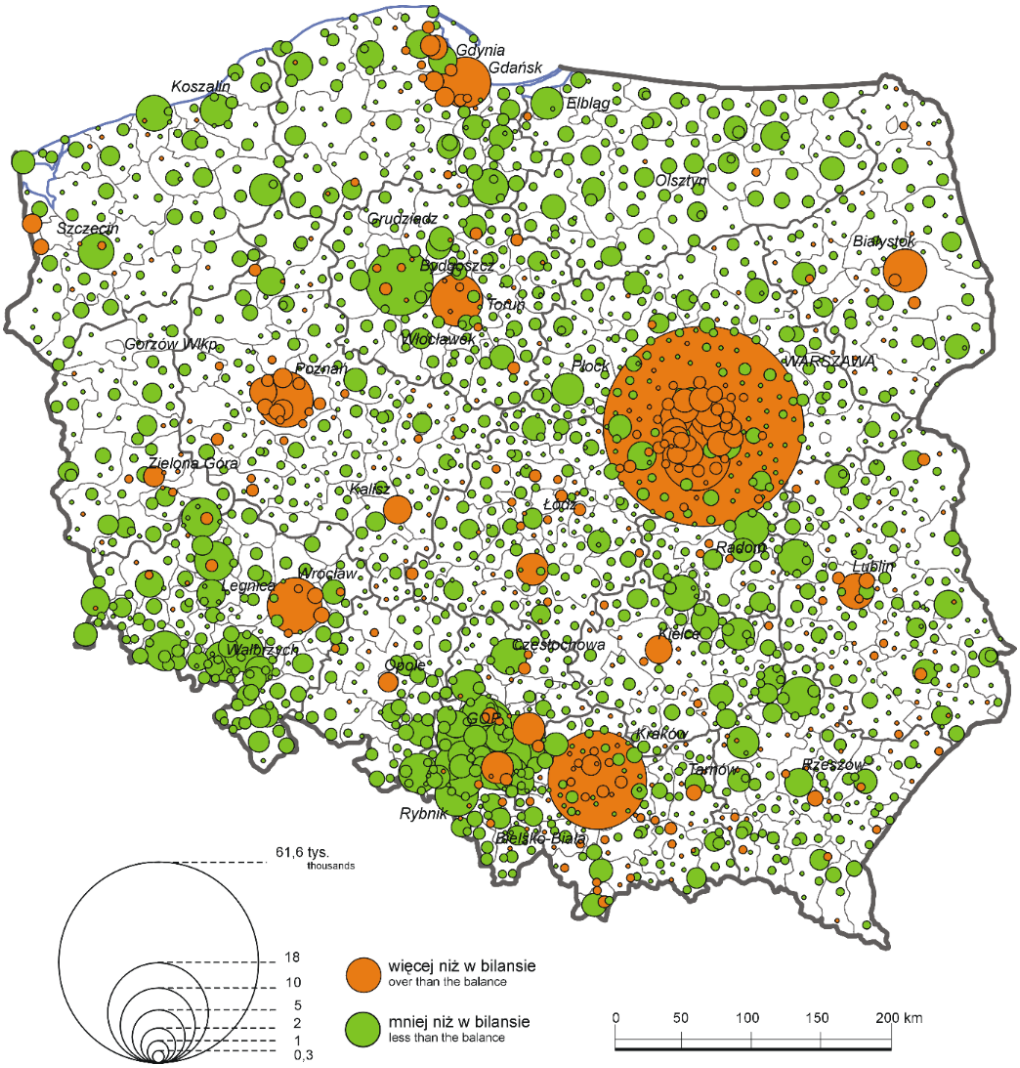
Głównym celem spisów jest dostarczenie możliwie wiarygodnych danych na temat zagadnień społeczno-ekonomicznych, związanych z ludnością i jej charakterystyką biologiczną, zawodową, wykształceniem itd., a także zamieszkaniem. Różne podejścia metodologiczne powodują, że wyniki cenzusów nie zawsze oddają rzeczywiste stany, struktury oraz zróżnicowania przestrzenne. Wiarygodność i szczegółowość spisów paradoksalnie była dobra w okresie Polski

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ludowej, w tym spisy z 1978 i 1988 r. są prawdopodobnie najlepszymi pod względem szczegółowości i wiarygodności w historii Polski (w spisie kontrolnym z 1978 r. różnica pokrycia wyniosła zaledwie 0,3%). Wynikało to przede wszystkim z obowiązku meldunkowego, który „wiązał" mieszkańców dość trwale z miejscem zamieszkania. Ponieważ zdecydowaną większość pozarolniczego rynku pracy stanowiły zakłady własności państwowej, również statystyka zatrudnienia i dojazdów do pracy była wyczerpująca i zadowalająca.

Spisy powszechne, przeprowadzone w Polsce w 2002, 2011 i 2021 r., miały różne założenia metodologiczne i tym samym niosą różną wartość informacyjną. Cenzus w 2002 r., przeprowadzony w większości pełną metodą kwestionariuszową z udziałem rachmistrzów spisowych w terenie, wykazał spadek liczby ludności kraju o około 0,5 mln i duże, ale charakterystyczne i dające się wyjaśnić zróżnicowania terytorialne w przeszacowaniu lub niedoszacowaniu stanów ludności w stosunku do ewidencji bieżącej (Śleszyński, 2004; 2005 – ryc. 2.6). Największe różnice wystąpiły w kategorii wieku 20-34 lata: duże miasta były niedoszacowane, gminy peryferyjne – przeszacowane (ryc. 2.7).

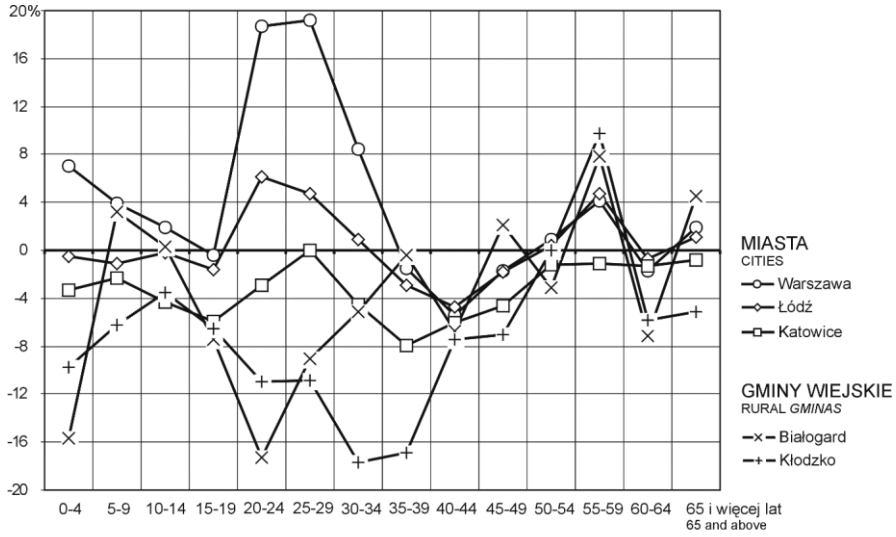
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.6. Porównanie liczby ludności bilansowej (XII 2001) i spisowej (V 2002)

Źródło: Śleszyński, P. (2005). Różnice liczby ludności ujawnione w Narodowym Spisie Powszechnym 2002. Przegląd Geograficzny, 77, 2, 193-212.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.7. Procentowe różnice liczby kobiet wykazanej w spisie powszechnym w roku 2002 w stosunku do bilansu z końca 2001 r. według kategorii wieku w wybranych miastach i gminach wiejskich

Źródło: Śleszyński, P. (2005). Różnice liczby ludności ujawnione w Narodowym Spisie Powszechnym 2002. *Przegląd Geograficzny, 77*(2), 193-212.

Spis z 2011 r. przeprowadzony został w większości metodą wykorzystującą dane administracyjne (bez rachmistrzów spisowych w terenie, ale z wykorzystaniem CATI, czyli połączenia telefonicznego). Zawierzenie tym zbiorom danych, dopiero co tworzonych w różnych i nie zawsze kompatybilnych ze sobą systemach informatycznych spowodowało, że wyniki spisu prawie nie różniły się od zbieranych na podstawie bieżącego raportowania z ewidencji gminnych. Ponadto szczegółowość wielu danych schodziła co najwyżej do poziomu powiatów, przy publikowanych równocześnie wysokich błędach predykcji. W sumie cenzus z 2011 r. przechodzi do historii jako najmniej przydatny i najmniej wiarygodny w skali lokalnej i regionalnej po 1989 r., a być może w całej powojennej historii spisów powszechnych w Polsce. Po tym spisie ukazał się artykuł E. Gołaty (2012) pod znamiennym tytułem „Spis ludności i prawda". Wcześniej poważne wątpliwości wyrażał J. Paradysz (2010). Wyniki NSP 2011 pod względem weryfikacji i aktualizacji bilansu ludności są niejednoznaczne: ludność tzw. faktyczna (według definicji GUS dotyczącej definicji krajowej, przez co sformułowanie „ludność faktyczna" może być mylące w stosunku do rzeczywistości) w latach 2002-2011 zwiększyła się , a rezydującej – spadła (tabela 2.5).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

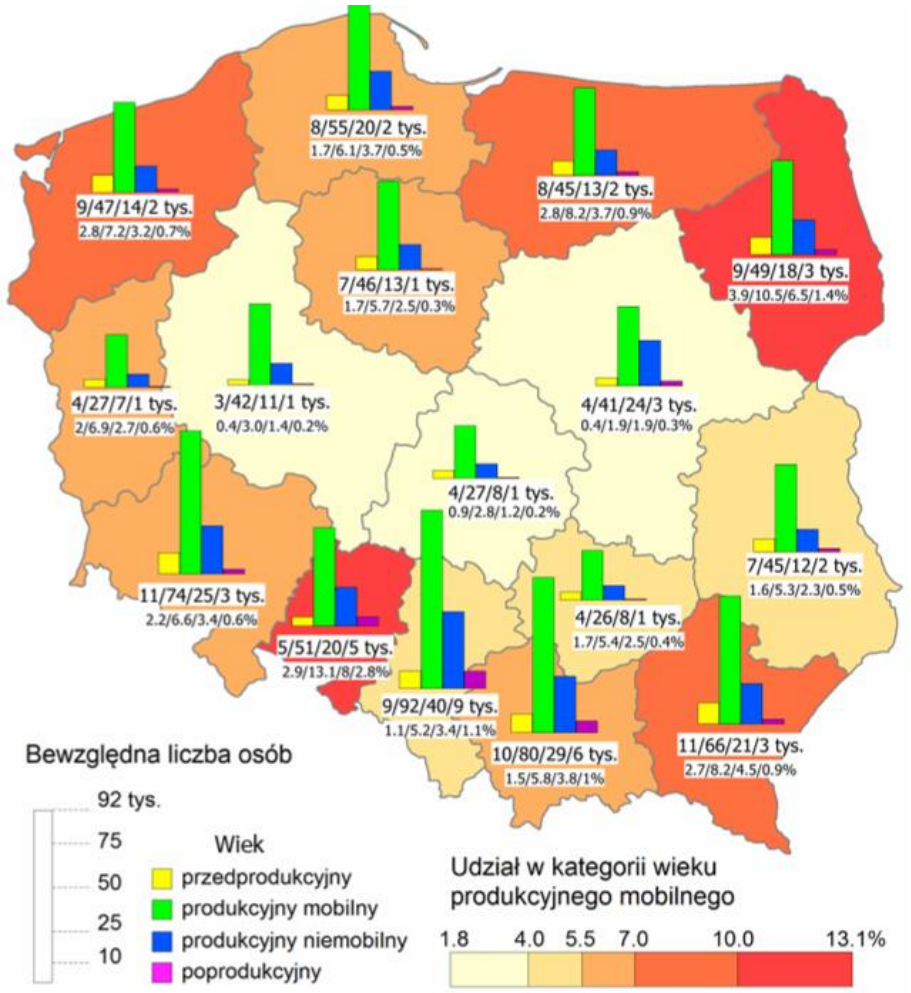
Niemniej, również w 2011 r. udało się zaobserwować różnice regionalne przeszacowań i niedoszacowań liczby ludności, ale w odniesieniu do ludności rezydującej (ryc. 2.8). Województwa, w których występowały największe różnice pomiędzy liczbą ludności zameldowanej i rezydującej, to przede wszystkim południowa część kraju: województwo śląskie (150 tys. osób), małopolskie (126 tys.) i dolnośląskie (111 tys.). W kategorii wieku produkcyjnego na czoło wysunęły się województwa podlaskie i śląskie (powyżej 10% różnicy).

Tabela 2.5. Kategorie ludności w Narodowych Spisach Powszechnych 2002 i 2011

Kategoria ludności	NSP 2002 (20 maja 2002 r.)	NSP 2011 (31 marca 2011 r.)	2002-2011 w tys.	2002-2011 w %
Ludność krajowa (tys.)	38 230	38 501	271	0,7
Ludność rezydująca (tys.)	37 620	37 244	-376	-1,0
Różnica absolutna: ludność rezydująca a faktyczna (tys.)	-601	-1 257		
Ludność rezydująca jako procent ludności faktycznej (%)	98,4	96,7		

Źródło: Gołata, E. (2012). Spis ludności i prawda. *Studia Demograficzne, 1*(161), 23–55.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.8. Różnice pomiędzy liczbą i udziałem osób zameldowanych i rezydujących w poszczególnych województwach według NSP 2011

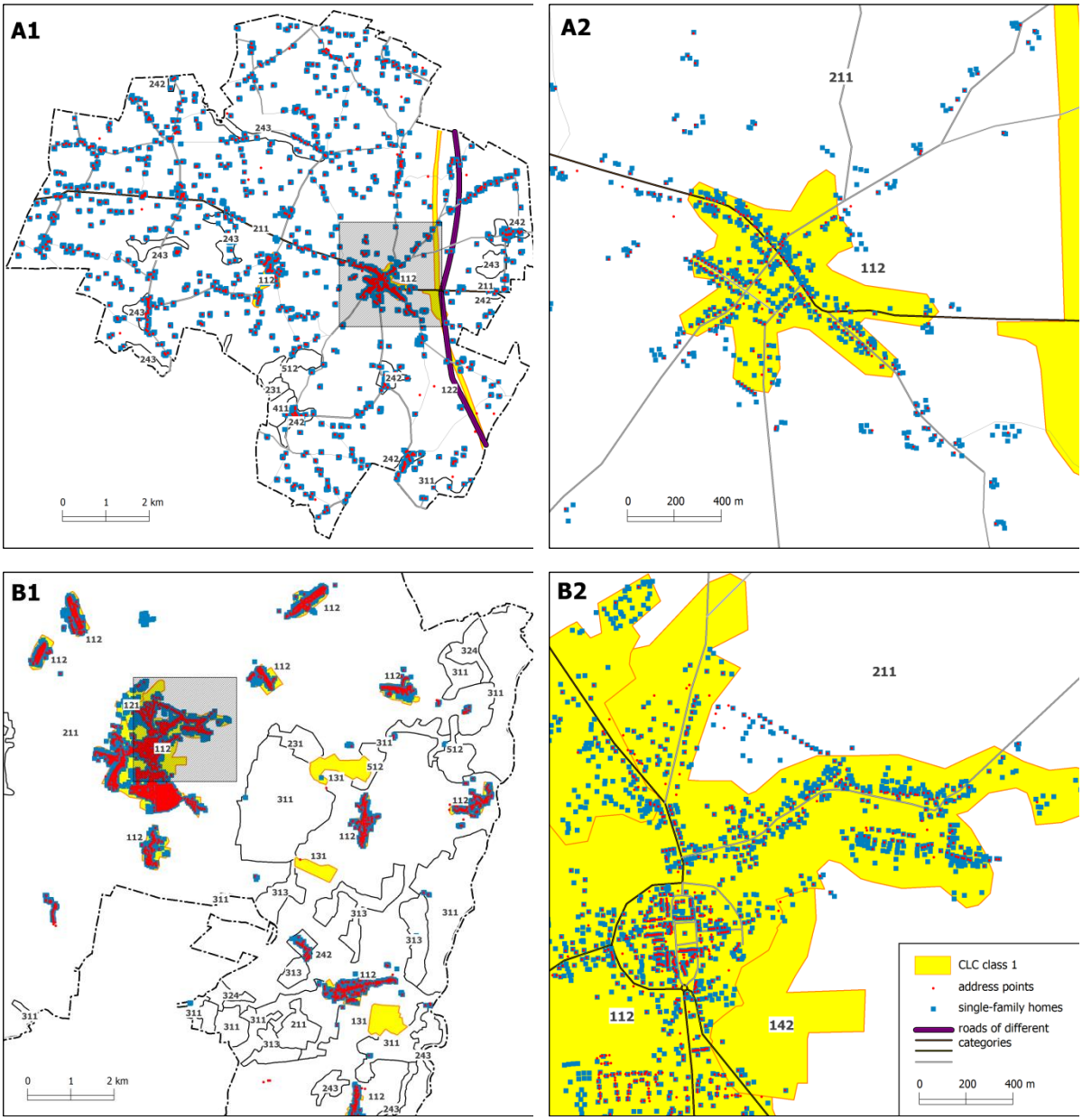
Źródło: Śleszyński, P. (2012). „Faktyczne" dane rzeczywiste, czyli o NSP 2011. *Biuletyn Migracyjny, 37*, 2-2.

Krytyka spisu z 2011 r. spowodowała, że do kolejnego planowanego na 2021 r. przygotowano się zdecydowanie bardziej starannie (GUS, 2022). Przede wszystkim więcej uwagi i pracy poświęcono danym administracyjnym, na podstawie których opracowano fundamentalny dla dalszych prac „Wykaz osobowo-adresowo-mieszkaniowy", obejmujący m.in. wszystkie występujące w systemach budynki mieszkalne (system NOBC). Założono, że weryfikacja zamieszkałej ludności nastąpi poprzez samospis i dodatkową weryfikację na podstawie innych danych administracyjnych (kilkanaście zbiorów danych, m.in. KRUS, KEP, CRU ZUS, CWU NFZ, PESEL).

Przyjęcie takich założeń było dość ryzykowne z uwagi nie tylko na możliwe przekłamania w odpowiedziach w samospisie (intencjonalne i nieintencjonalne), ale

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

także ze względu na duże nieraz różnice w rejestracji zamieszkałych punktów adresowych i budynków (ryc. 2.9). Na prezentowanych mapach część adresów i budynków nie pokrywa się.

Ryc. 2.9. Niezgodności współwystępowania centroidów domów jednorodzinnych, punktów adresowych i wydzieleń CLC 2018. A – gmina Lisewo (województwo kujawsko-pomorskie), B – gmina Grodków (województwo opolskie)

Źródło: na podstawie danych Corine Land Cover 2018 (Instytut Geodezji i Kartografii) i baza geodezyjna BDOT10k (Główny Urząd Geodezji i Kartografii).

Ocena jakości spisu była przedmiotem analiz wewnętrznych GUS (2023), jak też różnych analiz naukowo-eksperckich (Gołata, 2024; Śleszyński, 2024b). Przykładowo według ostatecznych wyników NSP 2021 liczba ludności rezydującej w

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Polsce liczyła 37 019 tys. osób i w porównaniu z wynikami spisu 2011 r. była mniejsza o zaledwie 2,7%. Można więc powątpiewać, czy skala emigracji zagranicznej została poprawnie oszacowana. Według danych BAEL, w tym samym czasie „czasowo" powyżej 12 miesięcy poza granicami Polski pozostawało 1,5 mln osób, a liczba ta obejmuje tylko członków rodzin/gospodarstw domowych. Tymczasem całe rodziny (gospodarstwa domowe), które wyjechały za granicę, nie wchodzą w zakres BAEL (autor zna z autopsji przypadki np. małżeństw, które wyjechały za granicę jeszcze w latach 1980., a są wciąż zameldowane u swoich żyjących rodziców, teściów lub rodzeństwa).

Pomimo tych wątpliwości, spis powszechny 2021 okazał się stosunkowo wiarygodny, a z pewnością lepszy w stosunku do spisu z 2011 r. Jeśli chodzi o porównanie do 2002 r., to trudno tego dokonać, z pewnością najnowszy cenzus udostępnia więcej danych w szczegółowej dezagregacji lokalnej.

2.1.4 Ocena wyników ludnościowych NSP 2021

Jak to już wspomniano, spis powszechny z 2021 r. został przeprowadzony dość poprawnie, dzięki czemu udało się w dużym stopniu (ale nie całkowicie) zweryfikować stany i strukturę ludności w skali lokalnej. Dowodem na niezłą wiarygodność wyników jest porównanie różnicy liczby ludności według danych bilansowych i spisowych (ryc. 2.10). Zgodnie z wcześniejszą wiedzą, wynikającą z bardzo wielu badań, przeszacowane były obszary peryferyjne, a niedoszacowane miasta tzw. wielkiej piątki oraz strefy podmiejskie. W tym ostatnim przypadku dotyczy to jednak niemal wyłącznie największych miast. Mniejsze ośrodki występują tu bardzo rzadko (m.in. Bełchatów, Biała Podlaska, Lubin).

Najciekawsze i najbardziej frapujące jest jednak porównanie tych różnic w grupach wieku (ryc. 2.11). Największe różnice występują w grupie 25-34 lata, co jest zrozumiałe, choć skala tego wyraźnie zastanawia (powyżej 20%) i jest znacznie większa, niż wykazywana wskutek spisu 2002 (Śleszyński, 2005), gdzie różnice w wysokości powyżej 10-15% zdarzały się wyjątkowo. Być może powodem jest to, że spis w 2021 r. tak naprawdę objął faktyczną weryfikacją dłuższy okres, od 2002 r. (spis w 2011 r. był przeprowadzony wyłącznie metodą administracyjną). Jednak sporo różnic jest także w przypadku dzieci i młodzieży oraz wśród najstarszych. W tym ostatnim przypadku zweryfikowano stany ludności na Opolszczyźnie, gdzie definitywne migracje miały miejsce najwcześniej. Prawdopodobnie długi okres

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

pozostawania za granicą spowodował skuteczne wyrejestrowanie, m.in. wskutek zgonów, być może dotychczas niezarejestrowanych w Polsce (ta poważna kwestia wymagałaby sprawdzenia, bo mogłaby wpływać np. na ocenę wpływu pandemii COVID-19). W podobny sposób, uwzględniając czas pobytu poza Polską, prawdopodobnie to zjawisko wystąpi w przyszłości na środkowym Podlasiu czy Podkarpaciu, gdzie odpływ za granicę był szczególnie wysoki (choć niższy, niż w przypadku Opolszczyzny).

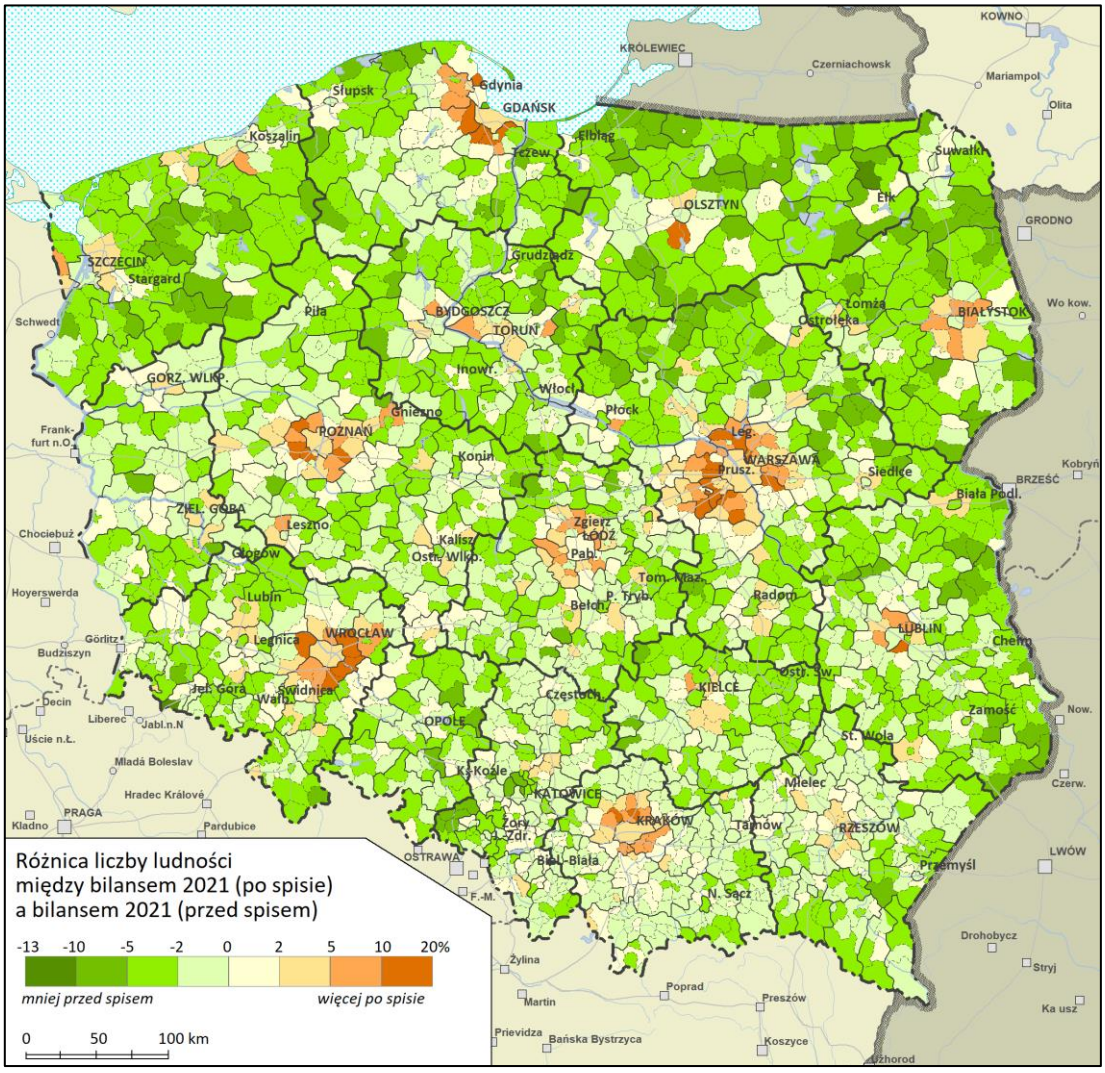
Dodatkowa analiza zmian w większych układach terytorialnych (powiaty, „stare" województwa") wyjaśnia część różnic (ryc. 2.12). W przypadku dzieci mamy prawdopodobnie do czynienia z rejestracją urodzeń poza miejscem zameldowania matki, ale w pobliżu gmin (np. w najbliższym szpitalu z oddziałem położniczym). Różnice w najstarszych grupach wieku wynikać mogą z przebywania w domach opieki społecznej.

Powyższy rozkład różnic ma fundamentalne znaczenie dla oceny zmian w poziomie dzietności w ostatniej dekadzie, a być może w dłuższym okresie. Wynika to z tego, że współczynnik dzietności ogólnej (TFR) oblicza się na podstawie obserwowanych urodzeń wśród kobiet w wieku 15-49 lat. Ponieważ najwięcej dzieci rodzi się u matek w wieku 20-39 lat, a szczególnie w wieku 25-34 lata, wahania tych grup mają największe znaczenie dla poziomu TFR. Ponieważ w spisie powszechnym urealniono przebywanie faktycznie na stałe młodej populacji, w tym na duży plus w największych miastach, wpłynęło to na obliczane wskaźniki urodzeń.

W ten sposób obserwowany od kilku lat wzrost wskaźnika TFR okazał się fikcją statystyczną (ryc. 2.13). Na podstawie zweryfikowanych w NSP 2021 danych zamiast wzrostu występuje spadek. Ma to poważne konsekwencje interpretacyjne. Przede wszystkim trzeba odrzucić twierdzenie, że w najbardziej rozwiniętych metropoliach następuje wzrost stopy urodzeń wskutek poprawy zamożności społeczeństwa. Wniosek taki przedstawiało spore grono ekspertów, w tym piszący te słowa. Niestety, bardzo myliliśmy się w ocenie i przyczynach wzrostu dzietności w dużych miastach. Zamiast tego trzeba powrócić do wyjaśnienia związanego z drugim przejściem demograficznym, wiążącym spadek dzietności ze zmianami w modelach życia, systemie wartości, ról społecznych itd. Okazuje się, że najszybciej dotyka on metropolie, najszybciej modernizujące się duchu liberalnym, a w mniejszym

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

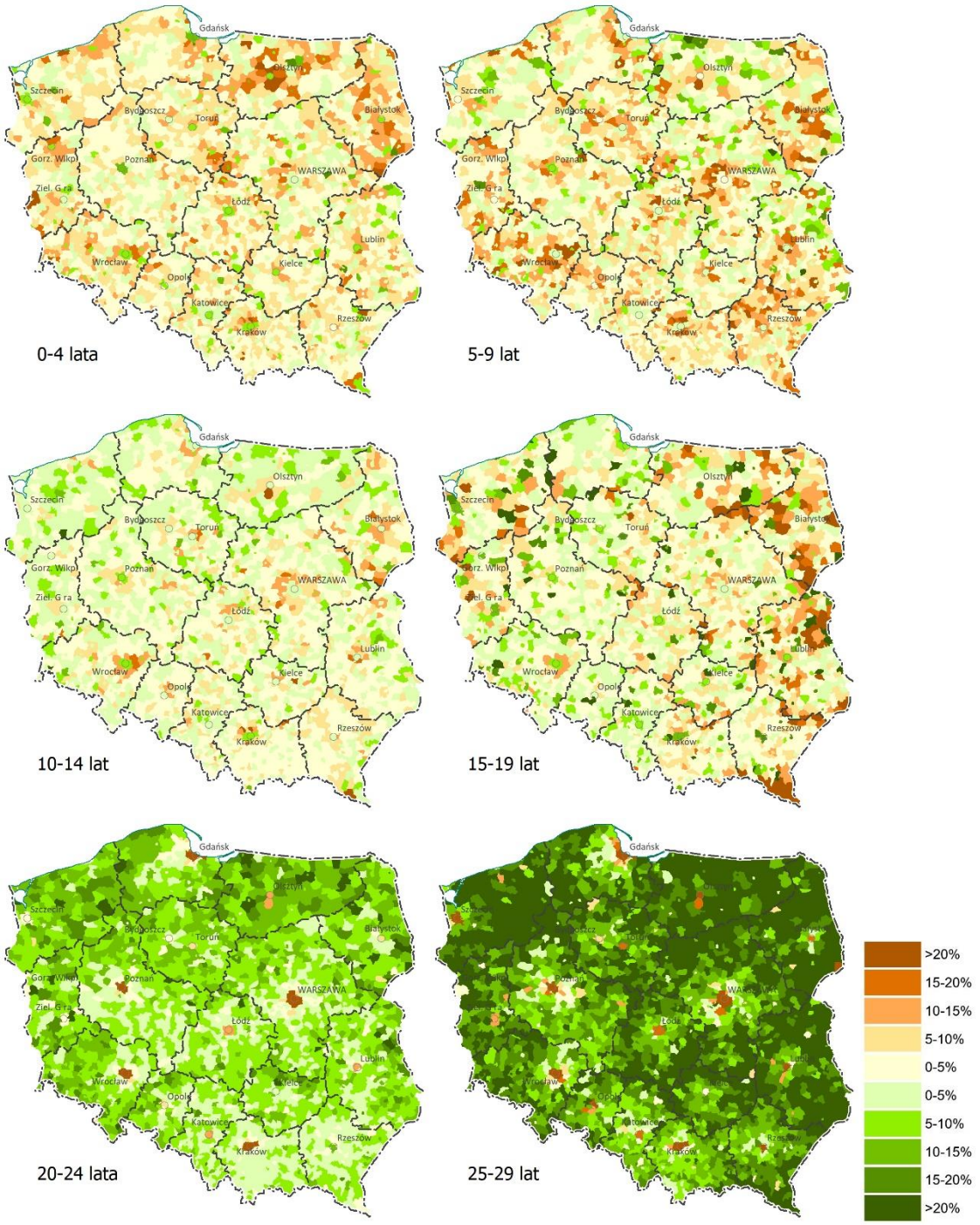
peryferyjne i bardziej konserwatywne regiony wiejskie, na co przedstawiano dowody m.in. w spolaryzowanym województwie mazowieckim (Śleszyński, 2014).

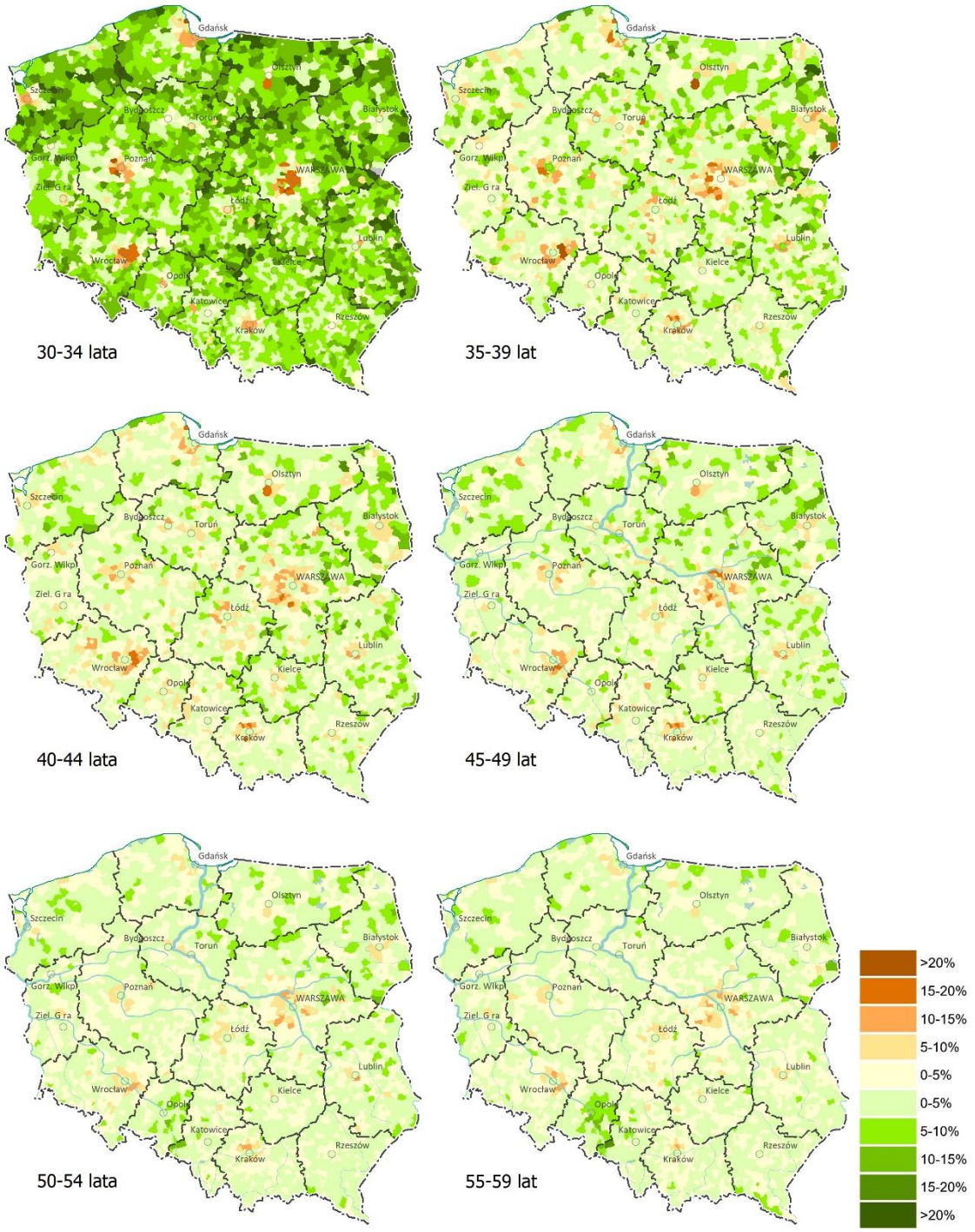
Ryc. 2.10. Porównanie liczby ludności według bilansu 2020 (XII) i NSP 2021 (III 2021)

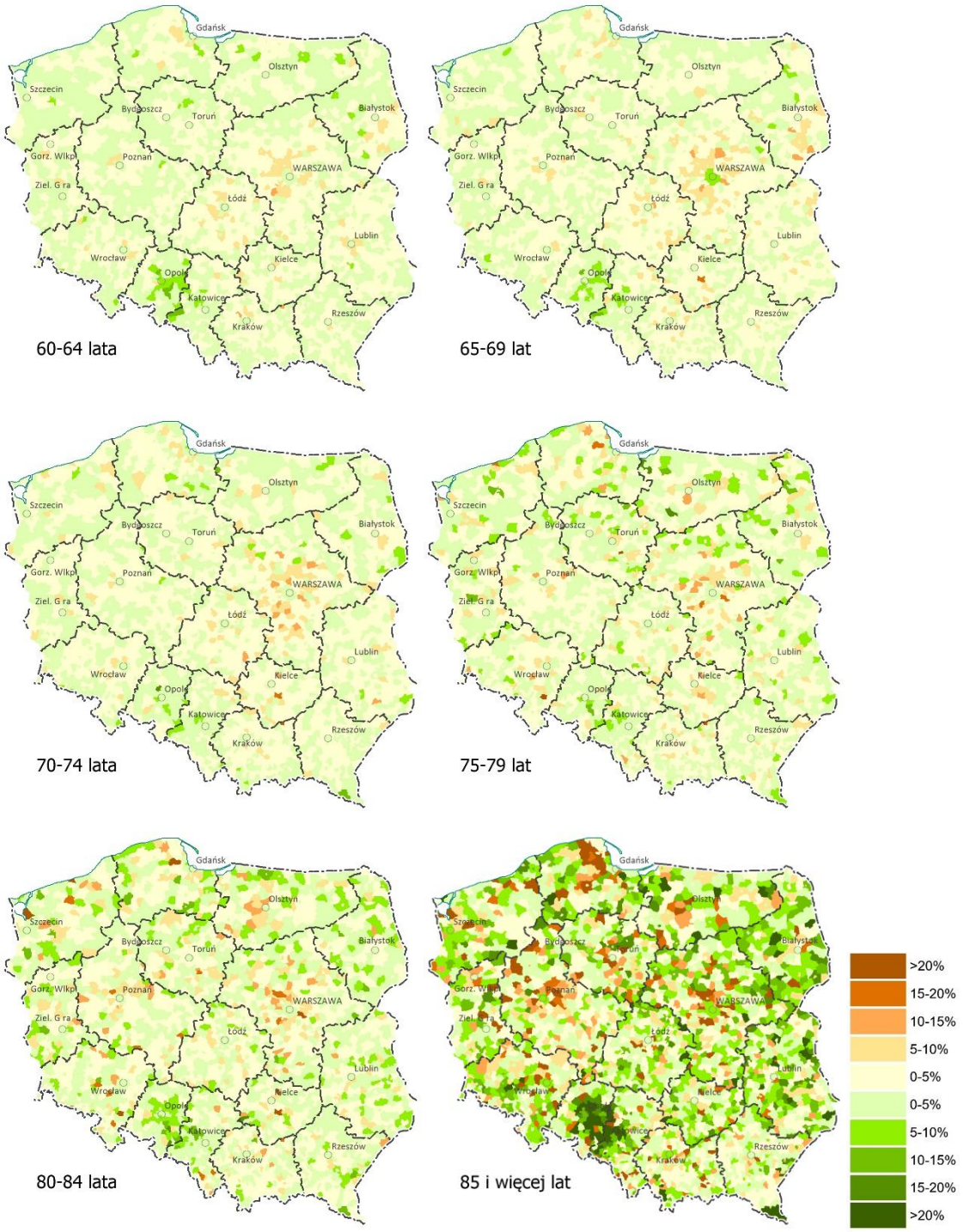
Źródło: Śleszyński (2024b) na podstawie danych GUS (NSP 2021, Bank Danych Lokalnych).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

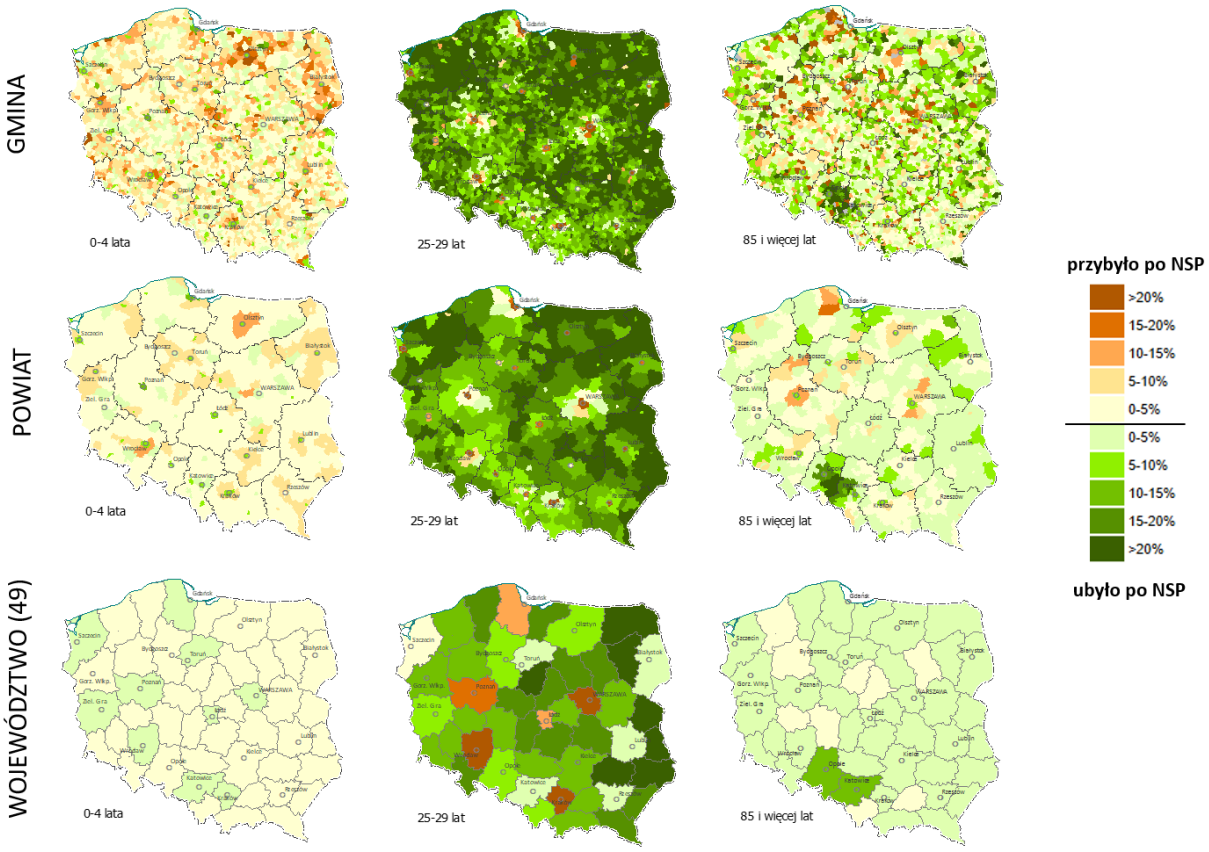

30-34 lata
35-39 lat
40-44 lata
45-49 lat
50-54 lata
55-59 lat
>20%
15-20%
10-15%
5-10%
0-5%
0-5%
5-10%
10-15%
15-20%
>20%

Ryc. 2.11. Porównanie liczby ludności według bilansu (XII 2020) i NSP (III 2021) w pięcioletnich grupach wieku

Źródło: (Śleszyński, 2024b) na podstawie danych GUS (NSP 2021, Bank Danych Lokalnych).

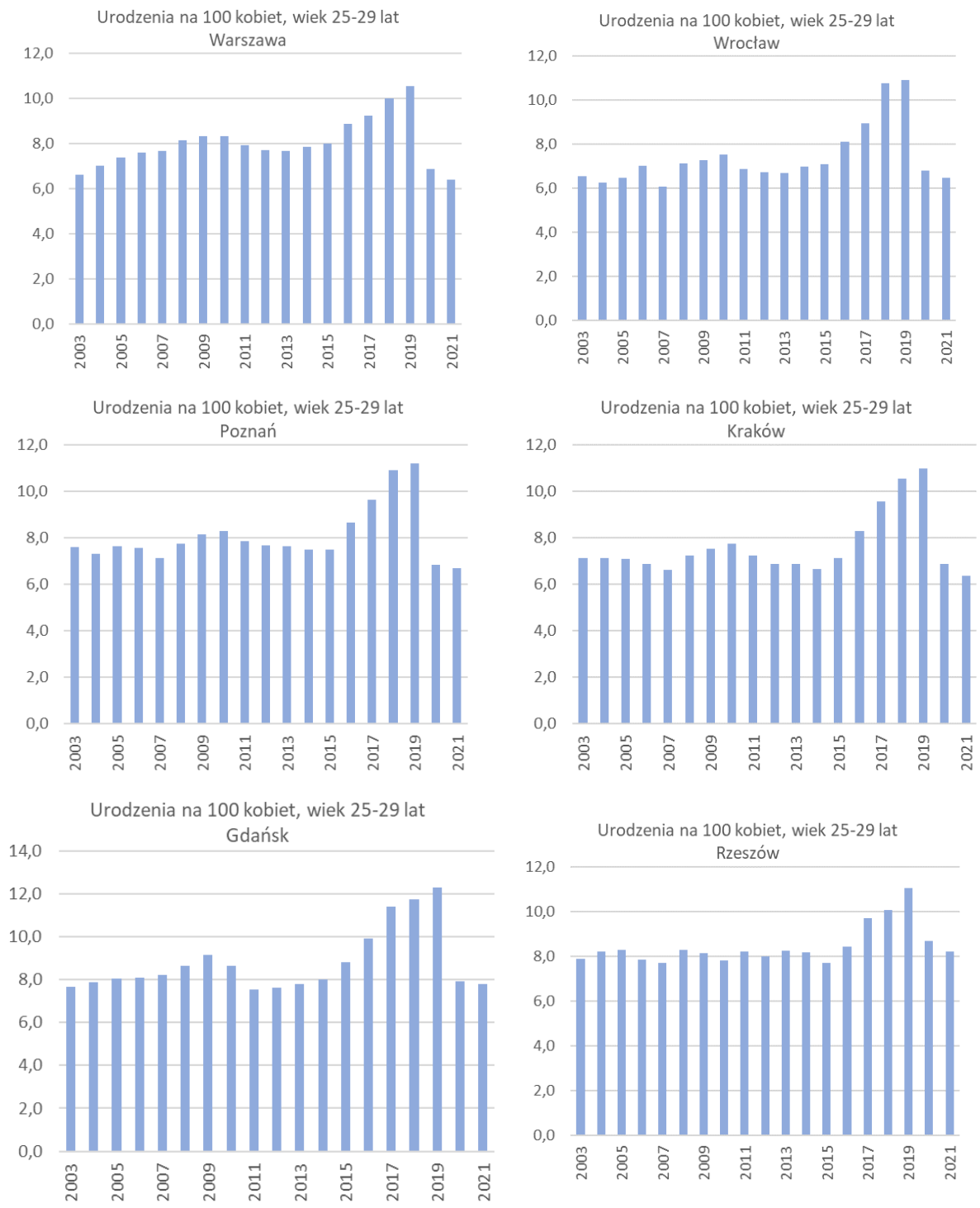
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.12. Porównanie liczby ludności według bilansu 2020 (XII) i NSP 2021 (III 2021) w wybranych pięcioletnich grupach wieku w różnych podziałach terytorialnych

Źródło: (Śleszyński, 2024b) na podstawie danych GUS (NSP 2021, Bank Danych Lokalnych).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.13. Zmiany wskaźnika dzietności w grupie kobiet o najwyższej płodności (25-29 lat) w wybranych miastach na podstawie rejestrowanych danych

Źródło: (Śleszyński, 2024b) na podstawie danych GUS (NSP 2021, Bank Danych Lokalnych).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

2.1.5 Rejestracja bieżąca (ewidencja ludności)

Pomiędzy spisami rejestracja ludności i zmian jej liczby następuje w gminnych (miejskich) w wydziałach ewidencji ludności. W tym art. 2 Ustawy o ewidencji ludności (Dz. U. z 2001 r. Nr 87, poz. 196 z późn. zm.) nakłada na osoby przebywające na terytorium RP obowiązek meldunkowy. Od strony „technicznej" reguluje to Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 24 grudnia 2002 r. w sprawie zgłaszania i przyjmowania danych niezbędnych do zameldowania i wymeldowania oraz prowadzenia ewidencji ludności i ewidencji wydanych i utraconych dowodów osobistych (na podstawie art. 51 ust. 1 ustawy z dnia 10 kwietnia 1974 r. o ewidencji ludności i dowodach osobistych, Dz. U. z 2001 r. Nr 87, poz. 960 i Nr 110, poz. 1189 oraz z 2002 r. Nr 74, poz. 676 i Nr 78, poz. 716), tj. „Sposób prowadzenia ewidencji ludności"[31]. Dla wygody i przejrzystości odpowiednie zapisy przywołano poniżej, podkreślając miejsca najbardziej newralgiczne z punktu widzenia rejestrowanych stanów ludności:

§ 24.

1. Ewidencja ludności jest prowadzona:
   1) w systemie informatycznym lub kartotecznym - przez organy gminy - w formie gminnego zbioru meldunkowego;
   2) w systemie informatycznym - przez wojewodę - w formie wojewódzkiego zbioru meldunkowego;
   3) w systemie informatycznym - przez ministra właściwego do spraw administracji publicznej - w formie zbioru PESEL.
2. Wzór wniosku o nadanie/zmianę numeru PESEL stanowi załącznik nr 5 do rozporządzenia.

§ 25.

1. Zbiór danych osobowych stałych mieszkańców w systemie kartotecznym jest prowadzony przez organ gminy w formie zbioru meldunkowego składającego się z indywidualnych kart osobowych mieszkańców.

[31] Podobne zapisy znajdują się we wciąż obowiązującym Rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 września 1974 r. w sprawie wykonywania obowiązku meldunkowego i prowadzenia ewidencji ludności – nb. przepisy te dublują się.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

2. Indywidualną kartę osobową mieszkańca (KOM) organ gminy zakłada dla każdej osoby zameldowanej na pobyt stały na podstawie odpisu skróconego aktu urodzenia lub zgłoszenia zameldowania na ten pobyt osób meldujących się w kraju po raz pierwszy.
3. Zbiór meldunkowy, o którym mowa w ust. 1, w miastach prowadzi się w układzie terytorialnym, uwzględniając podział według ulic oraz numerów domów i lokali w tych domach.
4. Zbiór meldunkowy, o którym mowa w ust. 1, w gminach prowadzi się w układzie terytorialnym, uwzględniając podział według miejscowości, ulic (jeżeli występują), numerów domów, a także - jeśli zachodzi potrzeba - lokali w tych domach.
5. Zbiór meldunkowy obejmujący mieszkańców miasta i gminy prowadzi się w sposób, o którym mowa w ust. 3 i 4.

§ 26. Zbiór meldunkowy, o którym mowa w § 25 ust. 1, prowadzi się dodatkowo w formie kartoteki ewidencyjno-adresowej sporządzonej w układzie alfabetycznym osób zameldowanych na pobyt stały.

§ 27.

1. Zbiór danych byłych mieszkańców w systemie kartotecznym jest prowadzony w układzie terytorialnym w formie kartoteki, w której przechowuje się indywidualne karty osobowe osób, które wymeldowały się, zawiadomienia o ich zameldowaniu na pobyt stały w nowym miejscu, karty osób zmarłych oraz karty osób wymeldowanych na podstawie decyzji administracyjnej.
2. W zawiadomieniu, o którym mowa w ust. 1, zamieszcza się następujące dane osoby, która zameldowała się na pobyt stały w nowym miejscu zamieszkania: imię i nazwisko, nazwisko rodowe i z poprzedniego małżeństwa, imiona i nazwiska rodowe rodziców, datę i miejsce urodzenia, adres nowego miejsca zameldowania na pobyt stały, datę zameldowania, nazwę, serię i numer dokumentu stwierdzającego tożsamość oraz oznaczenie organu, który go wydał, a także dzieci do lat 18 oraz osoby znajdujące się pod prawną lub faktyczną opieką tej osoby.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

§ 28. Zbiór danych osób zameldowanych na pobyt czasowy trwający ponad 2 miesiące, jest prowadzony w formie kartoteki ułożonej w porządku alfabetycznym, według nazwisk osób wykonujących obowiązek zameldowania się na ten pobyt.

§ 29. Zbiór danych osób zameldowanych na pobyt czasowy trwający do 2 miesięcy jest prowadzony w formie książki zameldowań na pobyt czasowy do 2 miesięcy, w której wskazuje się następujące dane osoby: nazwisko i imiona, imiona rodziców, datę i miejsce urodzenia, numer PESEL, adres miejsca pobytu stałego, adres pobytu czasowego, zamierzony czas pobytu czasowego (od-do), oznaczenie dokumentu stwierdzającego tożsamość oraz podpis osoby przyjmującej zgłoszenie.

§ 30. Organ gminy aktualizuje dane osobowe zawarte w indywidualnej karcie osobowej mieszkańca oraz w kartotece ewidencyjno-adresowej na podstawie zgłoszeń zameldowania lub wymeldowania oraz decyzji administracyjnych w tych sprawach, odpisów skróconych aktów stanu cywilnego o zmianach w tych aktach przekazanych przez właściwy urząd stanu cywilnego, który sporządził akt, decyzji o zmianie imienia lub nazwiska, obywatelstwa, zmianie numeru dowodu osobistego, numeru PESEL oraz zmianach danych niezbędnych do ustalenia obowiązku wojskowego.

§ 31. Zbiór danych osób przebywających w zakładach, o których mowa w art. 13, 18 i 20 ustawy, jest prowadzony w formie książki zameldowań na pobyt czasowy do 2 miesięcy lub w systemie informatycznym.

Wszystkie podkreślone fragmenty wskazują na mniej lub bardziej prawdopodobne miejsca powstawania nieścisłości:

— najwięcej rozbieżności dotyczy zameldowań i wymeldowań, gdyż wiele osób z różnych względów nie melduje się w miejscach nowego i dłuższego, a często stałego pobytu. Dotyczy to przede wszystkim funkcjonowania rodzin i gospodarstw domowych: dzieci wyprowadzających się od rodziców, rodziców od dzieci, byłych współmałżonków po separacji lub rozwodzie itd.;

— źródłem rozbieżności mogą być braki i błędy w ewidencji adresowej (Prawo geodezyjne i kartograficzne; Art. 47a, Ewidencja miejscowości, ulic i adresów

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

– zakres danych, zakładanie, zadania gminy), utrudniające poprawne, bezbłędne prowadzenie kartotek, w tym w systemie informatycznym. Wynika to z prozaicznego powodu, w którym nadawanie numerów adresowych opóźnia się wskutek procedur związanych np. z rejestracją nowego budynku. Problem ten jest zresztą przedmiotem długoletnich kontrowersji między Głównym Urzędem Geodezji i Kartografii (GUGiK), samorządami i innymi podmiotami. W tym od jesieni 2024 r. GUGiK prowadzi kontrolę jakości danych adresowych w ewidencji miejscowości, ulic i adresów, a dość powszechne wątpliwości dotyczą m.in. znaków specjalnych w numerach adresowych, polskich znaków diaktrytycznych, błędnie uzupełnionych pól z nazwą ulic, identyfikatorów TERYT, cech lub nazw ulic, czy zdublowanych numerów porządkowych;

— rozbieżności w zameldowaniu mogą wynikać z tego, że część osób ma problem z zameldowaniem się w związku z brakiem własności mieszkania (z treści art. 9 ustawy o ewidencji ludności wynikało niegdyś, że oprócz przedstawienia potwierdzenia do pobytu w lokalu/mieszkaniu/domu, w którym miało być przypisane zameldowanie, wymagane jest jeszcze wykazanie się uprawnieniem do przebywania w tym lokalu/mieszkaniu/domu). W efekcie tego przepisu wiele osób (w większości wypadków nie z własnej winy) nie mogło zameldować się w miejscu pobytu stałego. Wprawdzie wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 27 maja 2002 r. (Dz.U. nr 78, poz. 716) stwierdził, że wymóg potwierdzenia własności przy zameldowaniu jest niezgodny z Konstytucją i wymieniony artykuł uchylił, uzasadniając m.in., że „wprowadzenie do ustawy o ewidencji ludności przepisu, który uzależnia zameldowanie od przedstawienia uprawnienia do przebywania w lokalu spowodowało naruszenie istoty ewidencji ludności, gdyż o zarejestrowaniu informacji o określonym miejscu pobytu zaczęło decydować nie wyłącznie samo zgłoszenie tej okoliczności, lecz także przesłanka nie mająca żadnego znaczenia dla dokonania tej czynności materialnotechnicznej”;

— znacznie rzadsze są sytuacje niezgodności urodzeń i zgonów. Wydawać by się mogło, że nie powinno być tu wątpliwości, niemniej prawdopodobny jest fakt, że w karcie urodzenia wpisywane jest inne miejsce urodzenia, niż wynikałoby to z miejsca zamieszkania matki. Ze względu na różne, zwykle

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

trudne sytuacje życiowe, nie jest jasne, czy zameldowanie noworodka, ojca i matki pokrywa się. Dotyczy to zarówno sytuacji, w której np. faktyczna rodzina nuklearna i gospodarstwo domowe nie posiada własnego mieszkania, jak też tego, że noworodek wychowuje się w niepełnej rodzinie (w roku 2021 spis powszechny wykazał, że jest 2,2 mln samotnych matek i 0,4 mln samotnych ojców).

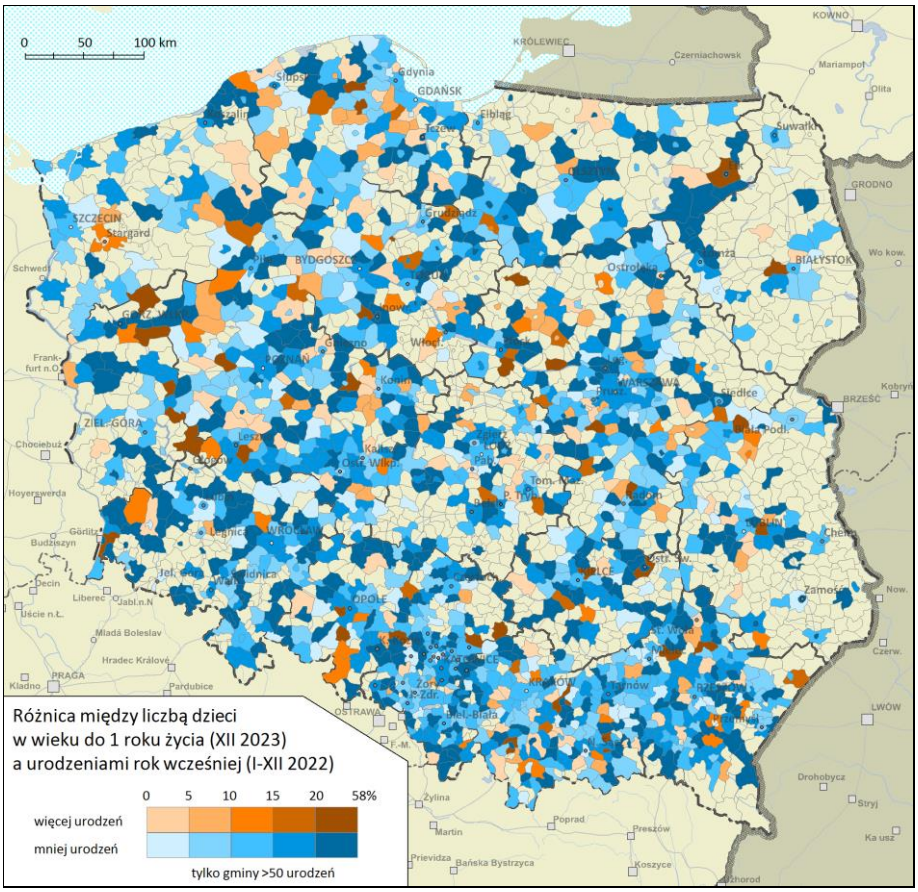
Na ryc. 2.14 przedstawiono porównanie, w którym zestawiono liczbę zarejestrowanych urodzeń w 2022 r. oraz w roku następnym (2023) liczbę dzieci w wieku do 12 miesięcy. Oczywiście, urodzenia nie występują systematycznie w każdym tygodniu i miesiącu, ich liczba w Polsce powoli spada, a do tego mają miejsce migracje rodzin z nowonarodzonymi dziećmi. Niemniej biorąc pod uwagę, że w ponad jednej czwartej gmin (659) liczba urodzeń w roku 2022 przekraczała 100, a w ponad połowie gmin (1443) było ponad 50 tych zdarzeń, stosunkowo wysokie wartości uzasadniają możliwość porównania pomiędzy liczbą urodzeń w danym roku, a liczbą dzieci w wieku 1 roku. I tak (w gminach powyżej 100 urodzeń):

- aż w 127 gminach stwierdzono różnicę powyżej +30% na korzyść urodzeń, np. w gminie miejskiej Szczytno w roku 2022 urodziło się 180 dzieci, ale rok później na koniec grudnia było zaledwie 118 dzieci w wieku do 12 miesięcy. Gdyby zakładać, że urodzenia są równomiernie rozłożone w miesiącach, statystycznie brakuje 72 noworodków. Ponadto wymeldowania w 2023 r. w grupie 0-4 lata (dokładniejsze dane nie są dostępne) to 23 osoby, a zameldowania w tej samej grupie – 34 osoby, czyli migracje mniej więcej się „znoszą”;
- w kolejnych 10 gminach sytuacja była odwrotna, tj. w kolejnym roku liczba dzieci była większa o 30%, np. w Bobowej, Sławie (obydwie miejsko-wiejskie), Grybowie (miejska) i Ełku (gmina wiejska);
- w dużych miastach różnice były mniejsze, ale wyraźnie zauważalne. W Bydgoszczy, Katowicach, Poznaniu, Warszawie i Wrocławiu w roku 2023 było o 15-20% mniej dzieci, niż urodziło się rok wcześniej. Było to znacznie więcej, niż rejestrowany w Polsce spadek liczby urodzeń w latach 2022-2023 (11% w całym kraju, podobnie w stolicach województw, w Warszawie spadek o 14%). To zatem na tej podstawie można przypuszczać, że urodzenia są rejestrowane w innym miejscu, niż miejsce zamieszkania (zameldowania) matki.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Dodatkowo problem ten prześledzono w czasie. Na wykresie na ryc. 2.15 obliczono korelacje w latach 2004-2023 pomiędzy liczbą urodzeń w danym roku i liczbą dzieci w wieku do 12 miesięcy rok później w gminach (aby wykluczyć przypadkowość, brano pod uwagę tylko te 1,4 tys. gmin, w których było w danym roku powyżej 50 urodzeń na 1000 mieszkańców). Korelacje są na poziomie zaledwie 0,5-0,7, ze słabą tendencją rosnącą, co wskazywałoby na powolną, choć niewystarczającą poprawę statystyki. W każdym razie na tej podstawie powstają wątpliwości, czy w Polsce rejestracja matek i dzieci jest wiarygodna.

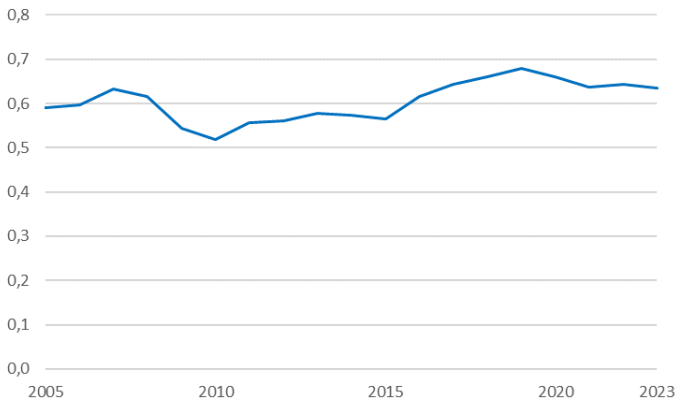
Problem ten może mieć nie tylko znaczenie lokalne, ale i krajowe. Na problem niezgodności liczby urodzeń i liczby dzieci w późniejszych latach w Polsce zwracał uwagę J. Paradysz (2010). Wykazał, że w spisie powszechnym w 2002 r. pojawiło się około 50 tys. dzieci, które nie zostały wcześniej zarejestrowane jako urodzone w Polsce, ani zameldowane.

Ryc. 2.14. Porównanie liczby urodzeń (2022) i stanów dzieci rok później (2023) (tylko gminy, w których było co najmniej 50 urodzeń)

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

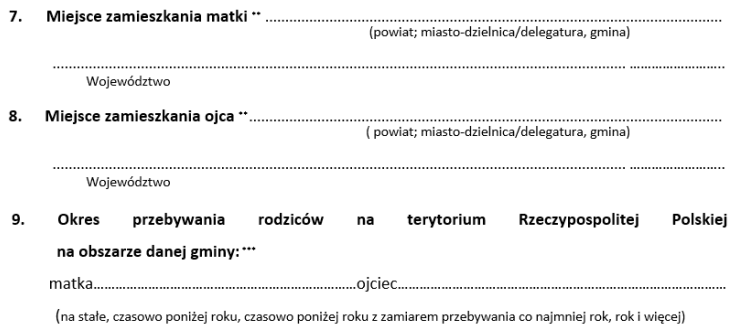
Ryc. 2.15. Współczynnik korelacji liniowej liczby urodzeń (2022) i dzieci rok później (2023) w gminach (w których było w danym roku 50 i więcej urodzeń, w przeliczeniu na 1000 mieszkańców)

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Nie wiadomo, jaki wpływ ma na to tak wydawałoby się prozaiczna sprawa, jak np. wzór Karty urodzenia. Z informacji ze strony GUS można się dowiedzieć, że np. „w 2018 roku Ministerstwo Zdrowia wprowadziło nowe wzory kart urodzeń, w których zmieniono zapisy dotyczące liczby dzieci urodzonych przez matkę, co spowodowało poważne problemy z prawidłowym wypełnianiem tych informacji przez lekarzy. W konsekwencji nie była możliwa prezentacja danych o urodzeniach według kolejności urodzenia dziecka za rok 2018". Oczywiście, ta informacja nie dotyczy miejsca urodzenia, ale wskazuje na ogólny problem.

Nie wiadomo, jak w praktyce meldowany jest noworodek. Na Karcie urodzenia (załączniki do rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 12 stycznia 2015 r., poz. 171) widnieje zapis o „okresie przebywania rodziców na terytorium RP na obszarze danej gminy" – z polem wyboru „na stałe, czasowo poniżej roku, czasowo poniżej roku z zamiarem przebywania co najmniej rok, rok i więcej", który może być powodem rozbieżności interpretacyjnych (ryc. 2.16).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

7. **Miejsce zamieszkania matki** ** .....
(powiat; miasto-dzielnica/delegatura, gmina)

.....
Województwo

8. **Miejsce zamieszkania ojca** **.....
(powiat; miasto-dzielnica/delegatura, gmina)

.....
Województwo

9. **Okres przebywania rodziców na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na obszarze danej gminy:** ***

matka.....ojciec.....

(na stałe, czasowo poniżej roku, czasowo poniżej roku z zamiarem przebywania co najmniej rok, rok i więcej)

Ryc. 2.16. Fragment wzoru Karty urodzenia

Źródło: Ministerstwo Zdrowia (https://www.gov.pl/web/zdrowie/nowe-wzory-karty-urodzenia-i-karty-martwego-urodzenia, dostęp 21.02.2025).

2.1.6 Ludność rezydująca

Wprowadzenie w Polsce w ostatniej dekadzie nowej kategorii ludności wynikało z zobowiązań unijnych, tj. wejścia w życie Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1260/2013 z dnia 20 grudnia 2013 r. w sprawie statystyk europejskich w dziedzinie demografii. Zgodnie z tymi ustaleniami, rezydentów definiuje się poprzez fakt zamieszkania ludności na danym terytorium przez okres co najmniej 12 miesięcy. Według dodatkowych wyjaśnień GUS, „do rezydentów danej jednostki administracyjnej zalicza się wszystkie osoby mieszkające lub zamierzające mieszkać w tej jednostce nie krócej niż 1 rok. Oznacza to, że w liczbie rezydentów danej jednostki administracyjnej ujęci są:

- stali mieszkańcy (osoby tam zameldowane lub stale mieszkające bez zameldowania) z wyjątkiem tych mieszkańców, którzy wyjechali na okres co najmniej 12 miesięcy do innego miejsca w kraju lub za granicę;
- osoby przybyłe z innego miejsca w kraju lub z zagranicy (imigranci bez karty stałego pobytu) na okres co najmniej 12 miesięcy.

Bazą wyjściową dla ustalenia liczby rezydentów są wyniki spisów powszechnych. Ponieważ w okresach międzyspisowych dane są opracowywane na podstawie ewidencji ludności, baza ta w poszczególnych rocznikach niespisowych powiela błędy opisane w poprzednim podrozdziale, związane z niemeldowaniem się części populacji.

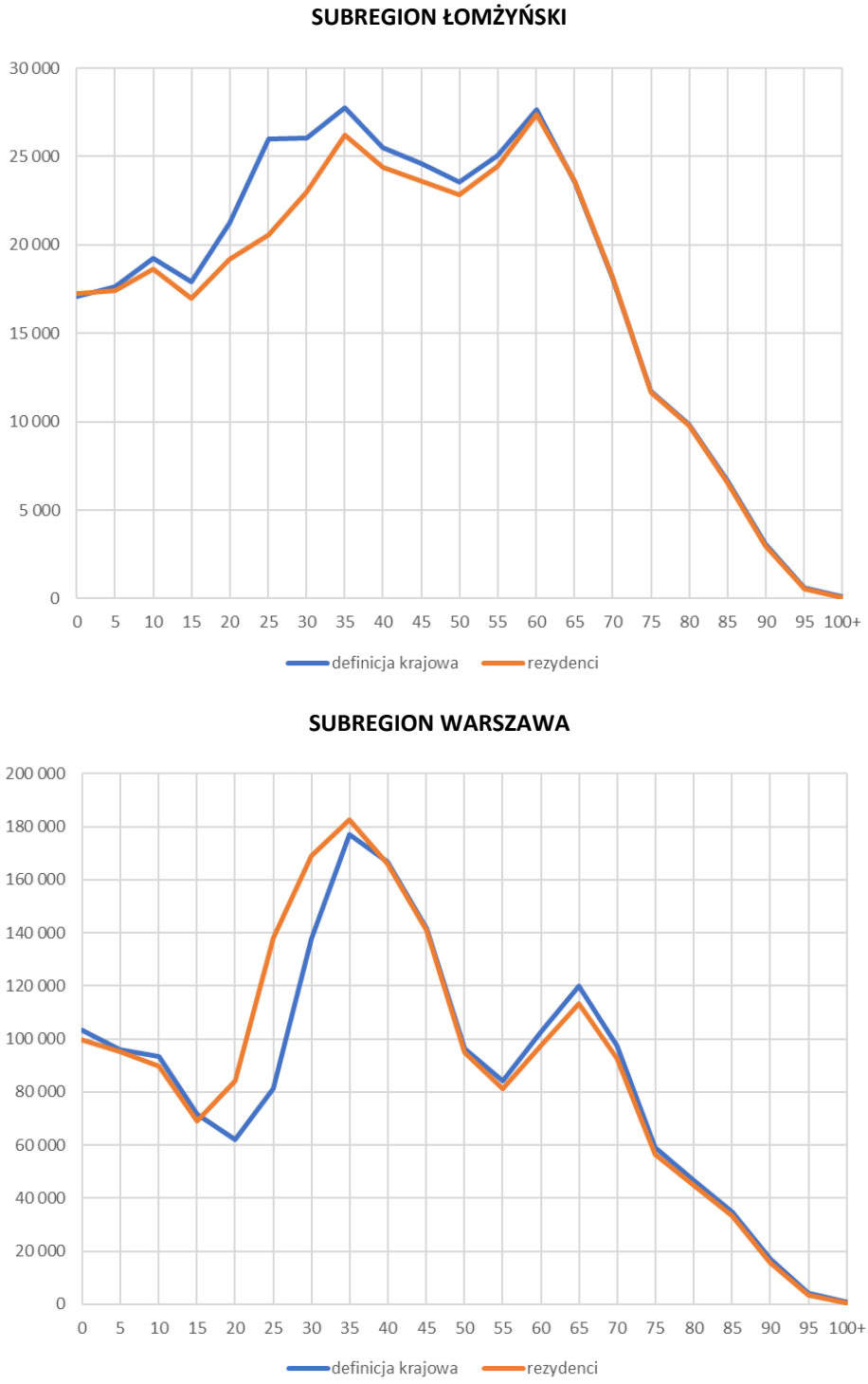
Dane o rezydentach GUS udostępnia w przekrojach miejscowości i gmin (NSP 2021), a dla okresu 2009-2023 w regionach lub sporadycznie w podregionach (NUTS3). Wyklucza to bardziej szczegółowe analizy. W tym dane za lata 2009-2023

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

zostały opracowane na podstawie krytykowanego już spisu 2011. Na podstawie danych GUS możliwe jest natomiast porównanie ludności rezydującej według danych NSP z 2011 i 2021 r. (ryc. 2.17). Wynika z nich wyraźnie, że w regionach peryferyjnych (w tym przypadku subregion łomżyński) wyraźnie spadła liczba młodej ludności. Na przykład w wieku 25-29 lat ubyło 5,4 tys. osób, czyli aż ponad 20% populacji. Z kolei na obszarach metropolitalnych tzw. wielkiej piątki wystąpiło odwrotne zjawisko: silnie wzrosła liczba ludności w najbardziej mobilnych kategoriach wieku. W Warszawie liczba ludności rezydującej w wieku 25-29 lat wzrosła o 56,8 tys., czyli o prawie 70% w stosunku do tej kategorii bazującej na spisie z 2011 r. (ryc. 2.17).

W sumie powodzenie zastosowania nowej definicji, jaką jest ludność rezydująca zależy istotnie od rejestracji migracji, a ta jest zależna od stanu wymeldowań i zameldowań. Dopóki nie zostanie to uproszczone, prawdopodobnie nie należy się spodziewać, aby nastąpiła rewolucja w urzędowej identyfikacji faktycznej liczby mieszkańców.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.17. Różnica liczby ludności zameldowanej i rezydującej w 2021 r. w grupach wieku w subregionach NUTS 3 łomżyńskim i w Warszawie

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS (NSP 2021).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

2.2 Alternatywne źródła krajowe i międzynarodowe

2.2.1 Rejestry administracyjne ZUS i inne

W Polsce jest gromadzonych i utrzymywanych kilka zbiorów danych, mogących być przydatnymi w oszacowaniu liczby ludności. Są to „duże" rejestry, które ze względu na specyfikę obejmują niemal całkowite populacje. Są to przede wszystkim zbiory Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS), Narodowego Funduszu Zdrowia (NFZ), a w odniesieniu do dorosłej populacji – Centralny Rejestr Wyborców (CRW) i Krajowa Ewidencja Podatników (KEP).

Przydatność ww. zbiorów wiąże się z faktem gromadzenia uzupełniających informacji, pozwalających lepiej zidentyfikować faktyczne miejsce pobytu ubezpieczonego czy podatnika. Dotyczy to zwłaszcza możliwości podania adresu do korespondencji. Wykorzystano to wcześniej do oszacowania liczby ludności w województwie mazowieckim (Śleszyński, 2011).

Podstawową przesłanką, umożliwiającą przeprowadzenie ww. szacunku było przyjęcie założenia, że „jeśli płatnik podaje inny adres zamieszkania i (lub) korespondencyjny danej osoby, to oznacza faktyczne przebywanie (zamieszkanie) w innym miejscu, niż meldunek. (…) Różnice te wynikają z kilku powodów, z których najważniejszy wydaje się być związany z uciążliwościami wynikającymi ze zmiany miejsca zameldowania, tj. koniecznością wyrobienia nowych dokumentów, odnotowania zmian w bankach, firmach usługowych, np. sieciach komórkowych, itd. Podanie adresu korespondencyjnego ułatwia też sprawny kontakt pocztowy w razie takiej potrzeby. Brak zmiany meldunku może się wreszcie wiązać z profitami wynikającymi z odmiennych opłat i stawek usług publicznych, na przykład niższych składek komunikacyjnych w <<starym>> miejscu zamieszkania".

W powyższy sposób zidentyfikowano dwie kategorie ludności: przeszacowaną (o adresie zameldowania w danej gminie i podawanym adresie zamieszkania/korespondencji poza nią) oraz niedoszacowaną (o adresie zameldowania poza daną gminą i podawanym adresie zamieszkania/korespondencji w jej obrębie). W obydwu przypadkach tak zdefiniowane kategorie można interpretować jako minimalne liczby mieszkańców pozostające lub nie na danym obszarze bez właściwego meldunku. Przyjęcie dolnej granicy wynika z faktu, że jakaś część osób może nie okazywać rzeczywistego miejsca zamieszkania, gdyż w mniej lub bardziej uzasadniony sposób albo obawia się podania tego, albo też nie

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

przeszkadza jej to w kontaktach administracyjno-korespondencyjnych. W tym drugim przypadku może to być na przykład stały kontakt z rodziną pozostającą w „starym" miejscu zamieszkania, która może na bieżąco informować o kwestiach pocztowo-urzędowych.

Przyjmując takie założenia, wykonano szacunek dla każdej z 314 gmin województwa mazowieckiego (tabela 2.6). Łącznie liczbę rzeczywistych mieszkańców oszacowano na 5354,7 tys., a zatem o 2,1% więcej, niż było ich zameldowanych. Przy tym wystąpiły bardzo duże i charakterystyczne zróżnicowania wewnątrzregionalne, polegające na koncentracji niedoszacowań w rejonie Warszawy, a przeszacowaniu obszarów peryferyjnych, w granicach przekraczających 10%. Dotyczyło to zwłaszcza ludności wieku 25-34 lata (ryc. 2.18, 2.19).

Zastosowanie podobnej metody wydaje się w chwili obecnej najbardziej wiarygodnym, choć stosunkowo żmudnym rozwiązaniem, mogącym pomóc w oszacowaniu faktycznej liczby ludności na danym obszarze. Szczegółowość adresu korespondencyjnego do punktu adresowego umożliwia w zasadzie dowolne zestawienia terytorialne, ograniczone jedynie jakością bazy danych.

Alternatywne źródła danych to przede wszystkim bazy NFZ i KEP, również zawierające adres zamieszkania (lub do korespondencji) ubezpieczonych i podatników. Ich wykorzystanie, podobnie jak w przypadku ZUS wiążę się jednak z problemem RODO.

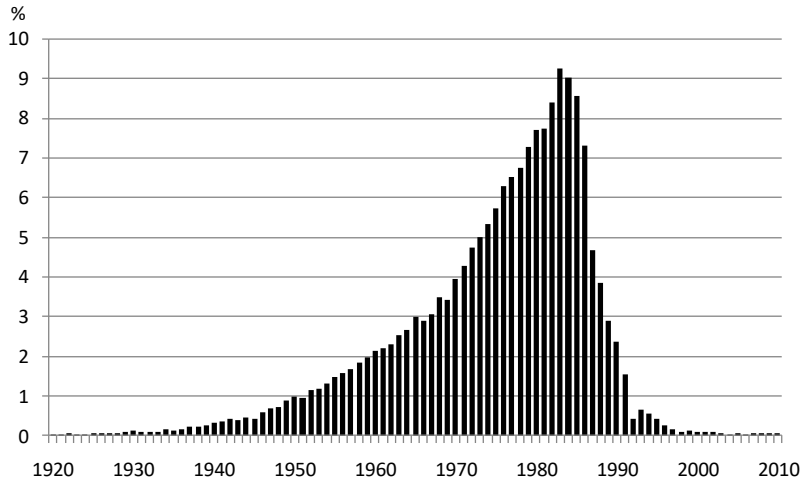
Jeśli chodzi o Krajową Ewidencję Podatników, to również baza ta zawiera błędy faktycznego pokrycia. Można o tym wnioskować pośrednio na podstawie dojazdów do pracy (ryc. 2.20). Wciąż nie wiadomo, na ile dalekie dojazdy (powyżej 2 czy 3 godzin) informują o relacjach miejsce zamieszkania-praca w rytmie okresowym (np. tygodniowym), na ile jest to praca hybrydowa, a na ile są to błędy wynikające z rejestracji miejsc zamieszkania i pracy. Warto zauważyć, że krótsze (poniżej 1 h) dojazdy też mogą odbywać się w formule okresowej oraz zdalnej/hybrydowej.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 2.6. Podstawowe informacje o liczbie ludności i zgodności adresów zameldowania oraz zamieszkania lub korespondencyjnych w województwie mazowieckim według kategorii wieku w 2010 r.

Kategoria wieku	Liczba ludności ogółem (GUS) (tys.)	Liczba płatników składek (ZUS) ogółem (tys.)	Liczba płatników składek (ZUS) o innym adresie zamieszkania i (lub) korespondencji (tys.)	Liczba płatników składek (ZUS) o innym adresie zamieszkania i (lub) korespondencji (%)	Liczba płatników składek (ZUS) w innej gminie województwa (tys.)	Liczba płatników składek (ZUS) poza województwem (tys.)	Liczba płatników składek (ZUS) w województwie (zameldowanie poza nim) (tys.)
0-14	790,1	1,7	0,7	0,5	0,3	0,1	0,3
15-19	251,7	14,0	1,2	0,9	0,4	0,3	0,5
19-24	439,1	198,4	15,7	11,2	6,0	1,6	8,1
25-29	436,6	341,5	36,2	25,7	12,4	4,3	19,6
30-34	442,8	351,4	30,4	21,6	11,8	3,3	15,3
35-39	380,3	300,8	21,0	14,9	8,9	2,3	9,8
40-44	314,4	234,5	11,2	8,0	5,3	1,4	4,5
45-49	328,8	223,3	8,0	5,7	4,0	1,2	2,8
50-54	404,4	262,0	6,8	4,9	3,7	1,0	2,1
55-59	385,9	218,2	4,9	3,5	2,9	0,8	1,3
60-64	290,2	102,4	2,6	1,9	1,5	0,4	0,7
65-69	191,0	32,7	0,9	0,6	0,5	0,2	0,2
70 i więcej	566,8	48,2	0,9	0,6	0,5	0,2	0,2
Ogółem	5 222,2	2 328,9	140,6	100,0	58,2	17,0	65,4

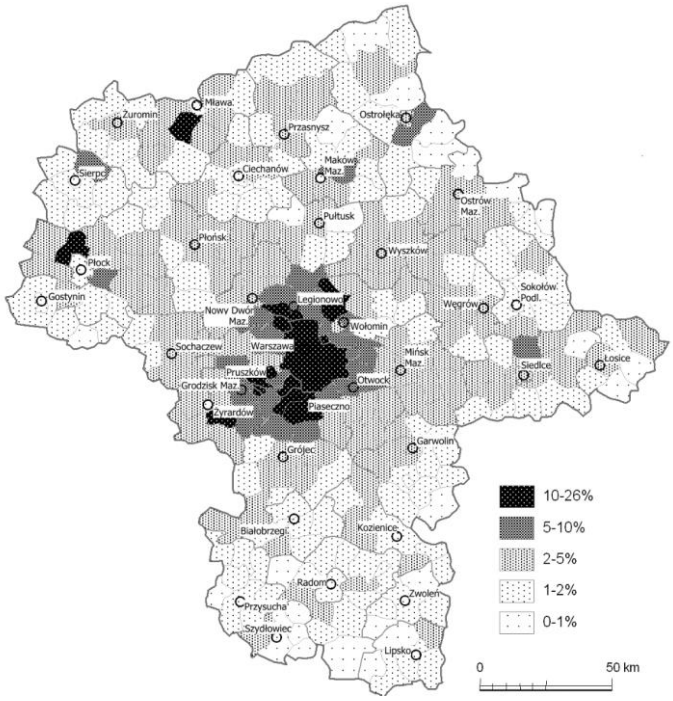
Źródło: Śleszyński, P. (2011). Oszacowanie rzeczywistej liczby ludności gmin województwa mazowieckiego z wykorzystaniem danych ZUS. *Studia Demograficzne, 2*, 35–57.

Ryc. 2.18. Wykres udziałów procentowych osób o niezgodnych adresach zameldowania i zamieszkania (korespondencji) w stosunku do całkowitej populacji zarejestrowanej w rejestracji bieżącej w województwie mazowieckim według roczników urodzenia.

Źródło: Śleszyński, P. (2011). Oszacowanie rzeczywistej liczby ludności gmin województwa mazowieckiego z wykorzystaniem danych ZUS. *Studia Demograficzne, 2*, 35–57.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.19. Udział adresów zamieszkania/korespondencji innych niż zameldowania w kategorii wieku 25-34 lata w województwie mazowieckim w styczniu 2011 r.

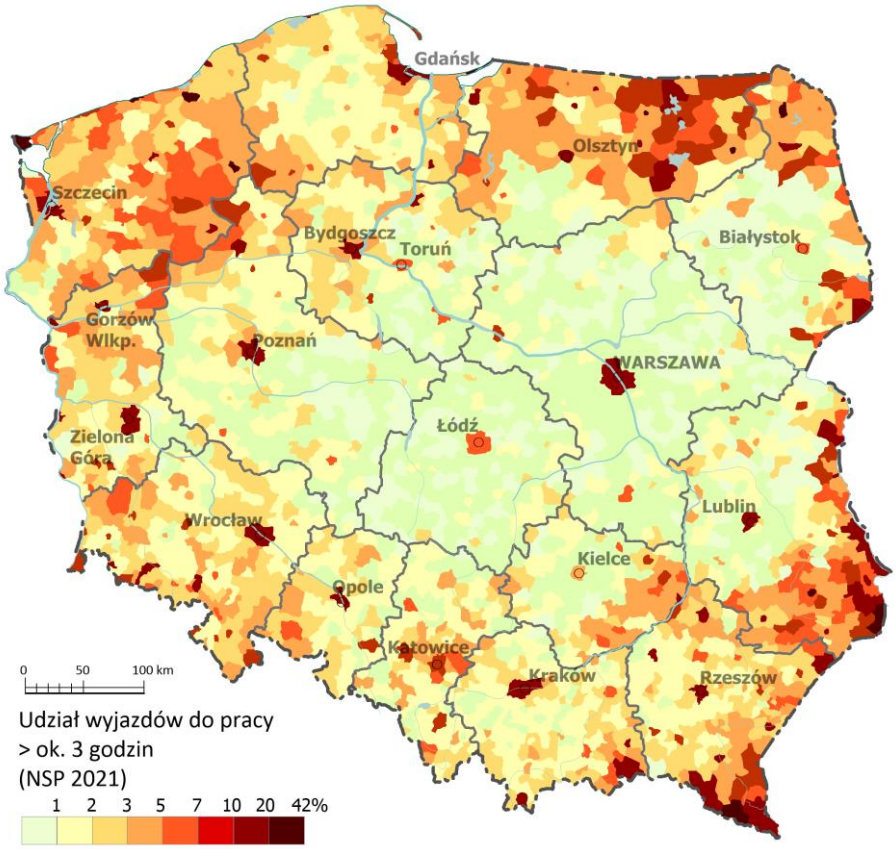
Źródło: Śleszyński, P. (2011). Oszacowanie rzeczywistej liczby ludności gmin województwa mazowieckiego z wykorzystaniem danych ZUS. *Studia Demograficzne, 2*, 35–57.

Jeśli chodzi o najnowsze dane, otrzymane z ZUS dla całego kraju według stanu na koniec 2024 r., podstawowe informacje są następujące:

– w całym kraju na 17 184,7 tys. ubezpieczonych w ZUS (tj. znajdujących się w centralnej bazie) było 1164,2 tys. osób z adresem zameldowania i zamieszkania i (lub) korespondencji w różnych gminach. Jest to średnio 6,8% różnicy w całym kraju, najwięcej w woj. podlaskim (9,2%), warmińsko-mazurskim (9,0%) i lubelskim (8,6%). Dane te są wyższe o około 30%, ponieważ przekazane dane macierzowe nie obejmują przypadków poniżej 3 osób (tzn. jeśli wystąpiły przypadki, że miedzy gminą A i B były 1 lub 2 osoby z różnym adresem);

– w gminach depopulacyjno-emigracyjnych (zob. delimitacja przedstawiona w rozdziale 4) było to 407,5 tys. niezgodnych adresów (7,5%). W tym w 48 gminach było to więcej, niż 15%, a w 8 – powyżej 20% (wszystkie wiejskie lub miejsko-wiejskie w woj. podlaskim: Augustów, Narewka, Perlejewo, Radziłów, Szudziałowo, Wiżajny, Wyszki, Zawady).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.20. Udział wyjazdów do pracy powyżej 3 godzin

Źródło: na podstawie wyników NSP 2021, międzygminna macierz dojazdów do pracy

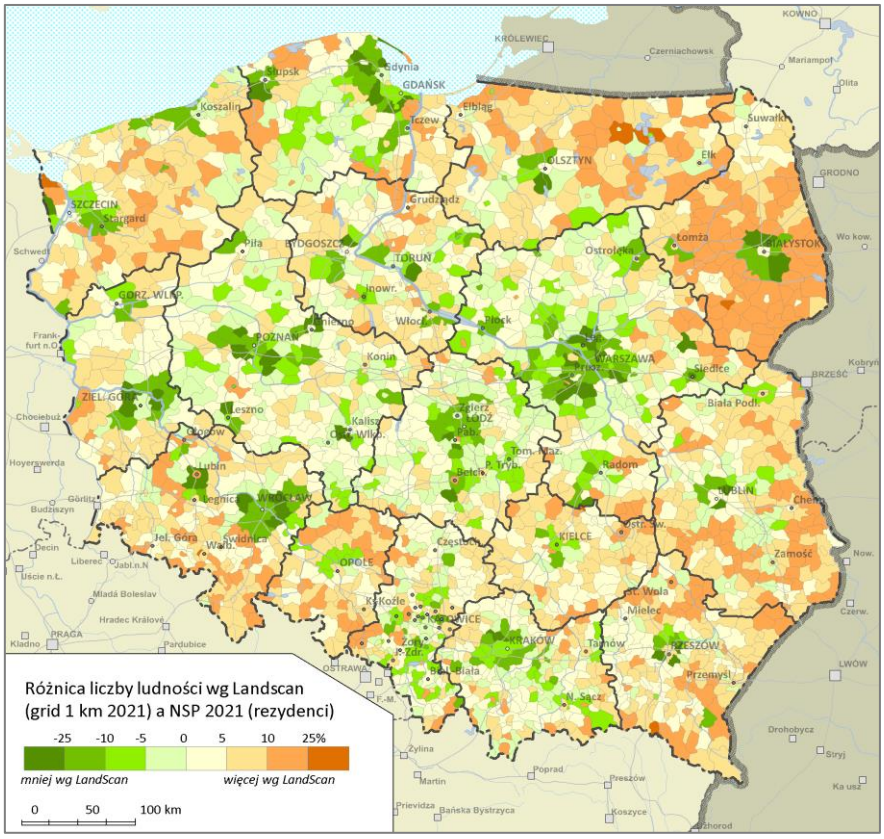
2.2.2 Global Human Settlement Layer i inne gridy

Dzięki rozwojowi technik satelitarnych, a także poluzowaniu polityki udostępniania technologii i danych przez wojsko, po ok. 2000 r. notuje się intensywny postęp w opracowywaniu map osadniczo-ludnościowych w szczegółowych skalach geograficznych. Jeszcze w latach 1990. Consortium for International Earth Science Information Network (CIESIN) zapoczątkowało przygotowywanie danych o ludności w siatce kilometrowej dla różnych części świata (Tobler i in., 1997). Od tego czasu znanych jest co najmniej kilkadziesiąt rozwiązań i prób wdrożeń tego typu, z których najpopularniejsze z czasem stały się globalne i kontynentalne bazy WorldPop, LandScan, GPWv4, European Union pop grid, GRUMP, GHS-POP (Gallego, 2010; Pesaresi i in., 2016; Dmowska, 2019; Leyk i in. 2019; Lloyd i in. 2019). W opracowaniu gridu na ogół wykorzystywane są dane źródłowe zwłaszcza ze spisów powszechnych, które różnymi metodami, np. dazymetrycznymi są rozszacowywane na powierzchnię Ziemi. Mają tu zastosowanie zwłaszcza dane satelitarne o pokryciu terenu i rzeczywistej zabudowie, pochodzące

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

np. z tzw. nocnych map światła. Jest to jednak najsłabszy punkt związany z rozszacowaniem, gdyż obszary depopulacyjne zawierają sporo budynków typowo mieszkalnych, okresowo lub trwale opuszczonych przez ludność. Do tego dochodzi występowanie tzw. drugich domów.

Na ryc. 2.21 przedstawiono porównanie jednego z dostępnych gridów Landscan w siatce 1 km za 2021 r. z analogicznymi czasowo danymi z NSP 2021 (rezydenci). Największe przeszacowania dotyczą obszarów peryferyjnych, a największe niedoszacowania – stref podmiejskich największych miast, zwłaszcza Warszawy, Wrocławia, Trójmiasta, Poznania.

Ryc. 2.21. Porównanie danych z gridu Landscan (2021) z ludnością rezydującą w gminach (NSP 2021)

Źródło: Sims, K., Reith, A., Bright, E., Kaufman, J., Pyle, J., Epting, J., Gonzales, J., Adams, D., Powell, E., Urban, M., & Rose, A. (2023). LandScan Global 2022 [Data set]. Oak Ridge National Laboratory. https://doi.org/10.48690/1529167

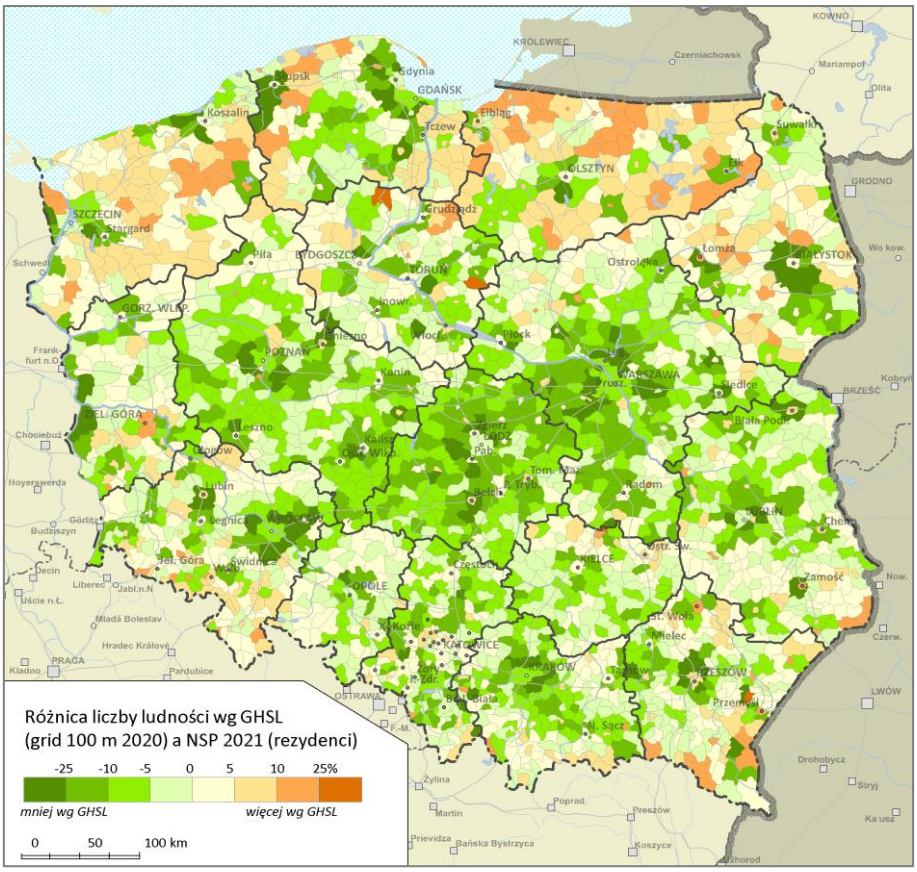
Najnowszym, największym i najbardziej szczegółowym jak dotychczas osiągnięciem jest baza danych Global Human Settlement Layer (GHSL), doskonalona od ok. 2010 r. przez Wspólne Centrum Badawcze i Dyrekcję Generalną ds. Polityki Regionalnej i Miejskiej Unii Europejskiej (JRC w Ispra we Włoszech). W

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

roku 2023 ukazała się kolejna edycja tych danych, zawierająca dane grid w rozdzielczości 100 m dla całego świata dla pięcioletnich przekrojów 1975-2030 (Schiavina i in., 2023). Udostępniana jest liczba ludności ogółem bez dodatkowych cech związanych ze strukturą płci i wieku. Dane są generowane na ogół z danych spisowych rozszacowanych na regularną siatkę 100x100m (lub 1x1km) na podstawie udziału „residential built-up volume" w danym oczku siatki (warstwa objętości zabudowań mieszkalnych została wybrana jako najbardziej odpowiednia warstwa docelowa do downscalingu populacji).

Na ryc. 2.22 i w tabeli 2.7 przedstawiono odpowiednie porównanie danych grid NSP 2021. Różnice GHSL są generalnie większe, w tym niedoszacowane w stosunku do ludności rezydującej są zwłaszcza strefy podmiejskie, ale nie tylko. Przeszacowane są natomiast tereny wiejskie w województwach warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim. Brak jest typowych prawidłowości międzyregionalnych i wewnątrzregionalnych związanych zwłaszcza z dychotomią metropolie-peryferie. W sumie analiza dowodzi, że dane typu grid są z pewnością wartościowym źródłem informacyjnym ze względu na rozdzielczość, ale raczej słabo nadają się do oszacowania faktycznej liczby ludności.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.22. Porównanie danych z gridu GHSL (2020) z ludnością rezydującą w gminach (NSP 2021)

Źródło: Schiavina, M., Freire, S., & MacManus, K. (2023). GHS-POP R2023A-GHS population grid multitemporal (1975-2030). Joint Research Centre Data Catalogue.

Tabela 2.7. Porównanie liczby ludności według szacunku grid z rezydentami (NSP 2021)

Kategoria gmin	Różnica danych grid	
	LandScan (2021)	GHSL (2020)
Polska ogółem	-0,6	-2,4
według województw		
Dolnośląskie	-0,1	-2,8
Kujawsko-pomorskie	1,1	0,1
Lubelskie	4,3	-1,2
Lubuskie	1,8	2,2
Łódzkie	-2,5	-4,2
Małopolskie	-1,2	-4,5
Mazowieckie	-9,1	-6,7
Opolskie	6,9	-1,1
Podkarpackie	5,6	-0,5
Podlaskie	5,2	1,1
Pomorskie	-3,3	-2,8

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Kategoria gmin	Różnica danych grid	
	LandScan (2021)	GHSL (2020)
Śląskie	1,5	-0,8
Świętokrzyskie	4,5	0,5
Warmińsko–mazurskie	4,6	4,3
Wielkopolskie	-3,2	-5,5
Zachodniopomorskie	2,1	1,7
według typów miast i gmin		
A - stolice województw	-5,6	-2,0
B - strefy zewnętrzne MOF (A)	-9,7	-12,1
C - miasta subregionalne	2,5	4,2
D - strefy zewnętrzne MOF (C)	0,7	-6,4
E - miasta-ośrodki wielofunkcyjne	3,8	3,4
F - gminy w korytarzach transportowych	3,0	-3,4
G - gminy o funkcjach pozarolniczych (turystyka, przemysł, górnictwo)	4,6	0,7
H - gminy z intensywnie rozwiniętą funkcją rolniczą	4,8	-2,0
I - gminy z umiarkowanie rozwiniętą funkcją rolniczą	4,1	-2,6
J - gminy ekstensywnie zagospodarowane (funkcje leśne, ochrony przyrody)	4,8	-1,3

Źródło: na podstawie gridów LandScan 1 km (Sims i in., 2023) i GHSL 100 m (Schiavina i in., 2023).

2.2.3 Lokalne badania terenowe i studialne

W związku z nierejestrowanym wyludnieniem środowisko naukowe podejmowało próby samodzielnego zbadania skali tego zjawiska, posługując się w tym przypadku najbardziej wiarygodnym narzędziem, tj. badaniem terenowym. Prekursorem i w zasadzie jedynym badaczem-koordynatorem jest tu prof. Romuald Jończy, który od ok. 2010 r. wykonuje tzw. mikrospisy. Polega to na zbieraniu informacji od sołtysów i innych lokalnych liderów, głównie w mniejszych typowo wiejskich, wyludniających się miejscowościach. Dotychczasowe opublikowane badania dotyczyły Śląska Opolskiego (Jończy i Rokita, 2008; Jończy, 2010; 2012; 2014; 2017; Jończy i in., 2021, 2024) oraz Dolnego Śląska (Dolińska i in., 2020).

Przykładowe wyniki tego zespołu zestawiono w tabelach 2.8 i 2.9. Wystąpiły bardzo duże przeszacowania liczby ludności, sięgające w niektórych wsiach nawet 50%, a średnio około 20%. Przykładowo w 44 miejscowościach powiatu nyskiego przeszacowanie sięgało średnio 17%, w tym w sześciu – osiągnęło powyżej 25%. Wyjątkiem była sąsiadująca z Nysą wieś Konradowa, w której wystąpiła suburbanizacja. Kolejne badania w powiecie w zasadzie potwierdziły te regularności (ryc. 2.23). O ile takie rezultaty mogą być zrozumiałe w specyficznym i wyjątkowym w

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

skali kraju województwie opolskim (emigracja autochtonów do Niemiec w całym okresie powojennym), to w województwie dolnośląskim świadczy to w zasadzie o załamaniu się statystyki ludności.

Tabela 2.8. Dane o różnicach ludności w wybranych miejscowościach województwa opolskiego (początek 2007 r.)

Lp.	Miejscowość	Liczba zameldowanych	Liczba faktycznie zamieszkałych	Liczba emigrantów zawieszonych	Liczba faktycznie zamieszkałych autochtonów	Liczba faktycznie zamieszkałych nieautochtonów	Udział autochtonów wśród zamieszkałych	Udział nieautochtonów wśród zamieszkałych	Udział emigrantów zawieszonych wśród zameldowanych	Stosunek liczby emigrantów zawieszonych do liczby zamieszkałych w %
1	Biestrzykowice	470	413	57	3	410	0,7	99,3	12,1	13,8
2	Bogacica	1468	1042	426	705	337	67,7	32,3	29	40,9
7	Dobieszowice	491	358	133	295	63	82,4	17,6	27,1	37,2
17	Januszkowice	1073	712	361	602	110	84,6	15,4	33,6	50,7
42	Prądy	370	272	98	21	251	7,7	92,3	26,5	36
55	Żużela	568	499	69	461	38	92,4	7,6	12,1	13,8
	Razem	30448	24708	5740	11443	13265	46,3	53,7	18,9	23,2

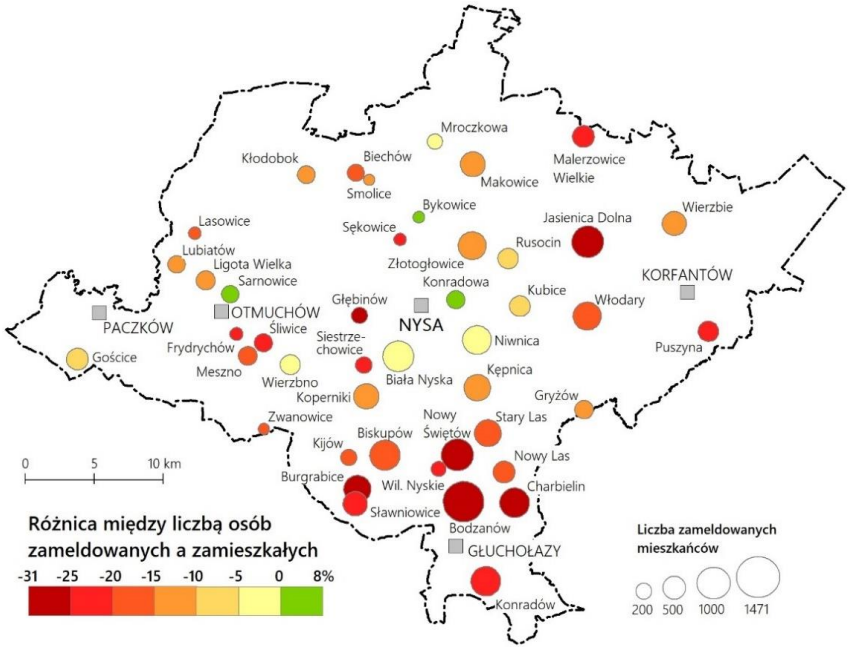
Źródło: Jończy (2010).

Tabela 2.9. Podstawowe dane o ludności badanych miejscowości województwa dolnośląskiego (2020)

Miejscowość	Liczba osób zameldowanych	Liczba osób faktycznie zamieszkałych	Liczba emigrantów zawieszonych	Udział procentowy emigrantów „zawieszonych" wśród zameldowanych	Udział procentowy emigrantów „zawieszonych" w stosunku do faktycznie zamieszkałych
Długopole-Zdrój	536	456	80	14,9	17,5
Doboszowice	650	547	103	15,8	18,8
Godnowa	210	207	3	1,4	1,4
Grodziszcze	923	879	44	4,8	5,0
Komorów	747	699	48	6,4	6,9
Lubnów	567	493	74	13,0	15,0
Maciejowiec	146	140	6	4,1	4,3
Nowy Gierałtów	107	101	6	5,6	5,9
Pierstnica	361	350	11	3,0	3,1
Pobiel	460	391	69	15,0	17,6
Poręba	226	190	36	15,9	18,9
Słupice	383	337	46	12,0	13,6
Smardzów	293	373	-80	-27,3	-21,4
Smolnik	408	343	65	15,9	19,0
Tarnów	625	571	54	8,6	9,5%
SUMA	6 642	6077	565	8,5	9,3

Źródło: Dolińska i in. (2020).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.23. Różnica między liczbą osób zameldowanych a liczbą osób faktycznie zamieszkujących badane miejscowości w powiecie nyskim w 2024 r.

Źródło: Dolińska i in. (2024).

Odmienna sytuacja cechuje gminy podmiejskie. Jak już wspomniano wcześniej, pierwsze szacunki po około 2000 r. dotyczyły okolic Warszawy i wskazywały na 10-20% niedoszacowania w stosunku do zarejestrowanej populacji (Bijak i in., 2007; Śleszyński, 2014). W tym miejscu warto przywołać wyniki innego szacunku, wykonanego dla aglomeracji warszawskiej w 2010 r. dla potrzeb Urzędu m.st. Warszawy (tabela 2.10). Aby obliczyć liczbę niezameldowanej ludności, oparto się na szacowaniu cząstkowych populacji społeczno-demograficznych, przy czym za wyjściowy uznano liczbę pracujących i miejsc pracy. W opracowaniu tym wyróżniono następujące subpopulacje:

- ludność statystyczna stała – liczba osób zameldowanych na pobyt stały;
- ludność statystyczna czasowa – liczba osób faktycznie zamieszkałych zameldowanych na pobyt czasowy, z uwzględnieniem wymeldowań; inaczej saldo zameldowań i wymeldowań czasowych;
- ludność statystyczna stała przeszacowana – liczba osób zameldowanych na pobyt stały i zamieszkałych faktycznie w innym miejscu, tj. w innej jednostce administracyjnej;

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

- ludność zamieszkała niezameldowana – liczba osób przebywających (nocujących) faktycznie w jednostce administracyjnej przez większą część roku i niezameldowanej na pobyt stały lub czasowy;
- ludność zamieszkała rzeczywista – łączna suma ludności stwierdzonej statystycznie – zameldowanej i doszacowań osób niezameldowanych;
- ludność ucząca się niezameldowana – liczba osób uczących się i przebywających (nocujących) faktycznie w jednostce administracyjnej przez większość roku, a niezameldowanych; kategoria ta w zdecydowanej większości obejmuje studentów szkół wyższych (ludność studencka);
- ludność pracująca niezameldowana – liczba osób niezameldowanych, a zamieszkałych (nocujących) w jednostce administracyjnej i utrzymujących się głównie z pracy. Kategorię tę można podzielić na pracujących legalnie i nielegalnie, kryterium jest tutaj główne źródło utrzymania. W części kategorię tę stanowią studenci szkół wyższych, głównie kierunków prowadzonych w trybie zaocznym. Kategoria ta nie obejmuje dojeżdżających w rytmie codziennym;
- ludność utrzymująca się z innych źródeł niezameldowana – podobnie jak wyżej, chodzi w tym przypadku przede wszystkim o utrzymujących się z rent, emerytur oraz najmu;
- ludność utrzymywana niezameldowana – liczba osób zamieszkałych razem z osobami pracującymi i utrzymującymi się z innych źródeł, członków rodzin i gospodarstw domowych trzech kategorii zdefiniowanych powyżej.

Ustalenie końcowej liczby zamieszkałej faktycznie ludności wymagało przeprowadzenia rozszacowań populacji pośrednich, w tym zwłaszcza ludności studenckiej ogółem oraz ludności pracującej ogółem – liczby wszystkich osób studiujących i (lub) pracujących i bez względu na status zatrudnienia (legalny i nielegalny), a których cechą wspólną jest zamieszkanie w jednostce administracyjnej. Konieczne było również dodatkowe oszacowanie liczby ludności pracującej bez rejestracji (rynku pracy nierejestrowanej) oraz ustalenie struktury dojazdów do pracy.

Według cytowanego opracowania, w Warszawie wyliczono 227,5 tys. osób faktycznie zamieszkałych, a nie zameldowanych, a w dwóch sąsiadujących podregionach – kolejne 220,9 tys. Stanowi to odpowiednio dwukrotność i czterokrotność wartości otrzymanych w niniejszym opracowaniu (112,9 i 51,5 tys.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

osób). Dane obliczone w przywoływanym opracowaniu – łącznie 0,44 mln osób mogły na tamten okres stanowić maksymalny pułap niedoszacowania liczby mieszkańców w aglomeracji warszawskiej. Wydawało się też prawdopodobne, że około jednej trzeciej tej liczby (150 tys. osób) mogło pochodzić z peryferyjnych obszarów województwa mazowieckiego.

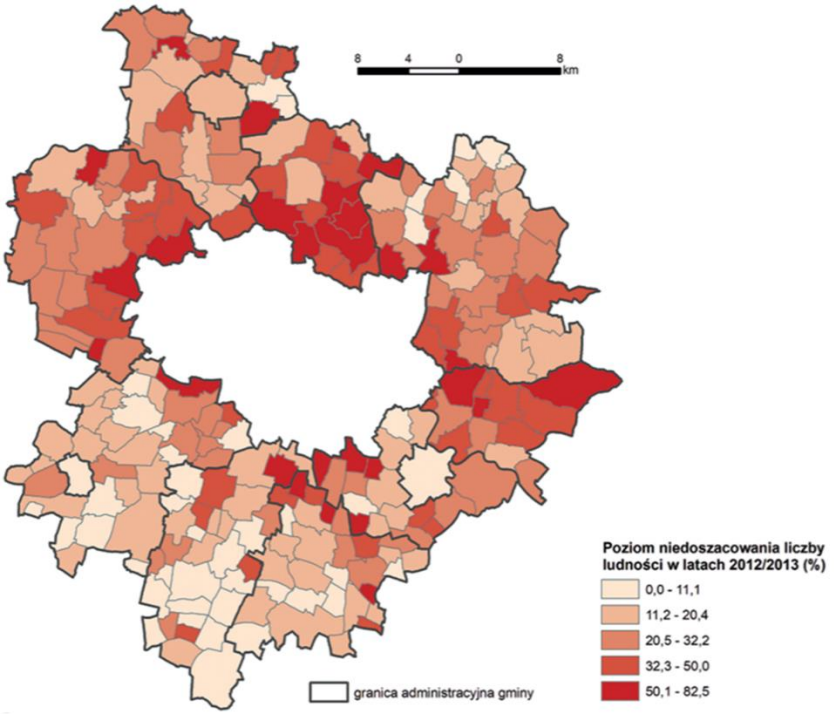
Tabela 2.10. Szacunek liczby osób niezameldowanych a faktycznie zamieszkałych w aglomeracji warszawskiej w 2010 r.

Kategorie	Warszawa				Strefa zewnętrzna (podregion warszawski wschodni i zachodni)			
	liczba (tys.)	utrzymywane dodatkowe osoby (nieujęte w innych kategoriach)		łączna liczba osób niezamel-dowanych	liczba (tys.)	utrzymywane dodatkowe osoby (nieujęte w innych kategoriach)		łączna liczba osób niezamel-dowanych
		w osobach przeliczeniowych	w tys.			w osobach przeliczeniowych	w tys.	
Saldo przeszacowań i niedoszacowań zameldowań (w tym część suburbanizacji)	-48,9	0,00	0,0	-48,9	17,3	0,00	0,0	17,3
Studenci, w tym pracujący	70,9	0,10	7,1	78,0	0,9	0,10	0,1	1,0
Pracujący zarejestrowani (bez studentów)	90,6	0,20	18,1	108,7	113,2	0,30	34,0	147,2
Utrzymujący się z innych legalnych źródeł (głównie tzw. niezarobkowe źródła utrzymania – renty, emerytury, zasiłki)	15,6	0,10	1,6	17,1	11,7	0,15	1,8	13,4
Pracujący nielegalnie (obywatelstwo polskie)	27,2	0,25	6,8	34,0	15,6	0,30	4,7	20,2
Pracujący nielegalnie (obcokrajowcy)	29,6	0,30	8,9	38,5	15,6	0,40	6,2	21,8
Razem	185,0		42,5	227,5	174,2		46,7	220,9

Źródło: Śleszyński (2014), na podstawie niepublikowanego opracowania, wykonanego dla Urzędu m.st. Warszawy (Aktualne i spodziewane tendencje demograficzne w rozwoju obszaru metropolitalnego Warszawy, Warszawa 2010, maszynopis, s.92).

Nowsze analizy wykonane w podwrocławskiej gminie Czernica wskazują na niedoszacowanie rzędu nawet powyżej 50% w niektórych sołectwach (Kuzara i Szmytkie, 2022). Badania te powtórzono dla całej strefy podmiejskiej, uzyskując wyniki wskazujące na podobne wartości na wielu innych obszarach (Kuzara i Szmytkie, 2024) (ryc. 2.24). Choć zastosowana metoda, opierająca się na analizie powierzchni budynków wydaje się zawyżać liczbę szacowanej ludności, wykazany fakt znacznie większej liczby ludności, niż ma to miejsce w rejestrach wydaje się bezsporny. Ponadto z badań tego samego zespołu wynika, że tzw. ludność nocna Wrocławia zbliża się nawet do 900 tys., wliczając w to populację ukraińską (Wołodko, 2023).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

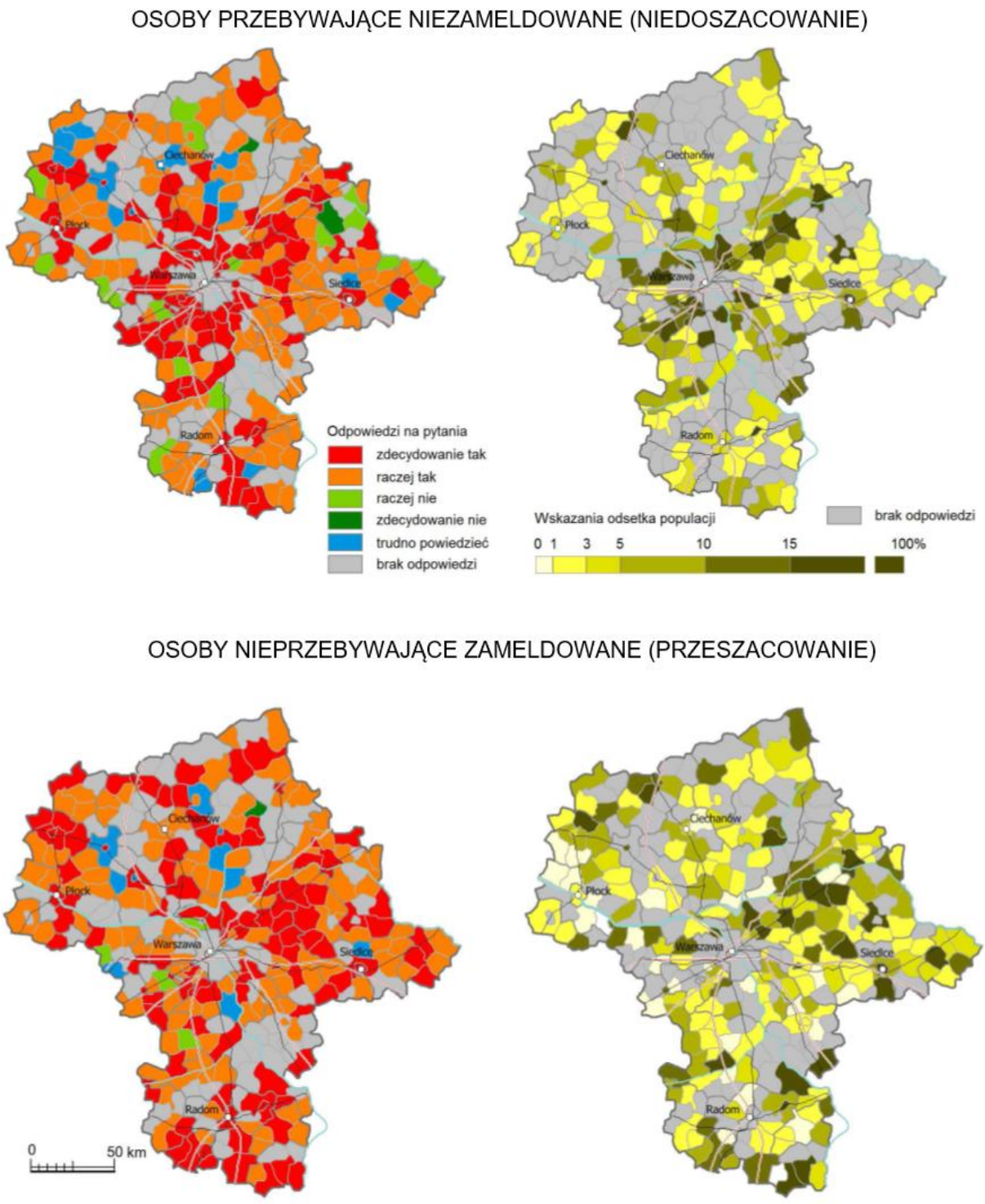
Ryc. 2.24. Poziom niedoszacowania liczby ludności w strefie podmiejskiej Wrocławia w latach 2012/2013 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych z rejestru PESEL z 2012 r. i przestrzennej bazy danych BDOT10k z 2013 r.

Źródło: Kuzara i Szmytkie (2024).

W latach 2010-2011 dla władz samorządowych województwa mazowieckiego realizowany był projekt pt. Trendy Rozwojowe Mazowsza. W jednym z modułów tego projektu zajmowano się zagadnieniami demograficznymi. Przy tej okazji zapytano władze gmin, jak postrzegają problem różnic w statystyce publicznej w stosunku do obserwowanej przez nich rzeczywistości.

Generalnie, w samorządach istnieje dosyć dobra świadomość faktu rozbieżności pomiędzy rejestrowaną a rzeczywistą liczbą ludności. Analiza odpowiedzi uzyskanych w gminach w komórkach zajmujących się sprawami ludnościowymi pokazuje, że na postawione pytanie o zamieszkiwanie osób niezameldowanych w gminie, odpowiedź "zdecydowanie tak" wybrano zwłaszcza w samorządach strefy podmiejskiej Warszawy (ryc. 2.25). Dla tych gmin uzyskano też szacunki, świadczące o populacji niezarejestrowanych osób w wysokości zazwyczaj powyżej 10%.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

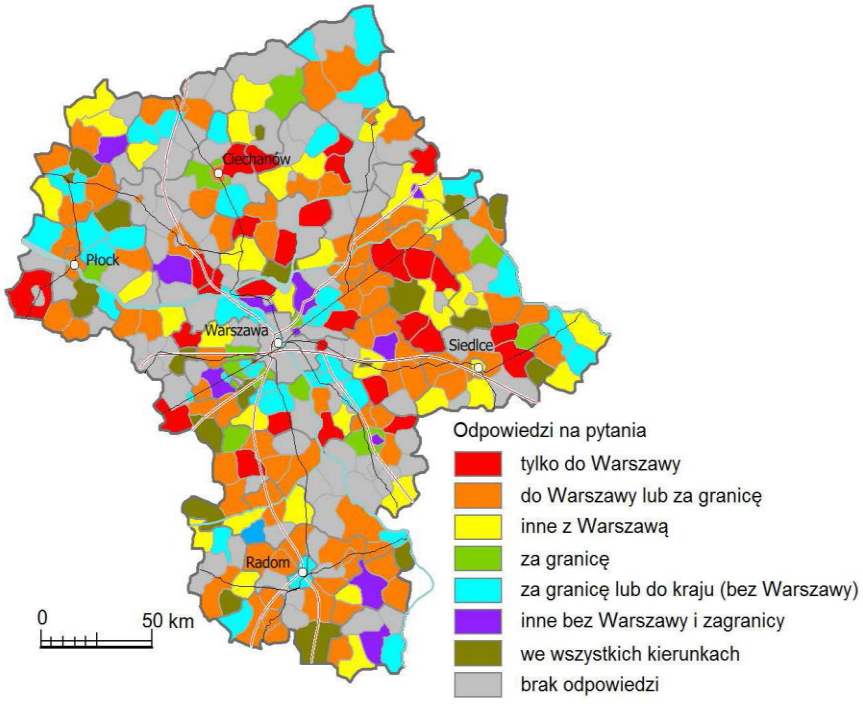
Ryc. 2.25. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy według Państwa wiedzy w gminie obecnie zamieszkują osoby niezameldowane/zameldowane nieprzebywające?" (ryciny lewe) oraz wskazania prawdopodobnego odsetka tej populacji (ryciny prawe)

Źródło: Śleszyński, P. (2014). *Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990-2030*. Trendy Rozwojowe Mazowsza, 15, Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Interesująco przedstawiają się kierunki faktycznego wyjazdu osób nadal zameldowanych (ryc. 2.26) w opinii urzędów gmin w województwie mazowieckim. Zdecydowanie przeważa destynacja zagraniczna (177 wskazań) lub warszawska (163). Świadczy to o dominacji migracji nierejestrowanych kierowanych za granicę lub do dużych miast (czyli na wyższych szczeblach hierarchii przepływów międzyregionalnych), przy równoczesnej marginalizacji przemieszczeń lokalnych, na szczeblach niższych. Co charakterystyczne, kierunki te są charakterystyczne zwłaszcza dla regionów peryferyjnych.

W sumie badania prowadzone przez badaczy na podstawie różnej metodologii i dla różnych typów gmin i obszarów geograficznych pokazują wiele niezgodności, związanych z rzeczywistą a rejestrowaną liczbą ludności. Wnioski te pokrywają się z przedstawionymi wcześniej wynikami analiz dla różnych zbiorów danych (ludność wg definicji krajowej, międzynarodowej, PESEL i in.).

Ryc. 2.26. Rozkład odpowiedzi na pytanie o kierunki wyjazdu osób nadal zameldowanych

Źródło: Śleszyński (2014).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

2.2.4 Pomiary telemetryczne

Rozwój w XXI wieku telefonii komórkowej, internetu i pokrewnych technik komunikacji, związanych z indywidualnym wyposażeniem mieszkańców w urządzenia rejestrujące ich lokalizację spowodował, że rozwinęły się metody identyfikacji i pomiaru ludności niezależne od urzędowej rejestracji. Współcześnie w krajach rozwiniętych praktycznie każda dorosła osoba posiada telefon komórkowy i dostęp do internetu. Według danych Mediapanel w IV kwartale 2024 r. z internetem za pomocą smartfonów łączyło się średnio 26,8 mln realnych użytkowników miesięcznie. Ponieważ to łączenie odbywa się, zwłaszcza poza domem i pracą, za pomocą nadajników stacji naziemnej (BTS), pozwala to na w miarę precyzyjną lokalizację urządzenia i na ogół jego właściciela. Pierwsze zastosowania telefonii komórkowej w szacowaniu ludności notuje się od około 2010 r. (Kang i in., 2012; Yuan i Raubal, 2012).

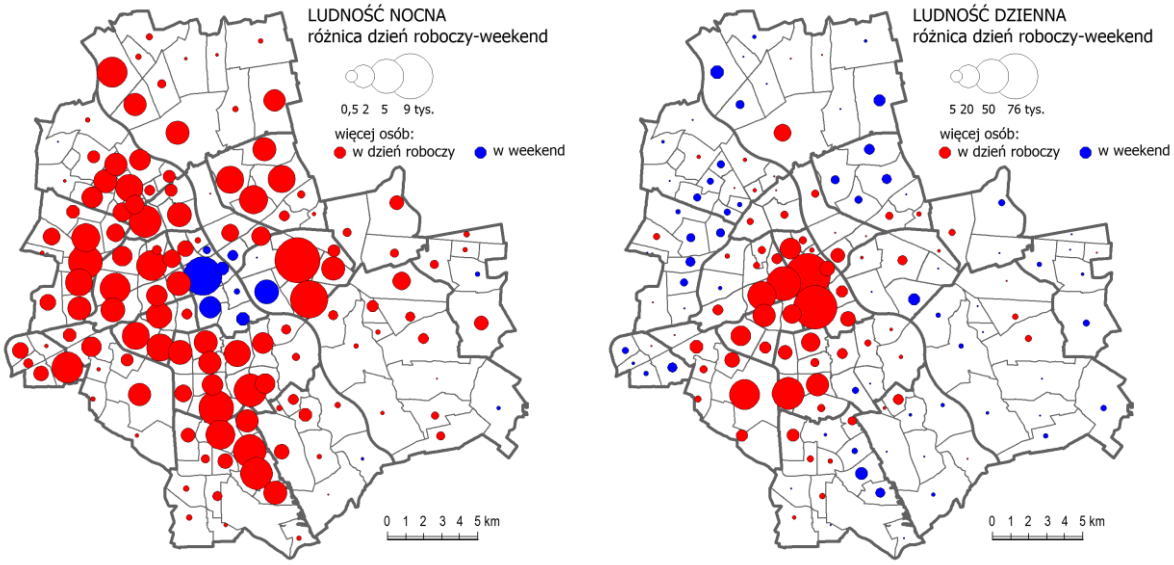
W Polsce pierwsze zastosowania telemetrii komórkowej są dość wczesne (Alejziak, 2009), ale w ostatnich dwóch dekadach nie nastąpił większy postęp w badaniach: opublikowano zaledwie kilka prac „telemetrycznych” w zakresie identyfikacji i pomiaru, w tym mobilności ludności (Gadziński, 2017). Pierwszą większą innowacją w tym zakresie było badanie Orange w Warszawie (Śleszyński i Niedzielski, 2018), które następnie posłużyło do opracowania alternatywnej wobec GUS sześciowariantowej prognozy ludności (Śleszyński i in., 2020a). Badanie to wykazało, że w stolicy Polski tzw. ludność nocna (endogeniczna) jest wyższa o co najmniej 200 tys. w stosunku do podawanej przez GUS na podstawie spisu powszechnego 2011 i kolejnych bilansów ludności, uwzględniających urodzenia, zgony oraz saldo zameldowań i wymeldowań (ryc. 2.27, tabela 2.10.). W dniach pracy (poniedziałek-piątek) w Warszawie oszacowano średnio 2275 tys. populacji dziennej i 2070 tys. nocnej (w weekendy było to odpowiednio 1781 i 1874 tys.).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

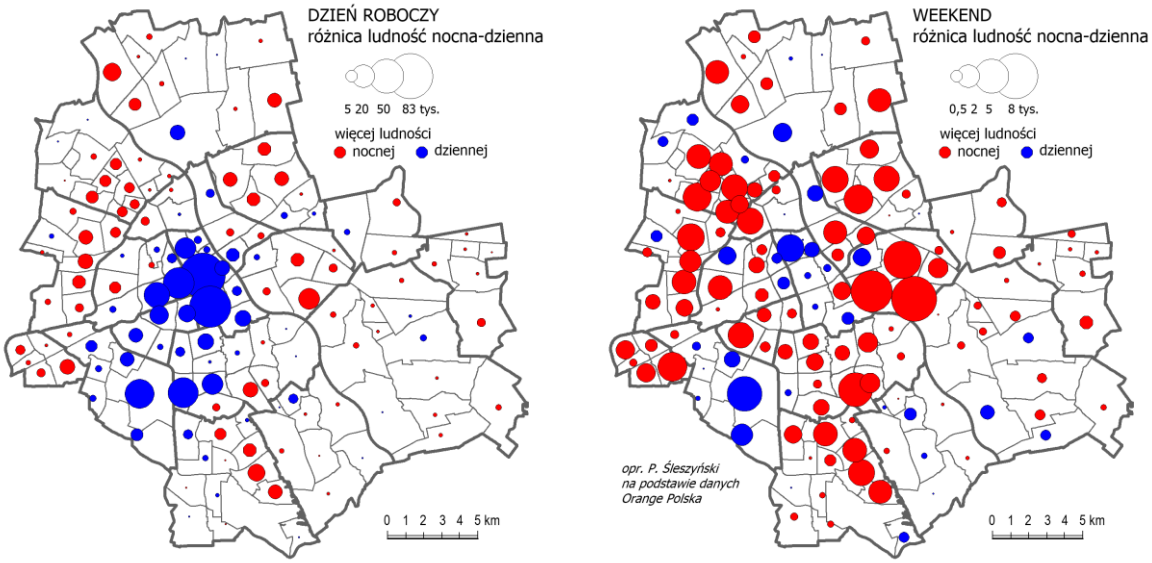
Tabela 2.11. Liczba ludności dziennej i nocnej według dzielnic oraz porównanie z ludnością ‘zamieszkałą’ (GUS)

Dzielnica	Ludność nocna (wtorek-czwartek) – średnia z tygodnia w tys.	Ludność dzienna (poniedziałek-piątek) – średnia z tygodnia w tys.	Ludność wg GUS (1.01.2018) w tys.	Nadwyżka ludności nocnej nad ludnością wg GUS w tys.	Nadwyżka ludności nocnej nad ludnością wg GUS w %	Różnica ludności dziennej i nocnej w tys.	Różnica ludności dziennej i nocnej w %
Bemowo	137,9	97,1	122,2	15,7	12,9	-40,9	-29,6
Białołęka	134,8	112,2	119,4	15,4	12,9	-22,5	-16,8
Bielany	147,9	110,3	132,0	15,9	12,0	-37,5	-25,4
Mokotów	245,1	320,8	217,6	27,5	12,6	75,8	30,9
Ochota	92,0	144,5	83,1	8,9	10,7	52,5	57,1
Praga-Południe	201,6	175,1	178,7	22,9	12,8	-26,6	-13,1
Praga-Północ	71,8	82,7	64,9	6,9	10,7	10,9	15,2
Rembertów	27,1	24,7	24,1	3,0	12,4	-2,4	-8,9
Śródmieście	128,3	351,8	117,0	11,3	9,6	223,6	174,2
Targówek	140,0	107,3	123,9	16,1	13,0	-32,7	-23,4
Ursus	64,3	43,3	59,3	5,0	8,4	-20,9	-32,7
Ursynów	169,8	143,5	150,3	19,5	13,0	-26,3	-15,5
Wawer	84,7	80,9	76,0	8,7	11,5	-3,8	-4,5
Wesoła	28,2	21,3	25,1	3,1	12,4	-6,9	-24,5
Wilanów	42,1	44,4	37,5	4,6	12,2	2,3	5,5
Włochy	45,6	117,4	41,9	3,7	8,9	71,8	157,5
Wola	159,2	242,4	140,1	19,1	13,6	83,2	52,3
Żoliborz	58,1	54,7	51,4	6,7	13,0	-3,4	-5,9
Warszawa ogółem	1 978,4	2 274,6	1 764,6	213,8	12,1	296,2	15,0

Źródło: Śleszyński, P., & Niedzielski, M. (2018). *Zastosowanie danych telemetrycznych do szacunku ludności dziennej i nocnej w Warszawie. Czasopismo Geograficzne, 89(1-2)*, s. 43-60, na podstawie danych Orange Polska.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.27. Różnice liczby ludności w Warszawie w maju 2018 r. według różnych kategorii ludności

Źródło: Śleszyński i Niedzielski (2018), na podstawie danych Orange Polska.

Największe jak dotąd badanie telemetryczno-ludnościowe w Polsce przeprowadzono w województwie pomorskim (PBPR, 2019) na podstawie danych operatora T-Mobile. Wykazano znaczące różnice, związane z niedoszacowaniem Trójmiasta i jego strefy podmiejskiej oraz przeszacowanie większości pozostałej części województwa (ryc. 2.28). Stwierdzona sumaryczna liczba ludności regionu (2,24 mln) okazała się o ok. 100 tys. niższa, niż według krajowej definicji GUS.

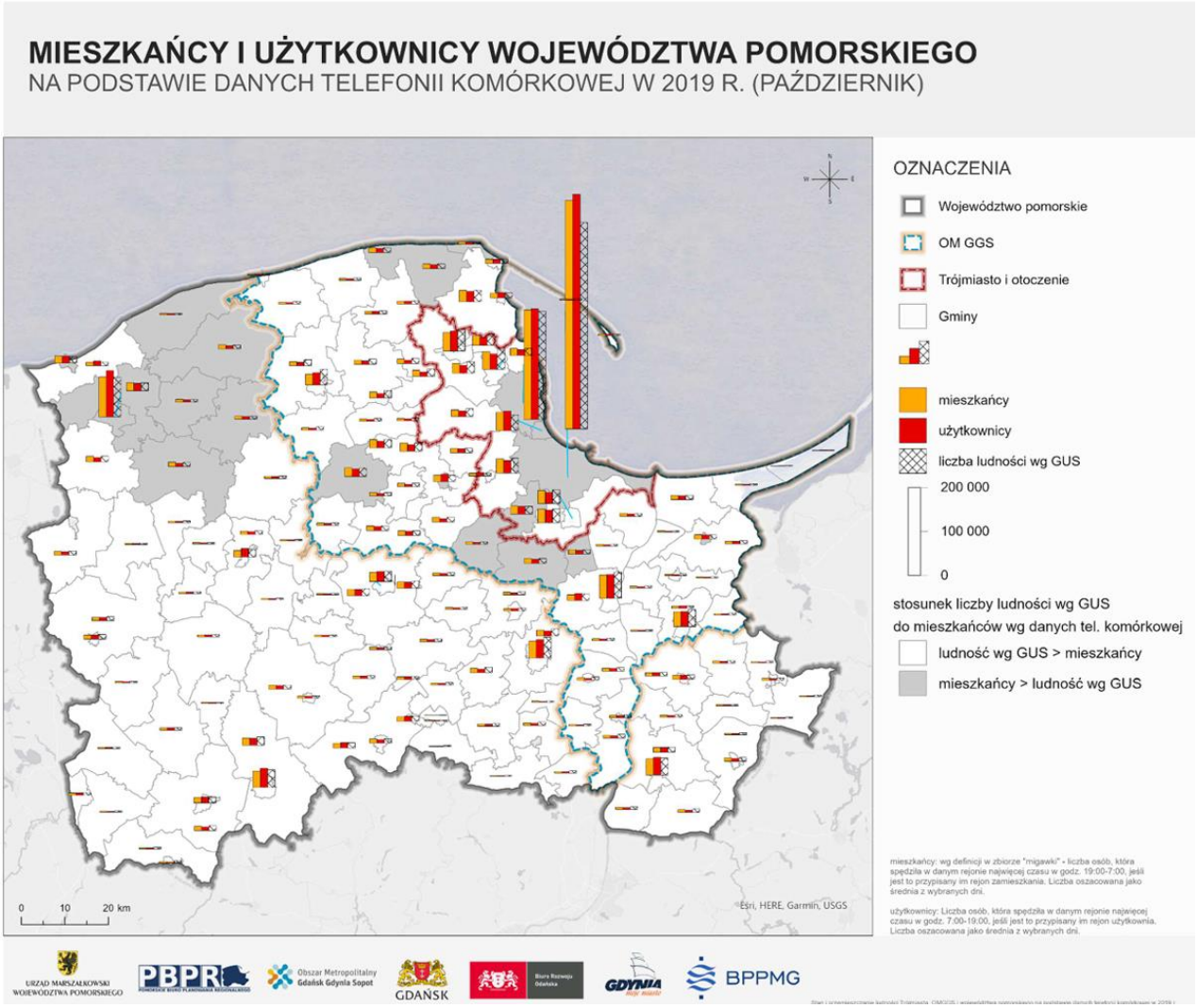
Wobec rosnącej bezradności statystyki w oszacowaniu faktycznej liczby mieszkańców, w ostatnich latach coraz więcej samorządów zaczęło korzystać z danych telemetrycznych. Według wiedzy autora co najmniej kilkanaście miast zlecało tego typu badania (poza Warszawą, także Łódź, Poznań, Wrocław). Wyniki znacznie różnią się od danych GUS, np. w Łodzi badania telemetryczne wykazały 745 tys. osób, w tym 707 tys. Polaków (aż 135 tys. więcej, niż według GUS), a w Poznaniu – 717 tys. (GUS – 538 tys.), we Wrocławiu – 894 tys. (674 tys.). Na rynku funkcjonują wyspecjalizowane firmy, zajmujące się badaniami rozmieszczenia i ruchów ludności dla potrzeb szacowania popytu, strategii marketingowych, geolokalizacji, geotrappingu i in. Jak już wspominano, w Warszawie liczbę mieszkańców wiosną 2018 r. oszacowano o 214 tys. wyższą, niż według GUS, a powtórzone badania jesienią 2023 r. ujawniły 179 tys. mieszkańców więcej (wartość ta jest mniejsza, niż pięć lat wcześniej, ale trzeba pamiętać, że w międzyczasie spis powszechny

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

przyczynił się do podniesienia rejestrowanej liczby ludności o 66 tys. w stosunku do „starych" danych w ewidencji ludności). W tym zidentyfikowano 110-165 tys. cudzoziemców pochodzenia ukraińskiego oraz 52-106 tys. innych obcokrajowców, głównie z Wielkiej Brytanii, Holandii, Niemiec i Francji (BSiA, 2024). To samo badanie ujawniło, że najbardziej niedoszacowane dzielnice Warszawy to Białołęka, Wawer, Wesoła i Włochy (o 25-34%), z kolei na Ursynowie i Żoliborzu wystąpiło kilkuprocentowe przeszacowanie (tabela 2.25). Warto tu zwrócić uwagę, że minimalna liczba Ukraińców jest wyższa, niż liczba przyznanych PESEL (według danych MSWiA – 105 tys. aktywnych numerów wiosną 2024 r.), co wskazuje na rejestrowanie się poza stolicą. Ponadto dzięki badaniom telemetrycznym możliwe jest śledzenie populacji na danym obszarze w zasadzie w czasie rzeczywistym (ryc. 2.29).

W sumie dane telemetryczne niewątpliwie stanowią przełom w pozyskiwaniu informacji o rozmieszczeniu i ruchliwości ludności, niemniej mają poważne ograniczenia. Kluczowa jest kwestia interpolacji aktywnych w danym miejscu telefonów komórkowych na faktyczną populację. Operatorzy i firmy pośredniczące w tego typu usługach nie ujawniają szczegółowej metodyki i algorytmów obliczeniowych, co w oczywisty sposób może podważać wiarygodność wyników. Utrudnieniem są też wysokie koszty pozyskiwania tych danych. Wydaje się, że problem ten mógłby być rozwiązany na poziomie centralnym, gdyby to instytucja państwowa, np. GUS, zamawiała tego typu dane dla kilku lub więcej przekrojów w roku, przez co koszty jednostkowe dla poszczególnych samorządów byłyby znacznie niższe. W ten sposób państwo i samorządy posiadałoby wiedzę nie tylko o faktycznie przebywającej ludności tzw. dziennej i nocnej, ale także napływy i odpływy związane z cyklem dziennym, weekendowym czy sezonowym (turystyka).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.28. Mieszkańcy i użytkownicy województwa pomorskiego w październiku 2019 r.

Źródło: PBPR (2021). *Analiza aktywności i potencjału ludnościowego województwa pomorskiego, obszaru metropolitalnego i Trójmiasta w oparciu o zachowania użytkowników sieci telefonii komórkowych w 2019 roku*. Gdańsk-Gdynia: Pomorskie Biuro Planowania Regionalnego.

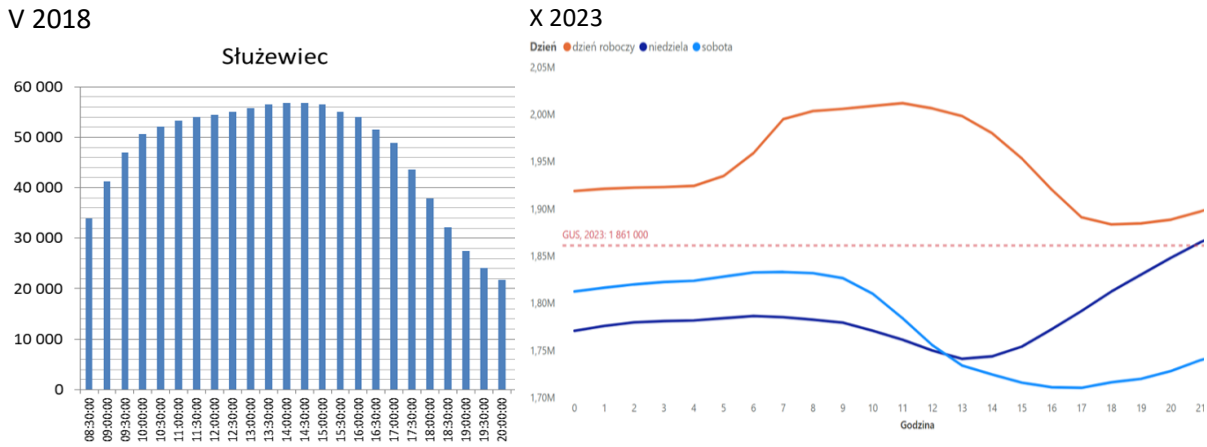
Tabela 2.12. Liczba mieszkańców w Warszawie w końcu 2023 r. według danych telemetrycznych i GUS

Dzielnica	Dane telemetryczne w tys.	GUS w tys.	Różnica w tys.	Różnica w %
Bemowo	142,3	129,1	13,2	10,3
Białołęka	198,3	156,0	42,3	27,1
Bielany	136,2	132,3	3,9	2,9
Mokotów	229,4	225,6	3,8	1,7
Ochota	80,6	80,3	0,2	0,3
Praga-Południe	192,0	186,5	5,5	3,0

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Dzielnica	Dane telemetryczne w tys.	GUS w tys.	Różnica w tys.	Różnica w %
Praga-Północ	67,2	60,2	6,9	11,5
Rembertów	29,4	24,7	4,7	19,1
Śródmieście	106,7	100,0	6,8	6,8
Targówek	146,5	123,6	22,8	18,5
Ursus	74,7	68,4	6,3	9,2
Ursynów	148,6	150,5	-1,9	-1,3
Wawer	119,6	87,3	32,3	37,0
Wesoła	33,2	26,5	6,7	25,5
Wilanów	50,4	52,0	-1,6	-3,1
Włochy	66,6	49,5	17,0	34,4
Wola	162,3	150,7	11,6	7,7
Żoliborz	57,2	58,8	-1,6	-2,7
Warszawa ogółem	2041,0	1862,0	179,1	9,6

Źródło: BSiA (2024). *Raport z badania telemetrycznego liczby mieszkańców Warszawy*. Warszawa: Biuro Strategii i Analiz Urzędu m.st. Warszawy.

Ryc. 2.29. Przykłady pomiarów telemetrycznych liczby ludności w Warszawie na podstawie danych Orange Polska

V 2018 – godzinowa liczba osób przebywających w rejonie MSI Służewiec.

X 2023 – średnia liczba ludności przebywającej (dziennej i nocnej) w Warszawie w 2023 r. (bez cudzoziemców).

Źródło: Śleszyński i Niedzielski (2018), na podstawie danych Orange Polska, BSiA (2024).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

2.3 Wnioski

2.3.1 Możliwości poprawy statystyki miejsca zamieszkania i mobilności ludności

Przeprowadzona kwerenda oraz oryginalne analizy wskazują na szereg problemów, związanych z identyfikacją i pomiarem ludności w polskiej statystyce publicznej. Nieścisłości, przeinaczenia i błędy wynikają przede wszystkim z wadliwej, tj. niepełnej rejestracji mobilności. Rzutuje to nie tylko na wiedzę demograficzną o populacji Polski w skali całego kraju, jak też w układach regionalnych i lokalnych, ale także na ułomność formułowanych wniosków polityk publicznych, w tym polityki społecznej oraz planowania i zagospodarowania przestrzennego.

Na podstawie licznych już danych, popartych w dużej mierze wynikami NSP 2021 można z dużym prawdopodobieństwem sądzić, że liczba mieszkańców przebywających faktycznie stale (tj. przynajmniej rok) na terytorium Polski nigdy nie przekroczyła 38, a już na pewno 39 mln. Wskutek tego z punktu widzenia monitoringu zjawisk demograficznych w skali lokalnej i regionalnej wiele wskaźników jest w analizach niedoszacowanych lub przeszacowanych. Dotyczy to tak fundamentalnych kwestii, jak np. dzietność.

Ogólne i bardziej szczegółowe propozycje, jak rozwiązać te nawarstwiające się problemy identyfikacji i rejestracji zdarzeń demograficznych, zaproponowano poniżej. Rekomendacje dla poprawy tego stanu są związane z dwiema grupami zagadnień: terminologicznymi i metodycznymi. Przedstawione poniżej postulaty mogą być zrealizowane przez instytucje centralne.

1. W pierwszej kolejności należy dokonać poważnych zmian definicyjnych w identyfikacji ludności. Potrzebne jest tu rozszerzenie terminologiczne statystyki w zakresie zamieszkania i mobilności. Należy wprowadzić więcej definicji ludności (zarówno krajowej, jak i zagranicznej), a jednocześnie znieść przestarzały obowiązek meldunkowy. Przydatna tu może być zwłaszcza koncepcja wielolokalności (*multilocality*), którą w Polsce zajęła się B. Jaczewska (2023). Najogólniej, oznacza ona „spełnianie potrzeb oraz aspiracji życiowych w wielu miejscach zamieszkania w różnych okresach aktywności człowieka”. Koncepcja wielolokalności ma szersze znaczenie niż termin „drugie domy” i jest dobrym punktem wyjścia do rozszerzenia terminologicznego i pomiarowego współczesnej statystyki ludności w Polsce.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ze względu na wysoką i rosnącą mobilność, prawdopodobnie nie da się już w przyszłości przyjąć jednej obowiązującej definicji ludności.

2. Główne potencjalne populacje powinny być wyróżniane na podstawie tejże mobilności, jej form i kierunków. Co do zasady można wyróżnić grupę dotychczasowych stałych mieszkańców, cechujących się zasiedziałością i trwałym „przywiązaniem" do miejsca zamieszkania (praca, własność nieruchomości). Obok tej grupy należy wymienić grupę zagranicznych emigrantów „zawieszonych" (Polaków poza granicami kraju) oraz imigrantów (głównie ekonomicznych, a także edukacyjnych i polityczno-uchodźczych).
3. W tym wśród kategorii ludności należy wyodrębnić populację mieszkającą za granicą, ale utrzymującą kontakt z krajem, posiadającą np. obywatelstwo, konto, ubezpieczenie, nieruchomości itp. Nadanie jakiegoś specjalnego statusu dla Polonii w przyszłości mogłoby odegrać jakąś rolę w łagodzeniu skutków depopulacji.
4. Ze względu na skalę, liczoną już w setkach tysięcy (a okresowo milionach), do statystyki ludności rezydującej należy włączyć zwłaszcza liczną imigracyjną populację ekonomiczną, głównie ukraińską, ale także szybko rosnącą z innych krajów (b. ZSRR, Azja, Ameryka Południowa). Stoi przed tym szereg problemów polityczno-społecznych, związanych choćby np. z udziałem w wyborach powszechnych.
5. Należy doprowadzić do uruchomienia wiarygodnego i szczegółowego monitoringu demograficznego. Podstawowe dane o kategoriach ludności, w tym dotyczące stałej oraz czasowej emigracji i imigracji zagranicznej powinny być bezwzględnie dostępne dla poziomu gmin. Statystyka ludnościowa (w tym mobilnościowa), powinna być też uzupełniana i weryfikowana alternatywnymi od administracyjnych źródeł danych, np. pomiarami telemetrycznymi.
6. Osoby zamieszkałe w danym miejscu powinny mieć też możliwość łatwej rejestracji w różnych systemach podatkowych, ubezpieczeniowych itd. W tym osoby zamieszkałe w różnych miejscach powinny mieć możliwość (a być może i obowiązek) partycypowania w lokalnych podatkach.
7. Jak najwięcej danych demograficznych powinno być udostępnianych w rejonach lub obwodach statystycznych. Dane grid powinny być stosowane wyłącznie dla porównań międzynarodowych i regionalnych, nie mogą być

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

głównym źródłem danych o ludności i innych zmiennych zwłaszcza dla samorządów lokalnych.

8. Źródłem danych o dużym potencjale dla badania kierunków migracji mógłby stać się Ogólnopolski system monitorowania Ekonomicznych Losów Absolwentów szkół wyższych (ELA). Powinien być poszerzony o miejsce urodzenia absolwenta. Podobny potencjał, choć trudniejszy do wygenerowania, wiąże się z Systemem Informacji Oświatowej (Ministerstwo Edukacji Narodowej).
9. Projekcje demograficzne powinny być przygotowywane dla różnych kategorii ludności zdefiniowanych w zależności od sposobu przebywania i zamieszkania w kraju. Jest to ważne m.in. z punktu widzenia prognoz specjalnych – dla rynku pracy, edukacji, ubezpieczeń (np. emerytur), potencjalnej imigracji, bezpieczeństwa.
10. Jednym z najpoważniejszych problemów monitoringu rozwoju lokalnego i regionalnego jest brak aktualizowanych danych w szczegółowej skali o łącznej liczbie i strukturze pracujących (i pokrewnego zagadnienia miejsc pracy). Dotyczy to zwłaszcza dojazdów do pracy. Generalnie, w warunkach wzrostu mobilności statystyka przepływów powinna być priorytetem dla statystyki publicznej.
11. Ponadto potrzebna jest rewizja stosowanych w kraju i w układach międzynarodowych delimitacji i klasyfikacji przestrzennych (FUA, obszary metropolitalne, DEGURBA), a także granic NUTS3. Jest to wciąż niedoceniany problem, a silnie rzutujący na interpretację m.in. zjawisk i procesów demograficznych. Nadrzędnym założeniem różnego rodzaju delimitacji i klasyfikacji powinno być urealnienie obszarów oddziaływań i powiązań funkcjonalnych.

2.3.2. Ocena dostępnych sposobów monitorowania migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją

Szczególną cechą wyludniania się w Polsce jest odpływ młodej populacji, w tym przewaga kobiet. Dokonuje się to najczęściej poprzez wyjazd na studia, z których dana osoba często już nie wraca. Przyczyny i mechanizmy tego są opisane dalej w kolejnych rozdziałach. W tym miejscu uwaga zostanie poświęcona możliwości identyfikacji tego zjawiska na podstawie mniej lub bardziej dostępnych

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

danych. Odpowiednie zestawienie zawiera tabela 2.13. Uwagę zwrócić należy na takie charakterystyki, jak szczegółowość geograficzna (terytorialna), zakres czasowy, dostępność danych, ocenę ich jakości i potencjalne zastosowania. W tym największym zbiorem danych o przepływach ludności są macierze przemeldowań gminnych. Powszechnie dostępne są w dwóch postaciach w Bazie demografia (GUS) dla roczników 2002-2023 (coroczna aktualizacja)[32]:

- w formie zagregowanej macierzy między gminami (oraz miastami i obszarami wiejskimi w gminach miejsko-wiejskich), dane te są bez struktury wieku, płci i innych zmiennych;
- w formie generowania wyników dla pojedynczych gmin i innych jednostek terytorialnych (powiatów, województw), w tym dla migracji zagranicznych grupa wieku (co 5 lat), płeć, stan cywilny, kraj docelowego pobytu, a dla migracji wewnętrznych – województwo.

Dane te umożliwiają śledzenie natężenia i kierunków odpływu migracyjnego, jednak są niedoszacowane. Skala tego niedoszacowania jest różna, w zależności od miejsca źródłowego i docelowego oraz wieku i płci. Szczegółowe porównanie zawiera rycina, z której wynika, że w najbardziej mobilnej grupie 25-29 lat (okres bezpośrednio po studiach) różnice między spisem 2021 a stanem ze „starego" Banku Danych Lokalnych w zdecydowanej większości przekraczały 10%, a dość często 20%. Był to błąd nagromadzony prawdopodobnie przez kilka, czasem kilkanaście lat.

Dlatego w analizie wykorzystującej dane macierzowe trzeba przyjmować ich niezgodność w czasie. Najprawdopodobniej część meldowań dotyczy rejestracji osób już faktycznie mieszkających jakiś czas, a jakaś część jeszcze nie jest zameldowana. Na przykład według Bazy demografia z województwa podlaskiego do mazowieckiego w 2023 r. wyemigrowało 363 kawalerów i 431 panien oraz 480 żonatych i 523 zamężne. W tym trzecim i czwartym przypadku jest to w dużej części zafałszowanie statystyczne, bo raczej chodzi o osoby, które w związku małżeńskim zamieszkiwały w regionie docelowym, np. w Warszawie. W sumie na podstawie danych o stanie cywilnym trudno wnioskować o strukturze migrującej populacji, zmienna ta jest mało przydatna do analiz i mogąca prowadzić do fałszywych wniosków, że np. nawet ponad połowa „dalekich" ruchów wędrówkowych zachodzi dopiero po zawarciu

[32] Baza Demografia. https://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/StartIntro.aspx

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

związku małżeńskiego. Oczywiście takie ruchy mają miejsce, ale jest ich znacznie mniej. Np. w analizowanym roku i regionach na 1003 wymeldowania, w grupie wieku 40-49 lat było to 147 zdarzeń, a w grupie 50 i więcej lat – 110 zdarzeń (i dalej nie wiadomo, w jakim stopniu dotyczy to różnych kombinacji *de iure* i *de facto*: sformalizowanych i niesformalizowanych związków względem faktycznego zamieszkania – choć tu statystyka wydaje się bardziej nawiązująca do rzeczywistości, niż w przypadku młodszych kategorii wieku).

Nie jest też wiadome, jakie jest pochodzenie jednej i drugiej grupy (tj. niedoszacowanej i „opóźnionej", prawdopodobnie ze względu na inercję procesów migracyjnych są to podobne obszary geograficzne. Dlatego zwłaszcza w szczegółowych analizach, w których podstawą analiz jest np. gmina, potrzebne jest wykorzystywanie danych z dłuższych, paroletnich okresów czasowych oraz pewne wydłużanie kohort wieku, np. na okres 20-39 lat.

Obiecujące dane wydają się być zawarte w dwóch rejestrach uczniów i studentów (SIO i ELA). Są tam gromadzone informacje o ukończonych szkołach i uczelniach. Ich wykorzystanie jest jednak zależne od tego, czy są tam spójnie prowadzone informacje o miejscu zamieszkania bądź urodzenia. W systemie SIO są gromadzone dane m.in. o wynikach edukacji (sprawdziany i egzaminy zewnętrzne), a w systemie ELA – m.in. o wynagrodzeniach absolwentów. Gdyby dane te udało się zestawić w postaci strumieni (macierzy) młodzieży i dorosłych o określonych predyspozycjach (wyniki edukacji, świadczące o uzdolnieniach czy pracowitości oraz osiągane dochody, jako miara tych wcześniejszych predyspozycji plus zdobytej edukacji wyższej na określonym kierunku), wówczas możliwe byłoby udzielenie odpowiedzi o ilościowy "drenaż mózgów" z obszarów emigracyjno-depopulacyjnych. Na przykład, ile najlepszych „piątkowych" uczniów zostaje na miejscu, a ile robi karierę daleko od swej gminy lub wyjeżdża za granicę. Oczywiście, powszechnie wiadome jest, że taki proces zachodzi – dawniej przez system egzaminów na studia, a obecnie przez ranking wyników matur, ale nie jest znana jego skala.

Pozostałe wymienione w tabeli dane są mniej przydatne, gdyż albo są ograniczone do małych obszarów, np. pojedynczych miast i gmin, a w najlepszym razie województw (dane telemetryczne), albo nie zawierają szczegółowych informacji o strukturze wieku i płci (gridy, w tym GHSL). Inne źródła są też bardzo trudne w pozyskaniu ze względu na obostrzenia RODO (ZUS, NFZ, sieci społecznościowe). W

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

tych danych istnieje jednak duży potencjał, ponieważ wraz z rozwojem technologicznym prawdopodobnie w przyszłości będą łatwiejsze możliwości wykorzystania, być może z użyciem tzw. sztucznej inteligencji.

W sumie dla monitorowania migracji osób młodych z obszarów depopulacyjnych rekomenduje się:

1) korzystanie z informacji GUS nt. przemeldowań międzygminnych. Są to dane obarczone sporym niedoszacowaniem i przesunięciem w czasie migracji, ale umożliwiające dość porównywalne śledzenie natężenia i kierunków odpływu;
2) nawiązanie współpracy z MEN i MNiSW w zakresie udostępniania danych i analiz związanych z identyfikacją „drenażu mózgów".

Tabela 2.13. Charakterystyka źródeł danych, mogących być wykorzystanych w analizie depopulacji i migracji młodych osób

Nazwa	Źródło	Opis	Szczegółowość geograficzna (terytorialna)	Zakres czasowy	Dostępność	Ocena jakości	Zastosowania
Bank Danych Lokalnych	GUS	podstawowe źródło danych o liczbie i strukturze ludności, zawiera m.in. dane o strukturze płci i wieku (20-24, 25-29, 30-34, 35-39 lat)	gminy, miasta	roczniki 1995-2024 (stale aktualizowane, zazwyczaj w maju dane za poprzedni rok)	powszechnie dostępne przez stronę www	niedoszacowanie migracji wewnętrznych, a zwłaszcza zagranicznych	wobec braku innych danych wzdłużnych, w zasadzie jedyne źródło danych dla analiz porównawczych w czasie i przestrzeni, np. udziału ludności w wieku 20-39 lat w ogóle populacji
Baza Demografia	GUS	najbardziej szczegółowe źródło danych o wszystkich kluczowych wskaźnikach demograficznych (małżeństwa, ruch naturalny, migracyjny); możliwość zestawień zdarzeń takich jak migracje, małżeństwa i urodzenia według struktury wieku, stanu cywilnego, wykształcenia, pochodzenia (makroregion)		2002-2023	powszechnie dostępne przez stronę www		
Spisy powszechne	GUS	główne źródło weryfikujące stany ludności co ok. 10 lat (ostatni spis w 2021 r.); dane o rodzinach i gospodarstwach domowych	obwody statystyczne i wyżej, grid 1 km	1950, 1960, 1970, 1978, 1988, 2002, 2011, 2021	częściowo dostępne przez stronę www, możliwość zamawiania przez instytucje (ministerstwa, samorządy, jednostki naukowe itd.)	poza spisem 2011 wiarygodność stosunkowo wysoka	w stosunku do ww. baz dane o lepszej wiarygodności, szczegółowości geograficznej i dużej liczbie cech ludności, nadają się szczególnie do analiz porównawczych nt. zjawisk i

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Nazwa	Źródło	Opis	Szczegółowość geograficzna (terytorialna)	Zakres czasowy	Dostępność	Ocena jakości	Zastosowania
							procesów poza BDL, a także do badań wewnątrz miast
Macierze migracji	GUS	przemeldowania w układzie gmina-gmina (w tym miasta i obszary wiejskie w gminach miejsko-wiejskich)	miasto, gmina	2002-2023	powszechnie dostępne >2 przemeldowań, podział na grupy wieku dostępny na zamówienie	niedoszacowanie wynikające ze specyfiki urzędowego zameldowania; zazwyczaj opóźnienie w stosunku do części faktycznych przemieszczeń	kluczowe źródło w analizie i ocenie powiązań funkcjonalnych, zasięgów oddziaływania, drenażu kapitału ludzkiego, delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych (obok danych o dojazdach do pracy)
Rejestr PESEL	COI, MC, dawniej KPRM i MSWiA	zameldowania z dokładnością do płci i roku urodzenia (pierwsze dwie cyfry PESEL)	punkt adresowy	od ok. 2015	dane dostępne w zasadzie do poziomu gminy, na niższych poziomach trudności z uzyskaniem z powodu tajemnicy statystycznej (RODO)	dość duże przeszacowania i nie-doszacowania, zwłaszcza na obszarach wyludniających się i napływowych; dość dobrze odzwierciedlają ludność starszą z powodu jej względnej zasiedziałości (poza Śląskiem Opolskim i Górnym o ‘starych’ tradycjach emigracji zagranicznej)	dane przydatne w bardziej szczegółowych analizach demograficzno-osadniczych, ale nie wymagających np. porównań; pozwalają zorientować się w „zgrubnych” zróżnicowania ch na małych obszarach (gmina, miejscowość, dzielnica); zaleca się dużą ostrożność w korzystaniu z tych danych, bowiem w niektórych gminach różnice sięgają kilkudziesięciu procent
Bazy administracyjno-osobowe	ZUS i in.	rekordy każdej ubezpieczonej osoby, oprócz zameldowania informacja o adresie korespondencyjnym	punkt adresowy, gmina	od ok. 2000	dane słabo dostępne z powodu tajemnicy statystycznej (RODO), udostępniane przez ZUS do poziomu gmin, ale bez rekordów poniżej 3 ubezpieczonych (brak ok. 30% informacji	stosunkowo dokładne dane, przybliżające rzeczywiste miejsce zamieszkania	do oceny niezgodności adresów zameldowania i zamieszkania, ale z powodu udostępniania niezgodności od 3 rekordów, nadają się do oceny na poziomie kraju, województw i ewentualnie dużych miast
Losy absolwen-	MNiSW	Ogólnopolski system	gmina, adres zamieszkania	od 2016	dane słabo dostępne z	jeśli istnieje możliwość	zastosowanie w analizie skali

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Nazwa	Źródło	Opis	Szczegółowość geograficzna (terytorialna)	Zakres czasowy	Dostępność	Ocena jakości	Zastosowania
tów (ELA)		monitorowania Ekonomicznych Losów Absolwentów szkół wyższych (ELA) jest bazą wszystkich studentów, którzy ukończyli studia wyższe. Opiera się na danych m.in z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych i systemu POL-on; dane o sytuacji absolwentów na rynku pracy (w tym zarobki)			powodu tajemnicy statystycznej (RODO)	lokalizacji miejsca zamieszkania-wychowania, dane szczególnie wartościowe, bowiem na ich podstawie można wnioskować o dokładnych kierunkach migracji i skali drenażu; dane nie obejmują losów zagranicznych	„drenażu mózgów”*
Zasoby uczelni wyższych o studentach	uczelnie wyższe	dane osobowe zbierane zgodnie z wewnętrznymi procedurami	gmina, adres zamieszkania	od czasów historycznych	dane słabo dostępne z powodu tajemnicy statystycznej (RODO)	dane wartościowe, bardzo dokładne, zawierają też dane o konkursach świadectw maturalnych	zasięgi oddziaływania uczelni, bogata literatura na ten temat (jeszcze przed 1989)
System Informacji Oświatowej (SIO)	MEN	dane o wszystkich uczniach m.in. szkół podstawowych i liceów	gmina, adres zamieszkania	od 2012, w tym od 2019 pełne zinformatyzowanie	dane słabo dostępne z powodu tajemnicy statystycznej (RODO)	jw., dane zawierają wyniki edukacyjne	zastosowanie w analizie skali „drenażu mózgów”
Dane telemetryczne	Podmioty komercyjne, sieci komórkowe	szacunek opierający się liczbie zarejestrowanych telefonów komórkowych w danym miejscu	różnie, w zależności od położenia stacji bazowych (BTS): gmina, grid, rejony komunikacyjne, pora dnia, dzień tygodnia itp.; brak pokrycia dla całego kraju	od ok. 2018	udostępnianie przez podmioty komercyjne	brak możliwości dokładnej weryfikacji ze względu na tajemnicę handlową i brak szczegółów metodologicznych; dane jednak bardziej wiarygodne od statystyki publicznej	mobilność w związku z dojazdami do pracy i usług, ludność dzienna i nocna, grupy wieku
Globalne i europejskie gridy ludnościowe	Instytucje publiczne, zwykle naukowe	w 2025 r. dla krajów Europy, w tym Polski było dostępnych kilkanaście gridów, z których najdłuższy przekrój czasowy i szczegółowość przestrzenną zapewniał Global Human Settlement Layer opracowany przez unijny JRC w Ispra (Włochy)	grid 100 m	1975-2030	dostępne publicznie przez stronę www	różna jakość danych wynikająca z metod rozszacowania liczby ludności ze statystyki na ogół publicznej	do wszystkich analiz, w których wymagana jest wysoka rozdzielczość danych, np. wpływu antropopresji na środowisko, zagrożeń powodziowych i osuwiskowych i in.
Dane z sieci społeczno-ściowych	Zagraniczne, globalne podmioty komercyjne	Facebook, Twitter i in. dawniej nasza-klasa	trudna do interpretacji: dane logowania wiarygodne, ale trudniejsze do ustalenia pochodzenie, np. na podstawie szkoły wyższej, średniej itd.	od ok. 2005	dane słabo dostępne z powodu tajemnicy statystycznej (RODO); chętnie udostępniane są natomiast dane o mobilności, tj. logo-	dane niereprezentatywne z powodu niepowszechności uczestnictwa w sieciach społeczno-ściowych	badania powiązań społecznych (analizy sieciowe)

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Nazwa	Źródło	Opis	Szczegółowość geograficzna (terytorialna)	Zakres czasowy	Dostępność	Ocena jakości	Zastosowania
					waniach smartfonów w różnych miejscach		
Badania terenowe	Instytucje publiczne, zwykle naukowe	tzw. mikrospisy, w zasadzie znane jedynie badania zespołu R. Jończego	miejscowość (wieś)	ok. 2010-2024	dane opublikowane dla różnych obszarów południowej Polski	dane najbardziej dokładne	ograniczone zastosowanie ze względu na małe obszary objęte badaniami
Badania jakościowe	Instytucje publiczne, zwykle naukowe	badania planów edukacyjnych młodzieży	dowolne agregacje	od okresu powojennego do dziś, znanych ok. 20 badań (ich przegląd zob. Dolińska i in., 2021 oraz Kopacz-Wyrwał, 2023)	publikacje naukowe, raporty	wiarygodność ściśle związana z reprezentatywnością i wielkością próby	tak jak każda literatura naukowa: wsparcie eksperckie dla polityk rządowych, samorządowych w celu np. przewidywania z wyprzedzeniem ruchów migracyjnych i ubytków kapitału ludzkiego

Źródło: opracowanie własne.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

3. Delimitacje obszarów depopulacji

3.1 Wprowadzenie

Każda delimitacja, dotycząca wyznaczenia w przestrzeni obszarów o szczególnych właściwościach charakteryzuje się kilkoma założeniami, związanymi zmiennością w czasie i przestrzeni. Pytania związane z identyfikacją i pomiarem wyludnienia się dotyczą:

- zmiennej wyjaśniającej zmianę ilościową lub jakościową,
- okresu porównawczego,
- jednostki odniesienia terytorialnego,
- sposobu pomiaru zmian liczby ludności miedzy dwoma lub więcej przekrojami czasu.

W przypadku zmiennej ilościowej podstawowym wskaźnikiem jest liczba ludności. Jak wykazano w rozdziale 2, cecha ta jest w Polsce obarczona niedoszacowaniem na obszarach wyludniających się. Wynika to z braku wymeldowania się części emigrantów, głównie w młodym wieku (ok. 20-30 lat). Wpływa to istotnie na identyfikację zmiany jakościowej, polegającej na wpływie depopulacji na strukturę wieku i płci.

Istotny jest okres porównawczy, który częściowo zależy od identyfikacji ruchów ludności. W tym rozdziale jako podstawowy przyjęto okres 2004-2023, obejmujący 20 lat, a więc jedno pokolenie. Nawiązuje on od przeprowadzenia spisów powszechnych (2002, 2021) oraz kluczowej cezury czasowej, jaką jest wejście Polski do Unii Europejskiej (2004), uruchamiające, względnie przyśpieszające proces modernizacji społecznej oraz wyzwalające masowy exodus obywateli Polski za granicę (widoczny jeszcze przed 2004 r.).

W delimitacji obszarów wyludniających się kluczowa jest też kwestia jednostki odniesienia. Wynika to z oczywistego faktu, że zmiany liczby ludności zachodzą nierównomiernie w obrębie różnej wielkości regionów: zarówno administracyjnych (województw, powiatów, miast i gmin), jak też ‘naturalnych’, związanych np. z aktywnością człowieka w miejskich obszarach funkcjonalnych (tzw. dziennych systemach miejskich). Aby wyczerpująco zbadać problem identyfikacji terytorialnej, posłużono się trzema kategoriami obszarów:

1. gminami, które z powodów praktycznych, związanych z zarządzaniem i przynależnością człowieka do struktur administracyjnych są bardzo często

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

wykorzystywane do delimitacji różnego rodzaju obszarów (strategicznej interwencji, problemowych, funkcjonalnych itd.);

2. miastami, które są podstawowymi węzłami sieci osadniczej i aktywności człowieka. Zbiór ten tylko częściowo zgodny jest z gminami (w ponad 500 gmin administracyjnie miejsko-wiejskich, są miasta i obszary wiejskie, nieraz znacznie różniące się pod względem kierunków procesów demograficznych);
3. miejskimi obszarami funkcjonalnymi (MOF) według delimitacji P. Churskiego in. (2023), w której na podstawie głównie dojazdów do pracy i migracji wewnętrznych wyróżniono 413 jednostek.

Jeśli chodzi o podział administracyjny, istotnie zmieniał się on w czasie. W latach 1988-2023 ubyło i przybyło około 50 gmin, a co najmniej w około 200 miały miejsce mniej lub bardziej istotne przesunięcia granic, zmieniające przynależność sołectw i ich części[33]. W sumie podstawą obliczeń dla okresu przed 1989 r. była ujednolicona baza gmin, przekazana przez GUS dla IGiPZ PAN dla potrzeb opracowania *Atlasu Rzeczypospolitej Polskiej* (1993-1997). Bazę tę starano się dostosować do współczesnego podziału administracyjno-terytorialnego (2023), w tym wykorzystując bazę danych dla 1988 r., ujednoliconą przez GUS w BDL do stanu granic z ok. 1999 r. Między danymi IGiPZ PAN na rok 1988 a zaktualizowanymi danymi GUS różnice dotyczyły 215 gmin (ok. 8%), w tym w 54 gminach różnica była większa, niż +/-10%, a w 18 – powyżej 50%. Rzutować to może na porównania w okresie 1950-2023, ale nie na 1950-1988 i 1988-2023.

Wykorzystując fakt, że każdy MOF ma swój ośrodek węzłowy, następnie na podstawie procesów ludnościowych w MOF i węzłach (głównych miastach) dokonano typologii depopulacji. Jeszcze inne specjalistyczne typologie cząstkowe wykonano w gminach i miastach. Dotyczą one podstawowych cech depopulacji, związanej z jej tempem i trwałością.

Istotna jest kwestia metodyczna, związana ze sposobem pomiaru zmian liczby ludności miedzy dwoma lub więcej przekrojami czasu. W najprostszy sposób można to zmierzyć porównując wartości odpowiednie dla roczników branych pod uwagę.

[33] Na przykład w Wodzisławiu Śląskim w 1992 r. nastąpiło odłączenie Rydułtów (które były samodzielnym miastem do 1975 r.), w 1995 r. –Marklowic i Pszowa, a od 1997 r. – Radlina. Z kolei w przypadku Warszawy w 1978 r. przyłączono gminę Ursus, a w 2002 r. – Wesołą.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Metoda ta ma jednak wadę związaną ze zmiennością liczby ludności w czasie, która może znacznie fluktuować. Sposobem na eliminację wahań w interpretacji wyników jest branie pod uwagę nie tylko dwóch przekrojów czasu odległych od siebie o ileś lat, ale także zmian w obrębie krótszych okresów, np. poszczególnych roczników.

3.2 Delimitacje obszarów wyludniających się

3.2.1 Gminy

Po II wojnie światowej wyludnianie się gmin było w zasadzie najbardziej typowym procesem. W siedmiu okresach międzyspisowych tylko w 316 gminach[34] nigdy nie następował spadek liczby ludności (ryc. 3.1). Z kolei w 178 jednostkach wyludnianie się zachodziło we wszystkich okresach. Są to jednostki zwłaszcza w centralnej i wschodniej części kraju, których położenie nawiązuje do granic byłego zaboru rosyjskiego i Królestwa Kongresowego. Inne bardziej charakterystyczne obszary, to północna część Warmii i Mazur, Pomorze Środkowe, Sudety z Przedsudeciem oraz kilka mniejszych izolowanych „wysp", np. na Pogórzu Dynowskim, Ziemi Chełmińsko-Dobrzyńskiej czy w Borach Dolnośląskich. Zestawienie liczbowe obliczone dla gmin przedstawia tabela 3.1. Według tych danych, odsetek gmin (w granicach z 2023 r.), w których wystąpiła depopulacja, wzrósł z 15 do 72%. Najszybsze tempo wystąpiło na Ziemiach Zachodnich i Północnych, gdzie w roku 1960 r. w stosunku do poprzedniego spisu stwierdzono spadek populacji tylko w 6 gminach, podczas gdy w roku 2021 było to już 447 jednostek.

Analiza wykonana dla okresu po 1989 r. wskazuje na systematyczne wyludnianie się większości powierzchni kraju w zasadzie we wszystkich jego częściach (ryc. 3.2). Łącznie w 1048 gminach wystąpił spadek w obydwu okresach międzyspisowych (1988-2002, 2002-2021), a tylko w 676 jego brak (czyli wzrost liczby ludności). W 149 samorządach spadek występował tylko w latach 1988-2002, a w 604 – w latach 2002-2021. Wskazuje to na przyśpieszenie procesu depopulacji.

[34] Jak wspomniano w poprzednim podrozdziale, podane wartości liczbowe mają charakter orientacyjny, z uwagi na zmiany granic administracyjnych gmin.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 3.1. Liczba gmin wyludniających się w okresach międzyspisowych (1950-2021) według różnych podziałów terytorialno-funkcjonalnych

Województwa (w granicach z 2021 r.)	**1950-1960**	**1960-1970**	**1970-1978**	**1978-1988**	**1988-2002**	**2002-2011**	**2011-2021**	**Udział gmin wyludniających się w latach 2002-2011**	**Udział gmin wyludniających się w latach 2011-2021**
Dolnośląskie	1	44	103	66	113	86	126	50,9	74,6
Kujawsko-pomorskie	17	26	89	80	76	67	114	46,5	79,2
Lubelskie	27	139	160	130	152	173	188	81,2	88,3
Lubuskie	1	25	36	19	28	40	64	48,8	78,0
Łódzkie	59	98	124	135	146	126	134	71,2	75,7
Małopolskie	45	40	52	18	32	39	73	21,4	40,1
Mazowieckie	57	142	210	190	179	163	211	51,9	67,2
Opolskie	14	7	44	37	49	61	64	85,9	90,1
Podkarpackie	24	21	45	38	31	75	115	46,9	71,9
Podlaskie	38	74	94	94	91	93	107	78,8	90,7
Pomorskie	10	7	43	15	24	29	69	23,6	56,1
Śląskie	20	20	37	36	86	65	104	38,9	62,3
Świętokrzyskie	28	65	66	64	72	78	94	76,5	92,2
Warmińsko-mazurskie	3	27	85	59	50	61	99	52,6	85,3
Wielkopolskie	17	43	87	46	49	72	135	31,9	59,7
Zachodniopomorskie	2	17	56	23	34	62	98	54,9	86,7
Typy hierarchiczno-funkcjonalne miast i gmin (według aktualnego stanu)	**1950-1960**	**1960-1970**	**1970-1978**	**1978-1988**	**1988-2002**	**2002-2011**	**2011-2021**	**Udział gmin wyludniających się w latach 2002-2011**	**Udział gmin wyludniających się w latach 2011-2021**
A1 - wielka piątka	0	0	0	1	5	3	3	42,9	42,9
A2 - inne duże aglomeracje	1	0	3	2	26	28	30	87,5	93,8
B - ośrodki regionalne	0	0	0	0	4	12	14	70,6	82,4
C - ośrodki subregionalne	0	0	0	0	13	41	51	77,4	96,2
D - ośrodki lokalne	4	12	28	10	110	189	300	55,9	88,8
E - gminy podmiejskie	20	38	149	130	130	74	151	14,8	30,1
F - małomiasteczkowe i zurb.	31	72	133	72	100	98	160	47,8	78,0
G – wiejskie	307	673	1018	835	824	845	1086	63,8	82,0
Regiony historyczno-kulturowe	**1950-1960**	**1960-1970**	**1970-1978**	**1978-1988**	**1988-2002**	**2002-2011**	**2011-2021**	**Udział gmin wyludniających się w latach 2002-2011**	**Udział gmin wyludniających się w latach 2011-2021**
Kongresówka	255	598	761	718	748	743	880	66,6	78,9
Galicja	65	46	83	45	52	102	182	30,2	53,8
Zabór pruski z Górnym Śląskiem	37	29	164	106	158	152	280	33,6	61,9
Ziemie Zachodnie i Północne	6	122	323	181	254	293	453	51,3	79,3
Polska ogółem	**1950-1960**	**1960-1970**	**1970-1978**	**1978-1988**	**1988-2002**	**2002-2011**	**2011-2021**	**Udział gmin wyludniających się w latach 2002-2011**	**Udział gmin wyludniających się w latach 2011-2021**
Polska ogółem (2477 gmin)	363	795	1 331	1 050	1 212	1 290	1 795	52,1	72,5
%	14,7	32,1	53,7	42,4	48,9	52,1	72,5	-	-

Źródło: na podstawie spisów powszechnych 1950-2021 (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Dokładniejsze analizy ukazują trwałość depopulacji w latach 2004-2023 (ryc. 3.3). W tym okresie aż w 1060 gminach wystąpił spadek liczby ludności co najmniej w 15 rocznikach. Co ciekawe, w żadnej gmin nie obserwowano ciągłego spadku we wszystkich 20 rocznikach, ale należy to wyjaśniać wpływem spisu powszechnego 2011, wskutek którego w zasadzie we wszystkich gminach, nawet w tych o dłuższym trendzie depopulacyjnym wzrosła liczba ludności.

Analizy wskazują też na rozprzestrzenianie się depopulacji (ryc. 3.4). Można mówić zarówno o poszerzaniu się dotychczasowych obszarów regresu demograficznego (b. Królestwo Kongresowe), jak też o powstawaniu nowych miejsc na zachodzie kraju. Te drugie pod względem reprezentowanej liczby ludności to również duże miasta (Kielce, Łódź, Poznań, Szczecin), ale także mniejsze (Zakopane), choć w przypadku części z nich może to być zafałszowane niedoszacowaniem migracji. W tabeli 3.2 przedstawiono też wzrost odsetka powierzchni kraju z depopulacją. W roku 1960 było to 13,6%, podczas gdy w roku 1970 już 32,2%, w 1988 r. – 43,7%, a w roku 2021 – 73,6%. Widoczny spadek wskaźnika w roku 1988 był spowodowany wyżem demograficznym lat 1970. Skrajnie odmienne po II wojnie światowej pod względem struktury społecznej obszary „Kongresówki" i „Ziem Odzyskanych" po około 80 latach upodobniły się: na obydwu obszarach udział obszarów wyludniających się osiągnął około 80% ich powierzchni.

Tabela 3.2. Udział powierzchni gmin wyludniających się w okresach międzyspisowych (1950-2021) (w procentach powierzchni całego regionu) według różnych podziałów terytorialno-funkcjonalnych

Region	1950-1960	1960-1970	1970-1978	1978-1988	1988-2002	2002-2011	2011-2021
Województwa (w granicach z 2021 r.)							
Dolnośląskie	0,9	26,3	62,9	36,9	62,0	43,2	69,7
Kujawsko-pomorskie	11,0	14,8	61,9	52,8	51,2	40,8	75,2
Lubelskie	11,1	68,5	79,0	64,1	75,0	79,4	86,0
Lubuskie	1,4	31,0	46,1	23,5	27,8	45,5	77,8
Łódzkie	36,1	60,1	75,8	80,1	86,0	69,7	74,1
Małopolskie	24,4	18,6	28,9	8,2	18,3	19,8	39,1
Mazowieckie	20,2	47,9	73,6	66,2	63,6	54,9	71,5
Opolskie	18,7	8,3	59,1	48,5	67,4	86,0	89,2
Podkarpackie	12,0	11,5	32,6	25,0	20,0	49,4	72,4
Podlaskie	35,2	66,8	87,2	87,2	85,8	81,3	90,1
Pomorskie	7,1	5,9	35,1	11,8	17,7	23,4	51,0
Śląskie	13,4	15,2	26,9	28,0	59,0	46,2	67,6
Świętokrzyskie	26,2	61,8	62,6	59,2	67,8	76,3	92,9

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Region	1950-1960	1960-1970	1970-1978	1978-1988	1988-2002	2002-2011	2011-2021
Warmińsko-mazurskie	2,4	21,3	80,3	54,1	46,0	50,1	83,6
Wielkopolskie	7,2	18,0	38,8	17,7	21,0	28,5	57,3
Zachodniopomorskie	1,0	16,4	50,5	17,3	29,0	57,6	87,9
Typy hierarchiczno-funkcjonalne miast i gmin (według aktualnego stanu)							
A1 - wielka piątka	–	–	–	1,1	63,7	27,2	27,2
A2 - inne duże aglomeracje	0,5	–	4,4	3,6	82,8	85,6	94,3
B - ośrodki regionalne	–	–	–	–	26,3	64,4	71,9
C - ośrodki subregionalne	–	–	–	–	31,6	78,4	97,1
D - ośrodki lokalne	0,8	2,6	10,9	2,6	31,3	52,0	86,7
E - gminy podmiejskie	3,8	8,2	33,8	27,5	24,5	12,5	26,0
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	12,5	32,2	68,7	35,6	45,0	48,3	80,8
G - typowo wiejskie	20,9	49,1	79,5	63,2	62,6	64,8	83,9
Regiony historyczno-kulturowe							
Królestwo Kongresowe (z okręgiem białostockim)	24,2	57,2	74,4	69,2	72,0	68,1	80,0
Galicja (zabór austriacki)	17,1	11,4	28,5	15,4	17,4	33,7	56,8
Zabór pruski z Górnym Śląskiem	8,7	6,8	38,4	24,6	32,4	32,3	59,4
Ziemie Zachodnie i Północne	1,1	20,4	58,5	30,2	39,9	48,5	78,6
Polska ogółem (2477 gmin)	13,6	32,2	58,4	43,7	49,5	52,2	73,6

Źródło: na podstawie spisów powszechnych 1950-2021 (GUS).

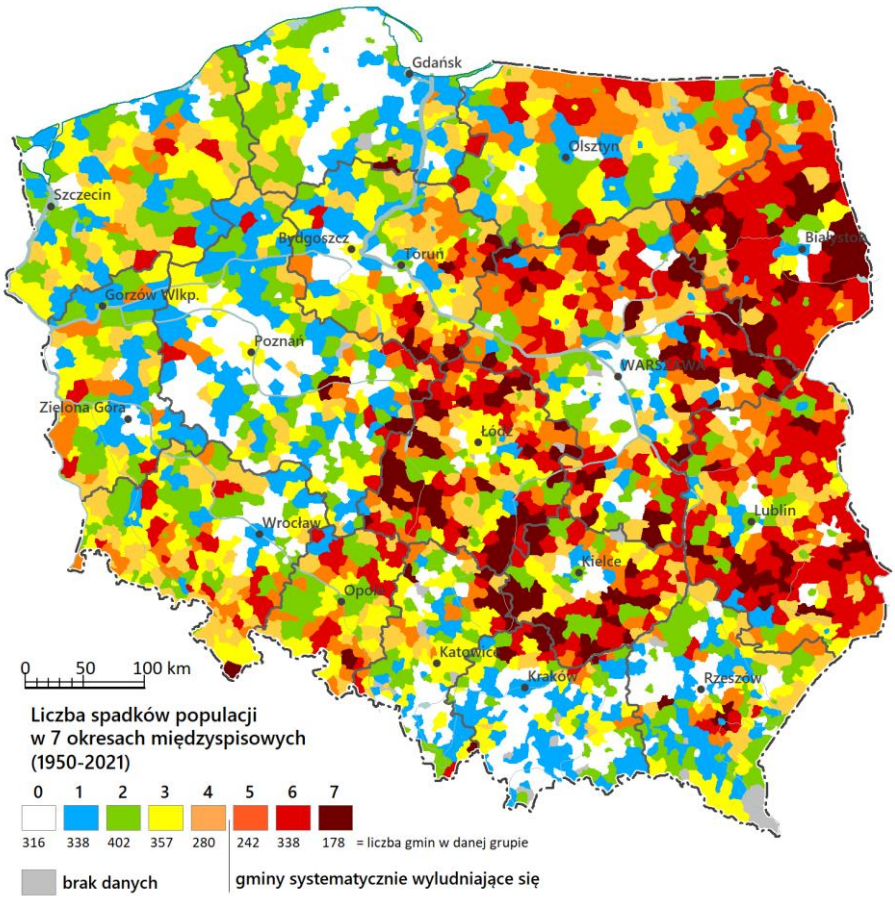
Na koniec tej części obliczono jeszcze, w których częściach kraju i w jakich okresach notowano największą liczbę ludności (ryc. 3.6). Większość obszaru byłego zaboru rosyjskiego apogeum wzrostu ma już kilka dekad za sobą (jeszcze przed 1989 r.). W zachodniej i południowej Polsce to okres po 1989 r., a w 2023 r. najwyższa liczba ludności cechuje już tylko 350 gmin, głównie metropolie ‘wielkiej piątki’ i strefy podmiejskie kilkudziesięciu mniejszych miast.

Co charakterystyczne, w kilkunastu strefach podmiejskich obserwuje się spadek liczby ludności, głównie średnich (Chełm, Kraśnik, Przemyśl), ale także dużych (Szczecin). Oznacza to początek istotnej zmiany w cyklu redystrybucji ludności, znanej jako cykl życia miast (*urban life cycle*; van den Berg i in., 1982). W koncepcji tej w rozwoju miast wyróżnia się cztery główne fazy, które odzwierciedlają dynamikę populacji, migracji oraz funkcji miast: urbanizację, suburbanizację, dezurbanizację i reurbanizację, a każda z nich charakteryzuje się określonym tempem wzrostu rdzenia miejskiego i strefy zewnętrznej (podmiejskiej).

W powyższym kontekście P. Korcelli (2008) wskazywał, że w latach 80. i 90. XX w. Polska przechodziła od fazy urbanizacji do suburbanizacji, a w niektórych miastach (np. Warszawie) zaczynały się procesy reurbanizacji. W pracy P.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

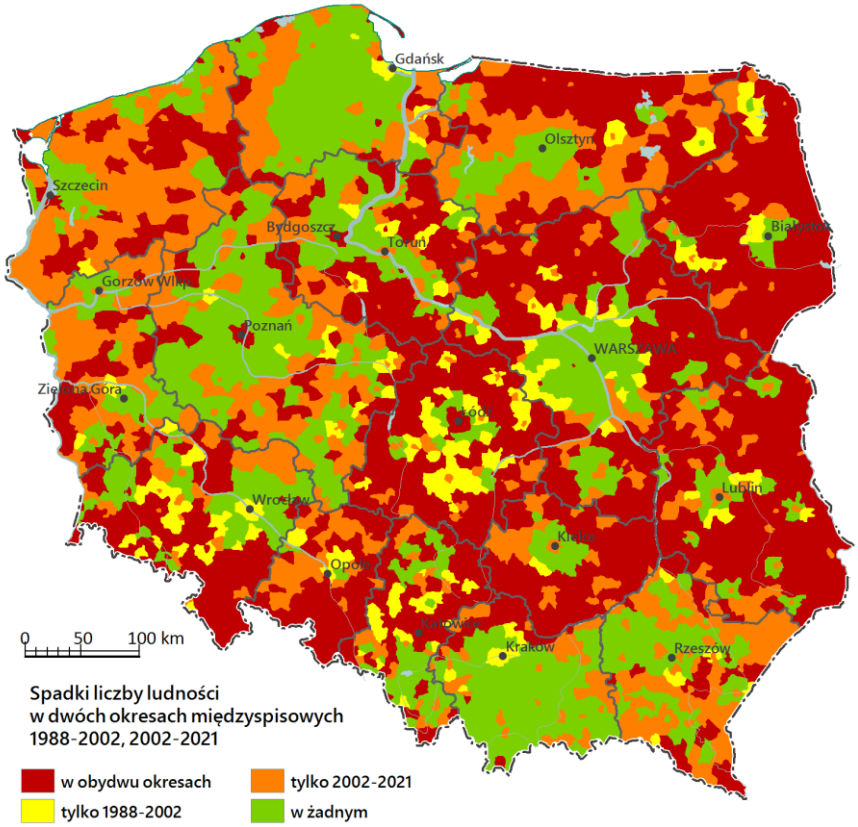
Śleszyńskiego (2013b) dowodzono, że w latach 2000-2010 większość miast znajdowała się w fazie suburbanizacji, ale zaznaczały się też ośrodki z dezurbanizacją (konurbacja katowicka, Opole, Wałbrzych, Inowrocław i szereg mniejszych miast, m.in. Białogard, Działdowo, Grajewo czy Puławy), jednak analiza ta bazowała na niedoszacowanych w ‘wielkiej piątce’ i strefach podmiejskich danych (oraz przeszacowanych w mniejszych miastach. Nowsze dane za okres międzyspisowy 2002-2021 wskazują, że w 21 na 195 stref podmiejskich (według delimitacji Śleszyński i in., 2021) miał miejsce spadek liczby ludności wraz ze spadkiem w rdzeniu miejskim. W latach 2022-2023 taka sytuacja wystąpiła w 85, a w latach 2023-2024 – już w 101 przypadkach, czyli w ponad połowie. Oznacza to, że – przeciętnie, miasta Polski właśnie w 2024 r. weszły w większości ich liczby w fazę dezurbanizacji.

Ryc. 3.1. Liczba rejestrowanych spadków liczby ludności w 7 okresach międzyspisowych (1950-2021)

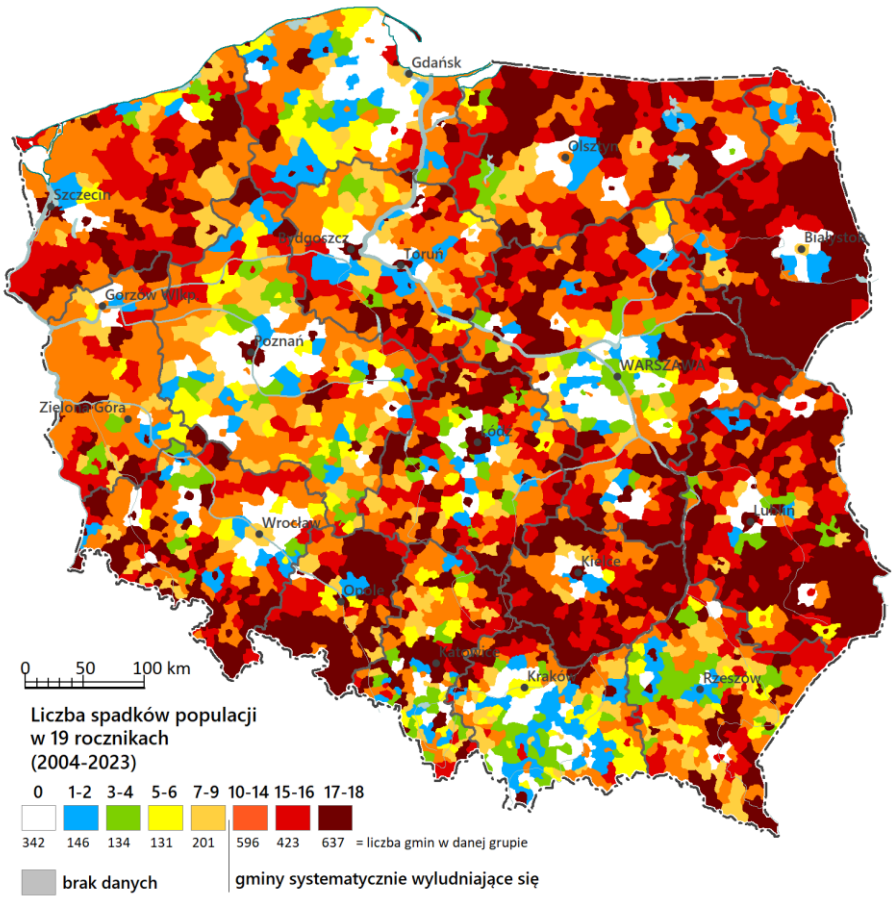
Źródło: na podstawie spisów powszechnych (1950, 1960, 1970, 1978, 1988, 2002, 2011, 2021).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.2. Spadki rejestrowanej liczby ludności w 2 okresach międzyspisowych (1988-2021)

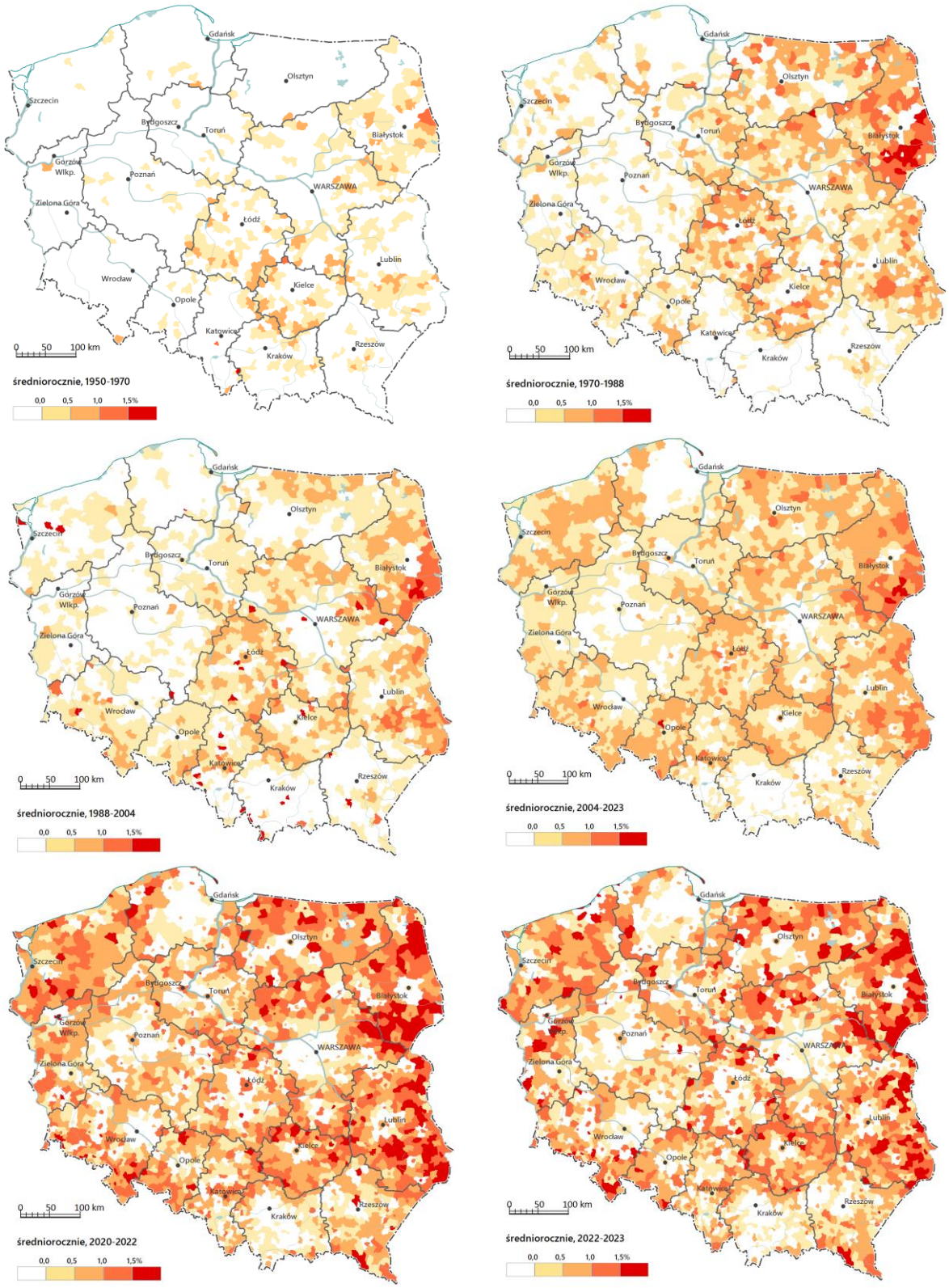
Źródło: na podstawie spisów powszechnych (1988, 2021).

Ryc. 3.3. Liczba spadków rejestrowanej liczby ludności w rocznikach lat 2004-2023

Źródło: na podstawie BDL (GUS).

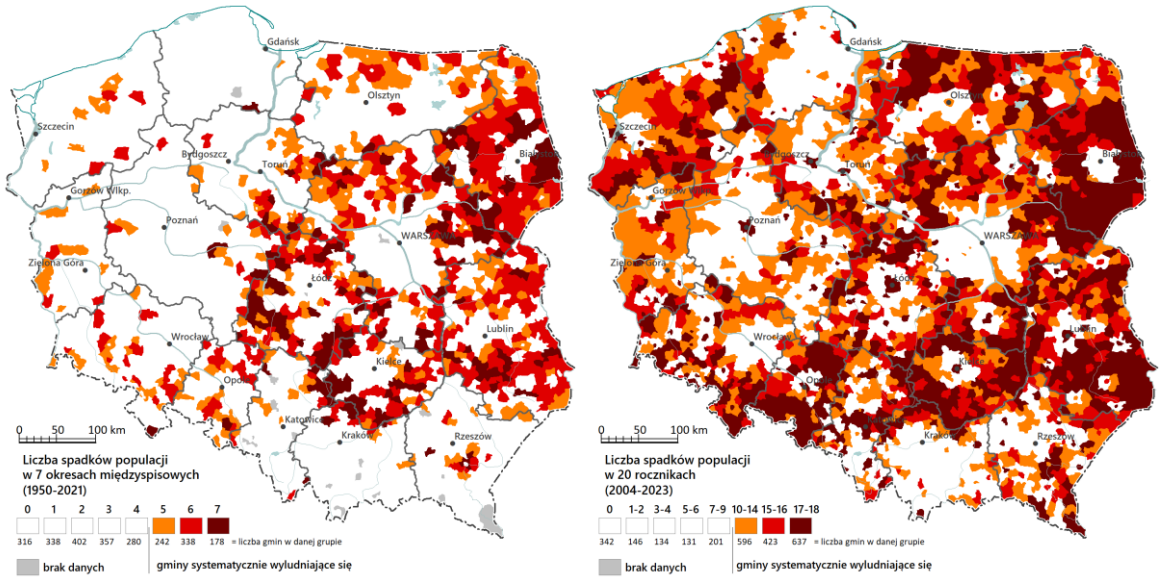
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.4. Obszary depopulacji w okresach międzyspisowych (1950-2021) i w latach 2004-2023

Źródło: na podstawie spisów powszechnych (1950, 1960, 1970, 1978, 1988, 2002, 2011, 2021) oraz BDL (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.5. Porównanie obszarów o najbardziej regularnej depopulacji w okresach międzyspisowych (1950-2021) i w latach 2004-2023

Źródło: na podstawie spisów powszechnych (1950, 1960, 1970, 1978, 1988, 2002, 2011, 2021) oraz BDL (GUS).

Na podstawie opisanych uwarunkowań i stwierdzonych prawidłowości, przystąpiono do delimitacji obszarów wyludniających się. Biorąc pod uwagę regionalną specyfikę procesów oraz porównywalność i jakość danych źródłowych, przyjęto następującą definicję depopulacji gmin: depopulacja jest trwałym i regularnym spadkiem liczby ludności obserwowanym w dłuższym czasie na danym obszarze. W tej definicji poszczególne człony definicji oznaczają:

- trwałość – bezwzględny i zauważalny ubytek liczby ludności, ustalono, że będzie to co najmniej 5% całkowitej populacji w analizowanym okresie,
- regularność – systematyczny ubytek ludności (występujący w co najmniej połowie okresu, tj. w co najmniej połowie roczników),
- dłuższy czas – przyjęto okres 19-lecia 2004-2023 z uwagi na długość około 1 pokolenia, ważną cezurę czasową związaną z wejściem Polski do Unii Europejskiej, okres wchodzenia w wiek najwyższej płodności wyżu z lat 1970 i 1980 (sprzyjający meldowaniu się, o ile zaszła migracja) oraz porównywalność danych, związanych z dość wiarygodnymi spisami powszechnymi 2002 i 2021 (spis z roku 2011 nie jest porównywalny).

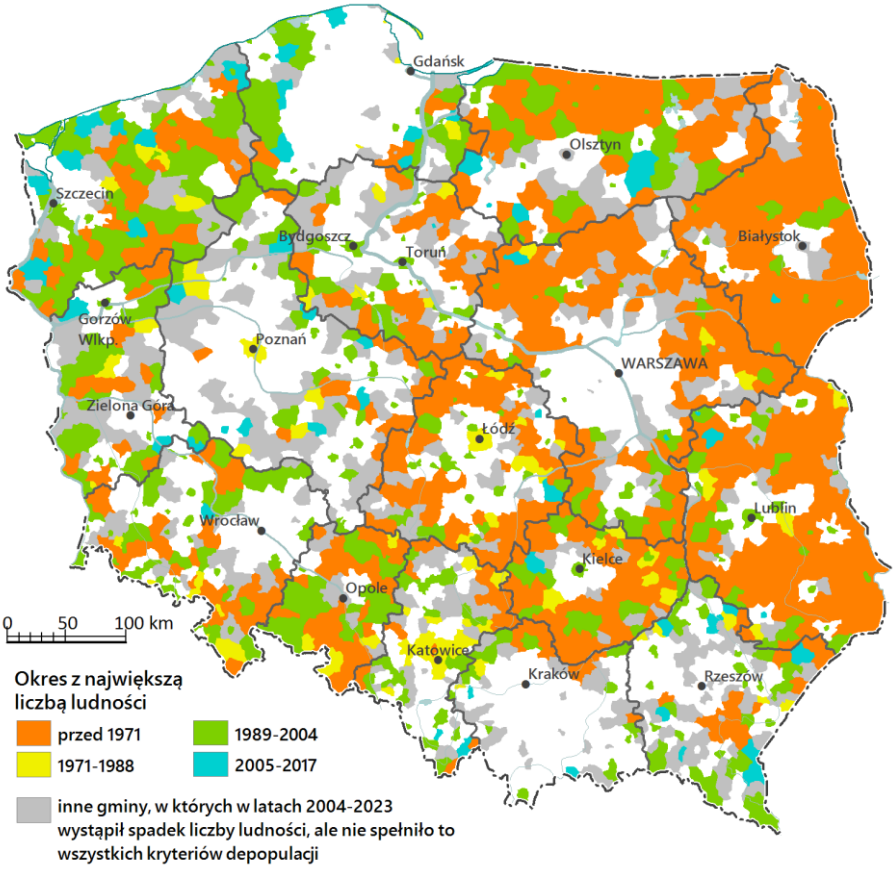
Wyniki delimitacji przedstawia mapa (ryc. 3.7). Łącznie w całym kraju zdelimitowano 1309 gmin spełniających opisane warunki.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 3.3. Podstawowe informacje o zdelimitowanych gminach depopulacyjnych

Okres wystąpienia największej liczby ludności	Liczba gmin	Powierzchnia (tys. km^2)	Liczba ludności (tys.) – 1988 (NSP)	Liczba ludności (tys.) - 2004 (BDL)	Liczba ludności (tys.) - 2023 (BDL)	Liczba ludności (tys.) - 1988-2004	Liczba ludności (tys.) - 2004-2023
1950-1970	749	100,9	4 717	4 336	3 780	-381	-556
1971-1988	89	9,5	4 636	4 169	3 610	-467	-559
1989-2004	406	49,8	11 275	11 341	10 097	66	-1 244
2005-2023	65	8,6	679	730	668	50	-62
Ogółem	1 309	168,8	21 308	20 576	18 155	-731	-2 421
% w Polsce	52,8	53,8	56,3	53,9	48,2		

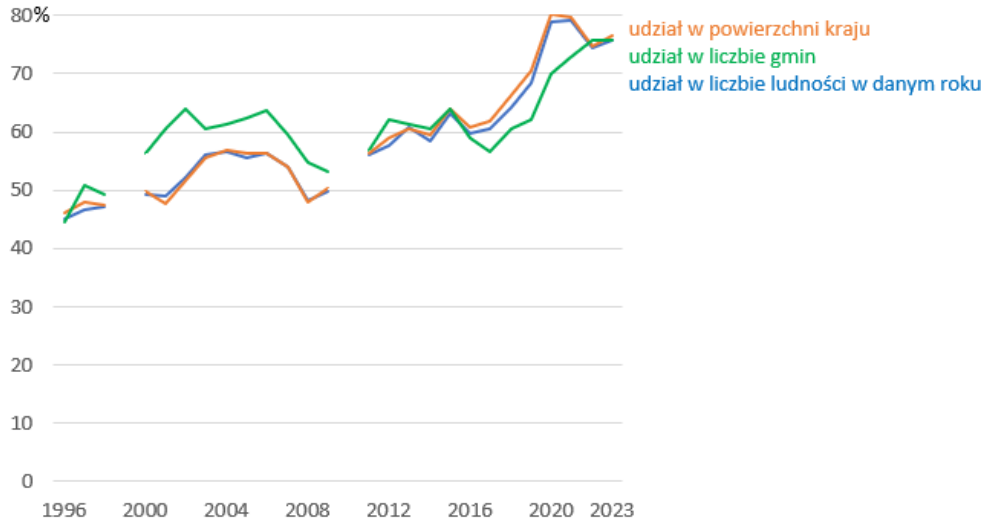
Źródło: na podstawie BDL (GUS).

Ryc. 3.6. Typologia obszarów depopulacyjnych pod względem długości trwania procesu

Źródło: opracowanie własne.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.7. Udział gmin depopulacyjnych w Polsce pod względem różnych wskaźników w latach 1995-2023

Źródło: na podstawie danych BDL (GUS).

3.2.2. Miasta

Zjawiskiem, którego wcześniej w zasadzie nie było, a ujawniło się w Polsce po 1989 r. było wyludnianie się większych miast. Było ono charakterystyczne dla całej Europy Środkowej i Wschodniej (Stryjakiewicz, 2014) i wiązało się z kilkoma grupami przyczyn:

- wystąpieniem niżów demograficznych i spadkiem liczby urodzeń, w tym w Polsce jeszcze w drugiej połowie lat 1980.;
- ujawnieniem się uwarunkowań związanych z tzw. drugim przejściem demograficznym, opóźniającego wiek zawierania małżeństw, rodzenia dzieci i ich mniejszą liczbę (w Polsce osłabiło to przyrost naturalny mikrowyżu w latach ok. 2005-2012;
- silny, słabo rejestrowany statystycznie odpływ za granicę po ok. 1995 r., wynikający z wysokiego bezrobocia, wyżu demograficznego wchodzącego w dorosłość oraz otwarcia zachodnich rynków pracy (w części „zalegalizowało" to imigracje sprzed 2004 r.);
- w związku z ww. czynnikami, kurczeniem się zasobów migracyjnych, w tym zwłaszcza na wsi;
- skutkami transformacji społeczno-gospodarczej, w tym pojawienia się nieraz bardzo wysokiego bezrobocia w wielu miastach przechodzących restrukturyzację, ograniczającego napływ migracyjny;

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

- równoczesnym silnym rozwojem największych aglomeracji w kierunku nowoczesnych, wolnorynkowych metropolii, atrakcyjnych zwłaszcza pod względem pracy i wynagrodzeń, skutecznie przejmujących dotychczasowe strumienie migrantów, kierujące się przed 1989 r. w bardziej zrównoważony sposób do różnych kategorii miast;
- wystąpieniem, względnie znacznym przyśpieszeniem procesów suburbanizacji i dekoncentracji miast, zwłaszcza po ok. 2000 r. Specyfiką Polski jest to, że procesy te dotyczą nie tylko tradycyjnie największych ośrodków, ale także niższych szczebli hierarchicznych miast. Dodatkowo specyfiką Polski jest czasami silny napływ ze wsi i mniejszych miast do stref podmiejskich, zamiast bezpośrednio do rdzeni miejskich (m.in. Kraków, Warszawa, Wrocław – ponad 30% napływów).

W warunkach coraz niższej dzietności kluczowym czynnikiem różnicującym potencjał ludnościowy miast stały się migracje. Doprowadziło to do wykształcenia się tzw. wielkiej piątki – pięciu metropolii o najwyższej dynamice rozwoju i zarazem najsilniej przyciągającymi migrantów (Warszawa oraz Kraków, Poznań, Trójmiasto i Wrocław).

Podobnie jak w przypadku gmin, wykonano obliczenia zmian liczby ludności i przyporządkowania miast podlegających wyludnieniu w różnych ujęciach klasyfikacyjnych (tabela 3.4), a analizie poddano 980 miast, dla których zebrano porównywalne dane (około 200 z nich w międzyczasie uzyskała prawa miejskie). Pozwala to na wszechstronną ocenę depopulacji pod względem czasu zajścia procesu, jak też specyfiki ośrodków osadniczych. Najogólniej, proces kurczenia się miast w Polsce rozpoczął się po 1989 r., kiedy liczba miast tracących liczbę ludności wzrosła z 51 do 324. Wcześniej nieco szybsze tempo wystąpiło w latach 1970-1978 (117 miast). W roku 2002 w jednej trzeciej miast (33,1%) liczba ludności zmniejszała się, w 2011 r. była to już połowa (48,5%), przy czym wartość ta zapewne byłaby większa, gdyby uwzględnić przeszacowanie sporej części miast pod względem wyników spisu powszechnego. Olbrzymi wzrost został odnotowany w 2021 r., kiedy stwierdzono 84,5% miast wyludniających się.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 3.4. Liczba miast wyludniających się w poszczególnych okresach międzyspisowych w podziale na regiony historyczno-kulturowe i kategorie miast (kategorie miast i gmin według stanu współczesnego)

Kategoria	Liczba miast ogółem	1950-1960	1960-1970	1970-1978	1978-1988	1988-2002	2002-2011	2011-2021	% w latach 2011-2021
Polska ogółem	980	25	44	117	51	324	475	828	84,5
% miast wyludniających się	100,0	2,6	4,5	11,9	5,2	33,1	48,5	84,5	-
Województwa									
Dolnośląskie	93	1	6	21	10	53	67	83	89,2
Kujawsko-pomorskie	53	2	2	9	2	11	22	49	92,5
Lubelskie	52	2	1	5	2	15	27	48	92,3
Lubuskie	43	-	3	7	1	12	22	38	88,4
Łódzkie	52	2	1	2	3	22	36	47	90,4
Małopolskie	64	-	1	3	1	18	23	53	82,8
Mazowieckie	99	4	4	11	9	21	28	61	61,6
Opolskie	36	1	1	6	3	14	31	32	88,9
Podkarpackie	52	1		6	1	8	19	41	78,8
Podlaskie	40	1	5	6	1	13	22	37	92,5
Pomorskie	42	1	-	1	2	16	13	36	85,7
Śląskie	73	2	3	9	6	53	51	62	84,9
Świętokrzyskie	48	2	5	5	3	24	26	46	95,8
Warmińsko–mazurskie	50	-	1	4	2	9	24	46	92,0
Wielkopolskie	117	6	10	15	4	16	36	88	75,2
Zachodniopomorskie	66	-	1	7	1	19	28	61	92,4
Kategorie hierarchiczno-funkcjonalne (typy miast i gmin)									
A - metropolitalne i ponadregionalne*	39	1		3	4	31	34	33	84,6
B – regionalne	17	-	-	-	-	3	12	13	76,5
C – subregionalne	53	-	-	-	-	16	43	51	96,2
D - lokalne (głównie powiatowe)	338	3	8	12	3	93	192	312	92,3
E – podmiejskie	199	3	5	27	22	62	56	129	64,8
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	83	2	5	24	4	29	38	72	86,7
G - typowe wiejskie	251	16	26	51	18	90	100	218	86,9
Kategorie administracyjne									
AB - stolice województw	18	-	-	-	-	5	13	10	58,8
C - miasta na prawach powiatu	48	-	-	3	3	21	44	47	97,9
D - siedziby starostw powiatowych	269	1	1	1	3	71	147	242	90,0
E - gminy miejskie	87	3	8	12	10	41	43	67	77,0
F - miasta w gm. miejsko-wiejskich	558	21	35	101	35	186	228	462	82,8
Kategorie liczby ludności									
A - powyżej 300 tys.	9	-	-	-	-	4	8	5	55,6
B - 100-300 tys.	28	-	-	2	2	12	23	24	85,7
C - 30-100 tys.	112		-	1	5	43	76	96	85,7
D - 10-30 tys.	242	3	4	7	7	66	118	203	83,9
E - 3-10 tys.	344	9	11	63	19	95	156	289	84,0
F - poniżej 3 tys.	245	13	29	44	18	104	94	211	86,1
Regiony historyczno-kulturowe									
Kongresówka	362	15	26	44	25	121	179	306	84,5
Galicja	110	1	-	8	1	22	39	87	79,1
Zabór pruski z Górnym Śląskiem	217	8	7	24	9	75	95	172	79,3
Ziemie Zachodnie i Północne	291	1	11	41	16	106	162	263	90,4

* w konurbacjach katowickiej i rybnickiej oraz Lublinie, Łodzi Trójmieście zespół miast.

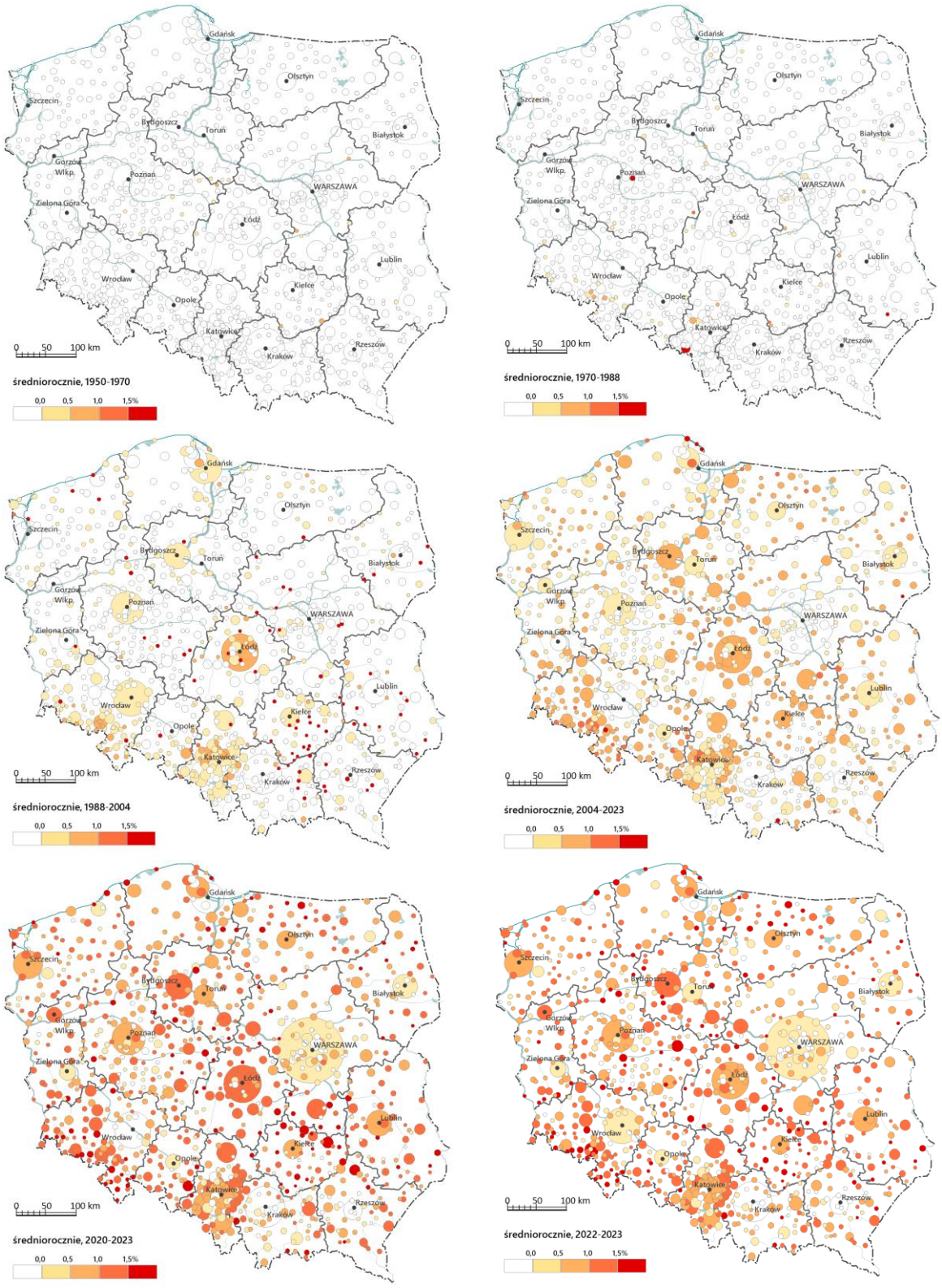
Źródło: na podstawie spisów powszechnych (1950, 1960, 1970, 1978, 1988, 2002, 2011, 2021).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

W ujęciu regionalnym rozwój procesów depopulacji można prześledzić na mapie na ryc. 3.8 oraz syntetycznie na ryc. 3.9. Kurczenie się miast, jak wspomniano, rozpoczęło się w zasadzie po 1989 r., a wcześniej miasta z ubytkiem ludności występują sporadycznie. Po 1970 r. ujawnia się obszar przedsudecki (ok. 10 miast, m.in. Boguszów-Gorce, Pieszyce, Ziębice) oraz kilka miast w rejonie Katowic i Rybnika (Bytom, Chorzów, Wodzisław Śląski). Po 1989 r. wyludnianie się jest charakterystyczne już nie tylko dla Przedgórza, ale także dla całych Sudetów, Górnego Śląska z Zagłębiem, dużej liczby mniejszych miast w Małopolsce i centralnej części kraju.

W najnowszym okresie (po 2004 r.) w przypadku zdecydowanej większości miast tylko w nielicznych latach nie notowano spadku liczby ludności (ryc. 3.10). Na mapie całego kraju wyróżnia się pod tym względem w zasadzie tylko Warszawa z najbliższym otoczeniem. W 272 ośrodkach stwierdzono spadek w każdym z co najmniej 17 latach na 20 branych pod uwagę t, a w kolejnych 191 – w co najmniej 15 latach (przy czym trzeba pamiętać, że w 2011 r. w danych BDL została zawyżona liczba ludności z powodu spisu powszechnego). Nawet w Warszawie od 2021 r. notuje się „oficjalny” spadek liczby ludności i choć jest on niewielki, to świadczy niewątpliwie o zahamowaniu lub co najmniej wyhamowaniu napływu migracyjnego wskutek wyczerpywania się tradycyjnej zlewni migracyjnej, co zresztą zostało przewidziane w alternatywnej prognozie demograficznej dla stolicy.

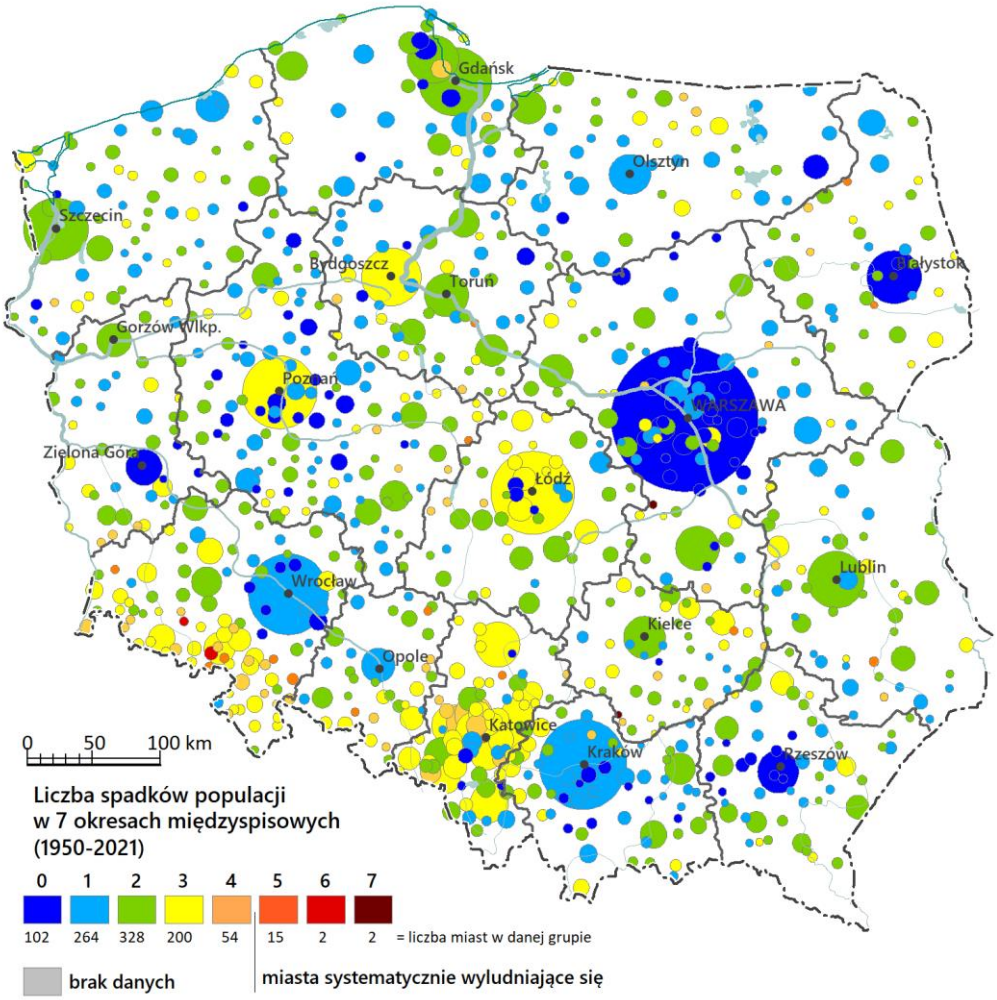
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.8. Rozwój procesów depopulacji w miastach w okresach międzyspisowych (1950-2021) i w latach 2004-2023

Źródło: na podstawie spisów powszechnych (1950, 1960, 1970, 1978, 1988, 2002, 2011, 2021) oraz BDL (GUS).

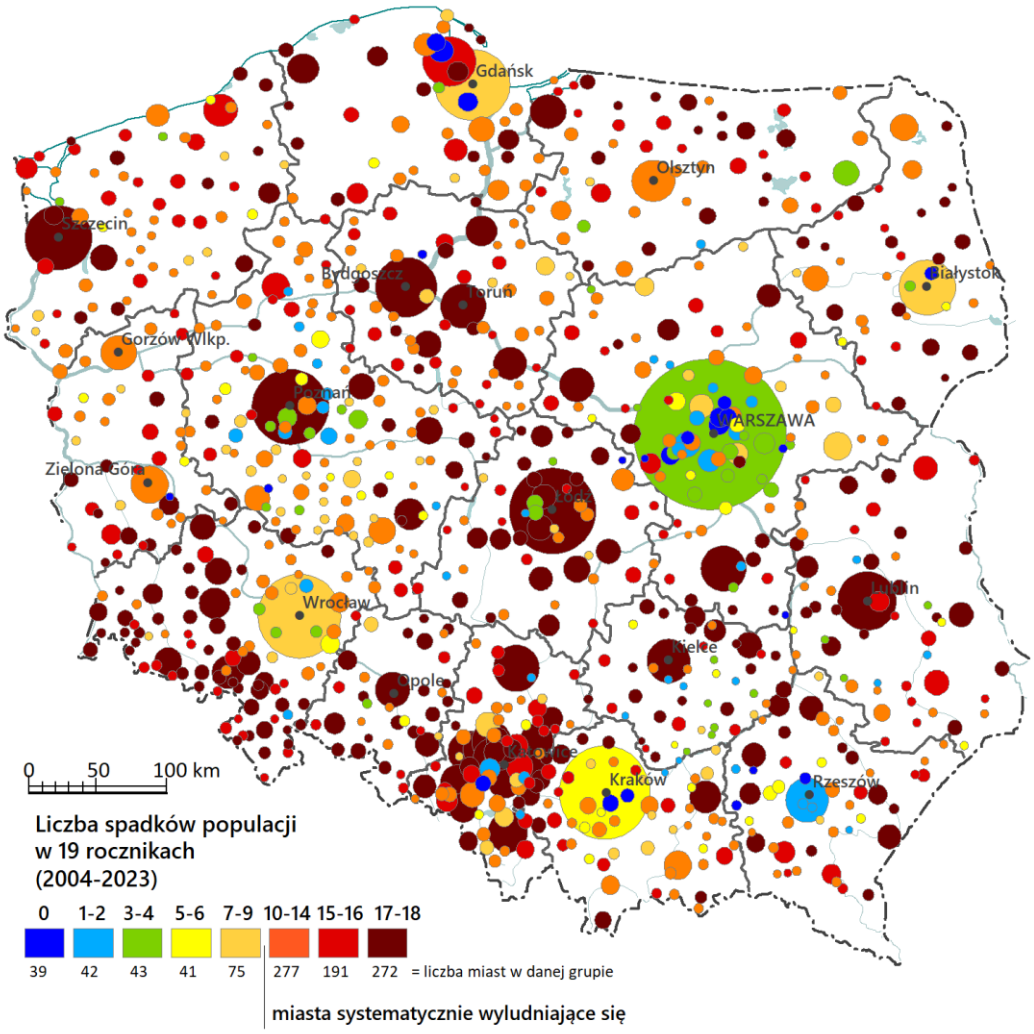
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.9. Liczba rejestrowanych spadków liczby ludności w 946 miastach w 7 okresach międzyspisowych (1950-2021)

Źródło: na podstawie spisów powszechnych (1950, 1960, 1970, 1978, 1988, 2002, 2011, 2021).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

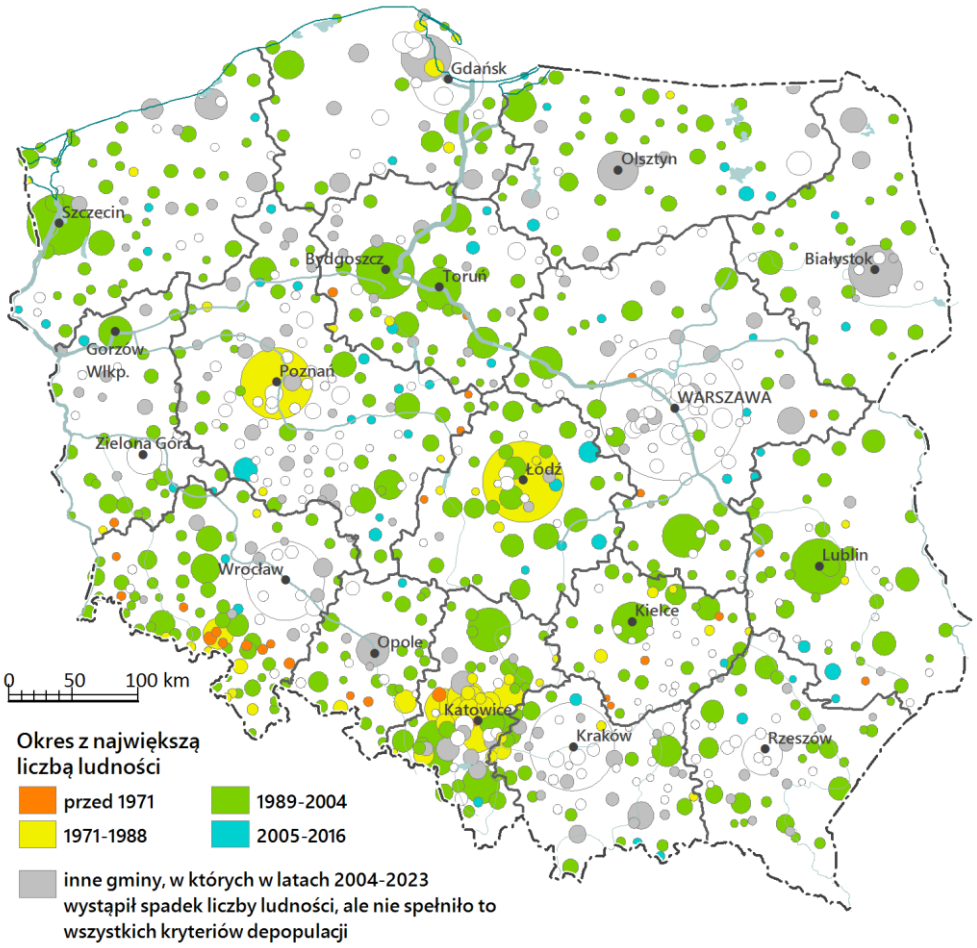

Ryc. 3.10. Liczba spadków rejestrowanej liczby ludności w miastach w rocznikach lat 2004-2023

Źródło: na podstawie BDL (GUS).

Stosując podobne założenia, jak w przypadku gmin (spadek liczby ludności nie mniejszy niż 5%, co najmniej 10 roczników ze spadkiem liczby ludności w latach 2004-2023), na mapie na ryc. 3.11 przedstawiono wyniki delimitacji miast depopulacyjnych. Łącznie znalazło się tam 585 ośrodków, najwięcej małych (na ogół poniżej 5 tys. mieszkańców). Warto zwrócić uwagę, że tempo wyludniania się było znacznie szybsze w ostatnich 3 latach (tabela 5.5), nieraz nawet dwukrotnie szybsze (zwłaszcza w mniejszych i średnich miastach). W latach 2004-2023 łącznie we wszystkich miastach ubyło 1,8 mln mieszkańców.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.11. Typologia miast depopulacyjnych pod względem długości trwania procesu

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3.5. Podstawowe dane o delimitacji miast wyludniających się w latach 2004-2023

Kategoria	Liczba	Liczba ludności w 2004 r. (tys.)	Liczba ludności w 2020 r. (tys.)	Liczba ludności w 2023 r. (tys.)	Zmiana liczby ludności 2004-2023 (tys.)	Zmiana liczby ludności (%)	Średnioroczne zmiany 2004-2020 (%)	Średnioroczne zmiany w 2020-2023 (%)
Województwa								
Dolnośląskie	71	1 217	1 083	1 043	-174	-14,3	-0,69	-1,23
Kujawsko-pomorskie	35	1 135	1 046	1 012	-123	-10,8	-0,49	-1,09
Lubelskie	39	1 007	925	898	-109	-10,8	-0,51	-0,95
Lubuskie	28	438	409	394	-44	-10,1	-0,42	-1,20
Łódzkie	37	1 613	1 427	1 378	-235	-14,6	-0,72	-1,14
Małopolskie	25	506	461	446	-61	-12,0	-0,56	-1,14
Mazowieckie	34	740	670	649	-92	-12,4	-0,59	-1,06
Opolskie	28	387	338	325	-62	-16,0	-0,80	-1,25
Podkarpackie	27	590	538	519	-70	-11,9	-0,56	-1,12

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Kategoria	Liczba	Liczba ludności w 2004 r. (tys.)	Liczba ludności w 2020 r. (tys.)	Liczba ludności w 2023 r. (tys.)	Zmiana liczby ludności 2004-2023 (tys.)	Zmiana liczby ludności (%)	Średnioroczne zmiany 2004-2020 (%)	Średnioroczne zmiany w 2020-2023 (%)
Podlaskie	27	291	267	259	-32	-10,9	-0,51	-1,02
Pomorskie	23	428	392	379	-49	-11,4	-0,54	-1,04
Śląskie	51	3 310	2 962	2 874	-436	-13,2	-0,66	-0,99
Świętokrzyskie	28	581	513	494	-87	-14,9	-0,72	-1,26
Warmińsko–mazurskie	38	505	462	446	-58	-11,5	-0,53	-1,09
Wielkopolskie	49	1 402	1 318	1 283	-119	-8,5	-0,37	-0,89
Zachodniopomorskie	45	902	854	832	-69	-7,7	-0,33	-0,84
Kategorie hierarchiczno-funkcjonalne (typy miast i gmin)								
A - ośrodki metropolitalne i ponadreg.	30	5 149	4 667	4 539	-611	-11,9	-0,59	-0,92
A1 - wielka piątka	2	611	581	570	-41	-6,7	-0,31	-0,61
A2 - inne duże aglomeracje	28	4 538	4 086	3 968	-570	-12,6	-0,62	-0,96
B - ośrodki regionalne	11	1 818	1 640	1 588	-229	-12,6	-0,61	-1,05
D - ośrodki lokalne	253	3 780	3 444	3 320	-460	-12,2	-0,61	-1,05
D1 - ośrodki lokalne (powiatowe)	149	2 831	2 584	2 493	-338	-11,9	-0,57	-1,11
D2 - ośrodki lokalne (niepowiatowe)	104	950	859	828	-122	-12,8	-0,57	-1,11
E - gminy podmiejskie	68	753	687	666	-87	-11,6	-0,56	-1,19
EA - ośrodków metrop. i ponadregion.	19	290	269	261	-28	-9,8	-0,54	-1,18
EB - ośrodków regionalnych	19	235	217	209	-25	-10,8	-0,59	-1,22
EC - ośrodków subregionalnych	30	228	202	195	-33	-14,6	-0,54	-1,05
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	55	214	194	187	-26	-12,4	-0,45	-0,92
G - typowe wiejskie	122	386	351	339	-47	-12,1	-0,49	-1,10
G1 - w korytarzach transportowych	7	18	17	16	-2	-9,2	-0,72	-1,17
G2- intensywnie rolnicze	49	137	125	121	-15	-11,1	-0,60	-1,07
G3 - umiarkowanie rolnicze	51	179	162	156	-23	-12,7	-0,60	-1,07
G4 - ekstensywnie zagospodarowane	15	53	47	46	-7	-13,7	-0,57	-1,08
Polska ogółem	585	15 050	13 663	13 232	-1 819	-12,1	-0,39	-0,92

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

3.2.3. Miejskie obszary funkcjonalne (MOF)

W trzeciej kolejności przygotowano analizę spadków ludności w miejskich obszarach funkcjonalnych (MOF). Ogólnie, na 413 MOF (według delimitacji P. Churskiego i in., 2023) stwierdzono spadki liczby ludności w 12 (w okresie 1950-

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

1960) do 353 (2011-2021), tj. najwięcej w ostatnim okresie międzyspisowym (tabela 3.6). Łącznie w tym czasie spadała populacja w około 85% MOF, najwięcej w kategorii z miastem węzłowym skategoryzowanym jako subregionalne lub lokalne. Wyludnianie się następowało nawet w rejonie aglomeracji wielkomiejskich (powyżej 60%). Ze względu na powtarzalność procesów można uznać, że w 33 MOF depopulacja zachodziła systematycznie (ryc. 3.12). Miało to miejsce znacznie częściej zwłaszcza na wschodzie i południu kraju, m.in. między Warszawą i Białymstokiem, Krakowem i Kielcami, Kielcami i Lublinem (po obu stronach Wisły).

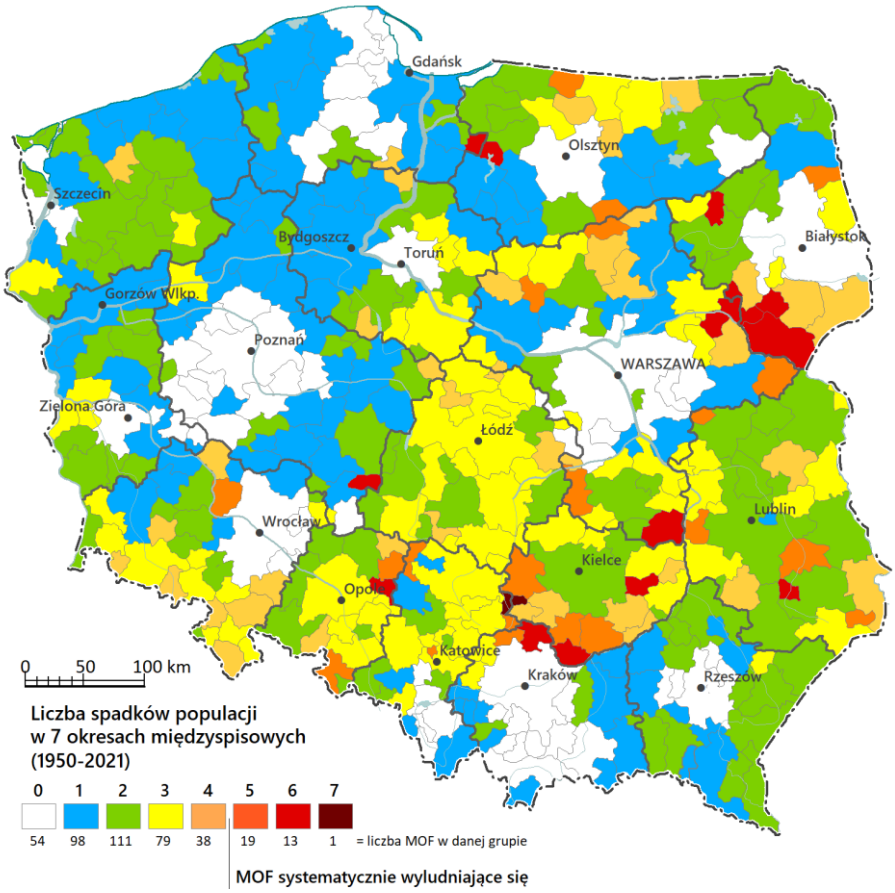
Tabela 3.6. Liczba wyludniających się miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) w okresach międzyspisowych w latach 1950-2021

Kategoria MOF według kategorii miast węzłowych	Liczba MOF ogółem	1950-1960	1960-1970	1970-1978	1978-1988	1988-2002	2002-2011	2011-2021	2011-2021 (%)
Polska ogółem	413	12	35	86	26	153	224	353	85,5
Województwa (miasta według siedziby węzła MOF)									
Dolnośląskie	35	1	1	10	1	20	23	32	91,4
Kujawsko-pomorskie	22	-	-	7	-	6	10	20	90,9
Lubelskie	27	-	3	8	4	17	25	27	100,0
Lubuskie	20	-	-	-	-	3	9	18	90,0
Łódzkie	22	-	2	3	-	15	21	22	100,0
Małopolskie	27	2	2	2	2	4	5	17	63,0
Mazowieckie	39	1	9	15	3	19	20	35	89,7
Opolskie	15	3	-	3	3	10	15	15	100,0
Podkarpackie	26	1	-	1	-	1	11	21	80,8
Podlaskie	19	-	4	9	5	10	17	18	94,7
Pomorskie	23	1	1	2	-	4	1	13	56,5
Śląskie	28	1	2	3	2	15	15	21	75,0
Świętokrzyskie	16	1	9	6	2	13	16	16	100,0
Warmińsko-mazurskie	27	-	1	10	3	9	13	25	92,6
Wielkopolskie	40	1	1	4	1	2	7	28	70,0
Zachodniopomorskie	27	-	-	3	-	5	16	25	92,6
Kategorie hierarchiczno-funkcjonalne (węzeł MOF)									
A - ośrodki metropolitalne i ponadregionalne	25			1	1	14	11	16	64,0
B - ośrodki regionalne	17					4	7	11	64,7
C - ośrodki subregionalne	53		1			12	31	48	90,6
D - ośrodki lokalne	257	9	23	64	14	99	150	232	90,3
E - ośrodki podmiejskie	30			1		7	5	19	63,3
F - ośr. małomiasteczkowe i zurbanizowane	7		1	3		4	6	6	85,7
G - ośrodki przejściowe miejsko-wiejskie	24	3	10	17	11	13	14	21	87,5

Źródło: na podstawie spisów powszechnych (1950-2021).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Podobna analiza wykonana dla lat 2004-2023 powala stwierdzić, że w 239 MOF nastąpił spadek liczby ludności (tabela 3.7). Łącznie ubyło 1,9 mln mieszkańców, co daje blisko 8% populacji. Najszybsze tempo wystąpiło w MOF z miastem w kategorii F (ośrodki małomiasteczkowe i zurbanizowane), ale nigdzie spadek nie był mniejszy, niż 5%. Analiza pozwala wnioskować, że ostatnie lata to przyśpieszenie wyludniania się, w tym w ostatnim roku (2022-2023) tempo to wynosiło niekiedy już około 0,8 procenta całkowitej ludności (MOF z ośrodkiem lokalnym oraz przejściowym miejsko-wiejskim).

Ryc. 3.12. Liczba rejestrowanych spadków liczby ludności w 7 okresach międzyspisowych (1950-2021)

Źródło: na podstawie spisów powszechnych (1950, 1960, 1970, 1978, 1988, 2002, 2011, 2021).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

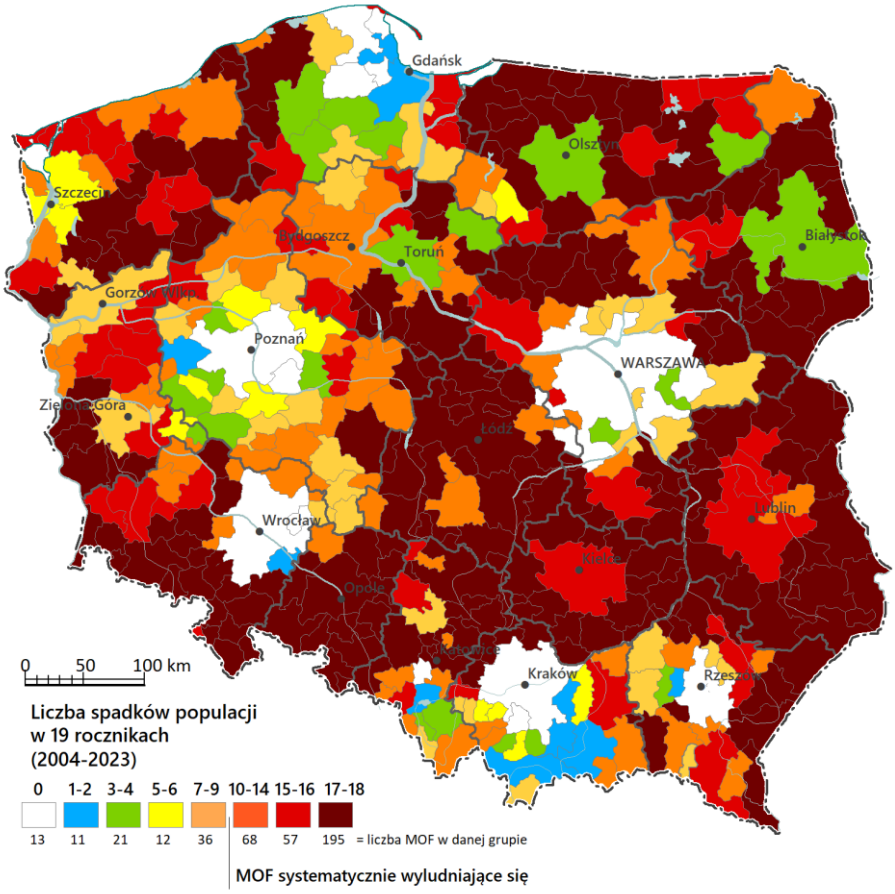
Tabela 3.7. Liczba wyludniających się miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) w latach 2004-2023

Kategoria MOF według kategorii miasta węzłowego	Liczba wyludniających się MOF ogółem	Liczba ludności w 2004 r. (tys.)	Liczba ludności w 2023 r. (tys.)	Zmiana w latach 2004-2023 (tys.)	Zmiana w latach 2004-2023 (%)	Zmiana w latach 2004-2023 (średniorocznie w %)	Zmiana w latach 2020-2022 (średniorocznie w %)	Zmiana w latach 2022-2023 (średniorocznie w %)
A - metropolitalne i ponadregion.	16	5 385	4 927	-458	-8,5	-0,45	-0,50	-0,60
B - ośrodki regionalne	11	3 107	2 896	-211	-6,8	-0,36	-0,47	-0,57
C - ośrodki subregionalne	46	5 834	5 433	-401	-6,9	-0,36	-0,49	-0,65
D - ośrodki lokalne	218	9 586	8 830	-756	-7,9	-0,42	-0,56	-0,75
E - gminy podmiejskie	15	654	619	-35	-5,4	-0,28	-0,45	-0,60
F - małomiasteczkowe i zurbaniz.	6	102	91	-10	-9,9	-0,52	-0,45	-0,63
G - typowe wiejskie	21	367	336	-31	-8,6	-0,45	-0,54	-0,78
Ogółem	333	25 034	23 131	-1 902	-7,6	-0,40	-0,51	-0,67

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Spadek liczby ludności w 10 i więcej rocznikach w latach 2004-2023 wystąpił łącznie w 320 MOF (ryc. 3.13). Zwraca uwagę fakt, że aż w 195 regionach ubytek występował aż 17 lub 18 latach. Była to większość kraju, położona głównie poza głównymi aglomeracjami „wielkiej piątki". Duża liczba roczników ze spadkiem liczby ludności wystąpiła w wielu aglomeracjach ponadregionalnych, m.in. Lublina, Szczecina czy Kielc. Obszary bezspadkowe poza „wielką piątką" to jedynie rejon Rzeszowa i MOF Mikołowa. Tempo wyludniania przyśpieszyło znacznie w ostatnich latach (ryc. 3.14), a maksymalna liczba ludności wystąpiła w latach 1989-2004 (ryc. 3.15). Pokazuje to też wykres średniej kroczącej z ostatnich pięciu lat, która wskazuje też na weryfikacyjną rolę spisów powszechnych 2011 i 2021 w identyfikacji liczby ludności bardziej oddającej stan rzeczywisty (ryc. 3.16).

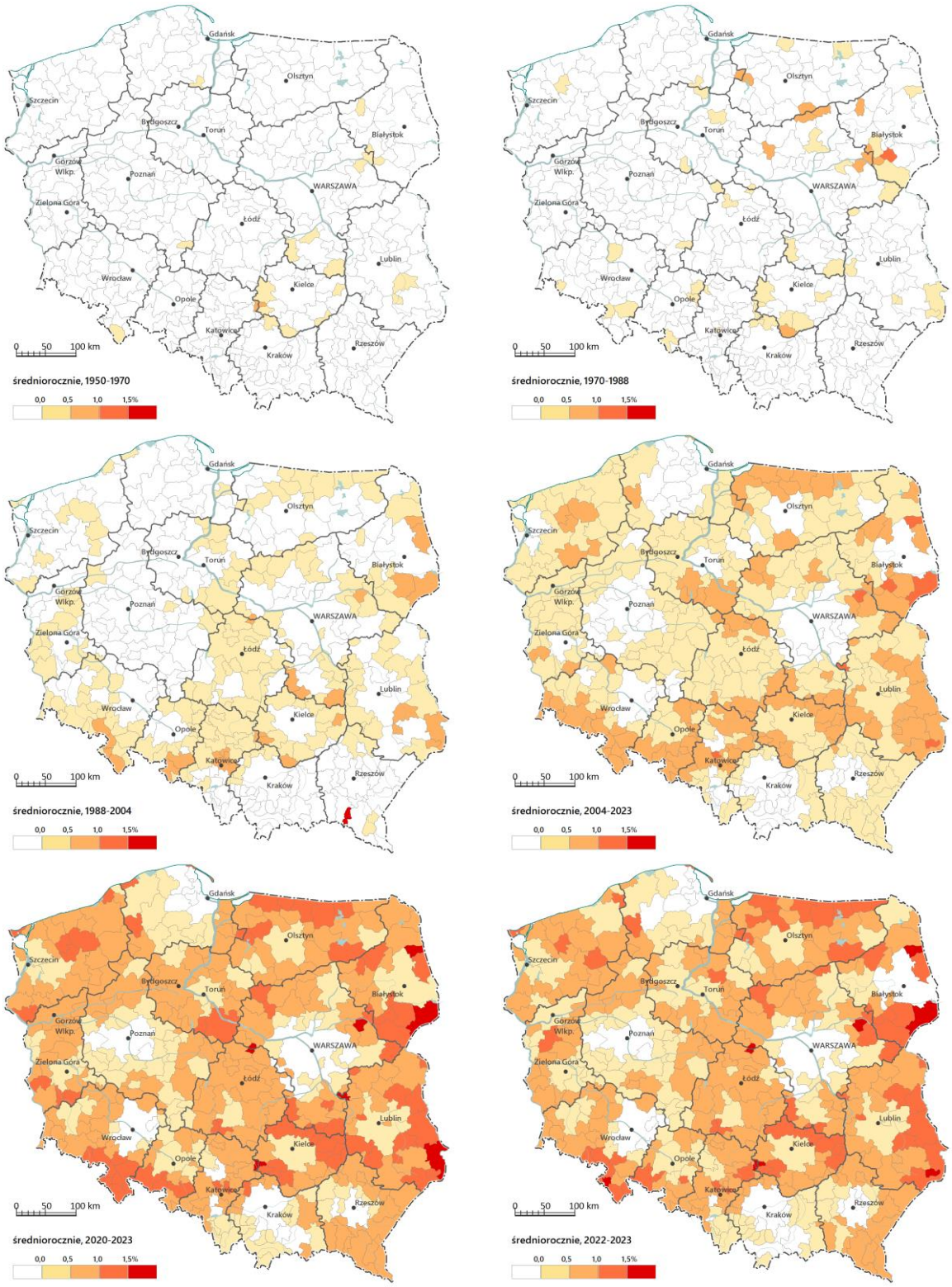
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.13. Liczba spadków rejestrowanej liczby ludności w rocznikach lat 2004-2023

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

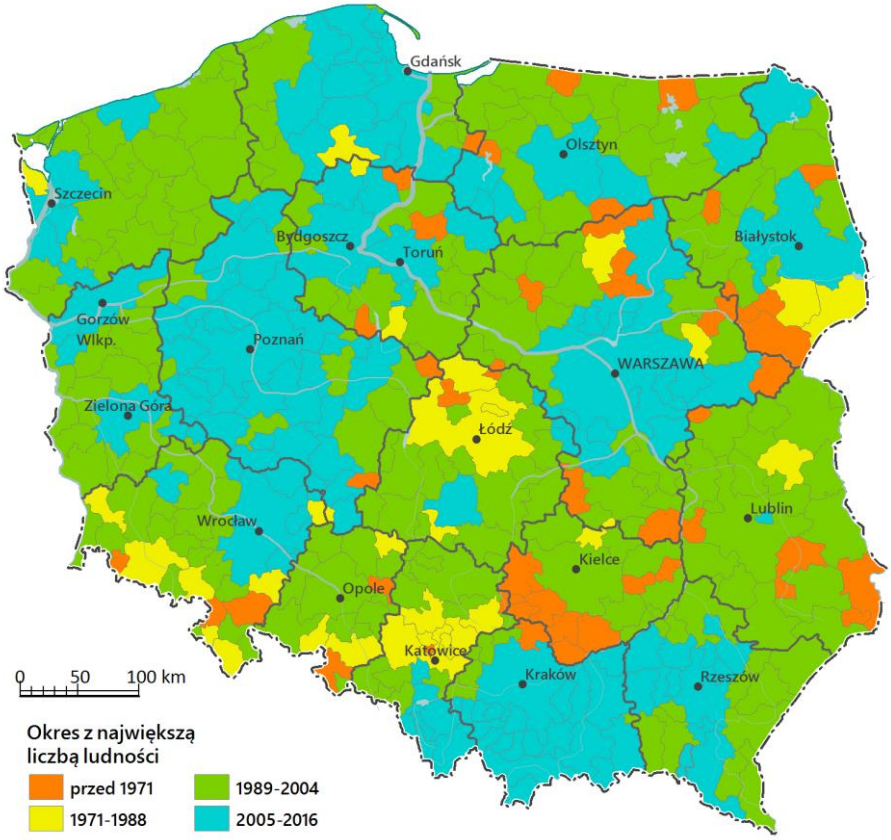
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.14 Obszary depopulacji MOF (łącznie węzeł i strefa zewnętrzna) w okresach międzyspisowych (1950-2021) i w latach 2004-2023

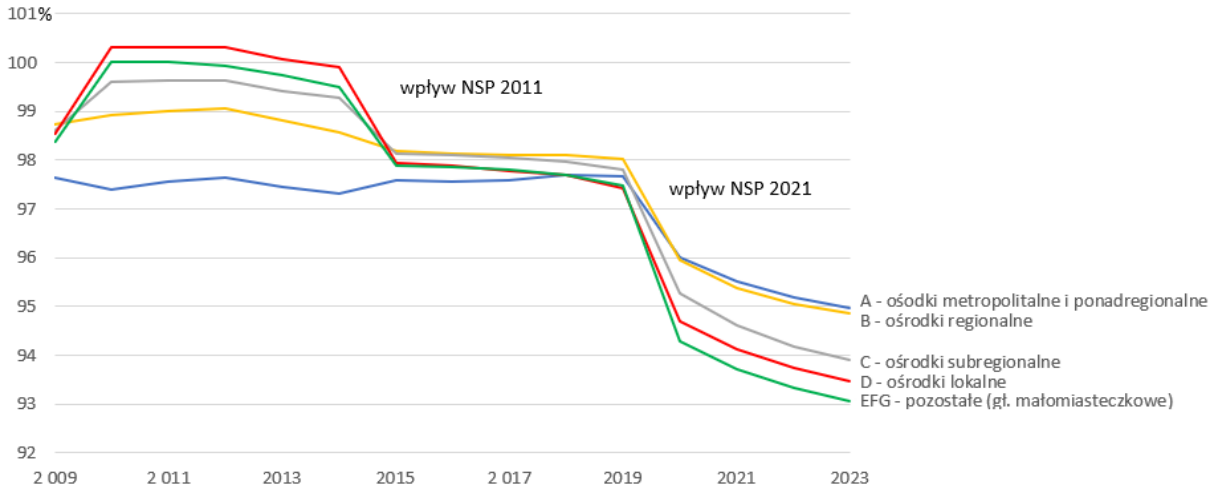
Źródło: na podstawie spisów powszechnych (1950, 1960, 1970, 1978, 1988, 2002, 2011, 2021) oraz BDL (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.15. Typologia obszarów depopulacyjnych pod względem długości trwania procesu

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 3.16. Średnia krocząca liczby ludności w kategoriach MOF sklasyfikowanych na podstawie kategorii funkcjonalno-osadniczej ośrodka węzłowego

Źródło: na podstawie oraz Banku Danych Lokalnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

3.3 Depopulacja w kategorii wieku 20-39 lat

3.3.1 Ubytek ludności

Dla prawidłowego rozwoju społeczno-gospodarczego szczególnie ważne jest zachowanie zarówno korzystnej struktury demograficznej, jak też zapewnienie populacji o wysokim potencjale dla rynku pracy i zastępowalności pokoleń. Kryteria te spełniają zwłaszcza ludzie w wieku 20-39 lat, wchodzący w dorosłość i zakładający rodziny. Według danych GUS, w roku 2004 na ten przedział wieku kobiet przypadło 92%, a w 2023 r. – 94% urodzeń (wynikało to z coraz rzadszych urodzeń w wieku poniżej 20 lat).

W latach 2004-2023 liczba ludności w Polsce w wieku 20-39 lata spadła z 11,4 do 9,4 mln. Z powodu tylko częściowej rejestracji, w obydwu latach na terytorium kraju wartości te były jednak niższe o co najmniej 7%. Według danych ze spisów powszechnych, „czasowo powyżej 12 miesięcy" przebywało:

- w roku 2002 – 388 tys. w wieku produkcyjnym mobilnym 18-44 lata (w tym 218 tys. kobiet);
- w roku 2011 – 1128 tys. w wieku 20-39 lat (powyżej 3 miesięcy; liczba „powyżej 12 miesięcy" nie jest znana);
- w roku 2021 – 630 tys. w wieku 20-39 lat (tym razem nie jest znana bardziej dokładna liczba kobiet).

Z kolei z danych szacunkowych GUS wynika[35], że w latach 2004-2023 poza granicami kraju powyżej 12 miesięcy przebywało od 1,0 mln (2004) do nieco ponad 2,5 mln osób (2016-2017), w tym w 2021 r. populacja w wieku 20-39 lata wynosiła 636 tys. (w tym kobiety 336 tys.), a w roku 2023 – 637 tys. (334 tys.). Nie są znane bardziej dokładne szacunki w gminach i miastach.

Rejestrowany spadek populacji w wieku 20-39 lata wyniósł ponad 17%. Różnice tego wskaźnika przedstawiono w tabeli 3.8. Największe ubytki wystąpiły zwłaszcza w tych kategoriach gmin, które zmagają się z wyludnianiem się rozumianym jako ubytek całkowitej populacji. W takich miastach jak Bydgoszcz, Katowice, Łódź i Rybnik spadek wyniósł około 30%. Relatywnie mniejsze wartości cechowały miasta 'wielkiej piątki', w Warszawie, Krakowie i Wrocławiu odnotowano

[35] Migracje zagraniczne ludności. Dostęp w internecie: https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/ [05.05.2025].

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

utrzymanie się wielkości populacji. Zauważalny wzrost wystąpił jedynie w niektórych strefach podmiejskich (Kraków, Poznań, Wrocław). Warto zwrócić uwagę, że spadek młodszej części dorosłej populacji był mniejszy w typowych gminach wiejskich (17%), niż w miastach kategorii D (25%) oraz C (32%) i B (28%). Świadczy to o bardzo poważnym załamaniu w strukturze populacji miast w Polsce.

Tabela 3.8. Zmiany liczby ludności w wieku 20-39 lat w latach 2004-2023

Wyszczególnienie	2004	2023	zmiana	%
według województw				
Dolnośląskie	864	730	-135	-15,6
Kujawsko-pomorskie	619	492	-127	-20,5
Lubelskie	632	493	-138	-21,9
Lubuskie	304	235	-69	-22,6
Łódzkie	743	556	-187	-25,2
Małopolskie	999	921	-78	-7,8
Mazowieckie	1 537	1 417	-120	-7,8
Opolskie	318	225	-93	-29,2
Podkarpackie	628	532	-97	-15,4
Podlaskie	350	286	-65	-18,5
Pomorskie	669	622	-46	-7,0
Śląskie	1 405	1 022	-383	-27,3
Świętokrzyskie	365	276	-90	-24,5
Warmińsko-mazurskie	427	335	-92	-21,5
Wielkopolskie	1 035	901	-134	-13,0
Zachodniopomorskie	505	394	-112	-22,1
według kategorii hierarchiczno-funkcjonalnych miast i gmin				
A - ośrodki metropolitalne i ponadregionalne	2 295	1 604	-691	-16,6
A1 - wielka piątka	1 153	931	-223	-3,2
Gdańsk	189	145	-44	-10,5
Kraków	205	174	-30	0,2
Poznań	159	115	-44	-14,7
Warszawa	430	351	-80	0,1
Wrocław	170	146	-24	3,0
A2 - inne duże aglomeracje	1 141	673	-468	-29,8
Bydgoszcz	90	54	-36	-28,3
Katowice	531	309	-223	-31,1
Lublin	107	65	-42	-27,4
Łódź	212	123	-88	-30,4
Rybnik	97	57	-40	-31,1
Szczecin	105	66	-39	-24,4
B - ośrodki regionalne	708	418	-290	-28,3
C - ośrodki subregionalne	792	454	-338	-31,5
D - ośrodki lokalne	1 523	984	-539	-24,8
D1 - ośrodki lokalne (powiatowe)	1 111	714	-397	-25,0
D2 - ośrodki lokalne (niepowiatowe)	412	270	-142	-24,4
E - gminy podmiejskie	1 513	1 269	-244	-2,4

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Wyszczególnienie	2004	2023	zmiana	%
EA - gminy podmiejskie ośrodków metropolitalnych i ponadregionalnych	773	686	-87	5,3
EB - gminy podmiejskie ośrodków regionalnych	384	300	-83	-10,4
EC - gminy podmiejskie ośrodków subregionalnych	356	282	-74	-10,2
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	290	218	-72	-16,0
G - typowe wiejskie	1 912	1 496	-416	-14,2
Polska ogółem	9 034	6 444	-2590	-17,2

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

3.3.2. Zmiany według wieku i płci

Spadek lub wzrost młodej populacji był bardzo zróżnicowany, jeśli wziąć pod uwagę dokładniejszy podział na 5-letnie kategorie wieku (tabela 3.9). Najbardziej dotkliwy spadek dotyczył kategorii 20-24 lata (średnio w Polsce -46%), a w nieco mniejszym stopniu – kategorii 25-29 lat (-32%). Kategoria 30-34 lata w zasadzie utrzymała się (spadek o 3,4%), a wśród osób w wieku 35-39 lat wystąpił dość wysoki przyrost (ponad 26%). Takie zróżnicowania wynikają z przesuwania się wyżów i niżów demograficznych. Mają one bardzo silny wpływ m.in. na poziom dzietności ogólnej, gdyż najwięcej urodzeń przypada na kategorię 30-34 lata (34,8% z dominantą w wieku 30 lat – w roku 2004 dominanta wystąpiła dla wieku 26 lat).

Tabela 3.9. Zmiany w strukturze wieku młodej populacji w latach 2004-2023 według województw

Województwo	Liczba ludności w wieku (2023, tys.)					Zmiana (2004-2023, tys.)					Zmiana (2004-2023, %)				
	20-24	25-29	30-34	35-39	ogółem 20-39	20-24	25-29	30-34	35-39	ogółem 20-39	20-24	25-29	30-34	35-39	ogółem 20-39
Dolnośląskie	259	238	199	168	864	-134	-76	5	71	-135	-51,9	-31,9	2,3	42,3	-15,6
Kujawsko-pom.	182	165	144	128	619	-85	-57	-13	27	-127	-46,8	-34,2	-8,7	21,3	-20,5
Lubelskie	189	164	145	133	632	-87	-53	-16	17	-138	-45,8	-32,5	-10,8	13,0	-21,9
Lubuskie	92	83	69	60	304	-47	-32	-8	18	-69	-50,8	-38,9	-10,9	29,8	-22,6
Łódzkie	211	202	175	155	743	-103	-78	-26	19	-187	-48,6	-38,5	-14,7	12,0	-25,2
Małopolskie	290	265	233	211	999	-117	-55	25	69	-78	-40,4	-20,9	10,8	32,9	-7,8
Mazowieckie	425	424	373	315	1 537	-170	-114	23	141	-120	-39,9	-27,0	6,1	44,8	-7,8
Opolskie	90	82	74	72	318	-48	-34	-13	2	-93	-53,3	-41,7	-17,5	2,5	-29,2
Podkarpackie	183	165	146	134	628	-75	-48	-3	29	-97	-41,0	-28,9	-2,1	21,6	-15,4
Podlaskie	102	89	81	78	350	-47	-25	-4	12	-65	-45,7	-28,5	-5,1	14,8	-18,5
Pomorskie	192	181	158	137	669	-77	-42	16	57	-46	-40,0	-23,2	10,1	41,4	-7,0
Śląskie	401	375	326	302	1 405	-211	-158	-49	35	-383	-52,7	-42,0	-15,2	11,7	-27,3
Świętokrzyskie	107	97	84	76	365	-51	-36	-12	10	-90	-47,6	-37,2	-14,5	13,0	-24,5
Warmińsko-maz.	131	111	97	89	427	-63	-38	-9	17	-92	-48,0	-34,2	-9,0	19,5	-21,5
Wielkopolskie	302	282	243	208	1 035	-131	-81	4	74	-134	-43,3	-28,6	1,5	35,3	-13,0
Zachodniopom.	151	138	116	100	505	-76	-52	-11	27	-112	-50,2	-37,6	-9,3	26,6	-22,1
Polska ogółem	3 307	3 062	2 665	2 366	11 400	-1 520	-979	-91	624	-1 966	-46,0	-32,0	-3,4	26,4	-17,2

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Obserwowany ubytek młodych ludzi jeszcze bardziej wyostrzył dysproporcje płci szczególnie w kategorii 20-29 lat (tabela 3.10). W ośrodkach ‘wielkiej piątki’

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

wskaźnik feminizacji w tej grupie wieku wzrósł średnio o ponad 6 punktów procentowych (do 110,8, w tym w Krakowie do 112,0). W innych największych aglomeracjach pozostał w zasadzie na podobnym poziomie (wzrost o 0,4), a wyraźnie spadł w pozostałych kategoriach miast i gmin (najbardziej w gminach podmiejskich metropolitalnych i ponadregionalnych – o 2,9 do poziomu 96,3 kobiet na 100 mężczyzn). Również na typowych obszarach wiejskich niedopasowanie struktury płci pogłębiło się, osiągając w 2023 r. wskaźnik 90,7.

Zmiany tego wskaźnika w różnych klasyfikacjach i delimitacjach miast i gmin można też prześledzić w przestrzeni (ryc. 3.17-3.19) i w czasie (ryc. 3.20). Zdecydowano się na prezentację trzech kategorii wieku 20-24, 25-29 i 30-34 lata z uwagi na to, że te trzy grupy z powodu przesuwania się wyżów i niżów charakteryzuje spadek populacji. Bardziej dotkliwa depopulacja młodszych dorosłych wystąpiła na zachodzie i południowym wschodzie kraju, w pasie wyżyn, przy wschodnich krańcach kraju. W około 10% gmin, miast i MOF spadek był większy, niż 40%. W tym w 21 gminach spadek wyniósł ponad 50% (np. Wałbrzych, Złotoryja, Lubartów, Dęblin, Bełchatów, Dobrzeń Wielki, Stalowa Wola, Białowieża, Ustka, Dąbrowa Górnicza). Z kolei wzrosty były znacznie rzadsze (tylko 121 gmin w całym kraju – 5% ich całkowitej liczby). Z tego w 14 gminach odnotowano wzrost ponad 50%, a w dwóch (Kosakowo, Stawiguda) – powyżej 100%. W wielu miastach i gminach oraz MOF wskaźnik feminizacji spadł poniżej 80 kobiet na 100 mężczyzn. Wzrost liczby osób w wieku 20-34 lata wystąpił w zasadzie jedynie w nielicznych gminach podmiejskich i tylko wokół niektórych większych miast (Białystok, Bydgoszcz, Gdańsk-Gdynia, Kraków, Poznań, Szczecin, Warszawa, Wrocław).

Tabela 3.10. Zmiany liczby ludności w wieku 20-29 lat według płci w latach 2004-2023

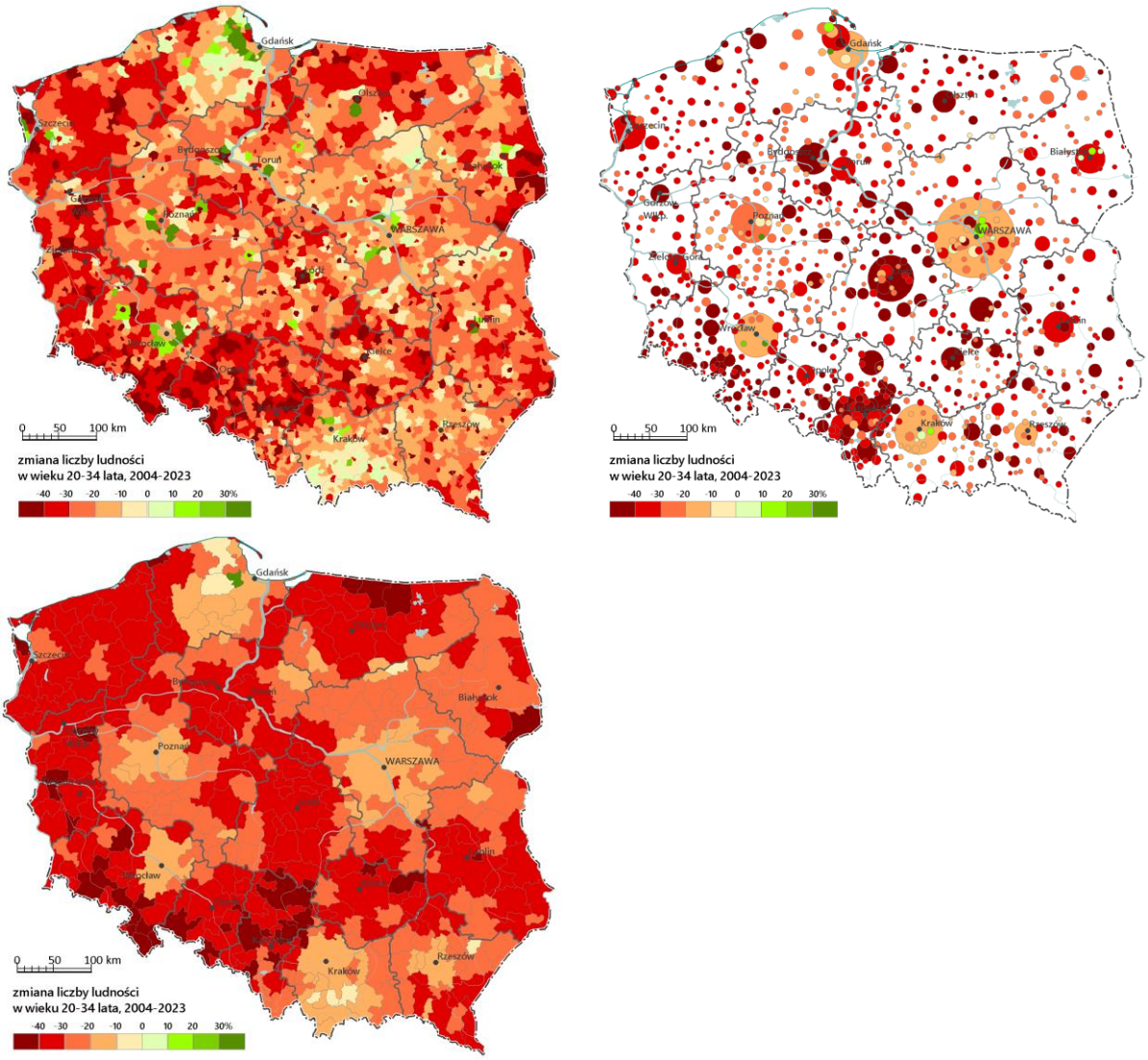
Województwo/kategoria	Zmiana liczby ludności w latach 2004-2023 według płci (w tys.)				Wskaźnik feminizacji (K/M x 100)		
	2004		2023				
	K	M	K	M	2004	2023	zmiana
Według województw							
Dolnośląskie	-102,3	-108,0	-41,7	-42,8	97,0	98,8	1,8
Kujawsko-pomorskie	-71,3	-70,5	-41,6	-40,1	97,4	94,9	-2,5
Lubelskie	-67,8	-72,3	-39,7	-39,6	93,6	93,4	-0,2
Lubuskie	-39,2	-39,8	-45,6	-44,7	96,4	94,7	-1,7
Łódzkie	-89,3	-90,8	-44,1	-43,3	96,4	95,0	-1,4
Małopolskie	-85,4	-87,0	-31,1	-31,1	98,3	98,4	0,0
Mazowieckie	-139,7	-144,3	-33,3	-33,6	97,9	98,5	0,5
Opolskie	-42,0	-39,9	-48,8	-46,7	100,6	96,5	-4,1

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Województwo/kategoria	Zmiana liczby ludności w latach 2004-2023 według płci (w tys.)				Wskaźnik feminizacji (K/M x 100)		
	2004		2023				
	K	M	K	M	2004	2023	zmiana
Podkarpackie	-60,9	-61,7	-35,8	-34,6	95,5	93,7	-1,8
Podlaskie	-35,0	-37,1	-37,8	-37,6	93,8	93,5	-0,3
Pomorskie	-58,0	-60,9	-31,3	-32,4	98,6	100,1	1,6
Śląskie	-185,0	-184,0	-48,1	-47,0	98,3	96,3	-2,0
Świętokrzyskie	-42,0	-45,2	-42,7	-42,6	92,6	92,4	-0,2
Warmińsko-mazurskie	-49,6	-51,0	-42,2	-41,1	94,9	93,2	-1,7
Wielkopolskie	-104,8	-106,8	-36,4	-36,1	97,2	96,7	-0,5
Zachodniopomorskie	-62,6	-64,8	-44,3	-44,0	96,0	95,4	-0,5
Według kategorii hierarchiczno-funkcjonalnych							
A - metropolitalne i ponadregionalne	-359,4	-367,0	-43,7	-45,8	102,6	106,6	3,9
A1 - wielka piątka	-149,1	-157,6	-35,9	-39,6	104,4	110,8	6,4
Gdańsk	-24,1	-26,8	-36,1	-41,1	102,1	110,7	8,7
Kraków	-25,7	-27,2	-34,2	-38,1	105,4	112,0	6,7
Poznań	-24,9	-26,0	-41,9	-45,7	104,2	111,5	7,3
Warszawa	-53,7	-54,7	-35,3	-38,0	106,0	110,7	4,7
Wrocław	-20,7	-22,9	-33,4	-37,7	102,3	109,3	7,1
A2 - inne duże aglomeracje	-210,4	-209,4	-51,7	-51,9	100,9	101,3	0,4
Bydgoszcz	-16,8	-16,3	-52,1	-51,4	102,2	100,7	-1,5
Katowice	-98,5	-99,3	-52,4	-52,4	99,2	99,2	0,0
Lublin	-20,3	-19,4	-50,7	-52,1	107,8	111,0	3,3
Łódź	-39,6	-38,9	-52,4	-52,7	102,4	103,2	0,8
Rybnik	-16,4	-17,0	-49,4	-49,5	96,5	96,6	0,0
Szczecin	-18,7	-18,5	-49,4	-50,0	102,3	103,5	1,2
B - ośrodki regionalne	-133,9	-132,0	-52,7	-52,3	100,8	100,0	-0,8
C - ośrodki subregionalne	-144,1	-145,3	-52,1	-51,1	97,3	95,3	-1,9
D - ośrodki lokalne	-234,2	-243,0	-44,5	-43,8	95,0	93,9	-1,1
D1 - ośrodki lokalne (powiatowe)	-172,8	-179,2	-44,9	-44,4	95,3	94,3	-0,9
D2 - ośrodki lokalne (niepowiatowe)	-61,4	-63,7	-43,3	-42,3	94,3	92,8	-1,5
E - gminy podmiejskie	-143,9	-137,9	-27,8	-25,9	97,2	94,7	-2,5
EA - ośrodków metropolit. i ponadregionalne	-65,6	-59,9	-24,7	-22,4	99,3	96,3	-2,9
EB - ośrodków regionalnych	-42,0	-42,1	-32,0	-30,8	96,0	94,2	-1,8
EC - ośrodków subregionalnych	-36,2	-36,0	-30,1	-28,1	94,2	91,6	-2,6
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	-32,4	-34,4	-33,0	-32,3	92,4	91,5	-0,9
G - typowe wiejskie	-187,1	-204,5	-29,3	-29,1	90,9	90,7	-0,3
Polska ogółem	-1 235,0	-1 264,0	-39,4	-39,1	96,9	96,4	-0,5

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

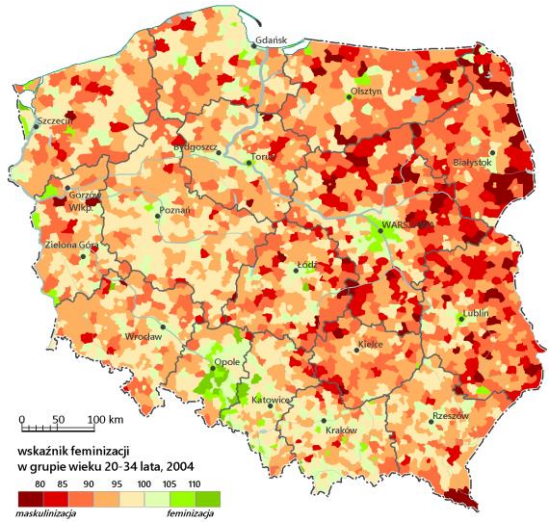

Ryc. 3.17. Zmiany liczby ludności w grupie wieku 20-34 lata w latach 2004-2023 w różnych jednostkach odniesienia (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne)

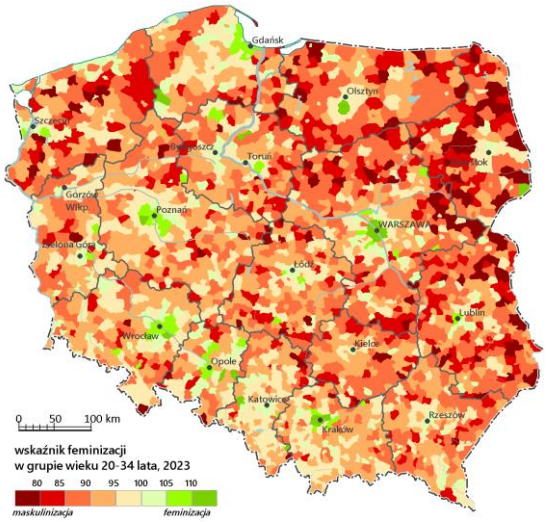
Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

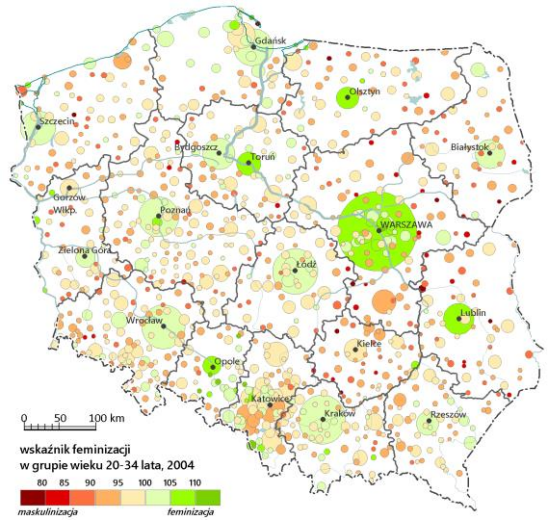
GMINY, 2004

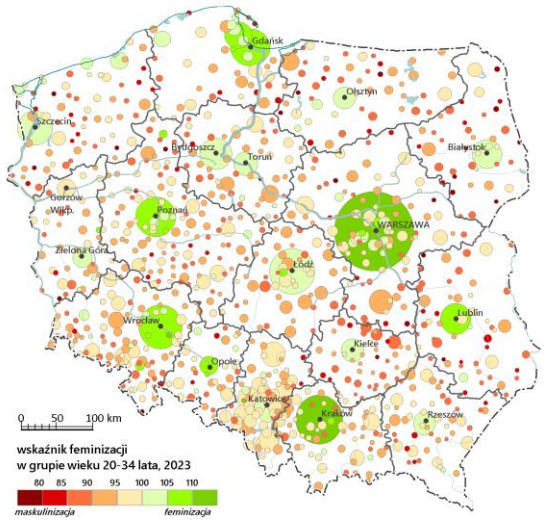
GMINY, 2023

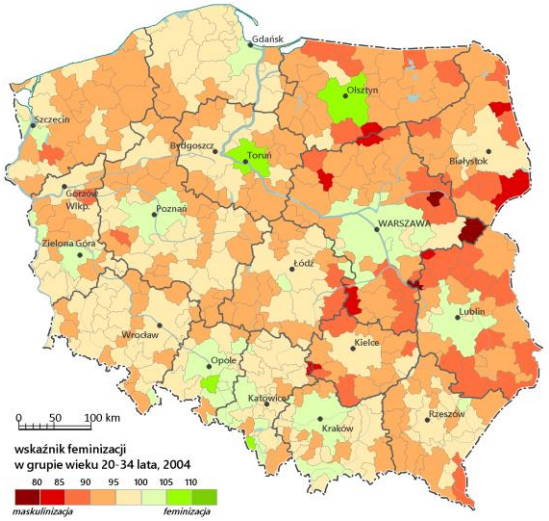
MIASTA, 2004

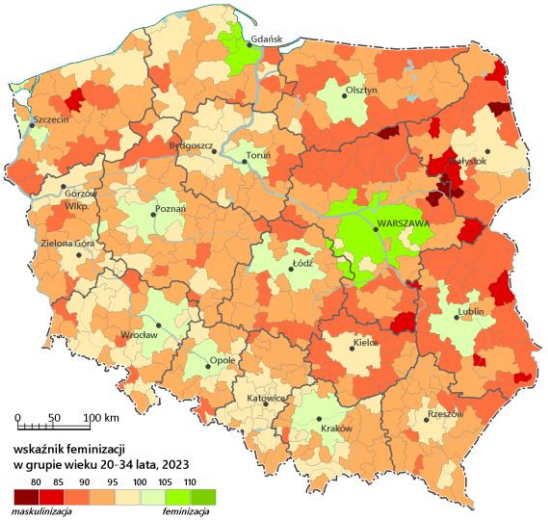
MIASTA, 2023

MOF, 2004

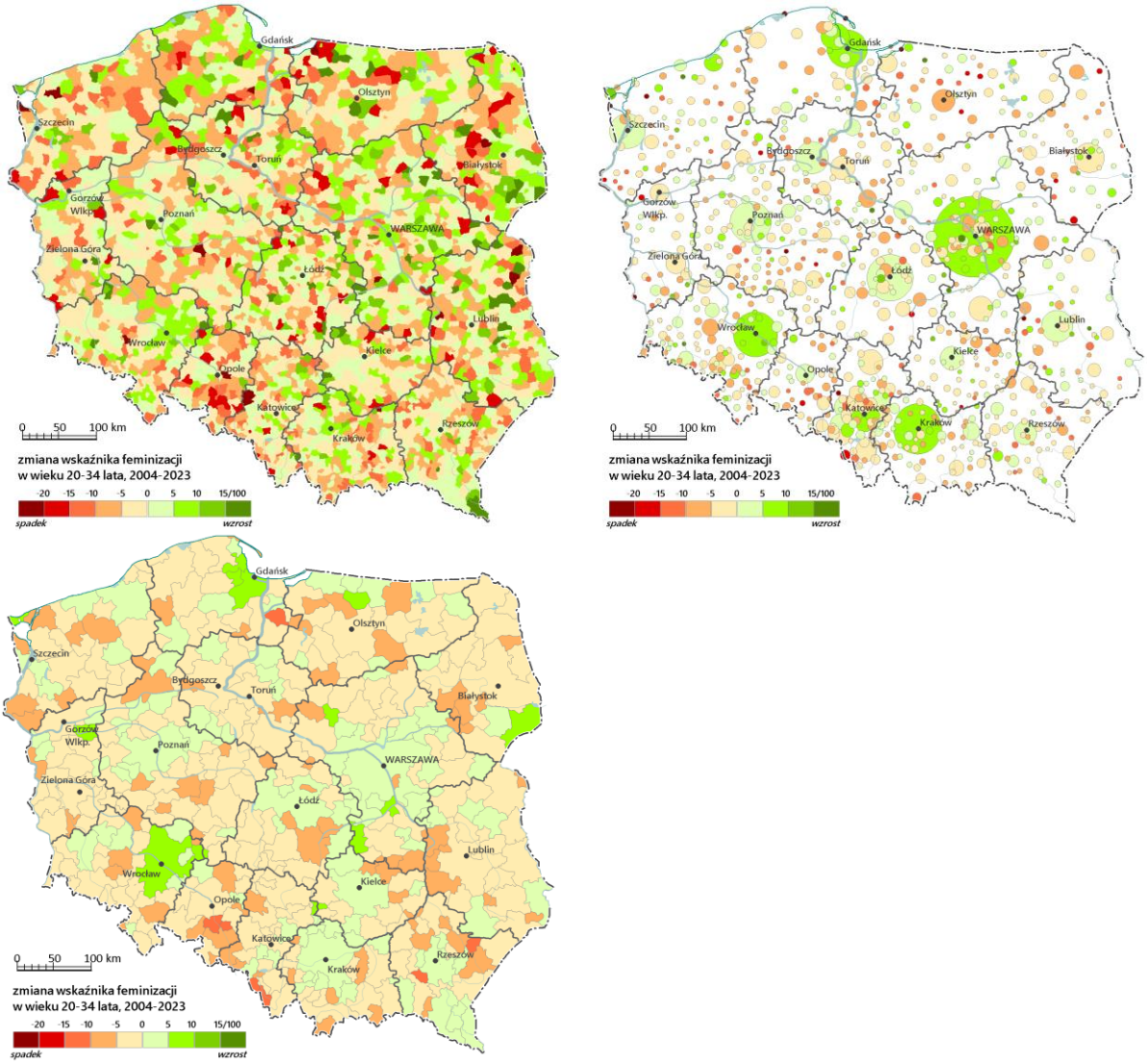
MOF, 2023

Ryc. 3.18. Porównanie wskaźnika feminizacji w grupie wieku 20-34 lata w latach 2004 i 2023 w różnych jednostkach odniesienia (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne)

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

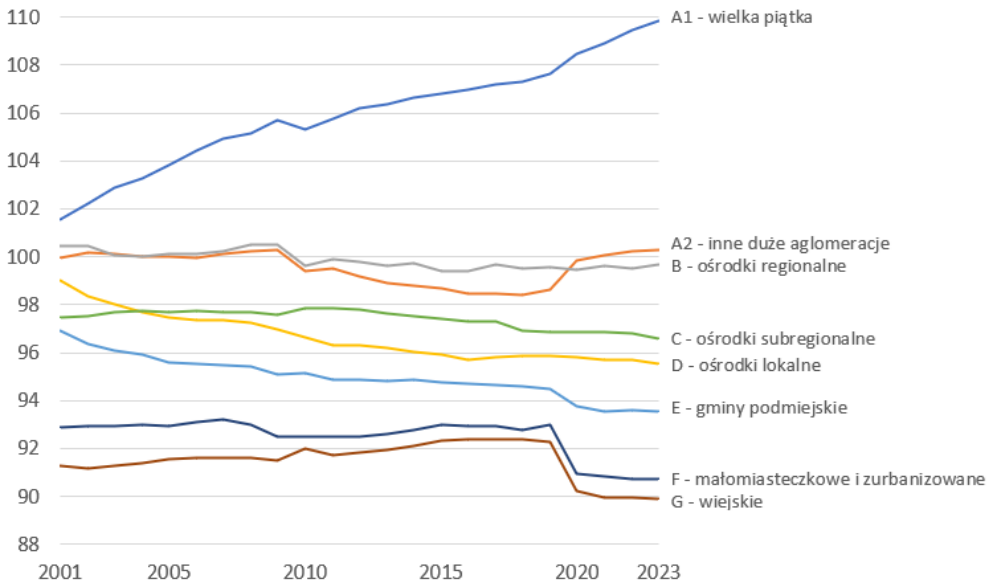
Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Ryc. 3.19 Zmiany wskaźnika feminizacji w grupie wieku 20-34 lata w latach 2004 i 2023 w różnych jednostkach odniesienia (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne)

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.20. Zmiany wskaźnika feminizacji w grupie wieku 20-34 lata w latach 2004-2023 w różnych kategoriach gmin

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

3.4. Problem nadmiernego odpływu młodych (20-39 lat)

3.4.1. Miasta i gminy

Bilans rejestrowanych migracji młodej populacji według kategorii funkcjonalno-osadniczych i województw przedstawiono w tabelach 3.11 i 3.12. Dodatnia efektywność migracyjna wystąpiła jedynie w przypadku ‘wielkiej piątki’, czyli Warszawy, Krakowa, Poznania, Trójmiasta i Wrocławia, a także w strefach podmiejskich większych miast. W latach 2014-2023 dodatnie saldo migracyjne osób w wieku 20-39 lat w ‘wielkiej piątce’ według rejestracji zameldowań wyniosło 176 tys. Liczba ta jest jednak znacząco wyższa, ponieważ spis powszechny z 2021 r. wykazał w tej grupie miast 121 tys. niezarejestrowanych migracji. W innym opracowaniu wykazywano (Śleszyński, 2024b), że w miastach ‘wielkiej piątki’ odnotowano „nagły” wzrost populacji kobiet w wieku 20-34 lata od 33% (Gdańsk) do 46% (Wrocław).

We wszystkich pozostałych kategoriach nastąpiła strata migracyjna, efektywnie największa w miastach subregionalnych i lokalnych, m.in. w Radomiu i Włocławku, a z mniejszych miast – m.in. w Chełmie, Koninie, Ostrowcu Świętokrzyskim czy Przemyślu (ryc. 3.21). W zasadzie trudno jest na mapie znaleźć mniejsze miasto z dodatnim wskaźnikiem efektywności.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 3.11. Bilans rejestrowanych migracji w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat według typów gmin

Kategoria gmin	Napływ 20-29 lat (tys.)	Napływ 30-39 lat (tys.)	Odpływ 20-29 lat (tys.)	Odpływ 30-39 lat (tys.)	Saldo 20-29 lat (tys.)	Saldo 30-39 lat (tys.)	Efektywność 20-29 lat (%)	Efektywność 30-39 lat (%)
A1 - wielka piątka	161	170	48	107	113	63	54,0	22,8
A2 - inne duże aglomeracje	90	90	71	108	19	-18	11,7	-9,2
B - ośrodki regionalne	60	60	48	73	13	-13	11,7	-9,5
C - ośrodki subregionalne	55	59	72	98	-17	-40	-13,0	-25,3
D - ośrodki lokalne	103	112	155	180	-53	-67	-20,4	-23,1
E - gminy podmiejskie	201	337	166	194	35	144	9,6	27,0
F - małomiasteczkowe i zurbaniz.	23	26	38	35	-14	-9	-23,3	-15,2
G - typowo wiejskie	166	179	262	238	-96	-59	-22,5	-14,2
Polska ogółem	859	1 034	859	1 034	0	0	0,0	0,0

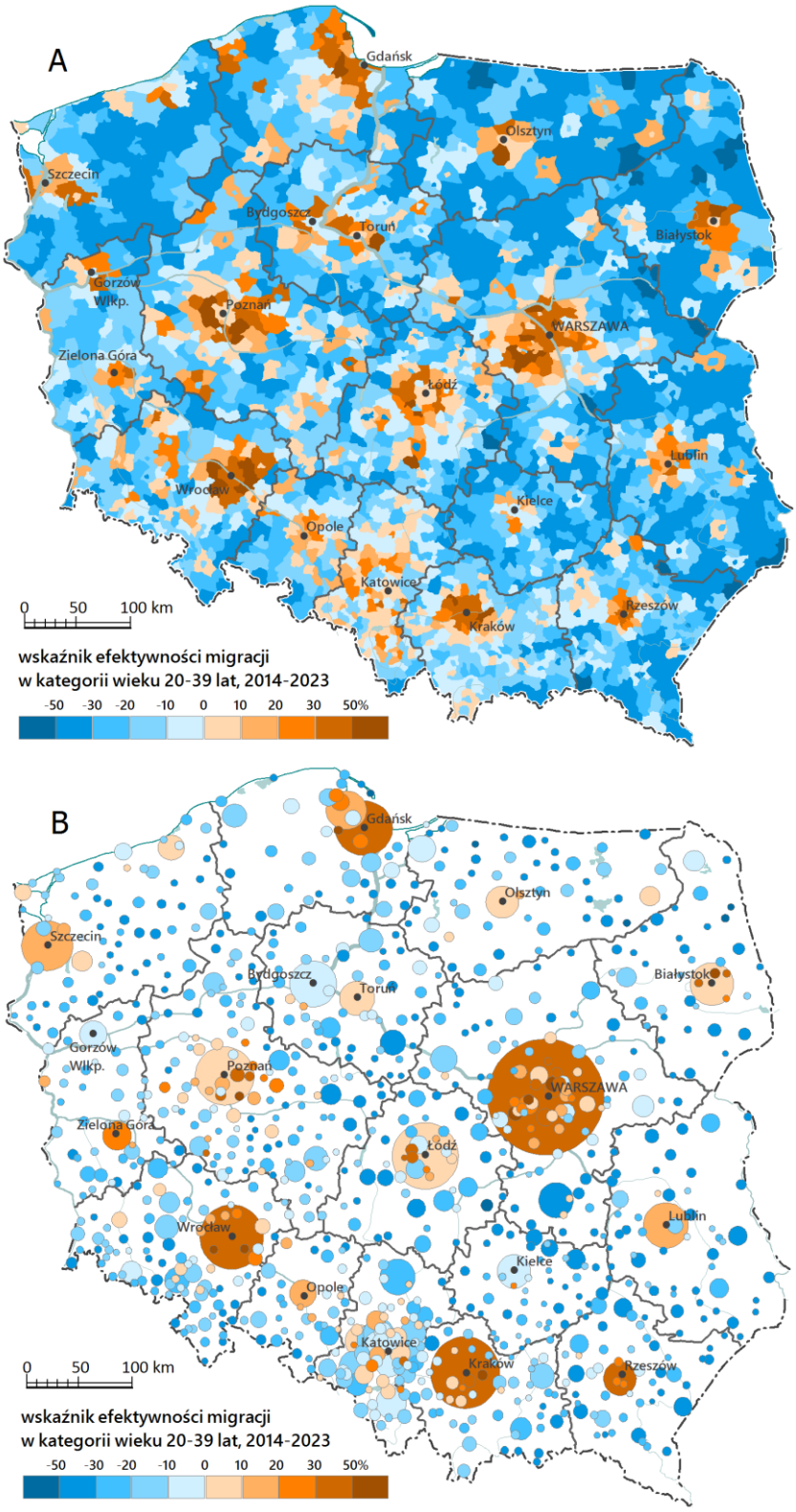
Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

Tabela 3.12. Bilans rejestrowanych migracji w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat według województw

Kategoria gmin	Napływ 20-29 lat (tys.)	Napływ 30-39 lat (tys.)	Odpływ 20-29 lat (tys.)	Odpływ 30-39 lat (tys.)	Saldo 20-29 lat (tys.)	Saldo 30-39 lat (tys.)	Efektywność 20-29 lat (%)	Efektywność 30-39 lat (%)
Dolnośląskie	72	93	58	79	15	13	11,3	7,8
Kujawsko-pomorskie	44	49	51	57	-8	-8	-7,9	-7,1
Lubelskie	43	50	60	70	-18	-20	-17,2	-16,5
Lubuskie	21	25	24	28	-4	-3	-8,5	-6,6
Łódzkie	44	51	50	60	-6	-9	-6,5	-7,8
Małopolskie	79	91	63	77	16	14	11,1	8,3
Mazowieckie	141	192	105	141	36	51	14,8	15,4
Opolskie	19	20	22	23	-4	-3	-9,0	-8,1
Podkarpackie	42	50	53	61	-11	-11	-12,0	-9,6
Podlaskie	27	28	34	35	-7	-7	-11,6	-11,7
Pomorskie	67	76	52	65	15	12	12,8	8,4
Śląskie	89	105	93	114	-5	-9	-2,6	-4,2
Świętokrzyskie	20	23	31	34	-10	-11	-20,6	-18,9
Warmińsko-mazurskie	31	35	42	44	-11	-10	-15,2	-12,2
Wielkopolskie	85	102	80	98	5	4	3,0	1,8
Zachodniopomorskie	36	43	40	46	-3	-3	-4,5	-3,7
Polska ogółem	859	1 034	859	1 034	0	0	0,0	0,0

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.21. Efektywność rejestrowanych migracji w gminach w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat

A – gminy ogółem, B - gminy miejskie i miejsko-wiejskie

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

3.4.2. Miejskie obszary funkcjonalne (MOF)

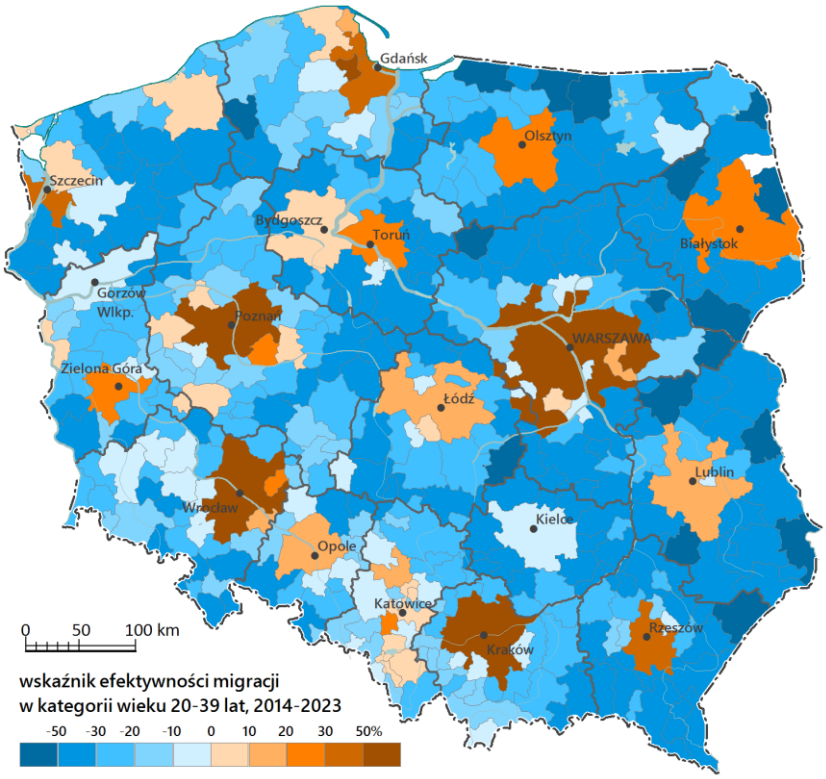
W przypadku MOF zsumowany wskaźnik efektywności był dodatni jedynie w województwach ‘wielkiej piątki’ (dolnośląskie, małopolskie, mazowieckie, pomorskie, wielkopolskie) (tabela 3.13). We wszystkich pozostałych wskaźnik ten był ujemny, najbardziej w świętokrzyskim (-30,3%). Mapa efektywności wskazuje na dodatni bilans migracyjny w zasadzie jedynie w MOF stolic województw (ryc. 3.22).

Tabela 3.13. Bilans rejestrowanych migracji w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat według województw i MOF (bez przemeldowań wewnątrz MOF, MOF przyporządkowane na podstawie lokalizacji miasta węzłowego)

Kategoria gmin	Napływ 20-29 lat (tys.)	Napływ 30-39 lat (tys.)	Odpływ 20-29 lat (tys.)	Odpływ 30-39 lat (tys.)	Saldo 20-29 lat (tys.)	Saldo 30-39 lat (tys.)	Efektywność 20-29 lat (%)	Efektywność 30-39 lat (%)
Dolnośląskie	51	59	36	45	15	13	16,7	12,9
Kujawsko-pomorskie	25	25	32	32	-8	-8	-13,2	-13,2
Lubelskie	25	26	42	46	-18	-20	-26,5	-27,5
Lubuskie	14	16	17	19	-4	-3	-12,0	-10,0
Łódzkie	26	27	32	36	-6	-9	-10,1	-13,6
Małopolskie	55	58	39	44	16	14	16,9	13,8
Mazowieckie	94	118	58	67	36	51	23,7	27,7
Opolskie	12	12	16	16	-4	-3	-13,1	-12,0
Podkarpackie	25	28	37	39	-11	-11	-18,5	-15,9
Podlaskie	15	14	23	21	-7	-7	-18,7	-21,3
Pomorskie	48	51	33	39	15	12	18,8	13,1
Śląskie	62	71	66	81	-5	-9	-3,8	-6,1
Świętokrzyskie	12	12	22	23	-10	-11	-31,0	-30,3
Warmińsko-mazurskie	19	20	30	30	-11	-10	-22,3	-19,4
Wielkopolskie	52	55	47	51	5	4	4,9	3,3
Zachodniopomorskie	26	28	29	32	-3	-3	-6,1	-5,4
Polska ogółem	561	620	561	620	0	0	0,0	0,0

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 3.22. Efektywność rejestrowanych migracji w MOF w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

3.5. Podsumowanie

W rozdziale przedstawiono wyniki delimitacji według różnych założeń, w tym podejść metodycznych i sposobów prezentacji (zmiennej wyjaśniającej zmianę ilościową lub jakościową, okresu porównawczego, jednostki odniesienia terytorialnego, sposobu pomiaru zmian liczby ludności miedzy dwoma lub więcej przekrojami czasu). Wydaje się, że dla celów opracowania, tj. identyfikacji i wyjaśnienia roli odpływu w depopulacji optymalne będzie zaproponowanie dalszej delimitacji i jej typologii w oparciu o gminy i miejskie obszary funkcjonalne (MPF). Pozwoli to na większą elastyczność i utylitarność wdrożeniową, zwłaszcza dla potrzeb monitoringu zmian różnego typu, nie tylko demograficznych.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

4. Typologia regionów depopulacyjno-migracyjnych

4.1 Wprowadzenie

Dla celów opracowania przyjęto dwuetapową procedurę wyznaczenia regionów depopulacyjno-migracyjnych:

1. w pierwszej kolejności wyznaczono obszary (gminy, miasta, MOF) wyludniające się w skali całej populacji. Daje to orientację co do negatywnych zmian ludnościowych, mających główne znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Analizę przeprowadzono według różnych sposobów identyfikacji i pomiaru wyludnienia oraz w różnych okresach, co daje szerszy pogląd na ocenę zjawiska;
2. w drugiej kolejności wyznaczono obszary (gminy, MOF), w których występował nadmierny odpływ ludzi młodych (20-39 lat). Zjawisko to zdefiniowano jako sytuację, w której odpływ w tej kategorii wieku przeważa nad napływem, a efektywność jest większa, niż 10%. Nie analizowano miast ze względu na różnice w bazach danych oraz przyjęto krótszy okres 2014-2023 ze względu na dostępność danych, jak też silniejsze ujawnienie się drenażu tej kategorii wieku w ostatniej dekadzie, pozwalające na bardziej miarodajną i współczesną delimitację.

Powiązanie ze sobą obydwu powyższych sposobów identyfikacji daje w efekcie ostateczną typologię, będącą podstawą do dalszych analiz i charakterystyk. Zastosowano ją odrębnie dla miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF), miast i gmin. Takie rozwiązanie ma walor komplementarności i umożliwia stosowanie różnych delimitacji dla różnych celów. W tym zastosowanie MOF umożliwia analizę w tzw. dziennych systemach miejskich, czyli regionach dojazdów do pracy i usług. Wyróżniono ją w pierwszej kolejności, gdyż jako jedyna bazuje na całkowitej liczbie ludności bez uwzględnienia migracji i może stanowić najbardziej ogólne podejście metodyczne w delimitacji.

4.2 Depopulacja całkowita według miejskich obszarów funkcjonalnych

Na podstawie przeprowadzonych analiz można dokonać typologii i delimitacji głównych procesów demograficznych w Polsce. Na mapie na ryc. 4.1 przedstawiono klasyfikację MOF ze względu na spełnienie tych samych kryteriów i warunków depopulacji, jaką zastosowano w rozdziale 3, tj. spadku liczby ludności w latach

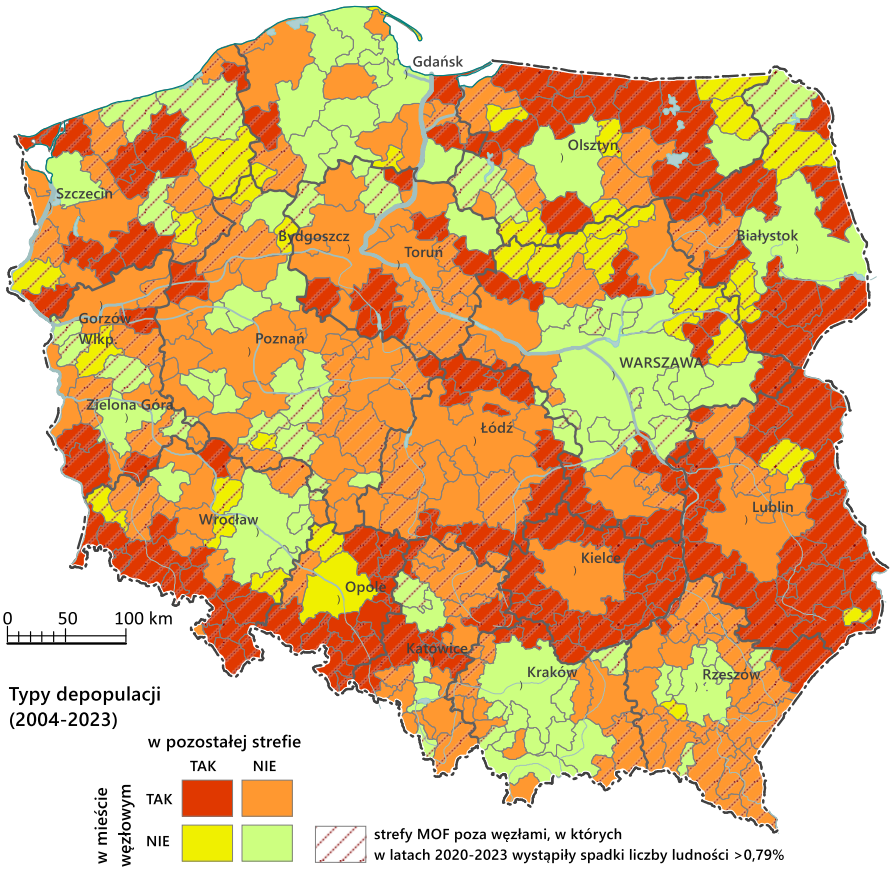
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

2004-2023 o co najmniej 5% oraz wystąpienia tego procesu w co najmniej 10 rocznikach z okresu 2004-2023. Najpierw wybrano te MOF, w których zostały spełnione obydwa warunki ilościowe (było ich łącznie 239), a następnie przeprowadzono podobne obliczenia odrębnie dla miast węzłowych i stref poza nimi. Na tej podstawie można wyróżnić teoretycznie 4 typy, w których w węźle o strefie występuje odpowiednio: spadek i spadek, spadek i wzrost, wzrost i spadek, wzrost i wzrost. Okazuje się, że w rzeczywistości wystąpiły tylko trzy typy:

- depopulacja zarówno w węźle, jak i strefie zewnętrznej (148 MOF) – był to najbardziej powszechny typ depopulacji, występujący na niemal całej „ścianie wschodniej", przy granicy z obwodem kaliningradzkim, w pasie wyżyn (od Opola po Chełm i Zamość), w regionie sudeckim (góry i przedgórze) oraz w innych bardziej izolowanych miejscach w różnych częściach kraju;
- depopulacja w węźle przy jej braku w strefie zewnętrznej (63 MOF) – liczba tych jednostek jest ponad dwukrotnie mniejsza, ale są one większe pod względem powierzchni i stąd zajmują porównywalną część kraju. Regiony te występują w całej Polsce;
- depopulacja w strefie zewnętrznej przy jej braku w węźle (28 MOF) – są to zgrupowania liczące na ogół po kilka MOF w różnych częściach kraju, m.in. na pograniczu Mazowsza i Mazur, między Warszawą i Białymstokiem, na Opolszczyźnie (w tym aglomeracja Opola – co jednak nie musi być zgodne z rzeczywistością z uwagi na aneksję terytorialną stolicy województwa w 2017 r. i „przesunięcie" ok. 10 tys. mieszkańców ze strefy do miasta), wschodnich krańcach Mazur (Gołdap, Olecko, Augustów) czy na Pomorzu Środkowym (Szczecinek).

Istotne jest, że gdyby do analizy typologicznej wziąć pod uwagę krótszy okres, do wyludniających się stref zewnętrznych spełniających obydwa kryteria (sumarycznego spadku i jego systematyczności) weszłoby znacznie więcej MOF. Na ryc. 4.2 ukośną szrafurą zaznaczono te MOF, które weszłyby do wspomnianej pierwszej grupy (depopulacja zarówno w węźle, jak i strefie zewnętrznej). Były to aż 65 MOF, w tym m.in. (według malejącej liczby ludności) Częstochowa, Rybnik, Kalisz, Włocławek (wszystkie powyżej 200 tys. mieszkańców), Stalowa Wola, Piotrków Trybunalski, Elbląg i Krosno (powyżej 150 tys. mieszkańców).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 4.1. Delimitacja i typologia depopulacyjnych MOF (2004-2023)

Uwaga: analiza nie uwzględnia zmian terytorialnych między gminami, w tym miastami, m.in. znacznego poszerzenia Rzeszowa (2006-2010) i (Opola (2017), a ponadto w mniejszym stopniu Białegostoku (2006), Koszalina (2010), Ostrołęki (2018), Chełma (2023) i Słupska (2023). Ponieważ włączane były obszary podmiejskie na ogół wysokiej pozytywnej dynamice ludności, wpływało to na spadek znaczenia depopulacji. Ponadto Zieloną Górę rozpatrywano jako jedno miasto w całym okresie (tj. wraz z gminą wiejską 2004-2014).

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Podstawowe dane o powyższej wynikowej typologii zestawiono w tabeli 4.1. Obliczono liczby MOF w poszczególnych kategoriach oraz ubytek liczby ludności w latach 2004-2023. Łącznie zdelimitowane MOF straciły w tym okresie 1,7 mln mieszkańców, co stanowiło nieco ponad 10% ich populacji. Najsilniejsze ubytki odnotowano w kategorii MOF z węzłami-najmniejszymi miastami (F i G – małomiasteczkowe i zurbanizowane oraz przejściowe miejsko-wiejskie[36] (ponad

[36] MOF nie są jednorodne, nawet najmniejsze mają po kilka gmin, najczęściej różnych typów. Uznano, że w tym przypadku ostatnią kategorię lepiej nazwać „przejściowe miejsko-wiejskie”, nawiązując do powszechnie i od dawna stosowanej

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

12%). Bardziej szczegółowa, dodatkowa analiza wskazuje (tabela 4.2), że najsilniejsze wyludnianie odnotowano w MOF Bytomia, Sosnowca i Wałbrzycha, a z mniejszych ośrodków – Brańska, Dąbrowy Białostockiej, Górowa Iławieckiego, Hrubieszowa, Hajnówki, Siemiatycz, Żychlina, Dęblina, Kosowa Lackiego – powyżej 15%, a niekiedy około 25%. Ponadto, pomimo że w 27 strefach zewnętrznych odnotowano przyrost ludności, spadek w głównym mieście był tak duży, że przesądziło to o kwalifikacji do regionu depopulacyjnego. Stało się tak zwłaszcza w Pabianicach, Radomiu i Legnicy, w których wskutek suburbanizacji strefy zewnętrzne wzrosły nawet ponad 10% (w Pabianicach – o 34%).

Na zakończenie tej części przedstawiono regionalizację współczesnej depopulacji w Polsce (ryc. 4.2). Jest to najbardziej ogólna synteza identyfikowanych i analizowanych w niniejszym i poprzednim rozdziale procesów. Dodatkowym elementem na tle wykonanych analiz jest zamieszczenie obszarów wzrostu. Na mapie wyróżniono 21 obszarów wzrostu i 15 obszarów depopulacji. Ich granice celowo są orientacyjne, gdyż obszary te mają tendencję do rozrostu (spadkowe) i kurczenia się (wzrostowe). W obszarach wzrostu mieści się tradycyjnie już „wielka piątka", ale także kilka mniejszych ośrodków (Bydgoszcz z Toruniem, Koszalin z Kołobrzegiem, Olsztyn, Lublin, Białystok, Ostrów Wielkopolski z Kaliszem, Zielona Góra, Szczecin, Rzeszów, Żywiecczyzna). W przypadku co najmniej trzech ośrodków „wielkiej piątki" można sądzić, że nie tylko aglomeracje, ale także dalej położone od nich części województw można uznać za wzrostowe (obszar krakowsko-sądecki, poznańsko-wielkopolski, trójmiejsko-kaszubski), jakkolwiek powiązania funkcjonalne nie zawsze są tam silne.

W przypadku regionów depopulacyjnych można mówić o stosunkowo dużej inercji w stosunku do znanych wcześniejszych delimitacji (Eberhardt, 1989; Rosner, 2000; Bański, 2002; Węcławowicz i in., 2006; Śleszyński i in., 2017). Cechuje je przede wszystkim peryferyjne położenie, także w postaci tzw. peryferii wewnętrznych (Śleszyński i in., 2020). Dwa ośrodki wielkomiejskie (Łódź, konurbacja katowicka) są również identyfikowane jako problemowe i depopulacyjne, w części jeszcze od lat 80. ubiegłego wieku (Krzysztofik i in., 2011).

koncepcji kontinuum miejsko-wiejskiego, w którym granica między dużą wsią a małym miastem jest nieostra (Kiełczewska-Zaleska, 1972; Sokołowski, 1999; Konecka-Szydłowska, 2018).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

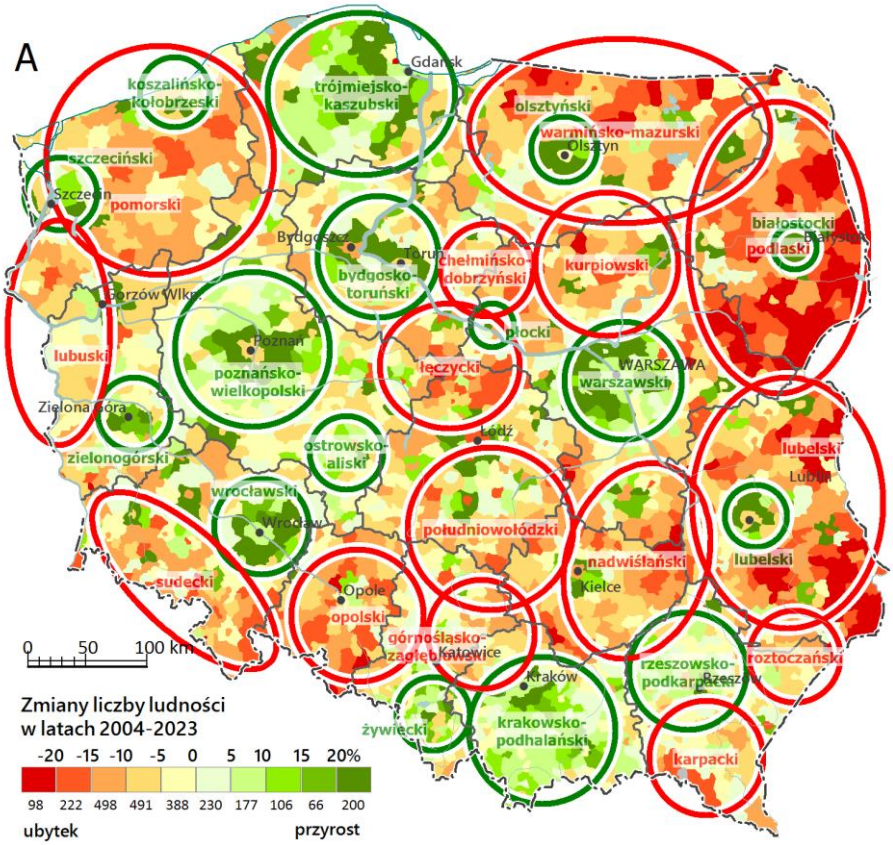
Tabela 4.1. Charakterystyka typologii miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF)

Kategoria wg węzłów	Spełnienie kryteriów delimitacji według stref			Ogółem
	węzeł tak, strefa tak	węzeł tak, strefa nie	węzeł nie, strefa tak	
Liczba				
A - ośrodki metropolitalne i ponadregionalne	5	5		10
B - ośrodki regionalne	1	5	1	7
C - ośrodki subregionalne	17	10	1	28
D - ośrodki lokalne	110	38	19	167
E - ośrodki podmiejskie	3	5		8
F - ośrodki małomiasteczkowe i zurbanizowane	4		1	5
G - ośrodki przejściowe miejsko-wiejskie	8		6	14
Ogółem	148	63	28	239
Liczba ludności w 2023 r. (tys.)				
A - ośrodki metropolitalne i ponadregionalne	1 978	1 640		3 618
B - ośrodki regionalne	210	1 449	291	1 950
C - ośrodki subregionalne	2 006	1 395	96	3 497
D - ośrodki lokalne	4 439	1 919	737	7 094
E - ośrodki podmiejskie	83	206		289
F - ośrodki małomiasteczkowe i zurbanizowane	62		11	73
G - ośrodki przejściowe miejsko-wiejskie	127		112	239
Ogółem	8 905	6 609	1 247	16 761
Ubytek ludności w latach 2004-2023 (tys.)				
A - ośrodki metropolitalne i ponadregionalne	-1 804	-143		-414
B - ośrodki regionalne	1 566	-122	-20	-177
C - ośrodki subregionalne	1 928	-101	-7	-337
D - ośrodki lokalne	-4 369	-130	-59	-693
E - ośrodki podmiejskie	-30	-12		-26
F - ośrodki małomiasteczkowe i zurbanizowane	47		-1	-9
G - ośrodki przejściowe miejsko-wiejskie	7 698		-11	-29
Ogółem	-8 905	-508	-98	-1 686
Ubytek ludności w latach 2004-2023 (%)				
A - ośrodki metropolitalne i ponadregionalne	-13,7	-8,7		-11,4
B - ośrodki regionalne	-16,8	-8,4	-6,8	-9,1
C - ośrodki subregionalne	-11,5	-7,2	-6,8	-9,6
D - ośrodki lokalne	-11,4	-6,8	-8,0	-9,8
E - ośrodki podmiejskie	-16,8	-5,8		-9,0
F - ośrodki małomiasteczkowe i zurbanizowane	-13,0		-12,2	-12,9
G - ośrodki przejściowe miejsko-wiejskie	-13,9		-9,8	-12,0

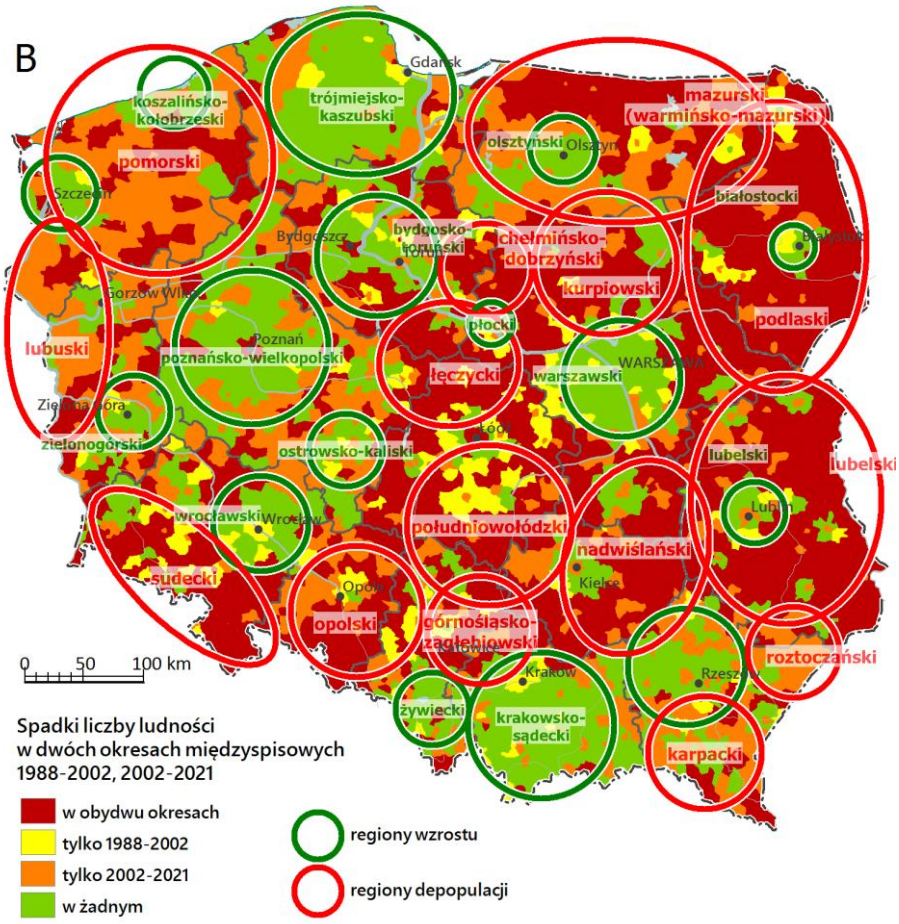
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Kategoria wg węzłów	Spełnienie kryteriów delimitacji według stref			Ogółem
	węzeł tak, strefa tak	węzeł tak, strefa nie	węzeł nie, strefa tak	
Ogółem	-12,1	-7,7	-7,8	-10,1

Źródło: opracowanie własne.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 4.2. Regionalizacja obszarów wzrostu i depopulacji w Polsce w dwóch ujęciach: A – na podstawie spadku lub wzrostu liczby ludności; B – na podstawie chronologii spadku

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4.2. Wykaz zdelimitowanych depopulacyjnych miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) według województw i kategorii miast-ośrodków węzłowych

MOF według województw i kategorii węzłów	Spełnienie kryteriów w latach 2004-2023				Rejestrowana liczba ludności						Zmiana liczby ludności w latach 2004-2023					
	ubytek ludności >5%		10 i więcej roczników z ubytkiem		ogółem		węzeł		Strefa		w tys.			w %		
	węzeł	strefa	węzeł	strefa	2004	2023	2004	2023	2004	2023	ogółem	Węzeł	strefa	ogółem	węzeł	Strefa
DOLNOŚLĄSKIE					1 437	1278,9	716,2	609,7	720,7	669,2	-158,0	-106,5	-51,5	-11,0	-14,9	-7,2
B - ośrodki regionalne					209,9	174,8	127,6	100,3	82,4	74,5	-35,2	-27,3	-7,9	-16,8	-21,4	-9,6
Wałbrzych	+	+	+	+	209,9	174,8	127,6	100,3	82,4	74,5	-35,2	-27,3	-7,9	-16,8	-21,4	-9,6
C - ośrodki subregionalne					429,5	393,6	254,3	219,9	175,2	173,6	-36,0	-34,4	-1,6	-8,4	-13,5	-0,9
Jelenia Góra	+	+	+	+	185,2	165,1	87,6	75,1	97,6	90,0	-20,1	-12,5	-7,6	-10,9	-14,3	-7,8
Legnica	+		+		139,4	128,9	106,1	91,9	33,3	36,9	-10,5	-14,2	3,7	-7,6	-13,4	11,0
Świdnica	+		+		104,9	99,6	60,5	52,9	44,4	46,7	-5,3	-7,7	2,3	-5,1	-12,7	5,3
D - ośrodki lokalne					741,1	659,2	313,3	270,4	427,9	388,7	-82,0	-42,9	-39,1	-11,1	-13,7	-9,1
Bystrzyca Kłodzka	+	+	+	+	27,5	24,0	10,6	8,9	16,9	15,0	-3,6	-1,7	-1,9	-13,0	-15,6	-11,3
Chojnów	+		+		23,9	21,8	14,5	12,4	9,4	9,5	-2,0	-2,1	0,1	-8,5	-14,8	1,2
Dzierżoniów	+	+	+	+	98,4	87,6	34,9	30,6	63,5	57,0	-10,7	-4,3	-6,5	-10,9	-12,2	-10,2
Góra	+	+	+	+	29,2	25,7	12,7	10,7	16,6	15,0	-3,5	-2,0	-1,6	-12,1	-15,6	-9,5

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

MOF według województw i kategorii węzłów	Spełnienie kryteriów w latach 2004-2023				Rejestrowana liczba ludności						Zmiana liczby ludności w latach 2004-2023					
	ubytek ludności >5%		10 i więcej roczników z ubytkiem		ogółem		węzeł		Strefa		w tys.			w %		
	węzeł	strefa	węzeł	strefa	2004	2023	2004	2023	2004	2023	ogółem	Węzeł	strefa	ogółem	węzeł	Strefa
Jawor	+		+		37,2	33,9	24,5	20,5	12,7	13,4	-3,3	-4,0	0,7	-8,8	-16,2	5,4
Kamienna Góra	+	+	+	+	46,8	40,3	21,7	17,1	25,1	23,2	-6,5	-4,6	-1,9	-13,8	-21,1	-7,6
Kłodzko	+	+	+	+	50,3	45,3	28,5	24,8	21,7	20,5	-5,0	-3,7	-1,2	-9,9	-13,1	-5,7
Kudowa-Zdrój	+		+		12,1	11,2	10,3	9,3	1,9	2,0	-0,9	-1,0	0,1	-7,3	-9,7	5,6
Lądek-Zdrój	+	+	+	+	16,9	14,2	6,3	4,9	10,6	9,3	-2,6	-1,4	-1,3	-15,6	-21,4	-12,2
Lubań	+	+	+	+	63,2	56,5	22,4	19,5	40,8	37,0	-6,6	-2,8	-3,8	-10,5	-12,7	-9,3
Nowa Ruda	+	+	+	+	46,5	39,4	24,7	20,4	21,8	19,0	-7,1	-4,3	-2,8	-15,2	-17,3	-12,8
Polanica-Zdrój	+	+	+	+	19,5	16,8	7,0	5,9	12,6	10,9	-2,7	-1,0	-1,7	-13,8	-14,8	-13,3
Strzelin		+	+	+	39,1	36,8	12,3	11,9	26,9	24,8	-2,4	-0,4	-2,0	-6,1	-2,9	-7,5
Świeradów-Zdrój	+	+	+	+	13,8	12,1	4,6	4,0	9,2	8,1	-1,7	-0,6	-1,1	-12,1	-13,5	-11,5
Wołów		+	+	+	31,3	29,3	12,3	12,0	19,0	17,3	-2,0	-0,3	-1,7	-6,3	-2,0	-9,1
Ząbkowice Śląskie	+	+	+	+	65,1	56,5	16,3	14,2	48,7	42,3	-8,5	-2,1	-6,4	-13,1	-12,8	-13,2
Zgorzelec	+	+	+	+	86,4	77,4	33,3	28,9	53,1	48,4	-9,0	-4,3	-4,6	-10,4	-13,1	-8,7
Złotoryja	+	+	+	+	34,1	30,2	16,6	14,2	17,5	16,0	-3,9	-2,4	-1,5	-11,5	-14,5	-8,6
E - gminy podmiejskie					32,7	29,0	16,9	14,9	15,8	14,1	-3,7	-2,0	-1,7	-11,3	-11,8	-10,8
Strzegom	+	+	+	+	32,7	29,0	16,9	14,9	15,8	14,1	-3,7	-2,0	-1,7	-11,3	-11,8	-10,8
G – wiejskie					23,6	22,4	4,1	4,1	19,5	18,3	-1,2	0,0	-1,2	-5,0	1,1	-6,3
Nowogrodziec		+	+	+	23,6	22,4	4,1	4,1	19,5	18,3	-1,2	0,0	-1,2	-5,0	1,1	-6,3
KUJAWSKO-POMORSKIE					932,1	854,3	452,0	394,7	480,1	459,6	-77,8	-57,3	-20,5	-8,3	-12,7	-4,3
B - ośrodki regionalne					237,8	212,6	120,4	100,8	117,5	111,8	-25,2	-19,6	-5,6	-10,6	-16,3	-4,8
Włocławek	+		+	+	237,8	212,6	120,4	100,8	117,5	111,8	-25,2	-19,6	-5,6	-10,6	-16,3	-4,8
C - ośrodki subregionalne					302,5	276,4	177,5	156,0	125,0	120,3	-26,1	-21,4	-4,7	-8,6	-12,1	-3,7
Grudziądz	+		+		145,3	134,6	99,8	88,7	45,4	46,0	-10,6	-11,2	0,6	-7,3	-11,2	1,2
Inowrocław	+	+	+	+	157,2	141,7	77,6	67,4	79,6	74,4	-15,5	-10,3	-5,2	-9,9	-13,2	-6,6
D - ośrodki lokalne					391,8	365,3	154,2	137,8	237,7	227,5	-26,5	-16,3	-10,2	-6,8	-10,6	-4,3
Chełmno	+		+		40,5	38,5	20,6	18,1	19,9	20,4	-2,0	-2,5	0,5	-5,0	-12,3	2,5
Ciechocinek	+		+	+	16,0	15,1	10,9	10,2	5,1	4,9	-0,9	-0,7	-0,2	-5,8	-6,6	-4,1
Golub-Dobrzyń	+		+		29,8	28,3	13,0	11,3	16,7	17,0	-1,5	-1,8	0,3	-5,0	-13,6	1,7
Lipno	+		+	+	44,0	41,4	14,9	13,4	29,1	28,0	-2,5	-1,5	-1,1	-5,8	-10,0	-3,6
Mogilno	+		+	+	33,6	31,7	12,5	11,0	21,1	20,8	-1,9	-1,5	-0,3	-5,6	-12,3	-1,5
Nakło nad Notecią	+		+		39,1	36,7	19,5	17,0	19,6	19,7	-2,4	-2,5	0,1	-6,2	-12,8	0,4
Nowe	+	+	+	+	17,2	15,7	6,3	5,4	11,0	10,3	-1,5	-0,9	-0,7	-8,9	-13,7	-6,2
Radziejów	+	+	+	+	29,2	26,1	5,8	5,1	23,4	21,1	-3,0	-0,7	-2,3	-10,4	-12,9	-9,7
Rypin	+	+	+	+	44,5	41,2	16,6	15,4	27,9	25,8	-3,3	-1,2	-2,1	-7,4	-7,1	-7,5
Strzelno	+	+	+	+	17,3	15,4	6,1	5,2	11,3	10,2	-1,9	-0,8	-1,1	-11,1	-13,7	-9,6
Wąbrzeźno	+	+	+	+	35,1	32,4	14,0	12,9	21,1	19,5	-2,7	-1,1	-1,6	-7,6	-7,7	-7,5
Żnin	+	+	+	+	45,6	42,8	14,1	13,0	31,5	29,8	-2,8	-1,1	-1,8	-6,2	-7,7	-5,6
LUBELSKIE					1 480	1 322	546,6	479,5	933,4	842,6	-157,9	-67,1	-90,8	-10,7	-12,3	-9,7
C - ośrodki subregionalne					541,7	489,2	243,6	213,8	298,1	275,5	-52,5	-29,8	-22,6	-9,7	-12,2	-7,6
Biała Podlaska	+	+	+	+	130,9	121,3	58,0	54,5	72,9	66,9	-9,6	-3,6	-6,0	-7,4	-6,2	-8,3
Chełm	+	+	+	+	141,7	124,2	68,6	57,2	73,1	67,0	-17,5	-11,4	-6,1	-12,4	-16,6	-8,4
Puławy	+	+	+	+	108,9	99,3	50,2	43,9	58,8	55,4	-9,7	-6,3	-3,4	-8,9	-12,6	-5,7
Zamość	+	+	+	+	160,1	144,4	66,7	58,2	93,3	86,2	-15,6	-8,5	-7,1	-9,8	-12,8	-7,6
D - ośrodki lokalne					803,0	713,3	249,3	221,6	553,7	491,7	-89,7	-27,7	-62,0	-11,2	-11,1	-11,2
Biłgoraj	+	+	+	+	104,1	95,7	27,0	24,8	77,2	71,0	-8,4	-2,2	-6,2	-8,1	-8,2	-8,0
Hrubieszów	+	+	+	+	69,5	56,8	18,7	15,9	50,8	40,8	-12,7	-2,7	-10,0	-18,3	-14,6	-19,6
Janów Lubelski	+	+	+	+	43,2	38,3	11,9	10,9	31,3	27,4	-4,8	-1,0	-3,8	-11,2	-8,3	-12,2
Krasnystaw	+	+	+	+	58,7	49,8	19,6	17,4	39,1	32,4	-8,9	-2,2	-6,7	-15,2	-11,5	-17,0
Kraśnik	+	+	+	+	101,7	89,9	36,3	31,3	65,5	58,6	-11,8	-5,0	-6,8	-11,6	-13,7	-10,4
Łuków	+		+	+	103,5	96,9	30,7	27,2	72,7	69,8	-6,6	-3,6	-3,0	-6,3	-11,6	-4,1
Międzyrzec Podlaski	+	+	+	+	41,8	38,3	17,3	15,4	24,5	22,9	-3,5	-1,9	-1,6	-8,4	-11,0	-6,6
Opole Lubelskie	+	+	+	+	29,1	26,1	8,9	7,9	20,2	18,2	-3,0	-1,0	-2,0	-10,3	-11,4	-9,9
Parczew		+	+	+	36,8	32,2	10,4	10,2	26,5	22,0	-4,6	-0,2	-4,4	-12,5	-1,6	-16,7
Radzyń Podlaski	+	+	+	+	42,4	38,1	16,1	14,3	26,2	23,8	-4,2	-1,8	-2,4	-9,9	-11,4	-9,0
Ryki	+	+	+	+	43,7	39,8	9,7	9,0	33,9	30,8	-3,9	-0,7	-3,2	-8,9	-7,6	-9,3

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

MOF według województw i kategorii węzłów	Spełnienie kryteriów w latach 2004-2023				Rejestrowana liczba ludności						Zmiana liczby ludności w latach 2004-2023					
	ubytek ludności >5%		10 i więcej roczników z ubytkiem		ogółem		węzeł		Strefa		w tys.			w %		
	węzeł	strefa	węzeł	strefa	2004	2023	2004	2023	2004	2023	ogółem	Węzeł	strefa	ogółem	węzeł	Strefa
Stoczek Łukowski	+	+	+	+	11,4	9,6	2,7	2,4	8,7	7,2	-1,8	-0,4	-1,5	-16,2	-13,4	-17,0
Terespol	+	+	+	+	13,1	11,1	6,0	5,1	7,1	6,0	-2,0	-0,9	-1,1	-15,3	-14,7	-15,8
Tomaszów Lubelski	+	+	+	+	71,9	63,0	20,3	17,8	51,6	45,1	-8,9	-2,4	-6,5	-12,4	-11,9	-12,6
Włodawa	+	+	+	+	32,2	27,7	13,8	12,1	18,4	15,6	-4,5	-1,7	-2,8	-14,0	-12,2	-15,3
E - gminy podmiejskie					92,3	83,2	41,7	33,9	50,6	49,4	-9,1	-7,9	-1,2	-9,9	-18,8	-2,5
Dęblin	+	+	+	+	24,3	18,9	18,7	14,1	5,5	4,8	-5,4	-4,6	-0,8	-22,1	-24,5	-14,1
Lubartów	+		+		68,1	64,3	23,0	19,7	45,1	44,6	-3,7	-3,3	-0,5	-5,5	-14,2	-1,0
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane					14,5	12,8	4,3	3,6	10,2	9,2	-1,7	-0,7	-1,0	-11,9	-16,6	-10,0
Nałęczów	+	+	+	+	14,5	12,8	4,3	3,6	10,2	9,2	-1,7	-0,7	-1,0	-11,9	-16,6	-10,0
G – wiejskie					28,5	23,5	7,7	6,7	20,8	16,8	-4,9	-1,0	-4,0	-17,3	-12,4	-19,1
Łaszczów		+	+	+	11,1	9,0	2,3	2,0	8,8	7,0	-2,1	-0,3	-1,8	-19,3	-14,7	-20,5
Szczebrzeszyn	+	+	+	+	17,3	14,6	5,4	4,7	12,0	9,8	-2,8	-0,6	-2,2	-16,0	-11,4	-18,0
LUBUSKIE					382,5	352,8	193,6	172,2	188,9	180,7	-29,7	-21,4	-8,3	-7,8	-11,1	-4,4
D - ośrodki lokalne					382,5	352,8	193,6	172,2	188,9	180,7	-29,7	-21,4	-8,3	-7,8	-11,1	-4,4
Drezdenko	+		+	+	21,5	20,2	10,4	9,5	11,0	10,8	-1,2	-1,0	-0,3	-5,7	-9,3	-2,4
Gubin	+		+	+	24,4	22,8	17,2	15,6	7,3	7,2	-1,6	-1,5	-0,1	-6,6	-9,0	-0,9
Krosno Odrzańskie	+		+	+	27,3	25,0	12,2	10,5	15,1	14,5	-2,4	-1,7	-0,6	-8,6	-14,0	-4,2
Lubsko	+	+	+	+	30,3	27,1	14,8	12,9	15,5	14,2	-3,2	-2,0	-1,2	-10,6	-13,3	-8,0
Nowa Sól	+		+		86,8	82,3	40,6	36,0	46,2	46,2	-4,5	-4,6	0,1	-5,2	-11,3	0,1
Skwierzyna	+	+	+	+	18,5	16,8	10,1	9,1	8,4	7,8	-1,6	-1,0	-0,6	-8,8	-9,9	-7,5
Sulęcin		+	+	+	26,1	24,3	9,9	9,7	16,2	14,6	-1,8	-0,2	-1,6	-7,0	-1,9	-10,1
Szprotawa	+	+	+	+	32,0	28,4	12,6	10,6	19,4	17,8	-3,7	-2,1	-1,6	-11,4	-16,6	-8,1
Żagań	+		+		33,7	30,6	26,7	23,5	7,0	7,2	-3,1	-3,2	0,1	-9,1	-12,0	2,1
Żary	+	+	+	+	82,0	75,3	39,0	34,8	42,9	40,5	-6,7	-4,2	-2,5	-8,1	-10,7	-5,7
ŁÓDZKIE					2 265	2 054	1 348	1 142	916,9	911,6	-211,4	-206,0	-5,4	-9,3	-15,3	-0,6
A - ośrodki metropolitalne i ponadregionalne					1 196	1 086	845,3	712,6	350,3	373,4	-109,6	-132,7	23,1	-9,2	-15,7	6,6
Łódź	+		+		1 108	1 003	774,0	652,0	333,8	351,3	-104,5	-122,0	17,5	-9,4	-15,8	5,2
Pabianice	+		+		87,8	82,7	71,3	60,6	16,4	22,1	-5,1	-10,7	5,6	-5,8	-15,0	34,3
C - ośrodki subregionalne					571,1	516,0	289,2	246,4	281,9	269,6	-55,1	-42,8	-12,3	-9,7	-14,8	-4,4
Kutno	+	+	+	+	95,9	82,8	48,1	40,7	47,8	42,1	-13,1	-7,4	-5,7	-13,7	-15,4	-11,9
Piotrków Trybunalski	+		+		170,9	157,3	80,1	66,5	90,8	90,8	-13,6	-13,6	0,0	-7,9	-16,9	0,0
Radomsko	+	+	+	+	107,6	96,3	49,5	43,0	58,2	53,4	-11,3	-6,5	-4,8	-10,5	-13,2	-8,2
Sieradz	+		+	+	100,6	92,5	44,3	38,7	56,3	53,8	-8,1	-5,6	-2,5	-8,1	-12,6	-4,5
Tomaszów Mazowiecki	+		+		96,0	87,0	67,2	57,4	28,9	29,6	-9,0	-9,7	0,7	-9,4	-14,5	2,4
D - ośrodki lokalne					498,3	451,6	213,5	183,0	284,7	268,6	-46,7	-30,5	-16,1	-9,4	-14,3	-5,7
Działoszyn	+	+	+	+	18,1	15,9	6,4	5,2	11,7	10,7	-2,2	-1,1	-1,0	-12,0	-17,6	-8,9
Głowno	+	+	+	+	20,3	17,7	15,2	13,1	5,0	4,6	-2,5	-2,1	-0,4	-12,4	-13,8	-8,1
Łęczyca	+	+	+	+	33,1	29,1	15,6	13,1	17,5	16,1	-4,0	-2,5	-1,4	-12,0	-16,2	-8,2
Łowicz	+	+	+	+	65,1	58,1	30,4	26,0	34,7	32,1	-7,0	-4,4	-2,6	-10,8	-14,5	-7,5
Opoczno	+	+	+	+	74,2	67,1	22,6	18,9	51,6	48,1	-7,2	-3,7	-3,5	-9,7	-16,4	-6,8
Ozorków	+		+		32,6	30,6	20,7	18,1	11,9	12,5	-2,0	-2,7	0,6	-6,3	-12,9	5,2
Pajęczno	+	+	+	+	21,0	19,0	6,7	6,4	14,3	12,6	-2,0	-0,4	-1,6	-9,4	-5,4	-11,3
Rawa Mazowiecka	+	+	+	+	50,9	46,5	17,8	15,9	33,1	30,5	-4,4	-1,8	-2,6	-8,6	-10,3	-7,7
Wieluń	+		+	+	83,3	77,1	24,5	20,4	58,8	56,7	-6,1	-4,0	-2,1	-7,4	-16,4	-3,6
Zduńska Wola	+		+		82,5	76,4	44,7	38,4	37,9	38,0	-6,1	-6,3	0,1	-7,4	-14,0	0,3
Żychlin	+	+	+	+	17,2	14,1	9,0	7,5	8,2	6,6	-3,1	-1,5	-1,6	-18,1	-16,9	-19,4
MAŁOPOLSKIE					270,6	248,1	109,6	94,6	161,0	153,4	-22,5	-15,0	-7,5	-8,3	-13,7	-4,7
D - ośrodki lokalne					234,3	214,7	100,5	86,6	133,8	128,1	-19,6	-13,9	-5,7	-8,4	-13,9	-4,2
Bukowno	+		+	+	18,6	17,0	10,8	9,5	7,8	7,6	-1,6	-1,3	-0,3	-8,5	-12,1	-3,5
Chrzanów	+		+	+	116,0	106,3	40,2	33,9	75,8	72,4	-9,6	-6,3	-3,4	-8,3	-15,6	-4,4
Miechów	+	+	+	+	34,4	31,2	11,9	10,9	22,5	20,3	-3,2	-0,9	-2,2	-9,2	-7,9	-9,8
Olkusz	+		+		65,3	60,1	37,7	32,3	27,6	27,8	-5,3	-5,4	0,2	-8,1	-14,4	0,6
G – wiejskie					36,3	33,4	9,1	8,0	27,2	25,3	-2,9	-1,0	-1,8	-8,0	-11,5	-6,8

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

MOF według województw i kategorii węzłów	Spełnienie kryteriów w latach 2004-2023				Rejestrowana liczba ludności						Zmiana liczby ludności w latach 2004-2023					
	ubytek ludności >5%		10 i więcej roczników z ubytkiem		ogółem		węzeł		Strefa		w tys.			w %		
	węzeł	strefa	węzeł	strefa	2004	2023	2004	2023	2004	2023	ogółem	Węzeł	strefa	ogółem	węzeł	Strefa
Wolbrom	+	+	+	+	36,3	33,4	9,1	8,0	27,2	25,3	-2,9	-1,0	-1,8	-8,0	-11,5	-6,8
MAZOWIECKIE					1 403	1 290	647,1	574,6	755,2	714,9	-112,8	-72,5	-40,3	-8,0	-11,2	-5,3
B - ośrodki regionalne					597,8	564,0	355,5	307,2	242,4	256,8	-33,8	-48,3	14,4	-5,7	-13,6	6,0
Płock	+		+		251,2	236,8	127,8	111,2	123,4	125,6	-14,5	-16,7	2,2	-5,8	-13,0	1,8
Radom	+		+		346,6	327,2	227,6	196,0	119,0	131,2	-19,4	-31,6	12,3	-5,6	-13,9	10,3
C - ośrodki subregionalne					91,7	85,2	46,3	41,7	45,4	43,4	-6,5	-4,5	-2,0	-7,1	-9,8	-4,3
Ciechanów	+		+	+	91,7	85,2	46,3	41,7	45,4	43,4	-6,5	-4,5	-2,0	-7,1	-9,8	-4,3
D - ośrodki lokalne					690,6	621,0	240,2	220,5	450,4	400,4	-69,6	-19,7	-50,0	-10,1	-8,2	-11,1
Gostynin	+		+	+	36,7	33,4	19,4	17,0	17,3	16,4	-3,3	-2,4	-0,8	-8,9	-12,5	-4,9
Kozienice	+	+	+	+	60,0	54,5	18,8	15,5	41,3	38,9	-5,6	-3,2	-2,4	-9,3	-17,2	-5,7
Lipsko	+	+	+	+	37,5	31,6	5,9	4,9	31,6	26,6	-5,9	-0,9	-5,0	-15,8	-16,1	-15,7
Łosice	+	+	+	+	33,0	28,6	7,2	6,8	25,8	21,8	-4,4	-0,4	-4,0	-13,2	-5,5	-15,3
Maków Mazowiecki	+	+	+	+	37,0	33,0	10,0	8,9	27,0	24,0	-4,0	-1,1	-3,0	-10,8	-10,5	-10,9
Mława		+		+	80,8	75,8	29,6	30,8	51,1	45,0	-5,0	1,2	-6,2	-6,2	4,0	-12,1
Ostrów Mazowiecka		+	+	+	67,5	62,1	22,5	21,5	45,0	40,5	-5,4	-1,0	-4,4	-8,0	-4,3	-9,8
Pionki	+		+	+	29,9	25,7	20,1	16,1	9,8	9,6	-4,2	-4,0	-0,2	-14,0	-19,8	-2,0
Przasnysz		+	+	+	43,1	39,8	17,1	16,4	26,0	23,4	-3,3	-0,8	-2,5	-7,6	-4,4	-9,7
Przysucha	+	+	+	+	34,2	29,6	6,2	5,3	28,0	24,3	-4,6	-0,9	-3,7	-13,6	-14,9	-13,3
Raciąż	+	+	+	+	17,0	15,0	4,6	4,0	12,4	11,0	-2,1	-0,6	-1,4	-12,1	-13,5	-11,6
Sierpc	+	+	+	+	41,8	37,1	18,8	16,9	23,0	20,1	-4,7	-1,8	-2,9	-11,3	-9,8	-12,5
Sokołów Podlaski		+		+	48,2	42,9	18,4	18,4	29,8	24,6	-5,3	-0,1	-5,2	-11,0	-0,4	-17,5
Szydłowiec	+	+	+	+	30,7	27,8	12,1	10,6	18,6	17,3	-2,8	-1,6	-1,3	-9,3	-12,9	-6,9
Węgrów	+	+	+	+	29,8	27,0	12,6	11,8	17,2	15,1	-2,9	-0,8	-2,1	-9,7	-6,0	-12,4
Zwoleń	+		+	+	26,7	24,9	8,2	7,2	18,5	17,8	-1,8	-1,0	-0,7	-6,6	-12,6	-3,9
Żuromin		+	+	+	36,8	32,3	8,7	8,4	28,1	23,9	-4,5	-0,3	-4,2	-12,2	-3,3	-14,9
G – wiejskie					22,2	19,3	5,2	5,2	17,0	14,2	-2,9	0,0	-2,8	-12,9	-0,6	-16,6
Kosów Lacki	+	+	+	+	9,3	7,1	2,2	2,0	7,2	5,2	-2,2	-0,2	-2,0	-23,3	-8,8	-27,6
Myszyniec		+		+	12,9	12,2	3,0	3,2	9,9	9,0	-0,7	0,2	-0,9	-5,4	5,2	-8,6
OPOLSKIE					1 007	895,5	422,7	372,4	584,5	523,1	-111,6	-50,2	-61,4	-11,1	-11,9	-10,5
B - ośrodki regionalne					291,5	271,5	128,9	126,1	162,6	145,4	-19,9	-2,8	-17,1	-6,8	-2,2	-10,5
Opole		+	+	+	291,5	271,5	128,9	126,1	162,6	145,4	-19,9	-2,8	-17,1	-6,8	-2,2	-10,5
C - ośrodki subregionalne					256,1	219,6	113,9	95,1	142,3	124,5	-36,6	-18,8	-17,8	-14,3	-16,5	-12,5
Kędzierzyn-Koźle	+	+	+	+	117,6	98,7	66,1	54,4	51,5	44,3	-18,8	-11,7	-7,1	-16,0	-17,7	-13,8
Nysa	+	+	+	+	138,6	120,8	47,8	40,7	90,8	80,1	-17,8	-7,1	-10,7	-12,8	-14,9	-11,7
D - ośrodki lokalne					398,8	354,2	158,7	134,5	240,0	219,7	-44,6	-24,3	-20,3	-11,2	-15,3	-8,5
Brzeg	+		+		79,0	73,7	38,6	33,4	40,4	40,3	-5,3	-5,1	-0,1	-6,7	-13,4	-0,3
Głubczyce	+	+	+	+	38,9	32,7	13,6	11,7	25,3	21,1	-6,2	-1,9	-4,3	-15,9	-14,2	-16,9
Kluczbork	+	+	+	+	70,7	61,2	26,2	22,0	44,5	39,2	-9,5	-4,1	-5,3	-13,4	-15,8	-12,0
Krapkowice	+	+	+	+	50,9	45,5	18,3	15,3	32,6	30,3	-5,3	-3,0	-2,3	-10,5	-16,5	-7,1
Olesno	+	+	+	+	29,7	27,0	10,2	9,0	19,5	17,9	-2,7	-1,2	-1,5	-9,1	-11,3	-7,9
Praszka	+	+	+	+	30,4	27,4	8,3	7,1	22,1	20,3	-2,9	-1,2	-1,7	-9,7	-14,5	-7,8
Prudnik	+	+	+	+	46,0	38,9	23,4	19,0	22,6	19,9	-7,1	-4,4	-2,7	-15,5	-18,8	-12,1
Strzelce Opolskie	+	+	+	+	53,3	47,7	20,3	17,0	33,0	30,7	-5,6	-3,3	-2,3	-10,5	-16,2	-6,9
E - gminy podmiejskie					26,5	21,5	13,5	10,2	13,0	11,3	-5,0	-3,3	-1,7	-18,8	-24,6	-12,7
Zdzieszowice	+	+	+	+	26,5	21,5	13,5	10,2	13,0	11,3	-5,0	-3,3	-1,7	-18,8	-24,6	-12,7
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane					19,3	16,2	3,4	3,2	15,9	12,9	-3,1	-0,2	-2,9	-16,3	-6,6	-18,4
Kolonowskie	+	+	+	+	19,3	16,2	3,4	3,2	15,9	12,9	-3,1	-0,2	-2,9	-16,3	-6,6	-18,4
G – wiejskie					15,0	12,6	4,3	3,4	10,7	9,1	-2,4	-0,8	-1,6	-16,0	-19,3	-14,6
Dobrodzień	+	+	+	+	15,0	12,6	4,3	3,4	10,7	9,1	-2,4	-0,8	-1,6	-16,0	-19,3	-14,6
PODKARPACKIE					868,3	808,2	344,5	295,8	523,8	512,4	-60,2	-48,8	-11,4	-6,9	-14,2	-2,2
C - ośrodki subregionalne					381,0	349,9	184,4	154,9	196,7	195,0	-31,1	-29,5	-1,6	-8,2	-16,0	-0,8
Przemyśl	+		+		139,0	127,2	67,8	56,1	71,1	71,1	-11,8	-11,8	0,0	-8,5	-17,4	0,0
Stalowa Wola	+		+	+	172,5	160,6	66,5	55,1	106,0	105,5	-11,9	-11,4	-0,5	-6,9	-17,1	-0,5
Tarnobrzeg	+	+	+	+	69,6	62,2	50,0	43,7	19,6	18,4	-7,4	-6,3	-1,1	-10,7	-12,6	-5,7

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

MOF według województw i kategorii węzłów	Spełnienie kryteriów w latach 2004-2023				Rejestrowana liczba ludności						Zmiana liczby ludności w latach 2004-2023					
	ubytek ludności >5%		10 i więcej roczników z ubytkiem		ogółem		węzeł		Strefa		w tys.			w %		
	węzeł	strefa	węzeł	strefa	2004	2023	2004	2023	2004	2023	ogółem	Węzeł	strefa	ogółem	węzeł	Strefa
D - ośrodki lokalne					459,2	431,6	148,7	130,5	310,4	301,1	-27,6	-18,2	-9,3	-6,0	-12,3	-3,0
Jarosław	+		+		122,3	115,9	40,5	35,3	81,8	80,6	-6,4	-5,2	-1,2	-5,2	-12,9	-1,5
Jasło	+		+	+	123,5	116,3	37,8	32,7	85,7	83,6	-7,2	-5,1	-2,1	-5,8	-13,4	-2,5
Lubaczów	+	+	+	+	57,4	52,6	12,5	11,3	44,9	41,3	-4,8	-1,2	-3,6	-8,4	-9,5	-8,1
Sanok	+		+		104,5	99,0	39,7	34,3	64,9	64,6	-5,6	-5,3	-0,3	-5,3	-13,4	-0,4
Strzyżów		+	+	+	29,1	27,3	8,7	8,4	20,5	18,9	-1,8	-0,3	-1,5	-6,2	-3,2	-7,5
Ustrzyki Dolne	+		+	+	22,3	20,6	9,6	8,4	12,7	12,2	-1,7	-1,2	-0,5	-7,6	-12,1	-4,2
E - gminy podmiejskie					28,1	26,6	11,4	10,4	16,7	16,2	-1,5	-1,1	-0,4	-5,4	-9,3	-2,7
Nowa Dęba	+		+	+	28,1	26,6	11,4	10,4	16,7	16,2	-1,5	-1,1	-0,4	-5,4	-9,3	-2,7
PODLASKIE					514,2	444,8	226,9	204,6	287,2	240,1	-69,4	-22,3	-47,1	-13,5	-9,8	-16,4
D - ośrodki lokalne					479,6	415,7	222,3	200,2	257,3	215,6	-63,9	-22,2	-41,7	-13,3	-10,0	-16,2
Augustów		+	+	+	59,1	54,4	30,0	29,0	29,1	25,5	-4,6	-1,0	-3,7	-7,8	-3,2	-12,6
Bielsk Podlaski	+	+	+	+	48,1	40,3	26,9	23,8	21,2	16,5	-7,8	-3,1	-4,7	-16,2	-11,4	-22,3
Brańsk	+	+	+	+	12,7	10,3	3,8	3,5	8,9	6,8	-2,4	-0,4	-2,1	-19,1	-9,1	-23,4
Dąbrowa Białostocka	+	+	+	+	15,9	12,2	6,2	5,0	9,7	7,2	-3,7	-1,2	-2,4	-23,0	-19,6	-25,2
Grajewo	+	+	+	+	50,5	44,2	22,8	20,9	27,7	23,3	-6,2	-1,9	-4,4	-12,4	-8,2	-15,8
Hajnówka	+	+	+	+	44,7	35,6	22,3	19,0	22,4	16,6	-9,1	-3,3	-5,7	-20,3	-14,8	-25,7
Kolno	+	+	+	+	24,7	22,5	10,8	9,8	13,9	12,7	-2,2	-1,0	-1,2	-8,8	-9,2	-8,4
Łapy	+	+	+	+	27,0	23,4	16,6	14,4	10,4	8,9	-3,6	-2,2	-1,4	-13,4	-13,1	-13,9
Mońki	+	+	+	+	21,0	18,5	10,6	9,4	10,4	9,1	-2,5	-1,1	-1,4	-11,7	-10,5	-12,9
Sejny	+	+	+	+	13,1	11,2	6,0	4,9	7,1	6,3	-1,9	-1,1	-0,8	-14,8	-18,4	-11,7
Siemiatycze	+	+	+	+	49,2	40,6	15,2	13,4	34,0	27,2	-8,5	-1,8	-6,7	-17,4	-12,0	-19,8
Sokółka	+	+	+	+	38,5	33,3	19,0	17,1	19,4	16,2	-5,2	-2,0	-3,3	-13,5	-10,2	-16,8
Wysokie Mazowieckie		+	+	+	30,2	27,7	9,2	9,0	21,0	18,7	-2,5	-0,2	-2,3	-8,2	-2,4	-10,8
Zambrów	+	+	+	+	45,1	41,4	22,9	20,8	22,2	20,5	-3,7	-2,0	-1,7	-8,2	-8,9	-7,5
G – wiejskie					34,6	29,0	4,6	4,5	30,0	24,6	-5,5	-0,1	-5,4	-15,9	-2,5	-18,0
Czyżew		+		+	24,3	20,3	2,2	2,5	22,1	17,8	-4,0	0,3	-4,3	-16,4	15,3	-19,5
Stawiski	+	+	+	+	10,3	8,8	2,5	2,0	7,8	6,8	-1,5	-0,4	-1,1	-14,8	-18,2	-13,8
POMORSKIE					177,9	164,6	77,0	69,0	100,9	95,6	-13,2	-7,9	-5,3	-7,4	-10,3	-5,2
D - ośrodki lokalne					154,2	142,9	60,7	55,3	93,6	87,6	-11,3	-5,4	-6,0	-7,4	-8,8	-6,4
Człuchów	+		+		44,0	41,5	14,6	13,0	29,4	28,5	-2,5	-1,6	-0,9	-5,6	-10,8	-3,1
Miastko	+	+	+	+	23,4	21,0	11,1	9,4	12,3	11,6	-2,5	-1,7	-0,7	-10,5	-15,5	-6,0
Nowy Dwór Gdański	+	+	+	+	35,6	33,6	10,0	9,5	25,6	24,2	-2,0	-0,5	-1,5	-5,6	-5,3	-5,7
Sztum	+	+	+	+	28,3	26,2	10,1	9,1	18,1	17,1	-2,0	-1,0	-1,0	-7,2	-10,2	-5,5
Władysławowo		+		+	23,0	20,6	14,8	14,3	8,2	6,3	-2,4	-0,5	-1,9	-10,4	-3,3	-23,3
E - gminy podmiejskie					23,6	21,7	16,3	13,7	7,3	8,0	-1,9	-2,6	0,7	-8,0	-15,9	9,6
Ustka	+		+		23,6	21,7	16,3	13,7	7,3	8,0	-1,9	-2,6	0,7	-8,0	-15,9	9,6
ŚLĄSKIE					3 178	2 793	1 740	1 473	1 438	1 320	-385	-267	-118	-12,1	-15,4	-8,2
A - ośrodki metropolitalne i ponadregionalne					2 422	2 118	1 339	1 134	1 084	983,7	-304,4	-204,5	-99,9	-12,6	-15,3	-9,2
Będzin	+		+		69,7	66,2	58,7	53,8	11,1	12,3	-3,6	-4,8	1,2	-5,1	-8,2	11,2
Bytom	+	+	+	+	266,9	215,5	189,5	147,8	77,3	67,7	-51,4	-41,8	-9,6	-19,3	-22,0	-12,4
Chorzów	+	+	+	+	170,9	146,0	115,2	100,6	55,7	45,4	-24,9	-14,6	-10,2	-14,6	-12,7	-18,4
Dąbrowa Górnicza	+		+		165,9	148,6	130,8	113,5	35,1	35,1	-17,3	-17,3	0,0	-10,4	-13,2	0,0
Gliwice	+	+	+	+	524,2	453,3	200,4	169,9	323,8	283,4	-70,9	-30,4	-40,5	-13,5	-15,2	-12,5
Jastrzębie-Zdrój	+		+		208,3	195,6	96,0	82,3	112,3	113,3	-12,7	-13,7	1,0	-6,1	-14,3	0,9
Katowice	+	+	+	+	753,7	675,7	319,9	279,2	433,8	396,5	-78,0	-40,7	-37,3	-10,3	-12,7	-8,6
Sosnowiec	+	+	+	+	262,6	217,0	228,2	187,1	34,4	29,9	-45,6	-41,1	-4,5	-17,4	-18,0	-13,2
B - ośrodki regionalne					439,1	392,8	248,0	206,0	191,0	186,8	-46,3	-42,1	-4,2	-10,5	-17,0	-2,2
Częstochowa	+		+	+	439,1	392,8	248,0	206,0	191,0	186,8	-46,3	-42,1	-4,2	-10,5	-17,0	-2,2
C - ośrodki subregionalne					227,9	201,7	111,7	95,8	116,2	105,9	-26,2	-15,9	-10,3	-11,5	-14,3	-8,9
Racibórz	+	+	+	+	132,5	116,9	58,3	49,7	74,2	67,2	-15,7	-8,7	-7,0	-11,8	-14,9	-9,4
Zawiercie	+	+	+	+	95,3	84,8	53,4	46,1	42,0	38,7	-10,5	-7,3	-3,3	-11,1	-13,6	-7,8
D - ośrodki lokalne					61,5	57,0	33,0	29,4	28,5	27,6	-4,5	-3,6	-0,8	-7,3	-11,0	-3,0

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

MOF według województw i kategorii węzłów	Spełnienie kryteriów w latach 2004-2023				Rejestrowana liczba ludności						Zmiana liczby ludności w latach 2004-2023					
	ubytek ludności >5%		10 i więcej roczników z ubytkiem		ogółem		węzeł		Strefa		w tys.			w %		
	węzeł	strefa	węzeł	strefa	2004	2023	2004	2023	2004	2023	ogółem	Węzeł	strefa	ogółem	węzeł	Strefa
Myszków	+		+	+	61,5	57,0	33,0	29,4	28,5	27,6	-4,5	-3,6	-0,8	-7,3	-11,0	-3,0
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane					16,0	14,5	4,5	4,1	11,4	10,4	-1,5	-0,4	-1,1	-9,3	-9,5	-9,2
Krzepice	+	+	+	+	16,0	14,5	4,5	4,1	11,4	10,4	-1,5	-0,4	-1,1	-9,3	-9,5	-9,2
G – wiejskie					11,5	9,4	4,0	3,3	7,5	6,1	-2,0	-0,6	-1,4	-17,9	-15,8	-18,9
Szczekociny	+	+	+	+	11,5	9,4	4,0	3,3	7,5	6,1	-2,0	-0,6	-1,4	-17,9	-15,8	-18,9
ŚWIĘTOKRZYSKIE					852,5	746,4	329,6	276,3	522,9	470,1	-106,1	-53,3	-52,8	-12,4	-16,2	-10,1
C - ośrodki subregionalne					317,4	272,7	178,0	147,7	139,4	124,9	-44,7	-30,3	-14,4	-14,1	-17,0	-10,4
Ostrowiec Świętokrz.	+	+	+	+	127,0	108,4	74,5	62,1	52,5	46,3	-18,6	-12,4	-6,2	-14,7	-16,7	-11,9
Skarżysko-Kamienna	+	+	+	+	79,4	67,0	49,7	41,2	29,7	25,8	-12,4	-8,5	-3,9	-15,6	-17,1	-13,0
Starachowice	+	+	+	+	110,9	97,2	53,8	44,4	57,1	52,8	-13,7	-9,3	-4,4	-12,4	-17,4	-7,6
D - ośrodki lokalne					519,0	459,9	146,7	124,4	372,3	335,5	-59,1	-22,3	-36,8	-11,4	-15,2	-9,9
Busko-Zdrój	+	+	+	+	65,7	60,0	17,3	14,4	48,4	45,6	-5,7	-3,0	-2,8	-8,7	-17,1	-5,7
Jędrzejów	+	+	+	+	46,9	41,7	16,8	14,0	30,1	27,7	-5,2	-2,8	-2,4	-11,1	-16,5	-8,1
Kazimierza Wielka	+	+	+	+	36,2	31,7	5,8	5,0	30,3	26,7	-4,5	-0,9	-3,6	-12,4	-14,6	-12,0
Końskie	+	+	+	+	81,1	70,8	20,9	17,4	60,2	53,4	-10,3	-3,5	-6,8	-12,7	-16,8	-11,3
Opatów	+	+	+	+	25,0	21,4	6,9	5,9	18,1	15,5	-3,6	-1,0	-2,6	-14,4	-14,4	-14,4
Pińczów	+	+	+	+	37,8	32,5	11,9	9,7	25,9	22,7	-5,4	-2,2	-3,1	-14,2	-18,6	-12,1
Połaniec	+	+	+	+	24,3	22,3	8,4	7,5	15,9	14,8	-2,1	-1,0	-1,1	-8,4	-11,5	-6,8
Sandomierz	+	+	+	+	80,7	69,5	25,3	21,3	55,3	48,2	-11,2	-4,0	-7,1	-13,9	-16,0	-12,9
Sędziszów	+	+	+	+	17,9	15,6	6,8	6,1	11,0	9,5	-2,2	-0,7	-1,5	-12,5	-10,6	-13,7
Staszów	+	+	+	+	54,0	49,7	15,6	13,6	38,4	36,1	-4,3	-2,0	-2,3	-8,0	-13,1	-5,9
Włoszczowa	+	+	+	+	49,4	44,8	10,8	9,5	38,7	35,2	-4,7	-1,2	-3,4	-9,4	-11,5	-8,9
G – wiejskie					16,1	13,9	4,9	4,2	11,2	9,6	-2,3	-0,7	-1,6	-14,1	-14,3	-14,0
Ożarów	+	+	+	+	16,1	13,9	4,9	4,2	11,2	9,6	-2,3	-0,7	-1,6	-14,1	-14,3	-14,0
WARMIŃSKO-MAZURSKIE					848,0	764,4	421,6	379,9	426,5	384,5	-83,7	-41,7	-42,0	-9,9	-9,9	-9,8
B - ośrodki regionalne					174,2	157,3	127,7	112,9	46,6	44,4	-16,9	-14,7	-2,2	-9,7	-11,5	-4,7
Elbląg	+		+	+	174,2	157,3	127,7	112,9	46,6	44,4	-16,9	-14,7	-2,2	-9,7	-11,5	-4,7
D - ośrodki lokalne					646,2	582,0	289,0	261,9	357,2	320,1	-64,2	-27,1	-37,1	-9,9	-9,4	-10,4
Bartoszyce	+	+	+	+	49,9	42,9	25,6	21,3	24,3	21,6	-7,0	-4,3	-2,7	-14,1	-16,8	-11,2
Biskupiec		+	+	+	22,5	20,5	10,3	9,9	12,1	10,6	-2,0	-0,4	-1,6	-8,9	-4,1	-13,0
Braniewo	+	+	+	+	41,0	34,7	18,1	16,0	22,9	18,7	-6,2	-2,1	-4,2	-15,2	-11,4	-18,3
Dobre Miasto	+	+	+	+	32,5	29,2	10,6	9,3	21,9	19,9	-3,3	-1,3	-2,0	-10,2	-12,5	-9,1
Działdowo		+	+	+	50,8	48,0	20,8	20,1	30,0	27,9	-2,8	-0,7	-2,1	-5,6	-3,4	-7,1
Giżycko	+	+	+	+	66,7	62,1	29,8	27,3	36,9	34,8	-4,6	-2,5	-2,1	-6,8	-8,3	-5,6
Gołdap		+	+	+	27,1	24,9	13,7	13,2	13,4	11,7	-2,2	-0,5	-1,7	-8,1	-3,8	-12,6
Górowo Iławeckie	+	+	+	+	11,9	9,8	4,6	3,6	7,4	6,2	-2,2	-0,9	-1,2	-18,1	-20,5	-16,6
Kętrzyn	+	+	+	+	67,0	57,0	28,4	25,1	38,6	31,9	-10,0	-3,2	-6,7	-14,9	-11,4	-17,4
Lidzbark Warmiński	+	+	+	+	26,8	23,9	16,5	14,5	10,3	9,5	-2,9	-2,1	-0,8	-10,8	-12,6	-7,8
Morąg	+	+	+	+	37,1	33,7	14,6	12,8	22,5	21,0	-3,4	-1,8	-1,6	-9,1	-12,4	-7,0
Mrągowo	+		+	+	50,2	47,5	21,9	20,5	28,3	26,9	-2,7	-1,4	-1,4	-5,4	-6,2	-4,8
Nidzica	+	+	+	+	34,0	30,5	14,8	12,6	19,2	17,8	-3,5	-2,2	-1,3	-10,3	-14,7	-7,0
Olecko		+	+	+	34,3	32,0	16,1	15,7	18,2	16,3	-2,3	-0,4	-1,9	-6,7	-2,4	-10,6
Pasłęk		+	+	+	22,7	21,0	12,2	11,7	10,5	9,3	-1,7	-0,5	-1,2	-7,5	-3,8	-11,7
Pisz	+	+	+	+	48,0	43,6	19,3	17,7	28,7	25,9	-4,4	-1,7	-2,8	-9,2	-8,6	-9,6
Węgorzewo	+	+	+	+	23,8	20,8	11,7	10,6	12,1	10,2	-3,0	-1,2	-1,8	-12,6	-9,9	-15,2
G – wiejskie					27,6	25,0	4,9	5,0	22,7	20,0	-2,5	0,1	-2,6	-9,2	1,8	-11,6
Wielbark		+		+	16,5	15,5	2,8	3,0	13,7	12,5	-1,0	0,2	-1,3	-6,2	8,2	-9,1
Zalewo	+	+	+	+	11,1	9,6	2,2	2,0	8,9	7,5	-1,5	-0,1	-1,4	-13,7	-6,3	-15,5
WIELKOPOLSKIE					383,3	357,6	150,6	129,4	232,8	228,2	-25,7	-21,2	-4,5	-6,7	-14,1	-1,9
C - ośrodki subregionalne					234,8	221,4	108,8	93,1	126,0	128,2	-13,4	-15,7	2,2	-5,7	-14,4	1,8
Kalisz	+		+		234,8	221,4	108,8	93,1	126,0	128,2	-13,4	-15,7	2,2	-5,7	-14,4	1,8
D - ośrodki lokalne					124,5	114,2	36,5	31,2	88,0	83,0	-10,3	-5,4	-4,9	-8,3	-14,7	-5,6
Kłodawa	+	+	+	+	21,2	18,5	6,9	5,9	14,4	12,7	-2,7	-1,0	-1,7	-12,7	-14,6	-11,7
Koło	+		+		75,8	70,2	23,3	19,4	52,5	50,8	-5,6	-3,9	-1,7	-7,4	-16,8	-3,2

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

MOF według województw i kategorii węzłów	Spełnienie kryteriów w latach 2004-2023				Rejestrowana liczba ludności						Zmiana liczby ludności w latach 2004-2023					
	ubytek ludności >5%		10 i więcej roczników z ubytkiem		ogółem		węzeł		Strefa		w tys.			w %		
	węzeł	strefa	węzeł	strefa	2004	2023	2004	2023	2004	2023	ogółem	Węzeł	strefa	ogółem	węzeł	Strefa
Krzyż Wielkopolski	+	+	+	+	27,5	25,5	6,3	5,9	21,1	19,6	-2,0	-0,4	-1,5	-7,2	-6,9	-7,3
G – wiejskie					24,1	22,1	5,3	5,1	18,8	17,0	-2,0	-0,2	-1,8	-8,4	-3,5	-9,8
Wyrzysk		+	+	+	24,1	22,1	5,3	5,1	18,8	17,0	-2,0	-0,2	-1,8	-8,4	-3,5	-9,8
ZACHODNIOPOMORSKIE					762,4	701,6	368,3	337,3	394,1	364,3	-60,8	-31,1	-29,8	-8,0	-8,4	-7,6
C - ośrodki subregionalne					143,3	134,1	80,0	76,5	63,3	57,6	-9,2	-3,6	-5,6	-6,4	-4,5	-8,9
Szczecinek		+	+	+	95,7	89,1	38,9	37,6	56,7	51,6	-6,5	-1,4	-5,2	-6,8	-3,5	-9,1
Świnoujście	+	+	+	+	47,6	44,9	41,1	38,9	6,5	6,0	-2,7	-2,2	-0,5	-5,6	-5,3	-7,4
D - ośrodki lokalne					509,7	465,9	225,2	204,6	284,5	261,4	-43,8	-20,6	-23,2	-8,6	-9,1	-8,1
Barlinek	+	+	+	+	27,6	25,5	14,2	12,9	13,4	12,5	-2,1	-1,3	-0,8	-7,6	-9,1	-6,1
Białogard	+	+	+	+	41,3	38,2	24,4	22,4	16,9	15,7	-3,1	-2,0	-1,1	-7,5	-8,1	-6,7
Chojna		+		+	28,3	25,9	7,1	7,3	21,2	18,6	-2,4	0,2	-2,6	-8,4	3,1	-12,2
Choszczno	+	+	+	+	42,2	37,2	15,8	13,9	26,4	23,4	-5,0	-1,9	-3,0	-11,7	-12,3	-11,4
Darłowo	+		+		22,1	20,1	14,5	12,5	7,6	7,6	-2,0	-2,0	0,0	-9,0	-13,6	-0,1
Dębno	+	+	+	+	31,1	28,6	13,9	12,9	17,2	15,7	-2,5	-1,0	-1,5	-8,1	-7,1	-8,9
Gryfice	+		+	+	44,1	41,6	16,9	15,3	27,2	26,2	-2,5	-1,6	-1,0	-5,8	-9,3	-3,6
Kamień Pomorski	+	+	+	+	41,4	38,1	9,2	8,3	32,2	29,8	-3,3	-0,9	-2,4	-8,0	-9,8	-7,5
Łobez	+	+	+	+	21,8	19,1	10,7	9,5	11,2	9,6	-2,7	-1,1	-1,6	-12,4	-10,7	-13,9
Nowogard	+		+	+	28,9	27,3	16,7	15,7	12,2	11,6	-1,6	-1,0	-0,6	-5,7	-6,2	-4,9
Pyrzyce	+	+	+	+	33,6	30,5	12,8	11,8	20,9	18,6	-3,2	-0,9	-2,3	-9,5	-7,3	-10,8
Sławno	+	+	+	+	22,1	20,1	13,3	11,8	8,8	8,3	-2,0	-1,5	-0,5	-9,3	-11,6	-5,7
Świdwin	+	+	+	+	49,2	43,2	15,8	14,5	33,4	28,7	-6,0	-1,3	-4,7	-12,1	-8,1	-14,1
Wałcz	+		+	+	43,8	40,2	26,3	23,6	17,5	16,6	-3,6	-2,7	-0,9	-8,2	-10,4	-4,9
Złocieniec	+		+	+	32,1	30,4	13,5	12,0	18,6	18,3	-1,8	-1,5	-0,3	-5,5	-11,0	-1,4
E - gminy podmiejskie					86,2	81,4	56,0	49,3	30,2	32,1	-4,8	-6,7	1,9	-5,6	-12,0	6,3
Gryfino	+		+	+	43,2	40,8	21,6	19,7	21,7	21,2	-2,4	-1,9	-0,5	-5,5	-8,8	-2,3
Police	+		+		43,0	40,5	34,5	29,6	8,5	10,9	-2,4	-4,8	2,4	-5,7	-14,0	28,2
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane					23,2	20,2	7,1	6,9	16,1	13,3	-3,0	-0,2	-2,8	-13,1	-2,7	-17,6
Mirosławiec		+	+	+	11,1	9,8	2,7	3,0	8,5	6,8	-1,4	0,4	-1,7	-12,2	13,2	-20,2
Resko	+	+	+	+	12,1	10,4	4,4	3,9	7,7	6,5	-1,7	-0,5	-1,1	-13,9	-12,3	-14,9
POLSKA OGÓŁEM					16 761	15 076	8 094	7 005	8 667	8 071	-1 686	-1 089	-596	-10,1	-13,5	-6,9

Źródło: opracowanie własne.

4.3 Obszary nadmiernego odpływu młodej populacji

W tabeli 4.3 zestawiono dane o liczbie gmin według stopnia nadmiernego odpływu młodej populacji. Jak we wszystkich analizach tego typu, trzeba pamiętać, że wskaźnik ten jest niedoszacowany. W każdym razie, zidentyfikowano co najmniej 24 gminy ze skrajnie niekorzystnym wskaźnikiem efektywności migracyjnej[37] (minus 50% i więcej) i kolejne 155 ze wskaźnikiem w granicach -40-50%.

[37] Wskaźnik efektywności migracyjnej jest miarą pokazującą kierunek i natężenie skutków liczbowych migracji. Definiuje się go jako stosunek salda migracji (różnica między liczbą imigrantów a emigrantów) do obrotu migracyjnego (całkowita liczba imigrantów i emigrantów): $WEM = \frac{n-o}{n+o} x100$, *gdzie: WEM* – wskaźnik efektywności migracyjnej, *n* – napływ, *o* – odpływ. Wskaźnik przybiera wartość od -100 do +100, gdzie wzrost wartości ujemnych świadczy o większej skuteczności odpływu

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

W kolejnej tabeli 4.4 zestawiono wykaz ważniejszych miast z ujemnym wskaźnikiem efektywności. W województwie dolnośląskim jest to m.in. Wałbrzych (jako nieliczne w kraju miasto o znaczeniu regionalnym), Głogów, Legnica, Lubin i Świdnica. W województwie kujawsko-pomorskim – Włocławek, Grudziądz i Inowrocław. W województwie lubelskim – Biała Podlaska, Chełm i Puławy, ale także aglomeracyjny Świdnik. W województwie lubuskim tylko mniejsze miasta mają liczącą się utratę młodszej populacji (m.in. Żagań i Żary), a stołeczność Gorzowa Wielkopolskiego i Zielonej Góry zdaje się sprzyjać pozostawaniu populacji na miejscu. W województwie łódzkim ujemny wskaźnik efektywności migracji mają aglomeracyjne Pabianice (oparł się Zgierz), a także Bełchatów, Kutno i Sieradz. W województwie małopolskim na liście znalazł się Tarnów, Nowy Sącz i Zakopane. W województwie mazowieckim są prawie wszystkie byłe miasta wojewódzkie (Ostrołęka, Płock i Radom). W województwie opolskim – Kędzierzyn-Koźle i Nysa. W województwie podkarpackim – Dębica, Krosno, Mielec, Przemyśl, Stalowa Wola i Tarnobrzeg. W województwie podlaskim – Łomża (ale nie Suwałki), a ponadto szereg mniejszych miast (m.in. Wysokie Mazowieckie i Zambrów).

W województwie pomorskim ujemne wskaźniki efektywności migracyjnej dotyczą Chojnic i Słupska, ale także stosunkowo bliżej położonymi względem Trójmiasta Tczewa i Starogardu Gdańskiego. W województwie śląskim na liście znalazło się szereg miast konurbacji katowickiej (Bytom, Dąbrowa Górnicza, Sosnowiec, Zabrze) i rybnickiej (Jastrzębie-Zdrój, Wodzisław Śląski). W województwie świętokrzyskim – pobliskie sobie Ostrowiec Świętokrzyski, Skarżysko-Kamienna i Starachowice. W województwie warmińsko-mazurskim ujemne wartości wskaźnika cechowały mniejsze miasta (m.in. Bartoszyce, Braniewo, Giżycko, Gołdap, Nidzica, Olecko, Pisz, Szczytno). W województwie wielkopolskim znalazły się prawie wszystkie miasta subregionalne (Gniezno, Kalisz, Konin, Leszno, Ostrów Wielkopolski i Piła). W województwie zachodniopomorskim większe ośrodki nie znalazły się na liście, którą ostatecznie utworzył m.in. Szczecinek, Białogard, Drawsko Pomorskie, Łobez i Wałcz.

migracyjnego w redystrybucji ludności, a wzrost wartości dodatnich – o większym znaczeniu napływu.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Powyższe wyniki wskazują na silne zróżnicowanie zbioru zwłaszcza miast (ryc. 4.3). Większość z nich znajduje się jednak w sytuacji utraty migracyjnej osób najbardziej aktywnych społecznie i ekonomicznie.

Tabela 4.3. Liczba gmin z nadmiernym odpływem młodej populacji (20-39 lat) według województw i wartości wskaźnika efektywności migracji

Województwo	Liczba gmin ogółem w woje-wództwie	Przedział wartości wskaźnika efektywności migracji w latach 2014-2023 w grupie wieku 20-39 lat					Gminy z ujemnym wskaźnikiem efektywności migracji powyżej 10%		
		-10 do -20%	-20 do -30%	-30 do -40%	-40 do -50%	-50 do -61%	liczba	%	
Dolnośląskie	169	41	32	20	4		72	42,6	
Kujawsko-pomorskie	144	32	40	24	5		43	29,9	
Lubelskie	213	33	43	75	30	3	29	13,6	
Lubuskie	82	25	25	7	1		24	29,3	
Łódzkie	177	37	39	24	1	1	75	42,4	
Małopolskie	182	60	30	11	1		80	44,0	
Mazowieckie	314	49	52	63	29	6	115	36,6	
Opolskie	71	20	17	7	1		26	36,6	
Podkarpackie	160	33	37	31	9	3	47	29,4	
Podlaskie	118	9	21	31	32	5	20	16,9	
Pomorskie	123	25	27	12	10	1	48	39,0	
Śląskie	167	30	14	3	2		118	70,7	
Świętokrzyskie	102	20	38	27	2		15	14,7	
Warmińsko-mazurskie	116	12	20	39	19	5	21	18,1	
Wielkopolskie	226	46	50	32	3		95	42,0	
Zachodniopomorskie	113	23	27	33	6		24	21,2	
Polska ogółem	2477	495	512	439	155	24	852	34,4	

Źródło: opracowanie własne.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

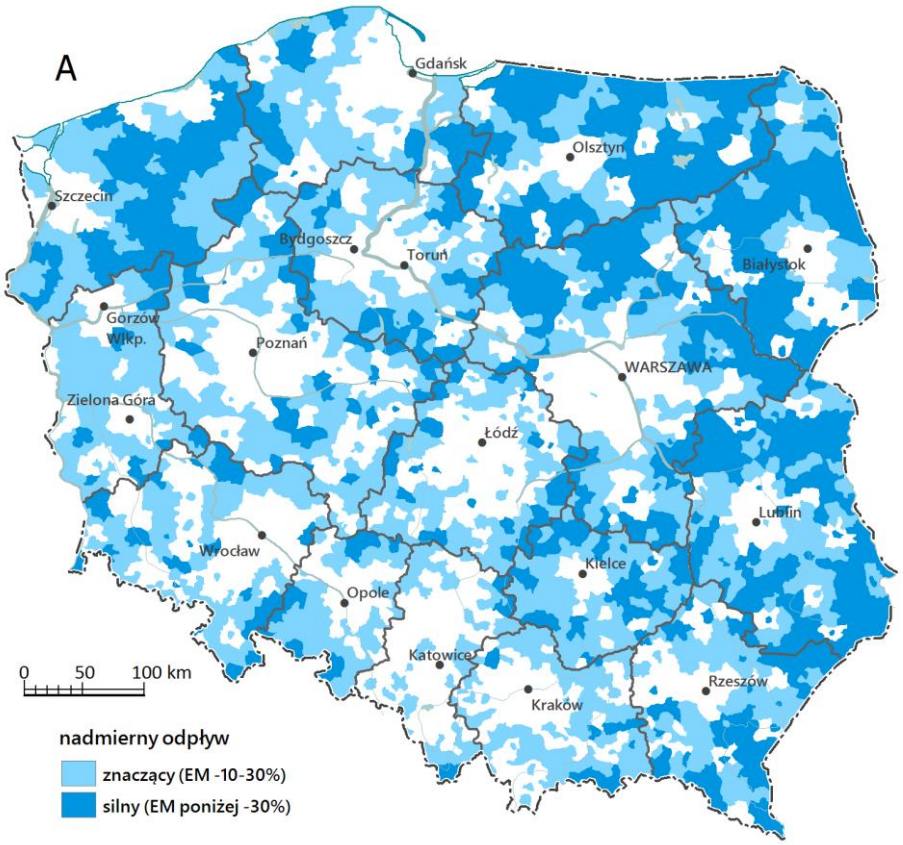
Tabela 4.4. Miasta (gminy miejskie i miejsko-wiejskie) z nadmiernym odpływem młodej populacji (20-39 lat) w latach 2014-2023 według województw i typów hierarchiczno-funkcjonalnych (wykaz wszystkich gmin w załączniku)

A2 - inne duże aglomeracje	B - ośrodki regionalne	C - ośrodki subregionalne	D - ośrodki lokalne	E - gminy podmiejskie
Dolnośląskie				
	Wałbrzych	Głogów, Legnica, Lubin, Świdnica	Dzierżoniów, Góra, Jawor, Kamienna Góra, Kłodzko, Lubań, Lwówek Śl., Milicz, Wołów, Ząbkowice Śl., Zgorzelec, Złotoryja	
Kujawsko-pomorskie				
	Włocławek	Grudziądz, Inowrocław	Chełmno, Golub-Dobrzyń, Lipno, Mogilno, Nakło n. Notecią, Radziejów, Rypin, Sępólno Kraj., Tuchola, Wąbrzeźno, Żnin	
Lubelskie				
Świdnik		Biała Podlaska, Chełm, Puławy, Zamość	Biłgoraj, Hrubieszów, Janów Lub., Krasnystaw, Kraśnik, Łęczna, Łuków, Opole Lub., Parczew, Radzyń Podlaski, Ryki, Tomaszów Lub., Włodawa	Lubartów
Lubuskie				
			Krosno Odrzańskie, Międzyrzecz, Nowa Sól, Strzelce Krajeńskie, Sulęcin, Świebodzin, Wschowa, Żagań, Żary	
Łódzkie				
Pabianice		Bełchatów, Kutno, Piotrków Trybunalski, Radomsko, Sieradz, Skierniewice, Tomaszów Maz.	Łęczyca, Łowicz, Opoczno, Pajęczno, Poddębice, Rawa Mazowiecka, Wieluń, Wieruszów, Zduńska Wola	
Małopolskie				
	Tarnów	Nowy Sącz, Zakopane	Bochnia, Brzesko, Chrzanów, Gorlice, Limanowa, Miechów, Nowy Targ, Olkusz, Oświęcim, Proszowice, Sucha Beskidzka, Wadowice	
Mazowieckie				
	Płock, Radom	Ciechanów, Ostrołęka	Białobrzegi, Gostynin, Kozienice, Lipsko, Łosice, Maków Mazowiecki, Ostrów Mazowiecka, Płońsk, Przasnysz, Przysucha, Sierpc, Sochaczew, Szydłowiec, Węgrów, Wyszków, Zwoleń, Żuromin	
Opolskie				
		Kędzierzyn-Koźle, Nysa	Brzeg, Głubczyce, Kluczbork, Krapkowice, Prudnik, Strzelce Op.	
Podkarpackie				
		Dębica, Krosno, Mielec, Przemyśl, Stalowa Wola, Tarnobrzeg	Brzozów, Jarosław, Jasło, Kolbuszowa, Lesko, Leżajsk, Lubaczów, Nisko, Przeworsk, Sanok, Strzyżów, Ustrzyki Dln.	
Podlaskie				
		Łomża	Augustów, Bielsk Podl., Grajewo, Hajnówka, Kolno, Mońki, Sejny, Siemiatycze, Sokółka, Wysokie Maz., Zambrów	
Pomorskie				
		Chojnice, Słupsk, Starogard Gdański, Tczew	Bytów, Człuchów, Kościerzyna, Kwidzyn, Nowy Dwór Gdański, Sztum	Puck, Wejherowo
Śląskie				
Bytom, Dąbrowa Górn., Jastrzębie-Zdr., Jaworzno, Rybnik, Sosnowiec,	Częstochowa	Racibórz, Zawiercie	Cieszyn, Myszków	Bieruń, Kłobuck, Żywiec

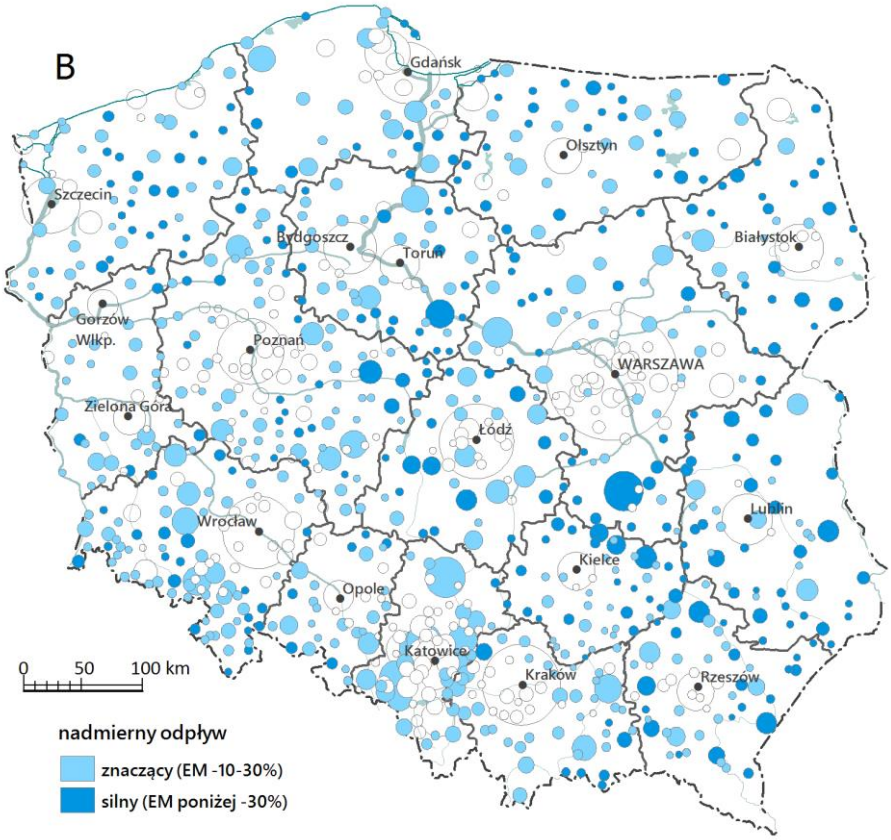
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

A2 - inne duże aglomeracje	B - ośrodki regionalne	C - ośrodki subregionalne	D - ośrodki lokalne	E - gminy podmiejskie
Wodzisław Śl., Zabrze				
Świętokrzyskie				
		Ostrowiec Św., Skarżysko-Kamienna, Starachowice	Busko-Zdrój, Jędrzejów, Kazimierza Wielka, Końskie, Opatów, Pińczów, Sandomierz, Staszów, Włoszczowa	
Warmińsko-mazurskie				
			Bartoszyce, Braniewo, Działdowo, Giżycko, Gołdap, Kętrzyn, Lidzbark Warmiński, Mrągowo, Nidzica, Nowe Miasto Lubawskie, Olecko, Ostróda, Pisz, Szczytno, Węgorzewo	
Wielkopolskie				
		Gniezno, Kalisz, Konin, Leszno, Ostrów Wlkp., Piła	Czarnków, Gostyń, Kępno, Koło, Kościan, Krotoszyn, Międzychód, Ostrzeszów, Pleszew, Słupca, Turek, Wolsztyn, Złotów	Chodzież
Zachodniopomorskie				
		Szczecinek	Białogard, Choszczno, Drawsko Pom., Gryfice, Kamień Pom., Łobez, Myślibórz, Pyrzyce, Sławno, Świdwin, Wałcz	Gryfino, Police

Źródło: opracowanie własne.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

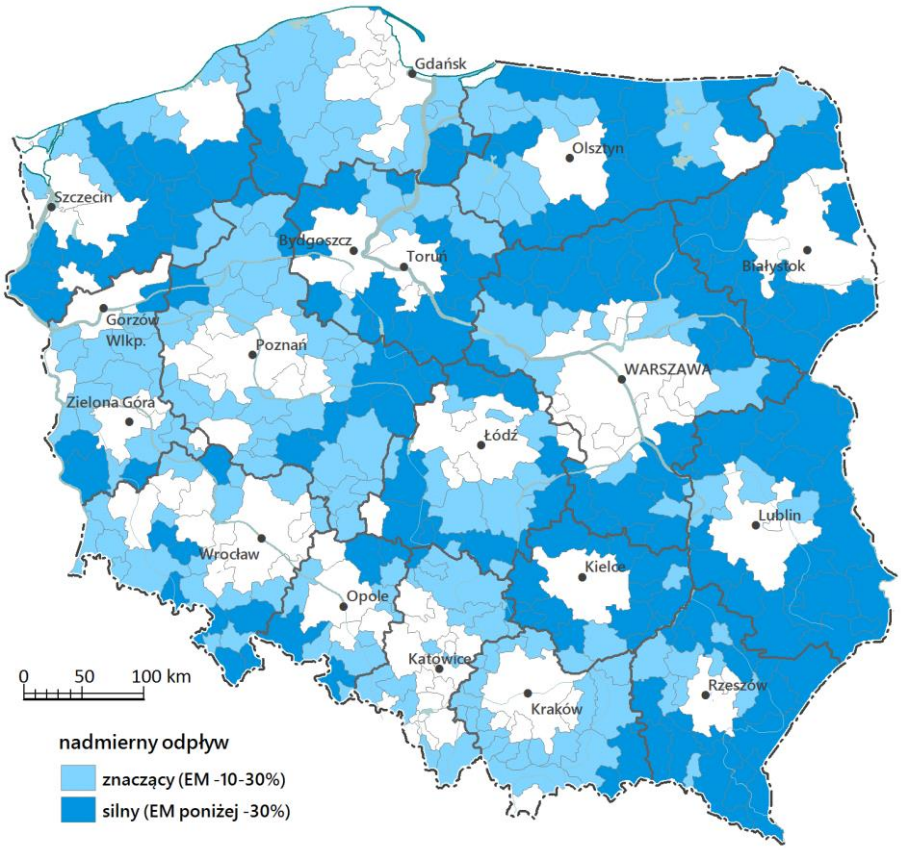
Ryc. 4.3. Delimitacja obszarów nadmiernego odpływu młodej populacji (20-39 lat) w latach 2014-2023 według gmin. A – gminy ogółem, B - gminy miejskie i miejsko-wiejskie, EM – wskaźnik efektywności migracji, wyraża się wzorem: (napływ-odpływ)/(napływ+odpływ)*100.

Źródło: opracowanie własne.

Dane zagregowane do miejskich obszarów funkcjonalnych (bez przepływów wewnętrznych w tych regionach) ujawniają (ryc. 4.4), że szczególnie nadmierny odpływ charakteryzuje obszary byłego Królestwa Kongresowego, a „wyspy' zadowalającej lub pozytywnej sytuacji migracyjnej wiążą się wyraźnie z obszarami funkcjonalnymi wszystkich ośrodków wojewódzkich, a ponadto regionem Koszalina, Bielska-Białej czy Polkowic-Lubina i Leszna. Wykaz wszystkich MOF z negatywnym wskaźnikiem efektywności migracji zawiera tabela 4.5. Dane zestawiono według wysokości tego wskaźnika. Najgorsza sytuacja występuje w regionach Hrubieszowa, Janowa Lubelskiego, Łukowa i Włodawy (lubelskie), Opoczna (łódzkie), Kosowa Lackiego, Łosic i Żuromina (mazowieckie), Lubaczowa (podkarpackie), Dąbrowy Białostockiej, Grajewa, Sejn, Siemiatycz i Sokółki (podlaskie), Miastka (pomorskie), Bartoszyc, Braniewa i Kętrzyna (warmińsko-mazurskie). W tych MOF drenaż młodej populacji był najsilniejszy, bowiem 'oficjalny' (rejestrowany) wskaźnik efektywności

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

migracyjnej wyniósł aż ponad minus 50%. W rzeczywistości sytuacja jest jeszcze gorsza z powodu braku wymeldowań.

Ryc. 4.4. Delimitacja obszarów nadmiernego odpływu młodej populacji (20-39 lat) w latach 2014-2023 według miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF)

EM – wskaźnik efektywności migracji, wyraża się wzorem: (napływ-odpływ)/(napływ+odpływ)*100.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4.5. Miasta (gminy miejskie i miejsko-wiejskie) z nadmiernym odpływem młodej populacji (20-39 lat) w latach 2014-2023 według MOF i przedziałów wskaźnika efektywności migracji

Przedział wartości wskaźnika efektywności migracji (wyraża się wzorem: [napływ-odpływ]/[napływ+odpływ]*100)				
-10 do -20%	**-20 do -30%**	**-30 do -40%**	**-40 do -50%**	**-50 do -62%**
Dolnośląskie				
Jelenia Góra, Kłodzko, Strzelin, Syców, Świeradów-Zdrój	Chojnów, Dzierżoniów, Głogów, Lubań, Międzybórz, Milicz, Nowogrodziec, Polanica-Zdrój, Strzegom, Wałbrzych, Wołów, Zgorzelec	Bystrzyca Kłodzka, Jawor, Kamienna Góra, Kudowa-Zdrój, Lądek-Zdrój, Nowa Ruda, Ząbkowice Śląskie, Złotoryja	Góra	

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Przedział wartości wskaźnika efektywności migracji (wyraża się wzorem: [napływ-odpływ]/[napływ+odpływ]*100)				
-10 do -20%	**-20 do -30%**	**-30 do -40%**	**-40 do -50%**	**-50 do -62%**
Kujawsko-pomorskie				
Brodnica	Chełmno, Grudziądz, Mogilno, Świecie	Golub-Dobrzyń, Inowrocław, Lipno, Nakło nad Notecią, Nowe, Rypin, Sępólno Krajeńskie, Strzelno, Tuchola, Wąbrzeźno, Żnin	Radziejów, Włocławek	
Lubelskie				
	Lubartów, Łęczna, Nałęczów, Puławy	Biała Podlaska, Dęblin, Opole Lubelskie, Szczebrzeszyn, Zamość	Biłgoraj, Chełm, Krasnystaw, Kraśnik, Łaszczów, Międzyrzec Podlaski, Parczew, Radzyń Podlaski, Ryki, Stoczek Łukowski, Terespol, Tomaszów Lubelski	Hrubieszów, Janów Lubelski, Łuków, Włodawa
Lubuskie				
Kostrzyn nad Odrą, Rzepin, Zbąszynek, Żagań	Gubin, Krosno Odrzańskie, Międzyrzecz, Nowa Sól, Skwierzyna, Sława, Sulęcin, Świebodzin	Drezdenko, Szprotawa, Żary	Lubsko	
Łódzkie				
	Bełchatów, Głowno, Łęczyca, Piotrków Trybunalski, Skierniewice, Tomaszów Mazowiecki, Zduńska Wola	Działoszyn, Kutno, Łowicz, Pajęczno, Radomsko, Rawa Mazowiecka, Sieradz, Wieluń, Żychlin		Opoczno
Małopolskie				
Andrychów, Bukowno, Jordanów, Kęty, Nowy Targ, Oświęcim, Rabka-Zdrój, Sucha Beskidzka, Wadowice	Brzesko, Chrzanów, Dąbrowa Tarnowska, Limanowa, Maków Podhalański, Miechów, Mszana Dolna, Nowy Sącz, Olkusz, Tarnów, Wolbrom		Gorlice, Krynica-Zdrój	
Mazowieckie				
Nasielsk, Płońsk, Siedlce, Sochaczew	Białobrzegi, Łochów, Płock, Wyszków, Zwoleń	Ciechanów, Garwolin, Gostynin, Mława, Myszyniec, Ostrołęka, Radom, Szydłowiec, Węgrów	Kozienice, Lipsko, Maków Mazowiecki, Ostrów Mazowiecka, Pionki, Przasnysz, Przysucha, Raciąż, Sierpc, Sokołów Podlaski	Kosów Lacki, Łosice, Żuromin
Opolskie				
Brzeg, Dobrodzień, Kolonowskie, Olesno	Kędzierzyn-Koźle, Prudnik, Zdzieszowice	Głubczyce, Kluczbork, Nysa, Praszka		

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Przedział wartości wskaźnika efektywności migracji (wyraża się wzorem: [napływ-odpływ]/[napływ+odpływ]*100)				
-10 do -20%	**-20 do -30%**	**-30 do -40%**	**-40 do -50%**	**-50 do -62%**
Podkarpackie				
Ropczyce, Sędziszów Małopolski, Sokołów Małopolski	Kolbuszowa, Mielec, Nisko, Przeworsk, Rymanów	Brzozów, Dębica, Jarosław, Krosno, Lesko, Leżajsk, Nowa Dęba, Sieniawa, Stalowa Wola, Strzyżów, Tarnobrzeg, Ustrzyki Dolne	Jasło, Przemyśl, Sanok	Lubaczów
Podlaskie				
	Suwałki	Bielsk Podlaski, Łomża, Wysokie Mazowieckie, Zambrów	Augustów, Brańsk, Czyżew, Hajnówka, Kolno, Łapy, Mońki, Stawiski	Dąbrowa Biał., Grajewo, Sejny, Siemiatycze, Sokółka
Pomorskie				
Chojnice, Kościerzyna, Malbork, Słupsk, Tczew	Bytów, Czersk, Lębork, Nowy Dwór Gdański, Skórcz, Ustka	Człuchów, Kwidzyn, Władysławowo	Sztum	Miastko
Śląskie				
Bytom, Jastrzębie-Zdrój, Kłobuck, Racibórz, Rybnik, Sosnowiec, Ustroń	Częstochowa, Myszków, Zawiercie, Żywiec	Krzepice, Szczekociny		
Świętokrzyskie				
	Busko-Zdrój, Kazimierza Wielka, Ożarów	Jędrzejów, Opatów, Pińczów, Połaniec, Sędziszów, Skarżysko-Kamienna, Staszów, Włoszczowa	Końskie, Ostrowiec Świętokrzyski, Sandomierz, Starachowice	
Warmińsko-mazurskie				
	Dobre Miasto, Elbląg, Giżycko, Iława, Lidzbark Warmiński, Lubawa, Nowe Miasto Lub., Ostróda, Pasłęk, Węgorzewo	Biskupiec, Działdowo, Morąg, Mrągowo, Olecko, Szczytno, Wielbark	Gołdap, Górowo Iławeckie, Nidzica, Pisz, Zalewo	Bartoszyce, Braniewo, Kętrzyn
Wielkopolskie				
Gniezno, Grabów nad Prosną, Kościan, Oborniki, Ostrów Wielkopolski, Ostrzeszów, Rakoniewice, Śrem, Wolsztyn, Wronki, Złotów	Chodzież, Czarnków, Gostyń, Jarocin, Kalisz, Kępno, Kleczew, Krobia, Międzychód, Piła, Rawicz, Słupca, Wągrowiec, Witkowo	Kłodawa, Koło, Konin, Krotoszyn, Krzyż Wielkopolski, Pleszew, Turek, Wyrzysk		
Zachodniopomorskie				
Kołobrzeg, Police	Białogard, Darłowo, Kamień Pomorski,	Barlinek, Chojna, Dębno, Drawsko Pomorskie, Gryfice, Gryfino, Łobez,	Choszczno, Świdwin	

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Przedział wartości wskaźnika efektywności migracji (wyraża się wzorem: [napływ-odpływ]/[napływ+odpływ]*100)				
-10 do -20%	**-20 do -30%**	**-30 do -40%**	**-40 do -50%**	**-50 do -62%**
	Nowogard, Sławno, Wałcz	Mirosławiec, Pyrzyce, Resko, Szczecinek, Złocieniec		

Źródło: opracowanie własne.

4.4 Typologia regionów depopulacyjno-emigracyjnych

Zgodnie z przedstawioną wcześniej metodyką, jako obszary depopulacyjno-emigracyjne uznano gminy lub MOF-y:

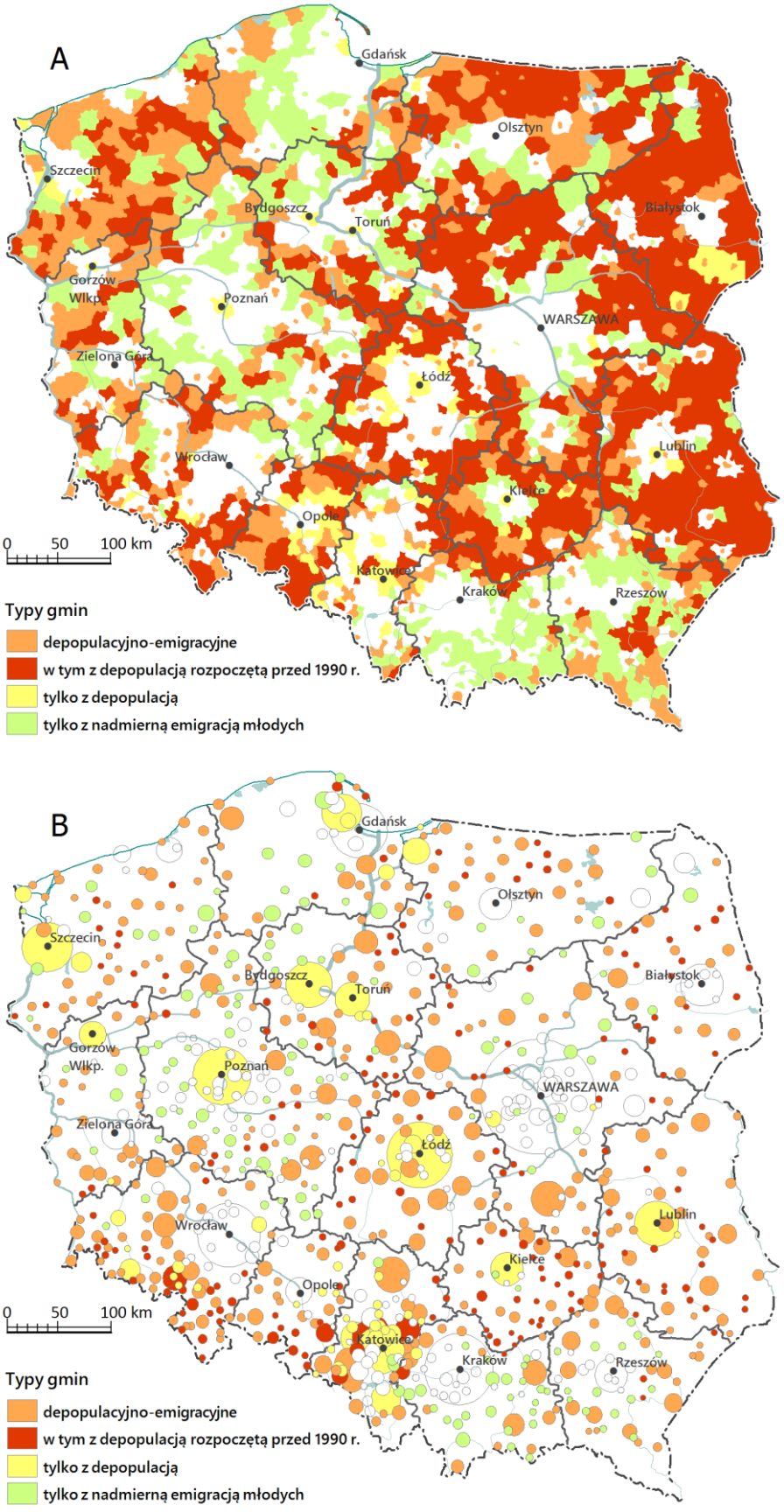
— w których liczba ludności ogółem w latach 2004-2023 spadła więcej, niże 5% oraz notowano systematyczny spadek co najmniej w 10 rocznikach;
— w których ujemna efektywność migracji była większa, niż 10% (inaczej, wskaźnik efektywności był niższy niż minus 10%).

Wyniki delimitacji obszarów depopulacyjno-emigracyjnych przedstawiają mapy na ryc. 4.5 i tabele 4.6-4.10. W tym w tabeli 4.10 zestawiono dane dla wszystkich zdelimitowanych MOF depopulacyjno-emigracyjnych.

Łącznie w całym kraju zidentyfikowano 1213 gmin spełniających kryteria depopulacji i nadmiernego drenażu (emigracji) młodych (tabela 4.6). Stanowiły one więc prawie połowę (49%) samorządów. Wśród nich prawie 2/3 wyludniało się jeszcze przed 1990 r. Największy udział gmin depopulacyjno-emigracyjnych (DE) wystąpił w województwie lubelskim, podlaskim i świętokrzyskim (aż 75-80%). Z kolei najmniejszy odsetek cechował województwo małopolskie i śląskie (18-21%). Gminy DE zajmowały nieco ponad połowę (50,8%) powierzchni kraju reprezentowanej przez 35,0% ludności.

Odsetek ten był różny w województwach (tabela 4.7), regionach historyczno-kulturowych (tabela 4.8) i typach hierarchiczno-funkcjonalnych (tabela 4.9). W ujęciu granic zaborczych negatywnie wyróżnia się byłe Królestwo Kongresowe oraz Ziemie Zachodnie i Północne (56-81% zdelimitowanej powierzchni zamieszkałej przez 40-43% populacji). Wśród miast subregionalnych aż 83,3% reprezentowanej przez tę kategorię populacji cechuje wyludnianie się połączone z drenażem młodych osób.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 4.5. Delimitacja obszarów depopulacyjno-emigracyjnych według gmin. A – gminy ogółem, B - gminy miejskie i miejsko-wiejskie

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Uwaga: delimitacja w przypadku zmiennej emigracyjnej nie uwzględnia rejestrowanej, a tym bardziej nierejestrowanej emigracji zagranicznej

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4.6. Liczba zdelimitowanych gmin według województw

Województwo	Liczb gmin ogółem	Liczba gmin depopu-lacyjno-emigra-cyjnych (DE)	Liczba gmin DE z depopulacją rozpoczętą przed 1990 rokiem	Liczba gmin tylko z depo-pulacją (D)	Liczba gmin tylko z emigracją (E)	Udział (%) gmin depopu-lacyjno-emigra-cyjnych (DE)	Udział (%) gmin DE z depopulacją rozpoczętą przed 1990 rokiem	Udział (%) gmin DE, D, E
Dolnośląskie	169	84	43	10	13	49,7	51,2	63,3
Kujawsko-pomorskie	144	68	46	5	33	47,2	67,6	73,6
Lubelskie	213	170	136	2	14	79,8	80,0	87,3
Lubuskie	82	45	17	2	13	54,9	37,8	73,2
Łódzkie	177	95	75	17	7	53,7	78,9	67,2
Małopolskie	182	33	14	2	69	18,1	42,4	57,1
Mazowieckie	314	157	129	3	42	50,0	82,2	64,3
Opolskie	71	45	28	13	0	63,4	62,2	81,7
Podkarpackie	160	55	20	1	58	34,4	36,4	71,3
Podlaskie	118	89	76	6	9	75,4	85,4	88,1
Pomorskie	123	41	11	5	34	33,3	26,8	65,0
Śląskie	167	36	19	32	13	21,6	52,8	48,5
Świętokrzyskie	102	77	62	5	10	75,5	80,5	90,2
Warmińsko-mazurskie	116	81	49	1	14	69,8	60,5	82,8
Wielkopolskie	226	65	25	1	66	28,8	38,5	58,4
Zachodniopomorskie	113	72	27	4	17	63,7	37,5	82,3
Polska ogółem	2 477	1 213	777	109	412	49,0	64,1	70,0

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4.7. Charakterystyka zdelimitowanych gmin depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według województw

Województwo	Liczba gmin ogółem	Liczba gmin wyludniających się przed 1990 r.	Powierzchnia zdelimitowanych obszarów (DE) (tys. km^2)	Powierzchnia zdelimitowanych obszarów (DE) (%)	Liczba ludności na zdelimitowanych obszarach (DE) (tys.)	Liczba ludności na zdelimitowanych obszarach (DE) (tys.)
Dolnośląskie	84	43	9,1	45,9	1 150	39,9
Kujawsko-pomorskie	68	46	7,2	39,9	740	37,1
Lubelskie	170	136	19,4	77,4	1 290	64,2
Lubuskie	45	17	7,3	52,5	411	42,1
Łódzkie	95	75	9,3	51,3	1 005	42,5
Małopolskie	33	14	2,6	17,2	599	17,5
Mazowieckie	157	129	19,1	53,7	1 279	23,2
Opolskie	45	28	6,1	64,4	576	61,5
Podkarpackie	55	20	6,8	37,8	763	36,8

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Województwo	Liczba gmin ogółem	Liczba gmin wyludniających się przed 1990 r.	Powierzchnia zdelimitowanych obszarów (DE) (tys. km^2)	Powierzchnia zdelimitowanych obszarów (DE) (%)	Liczba ludności na zdelimitowanych obszarach (DE) (tys.)	Liczba ludności na zdelimitowanych obszarach (DE) (tys.)
Podlaskie	89	76	15,0	74,1	545	47,9
Pomorskie	41	11	6,2	31,7	459	19,4
Śląskie	36	19	3,5	28,3	1 516	35,1
Świętokrzyskie	77	62	9,0	77,1	747	63,9
Warmińsko-mazurskie	81	49	16,3	67,3	653	48,1
Wielkopolskie	65	25	7,6	25,5	864	24,8
Zachodniopomorskie	72	27	14,9	64,9	586	35,9
Polska ogółem	1 213	777	159,3	50,8	13 182	35,0

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4.8. Charakterystyka zdelimitowanych gmin depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według regionów historyczno-kulturowych

Województwo	Liczba gmin ogółem	Liczba gmin wyludniających się przed 1990 r.	Powierzchnia zdelimitowanych obszarów (DE) (tys. km^2)	Powierzchnia zdelimitowanych obszarów (DE) (%)	Liczba ludności na zdelimitowanych obszarach (DE) (tys.)	Liczba ludności na zdelimitowanych obszarach (DE) (tys.)
Zabór rosyjski	678	541	80,4	62,3	6 303	43,1
Galicja	83	29	9,0	27,8	1 363	24,7
Zabór pruski	122	60	13,9	25,2	2 089	23,2
Ziemie Zachodnie i Północne	330	147	56,1	57,5	3 427	40,3
Polska ogółem	1 213	777	159,3	50,8	13 182	35,0

Źródło: opracowanie własne.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 4.9. Charakterystyka zdelimitowanych gmin depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według typów miast i gmin

Województwo	Liczba gmin ogółem	Liczba gmin wyludniających się przed 1990 r.	Powierzchnia zdelimitowanych obszarów (DE) (tys. km^2)	Powierzchnia zdelimitowanych obszarów (DE) (%)	Liczba ludności na zdelimitowanych obszarach (DE) (tys.)	Liczba ludności na zdelimitowanych obszarach (DE) (tys.)
A1 - wielka piątka	-	-	-	-	-	-
A2 - inne duże aglomeracje	11	6	1,0	33,3	1 080	26,0
B - ośrodki regionalne	6	1	0,6	30,6	817	31,3
C - ośrodki subregionalne	44	1	2,4	80,8	2 505	83,3
D - ośrodki lokalne	225	24	27,2	63,5	3 706	60,7
E - gminy podmiejskie	49	21	4,8	8,7	542	7,1
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	104	64	17,5	52,8	585	47,4
G - typowe wiejskie	774	660	105,8	61,3	3 948	48,1
Polska ogółem	1 213	777	159,3	50,8	13 182	35,0

Źródło: opracowanie własne.

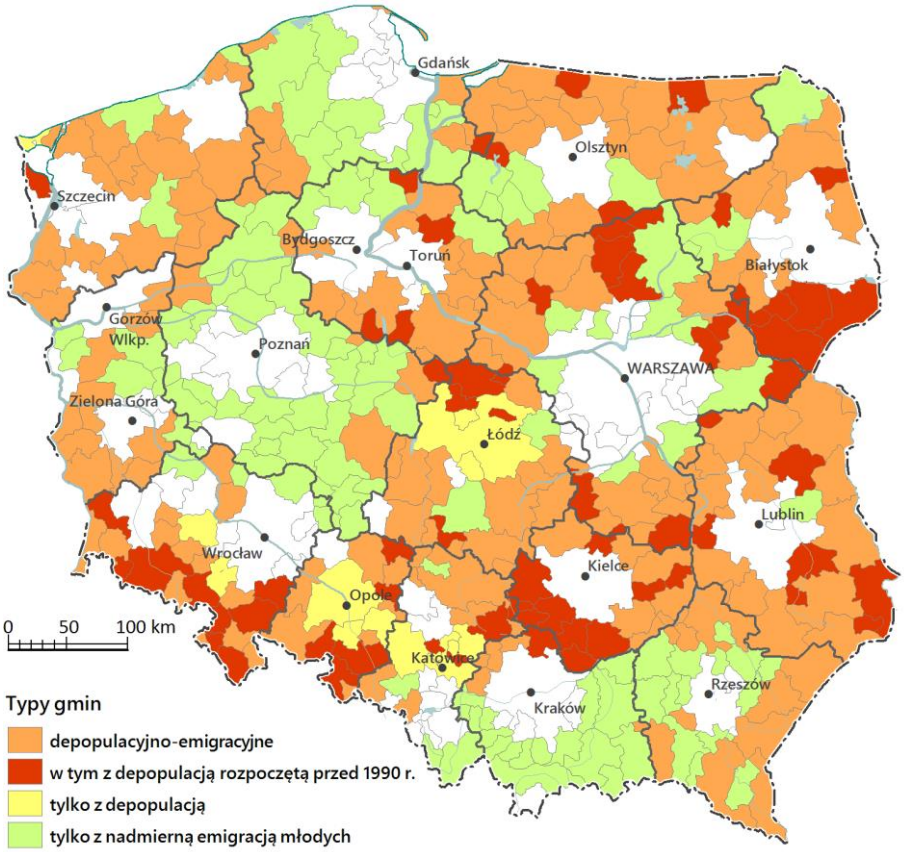
Mapy ujawniają też „starą” i „nową” depopulację. Długotrwałe, zachodzące nieraz od kilku pokoleń wyludnianie się występuje zwłaszcza w byłym Królestwie Kongresowym oraz w rejonie Sudetów i Opolszczyzny. Jest ono charakterystyczne zwłaszcza dla obszarów typowo wiejskich. Na zagregowanej mapie delimitacji 224 MOF w kraju jest 66 regionów ze szczytem liczby ludności przed 1990 r. (Podlasie, Sudety z Przedgórzem, Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, Niecka Nidziańska i w zasadzie cała Wyżyna Małopolska poza aglomeracją kielecką).

Ponadto na mapach i w tabelach wyróżniono obszary (miasta, gminy, MOF) spełniające tylko jeden z warunków delimitacji: „czystą” depopulację (dodatkowe 109 gmin) oraz drenaż młodych (412). Obszary te z pewnym wyprzedzeniem mogą prognozować kolejne części kraju zagrożone poważnym kryzysem demograficznym (zob. więcej w rozdziale nt. prognoz demograficznych).

Natomiast delimitacja regionów depopulacyjno-emigracyjnych według MOF znacznie porządkuje obraz przestrzenny (ryc. 4.6). Na obszarze większości województw tworzą się rozległe tereny spadku liczby ludności, połączonego z

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

nadmiernym odpływem młodej populacji. Wyjątki stanowią województwa małopolskie, pomorskie i wielkopolskie, w których jednak istnieje problem nadmiernego drenażu. Z kolei w województwach dolnośląskim, podlaskim i świętokrzyskim – w ich południowych częściach, problem depopulacji ujawnił się jeszcze w okresie PRL.

Ryc. 4.6. Delimitacja obszarów depopulacyjno-emigracyjnych według miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF)

Uwaga: delimitacja w przypadku zmiennej emigracyjnej nie uwzględnia rejestrowanej, a tym bardziej nierejestrowanej emigracji zagranicznej

Źródło: opracowanie własne

Tabela 4.10. Charakterystyka zdelimitowanych MOF depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według województw

* Rok maksymalnej liczby ludności – rok, w którym w danym MOF wystąpiła największa rejestrowana liczba ludności. Lata 1950, 1960, 1970, 1970 i 1978 są rocznikami spisów. W przypadku województw, dla roku maksymalnej liczby ludności i liczby roczników z depopulacją obliczono średnie nieważone z MOF (stąd jedna cyfra po przecinku);

** wskaźnik efektywności migracji wyraża się wzorem: (napływ-odpływ)/(napływ+odpływ)*100.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Nazwa MOF	Rok maksymalnej liczby ludności*	Strata liczby ludności ogółem (2004-2023) (tys.)	Strata liczby ludności ogółem (2004-2023) (%)	Liczba roczników z depopulacją	Emigracyjna strata młodych (2014-2023) – liczba osób	Emigracyjna strata młodych (2014-2023) – efektywność**
DOLNOŚLĄSKIE	1990,2	-142,2	-11,9	18	-16 115	-26,8
Bystrzyca Kłodzka	1988	-3,6	-13,0	18	-509	-36,6
Chojnów	1995	-2,0	-8,5	16	-467	-28,5
Dzierżoniów	1995	-10,7	-10,9	18	-1 007	-24,4
Góra	1998	-3,5	-12,1	18	-1 043	-47,2
Jawor	1997	-3,3	-8,8	18	-823	-37,2
Jelenia Góra	1988	-20,1	-10,9	18	-1 061	-12,9
Kamienna Góra	1995	-6,5	-13,8	18	-869	-39,0
Kłodzko	1995	-5,0	-9,9	18	-446	-15,0
Kudowa-Zdrój	1995	-0,9	-7,3	16	-189	-31,8
Lądek-Zdrój	1996	-2,6	-15,6	18	-340	-38,5
Lubań	1997	-6,6	-10,5	18	-962	-27,7
Nowa Ruda	1970	-7,1	-15,2	18	-839	-37,9
Nowogrodziec	1988	-1,2	-5,0	15	-515	-24,7
Polanica-Zdrój	1988	-2,7	-13,8	18	-269	-22,0
Strzegom	1995	-3,7	-11,3	18	-558	-27,8
Strzelin	1988	-2,4	-6,1	18	-401	-16,7
Świeradów-Zdrój	1970	-1,7	-12,1	18	-203	-19,7
Wałbrzych	1988	-35,2	-16,8	18	-2 064	-26,4
Wołów	1998	-2,0	-6,3	17	-423	-20,0
Ząbkowice Śląskie	1970	-8,5	-13,1	18	-1 127	-36,1
Zgorzelec	1996	-9,0	-10,4	18	-1 171	-29,1
Złotoryja	1995	-3,9	-11,5	17	-829	-37,0
KUJAWSKO-POMORSKIE	1990,6	-76,9	-8,4	16	-18 065	-35,2
Chełmno	1998	-2,0	-5,0	15	-648	-26,0
Golub-Dobrzyń	1998	-1,5	-5,0	12	-640	-31,1
Grudziądz	1995	-10,6	-7,3	17	-1 936	-27,9
Inowrocław	1995	-15,5	-9,9	18	-2 808	-35,5
Lipno	1998	-2,5	-5,8	14	-1 099	-35,0
Mogilno	2002	-1,9	-5,6	16	-588	-25,5
Nakło nad Notecią	1998	-2,4	-6,2	16	-872	-33,1
Nowe	1970	-1,5	-8,9	15	-362	-34,5
Radziejów	1988	-3,0	-10,4	17	-964	-42,9
Rypin	1995	-3,3	-7,4	18	-1 102	-37,0
Strzelno	1970	-1,9	-11,1	17	-472	-32,6
Wąbrzeźno	1970	-2,7	-7,6	17	-757	-32,0
Włocławek	1995	-25,2	-10,6	18	-4 784	-43,9
Żnin	1997	-2,8	-6,2	16	-1 033	-36,7
LUBELSKIE	1988,4	-157,9	-10,7	18	-40 307	-42,9
Biała Podlaska	1998	-9,6	-7,4	18	-3 092	-39,6
Biłgoraj	1998	-8,4	-8,1	18	-2 708	-47,2
Chełm	1995	-17,5	-12,4	18	-3 708	-46,0
Dęblin	1995	-5,4	-22,1	17	-907	-38,9
Hrubieszów	1970	-12,7	-18,3	18	-2 700	-58,1
Janów Lubelski	1995	-4,8	-11,2	18	-1 417	-52,3
Krasnystaw	1960	-8,9	-15,2	18	-1 403	-41,1
Kraśnik	1995	-11,8	-11,6	18	-2 483	-46,4
Lubartów	1996	-3,7	-5,5	15	-900	-21,9
Łaszczów	1970	-2,1	-19,3	18	-460	-46,8
Łuków	1998	-6,6	-6,3	17	-3 826	-55,3
Międzyrzec Podlaski	1998	-3,5	-8,4	18	-1 294	-47,5

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Nazwa MOF	Rok maksymalnej liczby ludności*	Strata liczby ludności ogółem (2004-2023) (tys.)	Strata liczby ludności ogółem (2004-2023) (%)	Liczba roczników z depopulacją	Emigracyjna strata młodych (2014-2023) – liczba osób	Emigracyjna strata młodych (2014-2023) – efektywność**
Nałęczów	1997	-1,7	-11,9	16	-295	-27,3
Opole Lubelskie	1970	-3,0	-10,3	17	-702	-33,8
Parczew	1988	-4,6	-12,5	18	-1 255	-46,5
Puławy	1995	-9,7	-8,9	18	-1 763	-26,8
Radzyń Podlaski	1995	-4,2	-9,9	16	-1 262	-41,7
Ryki	1995	-3,9	-8,9	18	-1 364	-43,5
Stoczek Łukowski	1970	-1,8	-16,2	18	-435	-43,4
Szczebrzeszyn	1960	-2,8	-16,0	19	-471	-36,1
Terespol	1995	-2,0	-15,3	18	-451	-44,4
Tomaszów Lubelski	1995	-8,9	-12,4	18	-2 342	-50,0
Włodawa	1995	-4,5	-14,0	18	-1 151	-50,3
Zamość	1998	-15,6	-9,8	18	-3 918	-38,2
LUBUSKIE	1996,9	-29,7	-7,8	17	-7 063	-28,2
Drezdenko	1998	-1,2	-5,7	16	-467	-31,7
Gubin	1996	-1,6	-6,6	18	-385	-25,3
Krosno Odrzańskie	1995	-2,4	-8,6	17	-555	-25,4
Lubsko	1995	-3,2	-10,6	18	-772	-40,0
Nowa Sól	1998	-4,5	-5,2	15	-1 070	-23,7
Skwierzyna	1996	-1,6	-8,8	16	-432	-28,1
Sulęcin	1998	-1,8	-7,0	16	-558	-25,5
Szprotawa	1997	-3,7	-11,4	18	-830	-37,9
Żagań	1998	-3,1	-9,1	18	-557	-18,9
Żary	1998	-6,7	-8,1	18	-1 437	-31,6
ŁÓDZKIE	1991,5	-99,8	-9,6	18	-18 318	-33,0
Działoszyn	2002	-2,2	-12,0	17	-529	-39,0
Głowno	1988	-2,5	-12,4	17	-262	-23,1
Kutno	1988	-13,1	-13,7	18	-1 653	-33,5
Łęczyca	1970	-4,0	-12,0	18	-589	-29,3
Łowicz	1995	-7,0	-10,8	18	-1 276	-37,3
Opoczno	2002	-7,2	-9,7	17	-2 397	-52,9
Pajęczno	1988	-2,0	-9,4	17	-518	-30,2
Piotrków Trybunalski	1995	-13,6	-7,9	18	-1 933	-25,2
Radomsko	1995	-11,3	-10,5	18	-1 941	-35,8
Rawa Mazowiecka	1995	-4,4	-8,6	18	-1 007	-30,4
Sieradz	1997	-8,1	-8,1	18	-1 927	-36,7
Tomaszów Mazowiecki	1995	-9,0	-9,4	18	-1 206	-25,7
Wieluń	1997	-6,1	-7,4	18	-1 458	-30,3
Zduńska Wola	1995	-6,1	-7,4	18	-1 177	-29,2
Żychlin	1970	-3,1	-18,1	18	-445	-37,3
MAŁOPOLSKIE	1990,0	-22,5	-8,3	18	-3 731	-24,4
Bukowno	2002	-1,6	-8,5	18	-191	-13,2
Chrzanów	1996	-9,6	-8,3	18	-1 237	-22,8
Miechów	1960	-3,2	-9,2	18	-508	-24,4
Olkusz	1997	-5,3	-8,1	17	-1 242	-29,8
Wolbrom	1995	-2,9	-8,0	18	-553	-25,3
MAZOWIECKIE	1984,8	-112,8	-8,0	18	-30 354	-37,9
Ciechanów	1998	-6,5	-7,1	18	-1 863	-32,2
Gostynin	1998	-3,3	-8,9	17	-680	-30,5
Kosów Lacki	1960	-2,2	-23,3	18	-385	-54,5
Kozienice	1995	-5,6	-9,3	18	-1 796	-43,2
Lipsko	1950	-5,9	-15,8	18	-1 079	-41,4

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Nazwa MOF	Rok maksymalnej liczby ludności*	Strata liczby ludności ogółem (2004-2023) (tys.)	Strata liczby ludności ogółem (2004-2023) (%)	Liczba roczników z depopulacją	Emigracyjna strata młodych (2014-2023) – liczba osób	Emigracyjna strata młodych (2014-2023) – efektywność**
Łosice	1960	-4,4	-13,2	18	-1 212	-51,0
Maków Mazowiecki	1970	-4,0	-10,8	18	-1 178	-42,3
Mława	1998	-5,0	-6,2	18	-1 717	-32,9
Myszyniec	1960	-0,7	-5,4	16	-429	-38,7
Ostrów Mazowiecka	1998	-5,4	-8,0	17	-1 628	-43,8
Pionki	1997	-4,2	-14,0	18	-954	-46,9
Płock	1998	-14,5	-5,8	15	-2 658	-24,7
Przasnysz	1988	-3,3	-7,6	18	-1 339	-40,6
Przysucha	1960	-4,6	-13,6	18	-1 042	-42,1
Raciąż	1970	-2,1	-12,1	18	-680	-47,2
Radom	2002	-19,4	-5,6	15	-5 756	-39,7
Sierpc	1995	-4,7	-11,3	18	-1 214	-41,2
Sokołów Podlaski	1995	-5,3	-11,0	18	-1 255	-40,5
Szydłowiec	1996	-2,8	-9,3	18	-769	-38,1
Węgrów	1988	-2,9	-9,7	18	-850	-38,0
Zwoleń	1995	-1,8	-6,6	17	-508	-27,2
Żuromin	1995	-4,5	-12,2	18	-1 362	-50,9
OPOLSKIE	1989,3	-80,8	-13,2	19	-8 545	-26,4
Brzeg	1998	-5,3	-6,7	17	-644	-14,8
Dobrodzień	1970	-2,4	-16,0	19	-147	-15,6
Głubczyce	1970	-6,2	-15,9	19	-923	-37,9
Kędzierzyn-Koźle	1988	-18,8	-16,0	19	-1 144	-21,4
Kluczbork	1996	-9,5	-13,4	19	-1 337	-35,5
Kolonowskie	1995	-3,1	-16,3	19	-148	-14,2
Nysa	1996	-17,8	-12,8	19	-2 219	-34,3
Olesno	1995	-2,7	-9,1	19	-268	-15,0
Praszka	1988	-2,9	-9,7	19	-613	-30,3
Prudnik	1988	-7,1	-15,5	19	-663	-26,8
Zdzieszowice	1998	-5,0	-18,8	19	-439	-26,1
PODKARPACKIE	2000,2	-60,2	-6,9	17	-20 000	-40,7
Jarosław	1998	-6,4	-5,2	17	-2 594	-38,6
Jasło	2002	-7,2	-5,8	17	-2 718	-43,7
Lubaczów	2002	-4,8	-8,4	18	-2 005	-56,3
Nowa Dęba	1998	-1,5	-5,4	17	-657	-36,9
Przemyśl	1998	-11,8	-8,5	17	-3 407	-48,5
Sanok	2010	-5,6	-5,3	15	-2 471	-42,4
Stalowa Wola	1996	-11,9	-6,9	18	-3 343	-34,8
Strzyżów	1998	-1,8	-6,2	17	-647	-35,4
Tarnobrzeg	1998	-7,4	-10,7	18	-1 602	-31,7
Ustrzyki Dolne	2002	-1,7	-7,6	18	-556	-36,4
PODLASKIE	1984,5	-69,4	-13,5	18	-15 962	-45,3
Augustów	1997	-4,6	-7,8	17	-1 442	-42,3
Bielsk Podlaski	1988	-7,8	-16,2	18	-1 187	-36,2
Brańsk	1960	-2,4	-19,1	18	-500	-48,4
Czyżew	1960	-4,0	-16,4	18	-906	-45,1
Dąbrowa Białostocka	1970	-3,7	-23,0	18	-738	-61,8
Grajewo	1997	-6,2	-12,4	18	-1 788	-54,7
Hajnówka	1988	-9,1	-20,3	18	-1 198	-44,2
Kolno	1997	-2,2	-8,8	17	-766	-40,2
Łapy	1995	-3,6	-13,4	18	-844	-40,9
Mońki	1995	-2,5	-11,7	17	-630	-41,1

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Nazwa MOF	Rok maksymalnej liczby ludności*	Strata liczby ludności ogółem (2004-2023) (tys.)	Strata liczby ludności ogółem (2004-2023) (%)	Liczba roczników z depopulacją	Emigracyjna strata młodych (2014-2023) – liczba osób	Emigracyjna strata młodych (2014-2023) – efektywność**
Sejny	1997	-1,9	-14,8	18	-484	-50,1
Siemiatycze	1960	-8,5	-17,4	18	-1 719	-56,0
Sokółka	1995	-5,2	-13,5	18	-1 249	-51,3
Stawiski	1960	-1,5	-14,8	18	-470	-49,3
Wysokie Mazowieckie	1995	-2,5	-8,2	18	-911	-38,2
Zambrów	1998	-3,7	-8,2	18	-1 130	-37,9
POMORSKIE	1997,8	-13,2	-7,4	16	-4 371	-33,5
Człuchów	1998	-2,5	-5,6	15	-969	-31,1
Miastko	1998	-2,5	-10,5	18	-830	-50,2
Nowy Dwór Gdański	1998	-2,0	-5,6	15	-646	-28,3
Sztum	1998	-2,0	-7,2	16	-835	-41,4
Ustka	1997	-1,9	-8,0	14	-448	-20,6
Władysławowo	1998	-2,4	-10,4	16	-643	-35,3
ŚLĄSKIE	1988,1	-190,2	-12,7	18	-13 896	-17,6
Bytom	1988	-51,4	-19,3	19	-2 192	-13,4
Częstochowa	1995	-46,3	-10,5	19	-4 190	-25,2
Jastrzębie-Zdrój	1997	-12,7	-6,1	16	-1 568	-12,2
Krzepice	1997	-1,5	-9,3	16	-355	-30,5
Myszków	1995	-4,5	-7,3	17	-751	-21,3
Racibórz	1995	-15,7	-11,8	19	-990	-14,7
Sosnowiec	1988	-45,6	-17,4	19	-2 336	-14,4
Szczekociny	1950	-2,0	-17,9	19	-355	-38,6
Zawiercie	1988	-10,5	-11,1	18	-1 159	-24,4
ŚWIĘTOKRZYSKIE	1976,3	-106,1	-12,4	18	-19 601	-39,2
Busko-Zdrój	1960	-5,7	-8,7	18	-1 015	-26,9
Jędrzejów	1960	-5,2	-11,1	18	-988	-35,6
Kazimierza Wielka	1960	-4,5	-12,4	18	-563	-28,6
Końskie	1995	-10,3	-12,7	18	-2 007	-45,8
Opatów	1960	-3,6	-14,4	18	-679	-35,8
Ostrowiec Świętokrzyski	1995	-18,6	-14,7	18	-3 131	-46,6
Ożarów	1960	-2,3	-14,1	18	-375	-29,1
Pińczów	1960	-5,4	-14,2	18	-879	-37,2
Połaniec	1998	-2,1	-8,4	17	-775	-39,7
Sandomierz	1995	-11,2	-13,9	18	-2 190	-44,0
Sędziszów	1960	-2,2	-12,5	18	-441	-35,8
Skarżysko-Kamienna	1988	-12,4	-15,6	18	-1 823	-39,0
Starachowice	1997	-13,7	-12,4	18	-2 421	-43,5
Staszów	1997	-4,3	-8,0	18	-1 228	-35,2
Włoszczowa	1960	-4,7	-9,4	18	-1 086	-36,6
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	1991,1	-83,7	-9,9	17	-20 842	-36,7
Bartoszyce	1997	-7,0	-14,1	18	-1 753	-50,4
Biskupiec	1998	-2,0	-8,9	18	-548	-34,0
Braniewo	1998	-6,2	-15,2	18	-1 435	-51,1
Dobre Miasto	1996	-3,3	-10,2	18	-696	-29,6
Działdowo	1998	-2,8	-5,6	15	-1 373	-38,7
Elbląg	1998	-16,9	-9,7	17	-2 133	-23,5
Giżycko	1998	-4,6	-6,8	18	-1 130	-21,9
Gołdap	1995	-2,2	-8,1	16	-829	-44,7
Górowo Iławeckie	1970	-2,2	-18,1	18	-453	-45,6
Kętrzyn	1995	-10,0	-14,9	18	-2 175	-52,3

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Nazwa MOF	Rok maksymalnej liczby ludności*	Strata liczby ludności ogółem (2004-2023) (tys.)	Strata liczby ludności ogółem (2004-2023) (%)	Liczba roczników z depopulacją	Emigracyjna strata młodych (2014-2023) – liczba osób	Emigracyjna strata młodych (2014-2023) – efektywność**
Lidzbark Warmiński	1995	-2,9	-10,8	18	-561	-29,4
Morąg	1996	-3,4	-9,1	18	-951	-36,6
Mrągowo	1998	-2,7	-5,4	16	-1 133	-35,4
Nidzica	1996	-3,5	-10,3	17	-1 094	-49,4
Olecko	1997	-2,3	-6,7	16	-932	-38,8
Pasłęk	1998	-1,7	-7,5	17	-480	-28,0
Pisz	1998	-4,4	-9,2	17	-1 606	-49,8
Węgorzewo	1970	-3,0	-12,6	16	-623	-29,8
Wielbark	1970	-1,0	-6,2	14	-506	-34,8
Zalewo	1960	-1,5	-13,7	18	-431	-45,4
WIELKOPOLSKIE	1994,2	-25,7	-6,7	17	-5 759	-31,4
Kalisz	2002	-13,4	-5,7	17	-2 200	-24,6
Kłodawa	1970	-2,7	-12,7	18	-639	-37,7
Koło	1995	-5,6	-7,4	17	-1 648	-38,0
Krzyż Wielkopolski	2002	-2,0	-7,2	16	-571	-35,5
Wyrzysk	2002	-2,0	-8,4	16	-701	-39,4
ZACHODNIOPOMORSKIE	1997,5	-58,2	-8,1	16	-15 670	-31,4
Barlinek	1998	-2,1	-7,6	17	-674	-38,5
Białogard	1998	-3,1	-7,5	16	-755	-26,6
Chojna	1997	-2,4	-8,4	16	-639	-33,7
Choszczno	2002	-5,0	-11,7	18	-1 226	-42,1
Darłowo	1998	-2,0	-9,0	17	-394	-24,3
Dębno	1996	-2,5	-8,1	17	-732	-34,2
Gryfice	1998	-2,5	-5,8	15	-910	-31,4
Gryfino	2010	-2,4	-5,5	14	-805	-30,0
Kamień Pomorski	1996	-3,3	-8,0	16	-721	-23,5
Łobez	1995	-2,7	-12,4	17	-526	-31,8
Mirosławiec	1995	-1,4	-12,2	17	-282	-31,8
Nowogard	2002	-1,6	-5,7	13	-561	-27,4
Police	1988	-2,4	-5,7	12	-445	-13,6
Pyrzyce	1998	-3,2	-9,5	17	-807	-34,2
Resko	1995	-1,7	-13,9	16	-405	-37,0
Sławno	1998	-2,0	-9,3	17	-466	-28,0
Szczecinek	1998	-6,5	-6,8	18	-2 144	-35,2
Świdwin	1995	-6,0	-12,1	17	-1 496	-42,5
Wałcz	1998	-3,6	-8,2	18	-902	-29,8
Złocieniec	1995	-1,8	-5,5	16	-780	-32,5
POLSKA OGÓŁEM	1989,9	-1329,1	-10,1	17	-258 599	-33,8

Źródło: opracowanie własne.

4.5 Podsumowanie

W rozdziale przedstawiono wyniki delimitacji i typologii delimitacji według różnych podejść metodycznych i sposobów prezentacji. W ten sposób wyróżniono przede wszystkim 1213 gmin depopulacyjno-emigracyjnych, a jako uzupełniające należy traktować zbiory miast i miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF). Ze

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

względu na objętość, starano się przedstawić tylko najważniejsze wyniki empiryczne i wyliczone statystyki. Pełny wykaz gmin znajduje się w załączniku statystycznym.

5. Charakterystyka i wpływ migracji wewnętrznych na depopulację

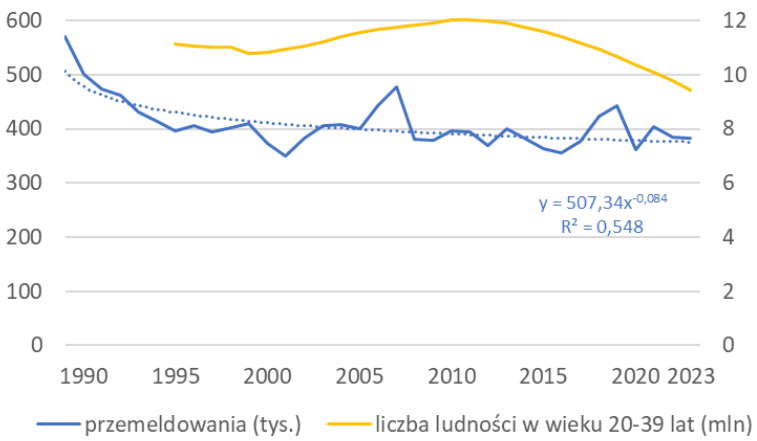
5.1 Kierunki i natężenie migracji ogółem

5.1.1 Natężenie i główne cechy mobilności wewnętrznej w latach 1989-2023

Jak omówiono to w rozdziale 2, identyfikacja i pomiar mobilności wewnętrznej (tj. w granicach kraju) opiera się na rejestracji wymeldowań i przemeldowań, które są niedoszacowane o kilka, a czasem kilkanaście i więcej procent. W tym szczególnie niedoszacowane są przepływy z obszarów peryferyjnych i mniejszych miast w kierunku metropolii, a także wewnętrzna dekoncentracja tych ostatnich. W poniższym rozdziale, o ile nie zaznaczono inaczej, migracje są rozumiane jako przekroczenia granic gmin (w ujednoliconym układzie z 2023 r., tj. 2477 jednostek). Nie obejmuje to zatem ruchów wewnątrz gmin, tj. wewnątrz gmin miejskich, wiejskich miejsko-wiejskich (miasto-obszar wiejski i odwrotnie). W latach 1989-2023 rejestrowano rocznie 349-570 tys. przemeldowań w ruchu międzygminnym, a od ok. 1995 r. wartości te stabilizują się na poziomie 350-440 tys. rocznie. Ponadto według danych Ministerstwa Cyfryzacji przykładowo w 2017 r. przemeldowania wewnątrz gmin wyniosły 349 tys. zdarzeń (podczas gdy międzygminne osiągnęły 376 tys. w 2477 gminach i 423 tys. z uwzględnieniem ruchów w ok. 500 gminach miejsko-wiejskich).

Poziom rejestrowanej ruchliwości wewnętrznej ilustruje ryc. 5.1, a podstawowe zróżnicowania międzyregionalne zestawiono w tabeli 5.1. Generalnie, mobilność wewnętrzna nie nawiązuje do populacji w najbardziej mobilnym okresie swojego życia. Można to interpretować albo zaniżeniem faktycznego stanu migracji wewnętrznych, albo tendencją do obniżania i zwiększania się poziomu ruchliwości w związku z substytucyjnymi migracjami zagranicznymi.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 5.1. Zmiany liczby migracji międzygminnych na tle populacji w wieku 20-39 lat

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

Łącznie w latach 1989-2023 zarejestrowano 14,3 mln przemeldowań międzygminnych, najwięcej w województwie mazowieckim (15,4%) i śląskim (11,3%), co wynika z potencjału ludnościowego, ale nie tylko. W tym pierwszym wystąpiły bardzo silne procesu suburbanizacji w aglomeracji warszawskiej (generalnie, mobilność w strefach podmiejskich miała udział ok. 27% w całym kraju).

Jeśli chodzi o mobilność odniesioną do populacji, to była ona pochodną struktury wieku oraz występowania wspomnianych procesów dekoncentracji wokół miast. Najwyższy wskaźnik średniorocznych napływów wystąpił w województwie mazowieckim (14,9 zameldowań na 1000 ludności), a najniższy – w woj. świętokrzyskim (10,7) i łódzkim (10,9). Z różnic napływów i odpływach do poszczególnych regionów wynika saldo, które było dodatnie tylko w stolicach województw, należących do ‘wielkiej piątki’, tj. dolnośląskim, małopolskim, mazowieckim, pomorskim i wielkopolskim.

Tabela 5.1. Bilans międzygminnych migracji wewnętrznych w latach 1989-2023 według głównych regionów historycznych i województw (w tys.)

Nazwa obszaru	Napływ 1989-2003	Odpływ 1989-2003	Saldo 1989-2003	Napływ 2004-2023	Odpływ 2004-2023	Saldo 2004-2023	Napływ na 1000 mieszk. (średnioro cznie	Odpływ na 1000 mieszk. (średnioro cznie
Polska ogółem	6 366	6 366	0	7 927	7 927	0	13,1	13,1
Województwa								
Dolnośląskie	484	498	-14	663	623	40	13,9	13,6
Kujawsko-pomorskie	358	372	-14	425	459	-34	13,3	14,1
Lubelskie	394	442	-48	406	505	-99	12,9	15,3

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Nazwa obszaru	Napływ 1989-2003	Odpływ 1989-2003	Saldo 1989-2003	Napływ 2004-2023	Odpływ 2004-2023	Saldo 2004-2023	Napływ na 1000 mieszk. (średnioro cznie	Odpływ na 1000 mieszk. (średnioro cznie
Lubuskie	180	184	-4	211	225	-14	13,8	14,4
Łódzkie	371	389	-18	427	464	-36	10,9	11,6
Małopolskie	435	424	11	620	545	74	11,3	10,4
Mazowieckie	869	796	73	1 337	1 082	254	14,9	12,7
Opolskie	171	165	6	169	183	-14	11,4	11,7
Podkarpackie	334	352	-18	371	415	-45	11,8	12,8
Podlaskie	231	245	-14	229	265	-37	13,5	14,9
Pomorskie	418	394	23	598	532	67	16,1	14,7
Śląskie	772	698	74	838	908	-70	12,1	12,0
Świętokrzyskie	194	235	-41	196	245	-49	10,7	13,1
Warmińsko-mazurskie	277	308	-30	301	354	-52	14,2	16,2
Wielkopolskie	563	543	20	768	734	34	13,8	13,2
Zachodniopomorskie	315	319	-4	369	388	-19	14,2	14,6
Kategorie miast i gmin								
A1 - wielka piątka	590	473	117	977	848	129	12,4	10,5
A2 - inne duże aglomeracje	673	620	53	691	889	-198	10,2	11,3
B - ośrodki regionalne	420	353	68	448	556	-108	10,9	11,4
C - ośrodki subregionalne	589	484	105	508	743	-235	11,5	12,8
D - ośrodki lokalne	1 117	1 084	33	1 008	1 349	-341	11,4	13,0
E - gminy podmiejskie	1 355	1 125	230	2 469	1 460	1 009	20,6	13,9
F - małomiast. i zurbaniz.	224	282	-58	250	278	-28	13,0	15,3
G – wiejskie	1 397	1 945	-548	1 576	1 804	-228	12,1	15,3
Regiony historyczno-kulturowe								
1 Kongresówka	2 486	2 559	-73	3 071	3 078	-7	13,0	13,2
2 Galicja	768	772	-5	991	965	26	11,4	11,3
3 Zabór pruski z G. Śląskiem	1 564	1 426	137	1 944	1 926	19	12,9	12,3
4 Ziemie Zach. i Północne	1 548	1 608	-60	1 921	1 959	-37	14,8	15,2

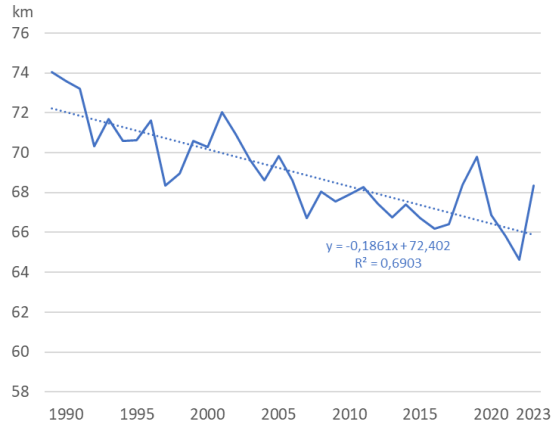
Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

Ponadto 39% migracji przypadło na byłe Królestwo Kongresowe (z okręgiem białostockim), a kolejne 25% na tzw. Ziemie Zachodnie i Północne, 24% na „zabór" niemiecki (Wielkopolska i Pomorze w granicach II RP z dołączonym całym Górnym Śląskiem) oraz 12% na Galicję. We wcześniejszych latach nieco większy był udział Ziem Zachodnich i Północnych (w roku 1989 – 28%), kosztem Galicji (11%) i „Kongresówki" (36%). Ponadto w całym okresie nie stwierdzono większych różnic w wymianie populacji między 'wielkimi' regionami historycznymi, co było dość zauważalne przed 1989 r. (saldo migracji w poszczególnych pięcioleciach rzadko przekraczało 1% średniej z odpływów i napływów).

Charakterystyczną prawidłowością w całym okresie był spadek przeciętnej odległości migracji (ryc. 5.2). Na początku lat 1990. odległość ta wynosiła wyraźnie powyżej 70 km, podczas gdy w roku 2022 spadła do rekordowo niskiej wartości 65

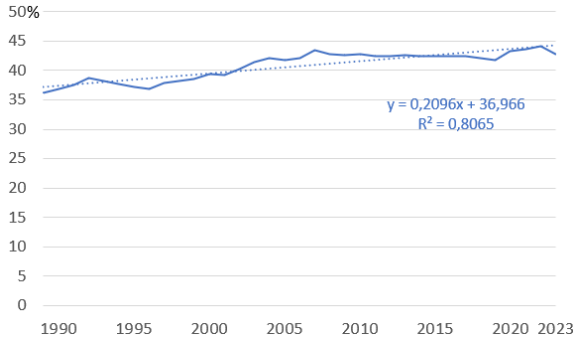
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

km. Wpłynęły na to dwa czynniki. Po pierwsze było to osłabienie dalekich migracji, w tym na Górny Śląsk oraz z innych peryferii do regionów uprzemysłowionych. Ten typ migracji był jednym z głównych kierunków w okresie powojennej industrializacji i urbanizacji, przy czym wyhamował po stanie wojennym 1981 i w warunkach późniejszego kryzysu gospodarczego. Procesu tego nie zrównoważył wzrost dalekich migracji zwłaszcza do ‘wielkiej piątki’ (o czym mowa dalej). Natomiast drugim procesem, który powodował spadek przeciętnej odległości przemieszczeń, była również opisana dalej suburbanizacja, będąca ważną przyczyną albo słabszego wzrostu, albo stagnacji lub kurczenia się wielu miast różnej wielkości. Poglądową ilustrację tego ostatniego czynnika przedstawia ryc. 5.3, na której obliczono udział przemeldowań w obrębie miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) wśród wszystkich przemeldowań międzygminnych w latach 1989-2023. W tym okresie wskaźnik ten wzrósł o 10 punktów procentowych, tj. z 36,2 do 42,7%.

Ryc. 5.2. Przeciętna odległość przemeldowań między miejscem źródłowym a docelowym (w linii prostej) w latach 1989-2023

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

Ryc. 5.3 .Udział przemeldowań w obrębie MOF wśród wszystkich przemeldowań międzygminnych w latach 1989-2023

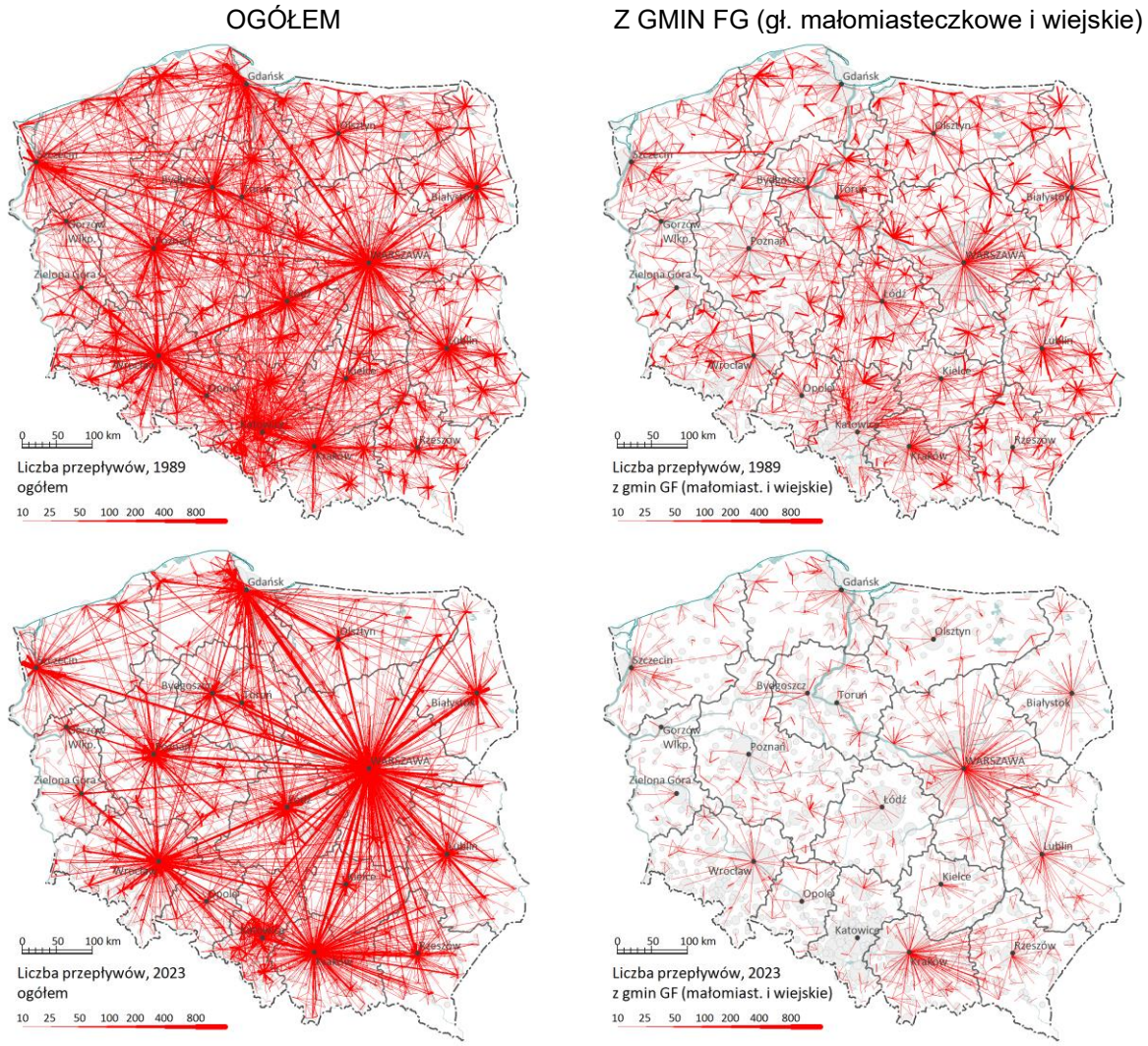
Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

5.1.2 Kierunki i bilans migracji wewnętrznych

W najogólniejszej postaci kierunki migracji zobrazowano na mapach (ryc. 5.4), rejestrujących rok 1989 i 2023 (analiza dla roku 2004 wykazała zasadniczo zbieżny obraz z 2023 r.). Widać wyraźną różnicę polegająca na „uproszczeniu” struktury przepływów wędrówkowych. Migracje międzyregionalne i wewnątrzregionalne w roku

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

2023 w większym stopniu koncentrują się na dużych miastach, kosztem pośrednich szczebli hierarchicznych. Widać to wyraźnie na przykładzie migracji z gmin w typach F (małomiasteczkowe i zurbanizowane, np. turystyczne) oraz G (typowo wiejskich, głównie o rolniczym profilu). Zmiany takie pokazują zaburzenie hierarchiczności migracji po 1989 r. Zaburzenie to polega na coraz większym udziale największych aglomeracji w akumulacji napływów z obszarów peryferyjnych i mniejszych miast, z pomijaniem miast średnich.

Ryc. 5.4. Kierunki rejestrowanych migracji wewnętrznych w roku 1989 i 2023

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

W następnej kolejności obliczono przepływy migracyjne między typami miast i gmin. W tabelach 5.2 i 5.3 zestawiono wartości bezwzględne i udziały procentowe, a w tabeli 5.4 – porównanie dwóch okresów (2004-2023 w stosunku do 1989-2003) oraz dodatkowo dwóch skrajnych roczników (roku 2023 w stosunku do roku 1989). W

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

latach 1989-2003 (14 roczników) było 6,4 mln przemeldowań, podczas gdy w latach 2004-2023 (19 roczników) – 7,9 mln. Zwraca uwagę kilka cech charakterystycznych:

- w pierwszym i drugim okresie ze względu na dużą „masę własną" (bezwzględną populację) dominowały odpływy z obszarów typowo wiejskich, ale ich udział znacząco spadł między okresem przed i po 2004 r. (z 30,6 do 22,8%), a więc o jedną trzecią. Jeszcze wyraźniej widać to dla skrajnych roczników 1989 i 2023 (spadek z 35,7% do 21,8%);
- w mniejszym stopniu spadł udział odpływów z obszarów 'małomiasteczkowych' i wiejskich zurbanizowanych (o prawie punkt procentowy), nie zmienił się w przypadku ośrodków lokalnych, nieco wzrósł w miastach średnich i dużych (o około 2 punkty procentowe), w tym dość wyraźnie w 'wielkiej piątce' (o 3,3 p.p.);
- znacząco wzrosła rola stref podmiejskich (wzrost o prawie 10 p.p.) i 'wielkiej' piątki w akumulacji napływów: w obydwu przypadkach był to wzrost odpowiednio o około połowę i jedną trzecią;
- w przypadku stref podmiejskich najsilniejszy wzrost napływów objął zwłaszcza 'wielką piątkę' (prawie dwukrotna zwyżka), następnie obszary wokół innych miast dużych i średnich (1,7 razy), a w najmniejszym stopniu mniejsze miasta (1,3 razy);
- w akumulacji napływów spadło znaczenie wszystkich pozostałych kategorii, w tym najbardziej w przypadku ośrodków subregionalnych, czyli m.in. byłych (od 1999 r.) miast wojewódzkich, a także w przypadku średnich i dużych miast (poza 'wielką piątką);
- w przypadku gmin typowo wiejskich i 'małomiasteczkowych' nastąpiło wyraźne przesunięcie napływów w stronę metropolii 'wielkiej piątki' kosztem innych typów obszarów, zwłaszcza konurbacji katowickiej i aglomeracji łódzkiej oraz ośrodków subregionalnych i lokalnych, przy względnie mniejszym spadku wymiany z innymi obszarami poza większymi miastami;
- jeszcze większy wzrost odpływów w kierunku 'wielkiej piątki' charakteryzował typy gmin A2, B i C (czyli wszystkie miasta subregionalne i większe), z których procentowy udział emigracji wzrósł 1,6 razy;

Zmiany te obrazują znaczące przesunięcie strukturalne i polaryzację systemu osadniczego, w tym umocnienie się 'wielkiej piątki', spadek znaczenia miast

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

średnich, wyhamowanie mobilności na obszarach wiejskich. Zobrazowano je też na ryc. 5.5-5.7, pokazującej trendy w całym okresie 1989-2023.

Tabela 5.2. Bilans przepływów wewnątrzkrajowych w latach 1989-2003

Do / Z	A1	A2	B	C	D	E	F	G	Razem
w tys.									
A1 - wielka piątka	61,2	17,5	18,5	25,6	53,7	233,7	12,0	50,6	472,9
A2 - inne duże aglomeracje	33,5	230,5	19,6	28,6	61,0	153,7	13,9	78,7	619,5
B - ośrodki regionalne	43,3	21,1	12,1	19,0	49,1	137,1	9,3	61,7	352,7
C - ośrodki subregionalne	61,1	38,8	26,5	30,1	68,7	136,9	15,6	106,5	484,2
D - ośrodki lokalne	115,2	87,5	89,0	98,8	186,7	132,9	60,2	313,9	1 084,2
E – podmiejskie	153,6	117,0	115,5	146,9	115,8	278,8	26,9	170,7	1 125,2
F - małomiasteczkowe i zurbaniz.	18,0	19,8	16,6	24,1	85,0	36,8	18,6	62,6	281,6
G – wiejskie	103,9	140,4	122,4	216,2	497,1	245,4	67,6	552,3	1 945,3
Razem	589,8	672,7	420,3	589,3	1 116,9	1 355,5	224,0	1 396,9	6 365,6
w %									
A1 - wielka piątka	1,0	0,3	0,3	0,4	0,8	3,7	0,2	0,8	7,4
A2 - inne duże aglomeracje	0,5	3,6	0,3	0,4	1,0	2,4	0,2	1,2	9,7
B - ośrodki regionalne	0,7	0,3	0,2	0,3	0,8	2,2	0,1	1,0	5,5
C - ośrodki subregionalne	1,0	0,6	0,4	0,5	1,1	2,2	0,2	1,7	7,6
D - ośrodki lokalne	1,8	1,4	1,4	1,6	2,9	2,1	0,9	4,9	17,0
E – podmiejskie	2,4	1,8	1,8	2,3	1,8	4,4	0,4	2,7	17,7
F - małomiasteczkowe i zurbaniz.	0,3	0,3	0,3	0,4	1,3	0,6	0,3	1,0	4,4
G – wiejskie	1,6	2,2	1,9	3,4	7,8	3,9	1,1	8,7	30,6
Razem	9,3	10,6	6,6	9,3	17,5	21,3	3,5	21,9	100,0

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

Tabela 5.3.Bilans przepływów wewnątrzkrajowych w latach 2004-2023

Do / Z	A1	A2	B	C	D	E	F	G	Razem
w tys.									
A1 - wielka piątka	67,0	18,8	21,6	28,7	66,2	542,9	18,1	84,3	847,7
A2 - inne duże aglomeracje	63,2	276,5	20,1	26,7	60,4	325,9	17,7	98,6	888,9
B - ośrodki regionalne	87,9	21,8	11,6	16,5	46,3	284,5	11,1	76,4	556,1
C - ośrodki subregionalne	125,0	42,0	29,9	25,2	61,4	296,3	20,5	143,2	743,4
D - ośrodki lokalne	201,7	82,5	101,2	85,2	172,8	221,6	72,9	411,0	1 349,0
E – podmiejskie	242,1	140,7	131,6	141,8	117,0	455,8	31,4	199,2	1 459,5
F - małomiasteczkowe i zurbaniz.	27,0	15,3	17,8	20,4	74,4	46,7	18,1	58,5	278,2
G – wiejskie	162,8	93,5	114,0	164,0	409,4	295,1	60,5	505,0	1 804,1
Razem	976,7	691,0	447,8	508,5	1 007,7	2 468,8	250,3	1 576,2	7 926,9
w %									
A1 - wielka piątka	0,8	0,2	0,3	0,4	0,8	6,8	0,2	1,1	10,7

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Z \ Do	A1	A2	B	C	D	E	F	G	Razem
A2 - inne duże aglomeracje	0,8	3,5	0,3	0,3	0,8	4,1	0,2	1,2	11,2
B - ośrodki regionalne	1,1	0,3	0,1	0,2	0,6	3,6	0,1	1,0	7,0
C - ośrodki subregionalne	1,6	0,5	0,4	0,3	0,8	3,7	0,3	1,8	9,4
D - ośrodki lokalne	2,5	1,0	1,3	1,1	2,2	2,8	0,9	5,2	17,0
E – podmiejskie	3,1	1,8	1,7	1,8	1,5	5,8	0,4	2,5	18,4
F - małomiasteczkowe i zurbaniz.	0,3	0,2	0,2	0,3	0,9	0,6	0,2	0,7	3,5
G – wiejskie	2,1	1,2	1,4	2,1	5,2	3,7	0,8	6,4	22,8
Razem	12,3	8,7	5,6	6,4	12,7	31,1	3,2	19,9	100,0

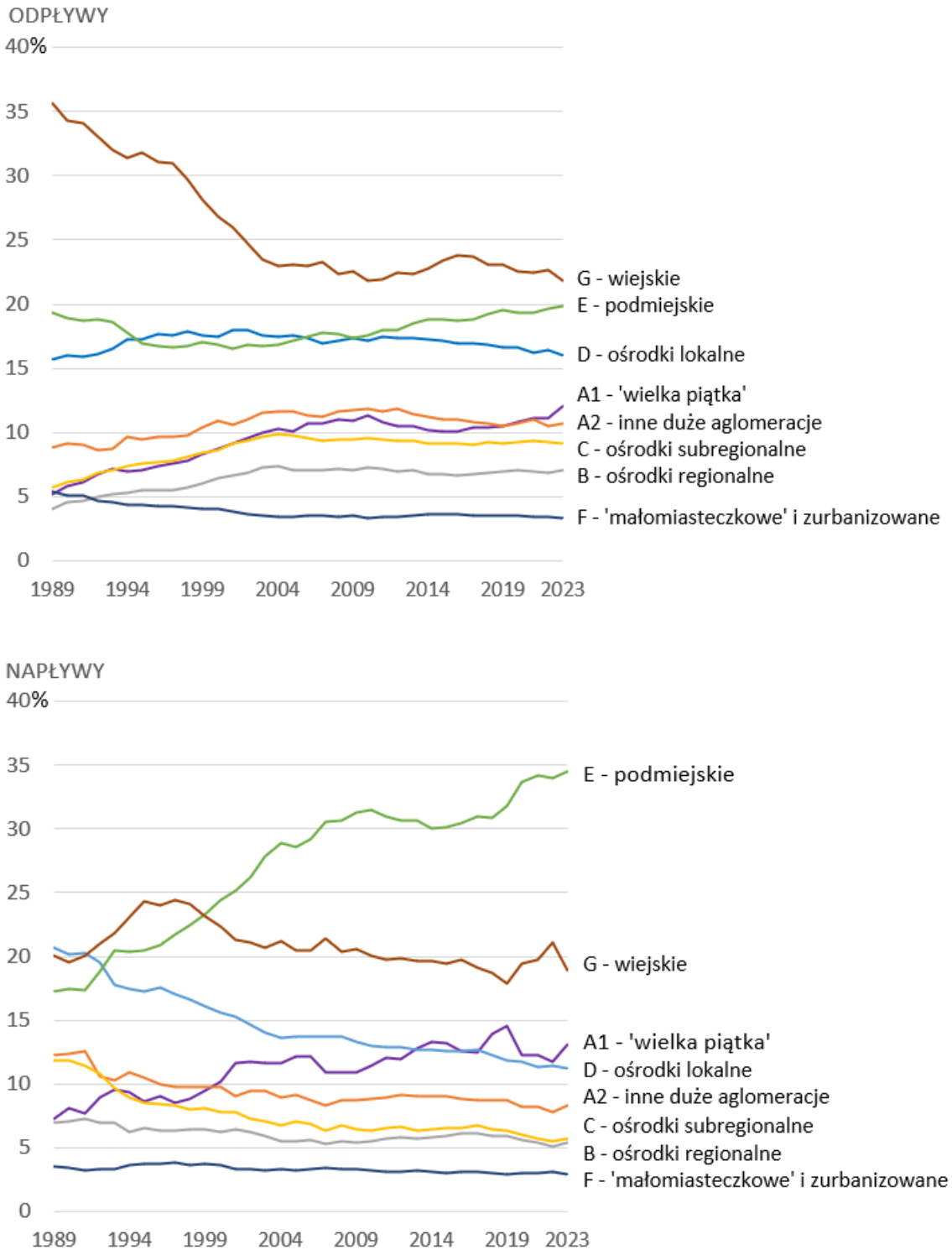
Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

Tabela 5.4. Różnice w strukturze przepływów w latach 1989-2023 (porównanie udziałów procentowych, a nie wartości bezwzględnych)

Z \ Do	A1	A2	B	C	D	E	F	G	Razem
okres 2004-2023 w stosunku do okresu 1989-2003 (1989-2003=100)									
A1 - wielka piątka	88	86	94	90	99	187	121	134	144
A2 - inne duże aglomeracje	152	96	82	75	79	170	102	101	115
B - ośrodki regionalne	163	83	77	69	76	167	96	99	127
C - ośrodki subregionalne	164	87	91	67	72	174	106	108	123
D - ośrodki lokalne	141	76	91	69	74	134	97	105	100
E – podmiejskie	127	97	91	78	81	131	94	94	104
F - małomiasteczkowe i zurbaniz.	120	62	86	68	70	102	78	75	79
G – wiejskie	126	53	75	61	66	97	72	73	74
Razem	133	82	86	69	72	146	90	91	100
rok 2023 w stosunku do roku 1989 (1989=100)									
A1 - wielka piątka	97	96	109	96	111	408	191	242	233
A2 - inne duże aglomeracje	221	79	71	54	63	268	127	118	121
B - ośrodki regionalne	297	74	70	53	68	305	106	132	173
C - ośrodki subregionalne	294	81	90	50	62	300	125	148	161
D - ośrodki lokalne	208	64	87	45	59	168	92	120	102
E – podmiejskie	154	84	76	56	64	157	90	100	103
F - małomiasteczkowe i zurbaniz.	144	46	71	41	48	90	52	60	61
G – wiejskie	160	39	67	40	45	93	54	65	61
Razem	178	68	77	48	54	200	81	94	100

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

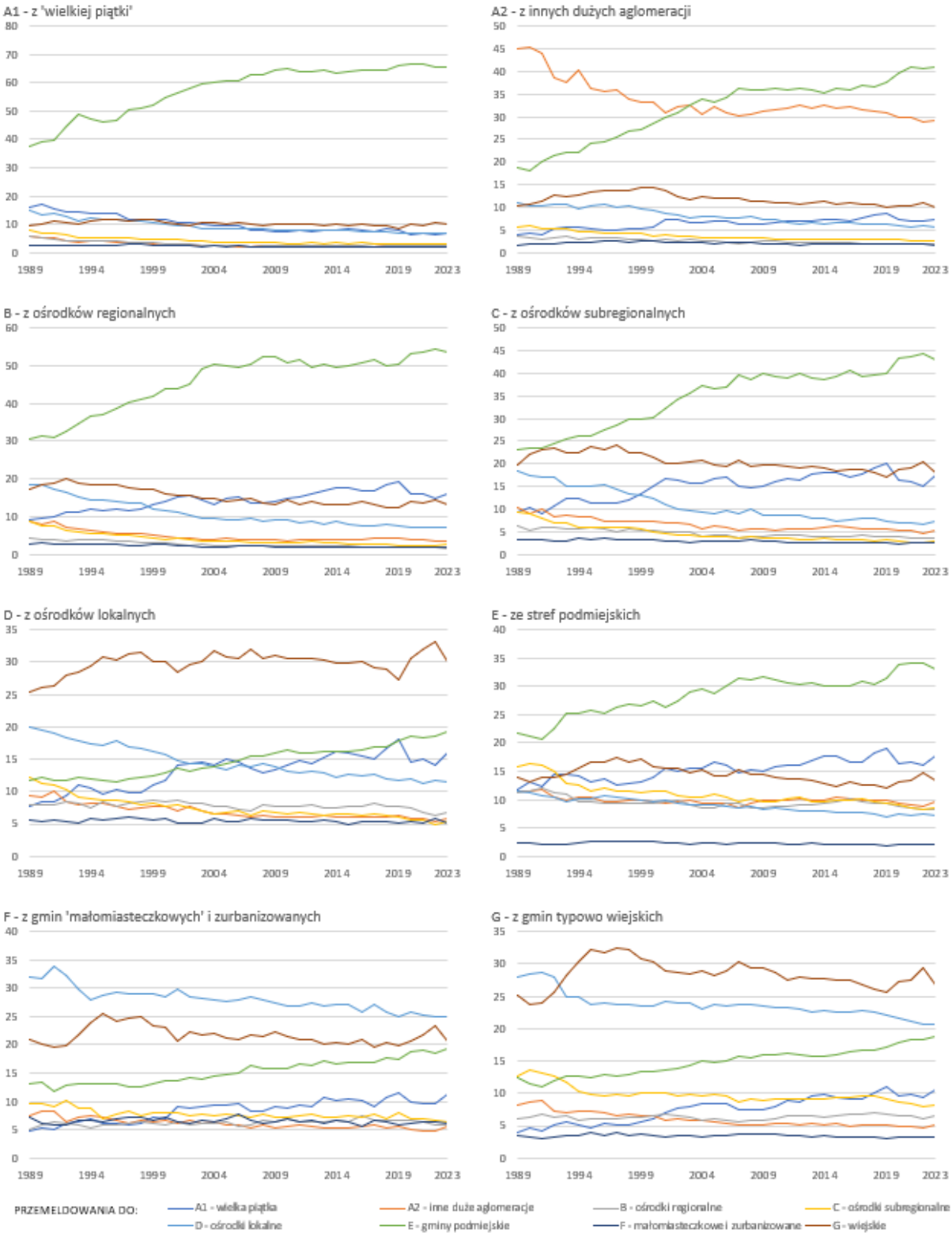
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 5.5. Struktura odpływów i napływów (% całkowitej liczby odpływów lub napływów w danym roku) według typów miast i gmin w latach 1989-2023

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

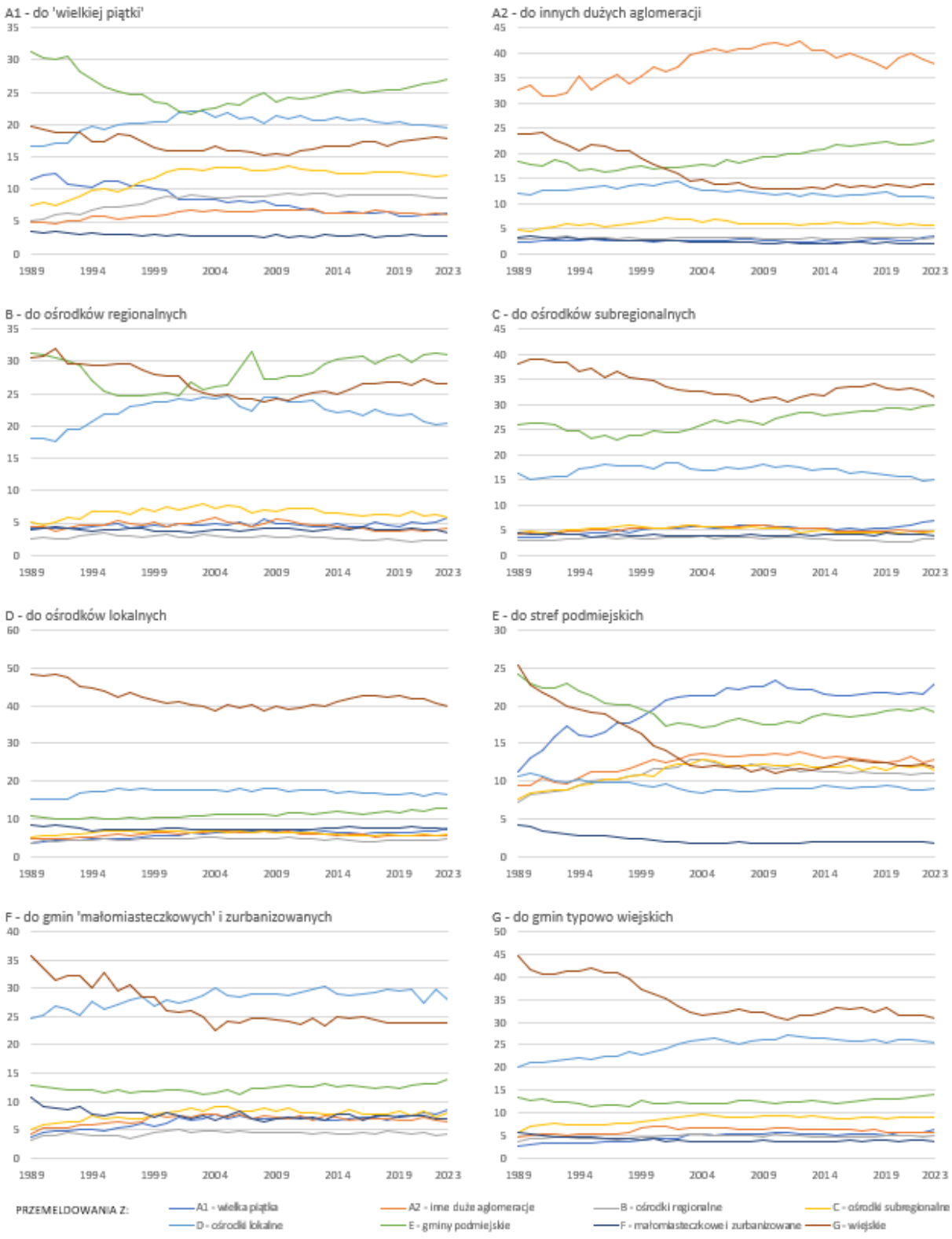
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 5.6. Struktura odpływów (% całkowitej liczby odpływów w danym roku) według typów miast i gmin w latach 1989-2023

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 5.7. Struktura napływów (% całkowitej liczby napływów w danym roku) według typów miast i gmin w latach 1989-2023

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

W kolejnej części podrozdziału zaprezentowano mapy z analizą odpływów i napływów według głównych typów miast i gmin (ryc. 5.8-5.9)[38]. Porównano dwa okresy: 1989-1993 i 2019-2023 (pięcioletni interwał miał za zadanie zredukować przypadkowość przemieszczeń). Pozwoliło to ustalić najważniejsze cechy i zmiany natężenia migracji, w tym kierunki przemieszczeń.

W przypadku napływów (ryc. 5.8) z wszystkich kategorii ośrodków miejskich A-D, z których następowała imigracja, wyraźny był proces suburbanizacji, polegający na przemieszczeniach z rdzeni miejskich do stref podmiejskich. W tym w pierwszym okresie był on ograniczony raczej do największych ośrodków z Warszawą na czele, w której już w tym czasie w niektórych gminach ok. połowa migrantów pochodziła ze stolicy Polski. W ostatnich pięciu latach (2019-2023) takie wskaźniki były powszechne w przypadku większości miast z kategorii A-D. Mapy napływów pokazują też zasięgi oddziaływania miast oraz dużym prawdopodobieństwem wyznaczają zasięgi dojazdów do pracy.

W przypadku odpływów (ryc. 5.9) do poszczególnych kategorii miast zwraca uwagę ograniczenie zasięgów oddziaływania w mniejszych ośrodkach oraz powszechność migracji do największych miast. W tym drugim przypadku w latach 1989-2023 zaszła poważna i dobrze widoczna na mapach zmiana, polegająca na wyraźnym wzroście „drenażu" z dalszych odległości. Zwłaszcza ośrodki 'wielkiej piątki' skutecznie odebrały średnim i mniejszym miastom migrantów. Ponadto na podstawie napływów do ośrodków można wyznaczać zlewnie migracyjne. Analizy takie wykonywano wielokrotnie i wskazują one, że te zlewnie są dość stabilne, choć różny jest poziom drenażu w poszczególnych okresach (ryc. 5.10-5.11).

Na niższych szczeblach hierarchii osadniczej, w tym w typowych gminach wiejskich natężenie napływów jest w obydwu okresach dość podobne i

[38] Wskaźnik efektywności migracyjnej jest miarą pokazującą kierunek i natężenie skutków liczbowych migracji. Definiuje się go jako stosunek salda migracji (różnica między liczbą imigrantów a emigrantów) do obrotu migracyjnego (całkowita liczba imigrantów i emigrantów): $WEM = \frac{n-o}{n+o} x100$, *gdzie: WEM* – wskaźnik efektywności migracyjnej, *n* – napływ, *o* – odpływ. Wskaźnik przybiera wartość od -100 do +100, gdzie wzrost wartości ujemnych świadczy o większej skuteczności odpływu migracyjnego w redystrybucji ludności, a wzrost wartości dodatnich – o większym znaczeniu napływu.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

przemieszczenia zachodzą na bliskich odległościach. Związane jest to głównie z doborem naturalnym par.

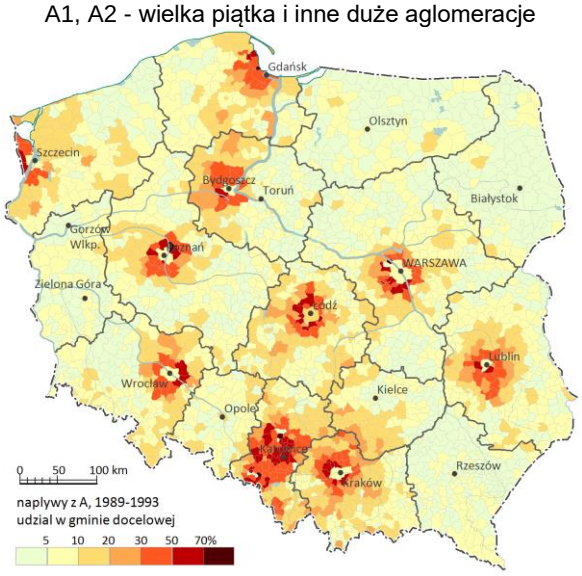
Syntetycznym wskaźnikiem identyfikującym ostateczny kierunek i rolę migracji w redystrybucji ludności jest wspomniany wskaźnik efektywności migracyjnej (WEM). Mapy dla okresu 1989-1993 (ryc. 5.12) pokazują, że:

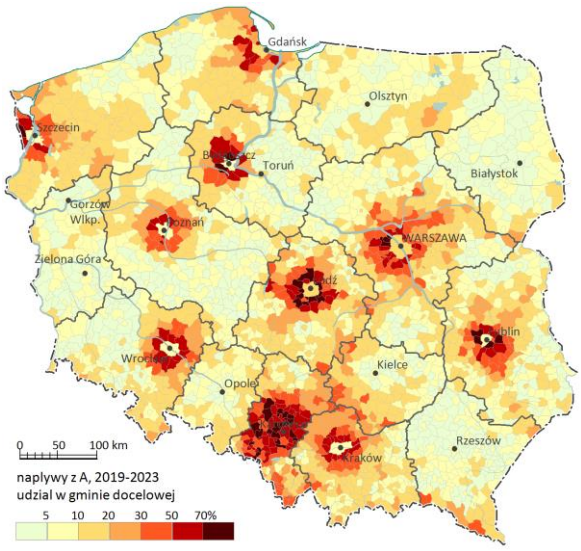
- w typie migracji polegającej na wymianie z miastami grupy A ('wielka piątka' i kilka innych największych ośrodków) w latach 1989-1993) na większości obszaru Polski powszechny był ujemny WEM, co świadczyło o typowej fazie urbanizacji, polegającej na migracjach ze wsi do miast. W okresie 2019-2023 obszar ten się wydatnie zmniejszył, ale w wielu gminach ujemne wartości WEM wzrosły (lubelszczyzna, łomżyńszczyzna), co świadczy o głębszym drenażu;
- w przypadku miast grupy B i C (ośrodki regionalne i subregionalne) zachodził dość podobny proces, jednak strefy z dodatnim WEM są bardziej rozległe w pierwszym okresie, co oznacza bardziej zrównoważony charakter wymiany z tym typem. Co jednak najbardziej interesujące, w latach 2019-2023 dodatnie saldo WEM ma wymiana ze strefami podmiejskimi, w tym wielkiej piątki, co oznacza coraz bardziej silniejsze wymywanie przez te drugie migrantów z ośrodków niższego rzędu;
- na niższym szczeblu D (ośrodki lokalne) występuje większa mozaikowość, ale dość wyraźny jest trend w kierunku dodatniego WEM, co oznacza tendencję do rozpraszania osadnictwa z udziałem migrantów z tego kierunku;

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

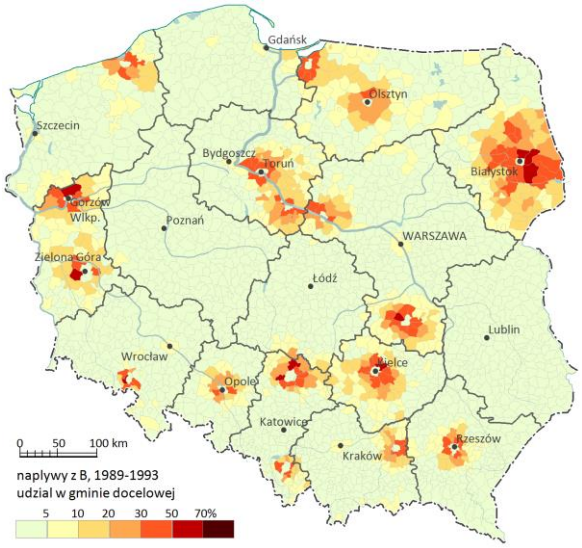
NAPŁYWY Z TYPÓW, 1989-1993 2019-2023

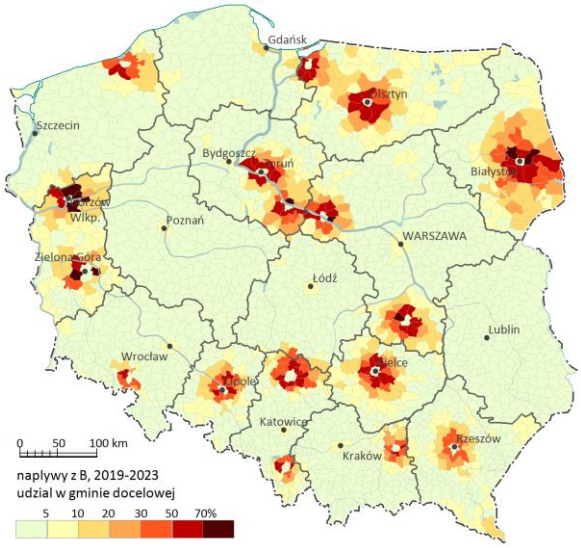
A1, A2 - wielka piątka i inne duże aglomeracje

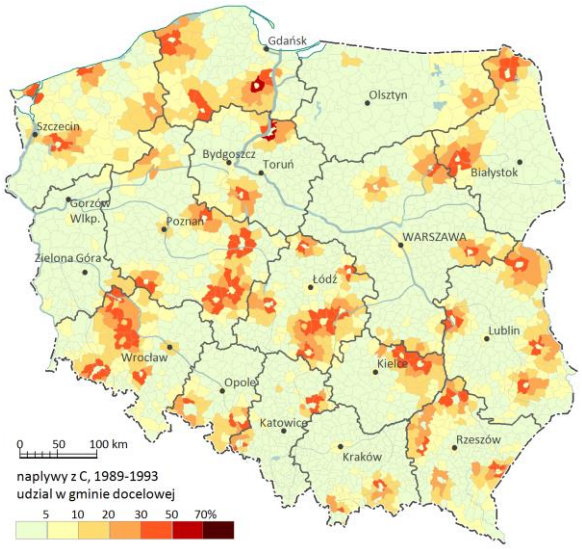

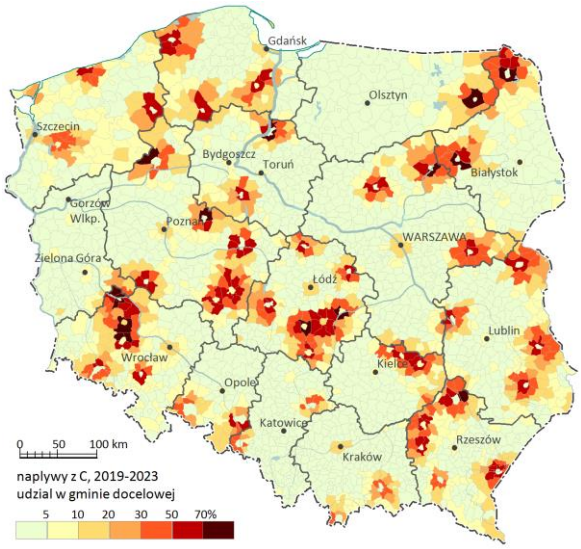
B - ośrodki regionalne

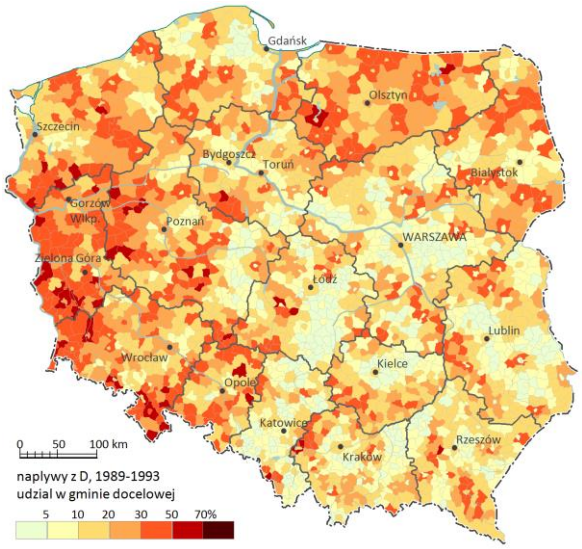
C - ośrodki subregionalne

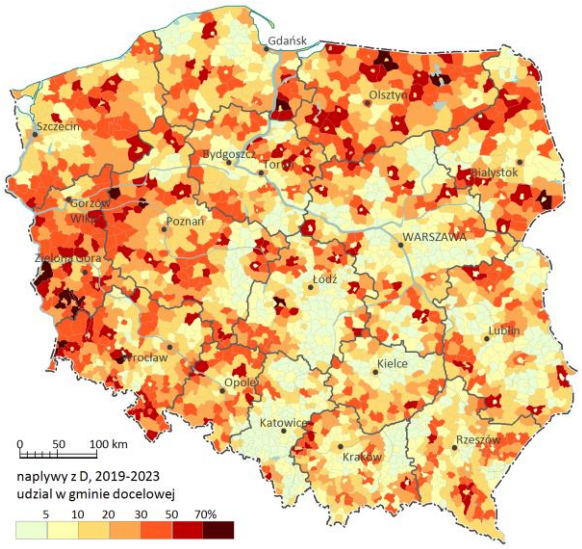

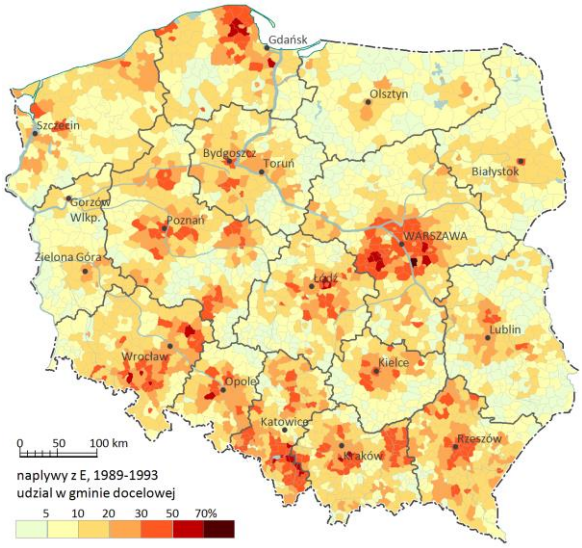
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

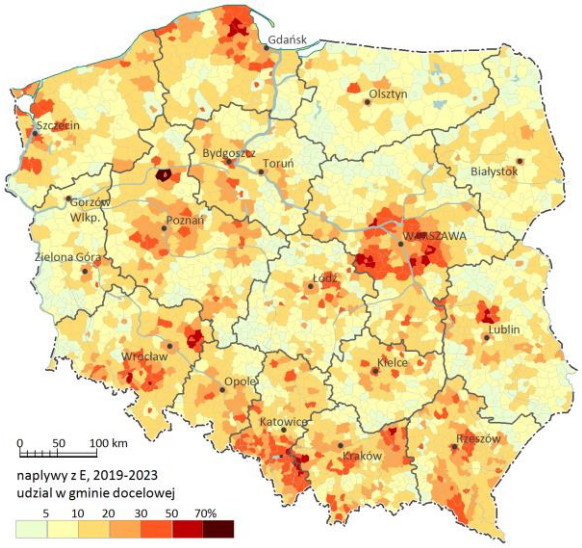
D - ośrodki lokalne

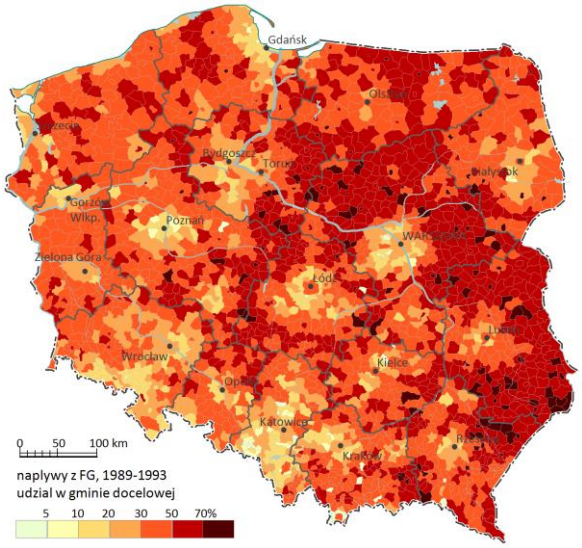

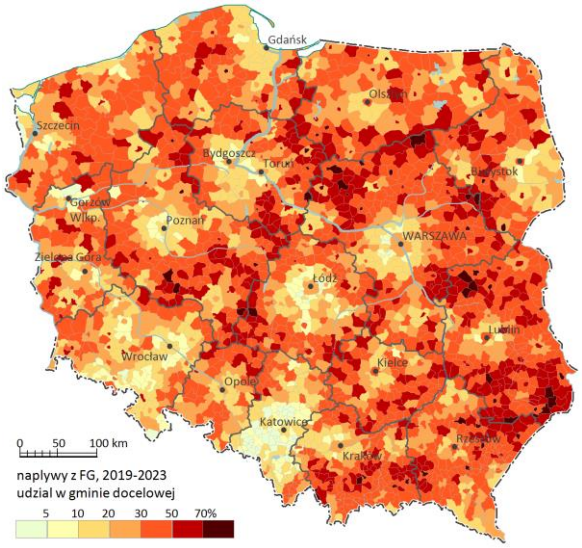
E - gminy podmiejskie

FG - małomiasteczkowe i zurbanizowane, wiejskie

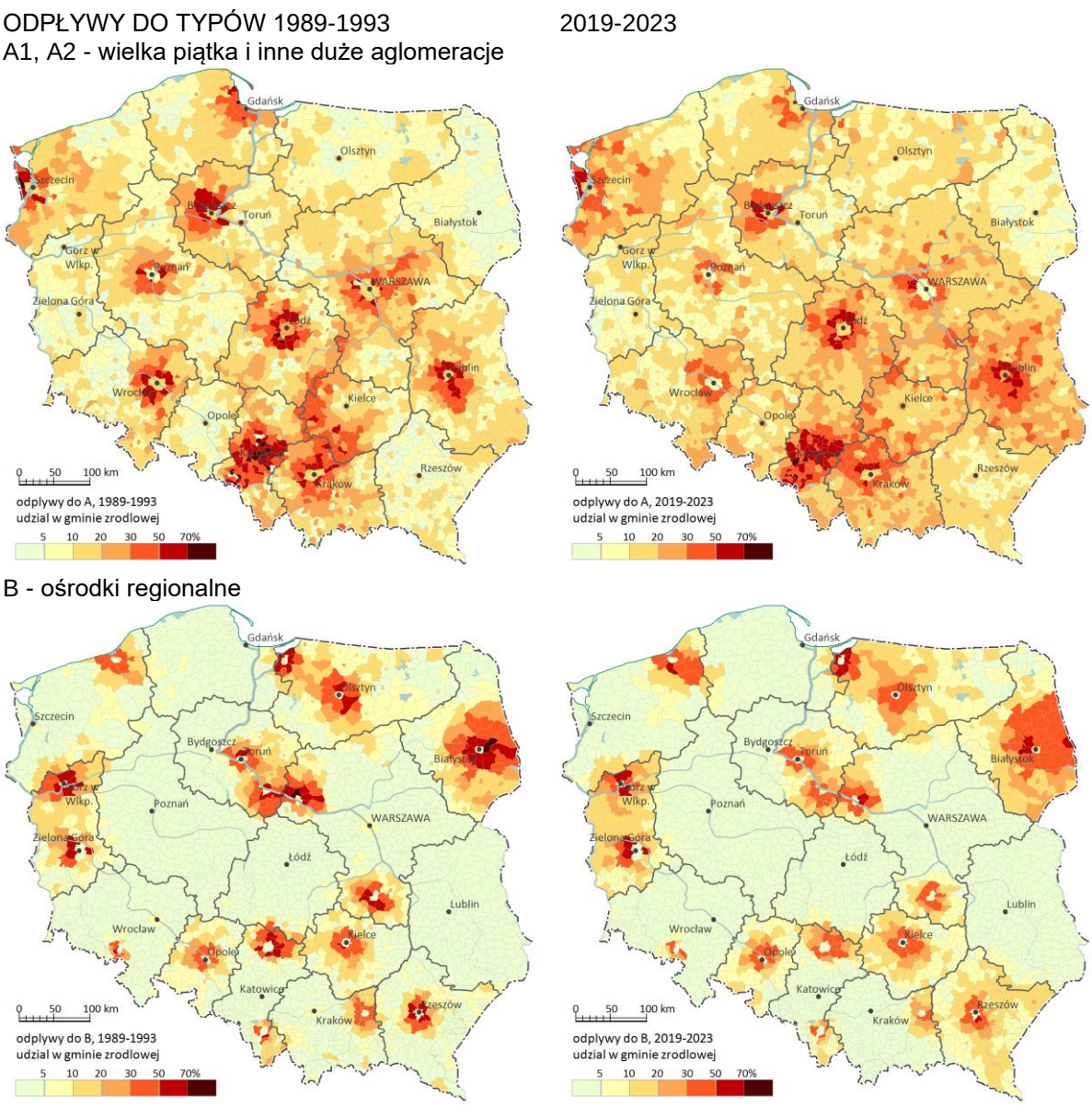

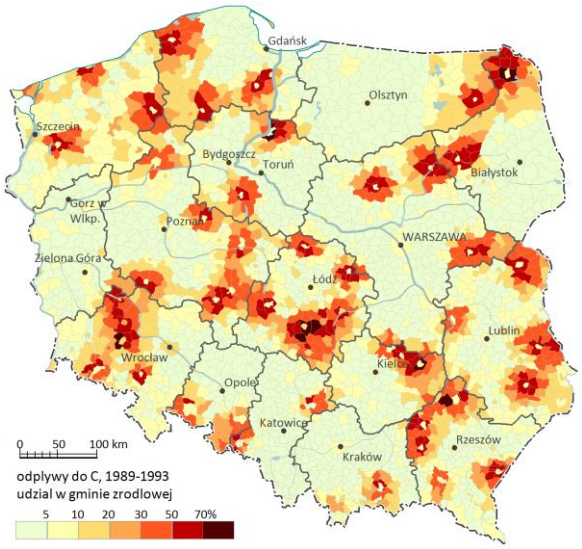
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

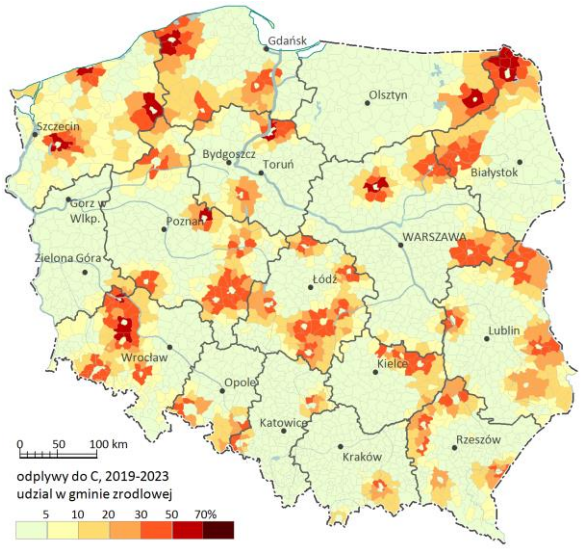
Ryc. 5.8. Porównanie udziału napływów według typów miast i gmin w dwóch pięcioletnich okresach 1989-1993 i 2019-2023.

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

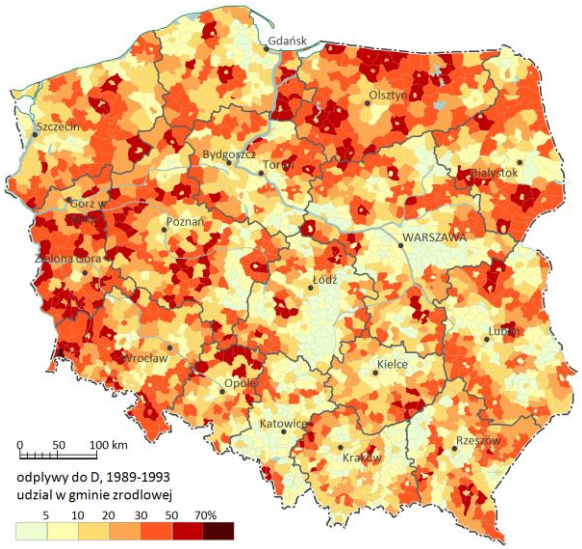

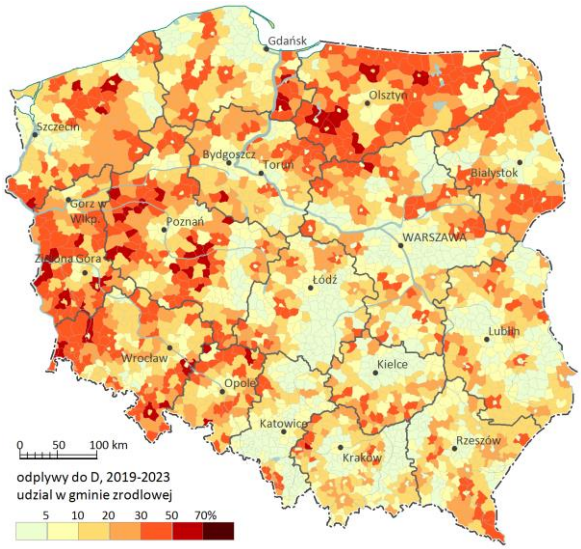
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

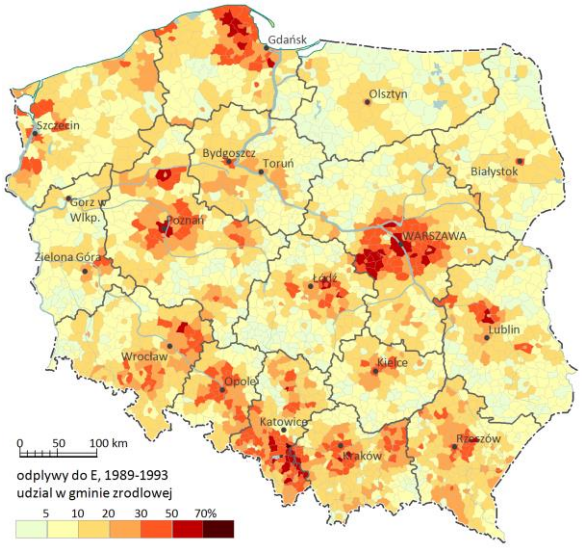

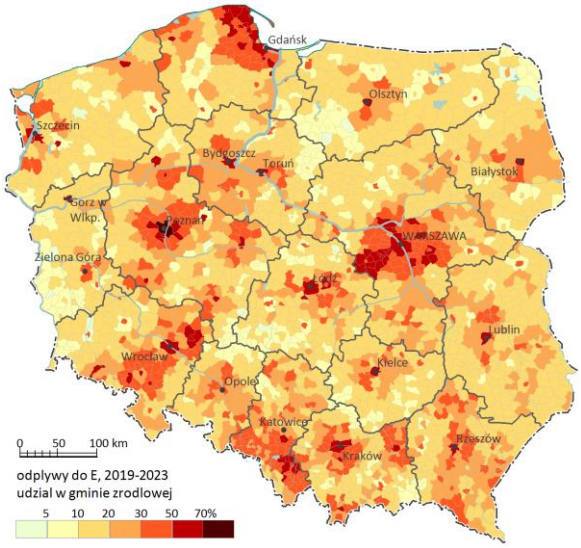
D - ośrodki lokalne

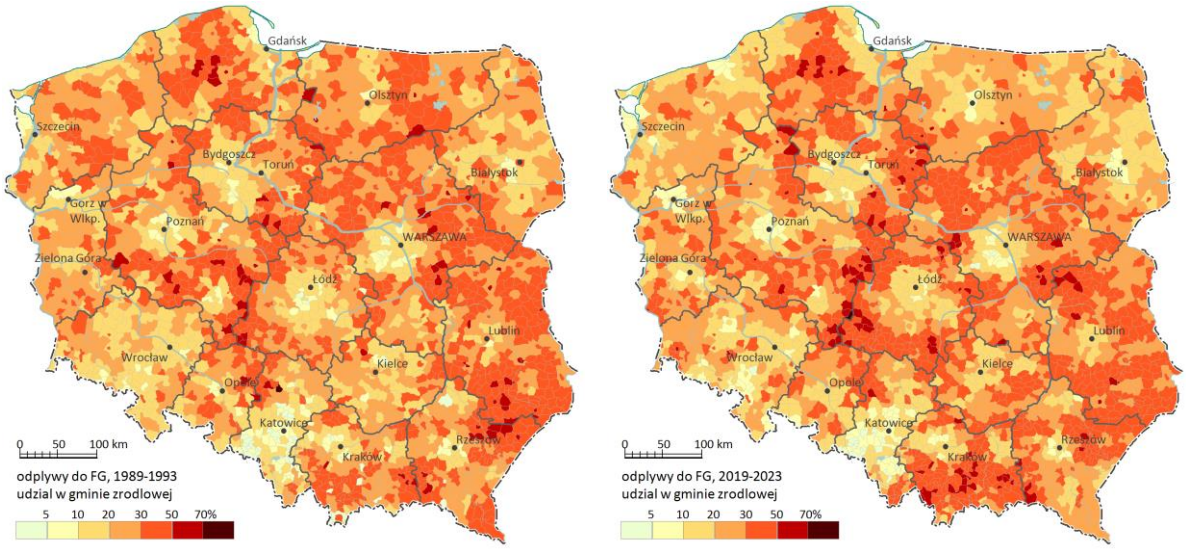
E - gminy podmiejskie

FG - małomiasteczkowe i zurbanizowane, wiejskie

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

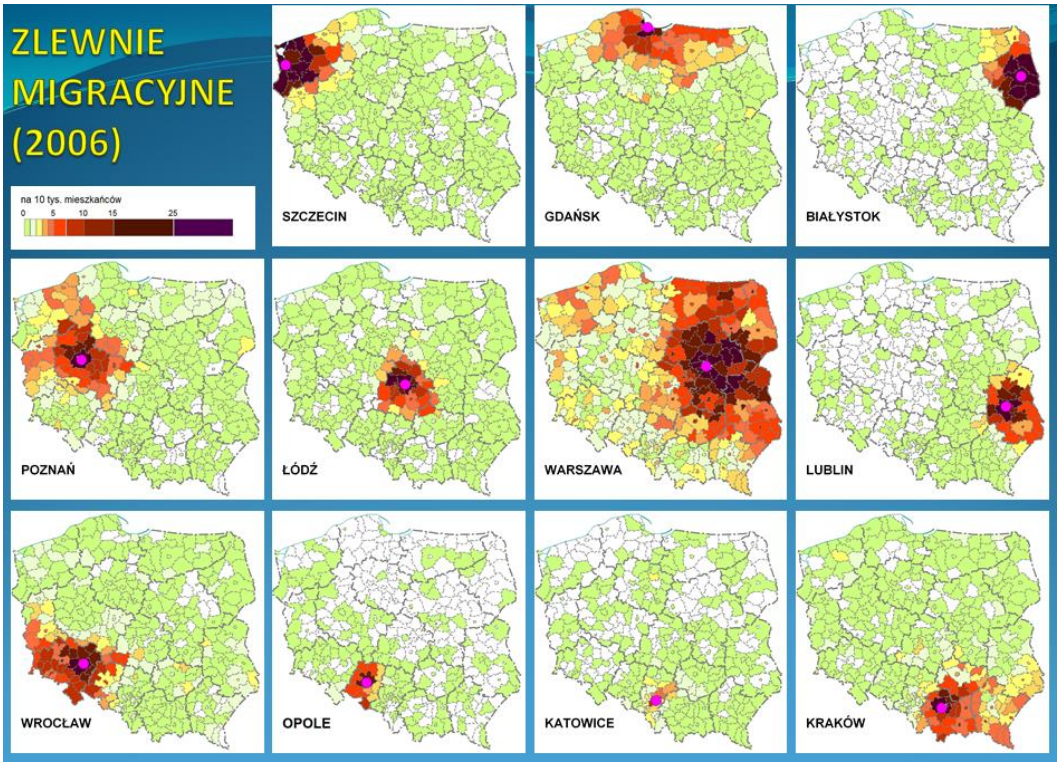
Ryc. 5.9. Porównanie udziału odpływów według typów miast i gmin w dwóch pięcioletnich okresach 1989-1993 i 1919-2023

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

— w strefach podmiejskich E zauważalny jest wzrost wartości dodatnich WEM wokół największych ośrodków wielkiej piątki i pogłębienie ujemnego salda na obszarach peryferyjnych, świadczący o migracjach do stref podmiejskich także z tych miejsc;

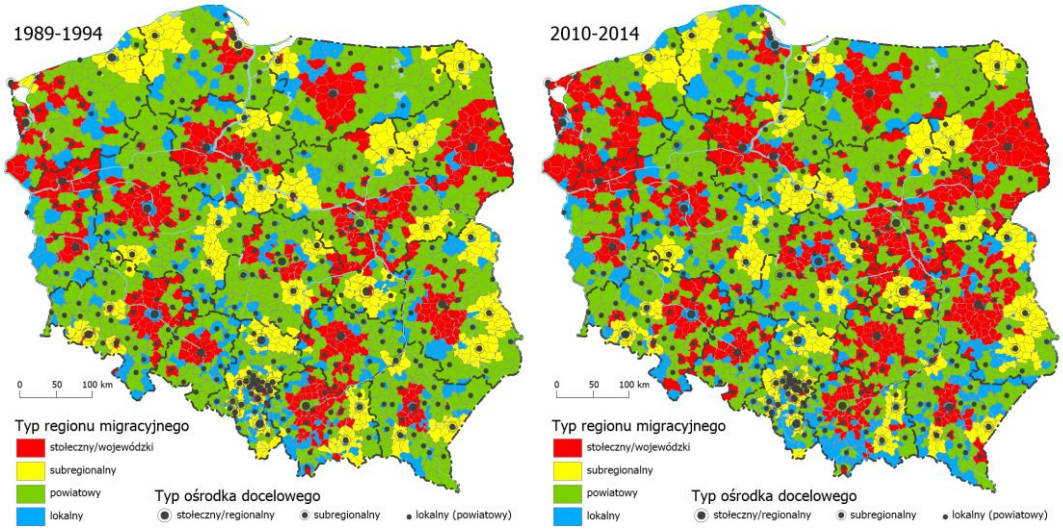
— w gminach małomiasteczkowych i typowo wiejskich FG występuje bardzo silna mozaikowatość, związana z wpływem na WEM lokalnych czynników.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 5.10. Zlewnie migracyjne miast wojewódzkich

Źródło: Śleszyński, P. (2011).

Ryc. 5.11. Zmiany zasięgów oddziaływania migracyjnego według typów regionów docelowych w latach 1989-1994 i 2010-2014

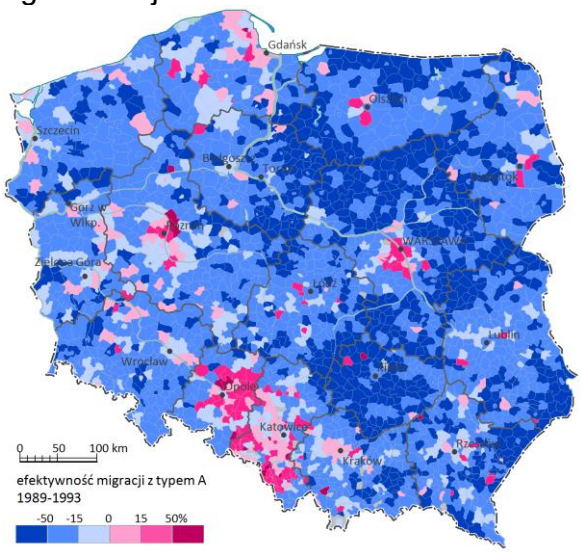
Źródło: Śleszyński, P., 2016, z ekspertyzy dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego (niepublikowane).

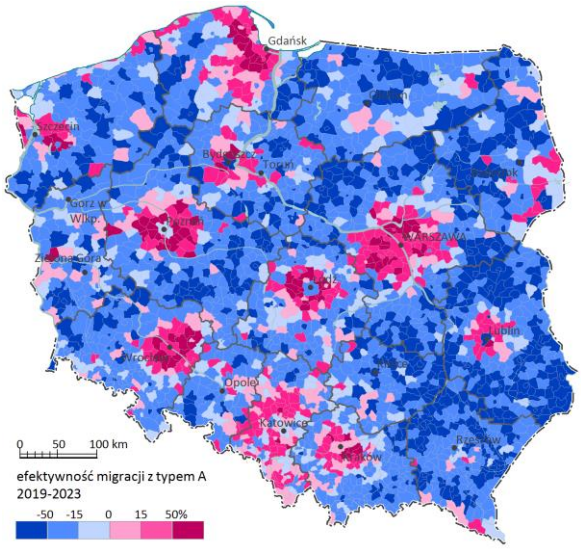
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

1989-1993

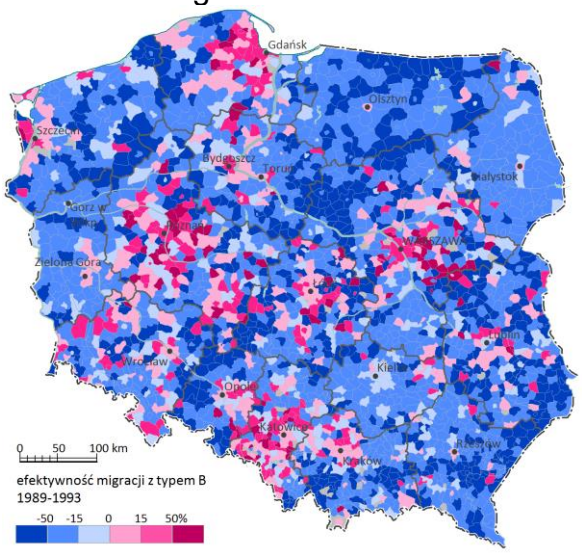
2019-2023

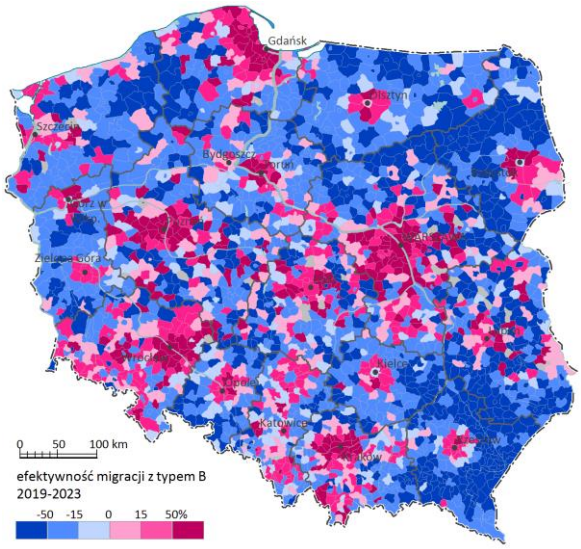
A1, A2 - wielka piątka i inne duże aglomeracje

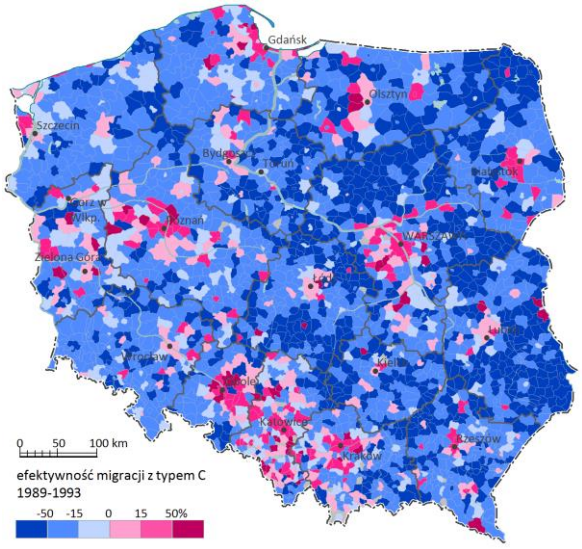

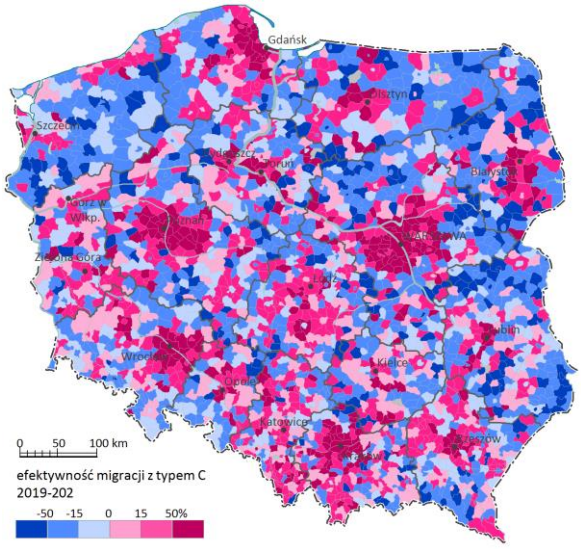
B - ośrodki regionalne

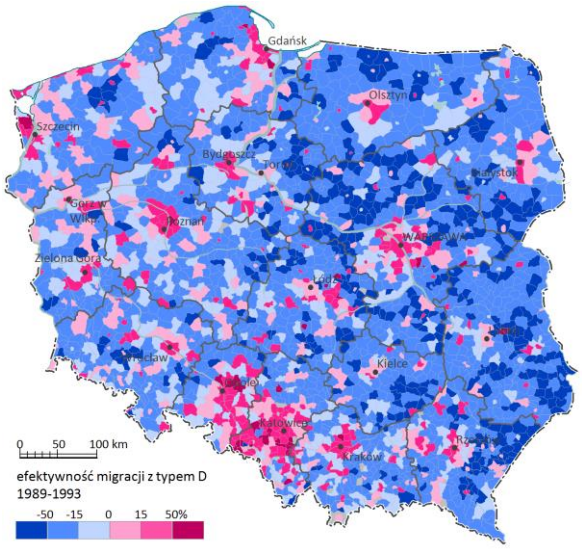
C - ośrodki subregionalne

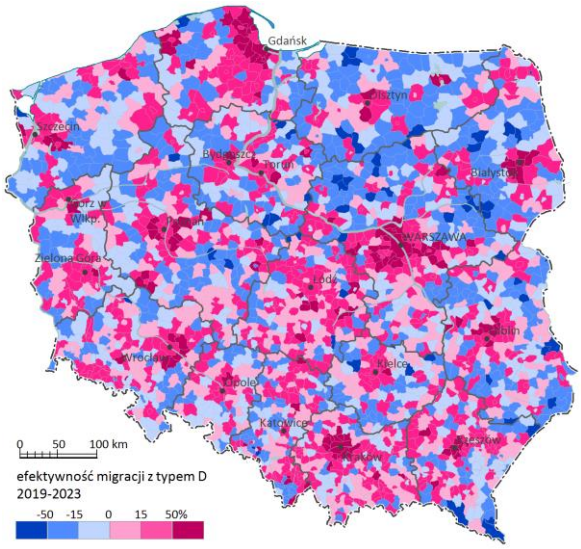

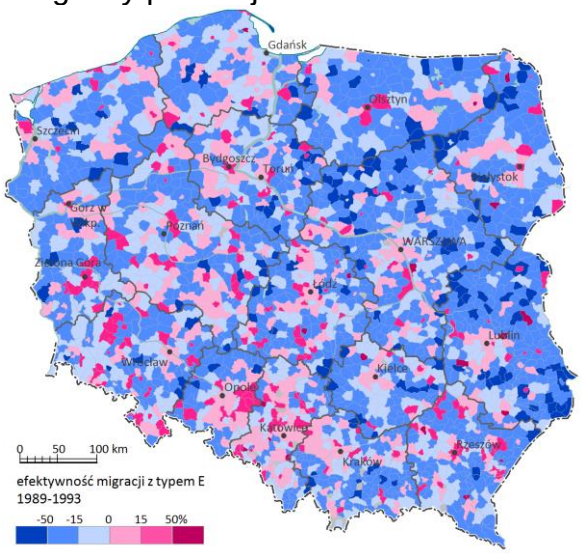
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

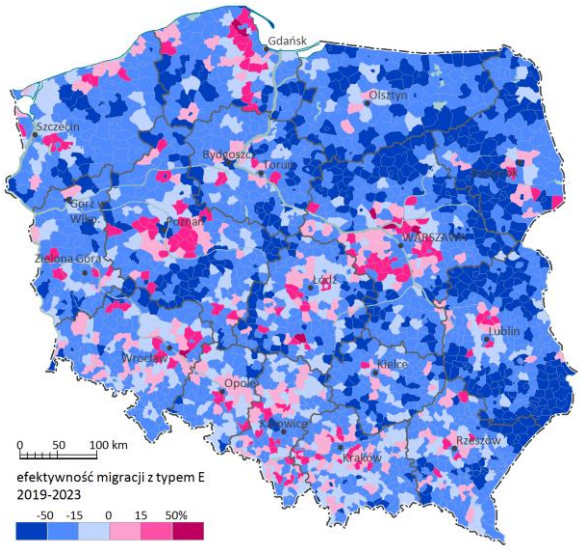
D - ośrodki lokalne

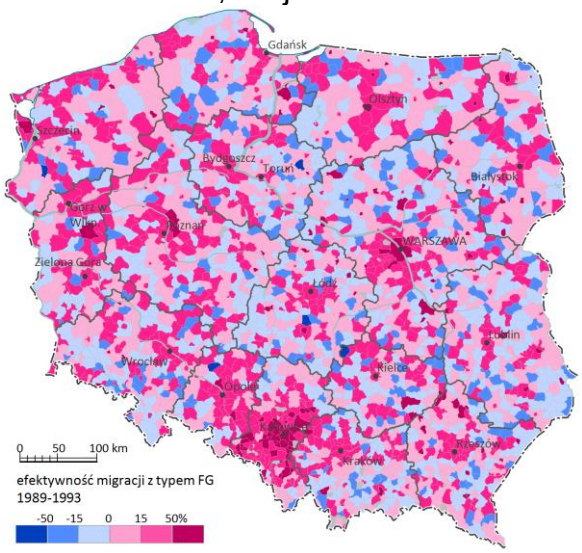

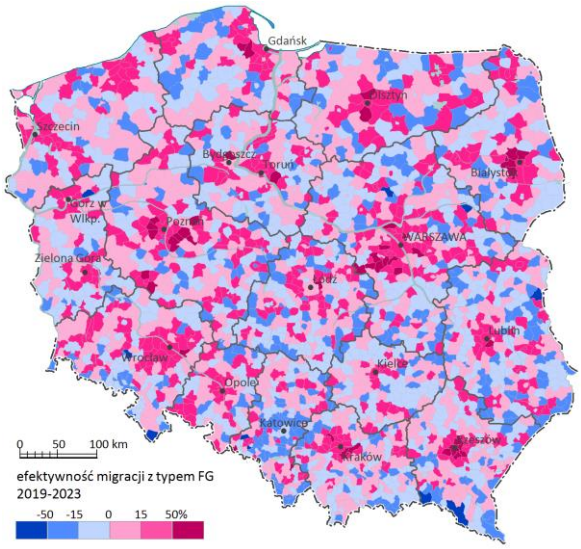
E - gminy podmiejskie

FG - małomiasteczkowe i zurbanizowane, wiejskie

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

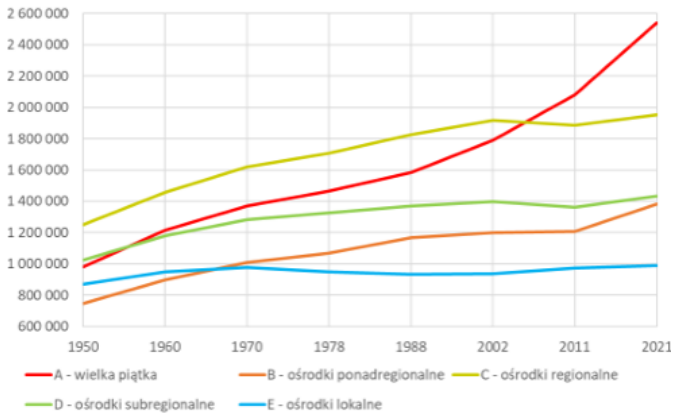
Ryc. 5.12. Porównanie efektywności migracyjnej (sald napływów i odpływów w stosunku do obrotu migracyjnego, tj. sumy napływów i odpływów) według typów miast i gmin w dwóch pięcioletnich okresach 1989-1993 i 1919-2023.

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

W sumie najbardziej charakterystycznym procesem migracyjnym w Polsce w ostatnich dwóch-trzech dekadach była suburbanizacja, obejmująca, jak wspomniano, około 30% przemieszczeń. W innym miejscu sformułowano następujące prawidłowości jej dotyczące (Śleszyński, 2023a):

- wzrost ludnościowy stref podmiejskich jest wprost proporcjonalny do wielkości i znaczenia ośrodka w systemie osadniczym;
- napływ ludności spoza rdzenia jest wprost proporcjonalny do wielkości i znaczenia rdzenia aglomeracji w systemie osadniczym (modyfikacja prawa grawitacji Ravensteina);
- w napływie ludności z rdzenia miejskiego występuje przesunięcie wieku w górę w stosunku do migracji ogółem;
- natężenie suburbanizacji wewnętrznej jest proporcjonalne do wielkości i znaczenia ośrodka w systemie osadniczym.

Suburbanizacja doprowadziła przy tym do znacznego rozrostu stref podmiejskich. W przypadku otoczenia ‘wielkiej piątki’ widać wyraźne przyśpieszenie po 1989 r., a w przypadku pozostałych – słaby wzrost lub stagnację (ryc. 5.13). Oznacza to, że w wielu przypadkach migracje jedynie uzupełniały ujemne saldo urodzeń i zgonów, zwłaszcza na peryferiach.

Ryc. 5.13. Zmiany liczby ludności w strefach podmiejskich w Polsce w latach 1950-2021

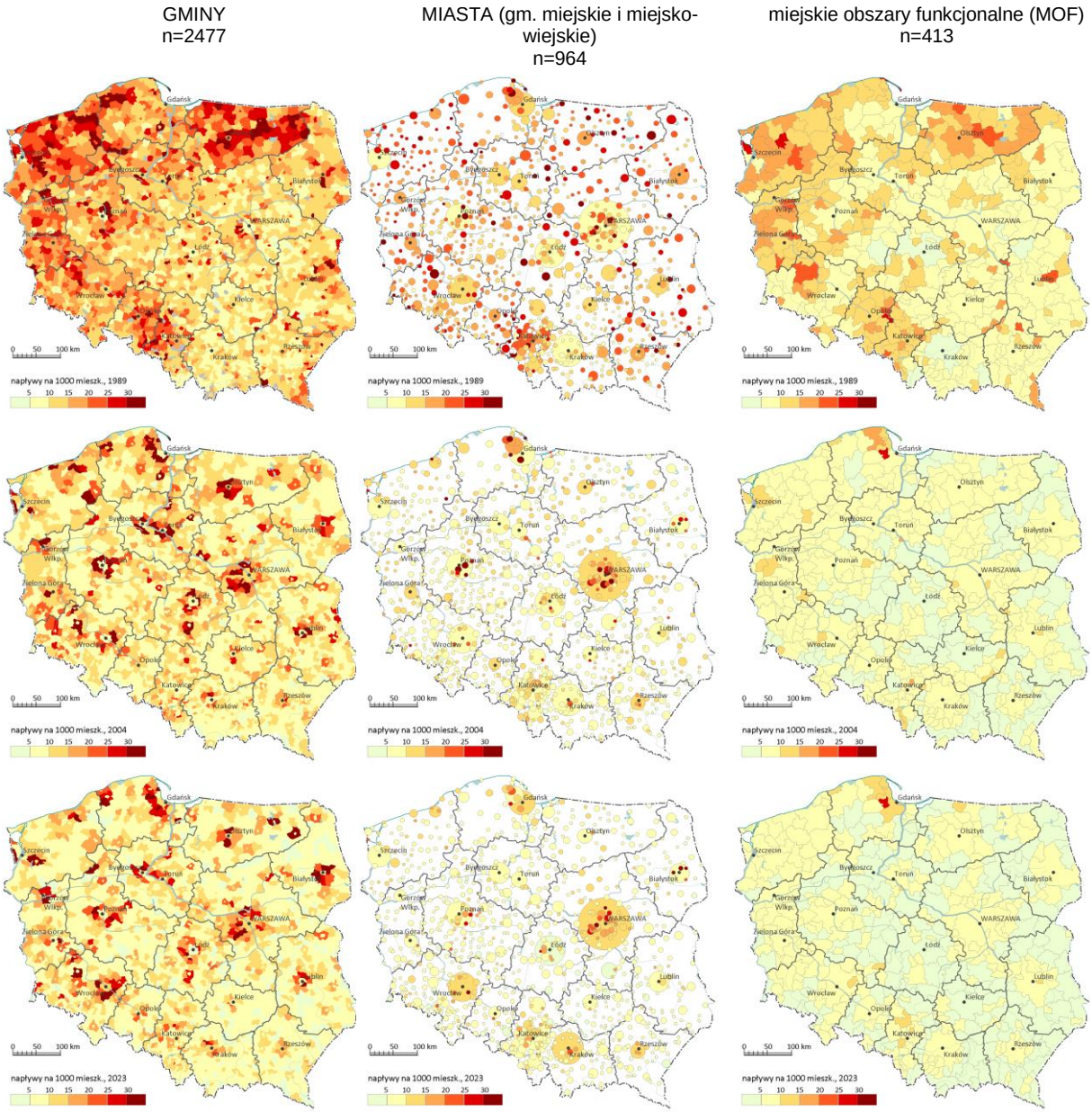
Źródło: Śleszyński, P. (2023a).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

5.1.3 Zróżnicowania przestrzenne i międzyregionalne

Mapy w podziale na gminy, miasta i miejskie obszary funkcjonalne ujawniają szereg prawidłowości (regularności), które zaszły w ostatnich ponad trzech dekadach (ryc. 5.14-5.15). W roku 1989 znacznie wyższa ruchliwość ludności występowała na Ziemiach Zachodnich i Północnych, co było związane m.in. z relatywnie młodszą strukturą wieku. Na tych obszarach wyższe było zarówno natężenie napływów, jak i odpływów. Sytuacja ta była charakterystyczna dla całego okresu powojennego (Dziewoński i Korcelli, 1981; Gawryszewski, 2005). Wyjątkiem były miasta, które w 1989 r. charakteryzowały się zwiększoną mobilnością w zasadzie w całym kraju. Przy tym zdecydowanie większe napływy dotyczyły wielu miast średnich (Słupsk, Ełk, Starogard (Szczeciński), Lubin, Sieradz, Bełchatów). Również wśród małych miast peryferyjnych wysokie napływy nie były rzadkością (Siemiatycze, Rypin, Połaniec, Połczyn-Zdrój). Tymczasem już w 2004 r. napływ do miast średnich i małych był nieraz trzykrotnie i więcej niższy, niż w 1989 r. Dotyczyło to około 100 miast w różnych częściach kraju, m.in. w konurbacji katowickiej (np. Bytom, Tychy, Zabrze, Jastrzębie-Zdrój), na Dolnym Śląsku w LGOM (Lubin, Polkowice, Głogów) i w rejonie sudeckim (Szklarska Poręba, Strzegom, Kłodzko), na Warmii (Biskupiec, Lidzbark Warmiński) i Mazurach (Mrągowo, Orzysz).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

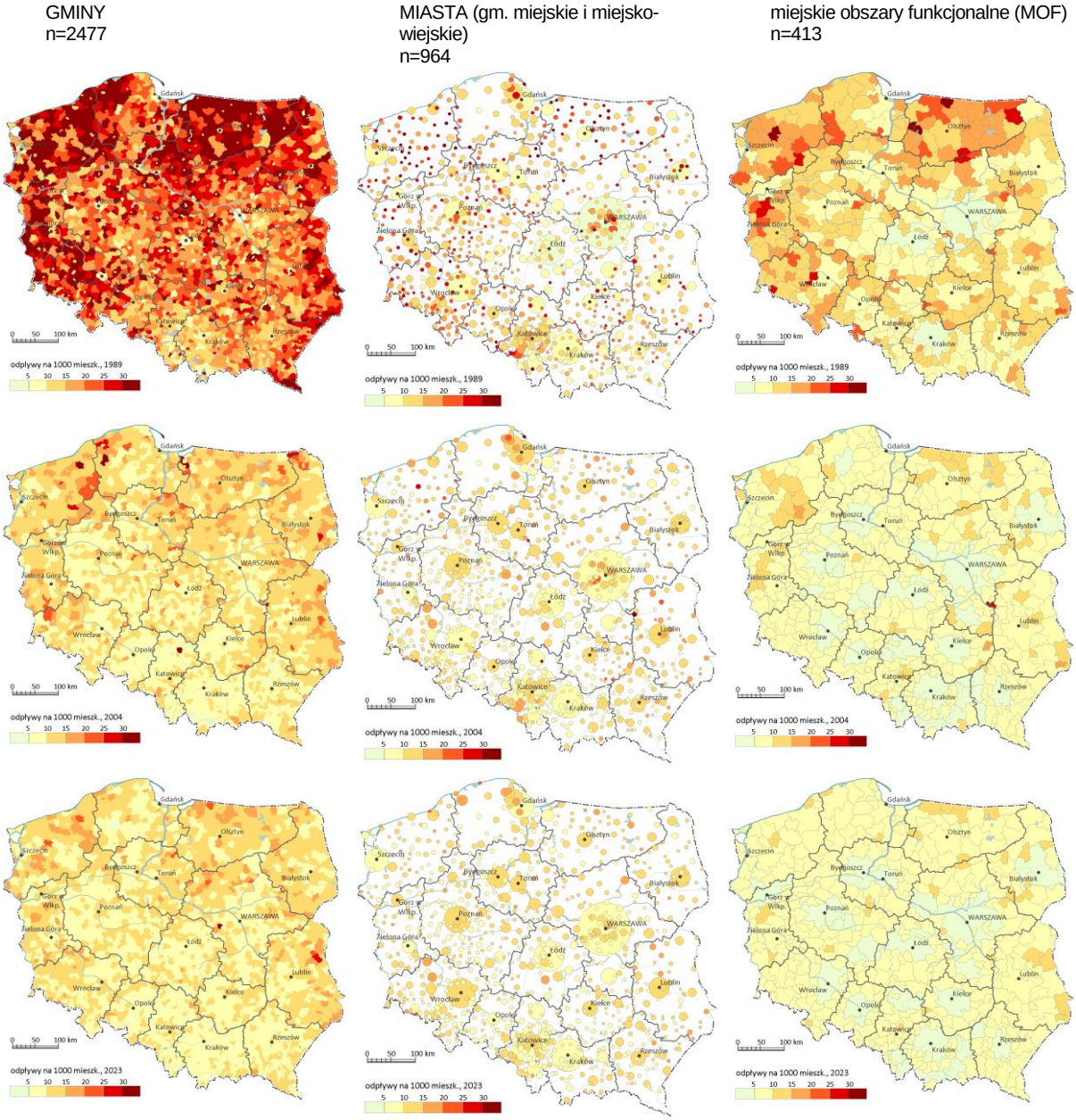
Ryc. 5.14. Napływy na 1000 mieszkańców w latach 1989, 2004 i 2023 w różnych jednostkach terytorialnych (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne MOF)

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

W kolejnych latach zaznaczył się spadek ruchliwości wewnętrznej, co w części ma jednak charakter pozorny, związany ze spadkiem jakości danych, jak też substytucją przez migracje zagraniczne. Zwłaszcza ten drugi czynnik był istotny, gdyż w niektórych rocznikach z Polski, po ok. 2000 r., wyjeżdżało „czasowo" 200 tys. i więcej osób. Zbiegło się to z kulminacją kohort wchodzących na rynek pracy z wyżu lat 1970. i 1980. W porównaniu do wolumenu międzygminnych migracji wewnętrznych (300-400 tys. rocznie) miało to bardzo duże znaczenie. Jednak w

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

ostatnim roku analizy (2023) emigracja zagraniczna ustała (znacząco spadła od ok. 2016 r.) i niska mobilność powinna być tłumaczona postarzaniem struktury wieku, czyli m.in. mniejszym udziałem populacji w wieku produkcyjnym mobilnym.

Ryc. 5.15. Odpływy na 1000 mieszkańców w latach 1989, 2004 i 2023 w różnych jednostkach terytorialnych (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne MOF)

Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

W latach 1989-2023 istotnie zmieniło się saldo migracji. Silnie straciły zwłaszcza średnie i mniejsze miasta, gdyż kierunek migracji przesunął się w stronę tzw. ‘wielkiej piątki’, względnie innych miast wojewódzkich, które utrzymały tę funkcję po 1998 r., a

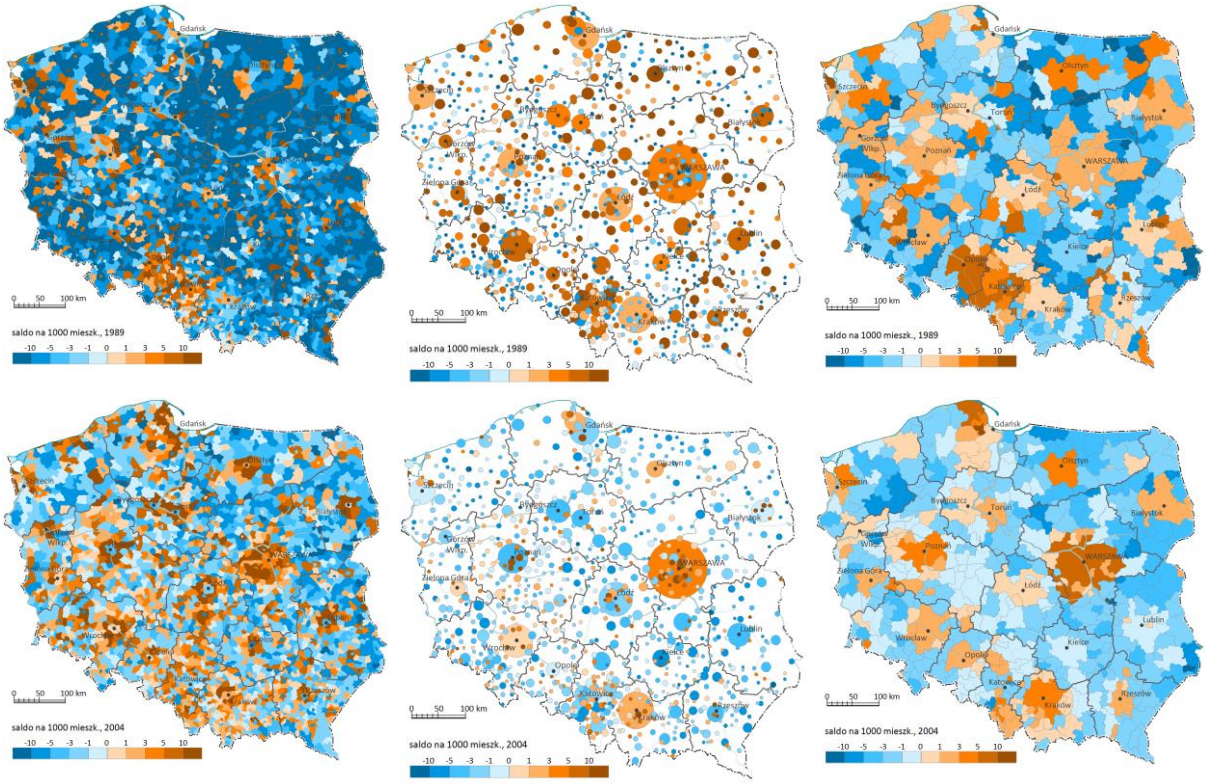
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

także kilku innych ośrodków (Ełk, Kołobrzeg). W 1989 r. tylko w 518 gminach wystąpiło dodatnie saldo migracji, podczas gdy w 2023 r. było to 901 gmin (w porównywalnych granicach). Świadczy to o dekoncentracji dodatniej efektywności migracji, ale tylko wokół miast. Jeśli chodzi o same miasta, to w roku 1989 dodatnie saldo wystąpiło w 414 ośrodkach, podczas gdy w 2004 r. były to 303, a w 2023 r. – już tylko 232 (licząc miasta, które w 2019 r. miały ten status administracyjno-prawny). Występował więc systematyczny wzrost znaczenia migracji wewnętrznych dla depopulacji miast. Spośród największych 9 miast (pow. 300 tys. mieszk.) dodatnie saldo migracji wewnętrznych wystąpiło jedynie w Gdańsku, Warszawie, Krakowie i Wrocławiu. Z kolei w 28 miastach o liczbie ludności w przedziale 100-300 tys. były to tylko 3 ośrodki (Rzeszów, Zielona Góra i Katowice).

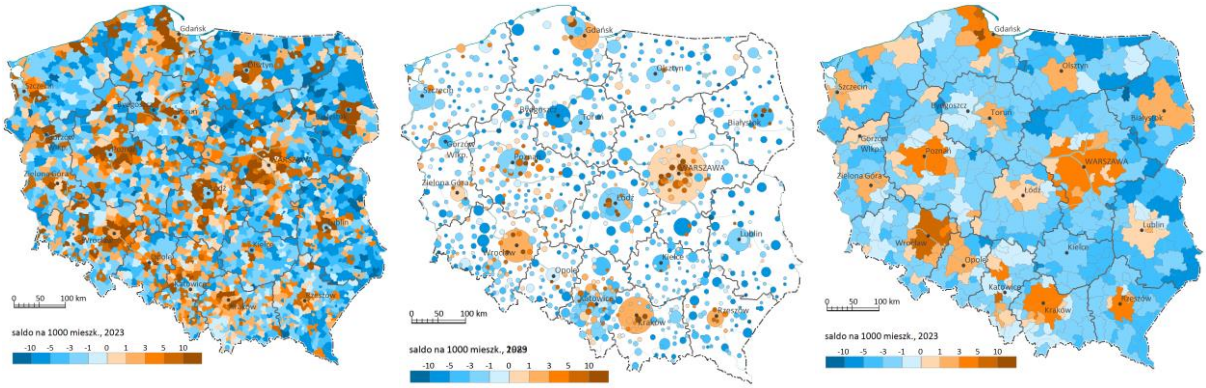
GMINY
n=2477

MIASTA (gm. miejskie i miejsko-wiejskie)
n=964

miejskie obszary funkcjonalne (MOF)
n=413

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 5.16. Salda migracji na 1000 mieszkańców w latach 1989, 2004 i 2023 w różnych jednostkach terytorialnych (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne MOF)

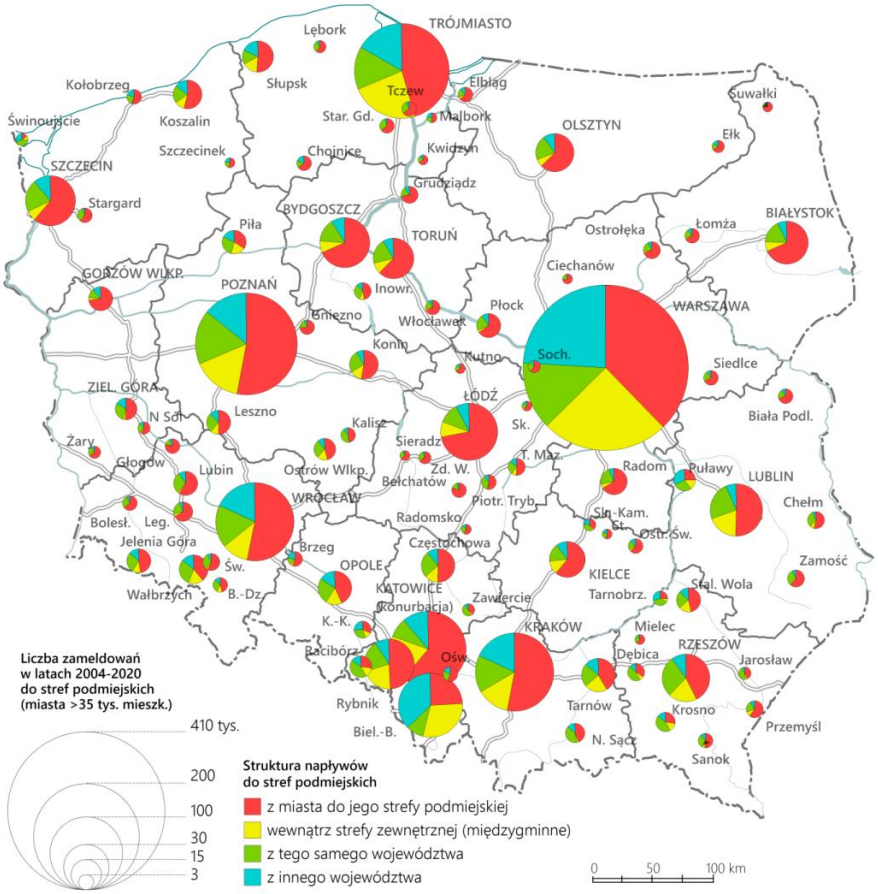
Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

Mapy opracowane dla 413 MOF pozwalają w zgeneralizowany sposób ocenić zwłaszcza salda rejestrowanych migracji wewnętrznych. W 1989 r. 133 MOF miały dodatnie saldo migracji, w roku 2004 liczba ta zmniejszyła się do 100, a w roku 2023 były to zaledwie 72 regiony. Oznacza to m.in. znacznie silniejszą lukę podażową na rynku pracy.

Od około 2000 r. w Polsce (wcześniej w aglomeracji warszawskiej, Potrykowska i Śleszyński, 1999) ujawniła się masowa suburbanizacja. Migracje tego typu znacznie osłabiły potencjał zwłaszcza średnich miast. Charakterystyczną cechą polskiej suburbanizacji jest bowiem to, że dotyczy ona w zasadzie wszystkich kategorii ośrodków miejskich. Dekoncentrują się nie tylko największe miasta, ale także miasta średnie oraz wiele najmniejszych. Inną cechą polskiej suburbanizacji jest silna tendencja do rozpraszania zabudowy i generowania przez to chaosu przestrzennego. Nie jest to typowy *urban sprawl*, spotykany w krajach zachodnich, ale zjawisko chaotycznego „rozsiewania się" zabudowy (Solarek 2013). Koszty chaosu (bezładu) przestrzennego zostały oszacowane przez Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN na 84 mld zł rocznie (Kowalewski i in. 2018). Szacunki te były w cenach z ok. 2016 r., a zatem minęło już ok. 10 lat, więc realna wartość ówczesnych wyliczeń jest aktualnie większa (inflacja w latach 2016-2025 wyniosła ok. 50%, ale w usługach komunalnych, budownictwie itp. koszty zakupu materiałów oraz prac związanych np. utrzymaniem nadmiarowej infrastruktury jest to znacznie więcej).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ponadto dla napływów do stref podmiejskich charakterystyczne są dalekie napływy, tzn. stosunkowo duży udział, przekraczający niekiedy 30%, migracji z dalej położonych obszarów (ryc. 5.17). Na obrzeża m.in. Warszawy, Wrocławia i Trójmiasta napływają ludzie, dla których to te miasta są głównym atraktorem z powodu rozwiniętego rynku pracy i usług. Równocześnie strefy podmiejskie oferują albo lepsze warunki życia, albo podobieństwo dotychczasowego zamieszkania, albo niższe ceny nieruchomości – a niekiedy te wszystkie czynniki jednocześnie.

Ryc. 5.17. Struktura napływów do miast subregionalnych i większych w latach 2004-2020

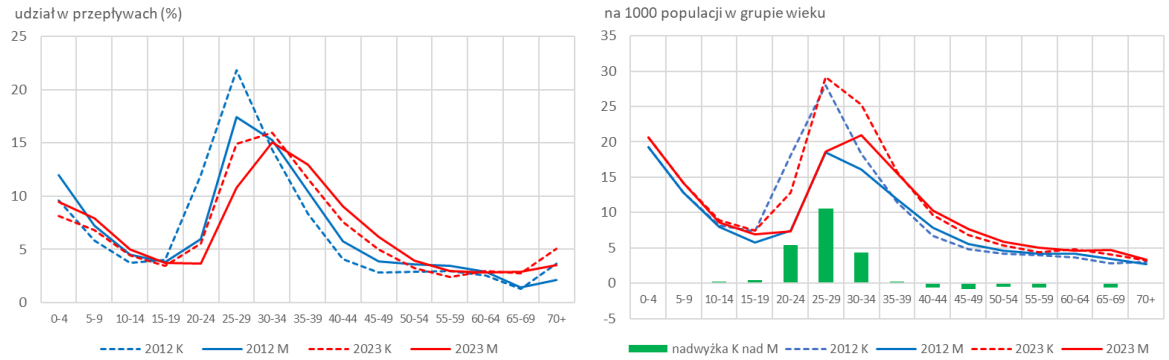
Źródło: na podstawie macierzy przemeldowań międzygminnych (GUS).

5.2 Migracje według wieku i płci

W Polsce rozkłady migracji wewnętrznych są zgodne z modelem Rogersa-Castro (Rogers i Castro, 1981), tj. występuje największa mobilność zwłaszcza w okresie młodości (ok. 20-35 lat), związana z biologicznym cyklem życia i zakładaniem rodziny. W latach 2012-2023 nastąpiło przesunięcie z wiekiem, tj. kulminacja przepływów następuje w coraz starszym wieku. W roku 2012 była to grupa 25-29 lat,

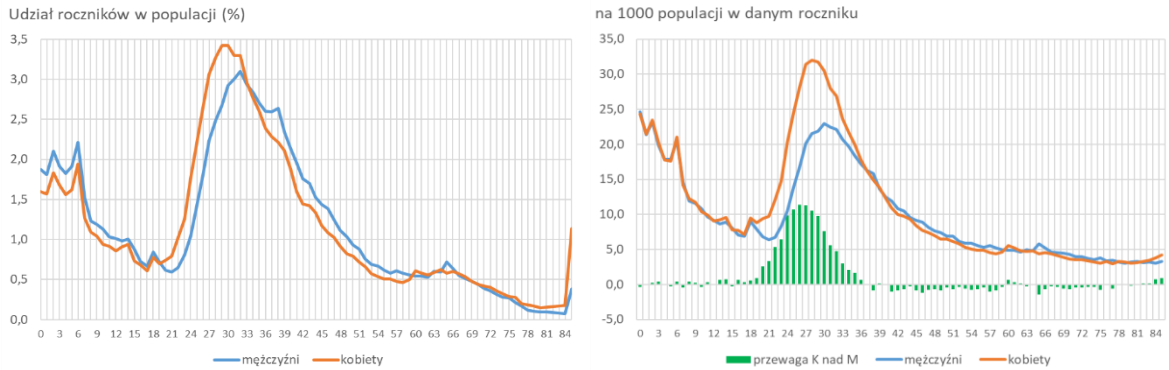
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

a nieco ponad dekadę później – 30-34 lata (ryc. 5.18). Dodatkowe obliczenia dla jednorocznych kohort pokazują, że w 2023 r. kulminacja nastąpiła wśród mężczyzn w wieku 30 lat, a wśród kobiet – w wieku 28 lat (ryc. 5.19). Prawdopodobnie jednak dane te są zafałszowane, gdyż zameldowanie jest nieraz opóźnione w stosunku do faktycznego zamieszkania i bardzo słabo uwzględnia fakt np. wynajmowania mieszkania przed zakupem własnego lokum. Niemniej, podkreślić trzeba stosunkowo wysoki wiek kulminacji, świadczący o trudnej dostępności mieszkań, jak też wyraźną nadwyżkę mobilności kobiet, związaną m.in. z prawdopodobnie częstszą migracją do męża (partnera). W grupie wieku 25-29 lat sięga ona aż 10 punktów procentowych.

Ryc. 5.18. Udział i natężenie w populacji przemeldowań według płci i grup wieku w roku 2012 i 2023

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

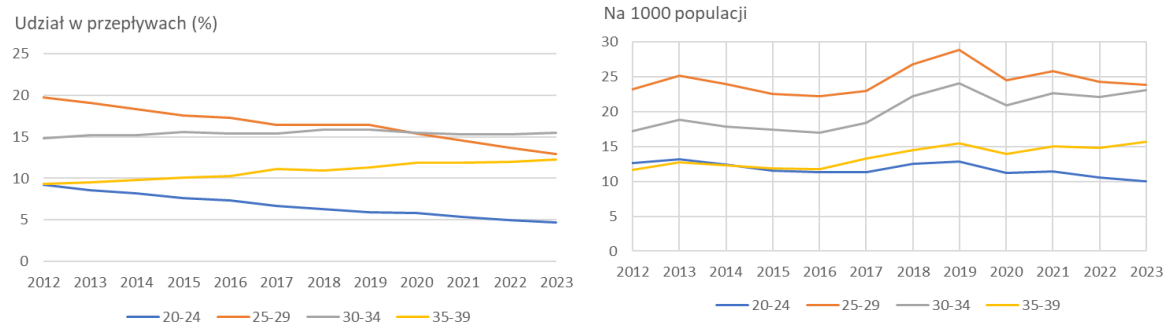
Ryc. 5.19. Udział i natężenie w populacji przemeldowań według płci i roczników wieku w 2023 r.

Źródło: na podstawie Bazy demografia (GUS).

Na podstawie rejestrowanych danych bezwzględnych można byłoby sądzić, że mobilność młodych w ostatniej dekadzie spadła. Jednak udział w przepływach

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

młodej populacji spada tylko pozornie: w Polsce w latach 2012-2023 liczba osób w wieku 20-39 lat zmniejszyła się z 12,0 mln do 9,4 mln (najbardziej w grupie 20-29 lat, aż o 34%). Szczególnie wyraźny jest wzrost w latach 2017-2019 we wszystkich analizowanych pięcioletnich kategoriach wieku 20-24, 25-29, 30-34 i 35-39 lat (ryc. 5.20), co być może można tłumaczyć poprawą w dostępności ekonomicznej mieszkań. Ponadto na wykresie ujawnia się wpływ pandemii, generujący częściowo pozorny (utrudniony dostęp do urzędów) spadek mobilności o 20-30%, głównie w 2020 r.

Ryc. 5.20. Udział i natężenie w populacji przemeldowań według grup wieku w latach 2012-2023

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

5.3 Kierunki przepływów młodych dorosłych

Ponieważ migracje młodych dorosłych (20-39 lat) stanowią nawet połowę wszystkich rejestrowanych migracji, ich struktura – zwłaszcza przestrzenna (geograficzna) w dużym stopniu nawiązuje do prawidłowości (regularności) obserwowanych w całej populacji. Warto jednak przedstawić główne charakterystyki, w tym bezwzględne, świadczące o skali zjawiska, skupiając się na ostatnim okresie (2021-2023) i grupie 20-29 lat. W tej kategorii wieku w trzech badanych latach zarejestrowano 219,9 tys. przemeldowań, czyli 19,0% wszystkich. Pozwala to bardziej zróżnicować te migracje i w większym stopniu uchwycić ich specyfikę w stosunku do migracji we wszystkich kategoriach wieku.

W przypadku wartości bezwzględnych główne zarejestrowane strumienie osób w wieku 20-29 lat to w trzyleciu 2020-2023 (tabela 5.5):

— największą grupę (18,4 tys., czyli 8,4% wszystkich przepływów stanowiły migracje między gminami typowo wiejskimi. Następna grupa, to migracje w

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

obrębie gmin podmiejskich (12,2 tys.) oraz z gmin wiejskich do ośrodków lokalnych (11,9 tys.);

Tabela 5.5. Kierunki rejestrowanych przepływów populacji w wieku 20-29 lat w latach 2021-2023 (w tys.)

Z \ Do	A1	A2	B	C	D	E	F	G	Ogółem
w tys.									
A1 - wielka piątka	1,2	0,4	0,4	0,5	1,1	7,1	0,2	1,3	12,4
A2 - inne duże aglomeracje	2,2	7,1	0,4	0,5	0,9	5,2	0,2	1,4	17,9
B - ośrodki regionalne	3,9	0,8	0,3	0,3	0,8	4,5	0,2	1,5	12,1
C - ośrodki subregionalne	5,4	1,6	0,9	0,4	1,1	5,6	0,3	2,7	18,1
D - ośrodki lokalne	8,9	3,1	3,3	2,0	3,8	6,6	1,6	9,3	38,7
E - gminy podmiejskie	10,2	5,3	3,8	3,7	2,9	12,2	0,7	5,8	44,6
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	1,2	0,6	0,7	0,6	2,1	1,7	0,5	2,1	9,4
G – wiejskie	8,9	4,2	5,1	5,1	11,9	11,2	1,9	18,4	66,8
Ogółem	41,9	23,1	15,0	13,0	24,6	54,1	5,7	42,5	219,9
na 1000 populacji obszaru docelowego									
A1 - wielka piątka	2,3	0,8	0,8	1,0	2,0	12,9	0,4	2,4	22,7
A2 - inne duże aglomeracje	5,4	17,3	1,0	1,1	2,1	12,7	0,6	3,5	43,6
B - ośrodki regionalne	15,2	3,1	1,0	1,2	3,1	17,8	0,7	5,7	47,8
C - ośrodki subregionalne	19,1	5,6	3,3	1,5	3,8	19,7	1,1	9,7	63,9
D - ośrodki lokalne	14,4	5,0	5,3	3,2	6,1	10,6	2,5	15,0	62,2
E - gminy podmiejskie	13,1	6,8	4,9	4,7	3,7	15,6	1,0	7,4	57,3
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	8,5	4,1	4,8	4,1	14,6	12,2	3,7	14,6	66,5
G – wiejskie	9,2	4,3	5,3	5,2	12,3	11,6	2,0	19,0	68,8
Ogółem	10,5	5,8	3,7	3,3	6,1	13,5	1,4	10,6	54,9

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

- napływ do ‘wielkiej piątki’ osiągnął 41,9 tys., co stanowi 19,1%. Jednak większe wartości osiągnęły napływy do stref podmiejskich (54,1 tys.) i do gmin wiejskich (42,5 tys.). Warto zwrócić uwagę, że dwa typy A1 i A2 koncentrowały aż 65% napływów (ze wszystkich innych kategorii);
- w grupie 20-29 lat najbardziej specyficzne okazały się przepływy między ośrodkami ABC i ich strefami podmiejskimi. Na ruchy odśrodkowe (tzn. suburbanizacyjne z miast do ich otoczenia) przypadło 22,3 tys. przemeldowań, podczas gdy w odwrotnym kierunku – 23,0 tys. Chociaż kierunek suburbanizacyjny wydaje się być bardziej niedoszacowany, to i tak można wnioskować, że w tym wieku przeprowadzki z miasta na zewnątrz są znacznie rzadsze, niż w starszych kategoriach wieku. Potwierdza to procesy ze strefy podmiejskiej Warszawy, obserwowane jeszcze w pierwszej dekadzie

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

transformacji społeczno-gospodarczej po 1989 r. (Potrykowska i Śleszyński, 1998). Przyczyną tego jest osiągnięcie zdolności finansowej do zakupu domu dopiero po jakimś czasie kariery zawodowej;

- z ‘wielkiej piątki’ odpłynęło 12,4 tys. osób, w tym do gmin podmiejskich 7,1 tys. Warto zwrócić uwagę na przemieszczenia w obrębie tej kategorii (np. z Warszawy do Krakowa i odwrotnie), które stanowiły 1,2 tys. osób. W tych przepływach dominowała Warszawa, z której odpłynęło 210 osób, a dopłynęło 414 (efektywność wyniosła zatem +33%). W kategorii wzajemnych przepływów tylko jeszcze Gdańsk miał dodatnie, choć niewielkie saldo (7 osób – w granicach błędu pomiaru), natomiast wysoka ujemna efektywność migracji wystąpiła w Poznaniu i Sopocie (po -27%) i Krakowie (-19%);
- w przypadku dużych miast można przypuszczać o wymianie: młodzi dorośli z większych ośrodków przeprowadzają się do stref podmiejskich, a na ich miejsce napływa ludność z ośrodków subregionalnych, regionalnych i lokalnych oraz terenów wiejskich. Ponadto dla stref podmiejskich charakterystyczne są dalekie napływy;
- odpływy do niższych kategorii miast mają wyraźnie ograniczony zasięg. W przypadku stolic województw oddziaływanie jest niekiedy mniejsze, niż terytorium odpowiedniego województwa (opolskie). Dawne stolice wojewódzkie (1975-1998) nie odtwarzają już na ogół granic „starych” województw, ograniczając się do wpływu na najbliższe otoczenie (czasem jest to ledwie własna strefa podmiejska – Siedlce, Piła, Nowy Sącz, Krosno, Przemyśl, Ciechanów, także wśród miast, które jeszcze w latach 1990. były uznawane w klasyfikacjach jako miasta o znaczeniu regionalnym – Płock, Tarnów);
- odpływy z województw były dość zróżnicowane (tabela 5.6). Generalnie, struktura przepływów była powiązana ze stopniem urbanizacji danego regionu. Wysoki odpływ do miast ‘wielkiej piątki’ z województw, które nie miały tych stolic, dotyczył m.in. woj. lubelskiego (3,2 tys. osób w wieku 20-29 lat), podkarpackiego (2,5 tys.) i świętokrzyskiego (2,1 tys.), przy czym w tym ostatnim wyjazdy do Warszawy, Krakowa i innych najbardziej rozwiniętych aglomeracji koncentrowały 26,3% emigrantów, a np. do Kielc (i innych ośrodków grupy B) – tylko 7,8%;

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

— w akumulacji napływów relatywnie dominują gminy podmiejskie, a następnie ‘wielka piątka’ z niektórymi innymi dużymi miastami (ryc. 5.21). Słabe w przyciąganiu młodych dorosłych jest znaczenie miast małych/średnich (D), średnich (C) i dużych/średnich (B) – w tym mniejsze ośrodki tej kategorii oddziałują jedynie lokalnie (wyraźnie większy napływ z pobliskich gmin wiejskich);

— da się wyraźnie wyznaczyć strefy oddziaływania, które w analogii do hydrologii można nazwać ‘zlewniami migracyjnymi’ (ryc. 5.22). Największą zlewnię tworzy Warszawa, a następnie Kraków, Trójmiasto, Poznań i Wrocław. W tym oddziaływanie tych metropolii na ogół znacznie wykracza poza granice województw, których te miasta są stolicami. W przypadku Trójmiasta główne oddziaływanie jest przesunięte na wschód na województwo warmińsko-mazurskie oraz na południe w kierunku Torunia (w przybliżeniu jest to zasięg państwa Zakonu Krzyżackiego, którego pochodną były inne późniejsze granice historyczne). W przypadku Krakowa jest to zwłaszcza województwo podkarpackie i świętokrzyskie.

Tabela 5.6. Odpływy z województw w wieku 20-29 lat w latach 2021-2023 do typów gmin (w całym kraju)

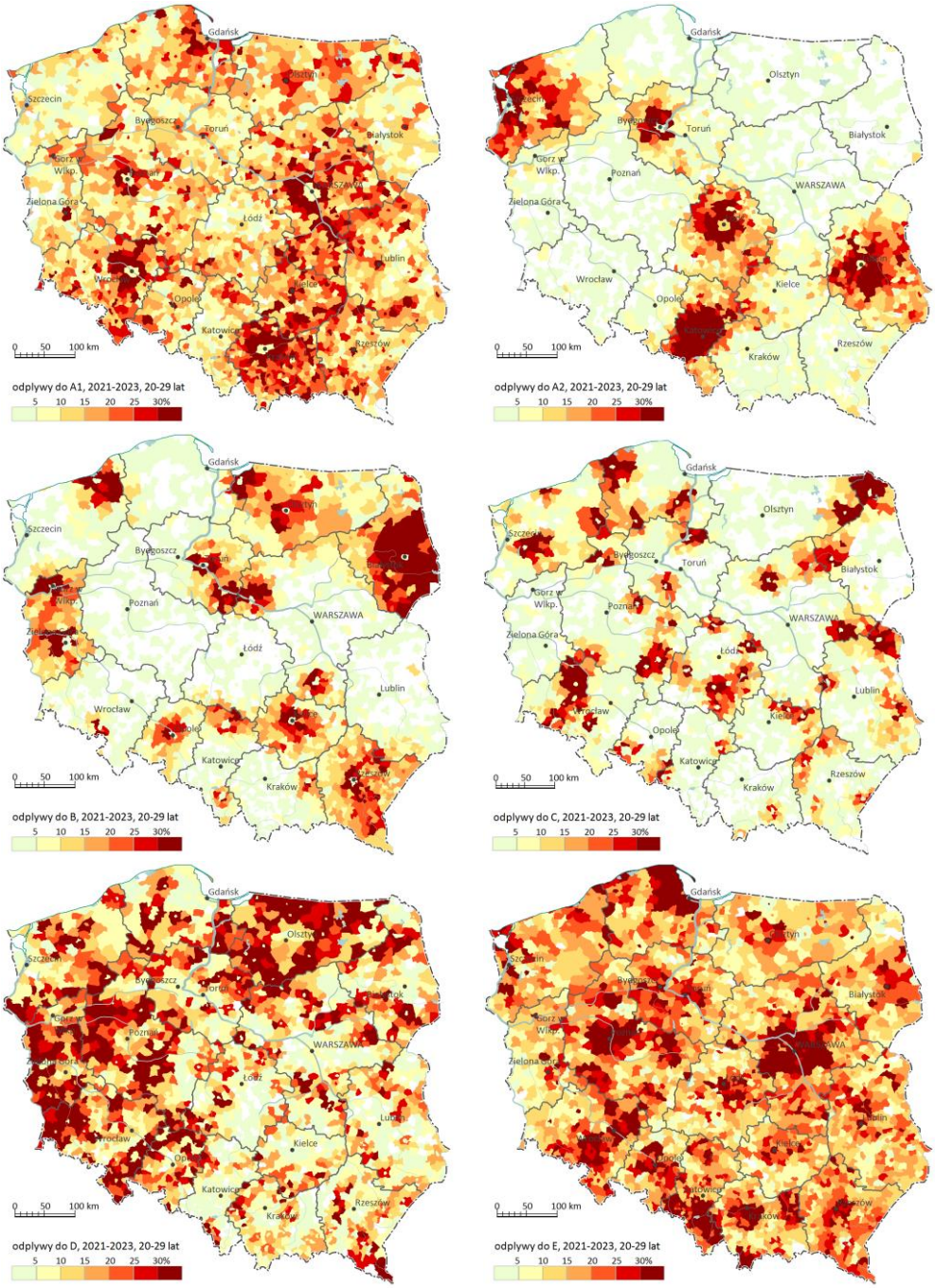
Z \ Do	A1	A2	B	C	D	E	F	G	Ogółem
Liczba (tys.)									
Dolnośląskie	3,2	0,3	0,5	1,5	2,7	4,2	0,5	2,1	14,9
Kujawsko-pomorskie	2,0	1,3	1,3	0,7	1,6	3,2	0,3	2,9	13,2
Lubelskie	3,2	2,7	0,4	1,0	1,2	3,0	0,3	3,8	15,6
Lubuskie	0,9	0,2	1,0	0,2	1,4	1,1	0,5	0,9	6,1
Łódzkie	1,9	2,5	0,3	1,1	1,0	2,7	0,3	3,0	12,8
Małopolskie	4,7	1,0	0,7	0,5	1,6	4,2	0,5	4,3	17,4
Mazowieckie	6,8	0,8	1,5	1,3	2,3	8,4	0,3	6,0	27,5
Opolskie	1,0	0,3	0,5	0,3	1,0	1,1	0,1	1,2	5,5
Podkarpackie	2,8	0,5	2,2	0,9	1,2	2,9	0,1	3,2	13,8
Podlaskie	1,5	0,1	1,9	0,7	0,8	1,8	0,2	1,6	8,5
Pomorskie	2,7	0,3	0,4	1,1	1,3	4,3	0,7	2,0	12,9
Śląskie	2,5	10,1	1,0	0,5	1,2	5,9	0,3	2,1	23,5
Świętokrzyskie	2,1	0,6	1,0	0,4	0,6	1,5	0,1	1,6	7,8
Warmińsko-mazurskie	2,1	0,2	1,3	0,4	2,0	1,8	0,5	1,7	10,0
Wielkopolskie	3,5	0,5	0,3	1,4	3,4	5,8	0,6	4,9	20,4
Zachodniopomorskie	1,3	1,7	0,6	1,0	1,3	2,3	0,4	1,2	9,8
Polska ogółem	41,9	23,1	15,0	13,0	24,6	54,1	5,7	42,5	219,9
Udział w odpływach do typów miast i gmin (% poziomo)									
Dolnośląskie	21,3	2,0	3,6	10,3	17,9	27,9	3,1	14,0	100,0
Kujawsko-pomorskie	15,1	9,6	9,6	5,4	11,9	24,3	2,2	22,0	100,0

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

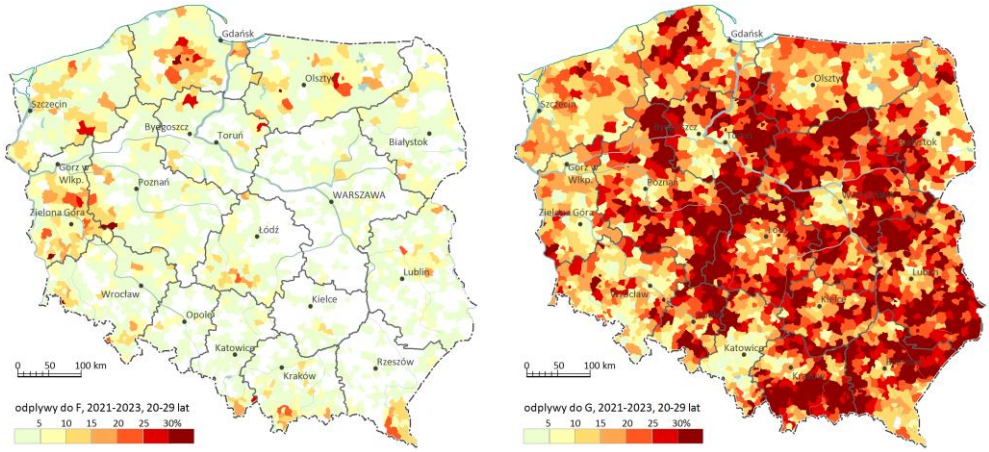
Z \ Do	A1	A2	B	C	D	E	F	G	Ogółem
Lubelskie	20,5	17,3	2,6	6,5	7,5	19,2	2,0	24,3	100,0
Lubuskie	15,3	3,7	16,3	3,1	22,2	17,9	7,6	13,9	100,0
Łódzkie	14,9	19,8	2,5	8,9	7,7	20,8	2,4	23,0	100,0
Małopolskie	26,7	5,6	4,0	2,9	9,2	24,0	2,6	24,9	100,0
Mazowieckie	24,7	3,0	5,5	4,6	8,5	30,6	1,1	21,9	100,0
Opolskie	17,4	5,6	9,5	6,2	17,6	20,0	1,5	22,0	100,0
Podkarpackie	20,1	3,8	15,9	6,2	8,8	20,7	1,0	23,5	100,0
Podlaskie	17,2	1,3	22,0	8,7	9,7	20,5	2,4	18,2	100,0
Pomorskie	21,1	2,2	2,9	8,4	10,4	33,6	5,7	15,7	100,0
Śląskie	10,5	42,8	4,3	2,0	5,0	25,0	1,4	9,0	100,0
Świętokrzyskie	26,3	7,8	13,0	5,7	7,8	18,6	0,7	20,3	100,0
Warmińsko-mazurskie	21,2	1,8	13,1	3,8	20,1	18,1	5,0	16,8	100,0
Wielkopolskie	17,0	2,4	1,2	6,8	16,9	28,6	3,0	24,2	100,0
Zachodniopomorskie	12,8	17,6	6,5	9,8	12,9	23,5	4,5	12,4	100,0
Polska ogółem	19,1	10,5	6,8	5,9	11,2	24,6	2,6	19,3	100,0
Udział w odpływach w kraju (% pionowo)									
Dolnośląskie	7,6	1,3	3,6	11,8	10,8	7,7	8,1	4,9	6,8
Kujawsko-pomorskie	4,8	5,5	8,5	5,4	6,4	6,0	5,0	6,9	6,0
Lubelskie	7,6	11,6	2,7	7,8	4,8	5,5	5,5	8,9	7,1
Lubuskie	2,2	1,0	6,7	1,5	5,5	2,0	8,1	2,0	2,8
Łódzkie	4,5	11,0	2,2	8,7	4,0	4,9	5,4	6,9	5,8
Małopolskie	11,1	4,2	4,6	3,9	6,5	7,7	8,0	10,2	7,9
Mazowieckie	16,2	3,5	10,1	9,7	9,5	15,5	5,4	14,1	12,5
Opolskie	2,3	1,3	3,5	2,6	4,0	2,1	1,5	2,9	2,5
Podkarpackie	6,6	2,2	14,6	6,6	4,9	5,3	2,5	7,6	6,3
Podlaskie	3,5	0,5	12,6	5,7	3,4	3,2	3,6	3,6	3,9
Pomorskie	6,5	1,2	2,5	8,3	5,5	8,0	12,9	4,8	5,9
Śląskie	5,9	43,6	6,8	3,6	4,8	10,9	5,6	5,0	10,7
Świętokrzyskie	4,9	2,6	6,8	3,4	2,5	2,7	0,9	3,7	3,6
Warmińsko-mazurskie	5,1	0,8	8,8	2,9	8,2	3,3	8,9	4,0	4,6
Wielkopolskie	8,3	2,1	1,7	10,6	14,0	10,8	10,7	11,6	9,3
Zachodniopomorskie	3,0	7,5	4,3	7,4	5,1	4,3	7,8	2,9	4,5
Polska ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

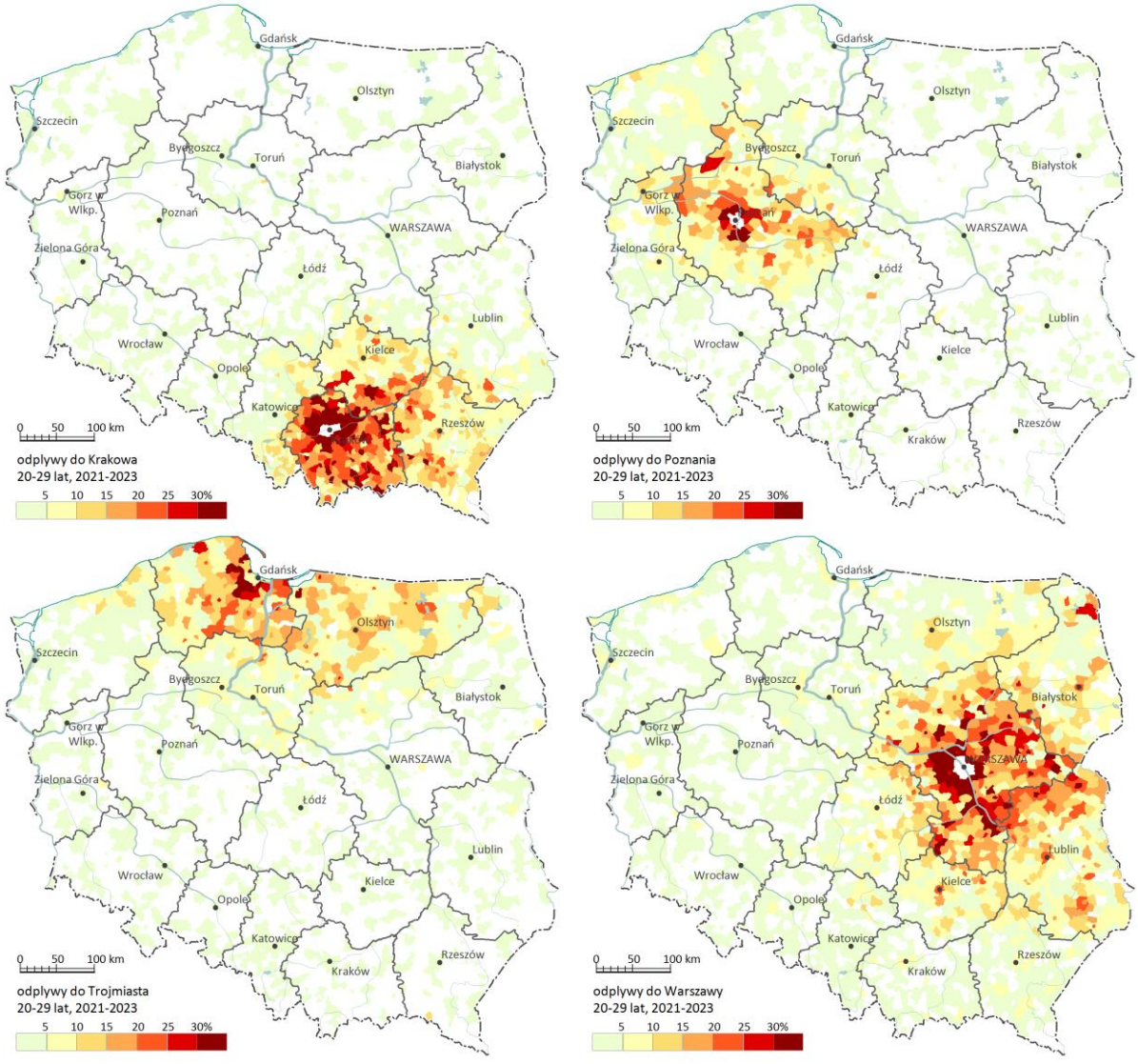

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

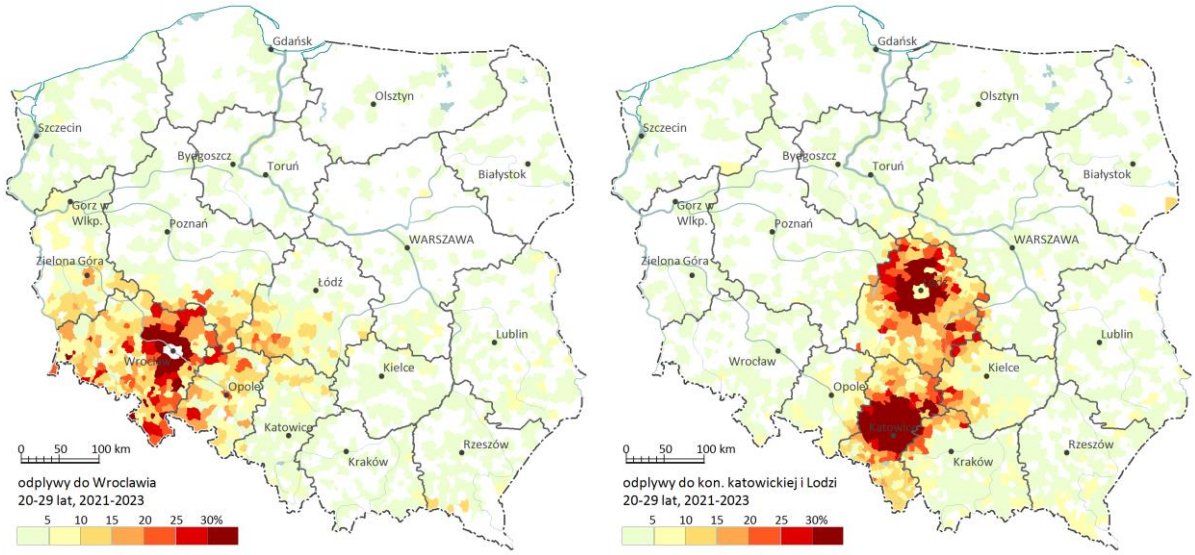

Ryc. 5.21. Struktura odpływów z gmin do kategorii miast i gmin (udział w całkowitym odpływie)

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

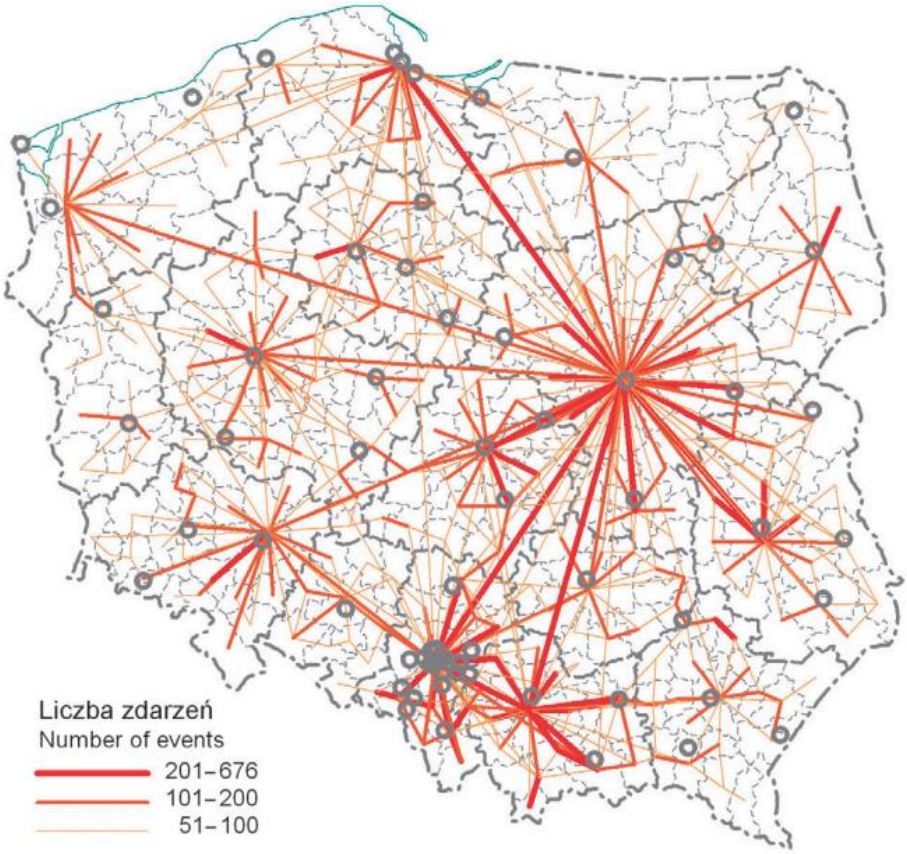
Ryc. 5.22. Struktura odpływów z gmin do wybranych ośrodków (udział w całkowitym odpływie)

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

5.4 Problem feminizacji odpływu

W migracjach młodych dorosłych występuje wyraźna przewaga kobiet w migracjach z wiejskich obszarów peryferyjnych do dużych miast. Jest to zjawisko bardziej złożone, bowiem częściej się zdarza, że to kobieta migruje do męża/partnera i stąd jest to odnotowywane w statystykach zameldowań. Jest to dość typowa sytuacja np. na terenach wiejskich. Zagadnienia te były już częściowo przedmiotem badań (ryc. 5.20, tabela 5.7), w których stwierdzano m.in. częstsze statystycznie w Warszawie pochodzenie żon z Podlasia, a mężów z Wielkopolski. Natomiast generalnie większy odpływ kobiet z terenów wiejskich, zwłaszcza rolniczych (ryc. 5.24), tłumaczony jest najczęściej luką edukacyjną, polegającą na wyższym poziomie wykształcenia kobiet w stosunku do potencjalnej populacji mężów/partnerów. Z kolei formalnie lepsze wykształcenie kobiet tłumaczone jest zarówno większymi aspiracjami społeczno-zawodowymi i chęcią poprawy warunków życia, jak też czynnikami biologiczno-kulturowymi, związanymi z rynkiem pracy (tu z kolei chodzi o mężczyzn i ich znaczenie dla zawodów, wymagających wysiłku fizycznego).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 5.23. Międzypowiatowe powiązania małżeńskie (pochodzenie małżonków) w latach 2005 i 2006

Źródło: Śleszyński, P. (2011).

Tabela 5.7. Liczba ogółem i struktura pochodzenia małżonków w wydzielonych kategoriach miast (wraz z otaczającymi powiatami) w latach 2005 i 2006

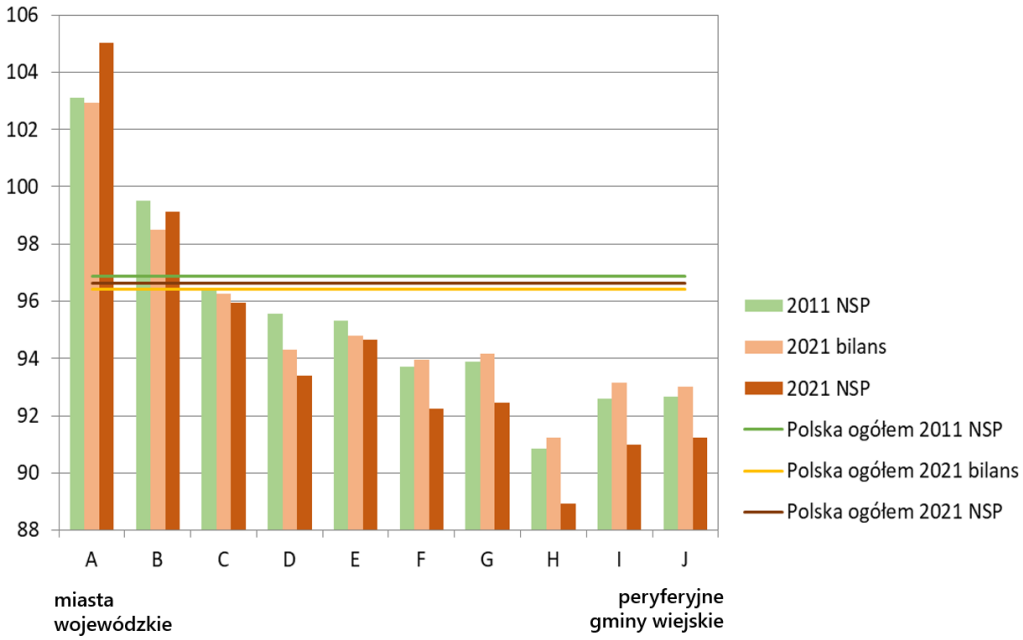
Miasto lub kategoria obszarów	Liczba małżeństw		Pochodzenie męża lub żony					
	tys.	%	własne (wewnętrzne)	A	B	C	D	E
Warszawa (A)	25,4	6	76,6		3,3	2,1	3,5	14,6
Białystok (B)	4,6	1,1	74,1	2,2	1,7	1,1	2	18,9
Konurbacja górnośląska (B)	27,3	6,4	84	0,6	1,6	3,2	1,1	9,5
Kraków (B)	12,2	2,9	76,4	0,9	2,6	1,9	3,2	15,1
Lublin (B)	6,4	1,5	75,1	2	1,5	1,1	3,2	17
Łódź (B)	10,8	2,5	82,4	1,6	1,7	0,9	3,2	10,3
Poznań (B)	8,7	2	74,8	1	1,9	1,6	2,9	17,8
Szczecin (B)	7,9	1,8	82,5	0,8	2	1,4	1,7	11,5
Trójmiasto (B)	11,6	2,7	82	1,1	1,7	1,5	2,2	11,5
Wrocław (B)	10,8	2,5	78,9	0,6	2,1	1,3	3	14
B razem	100,4	23,6	80,2	1	1,9	1,9	2,3	12,8
A+B	125,8	29,5	80,2	1	1,9	1,9	2,3	12,8
C (inne regionalne)*	48,2	11,3	76,5	1,3	4,3	1,4	1,8	14,8
D (inne subregionalne)**	53,6	12,6	73,4	1,9	4,7	1,7	2,5	15,9

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Miasto lub kategoria obszarów	Liczba małżeństw		Pochodzenie męża lub żony					
	tys.	%	własne (wewnętrzne)	A	B	C	D	E
E (pozostały obszar kraju)	198,5	46,6	66,9	2,1	6,7	3,7	4,3	16,3
Razem	426,1	100	67,9	6,2	4,8	2,6	3,2	15,2

*Pozostałe wojewódzkie oraz Bielsko-Biała, Częstochowa, Radom, Koszalin, Rybnik.
**Pozostałe miasta powiatowe grodzkie i byłe miasta wojewódzkie (1975-1998)

Źródło: Śleszyński (2011).

Ryc. 5.24. Liczba kobiet na 100 mężczyzn w wieku 20-34 lata w 2011 i 2021 r. według typów gmin

Źródło: Śleszyński (2023b).

Szczegółową analizę przepływów kobiet i mężczyzn w wieku 20-29 lat przedstawiono w tabelach 5.8-5.9. W latach 2021-2023 przemeldowało się 134,2 tys. kobiet i 85,7 tys. mężczyzn w wieku 20-29 lat. Różnica wynosi więc 48,6 tys. i stanowi o silnej dysproporcji według płci. I tak, bardzo wysokie nadreprezentacje kobiet wystąpiły zwłaszcza na obszarach wiejskich (więcej o 6,6 tys., np. żony migrujące do wielopokoleniowych domów jednorodzinnych), ale także w migracjach z prawie wszystkich klas miejskich i wiejskich do ośrodków wielkiej piątki (w kategoriach B-G nadwyżka kobiet wynosiła 4,6-6,0 na 1000 populacji w grupie wieku obszaru docelowego).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

W kolejnej tabeli 5.10 zestawiono dane o nadwyżkach migrujących kobiet według grup wieku. Największa przewaga kobiet dotyczy kategorii wieku 20-24 lata, a następnie 25-29 lat. W przypadku np. Zielonej Góry różnice są aż dwukrotne, a w Lublinie i Olsztynie sięgają 80-90%. Natomiast w grupie 30-34 lata występuje częściowe zrównanie (a w kilku miastach zaznacza się nadwyżka mężczyzn, tj. w Gorzowie Wielkopolskim, Rzeszowie i Zielonej Górze). W kategorii wieku 35-39 lat już wszędzie występuje nadwyżka mężczyzn, największa w Rzeszowie (13,3%). W praktyce, ze względu na opóźnienie zameldowania w stosunku do faktycznej migracji, te kategorie wieku należałoby „odmłodzić" o zapewne kilka lat.

Tabela 5.8. Kierunki rejestrowanych przepływów populacji w wieku 20-29 lat w latach 2021-2023

Z \ Do	A1	A2	B	C	D	E	F	G	Ogółem
Nadwyżka kobiet nad mężczyznami (liczba)									
A1 - wielka piątka	212	80	43	67	267	951	40	279	1 939
A2 - inne duże aglomeracje	293	1 017	58	113	154	863	47	249	2 794
B - ośrodki regionalne	655	164	56	52	143	602	46	347	2 065
C - ośrodki subregionalne	835	356	95	108	240	869	49	670	3 222
D - ośrodki lokalne	1 611	534	563	395	936	1 515	373	2 212	8 139
E - gminy podmiejskie	1 746	905	623	569	748	2 717	214	1 728	9 250
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	327	125	173	81	482	470	202	647	2 507
G – wiejskie	2 168	1 043	1 201	1 066	2 924	3 110	510	6 616	18 638
Ogółem	7 847	4 224	2 812	2 451	5 894	11 097	1 481	12 748	48 554
Nadwyżka kobiet nad mężczyznami (%)									
A1 - wielka piątka	41,3	44,9	21,2	28,3	63,7	31,1	44,0	53,6	37,1
A2 - inne duże aglomeracje	30,3	33,6	33,9	66,5	43,8	39,8	49,5	42,0	37,0
B - ośrodki regionalne	41,0	52,2	54,9	43,0	43,7	30,8	70,8	62,6	41,0
C - ośrodki subregionalne	36,5	57,9	22,7	66,3	57,8	36,9	37,7	64,6	43,4
D - ośrodki lokalne	44,0	41,1	41,0	49,1	64,8	59,6	62,1	62,2	53,3
E - gminy podmiejskie	41,3	41,2	38,8	36,9	69,1	57,5	81,1	85,0	52,3
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	74,7	55,8	69,5	32,7	61,2	75,2	126,3	91,8	73,0
G – wiejskie	64,5	65,7	61,6	53,1	64,9	76,4	72,3	112,2	77,4
Ogółem	46,0	44,7	46,3	46,3	63,2	51,6	70,2	85,6	56,7
Nadwyżka kobiet nad mężczyznami (na 1000 populacji w grupie wieku obszaru docelowego)									
A1 - wielka piątka	0,7	0,3	0,1	0,2	0,9	3,3	0,1	1,0	6,7
A2 - inne duże aglomeracje	1,4	4,9	0,3	0,5	0,7	4,2	0,2	1,2	13,5
B - ośrodki regionalne	5,2	1,3	0,4	0,4	1,1	4,7	0,4	2,7	16,3
C - ośrodki subregionalne	6,0	2,6	0,7	0,8	1,7	6,3	0,4	4,9	23,3
D - ośrodki lokalne	5,4	1,8	1,9	1,3	3,1	5,0	1,2	7,4	27,0
E - gminy podmiejskie	4,6	2,4	1,6	1,5	2,0	7,2	0,6	4,6	24,4
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	4,9	1,9	2,6	1,2	7,2	7,0	3,0	9,6	37,3
G – wiejskie	4,7	2,3	2,6	2,3	6,4	6,8	1,1	14,4	40,5

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Z \ Do	A1	A2	B	C	D	E	F	G	Ogółem
Ogółem	4,0	2,1	1,4	1,2	3,0	5,6	0,8	6,5	24,7

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

Tabela 5.9. Kierunki rejestrowanych przepływów populacji w wieku 20-29 lat w latach 2021-2023

Z \ Do	A1	A2	B	C	D	E	F	G	Ogółem
Nadwyżka kobiet nad mężczyznami (liczba)									
Dolnośląskie	548	70	90	229	638	814	90	553	3 032
Kujawsko-pomorskie	312	216	194	123	367	667	88	904	2 871
Lubelskie	653	626	61	249	257	528	68	1 318	3 760
Lubuskie	145	47	153	33	261	282	109	193	1 223
Łódzkie	428	500	56	211	237	531	85	899	2 947
Małopolskie	951	175	115	74	422	994	125	1 317	4 173
Mazowieckie	1 341	180	326	224	524	1 636	66	1 994	6 291
Opolskie	169	37	76	69	168	197	19	334	1 069
Podkarpackie	571	147	450	182	360	784	49	905	3 448
Podlaskie	367	8	408	182	266	436	89	626	2 382
Pomorskie	437	53	49	191	287	806	217	525	2 565
Śląskie	391	1 523	184	83	305	1 208	80	488	4 262
Świętokrzyskie	442	153	224	76	177	333	33	498	1 936
Warmińsko–mazurskie	391	32	241	94	464	375	97	503	2 197
Wielkopolskie	528	137	47	269	858	1 092	169	1 357	4 457
Zachodniopomorskie	173	320	138	162	303	414	97	334	1 941
Polska ogółem	7 847	4 224	2 812	2 451	5 894	11 097	1 481	12 748	48 554
Nadwyżka kobiet nad mężczyznami (%)									
Dolnośląskie	41,7	61,4	40,7	35,0	63,0	48,7	48,6	71,8	51,0
Kujawsko-pomorskie	37,1	40,9	36,0	42,0	60,8	52,2	88,9	89,9	55,3
Lubelskie	51,4	60,8	35,1	65,2	56,4	43,0	54,8	106,8	63,7
Lubuskie	36,7	51,6	36,1	41,8	47,5	69,5	61,6	58,7	49,9
Łódzkie	57,8	49,2	41,8	45,5	63,4	49,7	75,9	87,5	59,7
Małopolskie	51,3	43,4	40,1	34,4	71,9	62,2	74,9	87,0	63,0
Mazowieckie	49,2	56,6	54,7	42,8	57,7	48,3	54,1	99,3	59,4
Opolskie	42,5	27,2	33,6	50,4	41,6	43,2	59,4	75,4	47,9
Podkarpackie	52,1	79,0	51,8	53,8	84,5	75,6	104,3	77,4	66,7
Podlaskie	66,5	16,0	55,4	65,2	94,7	66,2	153,4	135,5	77,4
Pomorskie	38,3	46,1	30,2	42,6	54,2	45,7	83,5	70,1	49,7
Śląskie	37,8	35,6	44,0	42,8	70,3	51,6	67,2	60,0	44,3
Świętokrzyskie	54,6	66,8	56,4	41,1	81,9	59,3	330,0	91,0	65,5
Warmińsko–mazurskie	45,3	42,1	44,9	66,2	60,0	52,2	47,5	85,1	56,3
Wielkopolskie	36,0	79,7	45,6	48,1	66,3	46,0	76,1	75,9	55,8
Zachodniopomorskie	31,9	45,6	55,2	40,6	63,3	43,7	56,1	75,9	49,4
Polska ogółem	46,0	44,7	46,3	46,3	63,2	51,6	70,2	85,6	56,7
Nadwyżka kobiet nad mężczyznami (na 1000 populacji w grupie wieku obszaru docelowego)									
Dolnośląskie	3,7	0,5	0,6	1,5	4,3	5,4	0,6	3,7	20,3
Kujawsko-pomorskie	3,0	2,1	1,9	1,2	3,5	6,4	0,9	8,7	27,7
Lubelskie	6,2	5,9	0,6	2,4	2,4	5,0	0,6	12,5	35,6
Lubuskie	3,0	1,0	3,2	0,7	5,4	5,9	2,3	4,0	25,4

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Z \ Do	A1	A2	B	C	D	E	F	G	Ogółem
Łódzkie	3,7	4,3	0,5	1,8	2,0	4,5	0,7	7,7	25,2
Małopolskie	4,8	0,9	0,6	0,4	2,1	5,0	0,6	6,7	21,2
Mazowieckie	4,6	0,6	1,1	0,8	1,8	5,6	0,2	6,8	21,6
Opolskie	3,7	0,8	1,7	1,5	3,7	4,3	0,4	7,3	23,4
Podkarpackie	5,1	1,3	4,0	1,6	3,2	7,0	0,4	8,1	30,7
Podlaskie	6,2	0,1	6,9	3,1	4,5	7,3	1,5	10,5	40,0
Pomorskie	3,3	0,4	0,4	1,4	2,2	6,1	1,6	4,0	19,4
Śląskie	1,9	7,4	0,9	0,4	1,5	5,8	0,4	2,4	20,6
Świętokrzyskie	7,6	2,6	3,9	1,3	3,1	5,8	0,6	8,6	33,4
Warmińsko–mazurskie	5,6	0,5	3,5	1,3	6,6	5,4	1,4	7,2	31,5
Wielkopolskie	2,8	0,7	0,2	1,4	4,5	5,8	0,9	7,2	23,5
Zachodniopomorskie	2,1	3,9	1,7	2,0	3,7	5,1	1,2	4,1	23,8
Polska ogółem	4,0	2,1	1,4	1,2	3,0	5,6	0,8	6,5	24,7

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

Tabela 5.10. Różnica (nadwyżka lub niedobór) kobiet w rejestrowanych migracjach do miast wojewódzkich w Polsce w latach 2021-2023 według kategorii wieku (identyfikacja na podstawie wieku w roku zameldowania)

Lk – liczba kobiet, % – nadwyżka lub niedobór nad mężczyznami w %.

Miasto	w1519		w2024		w2529		w3034		w3539		ogółem	
	Lk	%	Lk	%	Lk	%	Lk	%	Lk	%	Lk	%
Białystok	117	4,5	355	69,9	977	51,7	720	15,6	324	-7,4	2 493	28,6
Bydgoszcz	101	4,1	210	27,3	702	45,9	524	7,6	341	5,6	1 878	20,9
Gdańsk	266	8,1	632	73,2	2 158	41,5	1 695	6,5	791	-3,7	5 542	21,8
Gorzów Wlkp.	51	0,0	97	29,3	196	42,0	174	-5,4	133	-3,6	651	11,1
Katowice	127	4,1	356	34,3	1 107	24,9	919	4,8	547	-8,8	3 056	11,1
Kielce	57	26,7	160	75,8	529	53,3	466	29,8	229	-9,8	1 441	31,7
Kraków	662	27,1	1 524	59,4	4 113	46,4	3 346	9,0	1 608	2,6	11 253	26,1
Lublin	129	9,3	393	94,6	1 352	60,8	929	9,9	476	-7,0	3 279	30,2
Łódź	148	8,8	434	64,4	1 494	56,4	1 131	9,1	514	-9,5	3 721	25,7
Olsztyn	71	-4,1	196	84,9	530	38,0	462	12,1	262	-4,4	1 521	21,7
Opole	40	5,3	90	60,7	375	33,5	371	21,2	197	3,1	1 073	23,1
Poznań	167	-7,2	569	52,5	2 119	40,7	1 737	12,1	819	-4,7	5 411	21,1
Rzeszów	126	6,8	258	56,4	1 275	43,4	936	-3,5	490	-13,3	3 085	14,0
Szczecin	127	-10,6	313	48,3	966	34,9	768	7,0	465	-3,7	2 639	16,3
Toruń	74	-12,9	166	74,7	585	40,6	480	10,9	285	-6,6	1 590	19,2
Warszawa	796	6,1	1 892	56,5	6 779	47,9	7 051	19,0	3 746	-0,9	20 264	24,7
Wrocław	238	13,9	784	45,7	3 335	34,7	3 018	7,4	1 491	-6,2	8 866	16,3
Zielona Góra	57	-5,0	138	100,0	407	25,6	280	-4,1	216	-2,7	1 098	13,5
Razem	3 354	8,1	8 567	58,2	28 999	43,6	25 007	11,2	12 934	-3,5	78 861	22,1

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań (GUS).

Skutkiem nadmiernej migracji kobiet jest deformacja struktury płci. Jeżeli na danym obszarze relacje te są zachwiane, dochodzi do osłabienia szans na znalezienie partnera życiowego i założenie rodziny. Jeżeli na danym obszarze np. na 100 mężczyzn przypada 80 kobiet, oznacza to, że co piąta nie będzie w stałym związku i nie założy rodziny. Stąd też naturalną konsekwencją dalszych analiz jest

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

zbadanie, jaka jest struktura przestrzenna feminizacji i maskulinizacji w wieku „małżeńskim" i równocześnie „prokreacyjnym". Świadczyć ona będzie o wpływie migracji na deformacje struktury wieku i płci (składnik bilansu ruchu rzeczywistego, jakim są zgony, jest pomijalny z uwagi na statystycznie nieistotne zdarzenia tego typu w młodej populacji, tj. od urodzenia do osiągnięcia dojrzałości).

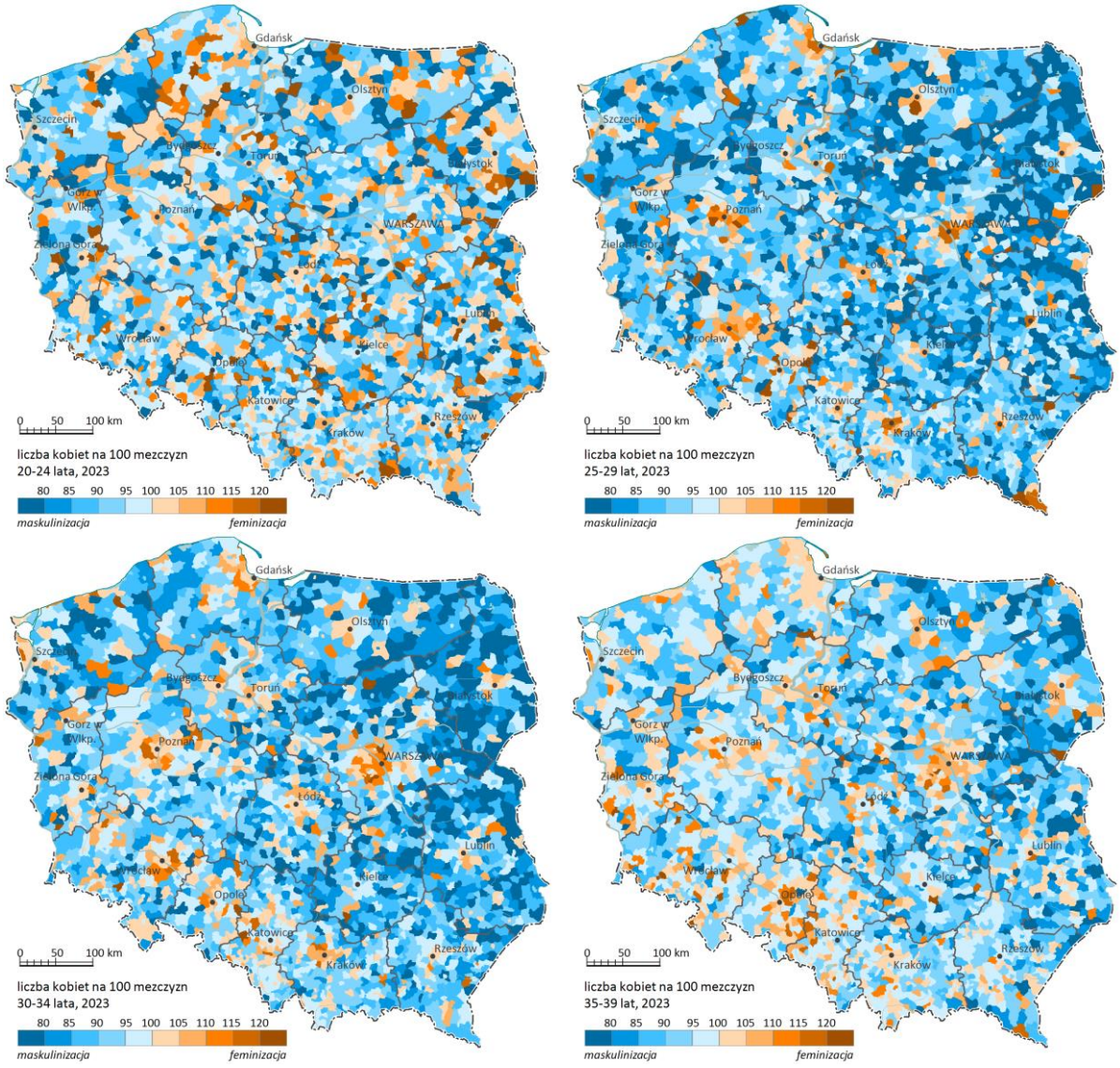
Mapy w szczegółowym podziale w grupach 5-letnich (20-24, 25-29, 30-34, 35-39 lat) ujawniają dość podobną strukturę przestrzenną w roku 2023 (ryc. 5.25; map za 2003 r. nie zamieszczano). Sugerując się wynikami z tabeli 5.10, kolejne mapy zestawiono dla grup 20-34 lata, przez co uzyskano możliwie najbardziej „wyostrzony" obraz zróżnicowań, pokazujących niedopasowanie wieku młodych dorosłych, skutkujący mniejszymi szansami na powstanie rodziny. Dane zestawiono według gmin, miast (gmin miejsko-wiejskich) i MOF (ryc. 5.26), a także tabelarycznie według województw oraz typów miast i gmin (tabela 5.11). Dodatkowo zestawiono MOF, w których problem niedopasowania płci w wieku z największymi szansami na założenie rodziny i pozyskanie potomstwa, tj. 20-34 lata[39], jest największy (tabela 5.12).

Mapy gmin ukazują dość mozaikową strukturę przestrzenną z wyższą feminizacją większości dużych miast, w tym ich stref podmiejskich. Z kolei zwłaszcza na wschodzie kraju ujawnia się silna maskulinizacja, niekiedy wynosząca ponad 120 mężczyzn na 100 kobiet (poniżej 80 kobiet na 100 mężczyzn, np. między Zambrowem, Białymstokiem i Siedlcami albo w pasie przygranicznym z Białorusią i Ukrainą). Między 2003 a 2023 r. była dość stabilna wysokość wskaźnika w miastach, ale feminizacja zmniejszyła się w tych ośrodkach, w których na znaczeniu straciła funkcja akademicka (Olsztyn, w mniejszym stopniu Toruń). Nastąpił wzrost feminizacji w Warszawie i Krakowie, a ponadto we Wrocławiu i Poznaniu. W zdecydowanej większości mniejszych miast występowała w obu okresach nadwyżka mężczyzn nad kobietami – i jest to zjawisko zupełnie nowe w stosunku do większości np. byłych miast wojewódzkich. Również dość stabilny jest obraz feminizacji i maskulinizacji w MOF, to pierwsze zjawisko sytuuje się jedynie w regionach stolic województw (i to nie wszystkich – bez Białegostoku, Bydgoszczy, Gorzowa Wielkopolskiego, Katowic, Kielc, Rzeszowa, i Zielonej Góry). Z kolei ujęcie

[39] Zawierane w późniejszym wieku małżeństwa mają marginalne znaczenie, np. w 2024 r. kobiety w wieku 35-39 lat to zaledwie 7,4% wszystkich zawartych związków, podczas gdy w wieku 20-34 lata – 87,5%).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

tabelaryczne wskazuje na największe braki kobiet spowodowane głównie odpływem w gminach typowo wiejskich województwa lubelskiego, podlaskiego i zachodniopomorskiego[40].

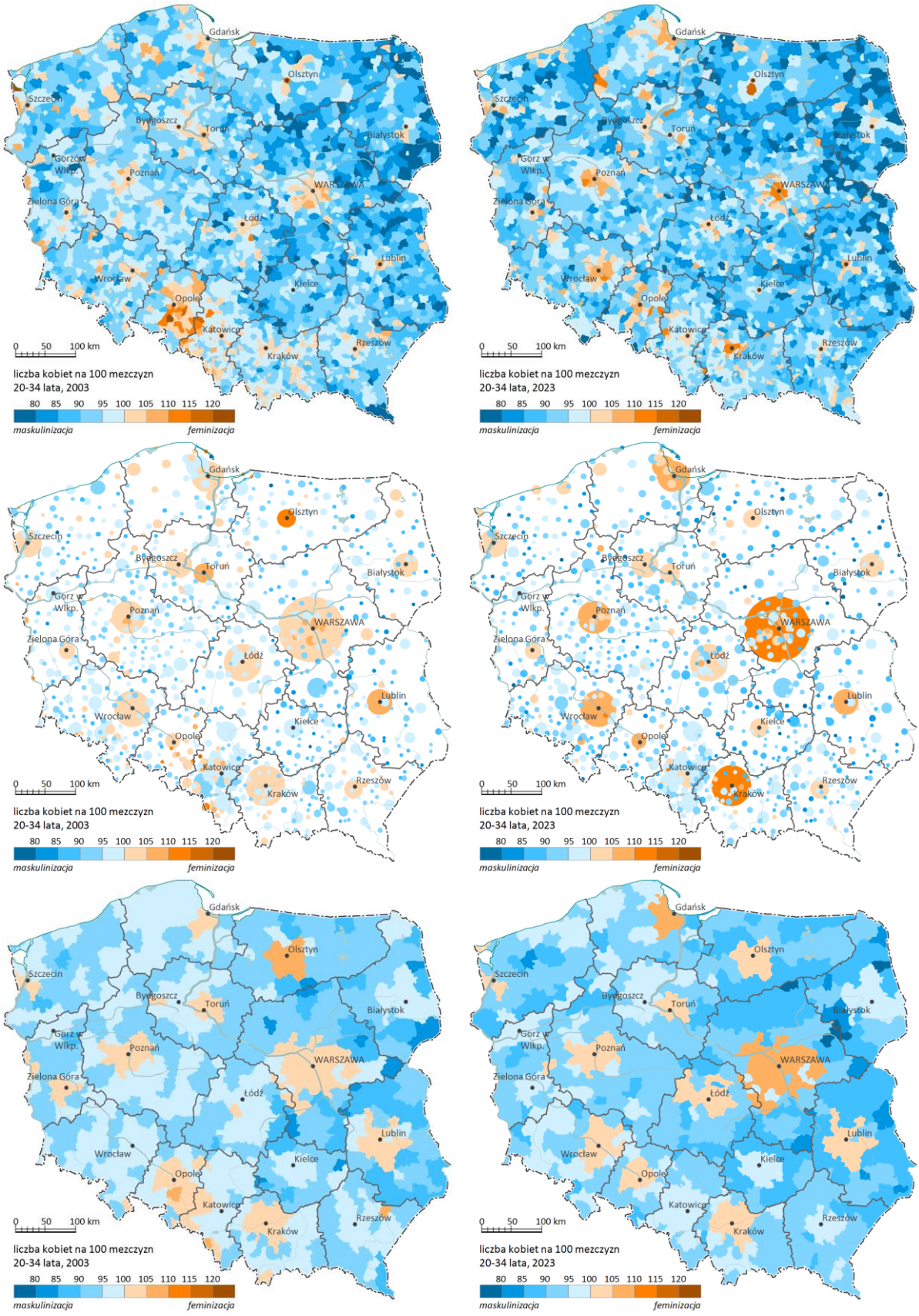

Ryc. 5.25. Feminizacja i maskulinizacja w gminach w 2023 r. według 5-letnich kategorii wieku (20-24, 25-29, 30-34, 35-39 lat)

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

[40] Statystycznie rodzi się w Polsce nieco mniej dziewczynek, niż chłopców, co również obniża wskaźnik feminizacji.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 5.26. Feminizacja i maskulinizacja w gminach, miastach i MOF w 2003 i 2023 r. w kategorii wieku 20-34 lata

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Tabela 5.11. Feminizacja i maskulinizacja w wieku 20-34 lata w 2023 r. według województw oraz kategorii miast i gmin

Województwa i kategorie miast i gmin	Liczba kobiet w 2023 (tys.)	Liczba mężczyzn w 2023 (tys.)	Wskaźnik feminizacji (2023)	Wskaźnik feminizacji (zmiana 2003-2023 w p.p.)
Dolnośląskie	243,6	246,9	98,7	1,7
A1 - wielka piątka	75,1	70,5	106,6	5,6
B - ośrodki regionalne	6,9	7,1	96,6	-0,3
C - ośrodki subregionalne	25,4	26,2	96,9	-1,3
D - ośrodki lokalne	49,3	52,4	94,3	-1,8
E - gminy podmiejskie	50,7	51,1	99,1	2,5
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	8,3	9,2	90,2	-3,7
G – wiejskie	27,9	30,4	91,9	0,6
kujawsko-pomorskie	164,6	172,3	95,5	-2,5
A2 - inne duże aglomeracje	27,1	26,6	101,8	-0,2
B - ośrodki regionalne	24,1	23,9	101,0	-3,7
C - ośrodki subregionalne	11,5	12,0	96,4	-0,6
D - ośrodki lokalne	28,6	30,3	94,2	-2,7
E - gminy podmiejskie	27,3	28,6	95,3	-2,6
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	5,0	5,5	91,5	-1,0
G – wiejskie	41,0	45,4	90,2	-1,9
Lubelskie	164,6	178,1	92,4	-1,7
A2 - inne duże aglomeracje	33,6	31,4	107,0	1,1
C - ośrodki subregionalne	15,3	16,3	93,6	-3,8
D - ośrodki lokalne	21,8	23,8	91,5	-1,5
E - gminy podmiejskie	21,6	23,4	92,5	-1,3
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	5,6	6,4	87,9	-2,5
G – wiejskie	66,7	76,8	86,8	-1,1
Lubuskie	76,8	81,0	94,8	-1,7
B - ośrodki regionalne	19,4	19,4	99,9	-1,8
D - ośrodki lokalne	29,2	31,0	94,1	-2,3
E - gminy podmiejskie	7,8	8,2	95,2	0,7
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	9,2	9,9	92,8	-1,1
G – wiejskie	11,3	12,5	90,2	-0,6
Łódzkie	185,8	195,7	95,0	-1,8
A2 - inne duże aglomeracje	62,5	61,0	102,4	1,0
C - ośrodki subregionalne	24,5	26,3	93,1	-4,3
D - ośrodki lokalne	21,5	23,4	91,9	-3,5
E - gminy podmiejskie	26,0	27,8	93,5	-3,0
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	4,5	4,7	94,4	4,8
G – wiejskie	46,8	52,4	89,4	-1,1
Małopolskie	318,0	322,8	98,5	0,5

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Województwa i kategorie miast i gmin	Liczba kobiet w 2023 (tys.)	Liczba mężczyzn w 2023 (tys.)	Wskaźnik feminizacji (2023)	Wskaźnik feminizacji (zmiana 2003-2023 w p.p.)
A1 - wielka piątka	91,4	82,9	110,3	6,9
B - ośrodki regionalne	7,5	7,8	96,4	1,8
C - ośrodki subregionalne	8,1	8,6	94,1	-5,9
D - ośrodki lokalne	37,9	40,0	94,6	-2,0
E - gminy podmiejskie	73,1	76,5	95,6	-1,5
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	10,7	11,5	92,9	-4,3
G – wiejskie	89,3	95,5	93,5	-1,5
Mazowieckie	480,8	480,0	100,2	2,3
A1 - wielka piątka	185,7	165,1	112,5	8,0
B - ośrodki regionalne	22,9	24,7	92,6	-1,9
C - ośrodki subregionalne	12,8	13,3	95,8	-3,3
D - ośrodki lokalne	37,5	40,0	93,6	-0,6
E - gminy podmiejskie	114,2	115,4	99,0	-1,6
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	3,9	4,3	89,9	0,6
G – wiejskie	103,9	117,1	88,7	0,2
Opolskie	74,1	76,7	96,6	-3,4
B - ośrodki regionalne	10,5	10,0	105,5	1,4
C - ośrodki subregionalne	7,9	8,2	96,7	-3,7
D - ośrodki lokalne	23,1	24,4	94,9	-2,4
E - gminy podmiejskie	11,6	12,0	97,1	-5,2
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	1,9	2,0	93,7	-0,8
G – wiejskie	19,0	20,2	94,1	-6,0
Podkarpackie	178,2	190,5	93,5	-2,2
B - ośrodki regionalne	19,1	18,4	104,0	1,6
C - ośrodki subregionalne	21,6	22,6	95,4	-1,5
D - ośrodki lokalne	25,8	27,4	94,3	-3,6
E - gminy podmiejskie	40,1	43,2	92,7	-3,2
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	2,7	3,0	91,5	1,2
G – wiejskie	69,0	76,0	90,7	-2,1
Podlaskie	94,3	102,0	92,4	-2,3
B - ośrodki regionalne	26,5	25,7	102,9	-0,8
C - ośrodki subregionalne	10,3	10,9	94,4	-5,3
D - ośrodki lokalne	17,1	18,9	90,3	-4,9
E - gminy podmiejskie	11,7	12,4	94,8	2,2
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	3,1	3,7	83,5	-3,2
G – wiejskie	25,7	30,5	84,2	-1,1
Pomorskie	214,2	214,8	99,7	1,6
A1 - wielka piątka	75,4	69,6	108,2	7,9
C - ośrodki subregionalne	18,3	18,6	98,4	-2,7
D - ośrodki lokalne	25,8	27,7	92,9	-4,3
E - gminy podmiejskie	50,3	50,6	99,4	1,5

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Województwa i kategorie miast i gmin	Liczba kobiet w 2023 (tys.)	Liczba mężczyzn w 2023 (tys.)	Wskaźnik feminizacji (2023)	Wskaźnik feminizacji (zmiana 2003-2023 w p.p.)
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	15,2	16,6	91,4	-2,3
G – wiejskie	29,3	31,6	92,7	-1,2
Śląskie	335,6	348,4	96,3	-2,0
A2 - inne duże aglomeracje	180,7	184,7	97,8	-0,4
B - ośrodki regionalne	26,5	27,7	95,9	-1,4
C - ośrodki subregionalne	6,9	7,1	96,8	-2,7
D - ośrodki lokalne	12,0	12,8	93,8	-8,8
E - gminy podmiejskie	79,7	83,7	95,2	-3,8
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	6,0	6,6	91,0	-2,0
G – wiejskie	23,7	25,8	92,0	-4,3
Świętokrzyskie	90,5	99,0	91,4	-1,5
B - ośrodki regionalne	14,2	14,0	101,6	3,8
C - ośrodki subregionalne	9,3	10,5	88,7	-5,4
D - ośrodki lokalne	16,2	18,1	89,8	-3,4
E - gminy podmiejskie	14,9	16,3	91,3	-2,5
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	0,8	0,8	97,8	12,2
G – wiejskie	35,2	39,4	89,2	-0,5
warmińsko-mazurskie	109,9	118,8	92,6	-2,8
B - ośrodki regionalne	23,0	22,9	100,6	-3,9
C - ośrodki subregionalne	4,8	5,0	96,7	-1,1
D - ośrodki lokalne	36,5	39,6	92,3	-3,1
E - gminy podmiejskie	8,9	9,2	96,2	2,3
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	9,4	10,6	88,2	-3,1
G – wiejskie	27,4	31,5	86,9	-1,8
Wielkopolskie	304,6	314,3	96,9	-0,3
A1 - wielka piątka	59,5	55,4	107,5	4,2
C - ośrodki subregionalne	31,7	32,9	96,2	-2,1
D - ośrodki lokalne	66,9	70,4	95,1	-1,5
E - gminy podmiejskie	64,6	65,2	99,1	1,6
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	9,3	10,3	89,6	-4,7
G – wiejskie	72,7	80,2	90,7	-2,0
Zachodniopomorskie	130,3	136,4	95,5	-0,8
A2 - inne duże aglomeracje	33,3	32,5	102,7	1,0
B - ośrodki regionalne	8,1	7,9	102,4	8,3
C - ośrodki subregionalne	13,6	13,8	98,3	2,6
D - ośrodki lokalne	26,5	28,4	93,2	-2,1
E - gminy podmiejskie	20,9	21,8	95,9	-0,7
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	8,4	9,4	90,1	-4,2
G – wiejskie	19,4	22,7	85,7	-4,9
Polska ogółem	3 166,0	3 277,7	96,6	-0,4

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Tabela 5.12. Miejskie obszary funkcjonalne (MOF), w których wskaźnik feminizacji w 2023 r. w wieku 20-34 lata był równy lub niższy niż 80, albo w latach 2003-2023 wzrósł o co najmniej 10 kobiet na 100 mężczyzn

MOF	Liczba kobiet (2023)	Liczba mężczyzn (2023)	Wskaźnik feminizacji (2023)	Wskaźnik feminizacji (zmiana 2003-2023)
Cieszyn	4 741	5 024	94,4	-14,3
Czyżew	1 588	1 991	79,8	-7,6
Dąbrowa Białostocka	908	1 158	78,4	-5,3
Kosów Lacki	577	736	78,4	-2,9
Krapkowice	3 669	3 827	95,9	-12,4
Myszyniec	1 162	1 453	80,0	-5,9
Nakło nad Notecią	2 993	3 301	90,7	-10,1
Nałęczów	930	1 081	86,0	-11,0
Sieniawa	1 040	1 182	88,0	-17,1
Strzyżów	2 240	2 620	85,5	-11,9
Szczebrzeszyn	1 182	1 396	84,7	-10,8
Sztum	2 037	2 320	87,8	-10,7
Ustroń	3 090	3 403	90,8	-12,2
Zdzieszowice	1 623	1 783	91,0	-10,6

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

5.5. Atrakcyjność migracyjna miast i gmin[41]

Po roku 1989 transformacja gospodarcza przyczyniła się do wzrostu zróżnicowań międzyregionalnych, w tym zwłaszcza w układzie metropolie-obszary peryferyjne. Spowodowało to wzrost mobilności związanej z poszukiwaniem pracy i lepszych warunków życia (także za granicą). Przedstawiono to za pomocą wskaźnika atrakcyjności migracyjnej (WAM), czyli liczby zdarzeń ważonych odległością przemieszczeń (ryc. 5.27). Czołówka najbardziej atrakcyjnych miast to wspominana już wielokrotnie ‘wielka piątka’, czyli aglomeracja warszawska, a następnie wrocławska, krakowska, poznańska i trójmiejska. Ośrodki te oferują najbardziej atrakcyjne warunki pracy, rozwoju osobistego i kariery, skutecznie przyciągając migrantów. Zazwyczaj jest tak, że młoda osoba wyjeżdża na studia do jednego z większych ośrodków, a po ich ukończeniu próbuje „zakorzenić” się w nowym miejscu

[41] Podrozdział opracowano na podstawie rozdziału nt. migracji wewnętrznych w dorocznym raporcie Rządowej Rady Ludnościowej „Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2022-2023” (https://bip.stat.gov.pl/organizacja-statystyki-publicznej/rzadowa-rada-ludnosciowa/raporty/).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

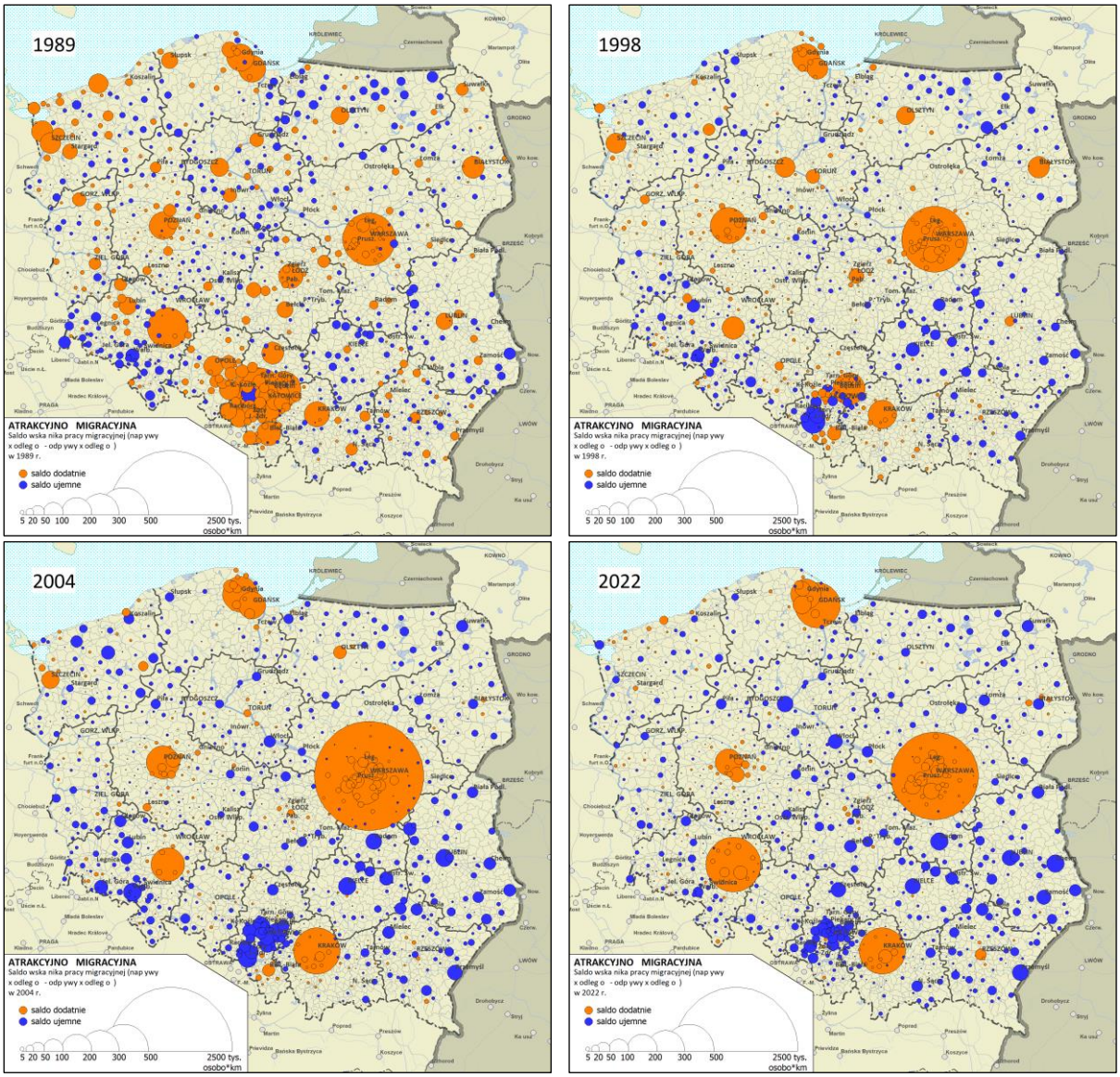
zamieszkania poprzez podjęcie pracy i wynajęcie lub zakup mieszkania (Dolińska i in. 2020). Zameldowanie jest dość często administracyjnym i opóźnionym potwierdzeniem stanu faktycznego, gdyż duża grupa migrantów dokonuje tego dopiero po zakupie własnego mieszkania lub założeniu rodziny.

Charakterystyczne są zmiany, jakie zaszły między rokiem 1989 a 2022. Widać wyraźnie większe zrównoważenie systemu miast w 1989 r. (choć też wiele ośrodków notowało ujemny bilans pracy migracyjnej, np. w Sudetach, na Mazurach, czy w Górach Świętokrzyskich), silny spadek tej atrakcyjności w ciągu trzech dekad i polaryzację systemu osadniczego, w tym ukształtowanie się wspomnianej ‘wielkiej piątki’. Zmiany te częściowo zarysowały się już przed reformą administracyjną w 1999 r. Układ w roku 2004 i 2022 jest bardzo podobny, oznaczając stabilizację niezrównoważenia systemu miast pod względem kierunków migracji. Warto zwrócić uwagę, że w ostatnich kilku latach notuje się dość zauważalne słabnięcie Poznania, ale także zmniejszanie się różnicy między Warszawą a pozostałymi ośrodkami ‘wielkiej piątki’.

Warto zaznaczyć, że znacznie poprawiła się pozycja całej ‘wielkiej piątki’. Udział tych ośrodków prześledzono od 1989 roku na ryc. 5.28. Najbardziej charakterystyczny jest systematyczny i dość szybki wzrost udziału pracy napływowej, który w latach 1989-2019 wzrósł z 10,9 do 28,6%, czyli 2,6 raza. Warto zwrócić uwagę, że w latach 2020-2022 nastąpił wyraźny spadek napływów (przy słabym wzroście odpływów). Nie potwierdziły się więc przypuszczenia formułowane w poprzednich dwóch latach[42], że miało to prawdopodobnie incydentalny charakter wskutek pandemii COVID-19. Gdyby trend spadku udziału pracy napływowej do „wielkiej piątki” został utrzymany, oznaczałoby to pożądany spadek polaryzacji kraju.

[42] tj. we wcześniejszych edycjach raportów RRL.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

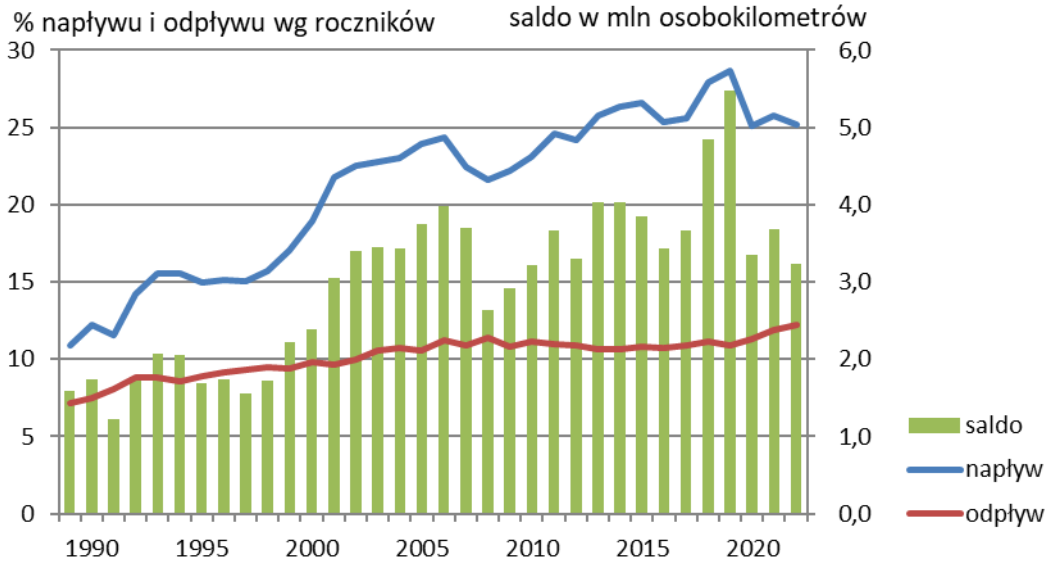
Ryc. 5.27.Atrakcyjność migracyjna gmin miejskich i miejsko-wiejskich w Polsce w latach 1989-2022

Źródło: Śleszyński (2023b) (Raport RRL).

Szczegółowe dane o WAM dla miast powiatowych grodzkich, będących w większości rdzeniami największych miejskich obszarów funkcjonalnych, zawiera tabela 5.17. Poszczególne ośrodki uszeregowano według bezwzględnych wartości wskaźnika atrakcyjności migracyjnej. Na 66 miast, tylko 10 miało dodatni bilans pracy migracyjnej (w kolejności od największego do najmniejszego salda była to Warszawa, Wrocław, Kraków, Gdańsk, Gdynia, Poznań, Rzeszów, Sopot, Jelenia Góra i Opole), a pozostałe 56 – bilans ujemny (w tym najgorszy Radom, Chełm, Przemyśl i Bydgoszcz).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Powyższe zmiany są bardzo charakterystyczne i dobrze udokumentowane. Wpisują się one w sedno procesu polaryzacji społeczno-gospodarczej, polegającej na drenażu potencjału ludzkiego do kilku najlepiej rozwiniętych aglomeracji z pominięciem innych największych ośrodków (katowicki, łódzki), jak też licznej grupy miast średnich, w tym byłych wojewódzkich (z lat 1975-1998). Proces ten jest niemal nieprzerwanie wzmagający się, jedynie w latach 2006-2008 i 2015-2016 notowano niewielkie spadki udziału napływów, a w latach 1995-1997, 2016-2017 i ostatnio 2020-2022 pewną stabilizację.

Ryc. 5.28. Udział pracy migracyjnej (napływów i odpływów) ośrodków tzw. „wielkiej piątki" w ogóle pracy migracyjnej w Polsce w latach 1989-2022

Źródło: Śleszyński (2023b) (Raport RRL).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 5.13. Atrakcyjność migracyjna miast powiatowych grodzkich w 2022 r. Źródło: Śleszyński (2023b) (Raport Rządowej Rady Ludnościowej).

Miasto	Liczba ludności (tys.)	Napływ (tys. osobo*km)	Odpływ (tys. osobo*km)	Saldo (tys. osobo*km)
Warszawa	1 862,0	2 523,3	1 153,8	1 369,4
Wrocław	674,1	1 079,0	479,1	599,8
Kraków	803,3	955,6	510,3	445,3
Gdańsk	486,3	758,2	329,3	429,0
Gdynia	242,9	406,7	198,0	208,7
Poznań	541,3	507,5	337,5	170,0
Rzeszów	197,2	201,0	166,7	34,3
Sopot	32,3	37,9	27,3	10,7
Jelenia Góra	75,8	68,5	66,4	2,2
Opole	126,5	85,3	84,3	1,0
Skierniewice	45,6	17,8	19,9	-2,1
Żory	61,8	33,0	35,7	-2,8
Toruń	195,7	140,1	143,8	-3,7
Zielona Góra	139,3	109,3	113,6	-4,2
Bielsko-Biała	166,8	80,3	84,6	-4,3
Leszno	60,6	28,4	36,0	-7,6
Świętochłowice	45,8	15,9	24,1	-8,2
Piekary Śląskie	52,1	13,4	24,6	-11,1
Siemianowice Śląskie	63,9	21,9	36,0	-14,2
Jaworzno	87,6	24,7	39,0	-14,3
Koszalin	104,2	102,0	117,3	-15,3
Szczecin	391,6	361,3	377,7	-16,4
Słupsk	86,4	70,8	87,6	-16,7
Krosno	44,3	28,6	45,4	-16,8
Siedlce	75,6	42,8	60,0	-17,2
Gorzów Wielkopolski	116,4	76,7	95,3	-18,6
Grudziądz	89,5	38,3	58,8	-20,4
Elbląg	113,6	57,0	77,8	-20,8
Legnica	93,0	42,7	63,6	-20,9
Mysłowice	71,6	25,2	46,0	-20,9
Łódź	658,4	297,4	320,0	-22,6
Chorzów	101,9	35,5	59,0	-23,5
Olsztyn	168,2	132,2	156,0	-23,8
M. Świnoujście	39,4	50,4	74,6	-24,2
Gliwice	171,0	90,2	115,7	-25,5
Kalisz	94,0	37,9	65,0	-27,2
Konin	68,1	24,0	52,7	-28,7
Ruda Śląska	131,5	40,9	69,7	-28,8
Dąbrowa Górnicza	114,8	36,7	65,6	-28,9
Tarnów	104,0	33,6	62,6	-29,0
Wałbrzych	101,9	43,7	74,6	-30,8
Piotrków Trybunalski	67,3	16,5	48,2	-31,8
Jastrzębie-Zdrój	83,1	31,6	64,3	-32,8
Tarnobrzeg	44,2	17,3	51,2	-33,8
Katowice	280,2	171,6	205,6	-34,0
Nowy Sącz	80,6	34,3	68,4	-34,1
Płock	112,5	41,8	78,7	-36,9
Białystok	292,6	185,4	222,8	-37,4
Ostrołęka	48,7	18,2	55,7	-37,5
Łomża	60,1	27,7	65,3	-37,6

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Miasto	Liczba ludności (tys.)	Napływ (tys. osobo*km)	Odpływ (tys. osobo*km)	Saldo (tys. osobo*km)
Suwałki	68,5	39,8	79,9	-40,1
Tychy	123,1	42,8	85,1	-42,3
Biała Podlaska	54,8	35,7	78,8	-43,1
Rybnik	131,7	45,7	91,6	-46,0
Sosnowiec	189,2	59,5	105,7	-46,2
Zabrze	155,4	54,5	105,2	-50,7
Bytom	149,6	54,2	108,9	-54,7
Włocławek	102,1	29,5	85,3	-55,8
Zamość	58,9	39,6	98,0	-58,5
Częstochowa	208,3	70,2	130,8	-60,6
Lublin	331,2	219,5	285,8	-66,3
Kielce	183,9	83,4	151,1	-67,6
Bydgoszcz	330,0	155,7	225,7	-70,0
Przemyśl	56,8	25,1	96,6	-71,6
Chełm	57,9	28,4	107,8	-79,4
Radom	197,8	58,7	141,6	-82,9

Źródło: Śleszyński (2023b) (Raport Rządowej Rady Ludnościowej).

5.5 Dyskusja wyników i wnioski

Współcześnie w Polsce zachodzą trzy główne procesy w rozmieszczeniu ludności, charakteryzujące się silnym związkiem z migracjami i mające istotne zróżnicowania regionalne (międzyregionalne):

a) depopulacja, nie tylko tradycyjnych obszarów peryferyjnych, ale coraz większej liczby miast. Wyludnianie się zachodzi na większości powierzchni kraju, w tym – co szczególnie niekorzystne – również w większości miast. Proces ten pogłębia się w ostatnich dwóch-trzech dekadach, a w latach 2020-2021 nałożył się na to dodatkowo wzrost liczby zgonów z powodu pandemii COVID-19. Ponieważ były to zgony głównie w starszych kategoriach wieku, nastąpiło chwilowe wyhamowanie postarzania populacji, ale nie będzie ono miało większego wpływu na długoletnią tendencję;
b) koncentracja ludności w najbardziej atrakcyjnych aglomeracjach. Najbardziej „pożądana” dla migrantów jest wciąż aglomeracja Warszawy i inne ośrodki tzw. wielkiej piątki – Kraków, Poznań, Trójmiasto i Wrocław. Przy tym zauważalnie słabnie pozycja Poznania;
c) wewnętrzna dekoncentracja aglomeracji i generalnie tendencja do rozpraszania osadnictwa wokół miast wszystkich kategorii osadniczych (nawet tych najmniejszych) oraz w strefach turystycznych. Proces ten ustabilizował się około 2010 roku, ale od kilku lat znów wykazuje tendencje wzrostowe.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Dane rejestrowe pokazują, że Polska jest wciąż krajem o postępujących procesach urbanizacji i koncentracji ludności, w których główną rolę odgrywają migracje wewnętrzne, jakkolwiek ze względu na złożoność historyczno-ekonomiczną i osadniczą ma to swą wyraźną specyfikę. Wskutek opóźnienia urbanizacyjnego, zwłaszcza we wschodniej i centralnej Polsce, wciąż następuje odpływ mieszkańców ze wsi, tj. z regionów rolniczych i peryferyjnych. Jednak jak wspomniano w pkt 2b, strumienie migrantów nie kierują się równomiernie do wszystkich miast, ale przede wszystkim do najbardziej atrakcyjnych metropolii. Tracą na tym zwłaszcza miasta średnie (20-100 tys. mieszkańców) i niektóre duże (powyżej 100 tys., w tym byłe miasta wojewódzkie).

Odpływ ludności stał się głównym „nośnikiem" postępującej depopulacji kraju. W procesie tym szczególnie ostro zaznacza się feminizacja odpływu, co prowadzi do silnej dysproporcji płci w wieku 20-34 lata, stanowiąc kolejną przeszkodę w zakładaniu rodzin i podniesieniu dzietności, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Deformacje struktury płci są jedną z niedocenianych przyczyn niskiej małżeńskości i dzietności (odsetek bezdzietnych kobiet w Polsce w wysokości ok. 20% jest jednym z najwyższych na świecie). Najbardziej upośledzone pod tym względem są peryferyjne obszary Podlasia i Mazowsza, na których w wieku 20-34 lata na 100 mężczyzn przypada 80-90 kobiet (w 130 gminach w Polsce jest to nawet poniżej 80, a w 4 w woj. lubelskim, mazowieckim i podlaskim – poniżej 70). Wskaźnik ten jest w świetle danych z ewidencji bieżącej z pewnością zawyżony i dysproporcja jest jeszcze większa.

Ujawniają się przesłanki, świadczące o dość powolnym przechodzeniu, przynajmniej niektórych regionów, do kolejnej fazy mobilności, tj. fazy metropolitalnej (zgodnie z nomenklaturą W. Zelinsky'ego). Rozwój tego typu procesów będzie wymagał jednak jeszcze dużo czasu, związanego z zaawansowaniem procesów urbanizacyjnych na obszarach o tzw. niedokończonej (opóźnionej, niepełnej) urbanizacji. Pewne przyśpieszenie tych procesów jest obserwowane w największych miastach od około 2016 roku, ale wciąż ma marginalny charakter (odpływ z miast tzw. wielkiej piątki do daleko położonych, wiejskich gmin o ekstensywnym rozwoju, w latach 2017-2023 stanowił nieco ponad 1% wszystkich przemieszczeń i około 5% przemieszczeń związanych z 'wielką piątką). Jak na razie, pandemia COVID-19 nie spowodowała masowej „ucieczki" z miast, ale wyraźnie zauważalne jest zjawisko

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

pracy hybrydowej, będące pożądaną alternatywą dla drenażu ludzi zwłaszcza z miast średnich.

Rola Warszawy w organizacji przestrzennej przepływów wewnętrznych jest wiodąca. Jej udział w całkowitej mobilności wynosi od około 2003 roku 8-9%, a w pracy migracyjnej 14-16%, z tendencją do powolnego wzrostu, a w ostatnich latach – pewnej stabilizacji. Przy tym liczba ludności w Warszawie z powodu braku zameldowania części migrantów jest niedoszacowana o ponad 200 tys., a według wyników NSP 2021 – zweryfikowano ją o 66,1 tys. między XII 2020 a III 2021 (z 1794,2 do 1860,3 tys.). Dane wskazują na utrzymywanie się drenażu migracyjnego z centralnej, wschodniej i północno-wschodniej części kraju.

Migracje w dużej części wynikają z nierównowagi popytowo-podażowej na rynkach pracy. Rola tego czynnika będzie rosła w przyszłości z uwagi na lukę podażową na rynku pracy, szacowaną na 2,2-6,9 mln pracowników w perspektywie 2050 r. (Śleszyński, 2018). Tym samym szczególnie pilny i wciąż aktualny jest postulat prowadzenia przez władze publiczne aktywnej i racjonalnie zróżnicowanej regionalnie polityki migracyjnej. Ma to szczególny związek w nawiązaniu do imigracji ukraińskiej, gdyż istnieje ryzyko jeszcze większej polaryzacji społeczno-ekonomicznej wskutek lokalizacji migrantów w najlepiej rozwiniętych ośrodkach, w tym „wielkiej piątki".

W związku z pandemią i jej skutkami, w przyszłości prawdopodobne jest ograniczanie mobilności dziennej (dojazdy do pracy i usług), choć nie nastąpi to szybko i będzie uzależnione od poziomu cyfryzacji i strategii przedsiębiorstw, związanych z preferowanymi formami pracy (np. mieszana praca zdalna i stacjonarna). Spodziewać się też można wzrostu zainteresowania zamieszkaniem z dala od dużych skupisk ludności, w tym jeszcze szybszym niż dotychczas rozwojem tzw. drugich domów. Jeśli chodzi o struktury demograficzne, pandemia przyczyniła się do większej śmiertelności osób najstarszych, przez co ich liczba w całkowitej populacji spadła (przez co w latach 2019-2021 udział populacji w wieku 85 i więcej lat obniżył się z 2,12 do 2,09%, ale już w latach 2021-2022 r. wzrósł do 2,12 i rośnie w tempie ok. jednej dwudziestej punktu procentowego na rok).

Rozwój pracy o charakterze hybrydowym (w pracy i w domu) może być korzystny dla ograniczania depopulacji i hamowania przerostu zaludnienia w największych aglomeracjach. Część osób, które dotychczas emigrowały z peryferii,

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

by osiedlić się w atrakcyjnych pod względem warunków życia (zarobki, oferta usługowa) ośrodkach, nie byłyby już zmuszone do przenoszenia się na stałe ze swoich rodzinnych miejsc zamieszkania. Z pewnością nie wyhamowałoby to całkowicie depopulacji, ale z pewnością złagodziłoby jej przebieg, tym bardziej że telepraca dotyczy działalności usługowych, w tym zwłaszcza tzw. przemysłów kreatywnych i mogłaby skutkować pozostaniem na miejscu najbardziej pożądanych jednostek – zdolnych, przedsiębiorczych, raczej o wysokich dochodach, co miałoby też niewątpliwy korzystny wpływ na lokalną bazę ekonomiczną.

W sumie w wielu regionach nastąpiło silne wydrenowanie osób młodych, nieodbudowane urodzeniami (nawet dwukrotny spadek populacji w wieku 20-34 lata w ciągu jednego pokolenia w ponad 100 gminach, w kolejnych ok. 200 gminach – spadek o 40-50%). Problem dotyczy zwłaszcza średnich miast, które w perspektywie kolejnego pokolenia czeka głęboki kryzys z powodu destrukcji potencjału demograficznego, zmniejszania bazy ekonomicznej i w konsekwencji być może nawet bankructw samorządów. Mniejszych miast raczej nie uratuje imigracja zagraniczna, ale są one bardziej odporne (m.in. brak przeskalowanej infrastruktury). Nawet gdyby tak się stało (teoretycznie), to wymiana 20-30% składu etnicznego zarówno w mniejszych i większych miastach rodzi pytania o potencjalne konflikty społeczne.

Na powyższym tle istotne jest skonfrontowanie procesów migracyjnych z zabezpieczeniem terenów pod mieszkalnictwo, jak też zagospodarowaniem porzucanej infrastruktury. Bardzo dużym problemem w Polsce jest bowiem wysoce niezadowalający, a niekiedy wręcz patologiczny stan planowania urbanistycznego (roczne koszty chaosu przestrzennego w Polsce w raporcie Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN zostały oszacowane na nie mniej, niż 84 mld zł rocznie – Kowalewski i in., 2018, ale aktualna wartość jest znacznie wyższa wskutek inflacji, zwłaszcza w sektorze budownictwa). Wprawdzie w lipcu 2023 r. została przyjęta „duża” nowelizacja ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, mające te problemy zlikwidować bądź co najmniej ograniczyć, ale jej zapisy w końcówce procesu legislacyjnego na tyle złagodzono, że nie będzie stanowiła istotnej przeszkody w dużej dowolności lokalizacji zabudowy.

Zmiana ustawy nie rozwiązała też jednego z największych problemów planowania przestrzennego w Polsce, jakim jest nadmierna podaż gruntów

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

budowlanych, zwłaszcza w strefach podmiejskich i wzdłuż korytarzy transportowych. Od 2003 r. w Polsce „odrolniono" co najmniej 600 tys. ha gruntów, co daje chłonność demograficzną na poziomie kilkunastu mln osób, co wielokrotnie przewyższa potrzeby wynikające z ruchów migracyjnych. Ustawa nie ma też skutecznych narzędzi dla koncentracji zabudowy na depopulujących się obszarach wiejskich, a wręcz przeciwnie – może utrwalać nieracjonalne i nieefektywne rozproszenie zabudowy, mające jeszcze historyczną genezę (różną na różnych obszarach historyczno-kulturowych).

W świetle powyższych wniosków, mocno powinien wybrzmieć postulat monitorowania zjawisk migracyjnych. Wynika on między innymi z silnych związków zagadnień epidemiologicznych (np. rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych) z mobilnością ludności, jak też nowych uwarunkowań, związanych z napływem ludności z zagranicy, zwłaszcza ukraińskiej, mającej charakter kompensacyjny w stosunku do migracji wewnętrznych, ale tylko na niektórych obszarach.

Podobnie ujawniły się braki nie tylko w statystyce zameldowań i generalnie mobilności, ale także rejestracji migracji pod względem cech jakościowych. Dla lepszego zrozumienia wpływu migracji wewnętrznych na depopulację istotne byłoby zwłaszcza posiadanie danych o decyzjach prokreacyjnych związanych z migracją (np. wiek urodzenia, liczba i kolejność dzieci itp. w stosunku zwłaszcza do okresu zamieszkania w danym miejscu przez matkę oraz jej miejsca pochodzenia).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

6. Charakterystyka regionów wyludniających się i emigracyjnych

6.1. Wprowadzenie

Celem tego rozdziału jest kompleksowa charakterystyka najważniejszych zjawisk i procesów, dotyczących zdelimitowanych depopulacyjno-emigracyjne 1213 gmin i 227 miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF). Powinna ona być wieloaspektowa, uwzględniająca specyfikę procesów wyludniania się oraz ich wpływ na różne sfery funkcjonowania, z powodów praktycznych (przydatności dla samorządów i innych instytucji publicznych) przeprowadzona zarówno dla gmin, jak i innych obszarów (np. województw). Analiza taka powinna integrować dane przyrodnicze, społeczne i ekonomiczne, aby ukazać wzajemne powiązania między tymi sferami (np. wpływ środowiska na jakość życia, a ta na migracje). Należą tutaj takie zagadnienia i ujęcia metodyczne, jak:

- kontekst lokalny i regionalny, tj. zwłaszcza różnice między gminami wyludniającymi się i z dużym odpływem migracyjnym, a także np. wyludniającymi się gminami wschodniej Polski i peryferyjnymi obszarami górskimi;
- dynamika zmian, tj. charakterystyka powinna uwzględniać trendy czasowe (np. zmiany w strukturze ludności) oraz prognozy na przyszłość;
- porównywalność, tj. użyte wskaźniki powinny być mierzalne i umożliwiać porównanie między gminami i innymi obszarami. Wynika z tego ostrożność w korzystaniu z danych i zdarzeń, które mogły mieć zmiany definicyjne i pomiarowe w analizowanych okresach;
- praktyczne zastosowanie, tj. wyniki analizy powinny wspierać planowanie strategiczne, np. w zakresie polityki przestrzennej, społecznej czy gospodarczej.

W niniejszym rozdziale ze względu na ramy objętościowe analizowano wybrane zagadnienia przyrodnicze, społeczne i ekonomiczne, które możliwie wyczerpująco powinny diagnozować i ewaluować zjawiska i procesy będące bezpośrednim lub pośrednim skutkiem depopulacji. Tego typu pełna analiza powinna obejmować:

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

- szczegółową identyfikację przyczyn wyludniania i nadmiernego odpływu, tj. określenie, jakie czynniki (np. brak miejsc pracy, niedostateczna infrastruktura, niezadowalające warunki życia, starzenie się społeczeństwa) ‘napędzają’ depopulację i drenaż młodych zasobów;
- ocenę skutków depopulacji i emigracji, tj. odpowiedź, w jaki sposób wyludnianie się wpływa na środowisko, strukturę społeczną i lokalną gospodarkę;
- wsparcie polityki lokalnej, tj. dostarczenie danych do tworzenia strategii przeciwdziałania depopulacji (np. przyciąganie inwestorów, poprawa jakości życia).
- zrozumienie potencjału i ograniczeń, tj. określenie, jakie zasoby (np. przyrodnicze, kulturowe) mogą być wykorzystane dla wsparcia gmin, miejskich obszarów funkcjonalnych i województw;
- podniesienie świadomości i edukacji, tj. zwiększenie wiedzy o problemie wyludniania wśród decydentów i społeczności lokalnych i regionalnych. W tym włączenie mieszkańców w proces analizy (np. poprzez konsultacje) może zwiększyć trafność wniosków i akceptację proponowanych i podejmowanych działań naprawczych.

W Polsce przeszłości wielokrotnie podejmowano kompleksowe i szeroko zakrojone studia nad obszarami wyludniającymi, mającymi zarówno poprawić wiedzę na temat przyczyn, skutków i mechanizmów depopulacji, jak też proponować rekomendacje i optymalne rozwiązania dla polityki rozwoju. Ponieważ problemy te są w Polsce znane od dawna, pierwsze zaawansowane i kompleksowe badania prowadzono już po II wojnie światowej (Dziewoński i in., 1957). W kolejnych dekadach tymi zagadnieniami zajmowano się dość systematycznie w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN (IGiPZ PAN), Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, EUROREG czy w Instytucie Zachodnim (zagospodarowanie tzw. Ziem Odzyskanych). W okresie PRL (lata 1945-1989) polityka centralnego planowania faworyzowała rozwój dużych ośrodków przemysłowych (np. Górny Śląsk, Łódź), co marginalizowało obszary wiejskie i peryferyjne (np. Polska wschodnia, Sudety).

Jeszcze w latach 1960. prof. Kazimierz Dziewoński w swoich pracach (np. „Problemy regionalizacji geograficznej Polski”, 1967) podkreślał potrzebę

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

zrównoważonego rozwoju sieci osadniczej, wskazując na ryzyko wyludniania się peryferii. W tym w latach 1970. w polityce naukowej państwa przyjęto tzw. problemy węzłowe (międzyresortowe), z których kilka bezpośrednio lub pośrednio dotyczyło problemu depopulacji i aktywizacji obszarów peryferyjnych. W drugiej połowie lat 1980. powstało szereg studiów nt. obszarów problemowych, inspirowanych tymi programami węzłowymi (zbiór prac m.in. na temat kryteriów i wskaźników delimitacji oraz polityki rozwoju pod red. B. Jałowieckiego, 1988, klasyczna już praca P. Eberhardta, 1989).

Po 1989 r. badaniami obszarów peryferyjnych i problemowych w skali całego kraju zajmowano się głównie w IGiPZ PAN (W. Stola, A. Stasiak, J. Bański, P. Śleszyński), a także na UAM (P. Churski) i w Euroreg UW oraz w skali lokalnej w innych ośrodkach akademickich (np. A. Dolińska, S. Ciok, R. Jończy, A. Latocha-Wites i R. Szmytkie we Wrocławiu, A. Runge, D. Kantor-Pietraga w Katowicach (Sosnowcu), D. Kałuża-Kopias, A. Janiszewska i P. Szukalski w Łodzi, E. Rydz i I. Jażewicz w Słupsku, W. Kamińska i E. Kopacz-Wyrwał w Kielcach, S. Kurek w Krakowie, czy A. Miszczuk i M. Wesołowska w Lublinie). Aktualnie najbardziej wyczerpujące monografie nt. wyludniania się Polski przygotowali: dla miast I. Kantor-Pietraga (2014), a dla miejscowości wiejskich M. Wesołowska (2018). Zagadnieniu temu było też już poświęconych sporo konferencji, m.in. podczas ostatniego III Kongresu Demograficznego (Hrynkiewicz i Ślusarz, 2020).

Po transformacji ustrojowej (po 1989 r.) procesy rynkowe pogłębiły polaryzację, a odpływ kapitału ludzkiego do metropolii i za granicę nasilił depopulację peryferyjnych regionów. W roku 2016 na zlecenie ówczesnego Ministerstwa Rozwoju Regionalnego dla potrzeb wynikających z polityki rozwoju (w tym Ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju) została wykonana praca pt. „Delimitacja obszarów strategicznej interwencji państwa: obszarów wzrostu i obszarów problemowych” (Śleszyński i in., 2017), która została wykorzystana m.in. w Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Zagadnienia te były kontynuowane, w tym w roku 2020 ukazała się praca „Studia nad obszarami problemowymi w Polsce” (Śleszyński i in. 2020). Praca ta zawiera delimitację obszarów problemowych i ich kompleksową charakterystykę, w tym identyfikację występujących tam problemów, wyzwań i potencjałów rozwojowych

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

(społeczno-gospodarczych, przestrzennych, instytucjonalno-administracyjnych) na podstawie pogłębionej analizy diagnostycznej tych obszarów. Dotyczyło to:

- odpływu migracyjnego, depopulacji i starzenia się ludności,
- deprywacji ekonomicznej i społecznej,
- ułomności rynku pracy oraz złej struktury ekonomicznej,
- niekorzystnej struktury osadniczej,
- utrudnień i zagrożeń naturalnych (przyrodniczych).

W ramach opracowania przeprowadzono też pogłębioną identyfikacja zasobów lokalnych i potencjałów rozwojowych w wyznaczonych podobszarach problemowych.

Opracowanie to może być wykorzystywane jako wzorcowe i dość aktualne, choć potrzebna byłaby aktualizacja z powodu doświadczeń pandemii COVID-19 (2020-2022) i wojny na Ukrainie (od 2022).

Na tym tle analizy przeprowadzone w niniejszym rozdziale należy traktować jako swego rodzaju próbę kontynuacji wcześniejszych studiów (Śleszyński i in., 2017, Śleszyński i in., 2020), ale jak wspomniano, z powodu ograniczeń objętości, mogą być tu ujęte jedynie niektóre wybrane zagadnienia i wskaźniki. Dlatego skupiono się na zjawiskach demograficznych (małżeństwa, rozwody, urodzenia, zgony, prognoza 2050), charakterystyką osadniczą (zaludnienia, wielkość wsi, rozproszenie osadnictwa), niektórymi tylko charakterystykami ekonomicznymi i gospodarczymi (bezrobocie, struktura zatrudnienia, dochody własne budżetów gmin, inwestycje mieszkaniowe). W szczególności nie zajmowano się klasycznymi czynnikami depopulacji na wiejskich obszarach peryferyjnych, jak zwłaszcza niekorzystnymi warunkami przyrodniczymi (obszary górskie i związane z tym trudności w utrzymaniu infrastruktury, słabe gleby, zagrożenia w postaci np. osuwisk, powodzi i in.).

6.2. Aktualne i prognozowane zjawiska i procesy demograficzne

6.2.1. Małżeństwa

W dwudziestoleciu 2004-2023 w Polsce zawarto prawie 4 mln małżeństw, czyli średnio 200 tys. rocznie (tabela 6.1). Najsilniejszy spadek dotyczył obszarów depopulacyjno-emigracyjnych (DE), gdyż w roku 2023 było tam tylko 61% zdarzeń tego typu w stosunku do 2004 r. Zdecydowanie lepsza była sytuacja na obszarach zdelimitowanych jako wyłącznie depopulacyjne (79%) i tylko emigracyjne (72%). Należy pamiętać, że te statystyki na obszarach odpływowych mogą być zawyżone z

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

powodu różnic między faktycznym a rzeczywistym zameldowaniem małżonków. Natomiast prawie nie zmieniła się sytuacja w pozostałej części kraju (94%). Dość podobne wyniki wychodzą w analizie według MOF, np. na obszarach DE wskaźnik spadku wyniósł 62%. W sumie można więc wnioskować o silnym spadku liczby małżeństw wraz z depopulacją na obszarach wyludniających się. Do tego doszła polaryzacja – w roku 2004 obszary DE koncentrowały 38% małżeństw, a w 2023 r. już tylko 32%.

W tabeli 6.2 zestawiono dane o spadku według typów gmin i województw. W niektórych województwach spadek był prawie dwukrotny (lubelskie, świętokrzyskie). Nieco bardziej korzystna sytuacja wystąpiła w województwie lubuskim i zachodniopomorskim, w których spadek nie przekroczył 30% (70% stanu z 2004 r.). Trzeba też podkreślić, że poza obszarami depopulacyjnymi i emigracyjnymi, największy przyrost liczby małżeństw wystąpił w województwach ‘wielkiej piątki’ (najwięcej w dolnośląskim – 113% stanu z 2004 r.), natomiast w kilku województwach miał miejsce spadek (lubelskie, lubuskie, śląskie, świętokrzyskie – 71-77%).

Tabela 6.1. Charakterystyka małżeństw w latach 2004-2023 według gmin i MOF oraz typów obszarów

Typ gmin	Liczba gmin/ MOF	Suma w latach 2004-2023 (tys.)	Suma w latach 2004-2023 (%)	2004 (tys.)	2004 (%)	2023 (tys.)	2023 (%)	Zmiana 2004-2023 (tys.)	Zmiana 2004-2023 (rok 2004 = 100)
Polska ogółem	2477	3 955	100,0	191,8	100,0	145,9	100,0	-45,9	76,1
według gmin									
1 - depopulacyjno-emigracyjne	1 213	1 500	37,9	77,2	40,3	47,2	32,3	-30,1	61,1
2 - tylko depopulacyjne	109	576	14,6	28,2	14,7	22,4	15,4	-5,8	79,4
3 - tylko emigracyjne	412	461	11,7	22,1	11,5	15,8	10,9	-6,3	71,7
4 - pozostała część kraju	743	1 418	35,9	64,2	33,5	60,4	41,4	-3,8	94,1
według MOF									
1 - depopulacyjno-emigracyjne	224	1 310	33,1	67,3	35,1	41,7	28,6	-25,6	62,0
2 - tylko depopulacyjne	15	337	8,5	16,7	8,7	12,5	8,6	-4,1	75,3
3 - tylko emigracyjne	108	802	20,3	38,5	20,1	27,5	18,8	-11,0	71,3
4 - pozostała część kraju	66	1 507	38,1	69,4	36,2	64,2	44,0	-5,2	92,5

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 6.2. Charakterystyka małżeństw w latach 2004-2023 według województw oraz typów obszarów (rok 2004=100)

Województwo	Obszary (gminy) depopulacyjno-emigracyjne	Obszary (gminy) tylko depopulacyjne	Obszary (gminy) tylko emigracyjne	Pozostała część województwa
Polska ogółem	61,1	79,4	71,7	94,1
według województw				
Dolnośląskie	64,9	73,6	69,7	113,5
Kujawsko-pomorskie	62,9	81,5	69,8	84,8
Lubelskie	55,2	81,0	59,3	73,7
Lubuskie	70,2	87,5	81,4	92,3
Łódzkie	58,5	78,3	61,0	76,9
Małopolskie	58,8	56,0	74,1	106,7
Mazowieckie	61,6	69,8	71,3	97,5
Opolskie	63,1	83,4		78,3
Podkarpackie	56,8	50,0	70,0	80,6
Podlaskie	61,6	73,2	68,8	73,5
Pomorskie	68,4	79,3	76,4	108,7
Śląskie	62,0	71,5	68,4	72,0
Świętokrzyskie	53,7	59,7	66,2	71,7
Warmińsko-mazurskie	59,2	62,7	64,9	85,9
Wielkopolskie	64,6	103,0	73,1	94,8
Zachodniopomorskie	71,0	95,5	71,3	101,2
według typów gmin				
A1 - wielka piątka		95,3		115,4
A2 - inne duże aglomeracje	64,7	79,9		62,1
B - ośrodki regionalne	56,5	70,3		87,5
C - ośrodki subregionalne	59,6	78,0	66,5	74,3
D - ośrodki lokalne	59,9	66,8	69,8	78,5
E - gminy podmiejskie	62,1	69,6	68,8	94,6
F - małomiast. i zurbanizowane	64,5	64,9	77,5	76,7
G – wiejskie	62,5	73,3		77,5

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Dodatkowe obliczenia pokazują, że w gminach DE jeszcze w latach 2004-2008 wystąpił wzrost liczby małżeństw z 79,2 do 103,2 tys., co było związane z wchodzeniem w dorosłość kohort wyżu demograficznego z lat ok. 1975-1985 (w tym w latach 1980-1983 rocznie rodziło się około 700 tysięcy dzieci). Po tym do 2013 r. nastąpił szybki spadek do około 70 tys., stabilizacja do 2018 r. (69 tys.) i ponownie spadek do rekordowo niskiego poziomu 47 tys. w roku 2023. Przy tym nawet w pandemicznym roku 2020 liczba małżeństw była wyższa (blisko 50 tys.).

6.2.2. Urodzenia i zgony

W latach 2004-2023 na terenach DE urodziło się 2,6 mln dzieci, podczas gdy w tym samym czasie liczba zgonów osiągnęła 3,2 mln (tabela 6.3). Oznacza to, że wystąpił silny ubytek naturalny (0,6 mln). Na pozostałych „niepełnych” zdelimitowanych

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

gminach, tj. tylko depopulacyjnych lub emigracyjnych łączny ubytek wyniósł 0,2 mln. Pozostałe obszary odnotowały dodatnie saldo (0,3 mln). Oznacza to, że za bezwzględny spadek ludności Polski odpowiadają przede wszystkim regiony wyludniające się. Warto zwrócić uwagę, że o ile na wszystkich typach obszarów wystąpił wzrost liczby zgonów, to silnie nierównomierny był spadek liczby urodzeń: niemal taka sama liczba na obszarach poza delimitacją (w roku 2023 97% stanu z 2004 r.), podczas gdy na w gminach DE analogiczny wskaźnik był znacznie niższy (60%).

Tabela 6.3. Charakterystyka ruchu naturalnego w latach 2004-2023 według typów obszarów

Typ gmin	Liczba gmin	Suma w latach 2004-2023 (tys.)	Suma w latach 2004-2023 (%)	2004 (tys.)	2004 (%)	2023 (tys.)	2023 (%)	Zmiana 2004-2023 (tys.)	Zmiana 2004-2023 (rok 2004=100)
Urodzenia									
1 - depopulacyjno-emigracyjne	1 213	2 614	35,2	139,2	39,1	83,3	30,6	48,1	59,8
2 - tylko depopulacyjne	109	1 027	13,8	49,0	13,8	37,4	13,7	23,6	76,2
3 - tylko emigracyjne	412	888	12,0	44,4	12,5	32,0	11,7	20,0	72,0
4 - pozostała część kraju	743	2 899	39,0	123,4	34,7	119,8	44,0	80,8	97,1
Polska ogółem	2 477	7 429	100,0	356,1	100,0	272,5	100,0	172,5	76,5
Zgony									
1 - depopulacyjno-emigracyjne	1 213	3 239	40,4	148,4	40,8	161,6	39,5	121,1	108,8
2 - tylko depopulacyjne	109	1 319	16,5	60,6	16,7	66,3	16,2	49,9	109,5
3 - tylko emigracyjne	412	806	10,1	36,6	10,1	41,6	10,2	31,5	113,7
4 - pozostała część kraju	743	2 646	33,0	117,9	32,4	139,5	34,1	106,5	118,4
Polska ogółem	2 477	8 010	100,0	363,5	100,0	409,0	100,0	309,0	112,5
Saldo ruchu naturalnego									
1 - depopulacyjno-emigracyjne	1 213	-624		-9,2		-78,3			
2 - tylko depopulacyjne	109	-292		-11,6		-28,9			
3 - tylko emigracyjne	412	82		7,8		-9,6			
4 - pozostała część kraju	743	253		5,6		-19,7			
Polska ogółem	2 477	-581		-7,4		-136,6			

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Porównanie urodzeń i zgonów według województw przedstawia tabela 6.4. Sytuacja była bardzo zróżnicowana pod względem różnicy w poziomie obydwu zdarzeń. Większość regionów w gminach DE miała nadwyżkę zgonów nad

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

urodzeniami, poza lubuskim, podkarpackim, pomorskim, warmińsko-mazurskim, wielkopolskim i zachodniopomorskim. Gorsza sytuacja występowała w gminach wyłącznie depopulacyjnych, a najlepsza – w tylko emigracyjnych. W tych ostatnich tylko w dwóch województwach było więcej zgonów niż urodzeń (lubelskie i łódzkie). Podobne prawidłowości ujawniły się w analizie według typów miast i gmin, przy czym największe dysproporcje wystąpiły w dużych aglomeracjach i na obszarach bardziej wiejskich. Dane te wskazują, że na obszarach silnie emigracyjnych występuje jeszcze pewien potencjał osłabiania wyludniania się w postaci relatywnie wyższego przyrostu naturalnego.

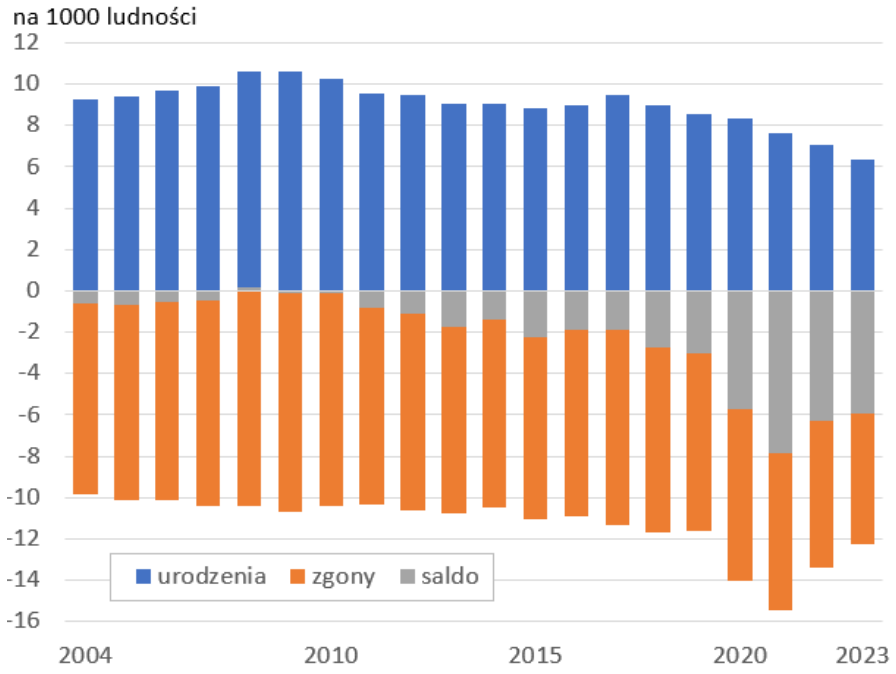
Tabela 6.4. Liczba zgonów na 100 urodzeń w latach 2004-2023 według województw i typów obszarów

Województwo	Obszary (gminy) depopulacyjno-emigracyjne	Obszary (gminy) tylko depopulacyjne	Obszary (gminy) tylko emigracyjne	Pozostała część województwa
Polska ogółem	106,6	123,6	82,4	95,5
według województw				
Dolnośląskie	117,4	129,4	84,4	110,7
Kujawsko-pomorskie	100,0	107,7	87,8	75,9
Lubelskie	112,1	101,2	119,9	103,2
Lubuskie	94,0	90,3	91,4	85,1
Łódzkie	120,0	166,7	107,3	123,6
Małopolskie	103,9	130,0	70,8	91,4
Mazowieckie	106,3	122,1	93,0	107,5
Opolskie	109,3	129,2		112,7
Podkarpackie	91,3	113,0	87,2	83,2
Podlaskie	121,6	295,7	81,9	91,7
Pomorskie	80,9	107,6	67,4	77,7
Śląskie	116,7	123,6	83,7	100,0
Świętokrzyskie	128,5	112,1	97,0	78,3
Warmińsko-mazurskie	86,8	110,2	77,6	76,3
Wielkopolskie	94,7	114,4	83,9	83,7
Zachodniopomorskie	91,6	113,8	87,9	83,9
według typów miast i gmin				
A1 - wielka piątka		112,9		120,3
A2 - inne duże aglomeracje	114,4	132,7		83,7
B - ośrodki regionalne	111,7	99,2		89,5
C - ośrodki subregionalne	96,3	113,7	76,2	79,7
D - ośrodki lokalne	100,5	112,8	79,8	87,5
E - gminy podmiejskie	104,6	124,5	83,6	88,2
F - małomiast. i zurbanizowane	107,9	169,5	80,7	82,3
G – wiejskie	114,7	142,8	84,2	88,8

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Analiza wskazuje też, że w gminach depopulacyjno-migracyjnych systematycznie spadało saldo ruchu naturalnego (ryc. 6.1). W całym okresie 2004-2023 było ono ujemne (poza 2008 r., kiedy nieznacznie wzrosło powyżej zera). W latach 2020-2022 wystąpiła wysoka nadwyżka zgonów z bezpośrednich i pośrednich powodów pandemii COVID-19. W roku 2023 utrzymał się bardzo wysoki poziom zgonów, gdyż w okres najwyższej umieralności wchodzą roczniki powojennego kompensacyjnego wyżu demograficznego (ok. 1946-1955).

Ryc. 6.1. Współczynniki urodzeń, zgonów i sald ruchu naturalnego na 1000 ludności w gminach depopulacyjno-emigracyjnych w latach 2004-2023

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Na zakończenie tego podrozdziału oszacowano współczynnik dzietności na obszarach DE według województw oraz typów miast i gmin (tabela 6.5). W latach 2004-2023 w Polsce łącznie urodziło się 7,4 mln dzieci, z czego 2,6 mln przypadło na zdelimitowane obszary DE. Na tych ostatnich w 2004 r. urodziło się 139,2 tys. dzieci, podczas gdy w 2023 r. było to już tylko 83,3 tys. Spadek był więc średnio większy, niż w całym kraju (22,4% w kraju, 40,1% na obszarach DE). Ponadto obliczono następujące spadki liczby urodzeń: na obszarach D –22,4%, na obszarach E – 28,6%, na obszarach poza DE, D i E miała miejsce stabilizacja (wzrost o 0,7%, czyli w granicach błędu statystycznego wynikającego z niedokładnej rejestracji urodzeń

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

(por. rozdział 2)[43]. Zatem za obserwowany w Polsce spadek urodzeń odpowiadają zwłaszcza obszary wyludniające się wraz z nadmiernym odpływem (DE).

W miastach i gminach DE jeszcze w roku 2003 TFR zwłaszcza na obszarach niezurbanizowanych (typy E, F a zwłaszcza G) sięgał 1,5 i więcej. Tymczasem w roku 2023 wartości powyżej 1,2 należały do rzadkości. Współczynnik dzietności ogólnej najbardziej pogorszył się w województwie warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim (spadek o ponad 0,4) oraz w typach F i G (dość podobnie). Nigdzie nie odnotowano wzrostu, a najmniejsze spadki wynosiły około 0,1 (w bardziej zurbanizowanych województwach łódzkim, opolskim, śląskim). Oznacza to poważną zmianę we wzorcach płodności na wsi.

Tabela 6.5. Współczynnik dzietności ogólnej (TFR) w gminach zdelimitowanych jako depopulacyjno-emigracyjne w 2023 r. według województw oraz typów miast i gmin w 2003 i 2023 r. (porównanie)

Województwo	A2	B	C	D	E	F	G	Ogółem
2003								
Dolnośląskie		1,05	1,07	1,13	1,03	1,27	1,28	1,13
Kujawsko-pomorskie		1,15	1,13	1,29	1,23	1,47	1,54	1,31
Lubelskie	1,17		1,09	1,24	1,26	1,51	1,60	1,39
Lubuskie				1,23		1,36	1,43	1,28
Łódzkie	0,96		1,10	1,20	1,57	1,34	1,44	1,22
Małopolskie		1,02	1,26	1,19	1,11		1,42	1,21
Mazowieckie		1,19	1,15	1,26		1,28	1,59	1,39
Opolskie			1,03	1,08	1,14	1,24	1,09	1,09
Podkarpackie			1,09	1,09	1,31	1,60	1,59	1,23
Podlaskie			1,02	1,07	1,26	1,44	1,58	1,31
Pomorskie			1,20	1,36	1,24	1,47	1,63	1,34
Śląskie	1,04	1,03	1,03	1,06	1,12	1,35	1,31	1,06
Świętokrzyskie			1,07	1,21	1,22	1,28	1,49	1,29
Warmińsko-mazurskie				1,24	1,50	1,46	1,64	1,41
Wielkopolskie			1,16	1,30	1,21	1,49	1,53	1,30
Zachodniopomorskie				1,28	1,20	1,42	1,51	1,36
Województwa ogółem	1,04	1,11	1,11	1,20	1,18	1,40	1,52	1,26
2023								
Dolnośląskie		0,86	1,05	0,84	0,79	0,90	0,90	0,90
Kujawsko-pomorskie		0,87	0,99	1,00	1,07	1,23	1,13	1,03
Lubelskie	1,05		1,01	0,95	1,12	0,92	1,10	1,04
Lubuskie				0,98		1,08	0,97	0,99

[43] Wykryto tam, że część urodzeń, zwłaszcza w miejskich obszarach funkcjonalnych i układach miasto-gmina obwarzankowa może być rejestrowana gdzie indziej, niż zamieszkanie matki

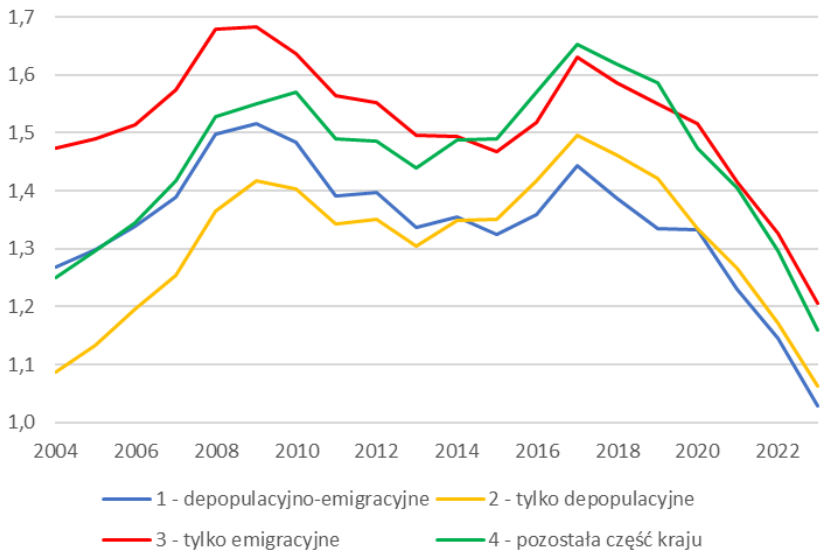
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Województwo	A2	B	C	D	E	F	G	Ogółem
Łódzkie	1,06		1,07	1,07	1,14	1,10	1,21	1,11
Małopolskie		0,92	1,20	1,03	0,91		1,10	1,05
Mazowieckie		1,06	1,26	1,18		1,23	1,37	1,25
Opolskie			0,95	1,02	0,89	0,90	1,02	0,99
Podkarpackie			0,97	0,87	0,98	0,97	1,09	0,98
Podlaskie			1,14	1,05	0,98	0,88	1,10	1,07
Pomorskie			1,04	1,00	0,94	0,99	1,08	1,03
Śląskie	0,93	0,95	0,94	0,96	1,08	0,99	1,23	0,95
Świętokrzyskie			0,79	0,93	0,84	1,20	1,08	0,97
Warmińsko-mazurskie				0,91	0,58	0,91	0,99	0,93
Wielkopolskie			1,06	1,07	0,76	1,40	1,20	1,11
Zachodniopomorskie				0,91	0,91	0,93	0,98	0,94
Województwa ogółem	0,94	0,97	1,03	0,97	0,93	1,00	1,14	1,03
2003-2023								
Dolnośląskie		-0,19	-0,02	-0,30	-0,24	-0,36	-0,38	-0,23
Kujawsko-pomorskie		-0,28	-0,14	-0,29	-0,17	-0,24	-0,41	-0,27
Lubelskie	-0,12		-0,08	-0,29	-0,14	-0,59	-0,50	-0,34
Lubuskie				-0,25		-0,28	-0,46	-0,29
Łódzkie	0,10		-0,03	-0,13	-0,43	-0,24	-0,23	-0,11
Małopolskie		-0,11	-0,06	-0,15	-0,20		-0,31	-0,15
Mazowieckie		-0,13	0,11	-0,08		-0,05	-0,22	-0,13
Opolskie			-0,09	-0,07	-0,25	-0,34	-0,08	-0,10
Podkarpackie			-0,12	-0,22	-0,32	-0,63	-0,49	-0,25
Podlaskie			0,12	-0,02	-0,29	-0,56	-0,48	-0,24
Pomorskie			-0,15	-0,36	-0,30	-0,48	-0,54	-0,32
Śląskie	-0,11	-0,08	-0,09	-0,10	-0,04	-0,36	-0,08	-0,10
Świętokrzyskie			-0,28	-0,27	-0,38	-0,08	-0,41	-0,33
Warmińsko-mazurskie				-0,33	-0,92	-0,55	-0,66	-0,48
Wielkopolskie			-0,10	-0,23	-0,45	-0,09	-0,32	-0,19
Zachodniopomorskie				-0,37	-0,29	-0,49	-0,53	-0,42
Województwa ogółem	-0,10	-0,14	-0,08	-0,23	-0,26	-0,40	-0,38	-0,23

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Zmiany TFR obrazuje ryc. 6.2. Wskaźnik ten w ostatnich dwóch dekadach miał kulminację ok. 2008 i 2017 r. W pierwszym przypadku było to związane z przesuwaniem się najliczniejszych kohort wyżu lat 1970. i 1980., tj. roczników osiągających wiek najwyższej płodności (w roku 1983 urodziło się 723 tys. dzieci, w roku 2008 miały one 25 lat). W drugim przypadku widoczny jest kilkuletni efekt oddziaływania programu 500+. Należy zwrócić uwagę, że najsłabszy TFR występował w typach DE i D, a w typie emigracyjnym E był nawet wyraźnie wyższy, niż w pozostałych częściach kraju (nie wiadomo jednak, czy nie jest to zafałszowanie statystyczne.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.2. Zmiany współczynnika dzietności ogólnej (TFR) w różnych typach gmin (w tym zdelimitowanych jako depopulacyjno-emigracyjne) w latach 2003-2023 r. według typów miast i gmin

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

6.2.3. Zastępowalność pokoleń

W tabeli 6.6 przedstawiono analizę zastępowalności pokolenia 20-39 lat w gminach zdelimitowanych jako depopulacyjno-emigracyjne w 2023 r. W tym celu obliczono liczbę osób w wieku 0-19 lat przypadających na 100 osób w wieku 20-39 lat według województw oraz typów miast i gmin (A2-G). Najgorsze wskaźniki uzyskano średnio dla województwa opolskiego (75% zastępowalności), a następnie dla dolnośląskiego i podkarpackiego (77%). W typach miast i gmin, wskaźniki generalnie były dość zbliżone do siebie, ponieważ gdyby odrzucić wartości skrajne (68% w „małomiasteczkowym" typie F w woj. podkarpackim i 91% w podmiejskim typie E w woj. łódzkim), wówczas rozpiętość wahałaby się w granicach 73-85%. Oznacza to m.in, że gdyby utrzymały się podobny poziom emigracji i dzietność, wówczas o tyle należy spodziewać się spadku liczby potencjalnych rodziców i w konsekwencji urodzeń w kolejnych dwóch dekadach. Jak jednak wspomniano w poprzednim podrozdziale, nie jest to pewne, gdyż trendy wskazują na zmniejszanie się populacji w wieku największej płodności w jeszcze szybszym tempie.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 6.6. Zastępowalność pokolenia 20-39 lat w gminach zdelimitowanych jako depopulacyjno-emigracyjne w 2023 r. (liczba osób w wieku 0-19 lat na 100 osób w wieku 20-39 lat) według województw oraz typów miast i gmin

Województwo	A2	B	C	D	E	F	G	Ogółem
Dolnośląskie		72,7	78,8	76,3	74,5	77,3	79,4	76,9
Kujawsko-pomorskie		77,5	79,5	80,5	80,0	83,0	82,6	80,7
Lubelskie	84,5		81,6	83,2	81,4	80,4	78,4	80,3
Lubuskie				81,3		81,7	81,1	81,3
Łódzkie	74,8		`83,4	83,9	91,1	82,8	81,9	82,6
Małopolskie		74,9	85,1	80,1	81,6		77,4	79,6
Mazowieckie		80,2	83,6	81,9		80,7	83,5	82,4
Opolskie			74,6	75,2	76,0	78,9	74,2	75,0
Podkarpackie			78,0	76,9	77,8	67,7	75,4	76,8
Podlaskie			82,0	77,8	76,9	77,1	77,3	77,9
Pomorskie			78,3	82,2	82,9	82,7	85,1	81,3
Śląskie	76,5	77,1	79,2	82,5	82,3	79,7	79,3	77,5
Świętokrzyskie			76,7	79,0	76,4	77,3	77,3	77,6
Warmińsko-mazurskie				80,8	81,8	77,1	80,5	80,3
Województwa ogółem			81,6	82,1	78,7	82,3	83,9	82,4

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

6.2.4. Indeks starości

Istnieje wiele wskaźników, pozwalających oceniać zaawansowanie i kierunek procesów postarzania populacji (Długosz, 1996; 1998; Abramowska-Kmon, 2003; Kurek, 2008; Kowaleski i Majdzińska, 2012). Generalnie, wzrost udziału populacji ludzi starszych jest najważniejszym strukturalnym procesem związanym z depopulacją i powinien zasługiwać na odrębne, bardziej pogłębione opracowanie. W tym miejscu oszacowano zmiany, jakie zaszły pod względem populacji starszej (60 i więcej lat) i sędziwej (80 i więcej lat) (tabela 6.7), co daje m.in. pogląd na proces tzw. podwójnego starzenia się.

Udział grupy wieku 60 i więcej lat już w 2003 r. w trzech województwach (lubelskie, podlaskie, świętokrzyskie) przekroczył próg 18%, uznawany za wejście w etap „mocno zaawansowanego stanu starości demograficznej” (jakkolwiek etap ten, jako końcowy w rozwoju struktury wieku ludności, były zaproponowany przez prof. E. Rosseta jeszcze w latach 1960., kiedy percepcja demograficzna była inna z powodu zwłaszcza średniej długości życia, znacznie krótszej, niż obecnie). Co więcej, udział ten faktycznie był z pewnością wyższy z uwagi na nierejestrowaną emigrację młodszej populacji, zarówno w ruchu wewnętrznym, jak i zagranicznym. Natomiast w roku 2023 (w którym dane po spisie 2021 są bardziej zbliżone do rzeczywistości,

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

choć z pewnością nie są całkowicie z tą rzeczywistością zgodne), udział populacji 60+ na obszarach DE wzrósł do aż 27 i więcej procent, rekordowo do ponad 30% (dolnośląskie i świętokrzyskie).

Dodatkowe analizy (niezamieszczane już w formie tabelarycznej z powodu oszczędności miejsca) wskazują, że na obszarach DE najgorsza sytuacja dotyczy ośrodków regionalnych (31,3% udziału populacji w wieku 60 i więcej lat) oraz subregionalnych (30,6%). Szczególnie wysoki wskaźnik zaobserwowano w takich miastach, jak m.in. Wałbrzych (33,8%), Ostrowiec Świętokrzyski (35,3%), Skarżysko-Kamienna (35,9%). Podobnie wysokie indeksy starości dotyczą ‘tradycyjnie’ znanych z tego miast i gmin, jak Hajnówka (33,9%) czy Białowieża (34,6%).

Należy też zwrócić uwagę na bardzo szybkie tempo starzenia się populacji na obszarach DE. W ciągu dwóch dekad (2003-2023) udział populacji w wieku 60 i więcej lat wzrósł o ponad 15 punktów procentowych w 109 miastach i gminach, m.in. w Dąbrowie Górniczej, Sosnowcu, Świdniku i Włocławku, a rekordowo w Bełchatowie (22,3 p.p. – wzrost populacji 60 i więcej lat z 4,9 tys. do aż 15,7 tys.), Dziwnowie (wzrost o 20,4 p.p.) i Helu (20,0 p.p.).

Tabela 6.7. Charakterystyka populacji starszej (60 i więcej lat) oraz sędziwej (80 i więcej lat) w gminach zdelimitowanych jako depopulacyjno-emigracyjne (DE) w latach 2003-2023 według województw (stan na koniec roku, różnica 20 lat)

Województwo	Liczba osób w wieku 60+/80+ lat (2003)	Liczba osób w wieku 60+/80+ lat (2023)	Zmiana (tys.)	Zmiana (%)	Udział w całkowitej populacji (2003)	Udział w całkowitej populacji (2023)	Udział w całkowitej populacji (zmiana w p.p.)
60 i więcej							
Dolnośląskie	223,6	352,8	129,2	57,8	16,8	30,7	13,9
Kujawsko-pomorskie	133,8	208,1	74,3	55,6	16,1	28,1	12,1
Lubelskie	276,8	373,8	97,0	35,0	18,5	29,0	10,5
Lubuskie	68,7	113,6	44,9	65,5	15,1	27,6	12,5
Łódzkie	205,1	296,2	91,1	44,4	17,7	29,5	11,7
Małopolskie	117,6	175,0	57,4	48,8	17,7	29,2	11,5
Mazowieckie	263,9	361,0	97,2	36,8	18,0	28,2	10,2
Opolskie	115,2	165,6	50,4	43,8	17,1	28,8	11,7
Podkarpackie	136,1	219,9	83,8	61,5	15,9	28,8	12,9
Podlaskie	123,5	155,6	32,1	26,0	19,4	28,5	9,1
Pomorskie	74,3	126,7	52,4	70,6	14,6	27,6	13,0
Śląskie	307,8	450,6	142,8	46,4	17,2	29,7	12,5
Świętokrzyskie	167,8	228,8	61,0	36,3	19,6	30,6	11,1
Warmińsko-mazurskie	113,3	179,4	66,1	58,3	15,3	27,5	12,2
Wielkopolskie	150,3	243,9	93,6	62,3	15,6	28,2	12,6
Zachodniopomorskie	94,7	164,3	69,6	73,5	14,5	28,0	13,5

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Województwo	Liczba osób w wieku 60+/80+ lat (2003)	Liczba osób w wieku 60+/80+ lat (2023)	Zmiana (tys.)	Zmiana (%)	Udział w całkowitej populacji (2003)	Udział w całkowitej populacji (2023)	Udział w całkowitej populacji (zmiana w p.p.)
Województwa ogółem	2572,3	3815,2	1242,9	48,3	17,1	28,9	11,9
80 i więcej lat							
Dolnośląskie	27,7	51,8	24,1	87,1	2,1	4,5	2,4
Kujawsko-pomorskie	19,0	30,9	11,9	62,6	2,3	4,2	1,9
Lubelskie	42,8	63,3	20,4	47,7	2,9	4,9	2,0
Lubuskie	9,1	15,5	6,4	69,9	2,0	3,8	1,8
Łódzkie	31,0	46,5	15,5	50,1	2,7	4,6	1,9
Małopolskie	16,4	30,6	14,2	86,6	2,5	5,1	2,6
Mazowieckie	41,2	58,4	17,1	41,5	2,8	4,6	1,8
Opolskie	13,8	27,0	13,2	95,5	2,1	4,7	2,6
Podkarpackie	18,1	36,1	18,1	100,0	2,1	4,7	2,6
Podlaskie	19,4	28,7	9,3	47,7	3,1	5,3	2,2
Pomorskie	9,0	18,2	9,2	101,4	1,8	4,0	2,2
Śląskie	37,5	74,2	36,6	97,6	2,1	4,9	2,8
Świętokrzyskie	26,8	38,0	11,2	41,9	3,1	5,1	2,0
Warmińsko-mazurskie	14,3	26,0	11,7	81,3	1,9	4,0	2,0
Wielkopolskie	22,1	36,7	14,6	66,2	2,3	4,2	2,0
Zachodniopomorskie	12,3	21,0	8,6	70,2	1,9	3,6	1,7
Województwa ogółem	360,7	602,8	242,1	67,1	2,4	4,6	2,2

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

W literaturze międzynarodowej uznaje się, że udział osób w wieku ok. 60-70 i więcej lat powyżej ok. 20-30%, oznacza tzw. hiperstarzenie się (*super-aged society*, np. Nakamura, 2008; Gawron, 2020; rzadziej *hyper-aging*, np. Kojima, 2000). Jest to stadium rozwoju, które niekiedy określa się ‘etapem wymierania’. Przyczyny dojścia do takiego zwrotnego momentu są związane zarówno z wydłużaniem życia, jak też odpływem migracyjnym oraz spadkiem dzietności. W Polsce w przypadku obszarów DE kluczowe są ostatnie dwa czynniki. O ile jeszcze niedawno (dekadę-dwie wcześniej) hiperstarzenie się w Polsce było identyfikowane lokalnie, np. w rejonie białorusko-prawosławnej części Podlasia (Węcławowicz i in., 2006; Wiśniewski i in., 2020), to aktualnie problem ten należy odnieść już do skali regionalnej (w zasadzie wszystkich województw może poza wyjątkiem małopolskiego i pomorskiego), a w przyszłości – w przypadku spełnienia się aktualnie obowiązujących prognoz demograficznych – dla całego kraju (tak jak ma to miejsce w krajach o najbardziej zaawansowanym starzeniu się populacji na świecie, tj. w Japonii i Włoszech).

Na tym tle szczególnie niepokojące zjawisko dotyczy najstarszej populacji w wieku 80 i więcej lat, określanej jako ‘sędziwa’ (dolna część tabeli 6.8). Na obszarach

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

DE w roku 2003 było tej ludności 361 tys., a dwadzieścia lat później – już 603 tys. Udział wzrósł zatem z 2,4 do 4,6%, w tym najbardziej w województwie małopolskim, opolskim, podkarpackim i śląskim (o 2,6-2,8 p.p.). Ale nawet w regionach „najwolniejszych" pod względem tempa, nie było to mniej, niż 1,7 p.p. (zachodniopomorskie).

6.2.5. Prognoza do 2050 r.

W ostatnich latach GUS opracował dwie prognozy demograficzne dla poziomu gmin, które mogą być wykorzystane dla potrzeb niniejszego opracowania: na lata 2017-2030 (tzw. prognoza eksperymentalna)[44] oraz na lata 2022-2060 (po wynikach NSP 2021)[45]. Obydwie mają swoje ograniczenia, tj. obydwie bazują na tzw. krajowej definicji ludności, czyli przeszacowanej zwłaszcza na peryferyjnych obszarach wyludniających się, na których szczególnie uwidacznia się problem nadmiernego odpływu migracyjnego. Jak to stwierdzano w rozdziale 2, bliższa rzeczywistości powinna okazać się pospisowa prognoza 2022-2060, choć z pewnością będzie ona zawyżona dla typowych terenów wiejskich i niedoszacowana dla tzw. wielkiej piątki na czele z Warszawą (z uwagi nie tylko na nierejestrowany napływ wewnętrzny, ale także z powodu imigracji zagranicznej). Przykładowo według prognozy eksperymentalnej (z 2017 r.) powiat hajnowski w roku 2023 miał liczyć 41 153 osób, według pospisowej – 38 951, podczas gdy dane rejestrowe z ewidencji bieżącej wskazują w końcu 2023 r. na 38 817 osób. Jeszcze inna prognoza GUS według definicji międzynarodowej (tzw. ludność rezydująca)[46] wskazuje na 38 094 osób w 2023 r.), a prognoza z 2014 r. na 40 126 osób[47]. Gdyby przyjąć, że faktyczna

[44] Prognoza ludności gmin na lata 2017-2030 (opracowanie eksperymentalne). https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-ludnosci-gmin-na-lata-2017-2030-opracowanie-eksperymentalne,10,1.html

[45] Prognoza ludności na lata 2023-2060. https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-ludnosci-na-lata-2023-2060,11,1.html

[46] Prognoza ludności rezydującej dla Polski na lata 2023-2060 (poziom - powiaty). https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-ludnosci-rezydujacej-dla-polski-na-lata-2023-2060-poziom-powiaty,12,1.html

[47] Prognoza dla powiatów i miast na prawie powiatu oraz podregionów na lata 2014-2050 (opracowana w 2014 r.) https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-dla-powiatow-i-miast-na-prawie-powiatu-oraz-podregionow-na-lata-2014-2050-opracowana-w-2014-r-,5,5.html

populacja w powiecie jest niższa o co najmniej 10%, niż jest to zarejestrowane w ewidencji bieżącej, to wówczas liczyłaby ona poniżej 35 tys.

Niemniej, w tej części pokazano najważniejsze ustalenia o kierunku wyludniania się i zmian struktury wieku (tabela 6.8, ryc. 6.3-6.4). Podstawowe wnioski są następujące:

— w latach 2022-2050 liczba ludności na obszarach DE zmniejszy się z 13,3 do 9,9 mln (o 3,4 mln), czyli o jedną czwartą (25,5%);

— spadek według województw ma być wyrównany, tj. o 22-28% (najmniej w woj. małopolskim i pomorskim, najwięcej w woj. podlaskim i lubelskim);

Tabela 6.8. Bilans ludności na obszarach DE w latach 2022-2050 według województw

Województwo	Liczba ludności (2022)	Liczba ludności (2050)	Zmiana (tys.)	Zmiana (%)
Dolnośląskie	1 163	850	-312	-26,9
Kujawsko-pomorskie	747	555	-192	-25,7
Lubelskie	1 304	944	-360	-27,6
Lubuskie	415	316	-99	-23,8
Łódzkie	1 015	763	-252	-24,9
Małopolskie	604	468	-136	-22,5
Mazowieckie	1 291	970	-321	-24,8
Opolskie	581	441	-140	-24,0
Podkarpackie	770	571	-199	-25,8
Podlaskie	551	397	-154	-27,9
Pomorskie	463	359	-104	-22,5
Śląskie	1 531	1 131	-401	-26,2
Świętokrzyskie	755	555	-200	-26,5
Warmińsko-mazurskie	660	493	-167	-25,3
Wielkopolskie	872	649	-222	-25,5
Zachodniopomorskie	591	450	-141	-23,9
Województwa ogółem	13 313	9 913	-3 400	-25,5

Źródło: na podstawie danych GUS (prognoza z 2022 r. dla gmin według definicji ludności krajowej).

— podobnie dość wyrównany będzie spadek według typów miast i gmin, niemniej należy odnotować przewidywany większy regres typu F, tj. wiejskich gmin ‘małomiasteczkowych’ i zurbanizowanych (-32,3%), następnie ‘typowo’ wiejskich gmin G (-30,0%), ośrodków regionalnych B (-28,5%), innych dużych aglomeracji A2 (-26,2%), ośrodków subregionalnych C (-25,4%), a najmniej gmin podmiejskich E (-21,5%) i ośrodków lokalnych D (-19,5%). Ta ostatnia kategoria

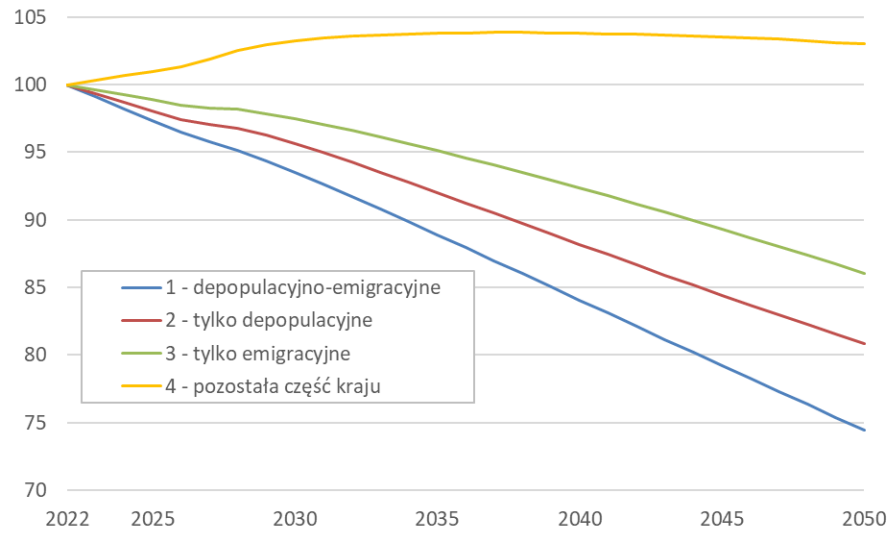
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

miast wydaje się nieoczywista i może wskazywać, że już obecnie ośrodki te silnie wyludniły się, względnie że prognozy GUS mogą zakładać zwiększony napływ starszych osób z lokalnego, wiejskiego otoczenia w celu lepszego dostępu do usług, opieki zdrowotnej itp. (z czym autor tego opracowania zgodziłby się);

— najszybciej i w dość systematycznym, jednostajnym tempie wyludniać się mają gminy w typie DE (wspomniany spadek o około 25%), następnie tylko emigracyjne E (około 19%) i depopulacyjne D (około 14%). W pozostałej części kraju szacowane jest nie tylko utrzymanie się, ale nawet lekki wzrost ludności (o około 3%, w tym do ok. 2030 r. przewiduje się wzrost, potem stabilizację);

— wystąpią silne spadki ludności w wieku 18-44 lata (w prognozie GUS dokładniejszych danych dla populacji młodych dorosłych według gmin nie ma), średnio w typie DE w latach 2022-2050 o 42%, najmniej w woj. pomorskim i małopolskim (-38%), najwięcej w dolnośląskim, lubelskim, podkarpackim, podlaskim, świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim (-42-44%);

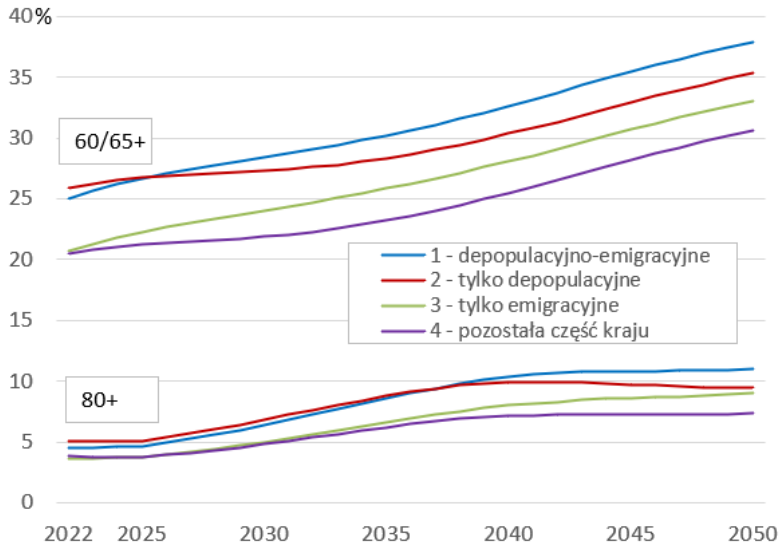
— prognozowany wzrost udziału ludności w wieku poprodukcyjnym będzie dość jednostajny (na obszarach DE do ok. 38%, w pozostałej części kraju do ok./ 30%), ale w kategorii ‘sędziwej’ (80 i więcej lat) do ok. 2040 r. przewidywany jest wzrost do poziomu ok. 10% (gminy DE), a następnie stabilizacja.

Ryc. 6.3. Zmiany liczby ludności w latach 2022-2050 według typów zdelimitowanych obszarów

Źródło: na podstawie danych GUS (prognoza z 2022 r. dla gmin według definicji ludności krajowej).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

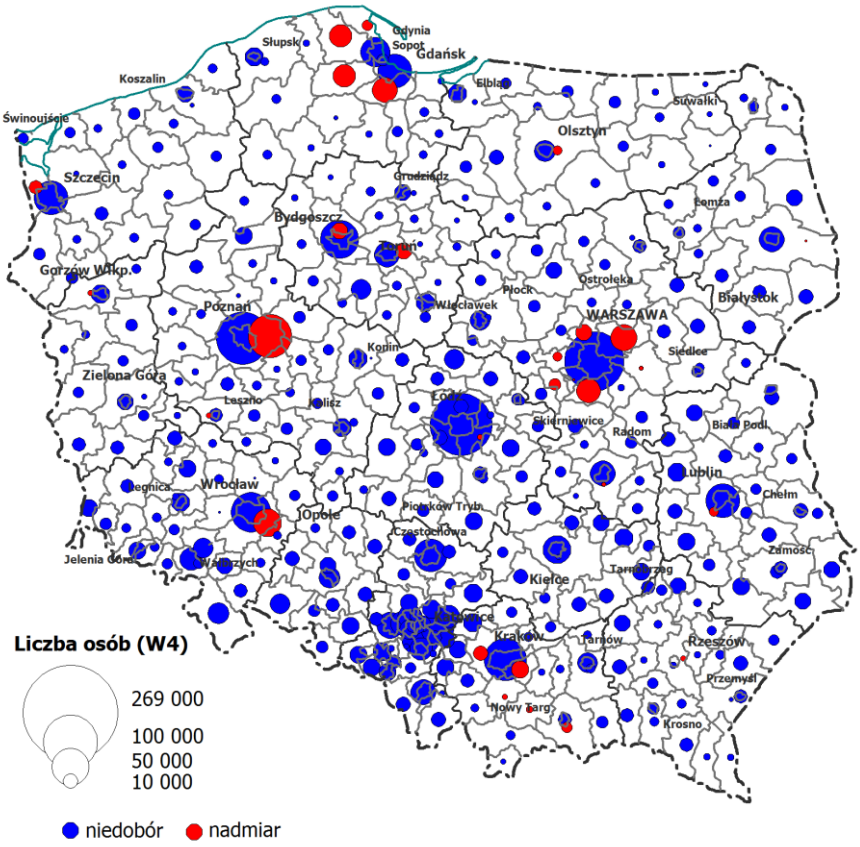

Ryc. 6.4. Zmiany liczby ludności w latach 2022-2050 według typów zdelimitowanych obszarów i wybranych grup wieku

Źródło: na podstawie danych GUS (prognoza z 2022 r. dla gmin według definicji ludności krajowej).

Prawdopodobnie jednak faktyczne zmiany będą jednak bardziej spolaryzowane z uwagi na przewidywany przez autora tego opracowania znacznie większy wzrost znaczenia imigracji zagranicznej z powodu rosnącej luki podażowej na rynku pracy (ryc. 6.5). Czynnik ‘braku rąk do pracy’ może okazać się też bardzo ważny w konkurencji międzyregionalnej o zasoby pracownicze i pogłębić ‘wysysanie’ populacji, zwłaszcza tej najbardziej wartościowej (wykształconej, pracowitej, nie obawiającej się podjąć ryzyko i koszty migracji). Tym samym różnice pomiędzy najsilniejszymi ośrodkami-rynkami pracy a peryferiami pracy mogą pogłębić się, utrwalając polaryzacyjny model rozwoju kraju (Śleszyński, 2018a).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.5. Bilans popytu miejsc pracy i podaży zasobów pracy w roku 2050 w wariancie „realistycznym”

Źródło: Śleszyński (2018a).

6.2.6. Klasyfikacja Webba

Klasyfikacja Webba jest klasycznym rozwiązaniem pozwalającym na efektywną ocenę dominujących czynników redystrybucji ludności – zarówno tych regresywnych, jak i progresywnych, ale w warunkach polskich ma ograniczone zastosowanie ze względu na nieporównywalnych pod względem rejestracji zdarzeń statystycznych. Klasyfikacja ta bowiem odwołuje się do sald ruchu naturalnego (urodzenia i zgony) oraz wędrówkowego (odpływy i napływy). Te pierwsze są rejestrowane znacznie lepiej, w większości gmin z precyzją bliską całości rzeczywistego poziomu zdarzeń. Jak wskazują badania tzw. błędów pokrycia ujawniające się przy spisach powszechnych – urodzenia i zgony są identyfikowane na poziomie 98% i więcej. Nie da się tego powiedzieć o migracjach, zarówno wewnętrznych, jak też w jeszcze większym stopniu zagranicznych. Przykładowo na podstawie NSP 2021 stwierdzano ok. 15% niedoszacowania migracji we

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

wcześniejszych bilansach gminnych (por. rozdział 2), a prawdopodobnie nawet drugie tyle może być wciąż jeszcze nieujawnione.

Biorąc pod uwagę powyższe zastrzeżenia, wykonano odpowiednią klasyfikację dla dwóch dziesięcioletnich okresów: 2004-2013 i 2014-2023 r. (ryc. 6.6). Już wówczas Najpopularniejszym typem w starszym przedziale czasu był ubytkowy typ H (520 gmin)[48], w którym ujemne saldo migracji nie jest rekompensowane przez dodatni przyrost naturalny. Niemal tyle samo (494 gminy) zajął typ F, w którym ubytek naturalny współwystępował z ujemnym (ale nie mniejszym) saldem migracji. W najnowszej dekadzie 2014-2023 najczęściej występował typ G (735 gminy), w którym ujemne relacje są ‘odwrócone’ (ujemny przyrost naturalny z ujemnym, ale nie większym saldem migracji), ale zaraz po nim był typ F (720). Natomiast typ H, który reprezentuje te jednostki, w którym odpływ migracyjny jest zastępowany kolejnymi urodzeniami (a co najmniej dodatnie saldo ruchu naturalnego jest wyższe, niż ujemne saldo odpływu wędrówkowego) dotyczył już jedynie 135 gmin.

Warto zwrócić uwagę na charakterystyczne momenty, w których występowały specyficzne warunki, tj. zwiększona dzietność (wspomniana kulminacja roczników z 1983 r. mających w 2008 r. kończących 25 lat) i wpływ pandemii COVID-19. W pierwszym przypadku ciepłe barwy, reprezentujące przyrost rzeczywisty występują zwłaszcza w Wielkopolsce i Pomorzu Gdańskim oraz w niemal całej Galicji, a nawet w pojedynczych gminach Warmii, Mazur, Kurpi i Pomorza Środkowego (czyli tradycyjnych obszarów depopulacyjnych i problemowych). Ale i tak w tym okresie najczęstszy był ubytkowy typ H (474 gminy).

Skrajnie odmienna sytuacja wystąpiła w latach 2021-2022, w której nadmiarowe zgony oraz zmniejszona (sztucznie) rejestrowana mobilność zredukowały najbardziej progresywny typ C do 139 gmin, a szczególnie korzystny „reprodukcyjny” typ A do zaledwie 32 samorządów. Ponadto w roku 2003 jeszcze 235 gmin znajdowało się tym pożądanym z punktu widzenia odtwarzania liczby ludności typie A, podczas gdy w 2023 r. było to już tylko 9 gmin. Z kolei w typach F i G (ujemne zarówno saldo ruchu naturalnego, jak i migracji), liczba samorządów w analogicznym okresie wzrosła z 793 do aż 1406.

Jak zaznaczono, powyższe analizy są dość orientacyjne ze względu na niepełną statystykę migracji, niemniej wyraźnie oddają kierunek zachodzących

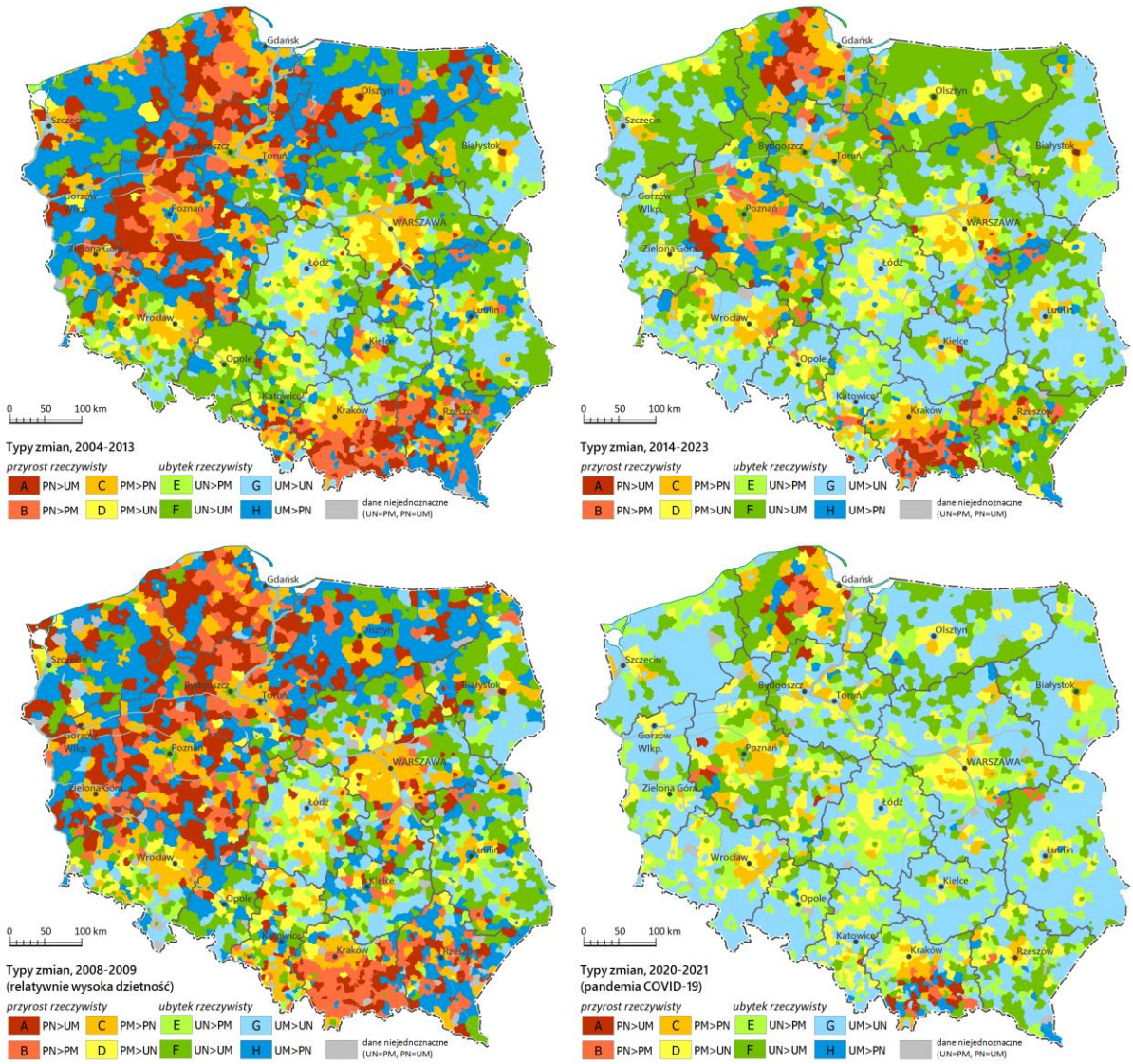
[48] Oznaczenia typów w klasyfikacji Webba znajdują się pod ryc. 6.6.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

zmian. Dla lepszej percepcji mapy z ryc. 6.6 powtórzono na kolejnej ryc. 6.7, na której usunięto obszary niezdelimitowane w typie DE (tj. pozostawiono gminy depopulacyjno-emigracyjne). Oczywiście, mapy te są pewną pochodną wcześniejszej delimitacji, niemniej pozwalają bardziej wyczerpująco ustalić czynniki depopulacji w różnych województwach i częściach kraju. Pokazują np. dobrze, gdzie silniejszy jest wpływ migracji (barwy niebieskie), a gdzie ruchu naturalnego (barwy zielone). W tym pierwszym przypadku w ostatnim okresie (2014-2023) jest to zdecydowanie częściej ubytek naturalny na północy i zachodzie kraju, a ubytek migracyjny na południu i wschodzie.

Natomiast ‘nakładkowa’ mapa z okresem 2008-2009 pozwala wychwycić miejsca, w których wchodzenie wyżu demograficznego w dorosłość pozwoliło odtwarzać populację. Jest to przede wszystkim północna Polska (Mazury, ale raczej bez Warmii), Pomorze z zachodnimi Pojezierzami, południowa Wielkopolska.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

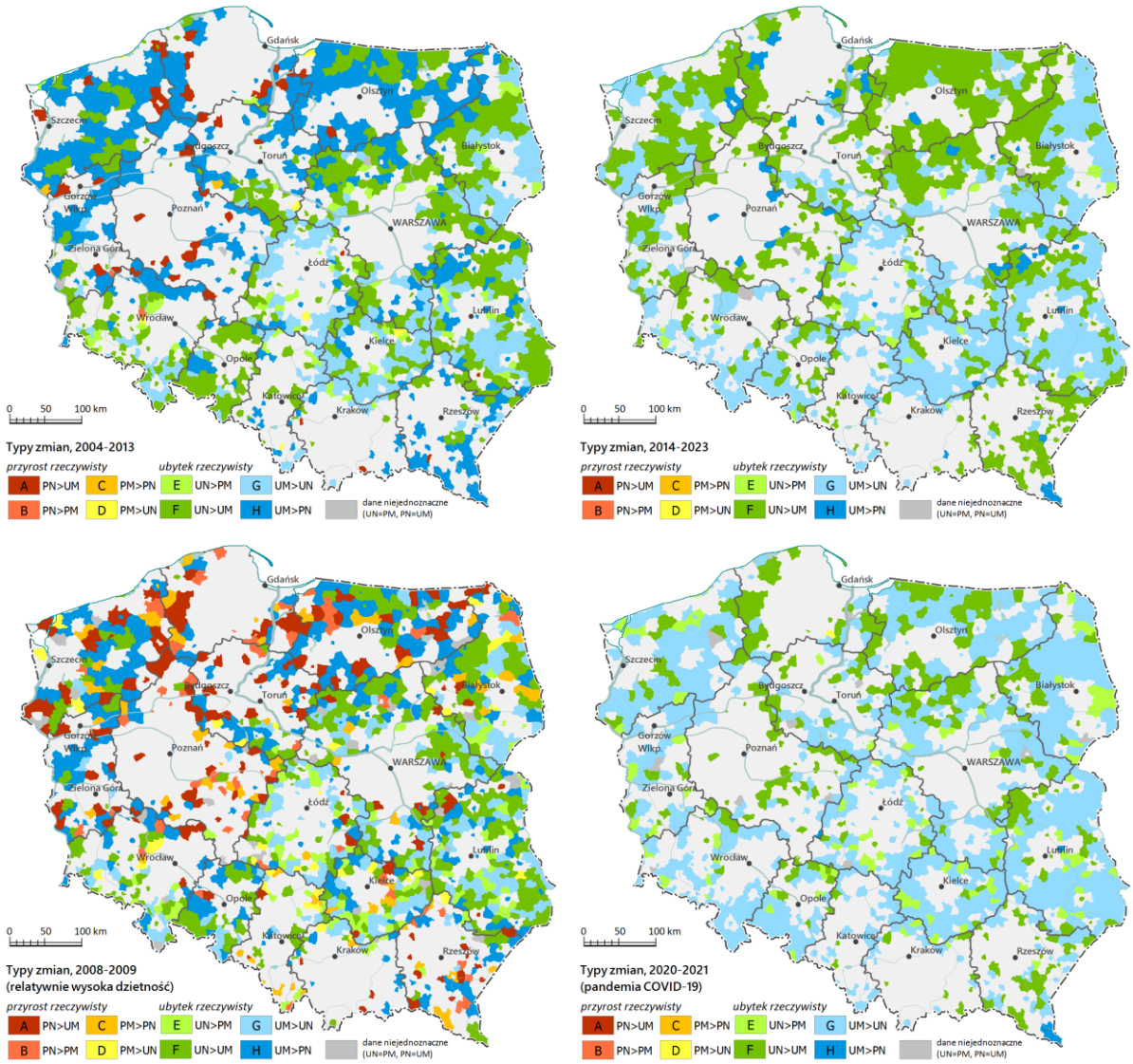

Ryc. 6.6. Klasyfikacja Webba gmin Polski w różnych okresach (dane migracyjne niedoszacowane)

Oznaczenia: A – dodatni przyrost naturalny przewyższa ujemne saldo migracji;
B – dodatni przyrost naturalny jest wyższy od dodatniego salda migracji
C – dodatni przyrost naturalny jest niższy od dodatniego salda migracji
D – dodatnie saldo migracji z nadwyżką rekompensuje ujemny przyrost naturalny
E – ujemny przyrost naturalny nie jest rekompensowany przez dodatnie saldo migracji
F – ujemny przyrost naturalny z ujemnym, ale nie mniejszym saldem migracji
G – ujemny przyrost naturalny z ujemnym, ale nie większym saldem migracji
H – ujemne saldo migracji nie jest rekompensowane przez dodatni przyrost naturalny

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.7. Klasyfikacja Webba gmin Polski w różnych okresach (dane migracyjne niedoszacowane)
(wersja tylko dla gmin depopulacyjno-emigracyjnych)

Oznaczenia: A – dodatni przyrost naturalny przewyższa ujemne saldo migracji;
B – dodatni przyrost naturalny jest wyższy od dodatniego salda migracji
C – dodatni przyrost naturalny jest niższy od dodatniego salda migracji
D – dodatnie saldo migracji z nadwyżką rekompensuje ujemny przyrost naturalny
E – ujemny przyrost naturalny nie jest rekompensowany przez dodatnie saldo migracji
F – ujemny przyrost naturalny z ujemnym, ale nie mniejszym saldem migracji
G – ujemny przyrost naturalny z ujemnym, ale nie większym saldem migracji

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

H – ujemne saldo migracji nie jest rekompensowane przez dodatni przyrost naturalny

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Pomiędzy okresami 2004-2013 i 2014-2023 zachodziły dość wyraźne przesunięcia między typami (tabela 6.9). Ubyły wszystkie gminy ze wzrostem (gdyż delimitacja obszarów DE w drugim z okresów ich nie dotyczyła), a wiele gmin zmieniło przynależność. Najczęstsze były przepływy z F do H (323 w całym kraju) i z F do G (222). Ponadto liczne było pozostawania w typie G (256) i F (205). Pozostałych przesunięć było już tylko 206 (m.in. EG – 41 i HG – 40).

Tabela 6.9. Liczba gmin w typach klasyfikacji Webba i zmiany w latach 2004-2023

Województwo	A	B	C	D	E	F	G	H	Ogółem
Okres 2004-2013									
Dolnośląskie					3	21	59		83
Kujawsko-pomorskie					1	39	25	2	67
Lubelskie					1	62	101	6	170
Lubuskie						29	15		44
Łódzkie					10	20	64	1	95
Małopolskie					1	10	21	1	33
Mazowieckie					2	79	69	7	157
Opolskie					1	17	27		45
Podkarpackie						44	9	2	55
Podlaskie					2	43	42	1	88
Pomorskie						28	4	9	41
Śląskie						9	27		36
Świętokrzyskie					2	6	67	1	76
Warmińsko-mazurskie						70	10	1	81
Wielkopolskie						47	7	9	63
Zachodniopomorskie					1	46	24	1	72
Ogółem					24	570	571	41	1206
Zmiana w okresie 2014-2023									
Dolnośląskie		-1		-1	-3	-21	39	-14	-1
Kujawsko-pomorskie	-3		-1	-2		14	21	-30	-1
Lubelskie	-1				-7	-12	46	-26	
Lubuskie	-5	-1				18	13	-24	1
Łódzkie	-1			-1	1	-7	17	-9	
Małopolskie	-2				-4	5	8	-7	
Mazowieckie					-5	-1	34	-27	1
Opolskie					1	-16	22	-7	
Podkarpackie	-1					31	3	-33	
Podlaskie					-2	4	12	-15	-1
Pomorskie	-9				-1	24	4	-18	
Śląskie				-1	-4	-1	14	-8	
Świętokrzyskie				-1	-4	-14	21	-3	-1

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Województwo	A	B	C	D	E	F	G	H	Ogółem
Warmińsko-mazurskie	-2			-1		49	10	-56	
Wielkopolskie	-12					39	4	-32	-1
Zachodniopomorskie	-4		-1	-1		28	23	-45	
Ogółem	-40	-2	-2	-8	-28	140	291	-354	-3

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

6.3. Bilans migracji zagranicznych

6.3.1. Wprowadzenie

Celem niniejszego rozdziału jest nie tylko charakterystyka społeczno-demograficzna pod względem migracji zagranicznych, ale także poszerzenie wiedzy o wpływie tych ruchów na depopulację. Z jednej strony jest to emigracja powiększająca wyludnianie się (już ujęta w delimitacji, bowiem pierwszą składową wyznaczonych obszarów DE jest bezwzględna zmiana liczby ludności), z drugiej – imigracja (która powinna łagodzić ubytek populacji). W tym do ok. 2015 r. zdecydowanie przeważał wpływ tego pierwszego czynnika. Ze względu na specyfikę zdelimitowanych obszarów DE, wciąż można spodziewać się, że pomimo globalnej w kraju nadwyżki imigracji nad emigracją w ostatnich latach, są to nadal miejsca o ujemnym saldzie migracji zagranicznych. Wynika to zarówno ze wzorców lokalizacji obcokrajowców głównie na terenach miejskich, a zwłaszcza wielkomiejskich (poza nielicznymi wyjątkami w tzw. zagłębiach warzywniczo-sadowniczych), jak też z trwałości nierejestrowanego („czasowego” lub „zawieszonego”) charakteru dotychczasowego odpływu najpierw w latach 1980. (część z tych osób już nie żyje), a następnie po ok. 2000 r.

W okresie PRL, zwłaszcza przed stanem wojennym 1981 mobilność międzynarodowa w Polsce była bardzo niska, co wynikało z rygorów komunistycznego „kraju za żelazną kurtyną”. Większe strumienie emigracji występowały wyjątkowo, np. wskutek przesileń politycznych i celowych działań władz państwowych (np. emigracja ludności pochodzenia żydowskiego po marcu 1968 r.). Po stanie wojennym nastąpiły silne wyjazdy do krajów zachodnich, słabo odnotowane w statystyce (według B. Sakson, 2002, w latach 1981-1989 granicę Polska-RFN przekroczyło ok. 700 tys. osób, które nie wróciły do kraju, a pozostały w rejestrach ewidencji ludności). Ponadto lokalnie większe strumienie emigracji z Polski głównie do RFN dotyczyły Śląska Opolskiego i Górnego, co było związane z autochtoniczną ludnością śląską i niemiecką.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Po ok. 2000 r. ujawnił się silny nierejestrowany w ewidencji ludności (tj. w wymeldowaniach) odpływ ludności, związany z wysokim bezrobociem i otwarciem rynków pracy w krajach zachodnich, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii, a także w Niemczech, Irlandii, Holandii i in. Szacuje się, że w rekordowej pod tym względem drugiej dekadzie XXI w. poza granicami kraju przebywało 2,5 mln (BAEL) lub nawet ok 3 mln (inne źródła) Polaków. Był to zatem największy exodus w historii kraju, większy od masowej emigracji w okresie międzywojennym lub porównywalny do niej.

Od tego czasu emigracja „zawieszona" się zmniejsza, za sprawą przede wszystkim poprawy sytuacji społeczno-gospodarczej w kraju (zwłaszcza wzrostu wynagrodzeń), ale też wskutek tzw. Brexitu (w Wielkiej Brytanii przebywało w szczytowym okresie najwięcej, tj. ok. 0,8 mln Polaków) i pandemii Covid-19.

Jest oczywiste, że odpływ zagraniczny stanowi substytucję dla odpływu krajowego i bardzo poważnie przyczynia się do depopulacji. Niestety, ze względu na trudność w pomiarze, czy wręcz „nieuchwytność" zjawiska, w skali lokalnej (miast i gmin) możliwe jest tylko szczątkowe rozpoznanie migracji zagranicznych. Jedyne bardziej dokładne dane pochodzą ze spisów powszechnych 2002 i 2021.

Nieco lepsza, choć też niepozbawiona braków jest statystyka imigracji. Formalnie od 2016 r. Polska przekształciła się z kraju typowo emigracyjnego w kraj imigracyjny, bowiem wolumen zameldowań na stałe przekroczył wymeldowania. Faktycznie nie jest to jasne, bowiem nie wiadomo, w jakim stopniu ustawał „czasowy" odpływ za granicę. Prawdopodobnie w 2017 r. w Polsce została przekroczona liczba 1 mln obcokrajowców. Okresowo, po agresji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r., w Polsce przebywało nawet 4 mln obywateli innych państw, z czego ok. 3-3,5 mln stanowili uchodźcy wojenni.

6.3.2. Migracje rejestrowane przez obowiązek meldunkowy

Jak wspomniano, statystyka migracji zagranicznych rejestrowanych poprzez meldunek oddaje tylko nikłą część faktycznych przemieszczeń. W latach 2004-2023 z Polski wyjechało 381,7 tys., co stanowi zaledwie 1/6 w stosunku do emigracji „czasowej". Z tego na obszary depopulacyjno-emigracyjne (DE) przypadło 158,7 tys., czyli 41,6%. Z kolei w Polsce zameldowało się w tym okresie 267,4 tys. obcokrajowców, z czego na obszarach DE – 82,5 tys. (30,8%). Strukturę tego ruchu według województw zestawiono w tabeli 6.11. Najsilniejszy rejestrowany drenaż wystąpił w województwie opolskim i śląskim, na które przypadła 1/3 odpływu.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Rejestrowane saldo migracji zagranicznych na obszarach DE w latach 2004-2023 wyniosło minus 76,2 tys. osób. Stanowiło to ok. 7% ujemnego salda migracji wewnętrznych, ale w niektórych regionach było to znacznie więcej, np. w wielu gminach woj. opolskiego odpływ zagraniczny stanowił ponad połowę emigracji, a saldo migracji zagranicznych spowodowało ubytek ludności w wysokości ponad 5% (ryc. 6.8). Udział w granicach 12-17% wystąpił w woj. dolnośląskim, małopolskim i śląskim, a np. w łódzkim, podlaskim i świętokrzyskim wahał się w granicach ok. 1%. Na wspomnianej Opolszczyźnie emigracja zagraniczna stanowiła dobrze już rozpoznany składnik depopulacji (Jończy 2006, 2010). Co jednak interesujące, dodatnie saldo rejestrowanych przemeldowań wystąpiło w wielu peryferyjnych gminach wiejskich, zwłaszcza w byłym Królestwie Kongresowym (łącznie w Polsce 1194 gminy, z czego 549 na obszarach DE – 45% wszystkich zdelimitowanych).

Interpretacja dość powszechnego już dodatniego salda migracji zagranicznych jest trudna i bez szczegółowych badań jakościowych niemożliwa do jednoznacznej interpretacji wyjaśniającej. W woj. podlaskim mogą to być raczej osoby, które wymeldowały się z Polski po 1989 r. np. do Belgii i Wielkiej Brytanii i powróciły (emigracje powrotne), jakkolwiek taki sam ruch mógł obejmować niewymeldowanych emigrantów „zawieszonych". Być może dodatnie saldo jest też skutkiem typowej reemigracji, tj. starszej Polonii z różnych krajów świata. Natomiast akurat w woj. podlaskim jako przyczynę przyrostu wędrówkowego trudno wskazać najnowszą falę imigracji ekonomicznej m.in. z Ukrainy.

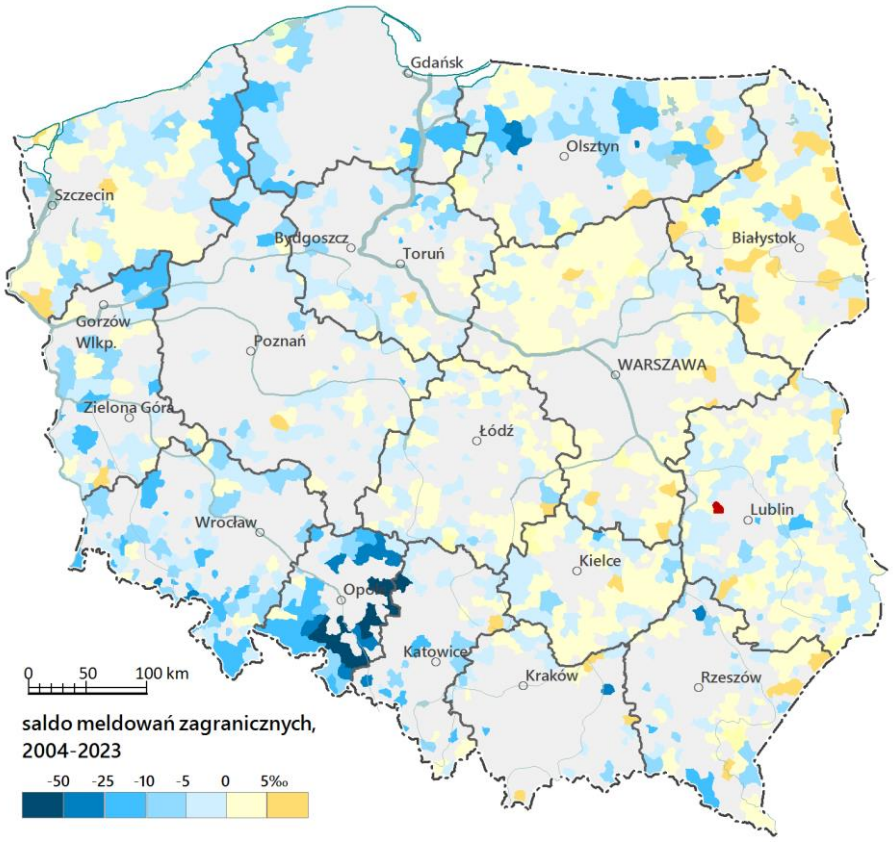
Tabela 6.10. Rejestrowane migracje zagraniczne na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych w Polsce w latach 2004-2023 (bez roku 2015)

Województwo	Zameldowania (tys.)	Wymeldowania (tys.)	Saldo (tys.)	Saldo na 1000 mieszkańców	Efektywność (%)
Dolnośląskie	8,9	20,2	-11,3	-4,4	-38,8
Kujawsko-pomorskie	3,8	7,0	-3,2	-2,0	-29,6
Lubelskie	6,2	8,1	-1,9	-0,7	-13,4
Lubuskie	3,1	5,8	-2,7	-3,0	-30,2
Łódzkie	3,7	4,6	-0,9	-0,4	-10,6
Małopolskie	5,1	9,6	-4,5	-3,5	-31,0
Mazowieckie	3,6	2,8	0,9	0,3	13,6
Opolskie	6,9	25,1	-18,2	-14,3	-56,8
Podkarpackie	7,4	11,4	-4,0	-2,4	-21,2
Podlaskie	3,8	4,4	-0,6	-0,5	-7,5
Pomorskie	3,4	6,9	-3,5	-3,5	-33,9
Śląskie	10,3	27,6	-17,2	-5,1	-45,5
Świętokrzyskie	3,5	3,9	-0,5	-0,3	-6,2

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Województwo	Zameldowania (tys.)	Wymeldowania (tys.)	Saldo (tys.)	Saldo na 1000 mieszkańców	Efektywność (%)
Warmińsko-mazurskie	4,9	10,0	-5,0	-3,5	-33,8
Wielkopolskie	4,3	6,6	-2,3	-1,2	-20,7
Zachodniopomorskie	3,6	5,0	-1,4	-1,1	-16,2
Ogółem	82,5	158,7	-76,2	-2,6	-31,6

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Ryc. 6.8. Rejestrowane saldo migracji zagranicznych (zameldowań i wymeldowań) w latach 2004-2023 w gminach DE

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

6.3.3. „Czasowa" emigracja zagraniczna

Wraz z przystąpieniem Polski do strefy Schengen, emigracja zagraniczna znacznie nasiliła się. W roku 2004 według danych BAEL poza granicami kraju „czasowo" przebywało już ponad 1 mln Polaków, ale część tej liczby stanowili obywatele Polski, którzy wyemigrowali jeszcze w latach 1980. W roku 2017 odnotowano rekordową liczbę 2,5 mln osób.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Dostępne dane dla emigracji „czasowej" w układzie gmin są dostępne dla NSP 2002 i 2021[49]. Podstawowe dane zestawiono w tabeli 6.11. W roku 2002 na obszarach DE spis powszechny wykazał 331,2 tys. osób w emigracji „czasowej", a w 2021 r. – 589,3 tys. Stanowiło to odpowiednio 42,1 i 42,4% całości zjawiska w Polsce.

Udział populacji przebywającej powyżej 12 miesięcy znacznie wzrósł, z 44,0 do 95,8% (wśród wszystkich przebywających „czasowo". Interesujące jest jednak, że na podobnym poziomie pozostał udział obszarów DE w całym kraju (41,5 i 42,6%). Nie odnotowano znaczących różnic w strukturze, ani w województwach, ani w typach miast i gmin – były one podobne, jak średnio w kraju, jedynie w opolskim i śląskim udział osób przebywających powyżej 12 miesięcy był nieco wyższy już w 2002 r. (powyżej 45%, podczas gdy w niektórych województwach, np. lubelskim i lubuskim niecałe 41%).

Tabela 6.11. Podstawowe dane o emigracji „czasowej" na obszarach DE w roku 2002 i 2021

Region	Ogółem 2002* (tys.)	Ogółem 2021** (tys.)	Udział pow. 12 miesięcy (2002)	Udział pow. 12 miesięcy (2021)
Według województw				
Dolnośląskie	30,5	58,4	43,0	96,4
Kujawsko-pomorskie	7,8	30,1	42,2	95,5
Lubelskie	22,4	62,0	40,9	95,0
Lubuskie	6,8	18,9	40,7	95,7
Łódzkie	7,5	28,1	41,7	95,7
Małopolskie	17,9	28,5	44,5	96,1
Mazowieckie	13,0	35,0	42,6	95,3
Opolskie	56,2	33,5	45,4	96,8
Podkarpackie	34,6	53,7	43,3	95,8
Podlaskie	34,7	38,1	44,9	96,8
Pomorskie	11,0	22,6	44,5	96,0
Śląskie	43,6	50,3	46,5	95,5
Świętokrzyskie	12,1	34,6	41,7	95,3
Warmińsko-mazurskie	15,5	36,8	44,2	95,8
Wielkopolskie	7,5	28,6	41,6	95,3
Zachodniopomorskie	10,1	30,1	42,2	95,7
Według typów miast i gmin				
A2 - inne duże aglomeracje	33,6	34,0	47,0	95,4
B - ośrodki regionalne	14,4	35,5	43,0	95,7

[49] W rozdziale 2 zestawiono dane za 2002 r., w tym miejscu dzięki otrzymaniu z GUS analogicznych danych za 2021 r., możliwe jest poszerzenie analiz.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

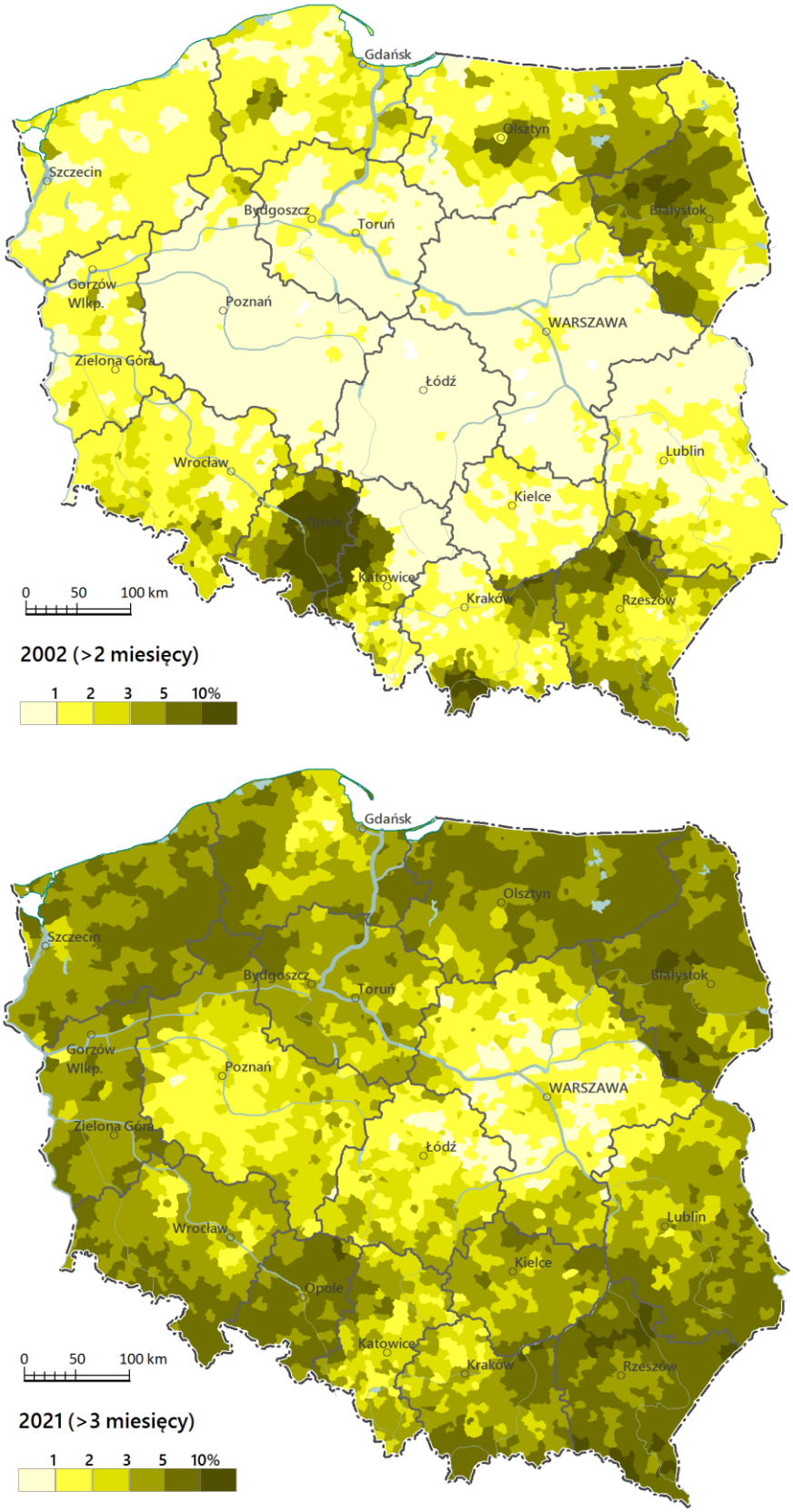
Region	Ogółem 2002* (tys.)	Ogółem 2021** (tys.)	Udział pow. 12 miesięcy (2002)	Udział pow. 12 miesięcy (2021)
C - ośrodki subregionalne	65,6	112,7	43,6	95,9
D - ośrodki lokalne	103,0	182,8	43,7	95,9
E - gminy podmiejskie	19,3	27,5	44,3	96,1
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	12,8	30,1	43,4	95,8
G – wiejskie	82,4	166,7	43,5	95,6
Ogółem (obszary depopulacyjno-emigracyjne DE)	331,2	589,3	44,0	95,8
Udział DE w Polsce	42,1	42,4	41,5	42,6

* w 2002 r. - powyżej 2 miesięcy, w 2021 r. - powyżej 3 miesięcy.

Źródło: na podstawie NSP 2002 i 2021 (w tym dane niepublikowane).

Analiza danych wskazuje, że pod względem odpływu występowały bardzo wyraźne zróżnicowania międzyregionalne (ryc. 6.9). Silniejsze natężenie populacji ‘czasowej’ dotyczyło w zasadzie wszystkich województw ościennych (graniczących z innymi państwami), z bardzo wyraźną kulminacją wokół Olsztyna (południowa Warmia), w niemal całym województwie podlaskim (bez części prawosławno-białoruskiej), na Śląsku Opolskim i zachodniej części Górnego (bez np. Katowic), w północnej i południowej części woj. podkarpackiego oraz na Podhalu. Każdy z tych regionów ma swoją specyfikę emigracyjną, wynikającą zwłaszcza z kontynuacji tradycji historycznej, jeszcze emigracji przedwojennej (Podhale i Łomżyńszczyzna – do Stanów Zjednoczonych), powojennej (utrzymanie tego kierunku) i nowej już po 1989 r. (Podlasie z Łomżyńszczyzną – Belgia, Podkarpacie – Hiszpania).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.9. Udział ludności przebywającej „czasowo” („zawieszonej”) poza granicami Polski na obszarach DE w 2002 i 2021 r.

Źródło: na podstawie NSP 2002 i 2021 (w tym dane niepublikowane).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Kierunki te w literaturze były tłumaczone teorią sieci migracyjnych (prace Ośrodka Badań nad Migracjami UW). W roku 2021 te ościenne obszary znacznie się powiększyły, a jedynie centrum kraju (mazowieckie, łódzkie, wielkopolskie) miały znacznie niższe wskaźniki odpływu „czasowego". Skoncentrowane regionalnie rozprzestrzenianie się emigracji 'czasowej' można tłumaczyć tym, że kolejne strumienie migrantów były stymulowane wpływem sąsiedzkim, tj. kontaktami osób pozostających dotychczas w Polsce z rodzinami i znajomymi, którzy wcześniej wyjechali za granicę. Stanowili oni naturalny czynnik 'przyciągający', sprzyjający łatwiejszemu znalezieniu zamieszkania i pośrednictwa pracy za granicą.

6.3.4. „Czasowa" imigracja zagraniczna

Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej i wraz z dynamicznym wzrostem gospodarczym Polska stałą się coraz częstszym celem imigracji zagranicznej. Przyciąganie Polski wydatnie zwiększyło się po ok. 2015 r. wraz z ujawnianiem się coraz większej luki podażowej na rynku pracy oraz systematycznego wzrostu wynagrodzeń, w tym płacy minimalnej. W roku 2022 doszedł niespodziewany czynnik w postaci agresji Rosji na Ukrainę, który spowodował masowy, wielomilionowy i przejściowy napływ uchodźców.

Podstawowe dane o imigracji „czasowej" na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) w roku 2021 zestawiono według typów miast i gmin oraz województw w tabeli 6.12. Najogólniej, spis powszechny w 2021 r. wykazał, że na obszarach DE było 323,8 tys. osób pozostających w Polsce (w całym kraju 1,4 mln), z czego 123,2 tys. (38,0%) przebywało poniżej 3 miesięcy, 148,6 tys. od 3 do 12 miesięcy (45,9%), a powyżej 12 miesięcy – 52,0 tys. (16,1%). Sumarycznie, obszary DE koncentrowały 22,6% wszystkich imigrantów w Polsce, najmniej w przypadku pobytów długoterminowych (powyżej 12 miesięcy – 16,8%). Taka struktura świadczy, że imigranci na obszarach wyludniających się są słabiej 'zakorzenieni' i częściej przebywają w sposób wahadłowy (okresowy).

Można przypuszczać, że osoby przebywające powyżej 3 miesięcy są dość trwale związane z Polską. Natomiast nie wiadomo, ile imigrantów zagranicznych pozostaje w „szarej strefie". Biorąc pod uwagę, że w Polsce od dłuższego czasu istnieją duże ułatwienia dla pracy dla obcokrajowców, można przypuszczać, że populacja ta jest stosunkowo nieliczna, gdyż istnieje wiele zachęt i przywilejów związanych z zarejestrowaniem się. Należy też podkreślić, że badanie spisowe było

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

realizowane podczas pandemii i stąd można wnioskować, że faktyczna liczba obcokrajowców aktualnie jest wyższa. Także z tego powodu, że w latach 2021-2025 wydano np. kilkaset tys. nowych wiz i zezwoleń na pracę dla osób -ubiegających się po raz pierwszy o pobyt w Polsce (łącznie np. w 2023 r. wydano 321 tys. zezwoleń, a w 2024 r. – 323 tys.). Gdyby zakładać, że wszyscy obcokrajowcy zidentyfikowani na obszarach DE pracują, stanowiliby by oni nie mniej niż 6% rynku pracy.

Dodatkowe obliczenia wskazują, że na depopulacyjnych obszarach wiejskich skoncentrowana jest znaczna część obcokrajowców (27%). Dotyczy to przede wszystkim tzw. zagłębi warzywniczo-sadowniczych wokół m.in. Warszawy (ryc. 6.10). W takich gminach w tym regionie, jak Belsk Duży, Błędów i Czerwińsk nad Wisłą, obcokrajowcy stanowili nieraz połowę i więcej populacji. Były to jednak przypadki sporadyczne, wśród ok. 1,2 tys. gmin w 2021 r. było tylko 15, w których zarejestrowano więcej niż 15 osób na 100 zameldowanych mieszkańców (tabela 6.13). Prawdopodobnie jednak gmin z takim wskaźnikiem jest więcej, gdyż cechuje je nierejestrowane wyludnienie autochtonicznej ludności.

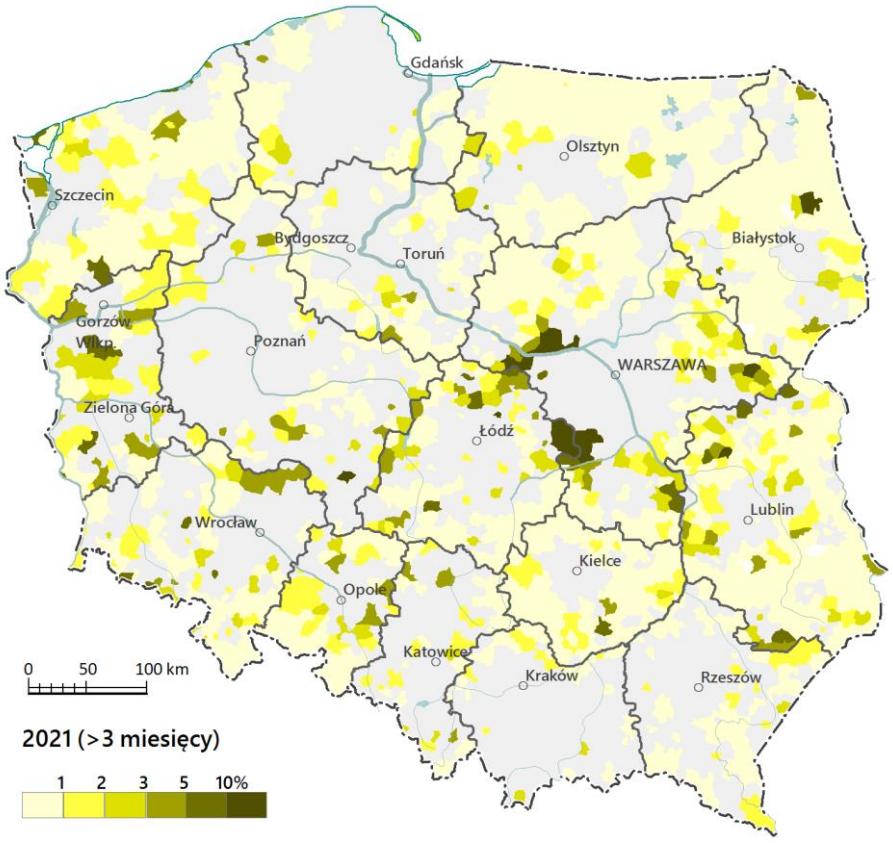
Tabela 6.12. Podstawowe dane o imigracji „czasowej" na obszarach DE w roku 2021 według typów miast i gmin oraz województw (w tys.)

Region	Ogółem osób (tys.)	Struktura według czasu pobytu (%)		
		do 3 miesięcy	3-12 miesięcy	pow. 12 miesięcy
Ogółem (obszary depopulacyjno-emigracyjne DE)	323,8	38,0	45,9	16,1
Według typów miast i gmin				
A2 - inne duże aglomeracje	20,8	34,7	41,1	24,2
B - ośrodki regionalne	24,6	38,2	41,5	20,4
C - ośrodki subregionalne	77,1	38,2	42,4	19,4
D - ośrodki lokalne	90,8	39,9	43,9	16,1
E - gminy podmiejskie	13,1	37,9	42,8	19,3
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	10,3	38,9	44,1	16,9
G – wiejskie	87,0	36,6	54,1	9,3
Według województw				
Dolnośląskie	34,3	40,6	43,4	16,1
Kujawsko-pomorskie	9,0	41,7	41,9	16,4
Lubelskie	23,1	35,4	54,0	10,6
Lubuskie	14,6	35,9	41,4	22,6
Łódzkie	41,0	37,1	45,2	17,7
Małopolskie	10,1	41,2	41,8	17,0
Mazowieckie	44,5	36,3	55,4	8,4
Opolskie	12,8	39,0	42,3	18,7

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Region	Ogółem osób (tys.)	Struktura według czasu pobytu (%)		
		do 3 miesięcy	3-12 miesięcy	pow. 12 miesięcy
Podkarpackie	9,8	40,6	45,2	14,1
Podlaskie	11,5	40,9	48,6	10,5
Pomorskie	12,1	36,3	40,6	23,1
Śląskie	42,0	36,0	41,3	22,7
Świętokrzyskie	8,2	37,6	50,0	12,4
Warmińsko-mazurskie	7,1	36,1	41,4	22,5
Wielkopolskie	29,6	40,8	44,0	15,1
Zachodniopomorskie	14,2	40,2	44,1	15,7

Źródło: na podstawie NSP 2021 (dane niepublikowane).

Ryc. 6.10. Imigranci czasowi na 100 zameldowanych mieszkańców w 2021 r. w gminach depopulacyjno-emigracyjnych

Źródło: na podstawie danych NSP 2021 (dane niepublikowane).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 6.13. Gminy na obszarach DE, w których w 2021 r. liczba zarejestrowanych obcokrajowców na 100 zameldowanych obywateli Polski była większa, niż 15

Gmina	Województwo	Liczba zameldowanych stałych mieszkańców	Liczba obcokrajowców	Liczba obcokrajowców na 100 mieszk.
Leśna Podlaska	Lubelskie	4 072	465	11,4
Serokomla	Lubelskie	3 762	1 439	38,3
Sanniki	mazowieckie	5 815	889	15,3
Belsk Duży	mazowieckie	6 335	2 850	45,0
Błędów	mazowieckie	7 169	3 882	54,1
Mogielnica	mazowieckie	8 360	1 925	23,0
Gniewoszów	mazowieckie	3 854	430	11,2
Zakroczym	mazowieckie	5 987	1 023	17,1
Wyszogród	mazowieckie	5 328	863	16,2
Czerwińsk nad Wisłą	mazowieckie	7 315	6 290	86,0
Naruszewo	mazowieckie	6 114	2 158	35,3
Przesmyki	mazowieckie	2 914	496	17,0
Iłów	mazowieckie	6 039	1 191	19,7
Janów	Podlaskie	3 835	2 280	59,5
Mikstat	wielkopolskie	5 896	3 205	54,4

Źródło: na podstawie NSP 2021 (dane niepublikowane).

6.3.5. Oświadczenia o powierzeniu pracy cudzoziemcom

W Polsce według terminu rozpoczęcia pracy dla 2017 r. wydano 1,8 mln oświadczeń o powierzeniu pracy cudzoziemcom, a w 2021 r. – 2,1 mln. Liczba ta była więc dość stabilna, jednak należy pamiętać, że w tym drugim okresie dostępność Polski była niższa z powodu obostrzeń związanych z pandemią COVID-19. Jeśli chodzi o obszary depopulacyjno-emigracyjne DE, było to odpowiednio 565 tys. i 467 tys. (tabela 6.14, ryc. 6.11). Nastąpił więc wyraźny spadek liczby oświadczeń na tych obszarach o ok. 17%, wobec wzrostu w całym kraju o ok. 14%, a jeśli wydzielić obszary niedepopulacyjne (tzn. bez DE, E i D), to wówczas ten wzrost jest jeszcze bardziej widoczny (ok. 33%). Zaszła więc wyraźna polaryzacja na rynku pracy. Nawet jeśli wiadomo, że jakaś część oświadczeń nie jest realizowana, to i tak różnice są bardzo znaczne i interpretacja polaryzacyjna jest wiarygodna między obszarami DE, E, D, a poza nimi (tj. pozostałymi).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

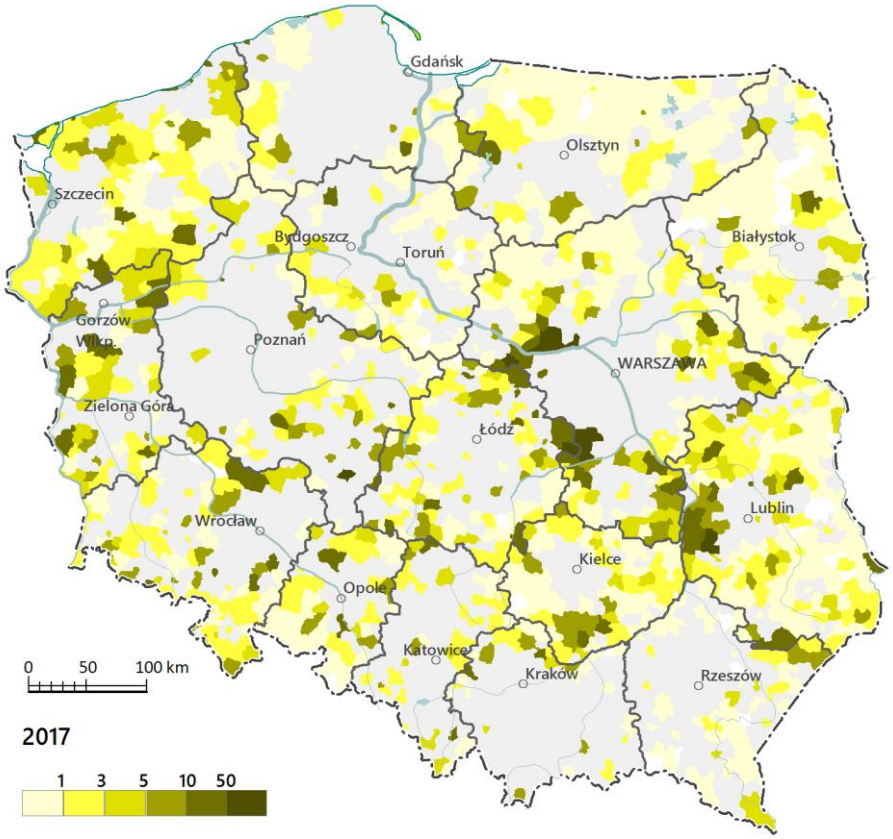
Tabela 6.14. Wydane oświadczenia o powierzeniu pracy na obszarach DE w latach 2017 i 2021 według typów miast i gmin oraz województw

Region	Liczba wydanych oświadczeń z rokiem rozpoczęcia pracy (tys.) – 2017	Liczba wydanych oświadczeń z rokiem rozpoczęcia pracy (tys.) – 2021	Zmiana (%)
Ogółem	565,3	467,2	-17,3
Według typów miast i gmin			
A2 - inne duże aglomeracje	35,1	34,4	-2,1
B - ośrodki regionalne	28,9	47,7	64,8
C - ośrodki subregionalne	117,8	121,0	2,7
D - ośrodki lokalne	136,3	150,2	10,2
E - gminy podmiejskie	21,9	19,7	-10,0
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	17,0	16,2	-4,5
G – wiejskie	208,2	78,0	-62,5
Według województw			
Dolnośląskie	55,8	63,7	14,2
kujawsko-pomorskie	11,5	16,4	42,7
Lubelskie	50,7	18,8	-62,9
Lubuskie	24,1	26,8	11,3
Łódzkie	59,7	53,5	-10,3
Małopolskie	30,5	15,0	-50,8
Mazowieckie	129,7	55,1	-57,5
Opolskie	19,5	18,4	-5,7
Podkarpackie	9,3	15,5	66,5
Podlaskie	9,8	20,8	112,6
Pomorskie	22,8	27,3	19,9
Śląskie	51,3	61,1	19,1
Świętokrzyskie	18,0	11,5	-35,9
warmińsko-mazurskie	11,2	11,2	-0,3
Wielkopolskie	40,3	28,0	-30,5
Zachodniopomorskie	21,2	24,0	13,3

Źródło: na podstawie danych MRPiPS (dane niepublikowane).

Dokładniejsza analiza wskazuje, że spadek nastąpił wskutek spadku zatrudnienia na wsi (z 208 tys. do 72 tys. w gminach depopulacyjno-emigracyjnych). I chociaż podobny spadek, rzędu 50-60% odnotowano w całym kraju, to jednak w różnicy na niekorzyść obszarów DE zdecydował silny wzrost w większych miastach i ich strefach podmiejskich.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.11. Wydane oświadczenia o powierzeniu pracy w gminach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) w roku 2017 na 100 mieszkańców

Źródło: na podstawie danych MRPiPS (dane niepublikowane).

6.3.6. Nadane statusy UKR w rejestrze PESEL

Od 2022 r. nadawany jest numer PESEL z przypisanym statusem „UKR", który stanowi urzędowe poświadczenie posiadania uprawnienia do pobytu na terytorium Polski oraz uprawnień towarzyszących, wynikających z poszczególnych przepisów 'specustawy' „specustawy" z 12 marca 2022 r. „o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa". Dotychczas w urzędach gmin nadano ok. 1,6 mln statusów UKR, z czego w styczniu 2024 r. aktywnych było 949 tys. (tabela 6.15). Rejestracja w danej gminie nie jest jednoznaczna z pobytem w tym miejscu, ale stanowi pewne przybliżenie lokalizacji obywateli Ukrainy w Polsce.

Na obszary depopulacyjno-emigracyjne przypadło 237 tys. nadanych numerów PESEL. Stanowiło to 25% wszystkich nadań, podczas gdy obszary DE skupiały 35% populacji Polski. Oznacza to niewiele mniejszą koncentrację, zwłaszcza w sytuacji, gdy tylko 'wielka piątka' i inne duże aglomeracje zaabsorbowały ponad 1/3 tego zjawiska (w tym Warszawa 105 tys., a Wrocław 49 tys.). Oznacza to, że w mniejszych miastach i na wsi nadane statusy miały dość

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

zbliżony charakter lokalizacyjny. Spośród województw wiodące było śląskie (33 tys.) i dolnośląskie (28 tys.), a następnie łódzkie (24 tys.), mazowieckie (22 tys.) i lubelskie (19 tys.), na które przypadło 56% Ukraińców.

Tabela 6.15. Nadane statusy UKR w PESEL (stan w czerwcu 2024 r.) według typów miast i gmin oraz województw

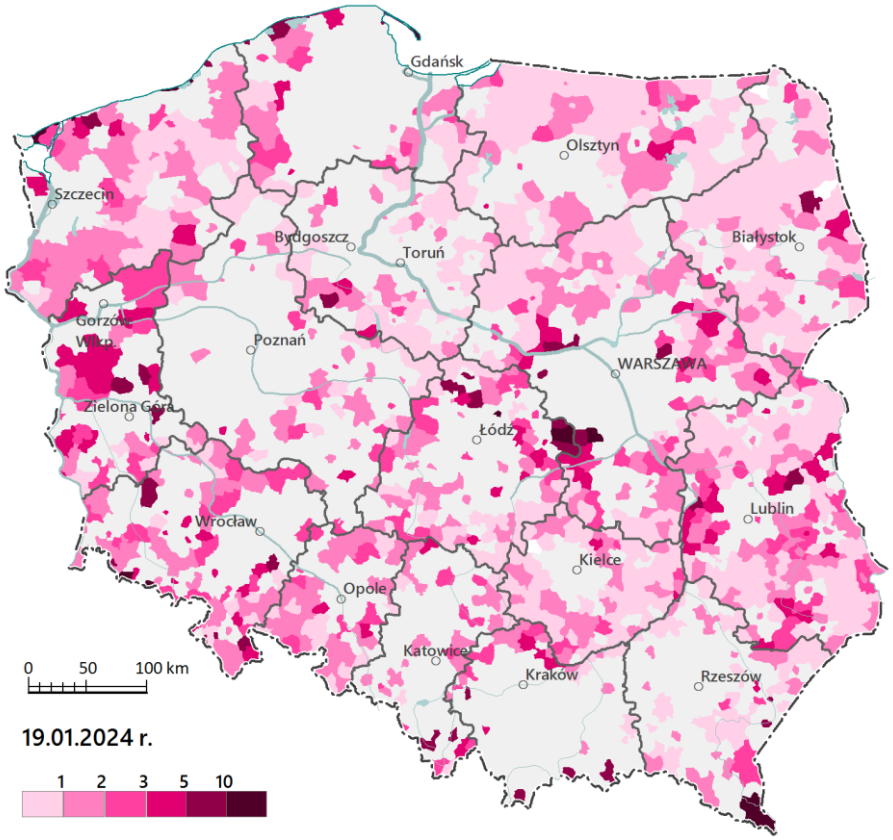
Region	Statusy aktywne ogółem	Statusy aktywne DE	Udział DE (%)	% (pionowo) ogółem	% (pionowo) DE
Polska ogółem	949,2	237,0	25,0	100,0	100,0
według typów miast i gmin					
A1 - wielka piątka	236,4	–	0,0	24,9	0,0
A2 - inne duże aglomeracje	102,0	19,7	19,3	10,7	8,3
B - ośrodki regionalne	57,7	13,6	23,6	6,1	5,8
C - ośrodki subregionalne	65,2	52,2	80,1	6,9	22,0
D - ośrodki lokalne	136,4	76,0	55,7	14,4	32,1
E - gminy podmiejskie	197,7	13,1	6,6	20,8	5,5
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	31,3	12,4	39,7	3,3	5,2
G – wiejskie	122,4	50,0	40,8	12,9	21,1
według województw					
Dolnośląskie	108,9	27,8	25,6	11,5	11,7
Kujawsko-pomorskie	31,2	7,7	24,8	3,3	3,3
Lubelskie	35,4	19,5	55,0	3,7	8,2
Lubuskie	31,7	10,8	34,1	3,3	4,6
Łódzkie	60,2	24,2	40,2	6,3	10,2
Małopolskie	85,3	13,2	15,5	9,0	5,6
Mazowieckie	204,9	21,8	10,7	21,6	9,2
Opolskie	21,0	10,1	47,9	2,2	4,2
Podkarpackie	29,6	12,4	42,0	3,1	5,2
Podlaskie	13,9	5,6	40,4	1,5	2,4
Pomorskie	67,4	10,0	14,9	7,1	4,2
Śląskie	94,5	31,3	33,1	10,0	13,2
Świętokrzyskie	14,5	8,5	58,8	1,5	3,6
Warmińsko-mazurskie	17,7	7,0	39,8	1,9	3,0
Wielkopolskie	87,8	14,9	17,0	9,2	6,3
Zachodniopomorskie	45,2	12,0	26,5	4,8	5,1

Źródło: na podstawie danych MSWiA (dane niepublikowane).

Charakterystycznym zjawiskiem było występowanie miast i gmin z bardzo wysoką liczbą nadanych statusów (ryc. 6.12). Spośród większych i średnich miast, które znalazły się w zdelimitowanych gminach DE, najwięcej statusów UKR nadano w Sosnowcu (4,9 tys.), Częstochowie (4,8 tys.), Przemyślu (3,5 tys.), Legnicy (3,5 tys.) i Zabrzu (3,0 tys.), a powyżej 2 tys. (kolejność malejąca) w Radomiu, Bytomiu, Dąbrowie Górniczej, Płocku, Kutnie, Lesznie, Piotrkowie Trybunalskim, Sochaczewie

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

i Słupsku. W mniejszych miastach powyżej 1 tys. statusów UKR nadano w Głownie, Żywcu, Krynicy-Zdrój, Nowej Soli, Olkuszu, Jarosławiu, Policach, Międzyzdrojach, Ustce, Chrzanowie, Szklarskiej Porębie i Żarach. W typowo wiejskich gminach wysoka koncentracja wystąpiła m.in. w Belsku Dużym (850), Błędowie (577) i Czerwińsku nad Wisłą (398). Pierwsze 50 miast i gmin z największą liczbą nadanych statusów koncentrowało 37% ich ogólnej liczby.

Ryc. 6.12. Nadane i aktywne statusy UKR w PESEL w gminach depopulacyjno-emigracyjnych w 2024 r. (na 100 zarejestrowanych „stałych” mieszkańców)

Źródło: na podstawie danych MSWiA (dane niepublikowane).

6.3.6. Bilans „czasowych” migracji zagranicznych

Dane ze spisu powszechnego w 2021 r. pozwalają na porównanie liczby imigrantów i emigrantów przebywających ‘czasowo’ w Polsce według gmin (tabela 6.16). Należy podkreślić, że ta ‘czasowość’ w obydwu przypadkach nie jest taka sama, gdyż wśród obywateli Polski przebywanie poza granicami kraju wydaje się silniejsze w sensie faktycznego związania z miejscem pracy i zamieszkania. W każdym razie, tak skonstruowany bilans pokazuje, że w gminach depopulacyjno-emigracyjnych saldo

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

było ujemne i wyniosło 290 tys. osób. Dotyczyło to prawie wszystkich typów miast, gmin i województw, poza łódzkim i mazowieckim.

Dodatkowe obliczenia wskazują na korelację efektywności migracji na obszarach DE i poza nimi w województwach (R^2=0,80). W większości regionów ujemna efektywność dotyczyła obu grup obszarów (9 województw), a tylko w dwóch (mazowieckie, łódzkie) była to efektywność dodatnia.

Tabela 6.16. Bilans „czasowych" migracji zagranicznych w Polsce i na obszarach DE w 2021 r. według typów miast i gmin oraz województw (w tys.)

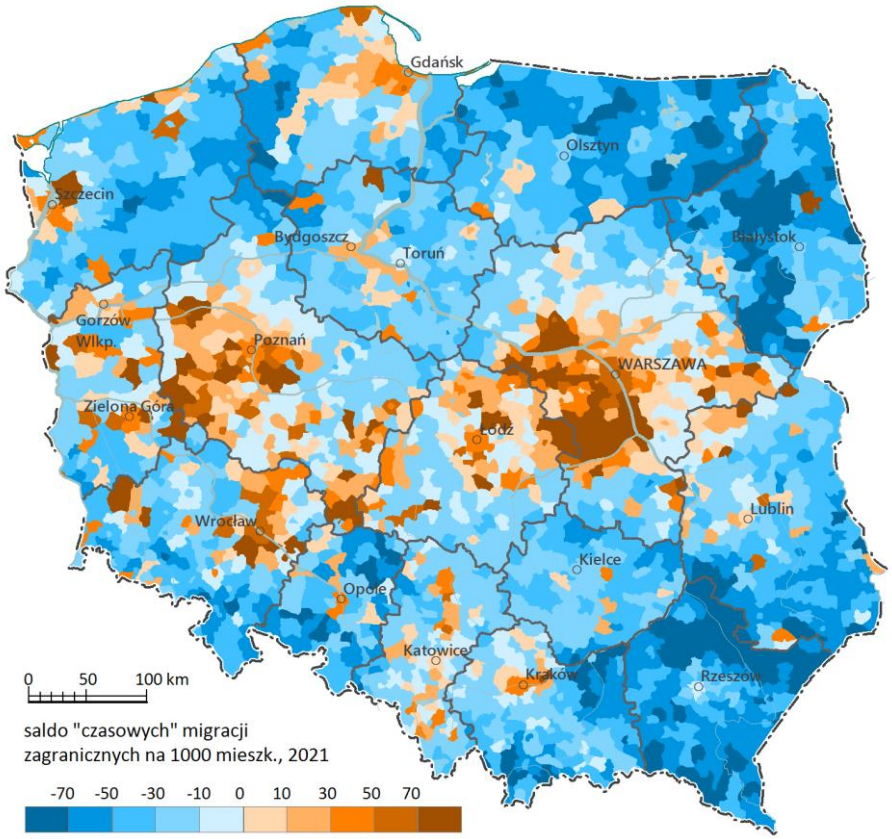
Region	Imigracja (Polska ogółem	Emigracja (Polska ogółem)	Saldo (Polska ogółem)	Imigracja (obszary depopulacyjno-emigracyjne)	Emigracja (obszary depopulacyjno-emigracyjne)	Saldo (obszary depopulacyjno-emigracyjne)
Ogółem	758,7	459,0	299,7	323,8	613,8	-290,1
według typów miast i gmin						
A1 - wielka piątka	323,5	112,8	210,6	–	–	–
A2 - inne duże aglomeracje	4,4	5,2	-0,8	20,8	35,3	-14,5
B - ośrodki regionalne	45,9	45,8	0,1	24,6	36,8	-12,2
C - ośrodki subregionalne	8,5	12,1	-3,6	77,1	117,2	-40,1
D - ośrodki lokalne	68,4	31,7	36,7	90,8	189,7	-98,9
E - gminy podmiejskie	241,2	169,0	72,2	13,1	28,6	-15,5
F - małomiasteczkowe i zurbanizowane	8,5	9,8	-1,3	10,3	31,3	-21,0
G – wiejskie	58,3	72,6	-14,3	87,0	174,9	-87,8
według województw						
Dolnośląskie	112,4	47,6	64,8	34,3	60,4	-26,1
Kujawsko-pomorskie	9,9	15,3	-5,4	9,0	31,3	-22,3
Lubelskie	5,1	10,0	-4,9	23,1	65,5	-42,4
Lubuskie	25,0	12,7	12,3	14,6	19,7	-5,1
Łódzkie	15,0	10,2	4,8	41,0	29,2	11,8
Małopolskie	73,0	71,0	1,9	10,1	29,5	-19,4
Mazowieckie	298,4	77,9	220,4	44,5	36,5	8,0
Opolskie	14,9	12,3	2,6	12,8	34,5	-21,7
Podkarpackie	10,6	38,3	-27,7	9,8	56,3	-46,5
Podlaskie	13,7	25,0	-11,3	11,5	39,3	-27,8
Pomorskie	57,3	37,2	20,2	12,1	23,4	-11,4
Śląskie	26,1	33,7	-7,6	42,0	52,2	-10,3
Świętokrzyskie	1,4	4,0	-2,7	8,2	36,5	-28,3
Warmińsko-mazurskie	9,3	20,6	-11,2	7,1	38,3	-31,2
Wielkopolskie	69,7	29,1	40,7	29,6	29,9	-0,3
Zachodniopomorskie	17,0	14,1	2,9	14,2	31,4	-17,2

Źródło: na podstawie NSP 2021 (dane niepublikowane).

Interesująco przedstawia się bilans „czasowych" migracji zagranicznych w układzie gmin (ryc. 6.13). Dodatnie saldo wystąpiło na obszarach poza gminami depopulacyjno-emigracyjnymi, tj. w aglomeracji warszawskiej, z przedłużeniem na wschód (Siedlce) i zachód (Łódź), a także w rejonie Poznania i w mniejszym stopniu w otoczeniu kilku innych większych ośrodków (Trójmiasto, Szczecin, Wrocław). Tylko

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

w kilkudziesięciu gminach DE było więcej ‘czasowych’ imigrantów niż emigrantów, przede wszystkim między Warszawą i Łodzią, na północ od Siedlec oraz na pograniczu województwa wielkopolskiego i łódzkiego oraz mazowieckiego i lubelskiego. Pokazuje to, że migracje międzynarodowe zdecydowanie bardziej wzmacniają depopulację, niż ją osłabiają oraz że przyczyniają się do polaryzacyjnego modelu redystrybucji ludności.

Ryc. 6.13. Bilans „czasowych” migracji zagranicznych w 2021 r.

Źródło: na podstawie NSP 2021 (dane niepublikowane).

6.4. Charakterystyka osadnicza i planistyczna

6.4.1. Gęstość zaludnienia obszarów wiejskich

Współcześnie obszary wyludniające się w Polsce to peryferyjne i słabo zaludnione gminy wiejskie oraz miasta różnej wielkości. W tym miejscu porównano zaludnienie obszarów wiejskich (porównania tego wskaźnika w miastach nie mają sensu z uwagi na całkowicie odmienną strukturę morfologiczną). Łączne zdelimitowane obszary DE według identyfikacji gminnej zajmowały w 2023 r. 159,3 tys. km^2 (50,8% powierzchni kraju), z czego na obszary o charakterze mniej

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

zurbanizowanym lub wiejskim (obszary podmiejskie, „małomiasteczkowe", wiejskie) – 128,1 tys. km^2 (około 80% całego obszaru DE). W całym kraju i na obszarach DE gęstość zaludnienia była najwyższa w silniej zurbanizowanych strefach podmiejskich (rekordowo w woj. śląskim i małopolskim) i bardzo zróżnicowana ze względu na występowanie większych miast satelickich wokół metropolii (tabela 6.17). Natomiast na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych w typach F i G gęstość zaludnienia była zbliżona do siebie, co uprawnia do dalszych analiz tylko w tej grupie.

Na mapie na ryc. 6.14 gęstość zaludnienia ujawnia znane prawidłowości rozmieszczenia ludności w Polsce, tj. bardziej intensywne osadnictwo wiejskie na południu kraju, zmniejszające się ku północy. Obszar największej koncentracji ma kształt trójkąta, z podstawą między granicą niemiecką i ukraińską (w pasie wyżyn i przedgórzy) oraz z wierzchołkiem w Trójmieście. Taki układ wynika z przeszłości historycznej, w tym sprzyjających warunków dla rozwoju rolnictwa jeszcze w czasach prehistorycznych (m.in. żyzności gleb), postępu urbanizacji (od średniowiecza) oraz peryferyjnego położenia ziem niegdyś niemiecko-pruskich (od ok. XII w. do II wojny światowej). Obszary poniżej 20 os. na 1 km^2 są położone przy granicy polsko-białoruskiej i polsko-rosyjskiej oraz na Pomorzu Środkowym. Wydaje się prawdopodobne, że wiele współczesnych obszarów wyludniających się i znajdujących się w klasach o wyższej gęstości zaludnienia może osiągnąć podobne niskie wartości w przyszłości.

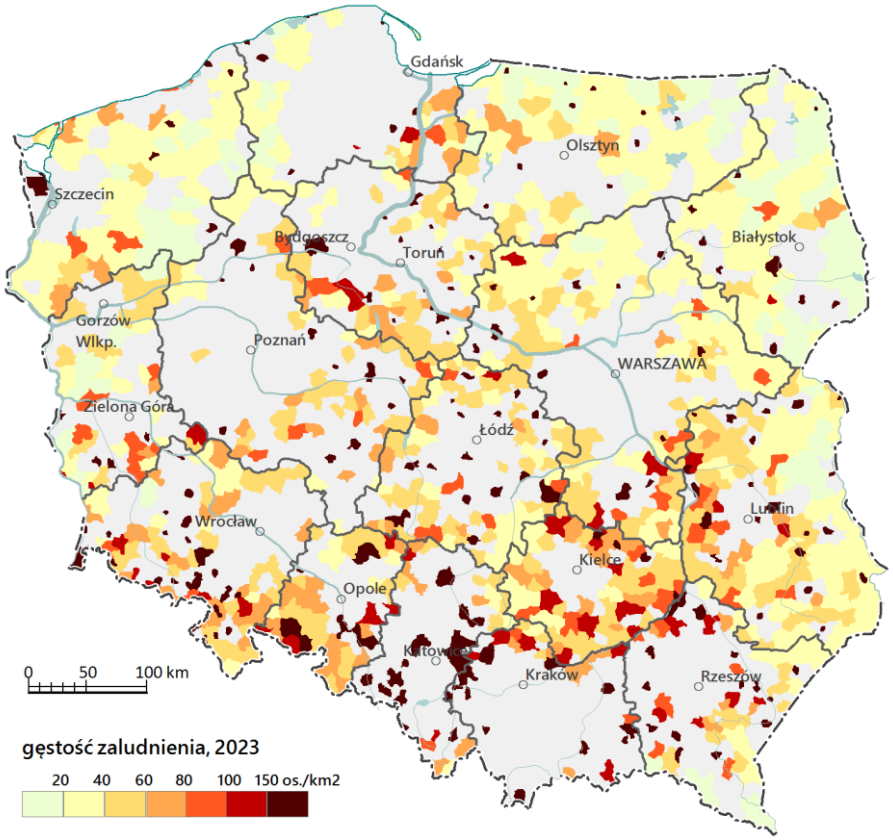
Tabela 6.17. Gęstość zaludnienia obszarów depopulacyjno-emigracyjnych w gminach w typach E-G (podmiejskie, 'małomiasteczkowe', typowo wiejskie) w 2023 r. według województw (osób na km^2)

Województwo	E – podmiejskie	F – małomiasteczkowe i zurbanizowane	G – typowo wiejskie	F i G razem
Dolnośląskie	196	60	39	45
Kujawsko-pomorskie	121	41	46	46
Lubelskie	174	39	39	39
Lubuskie		39	24	29
Łódzkie	54	57	44	45
Małopolskie	446		86	86
Mazowieckie		34	38	38
Opolskie	84	63	49	50
Podkarpackie	118	13	49	42
Podlaskie	52	14	23	21
Pomorskie	266	42	26	31
Śląskie	436	67	53	57

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Województwo	E – podmiejskie	F – małomiasteczkowe i zurbanizowane	G – typowo wiejskie	F i G razem
Świętokrzyskie	76	40	52	52
Warmińsko-mazurskie	29	22	24	24
Wielkopolskie		53	51	51
Zachodniopomorskie	56	25	24	24
Województwa ogółem	108	33	37	37

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Ryc. 6.14. Gęstość zaludnienia obszarów depopulacyjno-emigracyjnych w 2023 r.

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

6.4.2. Struktura wielkości wsi i rozproszenie zabudowy

Na obszarach wyludniających się większość wsi stanowią jednostki małe, ale tylko w województwie podlaskim koncentrują one więcej ludności (tabela 6.18). W całym kraju na obszarach DE w 2021 r. było 21,6 tys. wsi, z czego prawie połowa (47,5%) w przedziale 100-299 mieszkańców. Wsi najmniejszych, do 100 mieszkańców, było 5,7 tys., a ich udział w populacji nie przekraczał zwykle 10% (z wyjątkiem zwłaszcza woj. podlaskiego – 21,5%). W woj. małopolskim prawie nie było tego typu wsi (zaledwie 24 i 1% populacji wiejskiej). W przypadku wsi bardzo dużych

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

(powyżej 1 tys. mieszkańców) pod względem koncentracji populacji dominowało woj. podkarpackie, w którym nieco ponad połowa (50,1%) wiejskiej (statystycznie) ludności obszarów DE zamieszkiwała tę klasę miejscowości. Wysoki był tu udział w woj. śląskim (40,0%) i małopolskim (37,9%). W woj. mazowieckim te wsie stanowiły tylko 9,2% wiejskiej populacji obszarów DE.

Tabela 6.18. Struktura wielkości wsi i udziału liczby ludności w poszczególnych klasach wsi na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych w 2023 r. według województw

Województwo	Liczba wsi według klas wielkości (liczby osób)					Liczba ludności (%)				
	<100	100-299	300-999	1000+	ogółem	ogółem (tys.)	<100	100-299	300-999	1000+
Dolnośląskie	202	447	277	43	969	274	4,5	28,3	47,2	20,0
Kujawsko-pomorskie	197	678	268	23	1 166	279	4,5	40,9	41,0	13,6
Lubelskie	453	1311	832	96	2 692	720	3,2	29,1	50,1	17,6
Lubuskie	131	220	180	21	552	160	4,7	24,6	53,1	17,6
Łódzkie	466	1023	347	33	1 869	380	6,8	41,7	40,5	10,9
Małopolskie	24	148	159	34	365	173	0,9	15,9	45,2	37,9
Mazowieckie	1343	1992	582	42	3 959	682	10,9	44,0	35,9	9,2
Opolskie	70	268	317	49	704	260	1,7	17,8	57,7	22,8
Podkarpackie	38	150	202	83	473	265	0,7	10,8	38,4	50,1
Podlaskie	1248	976	160	22	2 406	288	21,5	45,1	22,4	11,0
Pomorskie	103	253	169	20	545	154	4,1	28,1	49,5	18,3
Śląskie	32	97	87	23	239	98	1,8	16,4	41,8	40,0
Świętokrzyskie	243	848	512	37	1 640	428	3,4	33,8	52,1	10,7
Warmińsko-mazurskie	759	817	298	29	1 903	334	11,4	38,6	36,8	13,2
Wielkopolskie	144	526	294	32	996	274	3,1	32,9	46,3	17,8
Zachodniopomorskie	273	531	324	26	1 154	283	5,9	32,3	49,9	11,9
Ogółem	5726	10285	5008	613	21 632	5 055	6,2	32,6	43,8	17,4

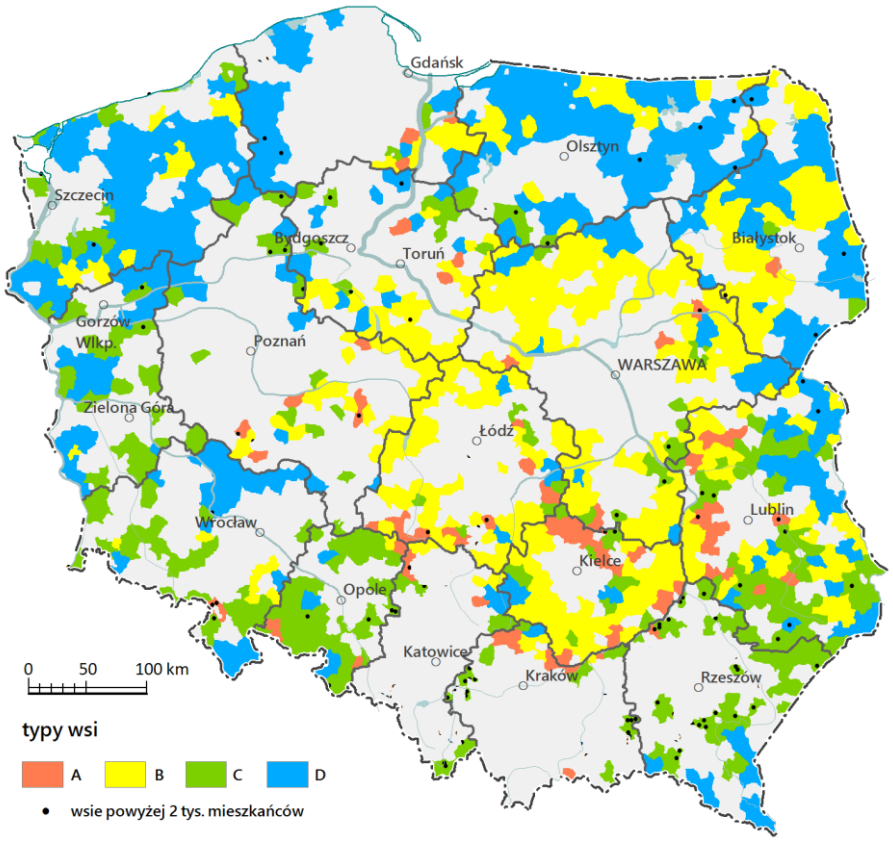
Źródło: na podstawie danych IGiPZ PAN.

W układzie przestrzennym też rysują się charakterystyczne prawidłowości. Na obszarach DE w północnej i częściowo wschodniej Polsce dominują wsie małe i stosunkowo odległe od siebie (ryc. 6.15). Z kolei gęsta sieć osadnicza dużych wsi jest spotykana najrzadziej (typ A na mapie), a w byłym Królestwie Kongresowym dominują dość gęsto rozmieszczone wsie, ale małe.

Ponadto w przypadku wsi ujawniła się prawidłowość, że im jest ona mniejsza, tym wyższe tempo wyludniania się (tabela 6.19). Taka regularność była już identyfikowana wielokrotnie wcześniej (zob. zwłaszcza Wesołowska, 2018, która to monografia jest najobszerniejszym studium zmian liczby ludności w miejscowościach

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

wiejskich w Polsce od II wojny światowej po czasy współczesne). W skali kraju nie wykryto prawidłowości polegającej na wzroście udziału populacji starszej wraz ze zmniejszaniem się miejscowości, choć tego typu związki wykrywano na przykładzie mniejszych regionów, np. Mazowsza (Śleszyński, 2014). Stwierdzono, że w 2021 r. w blisko 600 wsiach nadwyżka mężczyzn nad kobietami w wieku produkcyjnym mobilnym jest co najmniej dwukrotna (ze względu na nierejestrowany odpływ, liczba tych wsi jest z pewnością większa). Równocześnie w 7,5 tys. wsi kobiet w wieku poprodukcyjnym było również co najmniej dwukrotnie więcej, a w 1,3 tys. – trzykrotnie i więcej (tutaj statystyka zamieszkiwania ludności jest lepsza). Silna feminizacja wśród osób starszych wynika z dłuższej średniej życia kobiet, jak też nadumieralności mężczyzn po ok. 50 roku życia.

Ryc. 6.15. Typy osadnictwa wiejskiego (ok. 2015 r.)

Oznaczenia: A – powyżej 20 wsi na 100 km^2, powyżej 250 mieszk. w jednej wsi
B – powyżej 20 wsi na 100 km^2, poniżej 250 mieszk. w jednej wsi
C – poniżej 20 wsi na 100 km^2, powyżej 250 mieszk. w jednej wsi
D – poniżej 20 wsi na 100 km^2, poniżej 250 mieszk. w jednej wsi

Źródło: na podstawie Śleszyński (2021).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 6.19. Zmiany w liczbie ludności miejscowości wiejskich w latach 2002-2021 oraz struktura wieku według klas wielkości

Wielkość wsi (liczba osób)	Liczba ludności 2002 (tys.)	Liczba ludności 2021 (tys.)	Liczba ludności zmiana (%)	Struktura wieku w 2021 r. (%) - przedprodukcyjny	Struktura wieku w 2021 r. (%) - produkcyjny	Struktura wieku w 2021 r. (%) - poprodukcyjny
Do 99	355	312	-12,2	19,0	58,4	22,6
100-299	1 849	1 647	-10,9	19,0	59,3	21,7
300-999	2 436	2 215	-9,1	18,7	59,9	21,4
1-3 tys.	866	803	-7,3	18,3	59,8	21,8
3-10 tys.	81	79	-2,6	18,5	59,4	22,1
Ogółem	5 586	5 055	-9,5	18,8	59,6	21,6

Źródło: na podstawie danych GUS.

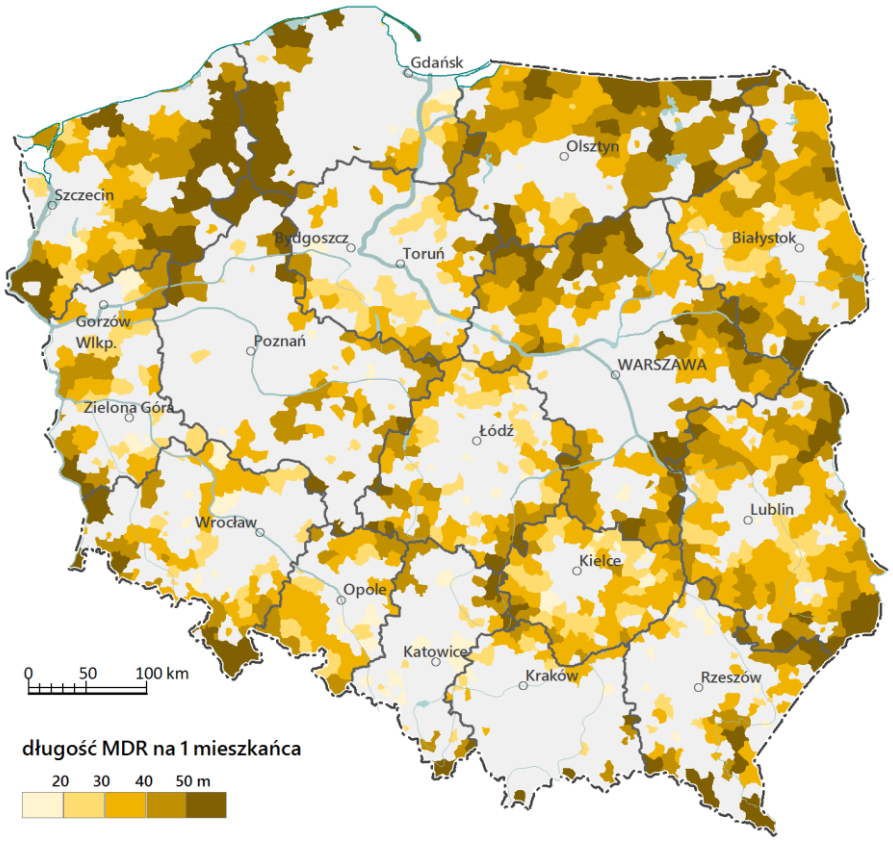
Metodą informującą o rozproszeniu osadnictwa jest analiza dendrytowa (minimalne drzewo rozpinające), wykorzystująca teorię grafów. Polega ona na obliczeniu najkrótszej ścieżki między wierzchołkami grafu (Kostrubiec, 1972), w tym przypadku między punktami osadniczymi. Najkrótszy dendryt łączy wszystkie wierzchołki ten sposób, że suma odległości pomiędzy nimi jest najmniejsza. Ma to zastosowanie w ocenie spójności i efektywności sieci osadniczej, zwłaszcza w odniesieniu do kosztów związanych z obsługą odosobnionych siedlisk, kolonii i generalnie rozproszonej zabudowy (Śleszyński i Sudra, 2019). W tym miejscu wykorzystano dane o punktach adresowych, wykreślając dla każdej z gmin depopulacyjno-emigracyjnych grafy na podstawie geometrycznych odległości euklidesowych[50].

Wyniki przedstawia mapa (ryc. 6.16). Efektywność sieci osadniczej jest bardzo zróżnicowana. Bardzo niskie wartości tego wskaźnika (często powyżej 50 m na 1 mieszkańca) charakteryzują zwłaszcza Pomorze Środkowe i generalnie pogranicza województw, znane jako tzw. peryferie wewnętrzne (Śleszyński i in., 2020). Dość wyraźna jest prawidłowość, że im bliżej do stolicy województwa, tym ten wskaźnik jest lepszy i spada nieraz poniżej 20 m. Dwukrotne różnice oznaczają tutaj przeciętnie dwukrotnie wyższe nakłady na infrastrukturę, bowiem np. do przeprowadzenia optymalnej sieci wodno-kanalizacyjnej potrzebna jest dłuższa tzw.

[50] Ze szczegółowym opisem metodycznym najkrótszego dendrytu można zapoznać się pod tym adresem: https://pl.wikipedia.org/wiki/Minimalne_drzewo_rozpinaj%C4%85ce, w tym konkretnym przypadku wykorzystano algorytm Borůvki.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

najkrótsza ścieżka (oryginalnie metodę najkrótszego dendrytu stosowano do wyznaczania linii energetycznych).

Ryc. 6.16. Efektywność sieci osadniczej w gminach DE według wskaźnika długości dendrytu (minimalnego drzewa rozpinającego, MDR) na 1 mieszkańca

Źródło: Śleszyński i Sudra (2019), zaktualizowane.

6.4.3. Problem chaosu przestrzennego

Obszary wyludniające się zmagają się z opisanym wyżej problemem rozproszenia zabudowy. Ma to źródła historyczne i współczesne. Te pierwsze wiążą się z różnymi wzorcami osadnictwa pod wpływem różnych kultur i gospodarek (np. liczne kolonie i przysiółki na Pomorzu, przeludnienie agrarne w Galicji, polityka zaborców, np. Rosji, skutkująca lokalizowaniem domostw z dala od siebie). Współczesne uwarunkowania wynikają z niskiej jakości planowania przestrzennego. Po wejściu w życie Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 2003 r., w planach miejscowych do końca 2020 r. odrolniono ok. 700 tys. ha gruntów rolnych, przez co stworzono wysoką nadwyżkę terenów budowlanych, sprzyjającą dekoncentracji zabudowy (na tych terenach w budownictwie jednorodzinnym zasiedlić można populację ok. 12 mln mieszkańców, co wielokrotnie przewyższa

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

realne potrzeby inwestycyjne). Ponadto w latach 2003-2023 wydano 3,0 mln decyzji o warunkach zabudowy (1,0 mln na obszarach DE), która również przyczynia się do rozpraszania osadnictwa i chaosu przestrzennego (Kowalewski i in., 2018). Wybrane informacje w tym zakresie o sytuacji planistycznej zestawiono w tabeli 6.20, a dodatkowo problem ten zilustrowano na mapie (ryc. 6.17).

Tabela 6.20. Wybrane informacje o planowaniu przestrzennym w zakresie lokalizacji osadnictwa w gminach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według województw

Województwo	Odrolnienia 2003-2022 (tys.ha)	Odrolnienia 2003-2022 (% pow. gmin)	Decyzje WZ (tys.)	Decyzje WZ (na 1 km$^{2)}$	Decyzje WZ (na 1000 mieszk.)	Chłonność demograficzna * (tys. osób)	Chłonność demograficzna * (krotność**)
Dolnośląskie	16,4	1,8	41,2	4,5	35,8	2 588	2,3
Kujawsko-pomorskie	5,5	0,8	73,9	10,3	99,9	449	0,6
Lubelskie	29,2	1,5	60,2	3,1	46,7	3 911	3,0
Lubuskie	6,9	0,9	50,6	6,9	123,1	584	1,4
Łódzkie	10,8	1,2	84,3	9,0	83,9	1 385	1,4
Małopolskie	9,9	3,8	34,8	13,3	58,1	565	0,9
Mazowieckie	34,1	1,8	130,9	6,8	102,3	2 619	2,0
Opolskie	8,7	1,4	28,3	4,7	49,2	1 325	2,3
Podkarpackie	9,3	1,4	59,3	8,8	77,8	383	0,5
Podlaskie	9,6	0,6	61,7	4,1	113,1	577	1,1
Pomorskie	10,2	1,6	30,4	4,9	66,3	511	1,1
Śląskie	4,9	1,4	53,5	15,3	35,3	1 578	1,0
Świętokrzyskie	10,2	1,1	71,8	8,0	96,2	658	0,9
Warmińsko-mazurskie	11,7	0,7	79,5	4,9	121,6	1 683	2,6
Wielkopolskie	12,7	1,7	65,1	8,6	75,3	1 293	1,5
Zachodniopomorskie	12,8	0,9	77,9	5,2	133,0	954	1,6
Województwa ogółem	202,9	1,3	1 003,3	6,3	76,1	21 063	1,6

* przyjęto następujące przeciętne wskaźniki potencjalnego zaludnienia: 150 osób/ha (zabudowa wielorodzinna), 25 osób/ha (zabudowa jednorodzinna), 5 osób/ha (zabudowa zagrodowa), a dodatkowo różnicowano te wskaźniki w typach gmin (miastach różnej wielkości, gminach podmiejskich, turystycznych, typowo rolniczych.

** jest to iloraz ludności, która mogłaby się osiedlić w stosunku do już zamieszkałej.

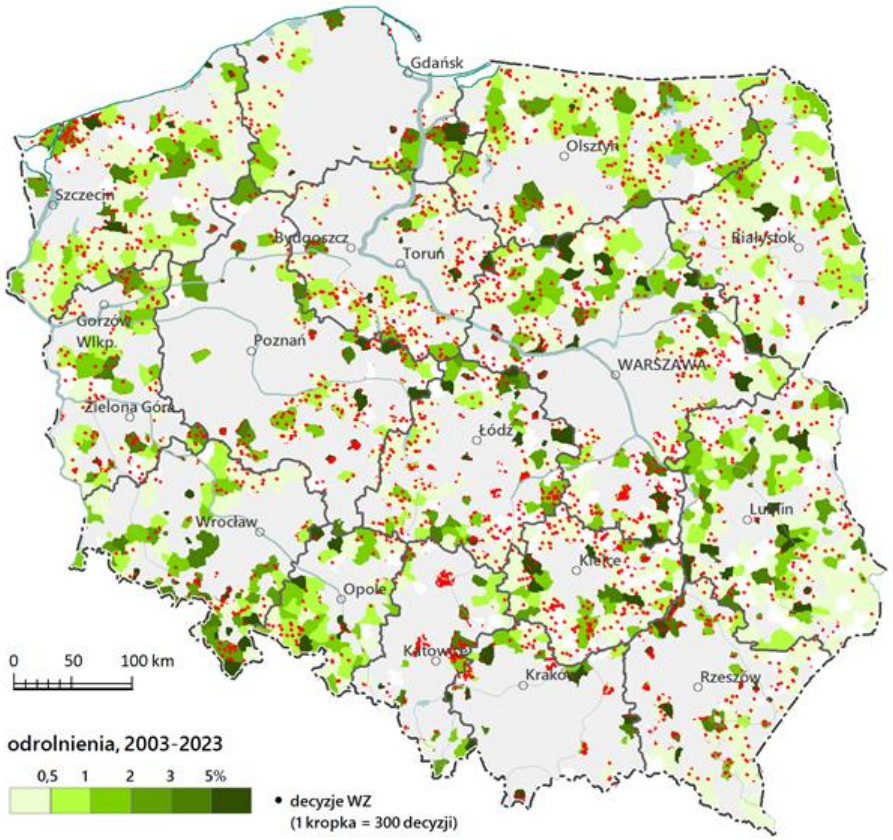
Źródło: na podstawie danych Ministerstwa Rozwoju i Technologii (badanie GUS „Planowanie przestrzenne w gminie"), Śleszyński (2023), zaktualizowane.

W wyniku błędów w planowaniu przestrzennym rosną koszty bezładu przestrzennego. Na obszarach wiejskich mają one związek przede wszystkim z osadnictwem (wraz z infrastrukturą), funkcjami rolniczymi oraz rynkiem nieruchomości. Rozpraszanie zabudowy i dekoncentracja układów osadniczych wprost zwiększa koszty ich funkcjonowania. Dotyczy to trzech aspektów, wynikających z mniejszej gęstości zaludnienia oraz większych odległości pomiędzy

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

lokalizacjami miejsc zamieszkania, pracy i usług (Aljohani i Thompson, 2016; Rosni i Mohd Noor, 2016):

— kosztów budowy, modernizacji oraz utrzymania wszelkiej infrastruktury liniowej i punktowej,
— kosztów nawiązywania relacji logistyczno-transportowych z powodu zbyt dużego oddalenia miejsc o różnych funkcjach społeczno-ekonomicznych,
— słabszego występowania lub braku efektów synergii i tzw. korzyści aglomeracji (skali).

Ryc. 6.17. Odrolnienia (zmiany przeznaczenia gruntów rolnych na cele nierolnicze) i decyzje o warunkach zabudowy w gminach depopulacyjno-emigracyjnych w latach 2003-2020

Źródło: na podstawie danych Ministerstwa Rozwoju i Technologii (badanie GUS „Planowanie przestrzenne w gminie"), Śleszyński (2023c) (dane zweryfikowane).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Jeśli chodzi o kwestie osadnicze, to do podstawowych problemów należą (Kowalewski i in. 2018)[51]:

a) niezadowalający stan obsługi infrastruktury publicznej. Wynika to z ekstensywnej struktury przeznaczania oraz zagospodarowania terenów. Do rozproszonej i chaotycznej zabudowy oraz osiedli gmina nie jest w stanie doprowadzić i utrzymać dróg, wodociągów, kanalizacji oraz sieci energetycznych. Jednocześnie zapewnienie odpowiedniego standardu obsługi komunikacyjnej i usługowej jest bardzo trudne lub niemożliwe, ze względu na wysokie koszty jednostkowe. Pod względem gospodarczym nadmierne rozproszenie zabudowy oznacza wyższe wydatki i niższą atrakcyjność inwestycyjną, pod względem społecznym – na ogół niski standard życia (zwłaszcza w zakresie dostępu do usług), a pod względem przyrodniczym – większe zanieczyszczenie środowiska naturalnego i mniejsze możliwości jego skutecznej ochrony. Dlatego, chcąc umożliwić co do zasady racjonalne i uzasadnione potrzeby rodzin z dziećmi, chcące mieszkać „w domu z ogródkiem", szczególnie ważne jest zadbanie o efektywny model suburbanizacji, polegający na koncentracji zabudowy wzdłuż szlaków komunikacyjnych, w tym kolejowych, a ograniczanie jej z dala od istniejącej infrastruktury i na obszarach niezainwestowanych;
b) brak uzbrojenia terenów. Czynnik ten ma bardzo ważne znaczenie na obszarach depopulacyjnych o rozproszonej i ekstensywnej nieraz zabudowie. W skrajnym przypadku samorządy nie są w stanie zapewnić dostępu zabudowy, zwłaszcza mieszkaniowej, do podstawowych mediów. Najczęściej wynika to z takiej struktury przeznaczenia terenów w planach miejscowych i studiach uikzp, w których pod zabudowę mieszkaniową przeznacza się tereny wielokrotnie przekraczające chłonnością aktualną liczbę mieszkańców. Ta nadpodaż może praktycznie uniemożliwiać skoordynowanie i przygotowanie uzbrojonych terenów budowlanych. Z gospodarczego punktu widzenia może to oznaczać niższą atrakcyjność inwestycyjną, pod względem społecznym – niższą atrakcyjność zamieszkania, a pod względem środowiskowo-

[51] Wnioski te formułowano dla całego kraju, lecz wiele z nich jest nie tylko uniwersalnych, ale wręcz szczególnie istotnych dla obszarów depopulacyjno-migracyjnych z powodu ich wysokiego rozproszenia osadniczego.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

przyrodniczym – zaburzenia w funkcjonowaniu systemów ekologicznych, terenochłonność i marnotrawstwo przestrzeni. W przypadku finansów publicznych najpoważniejszym zagrożeniem są wysokie koszty wykupu gruntów pod budowę infrastruktury i grożące bankructwem niektórych samorządów gminnych. Choć wydawałoby się, że wniosek ten powinien dotyczyć drogich w sensie cen gruntów stref podmiejskich, a więc obszarów poza DE, to jednak są dowody na zagrożenie tym problemem także gmin depopulacyjnych. W badaniach skutków finansowych uchwalenia planów miejscowych w gminach Polski w latach 2003-2019 okazało się, że w zdecydowanej większości gmin peryferyjnych bilans zrealizowanych dochodów i wydatków był ujemny, w ekstremalnych przypadkach sięgając kilku tys. zł i więcej na 1 mieszkańca (Śleszyński i in., 2021, Fig. 4);

c) chaos morfologiczno-funkcjonalny: chaotyczna zabudowa i dysfunkcje urbanistyczno-przestrzenne. Bezład przestrzenny ma też swoje źródła w orzecznictwie prawa, kulturze urzędniczej i życia codziennego. Wadliwe zagospodarowanie wynika z nadmiernego liberalizmu w obszarze planowania i gospodarki przestrzennej, braku hierarchiczności dokumentów różnego szczebla, powszechnie identyfikowanej jako złej roli decyzji o warunkach zabudowy (WZ), nadmiernej swobody władzy samorządów w decyzjach o przeznaczaniu terenów pod zabudowę oraz niedostrzeganiu wartości społeczno-ekonomicznej przestrzeni. Czynnik indywidualnej percepcji i uświadomienia złożonych związków przyczynowo-skutkowych w gospodarowaniu przestrzenią, w tym rozróżniania interesu społecznego, może mieć większe znaczenie właśnie na obszarach DE, np. na niektórych terenach większe przyzwyczajenie do swobodnego decydowania o swojej własności przy mniejszym uwzględnianiu kosztów społecznych. Dla gospodarki wynikają stąd wyższe koszty obsługi, a więc pośrednio spada konkurencyjność lokalnych przedsiębiorstw. Społeczności są skazywane na niski standard życia, mogą też mieć problemy z tożsamością lokalną (Pawlak, 2016). W systemach przyrodniczych następuje dekompozycja, defragmentacja i zaburzenie tradycyjnego rytmu obiegu materii i energii, a silna antropopresja niszczy środowisko. Chaos funkcjonalny sprawia, że niemożliwe jest

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

efektywne sterowanie polityką przestrzenną, w tym zapewnienie standardów ochrony środowiska, gospodarki wodno-ściekowej, odpadami, itp.;

d) nadmierne lokowanie zabudowy na obszarach o funkcjach rolniczych (dotyczy to głównie stref podmiejskich większych miast, natomiast na obszarach DE ma to znaczenie w gminach turystyczno-rekreacyjnych). Tak zwana urbanistyka „narolna" powoduje utratę terenów rolniczo-żywieniowych (tzw. strefy żywicielskiej). Na nowo zabudowanych, niepowiązanych ze sobą funkcjonalnie terenach następują zbyt szybkie zmiany społeczne, niepozwalające na tworzenie się prawidłowych relacji, więzi międzyludzkich, tożsamości lokalnej itp.;

e) nadpodaż gruntów inwestycyjnych o niskim potencjale lokalizacyjnym. Problem ten dotyczy wadliwej struktury terenów osiedleńczych: zbyt małej powierzchni działek, nieuporządkowanych stanów własnościowych, braku scaleń i dostępu do infrastruktury. Podstawową przyczyną jest tutaj zarówno brak rozwiązań ustawowych, w tym ograniczeń prawnych w opracowywaniu studiów uikzp i planów miejscowych, jak też opór społeczny, wynikający z inercji dotychczasowego użytkowania i przyzwyczajeń. Rodzi to konflikty społeczne, a dla finansów publicznych oznacza olbrzymie koszty przekształceń (wykup gruntów, gospodarka urządzeniowo-rolna – w tym scalenia, itp.);

f) niska efektywność ekonomiczna osadnictwa. Wynika ona wprost z rozproszenia zabudowy i braku harmonii układów osadniczo-funkcjonalnych – oddalenia od siebie miejsc zamieszkania, pracy i usług oraz niepotrzebnego krzyżowania się relacji, nieuporządkowania, braku hierarchii, itp. Wyższe koszty rynkowe i publiczne wynikają tutaj zwłaszcza ze złej dostępności przestrzennej, w tym kosztów transportu i czasu potrzebnego na efektywne „związanie" różnych komplementarnych funkcji, decydujących o poprawnym funkcjonowaniu systemów terytorialno-społecznych. Rosną koszty życia, wysokie są nakłady eksploatacyjne, itd.

Z kolei kompleksowe ujęcie skutków bezładu przestrzennego dla rolnictwa i użytkowania ziemi zestawiono w tabeli 6.21 A. Kołodziejczak i in. (2018) sklasyfikowali je jako bezpośrednie i pośrednie, a dalej ekonomiczne, społeczne i środowiskowe, które można jeszcze uzupełnić infrastrukturalnymi. Wśród skutków

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

bezpośrednich wymienia się m.in. zbyt duże rozdrobnienie działek ewidencyjnych, skutkujące zwiększonymi kosztami obsługi, takimi jak np. czas dojazdu, czy bardziej kosztowne plany urządzeniowo-rolne, a także nieuzasadnione zmiany przeznaczenia (odrolnienia) gruntów. Obniżenie kosztów autorzy wiążą z takimi działaniami, jak szerszy zakres scaleń, a niekiedy parcelacji gruntów oraz wprowadzenie do polityki i narzędzi planowania przestrzennego parametrów i standardów kształtowania rolniczej przestrzeni produkcyjnej.

Trzeba podkreślić, że problem nadpodaży gruntów budowlanych w Polsce kontrastuje z potrzebami osiedleńczymi, w tym dostępności dla młodych małżeństw tych gruntów, gdyż możliwość zamieszkania we własnym domu w dobrych warunkach środowiskowych może być czynnikiem sprzyjającym zwiększeniu dzietności. Jest to jednak pozorna sprzeczność. Chodzi o to, że dowolność budowy będzie skutkować odwrotnym skutkiem, tj. dalsze rozproszenie osadnicze będzie powodować zarówno wzrost jednostkowych kosztów obsługi (np. większej ilości infrastruktury liniowej – dróg, wodociągów itd.), jak też niższą dostępność do usług przez mieszkańców.

W innym miejscu dowodzono (Śleszyński i in., 2019), że w jednym z najintensywniej inwestowanym miejsc w kraju, tj. tzw. paśmie zachodnim Warszawy bardzo duża część nowych domów była budowana nawet kilka km od szkół, placówek opieki zdrowotnej czy nawet zabudowy w ogóle. Wobec niemożności skomunikowania pojedynczych domów i małych osiedli transportem publicznym, m.in. skazuje to młode rodziny na konieczność korzystania przez oboje małżonków z własnego samochodu, generuje dodatkowe obciążenia dróg w postaci kongestii, wydłuża dojazdy do pracy i usług itd. Straty czasu gospodarstw domowych z powodu tej luki komunikacyjnej były liczone w skali kraju w strefach podmiejskich miast wojewódzkich na ok. 1,7 tys. euro rocznie, a pozostałe koszty związane m.in. z motoryzacją na ok. 2,5 tys. euro rocznie (Lityński i Hołuj, 2018).

Tabela 6.21. Skutki bezładu przestrzennego na obszarach wiejskich i w rolnictwie

Skutki	Ekonomiczne, infrastrukturalne i społeczne		Środowiskowe
Bez-pośredni e	– Duża liczba działek ewidencyjnych w poszcze-gólnych gospodarstwach, – mała powierzchnia działek,	– Nieuregulowane stosunki własnościowe, – utrudnienia i nieracjonalność wykorzystania siły roboczej,	– Fragmentacja krajobrazu rolniczego, – osłabienie bioróżnorodności,

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Skutki	Ekonomiczne, infrastrukturalne i społeczne		Środowiskowe
	– duża odległość działek od siedliska, – marginalizacja funkcji rolniczej.	– utrata stref żywicielskich dla miast, – nieuzasadnione odrolnienia gruntów.	– zakłócenia w obiegu materii, zwłaszcza o genezie hydrogenicznej, – postępująca degradacja środowiska przyrodniczego.
Pośrednie	– Utrudnienia w racjonalnym prowadzeniu nawożenia, – zmniejszenie wydajności ziemi, – dłuższy czas dojazdu, – podwyższenie kosztów produkcji rolnej, – wzrost czasu na prace nieproduktywne, – kosztowne plany urządzeniowo-rolne.	– Utrata dopłat bezpośrednich, – brak bezpośredniego dostępu do pól (służebność gruntowa), – źle odwodnione i nieutwardzone drogi, – pojawienie się konfliktów człowiek-środowisko, – zanik tradycyjnej kultury wiejskiej.	– Niemożność stosowania właściwej struktury zasiewów, – marginalizacja wielofunkcyjności rolnictwa (funkcji produkcyjnej i środowiskowej), – silne, na ogół niekorzystne przekształcenia krajobrazu rolniczego w strefach podmiejskich i rekreacyjno-turystycznych (np. porzucanie i ugorowanie pól).

Źródło: Kołodziejczak i in. (2018), uzupełnione.

Chodzi więc o to, że dając ułatwienia dla rozwoju zabudowy podmiejskiej, zwłaszcza dla rodzin, potrzebne jest równoczesne kontrolowanie tej urbanizacji, aby koncentrowała się wzdłuż szlaków komunikacyjnych (w tym zwłaszcza lokalnych tras kolejowych) oraz w sąsiedztwie już istniejącej zabudowy. Jest to jedno z kluczowych wyzwań dla polityki rozwoju przestrzennego w całym kraju, konsekwentnie podnoszone przez środowiska eksperckie i którego nie udało się dotąd wdrożyć (za nielicznymi przypadkami).

W powyższym kontekście pewne nadzieje daje najnowsza nowelizacja Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z lipca 2022 r., w której wprowadzono obowiązek planowania dla całości terytoriów gmin (plan ogólny), w tym wyznaczania obszarów (granic) maksymalnej zabudowy. Niestety, jak się podkreśla, w ostatnim etapie nowelizacji wprowadzono tak wiele istotnych zmian, że sensowne ograniczenie rozpraszania zabudowy stoi pod znakiem zapytania, m.in. wskutek przeniesienia 1:1 już nadmiarowych terenów budowalnych w istniejących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, jak też pozostawienie dość szerokiej „furtki czasowej” na pozyskanie „wiecznych wuzetek”, tj. decyzji o warunkach zabudowy wydawanych na starych zasadach (Nowak i in., 2024).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

6.5. Charakterystyka społeczno-ekonomiczna

6.5.1. Funkcje gospodarcze i struktura zatrudnienia

Poważnym utrudnieniem w analizie funkcji gospodarczych w Polsce w skali lokalnej są braki w statystyce, nie pozwalające wyczerpująco i możliwie maksymalnie wiarygodnie oszacowywać różnego rodzaju aktywności i działalności człowieka. Wiąże się to zwłaszcza ze specyfiką prowadzenia działalności gospodarczej (tajemnica handlowa) i ochroną danych osobowych. Tymczasem dla właściwej diagnozy oraz oceny sytuacji obszarów depopulacyjnych i szerzej problemowych konieczne jest posiadanie informacji z rynku pracy, handlu, transportu, obiegu pieniądza itp.

W zasadzie w całym okresie po 1989 r. dane o pracujących w skali gmin były udostępniane bez rolnictwa indywidualnego (wyjątkami były spisy rolne 1996, 2001, 2010 i 2020) oraz bez pracujących w zakładach poniżej 5 lub 10 pracowników (poza NSP 2002 i 2021). Uniemożliwiało to jakiekolwiek sensowne analizy bazy ekonomicznej. Jedynym szacunkiem zatrudnienia w gminach było opracowanie Śleszyńskiego i Wiedermanna (2018), wcześniej czynione były próby dla miast i regionów, m.in. dla województwa mazowieckiego (Wiśniewski (2013). Podobnie utrudnione są badania dojazdów do pracy, gdyż międzygminne dane macierzowe z lat 2006, 2011, 2016 i 2021 są obarczone wieloma błędami wynikającymi ze statystyki przedsiębiorstw (nie zawsze spójna zakładowa metoda pomiaru), zameldowań pracujących (dane o dojazdach są opracowywane na podstawie zeznań podatkowych PIT i odliczeń przysługującym pracownikom), jak też pominięcia zakładów osób fizycznych.

W zakresie monitoringu rynku pracy sytuacja znacznie poprawiła się w ostatnim roku, gdyż za sprawą wysiłków US w Bydgoszczy dość regularnie raportowane są informacje o liczbie pracujących w gminach według miejsca zamieszkania. Choć dane te są obarczone niedokładnościami wynikającymi ze wspomnianej statystyki dojazdów do pracy, to obejmują już zakłady poniżej 10 pracujących, w tym indywidualną działalność gospodarczą.

Liczbę pracujących i wybrane wskaźniki, możliwe do obliczenia na obszarach DE przedstawiono w tabeli 6.22. Wielkość rynku pracy to 4857 tys. pracujących, czyli prawie jedna trzecia (32,1%) pracujących w całym kraju. Największa część dotyczyła obszarów typowo wiejskich (1488 tys.), gdzie było to już 46,7% całkowitego rynku

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

pracy. Najwyższy wskaźnik dotyczył jednak ośrodków subregionalnych (83,5%). W województwach wahał się od 15,7% (małopolskie) do ponad 62% (lubelskie i świętokrzyskie). Z kolei na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało pracujących od 55 (zachodniopomorskie) do 72 (łódzkie), jednak wskaźnik aktywności ekonomicznej (WAE) należałoby z podnieść o około 6%, gdyż wykazywana przez GUS liczba pracujących w gospodarce narodowej dotyczy też ok. 900 tys. osób w wieku do 18 roku życia i po 60 (kobiety) lub 65 (mężczyźni).

Mało różnicująca okazała się mediana wieku pracujących: od 41,9 (wielkopolskie) do 44,2 (ośrodki regionalne kategorii B). Jest to związane z ogólną strukturą wieku populacji w tych regionach (typach miast).

W sumie w każdym z regionów oraz większości typów miast i gmin (poza strefami podmiejskimi) zidentyfikowano istotne lub bardzo istotne znaczenie wyludniania się i odpływu migracyjnego dla funkcjonowania rynku pracy. Dodatkowe obliczenia (nieprezentowane tabelarycznie) wskazują, że w okresie listopad 2023-listopad 2024 we wszystkich obszarach DE liczba pracujących spadła – np. w dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, podlaskim i zachodniopomorskim 0 1,6%. Podobnie było w typach miast i gmin (najwięcej w ośrodkach regionalnych B – 1,9%). Równocześnie prawie we wszystkich kategoriach niedepopulacyjnych liczba pracujących rosła – najwięcej w gminach podmiejskich (wzrost o 1,4%) i ‘wielkiej piątce’ (1,0%), a także w województwie pomorskim (1,7%), mazowieckim (1,4%) i małopolskim (1,1%) (a więc właśnie w regionach ze stolicami ‘wielkiej piątki’). Dowodzi to polaryzacji na rynku pracy, która postępuje wraz z podobnie polaryzacyjną redystrybucją ludności. Oznacza to poważny problem związany z potencjałem gospodarczym regionów wyludniających się i odpływowych. Wprawdzie badany okres jest niedługi, a widoczne zmiany niewielkie (w granicach błędu statystyczno-pomiarowego), jednak powszechność obserwowanego kierunku zmian w różnych kategoriach obszarów jest na tyle charakterystyczna, że formułowany wniosek o polaryzacji wydaje się przekonująco uzasadniony.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 6.22. Wybrane informacje o rynku pracy w gminach depopulacyjno-emigracyjnych według województw

Region	Pracujący ogółem (tys.)	Udział w rynku pracy w typie/ regionie (%)	Na 100 osób w wieku produkcyjnym (wskaźnik aktywności ekonomicznej zawyżony o ok. 6%)*	Mediana wieku pracujących
Polska ogółem (DE)	4 857	32,1	64,1	42,8
Według typów miast i gmin				
A2 - inne duże aglomeracje	408	24,5	65,6	42,3
B - ośrodki regionalne	304	29,5	66,2	44,2
C - ośrodki subregionalne	936	83,5	66,6	43,6
D - ośrodki lokalne	1 335	58,1	62,6	43,5
E - gminy podmiejskie	182	5,8	61,2	43,3
F - małomiast. i zurb.	204	45,0	59,7	43,0
G – wiejskie	1 488	46,7	64,2	42,5
Według województw				
Dolnośląskie	403	34,8	61,6	43,2
Kujawsko-pomorskie	266	35,2	62,2	42,6
Lubelskie	475	62,3	64,4	43,3
Lubuskie	142	38,7	59,5	42,6
Łódzkie	412	41,3	72,4	42,8
Małopolskie	225	15,7	65,8	42,8
Mazowieckie	505	20,5	69,1	42,4
Opolskie	203	59,2	60,0	42,8
Podkarpackie	263	34,7	59,6	43,4
Podlaskie	198	45,9	62,5	43,1
Pomorskie	163	17,7	61,6	42,3
Śląskie	578	33,9	66,4	42,5
Świętokrzyskie	269	62,5	63,5	43,3
Warmińsko-mazurskie	222	45,7	57,9	42,7
Wielkopolskie	344	22,5	69,6	41,9
Zachodniopomorskie	190	32,4	55,6	42,9

* przybliżenie wynika z faktu, że część pracujących to osoby małoletnie (poniżej 18 roku życia) oraz w wieku poprodukcyjnym. W Polsce ok. 6% rynku pracy jest związanego z tymi kategoriami.

Źródło: na podstawie danych GUS.

Kolejna analiza rynku pracy dotyczy struktury działowej (tabela 6.23). W tym przypadku z powodu braku danych GUS posiłkowano się wspomnianym szacunkiem Śleszyńskiego i Wiedermanna (2018) wykonanym dla 2016 r. Wyszacowana tam liczba pracujących na obszarach DE (5043 tys.) była wyższa o 3,7% od danych GUS za 2023 r., chociaż w latach 2016-2023 liczba pracujących w Polsce wzrosła. Pomijając oczywiste różnice metodologiczne różnicujące regiony i gminy, wynika to

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

przede wszystkim z uwzględnienia w szacunku za 2016 r. całkowitej populacji pracujących (wówczas według BAEL było to 15,9 mln, podczas gdy w 2023 r. – 17,3 mln).

Szacunek wskazuje na specyfikę gospodarczą, w tym wciąż silnie rolniczy charakter byłego Królestwa Kongresowego, gdzie udział pracujących w sektorze rolniczym na obszarach DE waha się w granicach 18-30% (lubelskie, mazowieckie, świętokrzyskie), czy silne zurbanizowanie (śląskie) (ryc. 6.18). W tym drugim przypadku należy wskazać na przyczyny depopulacji (restrukturyzacja ciężkiego przemysłu i deindustrializacja), jak też na zagrożenia w przyszłości, związane z luką podażową na rynku pracy.

Tabela 6.23. Liczba i struktura pracujących w 2016 r. na obszarach DE według województw

Województwo	Pracujący ogółem (tys.)	Różnica do 2023 r. (z danymi GUS)	Struktura pracujących (sekcje PKD*, %)				
			A	B-F	G-J	KL	M-S
Dolnośląskie	413	2,4	4,2	32,0	27,7	3,7	32,4
Kujawsko-pomorskie	261	-1,9	11,3	30,1	26,0	2,9	29,7
Lubelskie	502	5,3	23,4	20,7	23,5	3,0	29,5
Lubuskie	134	-5,7	5,6	31,7	27,1	3,0	32,6
Łódzkie	421	2,2	11,9	29,3	26,5	3,2	29,1
Małopolskie	254	11,3	7,5	27,5	28,6	3,3	33,1
Mazowieckie	518	2,5	18,3	24,3	25,6	3,1	28,8
Opolskie	171	-18,6	8,7	32,3	25,2	3,3	30,5
Podkarpackie	336	21,7	8,2	29,0	25,0	3,1	34,7
Podlaskie	199	0,7	29,9	21,3	20,8	2,6	25,5
Pomorskie	167	2,2	5,9	31,9	26,8	3,2	32,2
Śląskie	655	11,8	1,8	32,9	29,3	3,9	32,1
Świętokrzyskie	256	-4,9	17,8	26,9	24,7	2,7	27,9
Warmińsko-mazurskie	210	-5,7	13,9	27,7	23,1	2,9	32,3
Wielkopolskie	369	6,8	8,8	31,1	27,6	3,1	29,4
Zachodniopomorskie	177	-7,6	9,0	29,6	26,8	2,9	31,6
Polska ogółem (DE)	5 043	3,7	11,5	28,4	26,2	3,2	30,7

* Sekcje PKD:

sektor rolniczy (A): Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo;

sektor przemysłowy (B-F): B – górnictwo i wydobywanie; C – przetwórstwo przemysłowe; D – wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych; E – dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją; F – budownictwo;

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

sektor usług niższego rzędu (G-J): G – handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle; H – transport i gospodarka magazynowa; I – działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi; J – informacja i komunikacja;

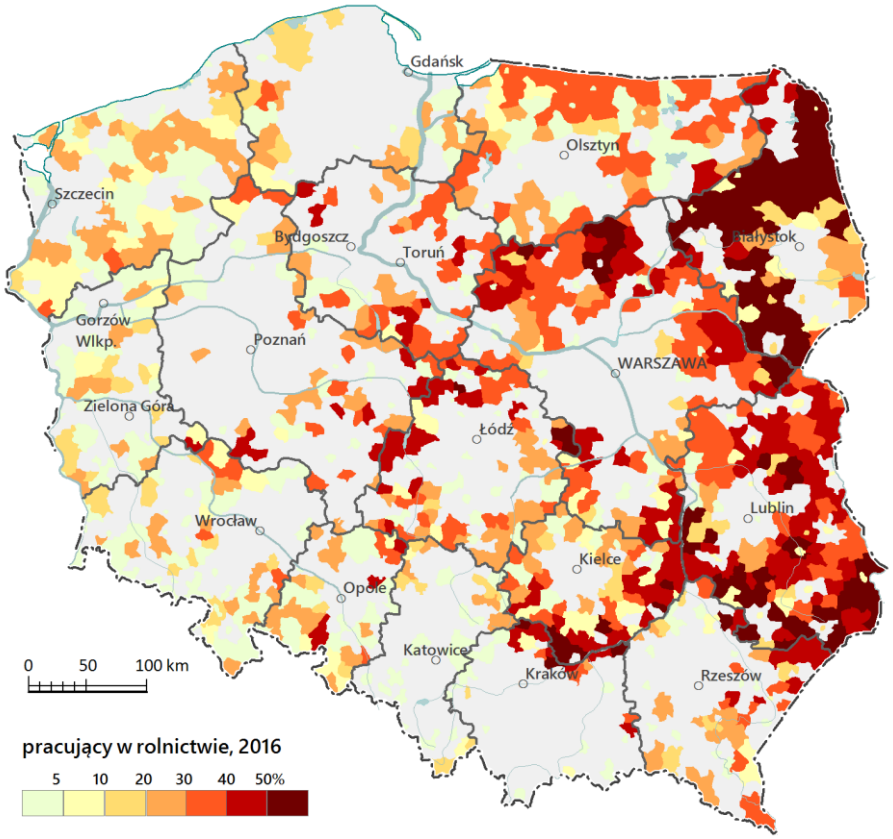
sektor usług wyższego rzędu, komercyjny (KL): K – działalność finansowa i ubezpieczeniowa; L – działalność związana z obsługą rynku nieruchomości;

sektor usług wyższego rzędu, mieszany komercyjno-publiczny (M-S): M – działalność profesjonalna, naukowa i techniczna; N – działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca; O – administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne; P – edukacja.

Źródło: na podstawie szacunku Śleszyńskiego i Wiedermanna (2018).

Na obszarach DE dominująca część pracujących pracowała w miejscu zamieszkania (89,2%). Najmniej „zasiedziałe" było województwo podkarpackie (77,7%) i małopolskie (77,1%), a najbardziej warmińsko-mazurskie i mazowieckie (94,5%), co zwłaszcza w tym drugim jest nieoczywiste w związku z bardzo odległym oddziaływaniem rynku pracy Warszawy. Może to jednak wynikać z tego, że miasta i gminy DE w woj. mazowieckim leżą poza tym zasięgiem, a obszary wyjazdów do pracy do Warszawy dzięki stolicy nie wyludniają się. Ta skrótowo opisana hipoteza ma doniosłe znaczenie z punktu widzenia dyskusji nad modelem rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, w tym polaryzacją oraz dyfuzją bodźców rozwojowych i ma fundamentalne znaczenie dla polityki rozwoju. Wymagałaby odrębnego opracowania.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.18. Pracujący w rolnictwie w gminach DE w 2016 r.

Źródło: na podstawie szacunku Śleszyńskiego i Wiedermanna (2018).

6.5.2. Bezrobocie[52]

W latach 2004-2024 zaszły w Polsce istotne zmiany na rynku pracy, wskutek których w skali całego kraju poważnie ustąpił problem bezrobocia. Wynikało to zarówno ze wzrostu gospodarczego i liczby miejsc pracy (w przeciągu tych dwóch dekad liczba pracujących wzrosła z 12,7 do 15,2 mln, a więc o 2,5 mln[53], natomiast liczba osób w wieku produkcyjnym spadła z 24,2 do 22,0 mln – o 2,2 mln, w tym w wieku produkcyjnym mobilnym z 14,0 do 13,3 mln). Jednak tempo spadku bezrobocia nie było równomierne w różnych regionach kraju oraz typach miast i gmin (tabela 6.24).

[52] Jeśli tego nie sprecyzowano inaczej, wszystkie statystyki bezrobotnych w tym podrozdziale pochodzą z badania GUS 1.23.06 „Bezrobotni i poszukujący pracy zarejestrowani w urzędach pracy".

[53] Podano dość porównywalne dane według definicji GUS „pracujących w gospodarce narodowej" (https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/pracujacy-w-gospodarce-narodowej-w-2023-roku,7,21.html). Natomiast według BAEL liczba pracujących jest wyższa (w 2004 – 13,8 mln, w 2023 r. – 17,3 mln, a więc różnica wynosi 3,5 mln).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

W przypadku obszarów depopulacyjno-emigracyjnych liczba bezrobotnych w największym stopniu spadła w aglomeracyjnym typie A2 (o 82%), podczas gdy w ośrodkach subregionalnych C o 67%. Duże różnice odnotowano także w województwach – od 85% w lubuskim do 63% w podkarpackim.

W efekcie również rejestrowana stopa bezrobocia nie była podobna, w tym na obszarach DE była nieraz znaczna, sięgająca powyżej 10, a nawet 15% (w 64 gminach, ryc. 6.19). Wysokie bezrobocie występowało zwłaszcza na północy kraju (Pomorze Środkowe, historyczna Barcja). Rekordowe wartości w granicach 20-25% odnotowano w gminach Barwice (zachodniopomorskie), Chlewiska (świętokrzyskie), Cisna (podkarpackie), Horodło (lubelskie) i Lelkowo (warmińsko-mazurskie). Największe różnice pomiędzy obszarami DE i poza DE wystąpiły w województwie mazowieckim, warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim (powyżej 5 punktów procentowych), co świadczy o największej polaryzacji, najmniejsze – w śląskim (poniżej 1 p.p.).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 6.24. Charakterystyka bezrobocia (według definicji bezrobocia rejestrowanego) w latach 2004-2024 na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według typów miast i gmin oraz województw

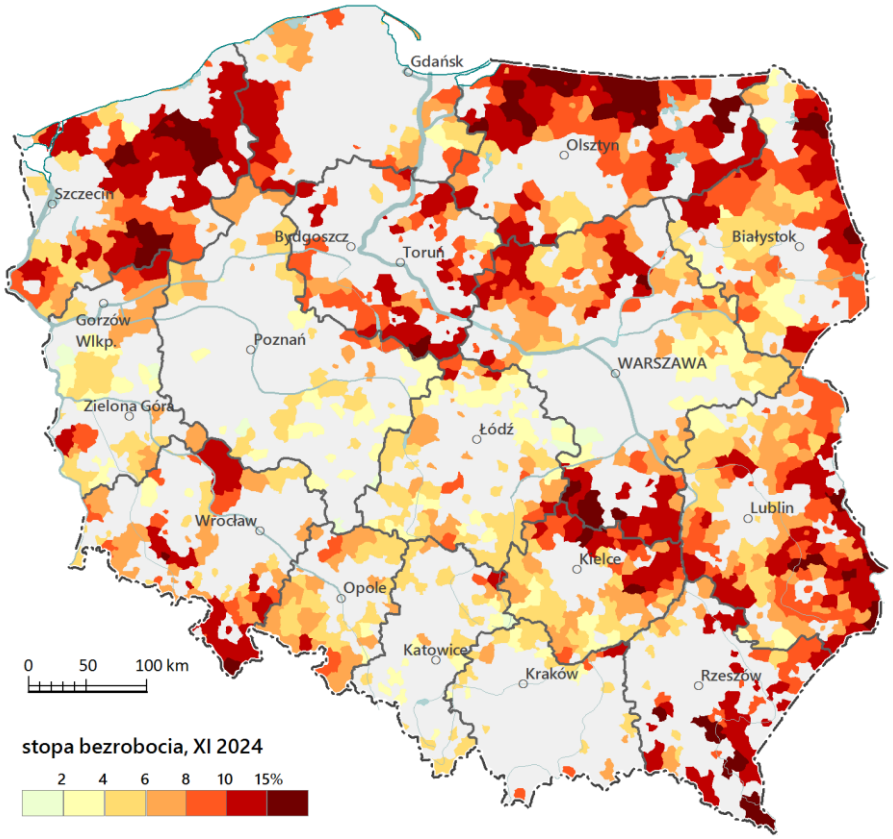
Region	Liczba bezrobotnych 2004 (tys.)	Liczba bezrobotnych 2024 (tys.)	Spadek (tys.)	Spadek (%)	Stopa bezrobocia w DE	Stopa bezrobocia w regionach poza DE, D i E
Polska ogółem (DE)	54,9	13,5	41,4	75,5	7,0	3,5
Według typów miast i gmin						
A2 - inne duże aglomeracje	101,0	18,4	82,6	81,8	4,3	3,5
B - ośrodki regionalne	98,7	28,6	70,1	71,0	6,9	4,4
C - ośrodki subregionalne	121,2	39,7	81,4	67,2	6,1	4,9
D - ośrodki lokalne	51,9	7,8	44,1	85,0	7,5	4,6
E - gminy podmiejskie	102,8	24,1	78,7	76,6	7,1	3,5
F - małomiast. i zurb.	47,6	13,3	34,3	72,1	8,7	4,7
G – wiejskie	146,2	44,4	101,8	69,6	7,7	4,9
Według województw						
Dolnośląskie	139,2	29,7	109,4	78,6	7,0	2,9
Kujawsko-pomorskie	98,7	28,6	70,1	71,0	9,9	5,8
Lubelskie	121,2	39,7	81,4	67,2	7,8	4,9
Lubuskie	51,9	7,8	44,1	85,0	5,3	3,5
Łódzkie	102,8	24,1	78,7	76,6	5,6	4,3
Małopolskie	47,6	13,3	34,3	72,1	5,6	3,2
Mazowieckie	146,2	44,4	101,8	69,6	8,2	2,8
Opolskie	54,9	13,5	41,4	75,5	6,3	4,4
Podkarpackie	70,2	25,8	44,5	63,3	9,0	6,3
Podlaskie	42,7	16,6	26,1	61,1	7,9	5,2
Pomorskie	60,5	10,9	49,6	82,0	6,3	3,5
Śląskie	135,6	25,8	109,9	81,0	4,3	3,3
Świętokrzyskie	86,6	23,1	63,5	73,3	8,0	4,1
Warmińsko-mazurskie	97,5	24,4	73,1	75,0	10,0	4,4
Wielkopolskie	80,9	16,0	64,8	80,2	4,5	2,5
Zachodniopomorskie	88,1	20,5	67,6	76,7	9,9	4,2

Źródło: na podstawie danych GUS.

Ponadto występowały wyraźne fluktuacje w spadku liczby bezrobotnych (ryc. 6.20). Do roku 2008 występował silny spadek, po czym (wskutek globalnego kryzysu ekonomicznego) do 2013 r. miał miejsce wzrost. Od tego czasu, z wyjątkiem pandemii w 2020 r., miała już miejsce zniżka, w tym w ostatnich kilku latach już nie tak szybka, jak wcześniej (z powodu spadku stopy bezrobocia do wartości przeciętnie kilkuprocentowych).

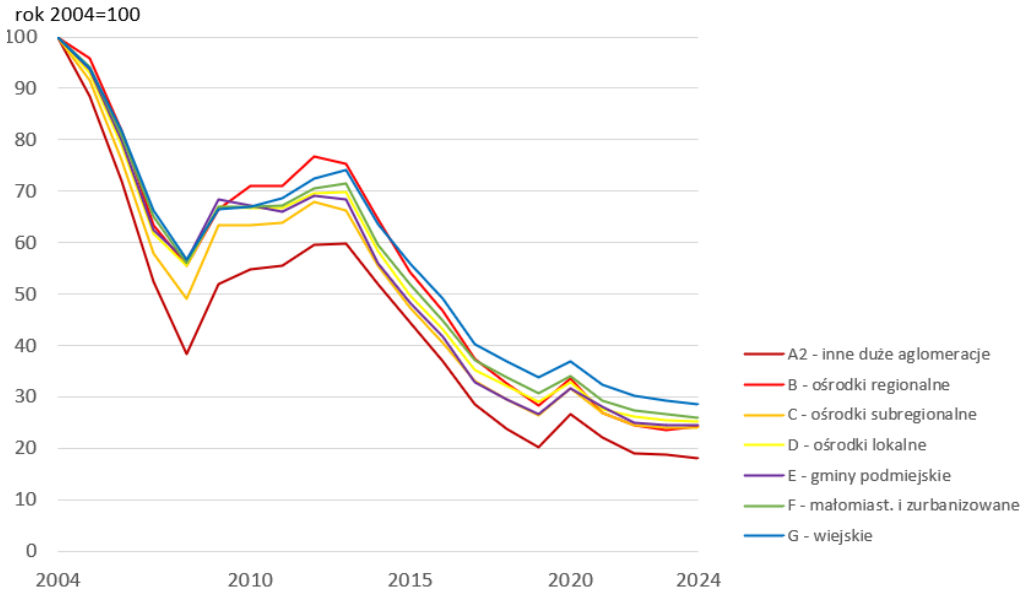
W sumie analiza bezrobocia świadczy, że na wielu obszarach DE problem bezrobocia jest wciąż poważny. W tym występuje prawidłowość, że im bardziej peryferyjnie położone są te obszary, tym bardziej borykają się z niedostatkiem miejsc pracy.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.19. Stopa bezrobocia na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) w listopadzie 2024 r.

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Ryc. 6.20. Zmiany liczby bezrobotnych w latach 2004-2024 na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według typów miast i gmin

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

6.5.3. Dochody własne budżetów gmin

Analiza dochodów własnych budżetów gmin w przeliczeniu na 1 mieszkańca pokazuje, że najniższe wskaźniki na terenach DE dotyczą gmin wiejskich a najwyższe – większych miast, natomiast mniej różnicuje podział regionalny na województwa (tabela 6.25). W tym najsłabiej zróżnicowane okazały się ośrodki regionalne B (odchylenie standardowe w wysokości 233 zł) i ośrodki lokalne D (235 zł). Większe różnice dotyczyły gmin podmiejskich E (751 zł). Natomiast w typach miast i gmin w województwach odchylenia zwykle przekraczały 500 zł, w tym w małopolskim, mazowieckim i zachodniopomorskim – powyżej 800 zł. Dowodzi to silnych zróżnicowań wewnątrzregionalnych. Najwyższe dochody własne na 1 mieszkańca były w silniej zurbanizowanym województwie śląskim (3725 zł), a najniższe – w rolniczym lubelskim (2198 zł). Występowała też tendencja do konwergencji: w latach 2004-2023 dynamika dochodów własnych gmin depopulacyjno-emigracyjnych na 1 mieszkańca (a w jeszcze większym stopniu w przypadku gmin tylko emigracyjnych) była wyższa, niż dla niewyludniającej się części kraju (ryc. 6.21). W roku 2004 dochody gmin DE per capita stanowiły tylko 62% dochodów gmin niedepopulacyjnych i nieemigracyjnych, w 2007 r. wskaźnik ten spadł do 55%. W kolejnych latach do 2019 r. był notowany dość powolny, ale na ogół systematyczny wzrost (do 65%). W latach 2020-2023 nastąpił wzrost do 71% (ale z widocznym spadkiem w latach 2020-2021 i 2022-2023).

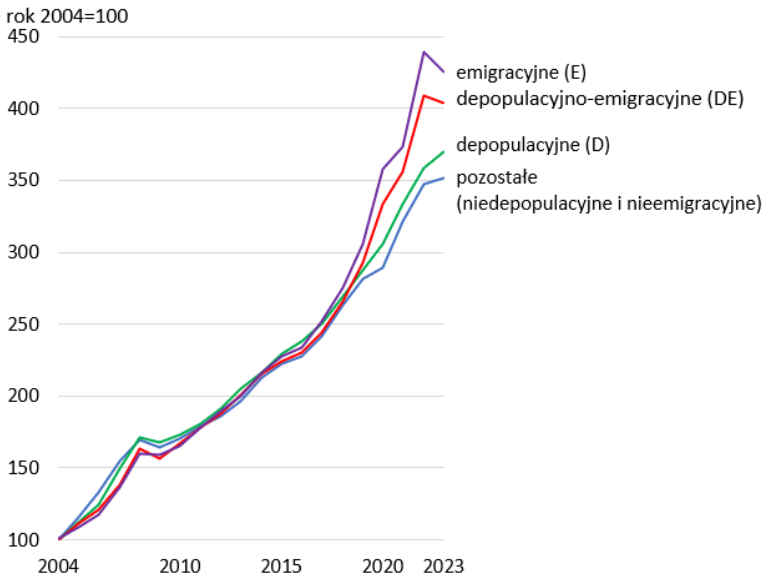
Sumarycznie, biorąc pod uwagę wskaźnik dochodów własnych gmin, sytuacja poprawiła się. Należy przy tym pamiętać, że wzrost per capita w gminach DE wystąpił przy spadku populacji o ok. 2 mln, a zatem efekt konwergencji, zwłaszcza w latach ok. 2018-2022 (jak wynika z ryc. 6.21) może być jeszcze większy. Dla pełnego obrazu sytuacji potrzebna jest więc bardziej pogłębiona analiza, jakie znaczenie miał spadek ludności, a jakie wzrost dochodów gmin na wzrost wskaźników gmin DE w stosunku do gmin niedepopulacyjnych i nieemigracyjnych w Polsce.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 6.25. Dochody własne budżetów gmin na 1 mieszkańca w gminach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według województw oraz typów miast i gmin w latach 2019-2023 (średniorocznie)

Województwo	A2	B	C	D	E	F	G	Ogółem
Dolnośląskie		3 814	3 920	3 156	2 948	2 537	2 740	3 280
Kujawsko-pomorskie		4 086	3 374	2 672	3 133	2 333	2 324	2 910
Lubelskie	2 917		3 207	2 376	2 447	2 075	1 731	2 198
Lubuskie				2 917		3 288	2 612	2 916
Łódzkie	2 986		3 488	2 877	3 038	2 683	2 511	2 973
Małopolskie		3 775	4 419	3 206	3 246		2 071	3 285
Mazowieckie		4 399	3 634	2 943		2 783	2 097	2 914
Opolskie			3 518	2 755	2 762	2 586	2 313	2 777
Podkarpackie			3 597	2 907	2 267	2 496	1 772	2 826
Podlaskie			3 206	2 487	2 254	3 050	2 255	2 485
Pomorskie			3 210	2 861	3 912	2 919	2 470	3 010
Śląskie	3 934	3 883	3 274	3 105	3 372	2 324	2 557	3 725
Świętokrzyskie			2 767	2 707	2 141	2 026	1 961	2 354
Warmińsko-mazurskie				2 496	2 095	2 676	2 241	2 416
Wielkopolskie			3 618	2 815		2 558	2 148	2 982
Zachodniopomorskie				3 061	4 807	3 419	2 641	3 167
Ogółem	3 846	4 080	3 507	2 832	3 084	2 729	2 160	2 924

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Ryc. 6.21. Zmiany dochodów własnych gmin depopulacyjno-emigracyjnych i niedepopulacyjnych w latach 2004-2023

Źródło: na podstawie Banku Danych Lokalnych (GUS).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

6.5.4. Syntetyczny wskaźnik jakości życia

Skonstruowany po raz pierwszy w 2020 r. syntetyczny Wskaźnik Jakości Życia (WJŻ) to wielowymiarowe narzędzie służące do oceny ogólnego poziomu rozwoju gmin (Śleszyński 2021). Wykorzystany w tym miejscu ranking z 2023 r. [54] wykonano w oparciu o 63 wskaźników szczegółowych (cząstkowych), reprezentujących szerokie spektrum zagadnień (środowisko przyrodnicze, mieszkalnictwo, infrastruktura techniczna i cyfrowa, zasoby endogeniczne, wynagrodzenia, ubóstwo, dostępność usług publicznych i komercyjnych, jakość edukacji, rynek pracy, atrakcyjność migracyjna, dochody gmin i in.). Wskaźniki te były ważone na podstawie ich znaczenia dla jakości życia. Najwyżej ocenione zostały gminy podmiejskie, najniżej – wiejskie peryferyjne, zwłaszcza na północy i wschodzie kraju.

W tabeli 6.26 zestawiono dane dla różnych typów miast, gmin i województw. Uśrednione (średnia nieważona) wskaźniki są wyraźnie niższe dla gmin depopulacyjno-emigracyjnych (w całym kraju 51,1). Występuje prawidłowość, że im bardziej peryferyjny typ gmin i mniej zurbanizowane województwo, tym wskaźnik jest wyraźnie niższy.

Najniższe wskaźniki występowały w województwie mazowieckim i warmińsko-mazurskim (48,3). Z kolei najwyższe wskaźniki dotyczyły większych miast wraz z ich strefami podmiejskimi (54-57), a wśród województw – opolskiego (55,1). Warto też zwrócić uwagę, że w typie wyłącznie depopulacyjnym (D) uśrednione wartości były stosunkowo wysokie, w niektórych przypadkach wyższe niż w gminach niedepopulacyjnych (kujawsko-pomorskie, lubelskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie – do blisko 4 punktów przewagi, a w wielkopolskim było to aż 8 pkt przewagi. Wynikało to jednak z przypadkowości – np. w woj. wielkopolskim byłą tylko jedna gmina w typie D, a gmin poza D, E lub DE było 94.

[54] Syntetyczny wskaźnik został wykorzystany w ogólnopolskim rankingu Serwisu Samorządowego PAP „Gmina dobra do życia", https://samorzad.pap.pl/gmina-dobra-do-zycia.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 6.26. Wskaźnik Jakości Życia w gminach różnych typów w Polsce (średnia nieważona z gmin, tj. bez uwzględnienia liczby ludności)

Region	Gminy depopulacyjno-emigracyjne (DE)	Gminy tylko depopulacyjne (D)	Gminy tylko emigracyjne (E)	Pozostała część kraju (niedepopopulacyjno-emigracyjna)
Polska ogółem	51,1	55,7	53,6	56,2
Według typów miast i gmin				
A1 - wielka piątka		65,9		66,6
A2 - inne duże aglomeracje	56,2	56,8		58,4
B - ośrodki regionalne	57,1	60,9		64,2
C - ośrodki subregionalne	56,5	58,9	55,1	58,9
D - ośrodki lokalne	53,8	56,1	55,5	57,0
E - gminy podmiejskie	54,1	55,6	55,1	57,5
F - małomiasteczkowe i zurbaniz.	51,4	54,4	53,8	55,9
G – wiejskie	49,7	53,6	52,8	53,9
Według typów miast i gmin				
Dolnośląskie	52,5	54,5	53,7	57,0
Kujawsko-pomorskie	49,6	56,2	50,6	54,9
Lubelskie	50,5	58,3	53,2	55,1
Lubuskie	53,7	56,8	55,2	56,7
Łódzkie	51,6	53,5	53,0	54,9
Małopolskie	53,4	53,2	54,9	55,6
Mazowieckie	48,3	54,1	50,8	56,1
Opolskie	55,1	59,9		60,4
Podkarpackie	54,3	55,7	54,8	56,9
Podlaskie	49,1	50,6	50,6	56,0
Pomorskie	52,8	57,4	54,5	56,4
Śląskie	54,9	55,9	55,5	56,8
Świętokrzyskie	50,9	51,9	52,3	54,3
Warmińsko-mazurskie	48,3	58,3	50,7	54,5
Wielkopolskie	52,6	64,8	54,7	56,8
Zachodniopomorskie	52,2	59,3	53,3	58,1

Źródło: na podstawie Śleszyński, P. (2023).

6.5.5. Peryferyjność i wykluczenia

Podstawową prawidłowością w przypadku obszarów wyludniających się, obserwowaną na całym świecie, jest silny związek z peryferyjną lokalizacją geograficzną. Dotyczy to przede wszystkim obszarów typowo wiejskich, które wyludniają się wskutek postępującej urbanizacji, a następnie metropolizacji. W takich przypadkach przez miasta wchłaniane są nadwyżki ludności zwłaszcza pracującej w rolnictwie, przyczyniając się do poprawy struktury agrarnej i zwiększenia efektywności tego sektora. Depopulacja w Polsce zachodziła w całym okresie po II wonie światowej na typowych obszarach peryferyjnych, np. przygranicznych. Ponadto sytuacja w naszym kraju jest bardziej skomplikowana, bowiem od około 10-

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

20 lat (a na Górnym Śląsku, Sudetach i kilku innych obszarach, silnie uprzemysłowionych w okresie PRL) występuje spadek zaludnienia także miast. Ma to miejsce podczas „niedokończonej" urbanizacji.

Istnieje wiele koncepcji i wskaźników peryferyjności, spośród których największą rolę spełniają te związane z dostępnością przestrzenną (Spiekermann i Neubauer, 2002), w tym podkreślany jest wymiar ekonomiczny (Keeble i in., 1988) i wykluczeń społecznych (Kühn, 2014). W tabeli 6.27 zestawiono dane o syntetycznym wskaźniku peryferyjności czasowej w różnych typach miast i gmin oraz województwach. Wskaźnik ten bazuje na czasach przejazdu samochodem osobowym z każdej gminy do ośrodków usługowych różnego rzędu (Śleszyński, 2016a; ryc. 6.22) i tym samym informuje o stopniu możliwości zaspokojenia potrzeb zwłaszcza usługowych różnego rzędu.

Gminy depopulacyjno-emigracyjne mają wyraźnie wyższy syntetyczny wskaźnik dostępności (37,8 umownych minut), niż obszary niedepopulacyjne (30,0). Jedynie w sporadycznych przypadkach sytuacja jest odwrotna (w woj. małopolskim, ale różnica jest niewielka, 0,8 umownej minuty oraz w ośrodkach subregionalnych C – aż 8,6 umownej minuty, ale w tej kategorii są tylko 4 miasta niedepopulacyjne). Bardzo duże różnice, powyżej 10 minut, odnotowano w województwie lubelskim, mazowieckim, podlaskim (14,3), pomorskim i warmińsko-mazurskim.

Peryferyjność położenia wiąże się z szeregiem negatywnych zjawisk i procesów o charakterze deprywacji i wykluczeń społecznych. Wynikają one z nierówności w dostępie do zasobów, usług oraz możliwości współmiernego rozwoju między regionami, miastami i obszarami wiejskimi. Niestety, sfera ta w szczegółowym wymiarze terytorialnym jest wciąż zbyt mało zidentyfikowana, a powodem jest m.in. brak danych lub uciążliwość w ich zgromadzeniu[55]. Dlatego badania i ocena wykluczenia transportowego, które jest najważniejszą deprywacją na obszarach wyludniających się (gdyż to transport zapewnia dostępność do usług zlokalizowanych poza miejscem zamieszkania, zwłaszcza dla osób nie mogących poruszać się własnym samochodem), są rzadkie, ograniczone lokalnie i opierają się

[55] Np. dane o autobusowym transporcie publicznym są rozproszone i niedokładne, gdyż nie ma obowiązku przekazywania do jakiegoś centralnego rejestru aktualnych rozkładów jazdy przez przewoźników (a jest ich w Polsce ok. 10 tys.), a jedynie obowiązek zamieszczania tej informacji na dworcach i przystankach.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

na czasochłonnych badaniach terenowych (Ciechański, 2023; ryc. 6.23; Śleszyński i in., 2011; tabela 6.28).

Jak dotąd, najbardziej szczegółowym opracowaniem z zakresu dostępności do usług, wykonanym po 1989 r., jest studium M. Stępniaka i in. (2017) (ryc. 6.24). Dotyczy ono jednak głównie transportu indywidualnego i obejmuje dane za 2014 r., już silnie zdezaktualizowane. Natomiast zadowalająco rozpoznawane jest wykluczenie cyfrowe, w tym dostęp do internetu (Janc i Jurkowski, 2022; Janc, 2024) (ryc. 6.25), co wynika z dostępności danych na poziomie gmin. Ponadto dla całego kraju dla wszystkich miast identyfikowano wykluczenie energetyczne (Śleszyński, 2023) (ryc. 6.26). Dość zadowalająca jest statystyka dotycząca deprywacji ekonomicznej, ubóstwa dochodowego, wyników edukacji, placówek zdrowotnych, lekarzy i in., pozwalająca na analizy na poziomie gmin (ryc. 6.27).

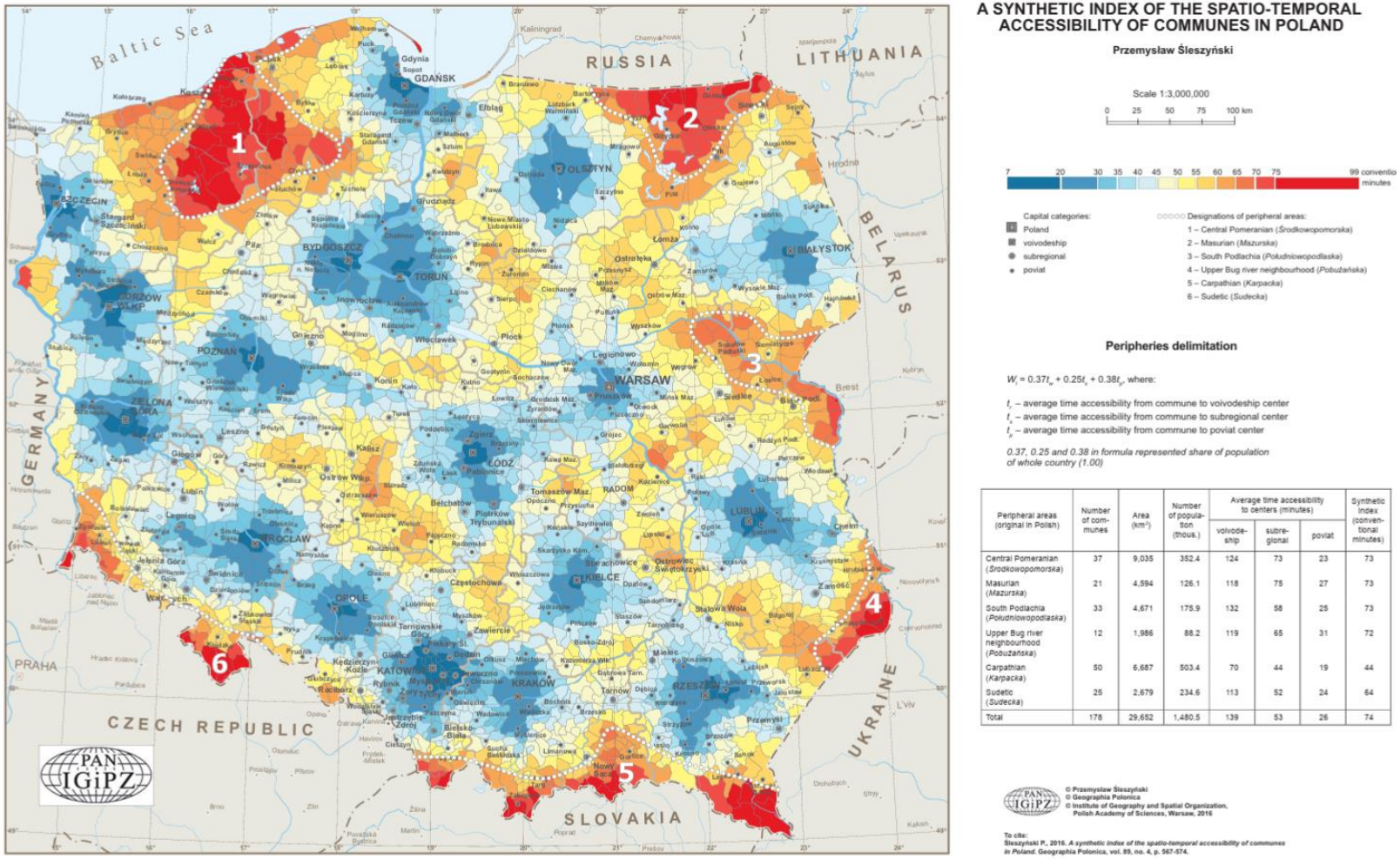
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 6.27. Wskaźnik peryferyjności w gminach różnego typu (średnia nieważona, tj. bez uwzględnienia liczby ludności)

Region	Gminy depopulacyjno-emigracyjne (DE)	Gminy tylko depopulacyjne (D)	Gminy tylko emigracyjne (E)	Pozostała część kraju (gminy poza DE, D i E)
Polska ogółem	37,8	23,6	37,7	30,0
Według typów miast i gmin				
A1 - wielka piątka		4,1		
A2 - inne duże aglomeracje	11,0	6,5		8,9
B - ośrodki regionalne	15,9	6,1		4,7
C - ośrodki subregionalne	18,5	16,3	45,8	27,1
D - ośrodki lokalne	33,7	26,3	32,6	28,5
E – podmiejskie	32,1	25,4	30,8	27,7
F - małomiasteczkowe i zurban.	43,0	34,7	43,4	39,1
G – wiejskie	40,2	32,2	38,8	33,5
Według województw				
Dolnośląskie	37,4	27,4	37,5	30,8
Kujawsko-pomorskie	31,0	12,2	33,3	26,5
Lubelskie	38,2	10,6	35,1	27,7
Lubuskie	33,5	17,5	30,7	25,1
Łódzkie	33,2	27,1	36,5	26,4
Małopolskie	35,4	30,6	42,2	36,2
Mazowieckie	42,9	31,0	37,8	30,6
Opolskie	33,8	27,2		24,6
Podkarpackie	35,0	34,6	35,3	28,0
Podlaskie	37,1	37,4	34,9	22,8
Pomorskie	43,3	22,2	42,1	30,7
Śląskie	33,5	20,2	30,9	26,7
Świętokrzyskie	32,6	24,2	29,2	23,5
Warmińsko-mazurskie	43,0	19,2	37,3	31,4
Wielkopolskie	41,0		37,9	33,7
Zachodniopomorskie	43,1	12,8	45,2	37,2

Źródło: Śleszyński, 2016 (zaktualizowane).

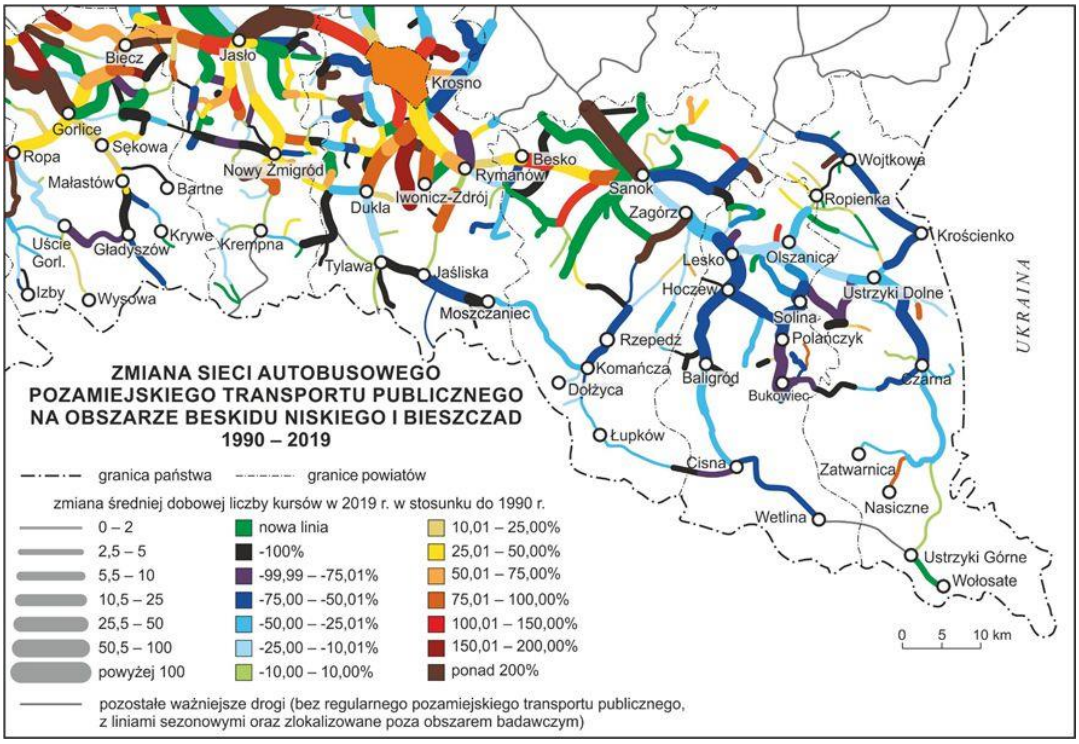
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.22. Wskaźnik peryferyjności w Polsce (średnia nieważona). Zidentyfikowane peryferie: 1 – środkowopomorska, 2 – mazurska, 3 – południowopodlaska, 4 – pobużańska, 5 – karpacka, 6 – sudecka.

Źródło: Śleszyński, P. (2016).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.23. Zmiany w sieci autobusowej na południowo-wschodnich krańcach Polski w latach 1990-2019.

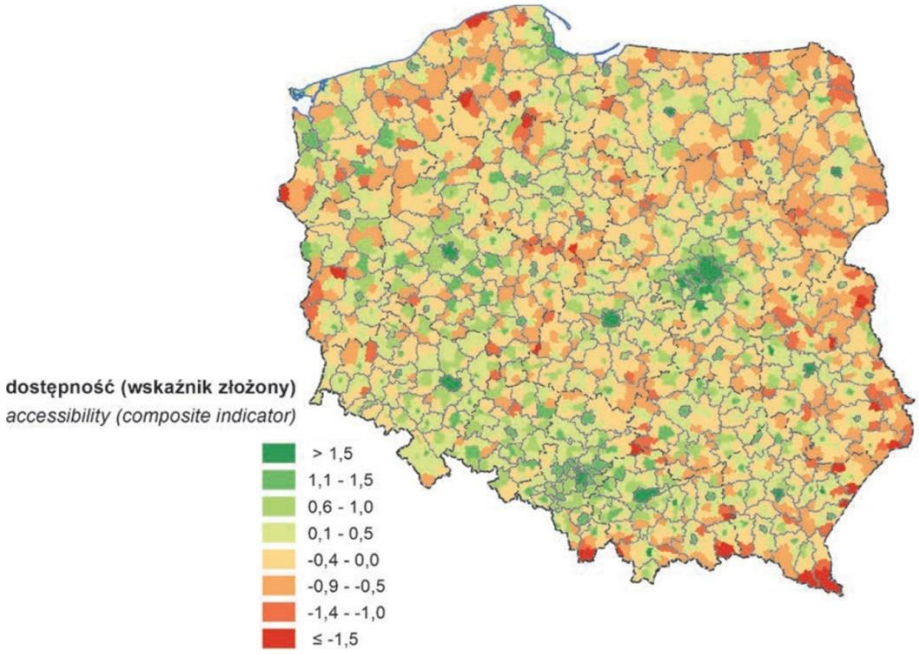
Źródło: Ciechański, A. (2023). Regres sieci transportu publicznego w powiatach Beskidu Niskiego i Bieszczad a wykluczenie transportowe młodzieży uczącej się. Warszawa: IGiPZ PAN.

Tabela 6.28. Ocena dostępności do przystanków autobusowych w woj. mazowieckim w 2007 r.

Liczba mieszkańców w odległości od przystanku autobusowego w województwie mazowieckim (bez uwzględnienia komunikacji miejskiej).						
Odległość	**Kategoria administracyjna mieszkańców**					
	Miejska		**Wiejska**		**Razem**	
	[tys.]	**[%]**	**[tys.]**	**[%]**	**[tys.]**	**[%]**
<1 km	767,5	23	1252,8	68,3	2020,3	39,1
1-2 km	854,3	25,6	377,6	20,6	1231,9	23,8
2-3 km	420,7	12,6	152,1	8,3	572,9	11,1
3-4 km	262,2	7,9	40,3	2,2	302,5	5,9
4-5 km	373,7	11,2	8,7	0,5	382,4	7,4
5-6 km	363,9	10,9	2,6	0,1	366,5	7,1
6-7 km	183,8	5,5	-	-	183,8	3,6
> 7 km	111,2	3,3	-	-	111,2	2,2
Razem	3337,4	100	1834,2	100	5171,6	100

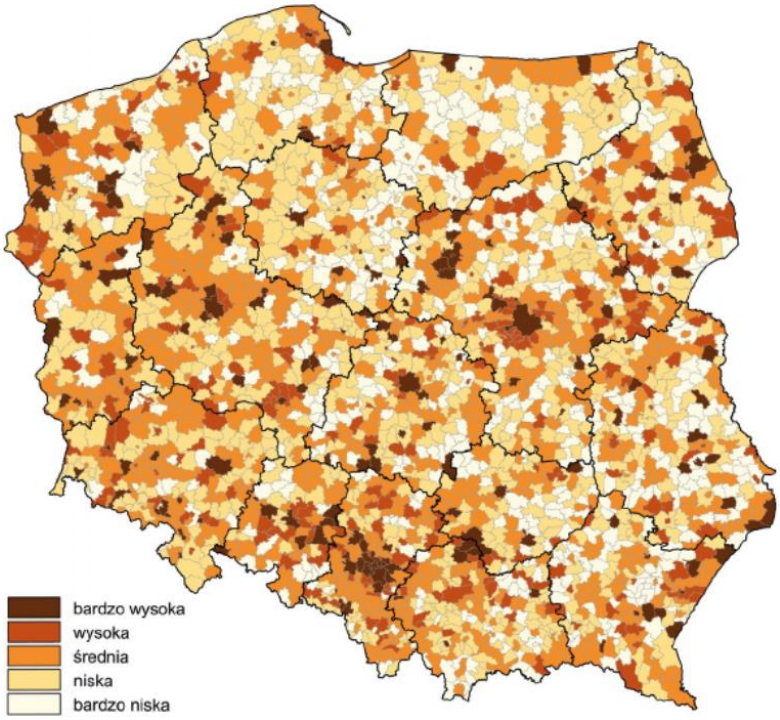
Źródło: Śleszyński, P., Stępniak, M., & Górczyńska, M. (2011). Sieć autobusowa w województwie mazowieckim. Transport Miejski i Regionalny, 4, 22-26.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.24. Złożony wskaźnik dostępności do usług publicznych.

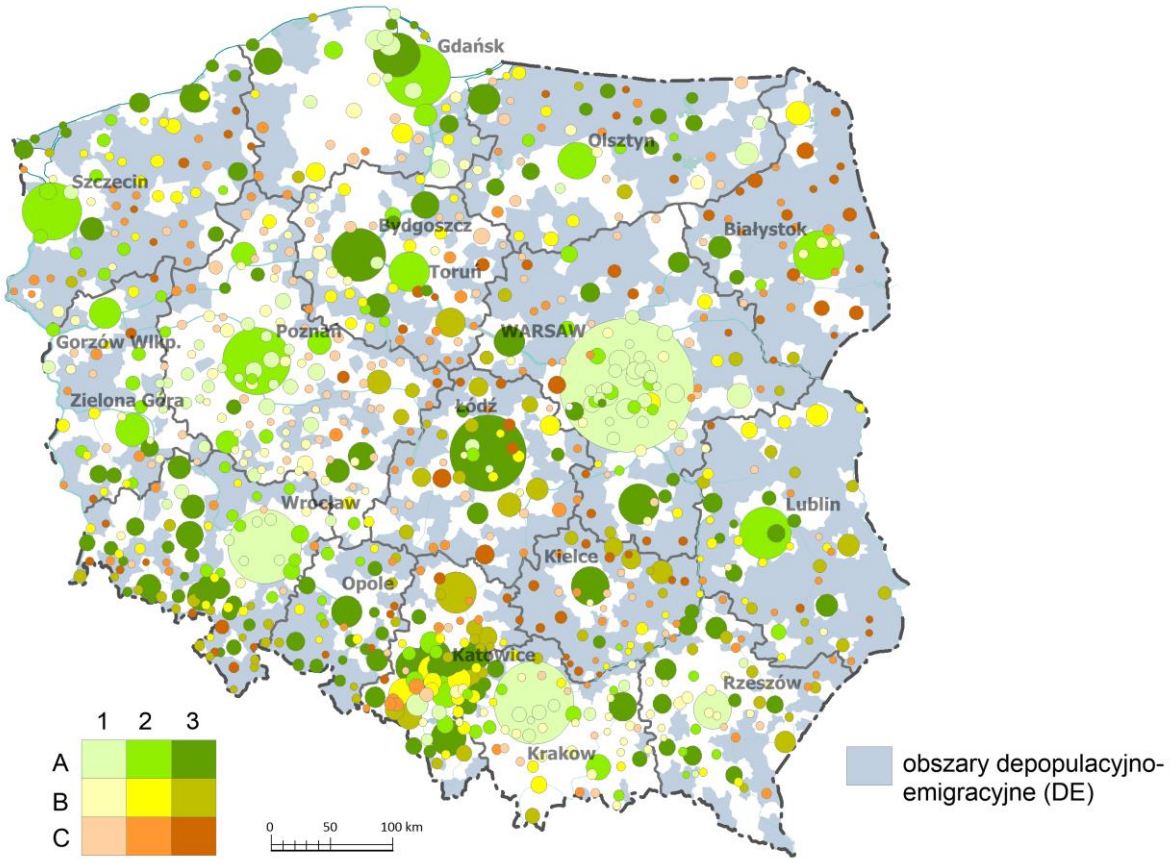
Źródło: Stępniak, M., Wiśniewski, R., Goliszek, S., & Marcińczak, Sz. (2017). Dostępność przestrzenna do usług publicznych w Polsce. Prace Geograficzne, 261. Warszawa: IGiPZ PAN.

Ryc. 6.25. Jakość Internetu mobilnego w 2022 r.

Źródło: Janc, K. (2024). Jakość Internetu w Polsce na poziomie lokalnym w kontekście inteligentnego rozwoju wsi. Przegląd Geograficzny, 96(1), 29-49. https://doi.org/10.7163/PrzG.2024.1.2

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

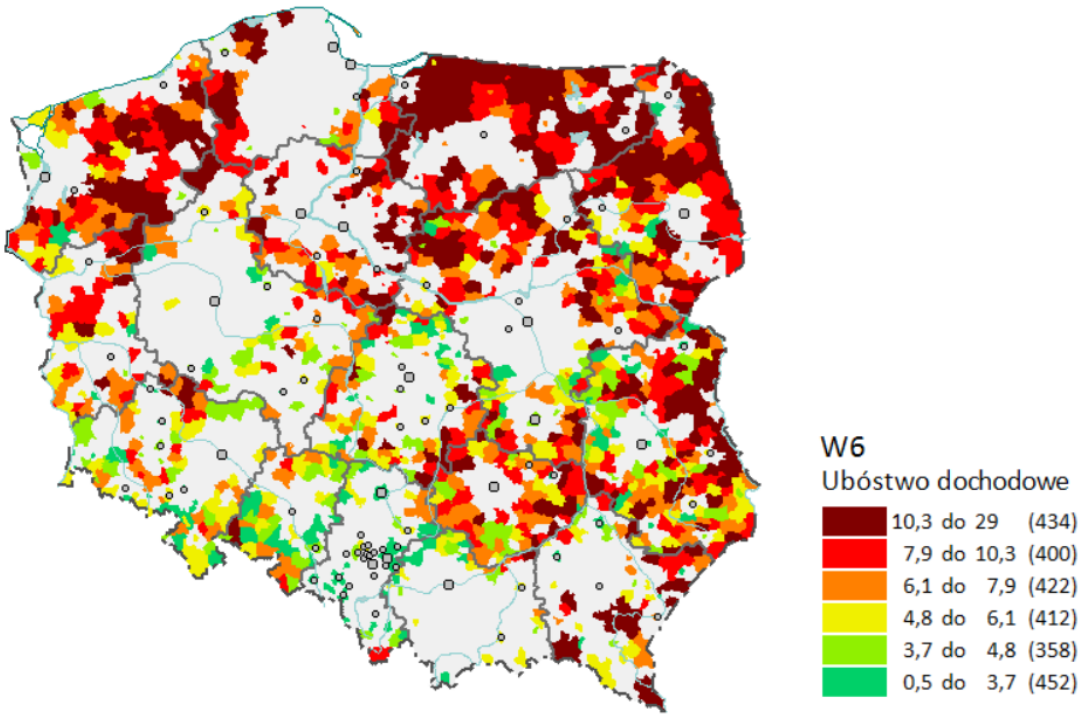
Ryc. 6.26. Potencjalne zagrożenie miast w Polsce wykluczeniem energetycznym: typologia na podstawie źródeł ogrzewania węglem i drewnem (2021) oraz przewidywanego (2030) udziału ludności starszej

Typy gmin: (I) według udziału źródeł ogrzewania indywidualnego węglem lub drewnem:
A – 6,1-44,4%; B – 44,5-57,5%; C – 57,6-93,2%;

(II) według przewidywanego udziału ludności starszej (w wieku 60 i więcej lat):
1 – 16,0-28,0%; 2 – 28,1-30,8%; 3 – 30,9-39,3%.

Źródło: na podstawie Śleszyński, P. (2023). How to recognize the threat of social energy exclusion? Demographic and settlement determinants of distributed energy development in Polish towns and cities. Sustainable Cities and Society, 98, 104780. https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104780.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.27. Ubóstwo dochodowe na obszarach DE w 2018 r.

Źródło: na podstawie niepublikowanych materiałów wykonanych w IGiPZ PAN dla Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej w 2022 r.

6.5.6. Powiązanie obszarów depopulacyjno-emigracyjnych z obszarami problemowymi i miastami tracącymi funkcje społeczno-gospodarcze[56]

W latach 2016-2022 w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN opracowywano dla Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej delimitacje i typologie obszarów problemowych (OP) oraz tzw. miast tracących funkcje społeczno-gospodarcze (MTF). Wykonano trzy delimitacje OP i cztery MTF (m.in. Śleszyński 2017, Śleszyński i in. 2017, 2020). W przypadku OP syntetyczny wskaźnik bazował na 14 cząstkowych wskaźnikach społeczno-ekonomicznych (m.in. struktura demograficzna, bezrobocie, ubóstwo), aktualnych na dany rok, a w przypadku MTF było to wykorzystanie delimitacji OP oraz 7 wskaźników obrazujących zmiany w poprzedzającej dekadzie pod względem sytuacji lokalizacji funkcji gospodarczych

[56] Podrozdział ten opracowano, w dużej mierze wykorzystując delimitacje i klasyfikacje wykonane w IGiPZ PAN (Śleszyński, 2017; Śleszyński i in. 2020), w tym ich aktualizacje.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

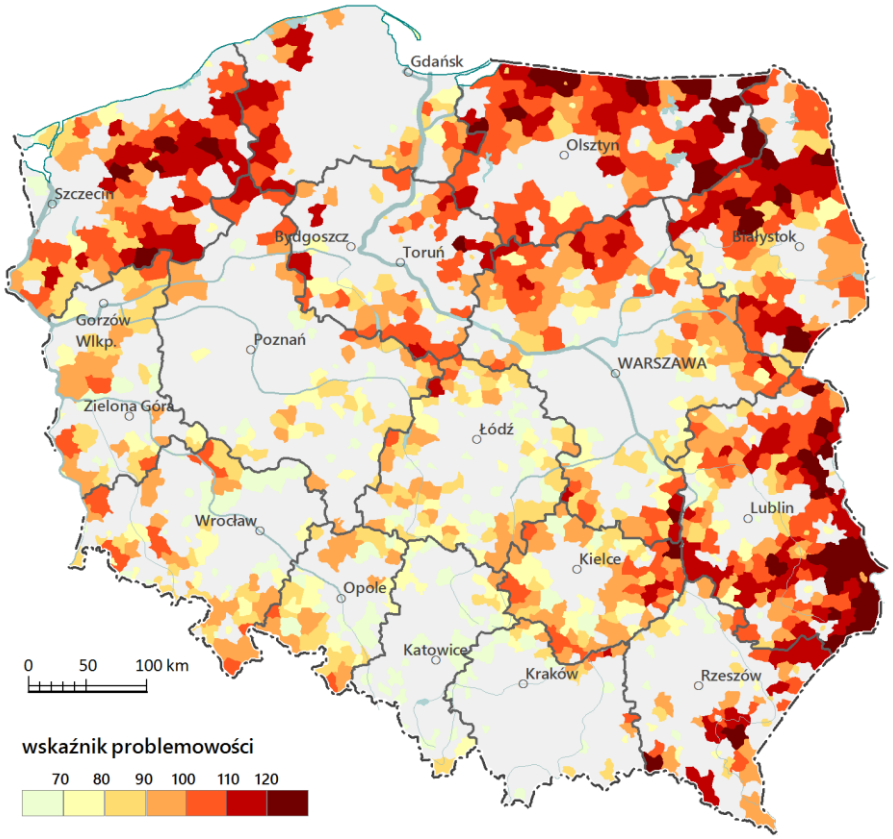
Wyniki ostatniej delimitacji OP z 2022 r. zestawiono w tabeli 6.29., a na ryc. 6.28 przedstawiono wartości syntetycznego wskaźnika dla obszarów depopulacyjno-emigracyjnych. Okazuje się, że obszary problemowe mają zdecydowanie wyższe wskaźniki problemowości, świadczące o deficytach życia społeczno-gospodarczego. Największa różnica wystąpiła w województwie mazowieckim: dla obszarów DE było to 90,9, a dla obszarów niedepopulacyjnych i nieemigracyjnych – 43,9 (czyli było prawie 20 pkt różnicy). Duże różnice odnotowano też w woj. wielkopolskim (16,3) i pomorskim (15,6). Z kolei najwyższe uśrednione wartości były w województwie warmińsko-mazurskim (105,9), lubelskim (102,1) oraz podlaskim (100,6).

Tabela 6.29. Wartości syntetycznego wskaźnika problemowości (2020) według różnych typów miast i gmin oraz województw (średnia nieważona dla gmin)

Etykiety wierszy	Depopulacyjno-emigracyjne (DM)	Depopu-lacyjne (D)	Emigracyjne (E)	Miasta i gminy poza D, DM i E	Ogółem	Różnica DE nad obszarami poza DE, D i E
Dolnośląskie	82,5	69,5	75,7	51,8	69,9	12,5
Kujawsko-pomorskie	96,3	63,4	90,3	65,2	85,6	10,7
Lubelskie	102,1	55,0	88,9	62,6	95,8	6,3
Lubuskie	85,0	69,0	78,1	61,5	77,2	7,8
Łódzkie	79,3	66,9	76,7	52,4	69,2	10,1
Małopolskie	76,5	66,0	76,6	56,8	68,0	8,5
Mazowieckie	90,9	58,3	73,0	43,9	71,5	19,5
Opolskie	81,3	67,5		51,9	73,4	7,9
Podkarpackie	92,7	103,0	86,5	65,7	82,8	10,0
Podlaskie	100,6	98,2	86,9	54,4	93,9	6,6
Pomorskie	92,2	62,8	82,1	59,1	76,7	15,6
Śląskie	63,9	56,0	52,9	42,8	50,7	13,2
Świętokrzyskie	91,3	82,8	77,6	54,1	85,9	5,4
Warmińsko-mazurskie	105,9	63,0	88,4	68,5	96,9	8,9
Wielkopolskie	82,3	35,0	71,2	51,5	66,1	16,3
Zachodniopomorskie	99,5	57,8	88,9	60,9	89,6	9,9
Polska ogółem	91,4	65,4	79,2	53,5	76,9	14,6

Źródło: na podstawie delimitacji IGiPZ PAN z 2022 r. (opis metodologiczny, w tym kryteria i wskaźniki zob. Śleszyński i in., 2017; 2020).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

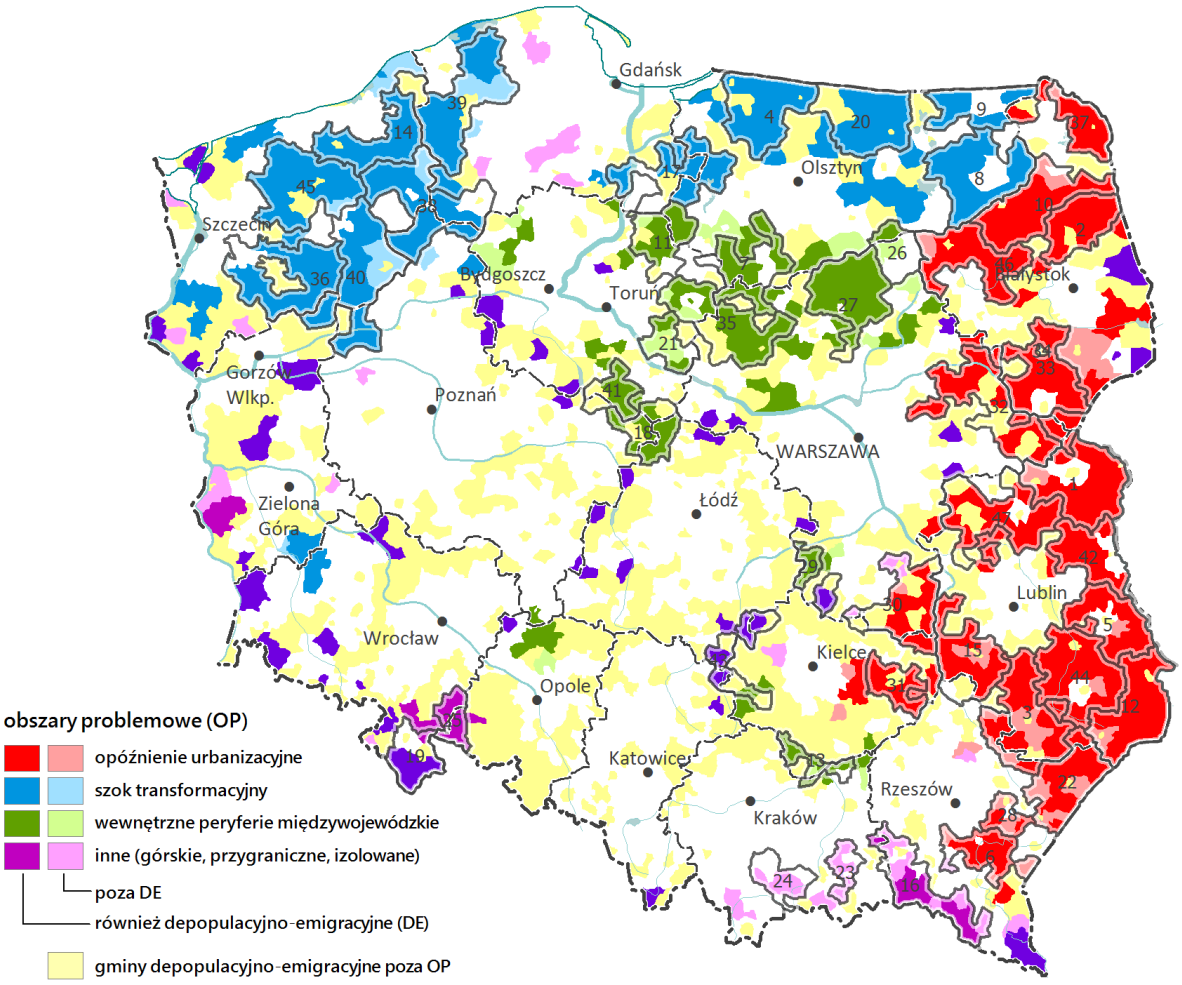

Ryc. 6.28. Wartości syntetycznego wskaźnika problemowości (2020) w gminach zdelimitowanych jako depopulacyjno-emigracyjne

Źródło: na podstawie delimitacji IGiPZ PAN z 2022 r.
(opis metodologiczny, w tym kryteria i wskaźniki zob. Śleszyński i in., 2017; 2020).

Delimitacja IGiPZ PAN wskazuje, że najwięcej gmin cechujących się problemami rozwojowymi zidentyfikowano na północy i wschodzie kraju oraz że istotnie pokrywają się z wyznaczonym obszarami depopulacyjno-emigracyjnymi (ryc. 6.29). Na 1213 gmin DE, 542 (czyli 45%) zostały uznane jako problemowe (społeczne, ekonomiczne lub społeczno-ekonomiczne). Największa zbieżność wystąpiła w województwie warmińsko-mazurskim (80%), lubelskim (71%), zachodniopomorskim (65,3%) i podlaskim (63%). Oznacza to w tych regionach silny związek depopulacji i odpływu z upośledzeniem rozwoju społeczno-gospodarczego. Z kolei w lubuskim, łódzkim, małopolskim, opolskim, śląskim i wielkopolskim było to 30% i mniej, co wskazuje na mniejsze związki.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.29. Obszary depopulacyjno-emigracyjne na tle obszarów problemowych i ich genezy

Nazwy podregionów OP: 1 - bialski; 2 - białostocki; 3 - biłgorajski; 4 - braniewski; 5 - chełmski; 6 - dynowski; 7 - działdowski; 8 - ełcki; 9 - gołdapski; 10 - grajewsko-augustowski; 11 - grudziądzki;12 - hrubieszowsko-tomaszowski; 13 - kazimierski; 14 - koszaliński; 15 - kraśnicki; 16 - krośnieński;17 - kwidzyński; 18 - kłodawski; 19 - kłodzki; 20 - kętrzyński; 21 - lipnowski; 22 - lubaczowski; 23 - nowosądecki; 24 - nowotarski; 25 - nyski; 26 - ostrołęcki; 27 - przasnyski; 28 - przeworski; 29 - przysuski; 30 - radomski;31 - sandomierski; 32 - siedlecki; 33 - siemiatcki; 34 - siemiatycki; 35 - sierpecki; 36 - stargardzki; 37 - suwalski; 38 - szczecinecki; 39 - słupski; 40 - wałecki; 41 - włocławski;42 - włodawski; 43 - włoszczowski; 44 - zamojski; 45 - świdwiński; 46 - łomżyński; 47 - łukowski.

Źródło: na podstawie delimitacji IGiPZ PAN z 2022 r. (opis metodologiczny, w tym kryteria i wskaźniki zob. Śleszyński i in., 2017; 2020).

W delimitacji OP dokonano typologii gmin pod względem specyficznych cech położenia geograficznego, w tym uwarunkowań genetycznych. Przy czym uwarunkowania historyczne wydają się być kluczowymi w różnicowaniu stanu

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

zagospodarowania kraju. Zaproponowano następujące 6 typów obszarów problemowych, które nadają się także dla interpretacji procesów na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych:

1. opóźnienia urbanizacyjnego,
2. szoku transformacyjnego,
3. wewnętrzne peryferia,
4. przygraniczne,
5. górskie,
6. izolowane (ekonomicznie i gospodarczo).

Obszary problemowe opóźnienia urbanizacyjnego (w całym kraju 284 gminy) są położone głównie we wschodniej i częściowo centralnej Polsce, które wskutek wolniejszego uprzemysłowienia nie rozwinęły sieci miast i poziomu urbanizacji w takim stopniu, jak miało to miejsce na terenach zachodniej i częściowo południowej Polski. Problem ten nazywany jest też „niedokończoną urbanizacją" (Dziewoński i Korcelli, 1981). Istotne znaczenie w kształtowaniu się tych obszarów miała również dominacja sektora rolnictwa (na ogół rozdrobnionego i zacofanego technicznie).

Obszary szoku transformacyjnego (131 gminy w całym kraju) są położone głównie w zachodniej i północnej Polsce (woj. zachodniopomorskie, warmińsko-mazurskie). W wyniku transformacji politycznej po 1989 r. przeszły one poważne załamanie społeczno-gospodarcze, w tym zwłaszcza związane z upadkiem rolnictwa uspołecznionego oraz powiązanego z nim przetwórstwa rolno-spożywczego. Spowodowało to dalsze niekorzystne procesy społeczno-ekonomiczne. Obszary te stosunkowo wcześnie delimitowano jako problemowe (Węcławowicz i in., 2006).

Obszary problemowe peryferii wewnętrznych (130 gmin w Polsce) są położone na obrzeżach granic województw. Najbardziej prawdopodobnym czynnikiem ich kryzysu jest zła dostępność przestrzenna (czasowa, komunikacyjna) do ośrodków wojewódzkich, determinująca brak możliwości efektywnego korzystania z bodźców rozwojowych, generowanych przez te miasta. Dane migracyjne pokazują, że właśnie m.in. z tego typu obszarów następował relatywnie silniejszy odpływ ludności po reformie administracyjnej 1999 r. względem innych obszarów (Śleszyński, 2018b).

W pozostałych typach obszarów problemowych znalazły się jednostki o bardziej wymagającej i niejednoznacznej klasyfikacji. Po pierwsze, są to głównie obszary na południu kraju (kłodzki, nowosądecki, jasielski, krośnieński), których

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

geneza wiąże się z trudnościami gospodarowania uwarunkowanymi górskim i pogórskim charakterem środowiska przyrodniczego (typ: górskie; 25 gmin), a częściowo szokiem transformacyjnym (zwłaszcza w Kotlinie Kłodzkiej) i reformą administracyjną w 1999 r. Niektóre mają genezę wynikającą z jeszcze bardziej skomplikowanych przesłanek, np. z powodu położenia transgranicznego (typ przygraniczne; 14 gmin). Przeprowadzona procedura kwalifikacji spowodowała, że w kategoriach górskie i przygraniczne pozostało bardzo niewiele jednostek administracyjnych.

Ponadto 83 gminy zakwalifikowano jako izolowane (83 gminy). Większość z nich położona jest w zachodniej i centralnej Polsce, gdzie ogólny poziom rozwoju ekonomicznego i społecznego jest wyższy, a tym samym problemy mają charakter bardziej lokalny i indywidualny. Jednostek izolowanych nie przydzielano do pozostałych typów, ponieważ kwalifikacja taka nie zawsze mogła być jednoznaczna.

Podobnie można analizować położenie miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze (MTF) względem obszarów depopulacyjno-emigracyjnych (ryc. 6.27). Powodem wykonania pierwszej takiej analizy w 2016 r. (jej wyniki opublikowano, Śleszyński, 2017) był obserwowany proces polaryzacji społeczno-ekonomicznej kraju, pomimo aktywnej polityki państwa i samorządów mającej przeciwdziałać tym zjawiskom. Analiza miała wskazać, które miasta wymagają jeszcze większej troski, aby ich pozycja w systemie osadniczym i społeczno-gospodarczym nie ulegała dalszemu pogorszaniu, grożąc marginalizacją i zjawiskami kryzysowymi. Zajęto się miastami średnimi, zdefiniowanymi jako ośrodki poniżej stolicy województwa i powyżej 20 tys. mieszkańców, a w przypadku stolic powiatów – powyżej 15 tys.

Wybór miast średnich do kompleksowego wsparcia polityką rozwoju wiązał się z faktem, że pełnią one szczególnie ważną rolę stabilizującą w policentrycznym systemie osadniczym. Prawidłowe wykształcenie i funkcjonowanie tego systemu powinno wpływać pozytywnie na spójność terytorialną, zmniejszanie dysproporcji rozwojowych i tendencji do nadmiernej koncentracji, obniżanie kosztów działalności, większe prawdopodobieństwo wystąpienia efektów synergicznych, osłabianie negatywnych sprzężeń zwrotnych oraz komplementarną współpracę sieciową. Wynika to także z tego, że systemy typu policentrycznego są bardziej konkurencyjne i efektywne (Domański, 1980).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tymczasem w Polsce zaszły poważne zmiany w systemie osadniczym, związane z jego wewnętrzną strukturą i hierarchią. Procesy transformacji społeczno-gospodarczej po 1989 r., nowy podział administracyjny od 1999 r., wejście do Unii Europejskiej w 2004 r. (i związane z tym otwarcie różnego rodzaju rynków) oraz odwrócenie trendów demograficznych spowodowały różnicowanie potencjału społeczno-ekonomicznego poszczególnych miast oraz przesunięcia w ich wzajemnych relacjach i oddziaływaniach, związane z lokalizacją działalności gospodarczej oraz atrakcyjnością miejsc pracy i zamieszkania. W tym transformacja polityczna i społeczno-gospodarcza po 1989 r. spowodowała silną deindustrializację większości miast i problemy z utrzymaniem ich bazy ekonomicznej. Wiele ośrodków, zwłaszcza średnich i mniejszych, opartych o monofunkcyjne zakłady przemysłowe, popadło w poważny regres społeczno-gospodarczy. Z kolei reforma administracyjna 1999 r. spowodowała dalsze zmiany w lokalizacji różnego rodzaju działalności miastotwórczych i w przypadku wielu miast nasiliła problemy wynikające z różnic w położeniu w hierarchii administracyjno-osadniczej, w tym wypłukiwanie funkcji z miast mniejszych do większych. Obserwowana i narastająca depopulacja kraju dodatkowo pogłębiła problemy społeczno-gospodarcze w przypadku większości ośrodków miejskich.

W powyższym kontekście, wiele opracowań naukowych i eksperckich od dość dawna wskazuje na zagrożenia związane z destabilizacją polskiego policentrycznego systemu osadniczego, takimi jak hipertrofia (przerost) funkcji (Lijewski, 2003), zwłaszcza na wyższych szczeblach hierarchii osadniczej (Śleszyński, 2007), niepożądane zmiany w zakresie bazy ekonomicznej, w tym nadmierna deindustrializacja (Rachwał, 2015) i „wypłukiwanie" funkcji (Heffner, 2009; Szafranek, 2019), zaburzenia w powiązaniach i relacjach między miastami (Śleszyński, 2008; Dziemianowicz i Jurkiewicz, 2023), brak efektów synergii przy nawet sprzyjających ciążeniach grawitacyjnych (Śleszyński, 2015), niezrównoważenie systemu osadniczo-regionalnego (Korcelli, 2008; Zaborowski, 2014), zwłaszcza pod względem popytu i podaży na rynku pracy (Jończy, 2010), a także ryzyko dominacji przez inne ośrodki zagraniczne (Śleszyński, 2007; Węcławowicz, 2008, Churski i in., 2024).

Pomimo korzystnego historycznego wykształcenia się pełnej sieci miast o różnej wielkości i dość równomiernym rozmieszczeniu geograficznym, polski system osadniczy po 1990 r. pozostaje zatem w stanie coraz większej nierównowagi. Ma to

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

miejsce wskutek tendencji polaryzacyjnych, polegających zwłaszcza na koncentracji zasobów i potencjałów w największych ośrodkach, w tym w Warszawie i ‘wielkiej piątce’ oraz reorganizacji, w tym destrukcji powiązań funkcjonalnych pomiędzy ośrodkami różnego typu. Dochodzi do coraz większej dywergencji zasobów kapitałowych i ludzkich, potęgujących problemy demograficzne, społeczne i ekonomiczne, zwłaszcza na peryferiach. Są to procesy długotrwałe (Smętkowski, 2015; Wiśniewski i in., 2016).

Tymczasem miasta średnie na obszarach poza oddziaływaniem największych aglomeracji – stolic województw, są głównymi ośrodkami organizującymi układy społeczno-gospodarcze. Stało się to podstawą do delimitacji w niniejszym opracowaniu, wykorzystującej 413 miejskich obszarów funkcjonalnych (Churski i in., 2023). Pozycja tych miast wpływa bezpośrednio na rozwój zapleczy i terenów wiejskich, w tym marginalizowanych obszarów problemowych i wyludniających się. Wzmocnienie sieci miast i ich silniejsze powiązanie z miejscami degradacji społeczno-gospodarczej powinno korzystnie przyczynić się zarówno do zapewnienia stabilniejszych podstaw rozwojowych samych ośrodków miejskich, komplementarności funkcji w różnych układach, jak też dyfuzji bodźców wzrostowych oraz „wydźwigania” podupadających obszarów z pułapek kryzysowych.

W rozwiązywaniu problemów miast średnich wciąż niewystarczająca jest skuteczność stosowanych dotychczas sposobów prowadzenia polityki rozwoju. Instrumenty wsparcia finansowego uzależnione są często od wybiórczej aktywności i kompetencji zainteresowanych samorządów oraz ich zdolności do realizacji projektów rozwojowych, umiejętności pozyskiwania środków i inwestorów, budowania zgody społecznej wokół spraw strategicznych ponad podziałami politycznymi, wreszcie umiejętności zarządczych.

W opracowaniach IGiPZ PAN nt. miast średnich podkreśla się konieczność podjęcia wobec miast średnich zindywidualizowanej polityki rozwoju, w tym interwencji publicznej. Nadrzędnym celem powinno być tu przywrócenie stabilizującej oraz prorozwojowej lokalnie i regionalnie roli tych ośrodków, które utraciły lub tracą swój potencjał społeczno-gospodarczy i pełnione funkcje w systemie osadniczym kraju. Konieczne jest wsparcie funkcji miast średnich w celu aktywizacji ich zasobów i potencjałów, mogących skutecznie przeciwstawić się procesom polaryzacyjnym. W tym kontekście można przyjąć, że szczegółowe cele polityki rozwoju ukierunkowanej

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

terytorialnie wobec wybranych miast średnich, marginalizowanych i tracących funkcje społeczno-gospodarcze, wynikają z konieczności (MR, 2017, uzupełnione):

- stabilizacji i przywracania ich roli w policentrycznym systemie osadniczym,
- tworzenia efektywnych powiązań funkcjonalnych w różnych układach hierarchicznych i sieciowych,
- restrukturyzacji i reindustrializacji (zwłaszcza w większych ośrodkach z tej grupy),
- tworzenia warunków do rozwoju przedsiębiorczości (w szczególności o charakterze innowacyjnym),
- zwiększania aktywności zawodowej ich mieszkańców oraz mobilności (bez konieczności zwiększania skali dojazdów do pracy),
- poprawie jakości życia mieszkańców poprzez rozwój i łatwiejszy dostęp do usług publicznych (optymalizacja dostępności w różnych skalach osadniczo-przestrzennych).
- racjonalizacji zagospodarowania przestrzennego, w tym ograniczania rozpraszania zabudowy i procesów dekoncentracji działalności.

W delimitacji miast średnich z 2020 r. na 108 tego typu miast, aż 89 znalazło się na obszarach DE (ryc. 6.30, tabela 6.30). Tylko jedno miasto MTF znalazło się poza obszarmi DE, D lub E (Iława). Pokazuje to, że szukając możliwości wsparcia obszarów depopulacyjnych, konieczne jest szczególne zwrócenie uwagi na miasta, będące lokalnymi ‘organizatorami’ przestrzeni społeczno-gospodarczej.

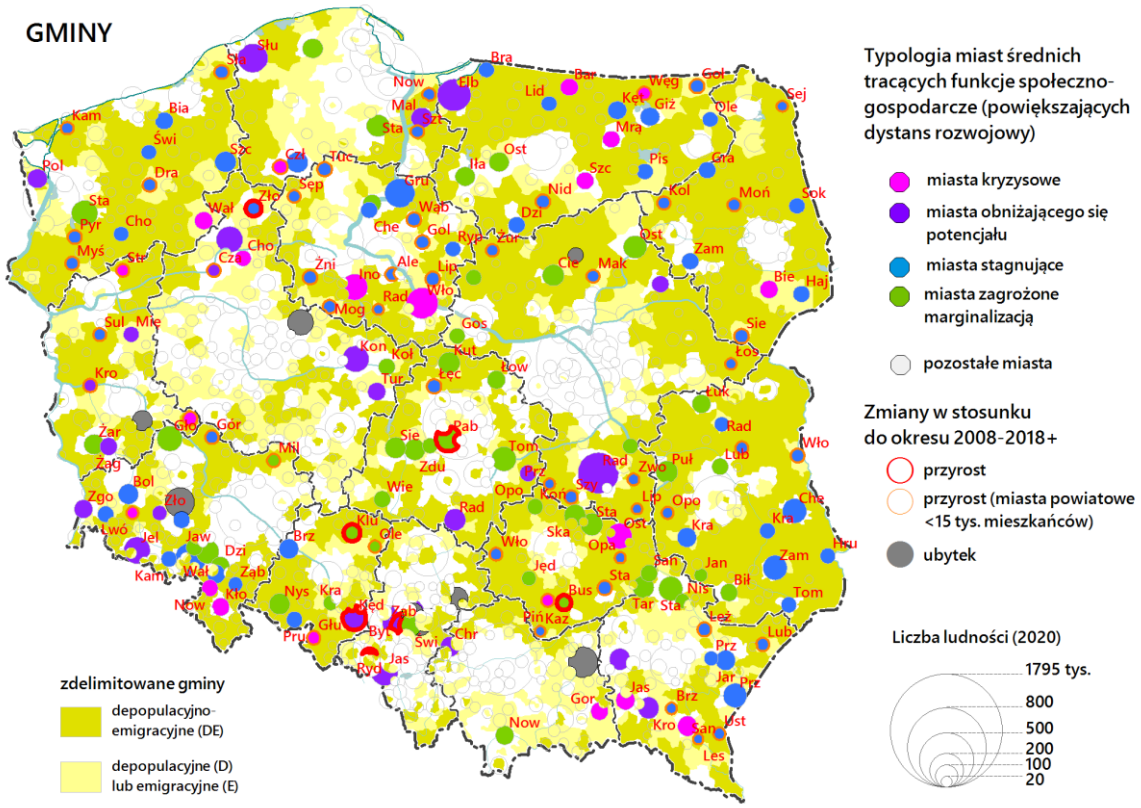
Delimitacja miast wykazała, że wystepuje wyraźne wykształcenie się geograficznych (terytorialnych) koncentracji ośrodków miejskich, gdzie natężenie problemów jest szczególnie wyraźne i utrzymuje się. W Polsce można wyróżnić kilka grup takich regionów:

- południowa część Dolnego Śląska, w tym zwłaszcza obszar Sudetów Środkowych i aglomeracji wałbrzyskiej. Jest to aktualnie najpoważniejszy miejski region problemowy w kraju, tym bardziej że w stosunku do poprzedniego okresu przybyły dwa ważne ośrodki regionu (Legnica i Świdnica). Ludność łącznie 16 miast problemowych to około 650 tys. mieszkańców;
- obszar konurbacji górnośląskiej i jej przedłużenie na południe (Jastrzębie-Zdrój), wprawdzie bardziej skoncentrowany, ale istotny z powodu potencjału

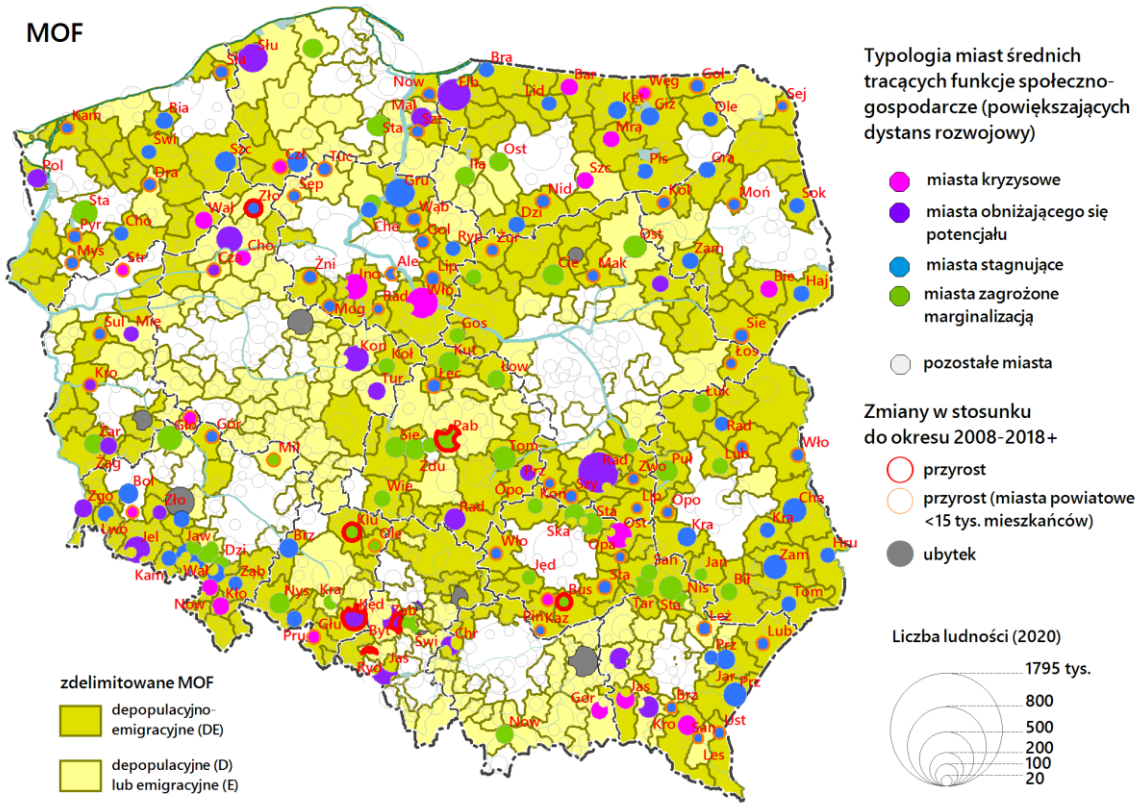
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

demograficznego i gospodarczego (9 miast, około 900 tys. mieszkańców). Również w tym przypadku notowano przyrost ośrodków w stosunku do poprzedniej delimitacji (Piekary Śląskie, Siemianowice Śląskie, Zawiercie).

Pozostałe grupy miast są zdecydowanie mniej skoncentrowane geograficznie, ale mają pewne wspólne cechy. Są to na przykład średnie miasta w województwie warmińsko-mazurskim, na Podlasiu, Lubelszczyźnie i Podkarpaciu. Korzystny jest tu jednak fakt, że wiele z tych miast przesunęło się z kategorii „kryzysowych" do „stagnujących", np. Bartoszyce, Hajnówka, Przemyśl, Zambrów.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.30. Położenie miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze (MTF) na tle zdelimitowanych gmin i MOF

Źródło: na podstawie delimitacji IGiPZ PAN z 2020 r.

Tabela 6.30. Typologia miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze (powiększających lub pogłębiających swój dystans rozwojowy względem innych miast) według okresu 2008-2018+. Miasta powyżej 100 tys. mieszk. i byłe wojewódzkie zapisano wersalikami. Na niebiesko wyróżniono miasta, które zdelimitowano jako depopulacyjno-emigracyjne

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Nasilenie problemów społeczno-ekonomicznych	Liczba punktów (14-140)	Liczba spełnionych kryteriów pod względem powiększania dystansu rozwojowego (0-7)				
		3	4	5	6	7
	55-59			**Busko-Zdrój** **Chrzanów** **Gniezno** Łask Siemianowice Śl. **SIERADZ** **Świdnica** Świętochłowice **Tomaszów Maz.**	**Dębica** **LEGNICA** **Lubartów** **Opoczno** **Radomsko** **ZABRZE** **Zawiercie**	**Jastrzębie-Zdrój** JELENIA GÓRA **SOSNOWIEC**
	60-69		**Brzeg** **Głogów** **KONIN** **Końskie** **Kutno** Lębork Malbork Międzyrzecz **Nisko** Piekary Śl. **Sierpc** Świecie **Wieluń** **Zduńska Wola**	**Chodzież** **CIECHANÓW** **Koło** **Kozienice** **Krapkowice** **KROSNO** **Łuków** **Nysa** **OSTROŁĘKA** **RADOM** **Sandomierz** **Skarżysko-Kam.** **Stalowa Wola** Stargard Świebodzice **Żagań** **Żary**	**BYTOM** **Dzierżoniów** ELBLĄG **Gostynin** Iława **Nowa Sól** **Ostrowiec Św.** Ostrów Maz. **PIŁA** **Starachowice** **Turek** **Wałcz** **Zgorzelec**	**Biłgoraj** **SŁUPSK** **TARNOBRZEG** **Złotoryja**
	70-79	**Ostróda** **Świdwin**	**Białogard** **Bielsk Podl.** Działdowo **Giżycko** **Jawor** **PRZEMYŚL** **Sokółka** **ZAMOŚĆ**	Chojnice **Grajewo** **Jarosław** **Jędrzejów** **Kraśnik** **Lidzbark Warm.** **Mrągowo** **Radzyń Podl.** **Sanok** Szczecinek **Szczytno** **WŁOCŁAWEK**	**Bielawa** **Grudziądz** **Inowrocław** **Jasło** **Kamienna Góra** **Lubań** **WAŁBRZYCH** **Ząbkowice Śl.**	
	80-94	**Choszczno** **Hajnówka** **Hrubieszów** **Rypin**	**Krasnystaw** Olecko **Prudnik**	**Bartoszyce** **Braniewo** **CHEŁM** **Kętrzyn** **Nowa Ruda**	Bolesławiec **Chełmno** **Gorlice**	**Kłodzko** **Tomaszów Lub.**

miasta kryzysowe (silne powiększanie niekorzystanego dystansu, zła sytuacja społeczno-gospodarcza

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

miasta obniżającego się potencjału (silne powiększanie niekorzystnego dystansu, umiarkowanie zła sytuacja społ.-gosp.)

miasta stagnujące (umiarkowane powiększanie niekorzystnego dystansu, zła sytuacja społeczno-gospodarcza)

miasta zagrożone marginalizacją (umiarkowane powiększ. niekorzystnego dystansu, umiark. zła sytuacja społ.-gosp.)

Źródło: Śleszyński (2017), zaktualizowane.

6.6. Wpływ czynników przyrodniczych na depopulację

Depopulacja gmin – miast i wsi w Polsce, jest złożonym procesem wynikającym z wielu także przyrodniczych uwarunkowań. Są one związane z warunkami gospodarowania zwłaszcza na terenach wiejskich. Dochody w rolnictwie i szeregu innych działalności wprost wynikają z jakości gleb, klimatu, rzeźby terenu oraz warunków dla rozwoju osadnictwa i transportu, jak też w zasadzie całej infrastruktury będącej podstawą dla zadowalającej jakości życia.

Na wielu obszarach kraju funkcja rolnicza staje się nieopłacalna z powodu niezadowalających warunków glebowo-klimatycznych. W pierwszej kolejności dotyczy to zwłaszcza terenów górskich, na których problemy związane z działalnością człowieka były przedmiotem polityk państwowych i zainteresowania naukowo-eksperckiego jeszcze w czasach PRL (w tym w strukturach PAN w latach 1957-2014 funkcjonował Komitet Zagospodarowania Ziem Górskich). Utrudnienia dla działalności rolniczej występują też na obszarach o zróżnicowanej (pojezierza) i silnie rozczłonkowanej rzeźbie terenu (góry), słabych glebach (obszary peryglacjalne, tj. Niż Polski), niedoborze wody (Kujawy, obszary sandrowe na Kurpiach), w tym irygacyjnej (Płaskowyż Głubczycki) i krótkim okresie wegetacji (północno-wschodnia Polska, zwłaszcza Suwalszczyzna). Rolnictwo na takich terenach jest mniej wydajne i opłacalne, co zniechęca do pozostawania na wsi. Przeszkodą dla osadnictwa teoretycznie powinny być zagrożenia, związane np. z powodziami, podtopieniami czy osuwiskami. Mogą one być mniej atrakcyjne dla mieszkańców ze względu na ryzyko strat materialnych i trudności w prowadzeniu działalności gospodarczej. Szczególnie w górach osadnictwo i gospodarka w okresie zimowym napotykają na utrudnienia, związane z opadami śniegu oraz długo utrzymującymi się pokrywą śnieżną i niskimi temperaturami, wpływającymi na transport i koszty ogrzewania budynków, ale także np. bezpieczeństwo.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Jednak wyludnianie się i odpływ migracyjny występuje także na obszarach o sprzyjających przyrodniczych warunkach rozwoju funkcji rolniczej, np. na wyżynach zasobnych w gleby brunatnoziemne i inne wykształcone na żyznych lessach (Flaga, 2002), zabudowywane są zalewowe dna dolin (Słonecka i in., 2008; Latocha, 2019), a tereny podatne na osuwiska są również miejscem nadmiarowej i nieodpowiedzialnej lokalizacji zabudowy (Bucała i in., 2022). Świadczy to, że w procesach redystrybucji ludności teoretycznie pozytywne lub negatywne czynniki przyrodnicze nie zawsze są stymulatorem bądź barierą dla rozwoju osadnictwa, a kluczowe przyczyny tkwią w innych uwarunkowaniach, związanych np. ze strukturą agrarną.

W sumie jednak, przyrodnicze uwarunkowania, takie jak niska jakość gleb, trudny klimat, ukształtowanie terenu czy zagrożenia naturalne, odgrywają istotną rolę w depopulacji polskich wsi i gmin, szczególnie w połączeniu z czynnikami społeczno-ekonomicznymi, jak struktura agrarna czy brak infrastruktury. Proces ten jest najbardziej widoczny w regionach o trudniejszych warunkach naturalnych, takich jak Polska Wschodnia czy obszary górskie. Aby przeciwdziałać depopulacji, konieczne są zatem inwestycje w infrastrukturę, wsparcie dla małych gospodarstw oraz rozwój alternatywnych źródeł dochodu na terenach wiejskich.

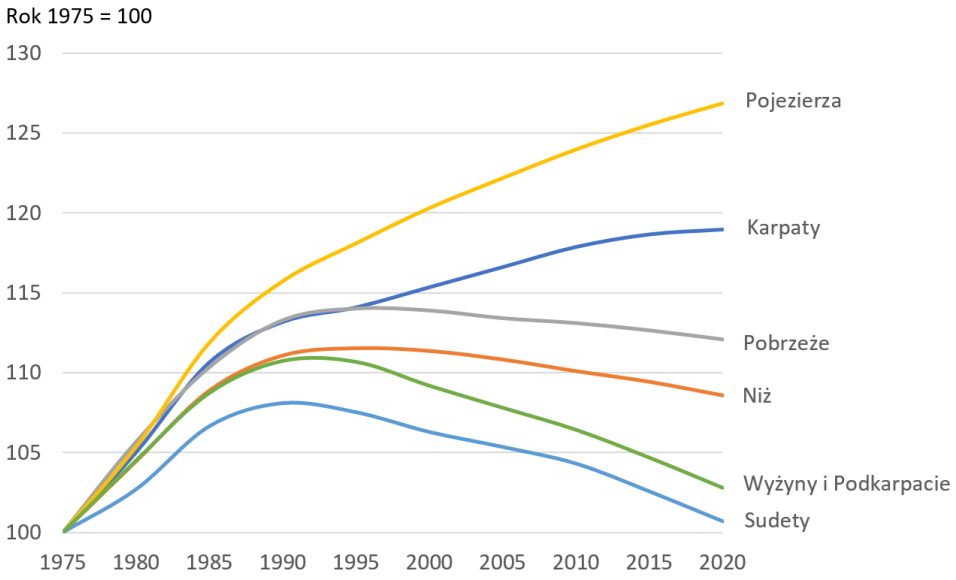
Niewiele jest badań, w których badane są typowo przyrodnicze uwarunkowania wyludniania się w Polsce. Jest to częstsze w związku z rolnictwem (Bański, 1999; Wesołowska, 2018) oraz na obszarach górskich (Soja, 2008; Latocha, 2013). Poważnym utrudnieniem zwłaszcza dla analiz dla całego kraju był dotychczas brak szczegółowych i porównywalnych danych ludnościowych, pozwalających na uchwycenie zmian w skali miejscowości czy nawet pojedynczych punktów adresowych, w zależności od typu krajobrazu, klasy bonitacyjnej gleb czy innych jednostek i wydzieleń przyrodniczych, cechujących się silną lokalną zmiennością. Problem ten w dużej mierze przełamuje udostępnienie w ostatnich latach przez unijno-europejskie centrum JRC w Ispra (Włochy) wspomnianych w 2. rozdziale danych ludnościowych Global Human Settlement Layer (GHSL) w siatce grid o rozdzielczości 100 m za okres 1975-2030 (czyli z pewną prognozą).

Wyniki oszacowań na podstawie danych GHSL dla głównych regionów krajobrazowych w Polsce przedstawiono na ryc. 6.31. W latach 1975-1990 wzrost liczby ludności obejmował wszystkie regiony, w tym do 2020 utrzymał się w pasie pojezierzy i Karpatach, natomiast w pozostałych jednostkach wyraźna była

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

depopulacja, największa w Sudetach. Dane dla typów krajobrazu naturalnego (Richling i Dąbrowski, 1995) wskazują na najszybsze tempo wyludniania się obszarów górskich (wysokogórskich, regla dolnego), wyżynnych (silnie rozciętych wysoczyzn lessowych, krajobrazach węglanowych i gipsowych) oraz w akumulacyjnych deltach rzek (ryc. 6.32).

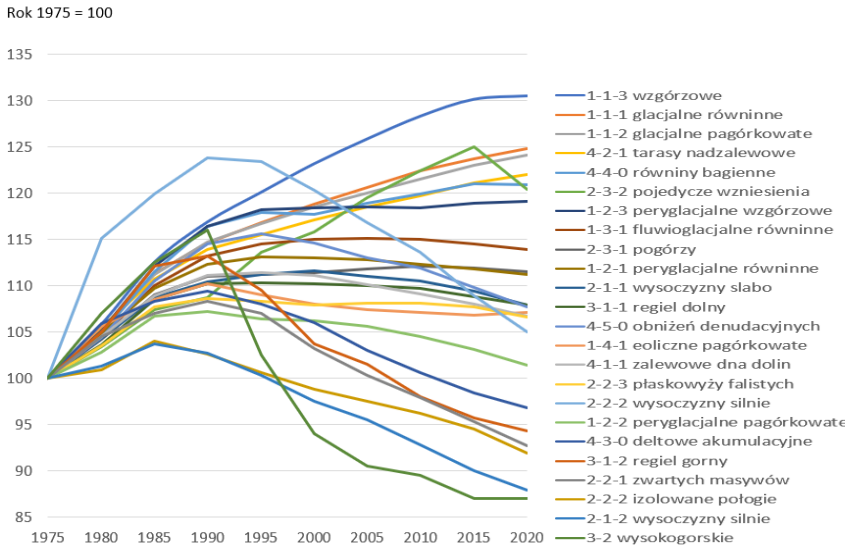
Niepokojący jest fakt, że do ok. 1990 r. zabudowywane były stanowiska higrofilne, narażone na powodzie i podtopienia (ryc. 6.33), jakkolwiek po tym okresie notuje się stosunkowo szybki spadek ludności w akumulacyjnych krajobrazach deltowych, zalewowych i obniżeniach denudacyjnych. Jednak ten ostatni proces słabo dotyczy zwłaszcza karpackiej części (ryc. 6.34), co należy ocenić jako poważny problem w związku z zagrożeniem powodziowym.

Ryc. 6.31. Zmiany liczby ludności w głównych regionach fizycznogeograficznych (krajobrazowych) w latach 1975-2020.

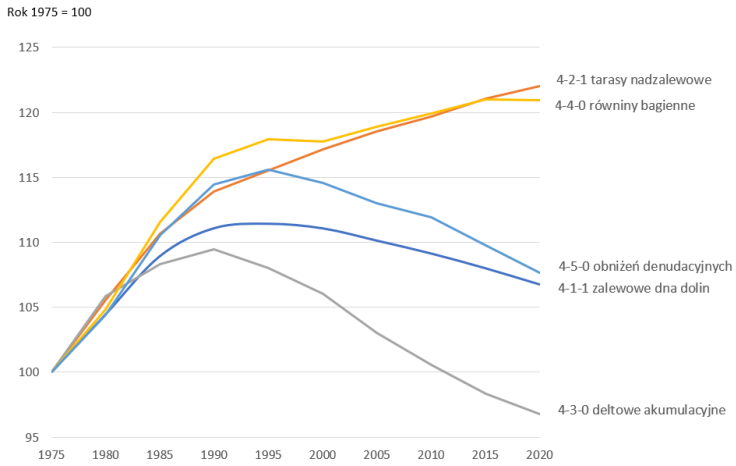
Źródło: na podstawie danych grid GHSL (Schiavina i in., 2023).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.32. Zmiany liczby ludności w typach krajobrazu (wg A. Richlinga i A. Dąbrowskiego, 1995) w latach 1975-2020

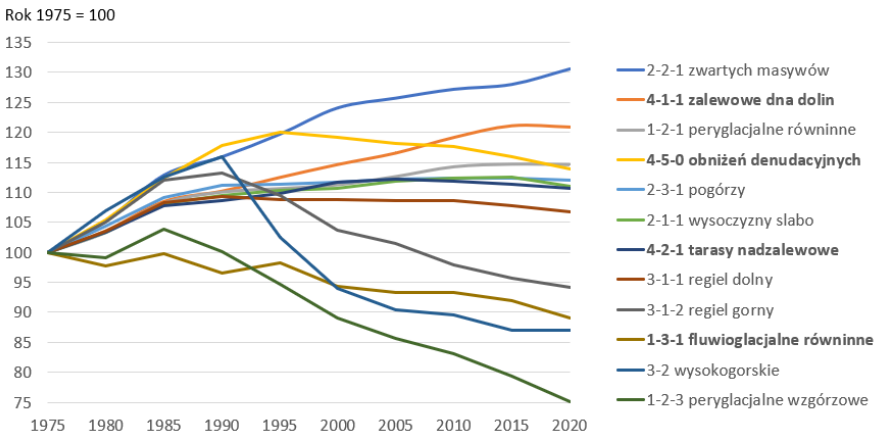
Źródło: na podstawie danych grid GHSL (Schiavina i in., 2023).

Ryc. 6.33. Zmiany liczby ludności w higrofilnych typach krajobrazu (wg A. Richlinga i A. Dąbrowskiego, 1995) w latach 1975-2020

Źródło: na podstawie danych grid GHSL (Schiavina i in., 2023).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.34. Zmiany liczby ludności w typach krajobrazu (wg A. Richlinga i A. Dąbrowskiego, 1995) w Karpatach i Sudetach w latach 1975-2020

Źródło: na podstawie danych grid GHSL (Schiavina i in., 2023).

Jeśli chodzi o strukturę obszarów depopulacyjno-emigracyjnych według głównych regionów fizycznogeograficznych, dane zestawiono w tabeli 6.31. Gminy depopulacyjno-emigracyjne koncentrowały się pod względem powierzchni (43,0%) i ludności (48,7%) na Niżu (na nizinach o pochodzeniu staroglacjalnym, czyli zdenudowanym i niepojeziernym). Inne krajobrazy zajmowały mniejsze powierzchnie i populacje, w tym obszary górskie, tj. Sudety i Karpaty skupiły 6,1% powierzchni oraz 7,9% ludności. Przeczyłoby to dość rozpowszechnionej opinii, że problem wyludniania w skali całego kraju jest istotnym problemem dla rozwoju obszarów górskich. Jeśli obliczyć, jaki procent danego regionu fizycznogeograficznego jest objęty depopulacją, to okaże się że najwyższe w wartości dotyczą Sudetów z Przedgórzem (54,9% powierzchni, 61,3% liczby ludności) (ryc. 6.35), a Karpaty depopulują się w najmniejszym stopniu spośród wszystkich głównych regionów krajobrazowych (24,6% powierzchni, 18,1% populacji ludzkiej).

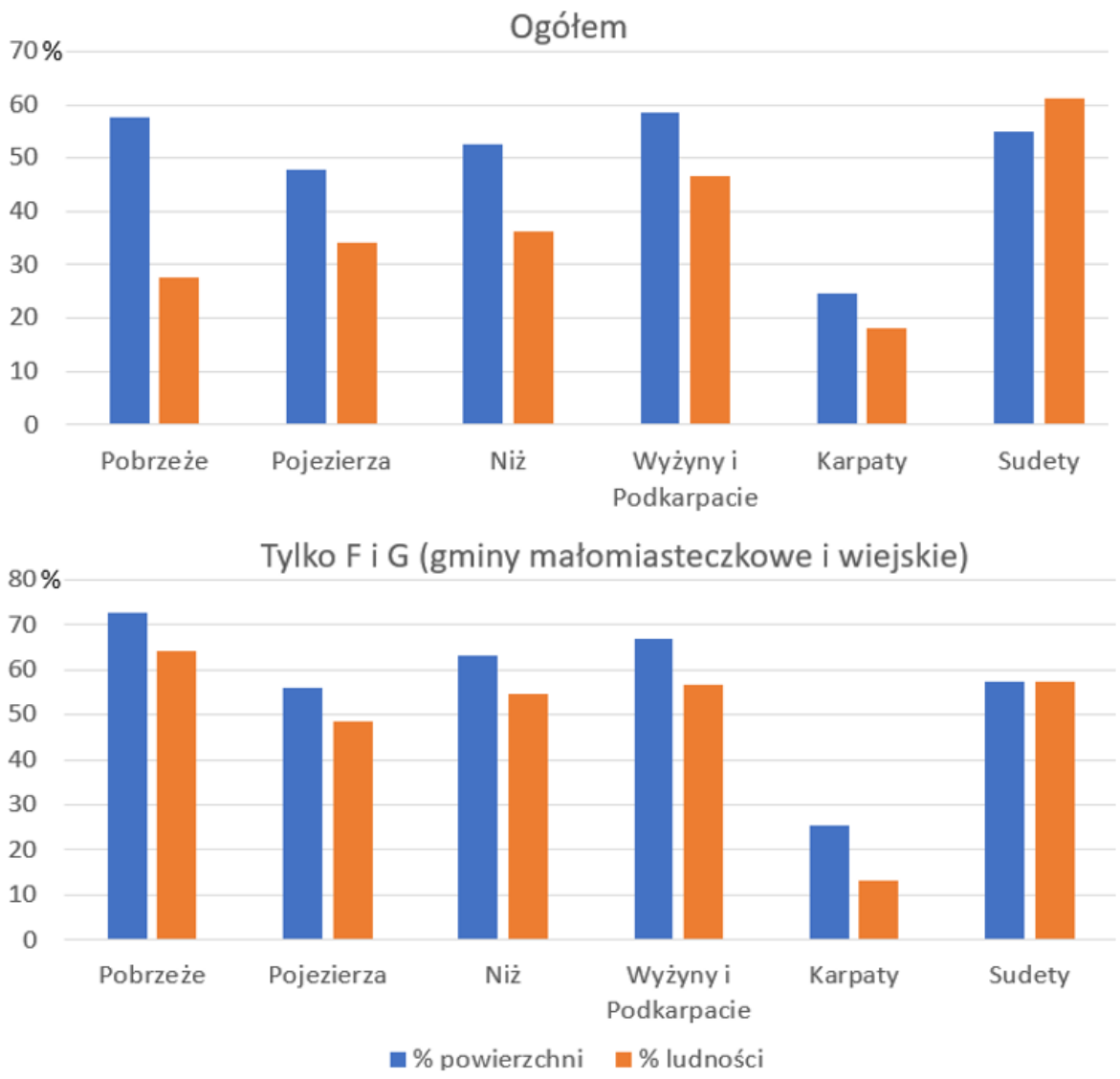
Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 6.31. Struktura obszarów depopulacyjno-emigracyjnych pod względem powierzchni w głównych krainach fizycznogeograficznych w 2025 r.

Region	Ogółem (wartość)	Ogółem (%)	DE (wartość)	DE (%)	D lub E (wartość)	D lub E (%)	Pozostałe (wartość)	Pozostałe (%)
według powierzchni (tys. km^2)								
Pobrzeże	19,5	5,3	11,2	7,1	3,6	5,6	4,7	5,3
Pojezierza	87,9	27,0	41,9	26,5	22,1	34,4	23,8	27,0
Niż	129,5	44,5	68,0	43,0	22,2	34,6	39,3	44,5
Wyżyny i Podkarpacie	46,6	12,5	27,2	17,2	8,4	13,0	11,0	12,5
Karpaty	17,3	6,8	4,2	2,7	7,0	10,9	6,0	6,8
Sudety	9,9	3,9	5,4	3,4	1,0	1,6	3,4	3,9
Polska ogółem	310,5	100,0	158,0	100,0	64,3	100,0	88,2	100,0
według liczby ludności (tys. osób)								
Pobrzeże	2 575	6,2	708	5,2	1 021	10,8	847	6,2
Pojezierza	6 293	16,9	2 154	15,9	1 817	19,3	2 322	16,9
Niż	18 139	57,0	6 583	48,7	3 729	39,6	7 828	57,0
Wyżyny i Podkarpacie	6 457	11,6	3 011	22,3	1 857	19,7	1 589	11,6
Karpaty	2 085	6,5	378	2,8	812	8,6	896	6,5
Sudety	1 132	1,8	694	5,1	190	2,0	248	1,8
Polska ogółem	36 682	100,0	13 528	100,0	9 425	100,0	13 729	100,0

Źródło: na podstawie regionalizacji fizycznogeograficznej (Solon i in., 2018) oraz danych ludnościowych GHSL (Schiavina i in., 2023).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 6.35.Udział obszarów depopulacyjno-emigracyjnych pod względem powierzchni i ludności w głównych krainach fizycznogeograficznych (wg A. Richlinga i A. Dąbrowskiego, 1995) w 2025 r.

Źródło: na podstawie danych grid GHSL (Schiavina i in., 2023).

Jeśli dane analizować tylko dla obszarów najsłabiej lub w ogóle niezurbanizowanych (małomiasteczkowych i typowo wiejskich) to okaże się, że sytuacja jest jeszcze bardziej zróżnicowana (ryc. 6.23). Znacznie wyższe wskaźniki są charakterystyczne dla Pobrzeża Bałtyku (o 15 punktów procentowych w przypadku powierzchni i 37 p.p. w przypadku ludności). O kilkanaście p.p. wyższe są wskaźniki Pojezierzy i Niżu, o około 10 p.p. dla Wyżyn i Podkarpacia, natomiast dla Karpat i Sudetów nieco wyższe (1-2 p.p.) w przypadku powierzchni i dość niższe (o 4-5 p.p.) w przypadku zamieszkiwanej ludności. W sumie oznacza to słabsze tempo wyludniania się obszarów typowo wiejskich.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

6.7. Wnioski

Przeprowadzona diagnoza pozwala scharakteryzować gminy zdelimitowane jako depopulacyjno-emigracyjne (DE) pod względem społeczno-ekonomicznym, jak też przyrodniczym. Główne wnioski są następujące:

1. Zdecydowana większość analizowanych około 50 cech diagnostycznych wskazuje na różnego rodzaju negatywne zjawiska i procesy społeczno-gospodarcze, które prowadzą do zmniejszenia kapitałów i zasobów endogenicznych. W efekcie prowadzi to do utraty bazy ekonomicznej i w przypadku wielu miast, także do spadku znaczenia w hierarchii osadniczej.
2. Aktualne i prognozowane procesy demograficzne wskazują na systematyczny ubytek ludności, w tym ujemne saldo ruchu naturalnego i wędrówkowego. Na obszarach DE liczba ludności w latach 2003-2023 spadła z 15,1 do 13,2 mln, a tempo tego spadku pogłębia się: do około 2014 r. było to 0,5% rocznie, a od 4 lat już ponad -1% rocznie (w tym w roku pandemicznym 2020 – 3,6%).
3. Skala wyludniania się jest większa, niż rejestrowana zwłaszcza poprzez system ewidencji ludności. W NSP 2021 zidentyfikowano co najmniej ok. 0,6 mln osób przebywających „czasowo” poza granicami kraju, z tego niemal wszyscy (96%) powyżej 12 miesięcy. Niedoszacowanie dotyczy też migracji wewnętrznych. Według badań na próbie 16,7 mln ubezpieczonych w ZUS stwierdzono w przypadku populacji kobiet 20-29 lat ok. 7% adresów zamieszkania lub korespondencyjnych w innej gminie, niż zameldowanie. Natomiast według definicji rezydenta na obszarach DE w 2021 r. było 453 tys. mniej ludności, co oznacza przeszacowanie według definicji krajowej (liczby ludności bilansowanej m.in. na podstawie zameldowań).
4. Obszary wiejskie i małomiasteczkowe w gminach DE wyludniają się w całym okresie powojennym, a po 1989 zaczęły dołączać do nich miasta średnie i duże. Dalsza depopulacja wyznaczonych obszarów DE wydaje się nieuchronna, „oficjalne” prognozy wskazują na ubytek do 2050 r. w wysokości ponad 25% populacji, ale już wiadomo, że tempo spadku ludności jest większe (np. w typie D ośrodki lokalne tempo spadku było o 0,4 p.p. szybsze, niż zakładała to prognoza (-0,7%).
5. Depopulacji nie rekompensuje imigracja zagraniczna, która jest skoncentrowana w dużych metropoliach i ośrodkach przemysłowych w

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

zachodniej i południowej części kraju. Na obszarach DE w 2021 r. zarejestrowano 324 tys. obcokrajowców, z czego tylko 16% pozostawało powyżej 12 miesięcy (w gminach typowo wiejskich poniżej 10%). Zatem dla obszarów DE ma to w tej chwili słabe znaczenie pod względem możliwości uzupełniania ubytków ludności. W sumie migracje międzynarodowe na obszarach DE zdecydowanie bardziej wzmacniają depopulację, niż ją osłabiają, choć nie można wykluczyć zmiany znaczenia tego czynnika w przyszłości w przypadku np. bardziej masowej imigracji zagranicznej.

6. W depopulacji znaczenie niskiej dzietności i odpływu ludności jest podobne (są to ściśle powiązane elementy ze względu na „przeniesienie" prokreacji z obszaru odpływowego do napływowego), z tym że pierwszy czynnik ma większe znaczenie na północy kraju, gdzie relatywnie rodzi się nieco mniej dzieci. W niektórych typach i województwach TFR spadł poniżej 1 (np. w miastach kategorii B w woj. dolnośląskim i kujawsko-pomorskim czy w gminach typowo wiejskich w woj. warmińsko-mazurskim, a w niektórych gminach – nawet poniżej 0,5 (np. Wiżajny). Jest on jednak zaniżony, ponieważ w jego obliczeniu bierze się pod uwagę zameldowane na tych terenach matki w wieku 15-49 lat, których część wyemigrowała. Zakładając podobną skalę przeszacowań młodych kobiet, jest on jednak przeciętnie ok. 20% niższy, niż dwie dekady wcześniej, mają na to wpływ m.in. duże fluktuacje populacji w wieku największej rodności (falowanie wyżów i niżów demograficznych).
7. Najwyższa dzietność na obszarach DE występuje w peryferyjnych częściach woj. mazowieckiego, w tym na pograniczu z woj. podlaskim, a także m.in. w okolicach Łomży, Łukowa, Dynowa. W całym kraju wyższa dzietność cechuje Galicję (w tym Podhale) i Kaszuby (w tym na obszarach o stwierdzonym nadmiernym odpływie młodej dorosłej populacji, co wskazuje, że wysoka stopa urodzeń może być tam w przyszłości zagrożona).
8. Wiodącą rolę mają wciąż migracje wewnętrzne, w latach 2004-2023 ich bilans na obszarach DE wyniósł -1045 tys. osób, podczas gdy zagranicznych -76 tys. (oraz „czasowych" obywateli Polski było 589 tys.), a saldo ruchu naturalnego wyniosło -623 tys. Ponadto ok. 10-20% (a lokalnie więcej) odpływu wewnętrznego umyka ewidencji ludności, stąd można sądzić, że migracje odpowiadają globalnie za 2/3 wyludniania się obszarów DE. Oczywiście, w różnych regionach kraju oraz typach miast i gmin poszczególne składowe

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

ubytku rzeczywistego mają mniejsze bądź większe znaczenie. Na Opolszczyźnie i w zachodniej części Górnego Śląska istotne są rejestrowane i „czasowe" emigracje zagraniczne. Z kolei „czasowe" odpływy są częstsze we wszystkich województwach przygranicznych.

9. Wskutek opisanego szczegółowo w rozdziale 5 częstszego odpływu migracyjnego młodych kobiet, zwłaszcza we wschodniej części kraju występuje silne niedopasowanie struktury płci w wieku „małżeńskim" i „prokreacyjnym". Są gminy, w których na 100 mężczyzn w wieku 20-34 lata przypada mniej niż 80 kobiet. Nadwyżka kobiet nad mężczyznami do niedawna występowała w większości miast, od około dekady ma to miejsce niemal wyłącznie w ośrodkach tzw. wielkiej piątki.
10. Na obszarach DE wyraźnie spadła liczba małżeństw. Wynika ona zarówno ze spadku populacji, ale także zmian obyczajowych (coraz więcej związków i partnerstw nieformalnych) oraz luki edukacyjnej mężczyzn (słabszego wykształcenia w stosunku do kobiet, wskutek czego występuje niedopasowanie matrymonialne). W roku 2023 odnotowano 61% liczby małżeństw z 2004 r., podobnie spadła liczba urodzeń (60%).
11. Na obszarach DE ma miejsce bardzo szybkie tempo starzenia się populacji, w tym występuje hiperstarzenie się. W ciągu dwóch dekad (2003-2023) udział populacji w wieku 60 i więcej lat wzrósł o ponad 15 punktów procentowych aż w 109 miastach i gminach, a średnio o 12 p.p. (wzrost z 2,6 do 3,8 mln). Populacja osób w wieku 80 i więcej lat wzrosła w jeszcze większym stopniu: z 361 do 603 tys.
12. Obszary DE poza miastami cechuje niska gęstość zaludnienia (poza woj. śląskim i małopolskim), duży udział małych wsi na północy kraju, a w całej Polsce rozproszenie osadnictwa z tendencją do narastania wskutek dysfunkcji wadliwego prawa planistycznego. Przez ponad 20 lat działania Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym na wyludniających się i odpływowych obszarach DE „odrolniono" (zmieniono przeznaczenie gruntów z użytkowania rolniczego najczęściej na mieszkaniowe) pok. 200 tys. ha, co zapewnia chłonność demograficzną dla nowego osadnictwa w wysokości 21,1 mln osób (najwięcej wokół miast). Realne w przyszłości są więc poważne problemy w postaci kosztów chaosu przestrzennego (konieczność utrzymania np. nadmiarowych dróg), roszczeniami odszkodowawczymi (w przypadku prób

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

ograniczania zabudowy), bańką spekulacyjną na rynku nieruchomości (wraz z wyludnianiem się, działki budowlane będą traciły wartość z powodu braku popytu), kryzysem bankowym (część działek może mieć zabezpieczenie hipoteczne po zawyżonej realnie cenie gruntu, skala tego jest zupełnie nieznana).

13. Najszybciej wyludniają się najmniejsze wsie, co rodzi obawy o ich racjonalne zagospodarowanie i możliwości utrzymania usług na dotychczasowym poziomie.
14. Główne funkcje gospodarcze obszarów wiejskich DE to rolnictwo, leśnictwo, turystyka, drobne usługi, rzadziej przemysł, z kolei miejskie obszary DE – to głównie usługi i przemysł. W części województw rozległe obszary DE stanowią ponad połowę rynku pracy (lubelskie, opolskie, świętokrzyskie), co rodzi obawy o ten rynek w przyszłości, przede wszystkim z powodu prognozowanej silnej luki podażowej (brak „rąk do pracy"). Aktualnie na obszarach DE pracuje ok. 5 mln osób[57], z czego w sektorze rolniczym, który stanowi pewien rezerwuar nadwyżek pracowniczych, już tylko ok. 10% (ok. 500 tys.; nastąpiła bowiem silna dezagraryzacja). Tymczasem przewiduje się, że w roku 2050 populacja osób w wieku produkcyjnym spadnie na obszarach DE z obecnych ok. 7,5 mln (bez „czasowych" migrantów jest ok. 7 mln) do 4,8 mln.
15. Najbardziej zagrożona jest podstawowa dla obszarów wiejskich funkcja rolnicza (ponad połowa powierzchni obszarów DE, to użytki rolne). Istnieje ryzyko upadku rolnictwa, zwłaszcza tam, gdzie jest ono wciąż rozdrobnione i niskotowarowe. Są to często obszary o sprzyjających warunkach przyrodniczych (żyzne gleby, przyjazny klimat). Paradoksalne najbardziej pożądane rolnictwo średnio- i wielkoobszarowe rozwinęło się na północy kraju, z gorszymi glebami i innymi warunkami agroklimatycznymi. Ryzyko upadku rolnictwa na części obszaru Polski będzie wzmacniane rosnącymi kosztami produkcji, m.in. energii.
16. Obszary DE są wciąż dotknięte problemem bezrobocia, w niektórych regionach i typach gmin stopa bezrobocia przekracza 10% (warmińsko-mazurskie, kujawsko-pomorskie, zachodniopomorskie, pogranicze mazowieckiego i świętokrzyskiego, miasta i gminy przy granicy z Rosją,

[57] według miejsca pracy, tj. pewna część ludności dojeżdża do obszarów poza DE.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Białorusią, Ukrainą, Kotlina Kłodzka i in.). Występuje prawidłowość, że im bardziej peryferyjnie położone są te obszary, tym bardziej borykają się z niedostatkiem miejsc pracy, albo niedopasowaniem strukturalnym, względnie niechęcią do legalnej pracy i dużą „szarą" oraz „czarną" strefą (wysokie wskaźniki przestępczości na zachodzie kraju).

17. Jedynym analizowanym wskaźnikiem, który poprawił się w miastach i gminach depopulacyjno-emigracyjnych były dochody własne budżetów gmin. Oczywiście, były one znacząco niższe od tych na obszarach wzrostowych (porównując np. gmin wiejskie – zwłaszcza w stosunku do otoczenia większych miast), niemniej w przeliczeniu na mieszkańca następowała konwergencja. W 2023 r. w gminach DE było 2924 zł na 1 mieszkańca, w gminach poza D, DE, i E – 4020 zł.
18. Szeroko rozumiana jakość życia jest niższa, ale nie tak znacząco, jak mogłoby się wydawać z punktu widzenia samych np. wynagrodzeń. Według syntetycznego wskaźnika jakości życia (63 wskaźniki cząstkowe), jego poziom na obszarach DE jest o około 10% niższy, niż w pozostałej części kraju. Wynika to nie tylko z lepszego stanu środowiska przyrodniczego i mniejszych „miejskich" uciążliwości, ale także z dużo niższych kosztów życia, np. zakupu mieszkania względem dochodów.
19. Obszary DE cechuje już wspomniana peryferyjność położenia w skali całego kraju (obszary zwłaszcza przy północnej i wschodniej granicy), jak i głównych metropolitalnych ośrodków rozwoju (tzw. peryferie wewnętrzne). Występuje też duża zbieżność obszarami problemowymi, delimitowanymi na podstawie znacznie szerszego zestawu wskaźników, niż tylko bezwzględne wyludnianie się i drenaż migracyjny. Ze względu na genezę, można mówić o wyludnianiu się z powodu „opóźnienia urbanizacyjnego" (zwłaszcza w byłym Królestwie Kongresowym, czyli zaborze rosyjskim) oraz o wpływie „szoku transformacyjnego" (wprowadzenie mechanizmów wolnorynkowych na dotychczas silnie uspołecznionych i socjalnych, uzależnionych od komunistycznego państwa gospodarkach Ziem Zachodnich i Północnych – ze skolektywizowanym rolnictwem, monofunkcyjnym często przemysłem w miastach i miasteczkach.
20. Występuje też wysoka zbieżność depopulacji z tzw. miastami tracącymi funkcje społeczno-gospodarcze. Pokazuje to m.in., że szukając możliwości

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

wsparcia obszarów depopulacyjnych, konieczne jest szczególne zwrócenie uwagi na miasta, będące lokalnymi ‘organizatorami’ przestrzeni społeczno-gospodarczej.

21. Badania pokazują też wpływ środowiska przyrodniczego, w tym czynników dla rozwoju rolnictwa na wyludnianie się, choć nie wszędzie (np. niekorzystne ukształtowanie terenu czy klimat w Sudetach – tak, ale nie w całych Karpatach). Ustalenie współczesnej roli środowiska przyrodniczego na zaludnienie w Polsce wymaga bardziej pogłębionych analiz, ponieważ wyniki badań na świecie podkreślają rosnące znaczenie zmian klimatu, krajobrazu itd. na lokalizację osadnictwa i migracje. W analizie depopulacji duży potencjał niesie ze sobą możliwość wykorzystania danych grid w dużej rozdzielczości (GHSL). Dzięki tym danym możliwa jest analiza m.in. uwarunkowań przyrodniczych. W Polsce aktualnie najszybciej wyludniają się typowe obszary górskie (wysokogórskie, reglowe) oraz niektóre wyżynne.
22. W badaniach poważnym problemem jest często brak adekwatnych i wiarygodnych danych, nieraz podstawowych. W ewidencjach i rejestrach wciąż występują przekłamania, nie tylko pod względem liczby i struktury ludności, ale także wielu innych kluczowych zjawisk i elementów życia społeczno-gospodarczego (statystyka rynku pracy, faktycznie działających podmiotów gospodarczych, gospodarstw rolnych, mobilności codziennej, motoryzacji itd.). praktycznie nie ma żadnej wiedzy o przepływach towarowych i ekonomicznych, np. o skali drenażu przez wielkie sieci handlowe czy transferach z zagranicy. Nie pozwala to możliwie maksymalnie rzetelnie diagnozować procesów społeczno-gospodarczych, niemniej umożliwia bez wątpienia oszacować kierunek zmian i kluczowe czynniki i charakterystyki depopulacji oraz obszarów DE. Potrzebne jest solidne wzmocnienie statystyki publicznej w tym zakresie, zwłaszcza o kwestie związane z przepływami, lokalizacją potencjalnego osadnictwa, rynkiem pracy i uwarunkowaniami finansowymi.

Jak już wspomniano na wstępie, w niniejszym rozdziale ze względu na ramy objętościowe analizowano tylko wybrane zagadnienia przyrodnicze, społeczne i ekonomiczne, które miały diagnozować oraz ewaluować zjawiska i procesy będące bezpośrednim lub pośrednim skutkiem depopulacji. Ze względu na fakt, że depopulacja i drenaż zasobów ludzkich stał się największym, fundamentalnym

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

problemem rozwojowym Polski, także dla większości miast, powinna być prowadzone bardziej pogłębione analizy, mogące obejmować:

- szczegółową identyfikację przyczyn wyludniania i nadmiernego odpływu, tj. określenie, jakie czynniki (np. brak miejsc pracy, niedostateczna infrastruktura, niezadowalające warunki życia, starzenie się społeczeństwa) 'napędzają' depopulację i drenaż zwłaszcza młodych zasobów ludzkich;
- ocenę skutków depopulacji i emigracji, tj. odpowiedź, w jaki sposób wyludnianie się wpływa na środowisko, strukturę społeczną i lokalną gospodarkę;
- wsparcie polityki lokalnej, tj. dostarczenie danych do tworzenia strategii przeciwdziałania depopulacji (np. przyciąganie inwestorów, poprawa jakości życia).
- identyfikację i zrozumienie roli potencjałów endogenicznych oraz ograniczeń, tj. określenie, jakie zasoby (np. przyrodnicze, kulturowe) mogą być wykorzystane dla wsparcia gmin, miejskich obszarów funkcjonalnych i województw;
- podniesienie świadomości i edukacji, tj. zwiększenie wiedzy o problemie, i mechanizmach i skutkach wyludniania wśród decydentów oraz społeczności lokalnych i regionalnych. W tym powinno nastąpić włączenie mieszkańców w proces analityczno-ewaluacyjny (np. poprzez konsultacje), które może zwiększyć trafność wniosków oraz akceptację proponowanych i podejmowanych działań naprawczych.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

7. Wnioski, dyskusja i rekomendacje

7.1. Główne wnioski diagnostyczne i prognostyczne

Główne wnioski z przeprowadzonych badań wymieniono i uporządkowano zgodnie z konstrukcją i logiką całego raportu. W pierwszej kolejności omawiane są wyniki delimitacji i typologii obszarów depopulacyjno-emigracyjnych (DE). Druga część wniosków zawiera wyniki dotyczące charakterystyki przestrzennej redystrybucji ludności, w zwłaszcza migracji wewnętrznych. Ostatnia grupa podsumowań zawiera najważniejsze ustalenia dotyczące uwarunkowań, zjawisk i procesów głównie społeczno-gospodarczych na obszarach DE.

Delimitacja i typologia obszarów depopulacyjno-emigracyjnych. Analizy oparto na „oficjalnej" statystyce ludności, która jest niedoszacowana. Wyniki delimitacji należy więc przyjmować jako minimalny zasięg procesów wyludniania się i nadmiernego odpływu ludności.

W delimitacji i typologii depopulacji stosowano różne podejścia metodyczne i chronologiczne, umożliwiające uchwycenie depopulacji w różnych wymiarach terytorialnych. Jako wzorcowe dla aktualnych potrzeb proponuje się przyjęcie wyników w oparciu o najnowszy okres 2014-2023 dla gmin i miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF). Jako pomocnicze i uzupełniające mogą być delimitacje oparte o genezę czynników, trwałość czy okres rozpoczęcia tego procesu.

We wzorcowym podejściu przyjęto dwa założenia:

- w pierwszej kolejności wyznaczono obszary (gminy, miasta, MOF) wyludniające się w skali całej populacji. Daje to orientację co do negatywnych zmian ludnościowych, mających główne znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Analizę przeprowadzono według różnych sposobów identyfikacji i pomiaru wyludnienia oraz w różnych okresach, co daje szerszy pogląd na ocenę zjawiska;
- w drugiej kolejności wyznaczono obszary (gminy, MOF), w których występował nadmierny odpływ ludzi młodych (20-39 lat). Zjawisko to zdefiniowano jako sytuację, w której odpływ w tej kategorii wieku przeważa nad napływem, a efektywność jest większa, niż 10%. Nie analizowano miast ze względu na różnice w bazach danych oraz przyjęto krótszy okres 2014-2023 ze względu na dostępność danych, jak też silniejsze ujawnienie się drenażu tej kategorii

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

wieku w ostatniej dekadzie, pozwalające na bardziej miarodajną i współczesną delimitację.

W przypadku odpływu w delimitacji świadomie nie zajmowano się emigracją zagraniczną, a jedynie ruchami wewnętrznymi. Migracje międzynarodowe są zbyt złożonym zagadnieniem, w tym skala niedoszacowań jest różna w różnych regionach i w istotny sposób wpłynęłaby na nieporównywalność wyników. Dotyczy to zwłaszcza Śląska Opolskiego (z częścią Górnego), a także niektórych innych regionów kraju (południowe Podlasie, Tarnowszczyzna i in.)[58].

Łącznie w całym kraju zidentyfikowano 1213 gmin spełniających kryteria depopulacji i nadmiernego drenażu (emigracji) młodych. Stanowiły one więc prawie połowę (49%) samorządów. Wśród nich prawie 2/3 wyludniało się jeszcze przed 1990 r., chociaż tempo tego było znacznie powolniejsze, a otaczające miasta intensywnie rosły, łagodząc skutki wyludniania poprzez m.in. nowe miejsca pracy i rozwój usług. Największy udział gmin depopulacyjno-emigracyjnych (DE) wystąpił w województwie lubelskim, podlaskim i świętokrzyskim (75-80%). Najmniejszy odsetek cechował województwo małopolskie i śląskie (18-21%). Gminy DE zajmowały nieco ponad połowę (50,8%) powierzchni kraju reprezentowanej przez 35,0% ludności. Odsetek ten był różny w województwach, regionach historyczno-kulturowych oraz kategoriach (typach) hierarchiczno-funkcjonalnych (osadniczo-funkcjonalnych) miast i gmin. W ujęciu granic zaborczych negatywnie wyróżnia się byłe Królestwo Kongresowe oraz Ziemie Zachodnie i Północne (56-81% zdelimitowanej powierzchni zamieszkałej przez 40-43% populacji). Wśród miast subregionalnych aż 83,3% reprezentowanej przez tę kategorię populacji cechuje wyludnianie się połączone z drenażem młodych osób.

Spośród 413 miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) wyznaczono 224 obszary depopulacyjno-emigracyjne. Delimitacja ta pozwala mieć bardziej uporządkowany obraz przestrzenny i nadaje się zwłaszcza do oceny znaczenia depopulacji dla tych zjawisk, procesów i życia społeczno-gospodarczego, które domykają się dziennych systemach miejskich (np. dojazdy do pracy i usług, w tym szkół).

[58] Próbę takiej delimitacji i typologii regionów przedstawiono w innym miejscu (Śleszyński, 2013c).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

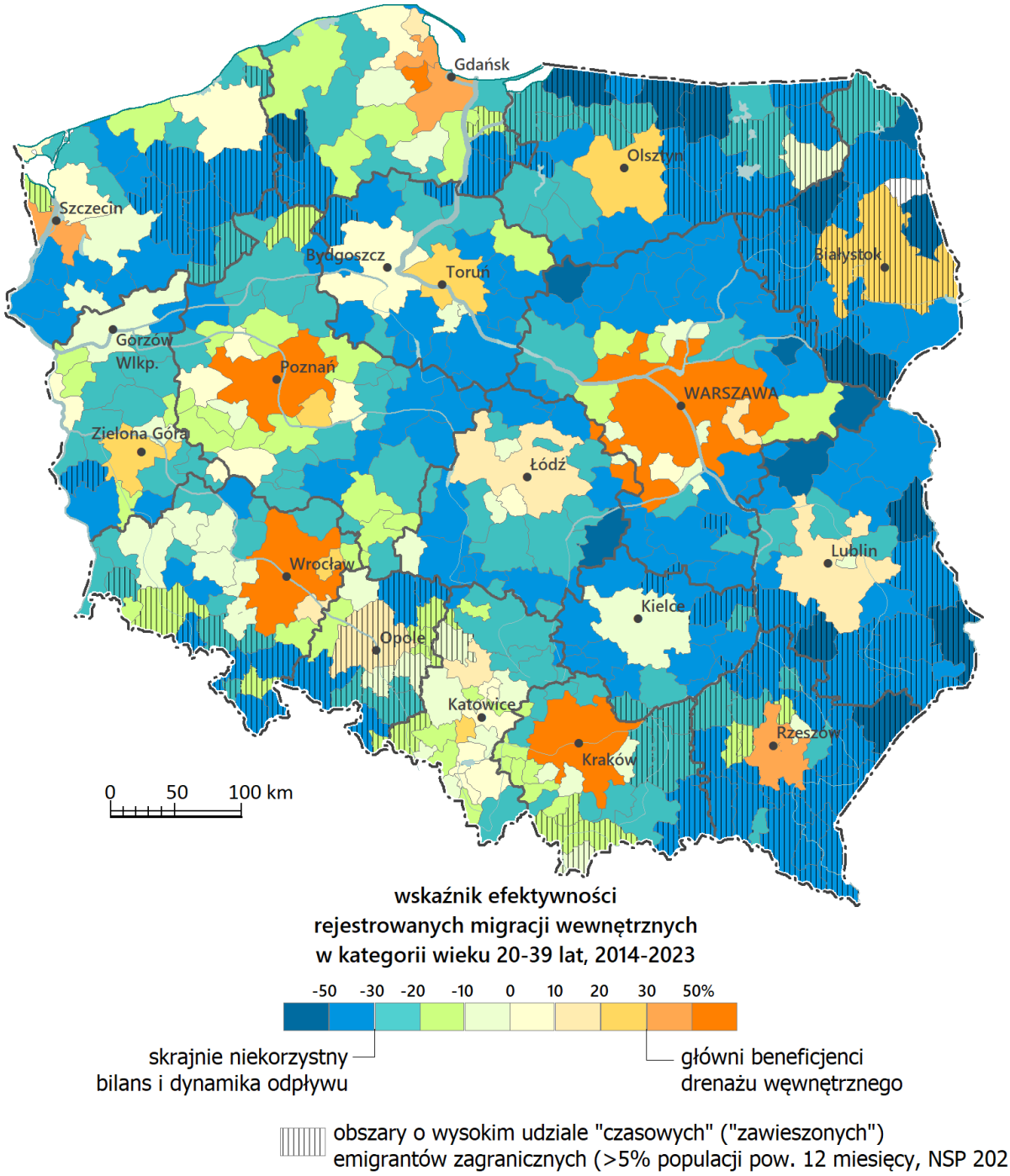
Badania wykazały inercję i trwałość depopulacji dla peryferyjnych obszarów wiejskich, która ma miejsce w całym okresie po II wojnie światowej (wschodnia część kraju, Ponidzie, Sudety, Pomorze Środkowe i in.). Fundamentalnie nowym zjawiskiem jest spadek ludności w miastach różnych kategorii, rozpoczęte jeszcze w latach 1980., a utrwalone w ok. 80% miast po ok. 2010 r.

Wiodącą osią opracowania jest próba powiązania depopulacji z drenażem wewnętrznym oraz pochodnymi zjawiskami i skutkami. Uwarunkowania tych procesów oraz motywy decyzji migracyjnych młodych ludzi są już dobrze rozpoznane w literaturze (Jończy i in., 2013; 2024; Dolińska i in., 2020; Przybyszewska, 2020; Rokita-Poskart, 2021; Kamińska i in., 2025)[59], ale wciąż brakowało szczegółowej i ogólnopolskiej kwantyfikacji tego problemu. W niniejszym opracowaniu po raz pierwszy w skali kraju powiązano wyludnianie się miast, gmin oraz miejskich regionów funkcjonalnych z drenażem młodej populacji, w tym wykazano szczególnie groźną powszechność tego zjawiska w zasadzie w całym kraju poza największymi aglomeracjami (ryc. 7.1). Skala tego problemu jest jeszcze większa na wielu obszarach pozaaglomeracyjnych z uwagi na słabo rejestrowany drenaż zagraniczny. Ma to w sumie olbrzymie negatywne konsekwencje dla regionów wiejskich i tzw. małomiasteczkowych.

Powiązanie delimitacji DE z delimitacjami obszarów problemowych i miast tracących funkcje społeczno-gospodarcze. Występuje duża między zbieżność obszarami problemowymi, delimitowanymi w IGiPZ PAN w latach 2015-2022 a DE. Dlatego ze względu na genezę, można mówić o wyludnianiu się z powodu „opóźnienia urbanizacyjnego” oraz o wpływie „szoku transformacyjnego” (wprowadzenie mechanizmów wolnorynkowych na dotychczas silnie uspołecznionych i socjalnych, uzależnionych od komunistycznego państwa gospodarkach Ziem Zachodnich i Północnych – ze skolektywizowanym rolnictwem, monofunkcyjnym często przemysłem w miastach i miasteczkach, z brakiem tradycji własności prywatnej, silną roszczeniowością ludności itd.). Występuje też zbieżność depopulacji z tzw. miastami tracącymi funkcje społeczno-gospodarcze.

[59] Zob. przegląd zagranicznych i krajowych badań nad migracjami młodych w monografii pod red. I. Kiniorskiej i P. Bramberta (2021).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 7.1 (ryc. 7.1, s. 162 oraz ryc. 6.9, s. 284, zmodyfikowane)**.** Efektywność rejestrowanych migracji wewnętrznych w MOF w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat oraz obszary o wysokim udziale „czasowej" emigracji zagranicznej

Źródło: na podstawie międzygminnych macierzy przemeldowań oraz NSP 2021 (GUS).

Obserwowane i prognozowane główne zmiany ilościowe i jakościowe w redystrybucji ludności. Aktualne i prognozowane procesy demograficzne wskazują

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

na systematyczny ubytek ludności, w tym ujemne saldo ruchu naturalnego i wędrówkowego. Na obszarach DE liczba ludności w latach 2003-2023 spadła z 15,1 do 13,2 mln (o 13%), a tempo tego „oficjalnego" spadku pogłębia się: do około 2014 r. było to 0,5% rocznie, a od 4 lat już ponad -1% rocznie (w tym w roku pandemicznym 2020 – 3,6%, co pokazuje też wpływ bezpośredni i pośredni wpływ COVID-19). Z kolei ubytek „czasowy" to kolejne co najmniej 0,6 mln osób (zob. ostatni akapit). Prognozowany jest dalszy, systematyczny spadek: do 2050 r. ma ubyć kolejne 25%, czyli średnio 1% rocznie, ale dla dużej części gmin typowo wiejskich i małomiasteczkowych będzie to prawdopodobnie więcej z powodu przeszacowania stanów ludności, w tym obecność w nich potencjalnych matek (zawyżenie wskaźnika TFR).

Silnie wzrośnie udział populacji osób starszych (powyżej 60 lat) i sędziwych (powyżej 80 lat), do poziomu w tej pierwszej grupie 30-40% w zależności od regionu oraz typu miast i gmin. Występuje i nasili się zjawisko hiperstarzenia się. W ciągu dwóch dekad (2003-2023) liczba ludności w wieku 60 i więcej lat wzrosła z 2,6 do 3,8 mln osób (w strukturze wieku wzrost o 12 p.p.), a populacja osób w wieku 80 i więcej lat w jeszcze większym stopniu (z 361 do 603 tys.).

Rola emigracji w depopulacji. Wiodącą rolę w depopulacji mają migracje wewnętrzne, w latach 2004-2023 ich bilans na obszarach DE wyniósł -1045 tys. osób, podczas gdy zagranicznych -76 tys. (oraz „czasowych" obywateli Polski było 589 tys.). Około 10-20% (a lokalnie więcej) odpływu wewnętrznego umyka ewidencji ludności, stąd można sądzić, że migracje odpowiadają globalnie za 2/3 wyludniania się obszarów DE. Na Opolszczyźnie i w zachodniej części Górnego Śląska istotne są zarówno rejestrowane w ewidencji ludności (wymeldowania) jak i „czasowe" (rejestrowane w spisie powszechnym) emigracje zagraniczne. Te ostanie są wyraźnie częstsze we wszystkich województwach przygranicznych.

Wskutek opisanego szczegółowo w rozdziale 5 częstszego odpływu migracyjnego młodych kobiet, zwłaszcza we wschodniej części kraju, występuje silne niedopasowanie struktury płci w wieku „małżeńskim" i „prokreacyjnym" (w niektórych regionach, np. na Podlasiu, na 100 mężczyzn w wieku 20-34 lata przypada mniej niż 80 kobiet). Silniejsza emigracja młodych kobiet wynika z większej chęci poprawy warunków życia, kariery zawodowej, samorealizacji, jest też powodem luki edukacyjnej (mniej mężczyzn na studiach), utrudniającej dobór partnerów. Na obszarach DE wyraźnie spada liczba małżeństw.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Skala wyludniania się jest znacząco większa, niż rejestrowana poprzez system ewidencji ludności w stanie zameldowań, w tym system PESEL. W 2021 r. poza granicami kraju „czasowo" (powyżej 12 miesięcy) przebywało ok. 0,6 mln osób, niedoszacowane są też migracje wewnętrzne. Według definicji rezydenta na obszarach DE w 2021 r. było 453 tys. mniej ludności. Ponadto szybciej wyludniają się najmniejsze wsie, co rodzi obawy o ich racjonalne zagospodarowanie i możliwości utrzymania usług na dotychczasowym poziomie.

Rola imigracji w depopulacji. Depopulacji nie rekompensuje imigracja zagraniczna, która jest skoncentrowana w dużych metropoliach i ośrodkach przemysłowych w zachodniej i południowej części kraju. Na obszarach DE w 2021 r. zarejestrowano 324 tys. obcokrajowców, z czego tylko 16% pozostawało powyżej 12 miesięcy (w gminach typowo wiejskich poniżej 10%). Zatem dla obszarów DE ma to w tej chwili słabe znaczenie pod względem możliwości uzupełniania ubytków ludności. W sumie migracje międzynarodowe na obszarach DE zdecydowanie bardziej wzmacniają depopulację, niż ją osłabiają, choć nie można wykluczyć zmiany znaczenia tego czynnika w przyszłości w przypadku np. bardziej masowej imigracji zagranicznej. W niektórych miastach i regionach może doprowadzić do silnych zmian w strukturze etniczno-narodowościowej i sprzyjać potencjalnym napięciom i kryzysom społecznym.

Rola zgonów w depopulacji. W latach 2004-2023 na terenach DE zmarło 3,2 mln osób, zatem saldo ruchu naturalnego wyniosło -0,6 mln. Jest to ok. 1/3 składowej depopulacji (w tym rejestrowanej – zameldowania i „czasowej"). Przewidywane jest wydłużanie życia, ale będzie to element zwiększający swoją rolę w wyludnianiu się z powodu rosnącej różnicy między zgonami i urodzeniami, w tym wchodzenia w późną starość roczników z powojennego kompensacyjnego wyżu demograficznego. Na depopulację miał też wpływ COVID-19, w roku 2021 na obszarach DE wystąpiła najwyższa w ostatnich dekadach stopa zgonów (blisko -16‰), a ubytek naturalny wahał się w latach 2020-2022 w granicach 6-8‰, również osiągając rekordowo wysokie (tj. ujemnie niskie) wartości. Bezpośredni i pośredni wpływ pandemii na nadmiarowe zgony w trzyleciu 2020-2023 można oszacować na ok. 300-400 tys. osób, jest to ok. 15% spadku liczby ludności na obszarach DE w latach 2004-2023.

Rola dzietności w depopulacji. W latach 2004-2023 na terenach DE urodziło się 2,6 mln dzieci. Czynnik ten ma znaczenie dla wyludniania się zwłaszcza na północy kraju, gdzie rodzi się mniej dzieci. W niektórych regionach TFR spadł poniżej

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

1, a w niektórych gminach nawet poniżej 0,5. Przy tym wskaźnik TFR jest ok. 20% niższy, niż dwie dekady wcześniej, mają na to wpływ m.in. duże fluktuacje populacji w wieku największej rodności (falowanie wyżów i niżów demograficznych). Najwyższa dzietność na obszarach DE występuje w peryferyjnych częściach woj. mazowieckiego, w tym na pograniczu z woj. podlaskim, a także m.in. w okolicach Łomży, Łukowa, Dynowa. W całym kraju wyższa dzietność wciąż jeszcze cechuje Galicję (w tym Podhale) i Kaszuby, tj. regiony, na których w większym stopniu zachował się tradycjonalizm kulturowy i konserwatyzm społeczny (a więc mniejsze oddziaływanie ma tam opisywane wcześniej drugie przejście demograficzne). Z powodu wysokiej jeszcze dynamiki ludnościowej obszary te w delimitacji nie okazały się typowymi miastami i gminami DE (depopulacyjno-emigracyjnymi), ale już tymi, na których stwierdzono nadmierny odpływ młodych mieszkańców dorosłej populacji (typ E). Wskazuje to, że wysoka stopa urodzeń może być tam w przyszłości zagrożona, a regiony te również zaczną wyludniać się.

Osadnictwo, planowanie przestrzenne, rynek nieruchomości. Obszary depopulacyjno-emigracyjne poza miastami cechuje niska gęstość zaludnienia (poza woj. śląskim i małopolskim), duży udział małych wsi na północy kraju, a w całej Polsce rozproszenie osadnictwa z tendencją do narastania wskutek dysfunkcji wadliwego prawa planistycznego (m.in. bardzo duże „odrolnienia” w wysokości ok. 200 tys. ha, zapewniające chłonność demograficzną dla nowego osadnictwa w wysokości ponad 20 mln osób oraz ok. 1 mln wydanych decyzji WZ). Realna w przyszłości jest więc katastrofa osadnicza w postaci olbrzymich kosztów chaosu przestrzennego (konieczność utrzymania np. nadmiarowych dróg), roszczeniami odszkodowawczymi (w przypadku prób ograniczania zabudowy), bańką spekulacyjną na rynku nieruchomości (wraz z wyludnianiem się, działki budowlane będą traciły wartość z powodu braku popytu), kryzysem bankowym (część działek może mieć zabezpieczenie hipoteczne po zawyżonej realnie cenie gruntu, skala tego jest zupełnie nieznana).

Trzeba podkreślić, że problem nadpodaży gruntów budowlanych w Polsce kontrastuje z potrzebami osiedleńczymi, w tym dostępności dla młodych małżeństw tych gruntów, gdyż możliwość zamieszkania we własnym domu w dobrych warunkach środowiskowych może być czynnikiem sprzyjającym zwiększeniu dzietności. Jest to jednak pozorna sprzeczność. Chodzi o to, że dowolność budowy będzie skutkować odwrotnym skutkiem, tj. dalsze rozproszenie osadnicze będzie

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

powodować zarówno wzrost jednostkowych kosztów obsługi (np. większej ilości infrastruktury liniowej – dróg, wodociągów itd.), jak też niższą dostępność do usług przez mieszkańców. Chodzi więc o to, że dając ułatwienia dla rozwoju zabudowy podmiejskiej, zwłaszcza dla rodzin, potrzebne jest równoczesne kontrolowanie tej urbanizacji, aby koncentrowała się wzdłuż szlaków komunikacyjnych (w tym zwłaszcza lokalnych tras kolejowych) oraz w sąsiedztwie już istniejącej zabudowy. Jest to jedno z kluczowych wyzwań dla polityki rozwoju przestrzennego w całym kraju, konsekwentnie podnoszone przez środowiska eksperckie i którego nie udało się dotąd wdrożyć (z nielicznymi przypadkami).

Charakterystyka aktualnej i prognozowanej sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów depopulacyjno-emigracyjnych. Zdecydowana większość analizowanych kilkudziesięciu cech diagnostycznych wskazuje na różnego rodzaju negatywne zjawiska i procesy społeczno-gospodarcze, które prowadzą do zmniejszenia kapitałów i zasobów endogenicznych. W efekcie prowadzi to do utraty bazy ekonomicznej i w przypadku wielu miast, także do spadku znaczenia w hierarchii osadniczej. Należy liczyć się z tym, że wiele ośrodków nie będzie w stanie pełnić swych dotychczasowych funkcji wyższego i niższego rzędu, zarówno komercyjnych, jak i publicznych. Utrzymanie danej funkcji wymaga bowiem odpowiedniego popytu, który nie będzie mógł być zapewniony ze względu na malejącą liczbę ludności. Realne jest zagrożenie problemem samowystarczalności budżetów samorządów, niezdolnych do wypełniania swych funkcji publicznych (przykład gminy Ostrowice, zlikwidowanej w 2019 r. Należy spodziewać się ograniczania finansowania zadań własnych służących mieszkańcom, a więc pogarszania się jakości życia. Będzie to pogłębiane wzrostem kosztów życia, związanych z transformacją energetyczną, tj. zwłaszcza wyższymi kosztami ogrzewania i opłatami za emisje m.in. w transporcie. Na wsi najbardziej zagrożona jest podstawowa dla obszarów wiejskich funkcja rolnicza (ponad połowa powierzchni obszarów DE, to użytki rolne). Istnieje ryzyko upadku rolnictwa, zwłaszcza tam, gdzie jest ono wciąż rozdrobnione i niskotowarowe, a będzie jeszcze dociążane opłatami emisyjnymi produkcji CO^2.

Rynek pracy i bezrobocie. Na obszarach DE było ok. 5 mln miejsc pracy (2016) i 4,8 mln pracujących (2023), ale liczby te nie są porównywalne, gdyż zostały oszacowane na podstawie różnych założeń. Wyraźne są dojazdy do pracy, które poprzez substytucję migracji stałoosiedleńczych łagodzą depopulację. Chociaż są to

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

obszary przeważnie rolnicze, wskutek silnej dezagraryzacji tylko ok. 10% ludności pracuje w rolnictwie (w gminach typowo wiejskich udział ten zwiększa się do ok. 30-40% na północnym wschodzie kraju).

Wystąpi silna luka podażowa na rynku pracy z powody spadku populacji osób w wieku produkcyjnym z obecnych ok. 7,0 mln do ok. 4,8 mln w 2050 r. W części województw rozległe obszary DE stanowią ponad połowę rynku pracy (lubelskie, opolskie, świętokrzyskie), co rodzi obawy o ten rynek w przyszłości z powodu braku „rąk do pracy" oraz nastąpią masowe likwidacje i bankructwa przedsiębiorstw, także lokalnych (piekarnie, sklepy, usługi osobiste, naprawy itp.) z powodu spadku konsumpcji.

Jakość życia, deprywacja i wykluczenia społeczne. Szeroko rozumiana jakość życia jest niższa, ale nie tak znacząco, jak mogłoby się wydawać z punktu widzenia samych np. wynagrodzeń. Według syntetycznego wskaźnika jakości życia (63 wskaźniki cząstkowe), jego poziom na obszarach DE jest o około 10% niższy, niż w pozostałej części kraju. Wynika to nie tylko z lepszego stanu środowiska przyrodniczego i mniejszych „miejskich" uciążliwości, ale także z dużo niższych kosztów życia, np. zakupu mieszkania względem dochodów.
Obszary DE cechuje peryferyjność położenia w skali całego kraju (obszary zwłaszcza przy północnej i wschodniej granicy), jak i głównych metropolitalnych ośrodków rozwoju (tzw. peryferie wewnętrzne). Powoduje to liczne wykluczenia z komunikacyjnym (transportowym) na czele.

Nie jest znana w poszczególnych gminach skala problemu starszych, samotnych osób, zamieszkałych np. w domach jednorodzinnych, dla których wdrożenie postanowień Zielonego Ładu okaże się najbardziej bolesne finansowo (wg NSP 2021, na wsi w domach jednorodzinnych mieszkało 85% seniorów). Z kolei w miastach w budownictwie wielorodzinnym dla osób starszych o ograniczeniach ruchowych występują różnego rodzaju bariery architektoniczne, utrudniające swobodę poruszania się, m.in. brak wind (problem tzw. „więźniów czwartego piętra").

Opisane problemy mogą narastać już w bliskiej perspektywie, bowiem w latach ok. 2035-2045 w wiek emerytalny zaczną wchodzić najliczniejsze roczniki z wyżu z lat 1976-1985, kiedy rodziło się rocznie powyżej 650 tys. dzieci.

W sumie można spodziewać się, że przewidywany wskutek depopulacji i innych czynników (głównie bezpośrednio i pośrednio wskutek wdrażania transformacji klimatyczno-energetycznej) spadek jakości życia w Polsce, może być

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

powodem konfliktów i kryzysów społecznych, związanych z frustracją na wyludniających się, starzejących się i biedniejących obszarach (nie tylko na tych zdelimitowanych jako DE). Może nastąpić wzrost poparcia dla ugrupowań radykalnych i populistycznych[60]. W sumie spodziewana „katastrofa" demograficzna jest kluczowym, antyrozwojowym czynnikiem, który może pogrążyć ekonomicznie i społecznie znaczną część kraju.

Uwarunkowania i skutki przyrodnicze. Badania pokazują też wpływ środowiska przyrodniczego, w tym czynników dla rozwoju rolnictwa na wyludnianie się, choć nie wszędzie (np. niekorzystne ukształtowanie terenu czy klimat w Sudetach – tak, ale nie w całych Karpatach). Ustalenie współczesnej roli środowiska przyrodniczego na zaludnienie w Polsce wymaga bardziej pogłębionych analiz, ponieważ wyniki badań na świecie podkreślają rosnące znaczenie zmian klimatu, krajobrazu itd. na lokalizację osadnictwa i migracje. W analizie depopulacji duży potencjał niesie ze sobą możliwość wykorzystania danych grid w dużej rozdzielczości (GHSL). Dzięki tym danym możliwa jest analiza m.in. uwarunkowań przyrodniczych. W Polsce aktualnie najszybciej wyludniają się typowe obszary górskie (wysokogórskie, reglowe) oraz niektóre wyżynne.

7.2. Kluczowa rola drugiego przejścia demograficznego i exodusu emigracyjnego

Polska w ostatnich latach stała się krajem trwale wyludniającym się i wszystko na to wskazuje, że taki stan utrzyma się w perspektywie co najmniej jednego-dwóch pokoleń, w tym przy znaczącej poprawie dzietności oraz wzroście imigracji zagranicznej. Nawet nagły dwukrotny wzrost liczby urodzeń polskich dzieci (w 2024 r. szacowany na ok. 220 tys.), nie zrównoważyłby spodziewanej rosnącej liczby zgonów, która już za kilka lat prawdopodobnie przekroczy 450 tys. rocznie. W kraju już przebywa ok. 1,5 mln bardziej „zakorzenionych" imigrantów, co tylko statystycznie

[60] Jeszcze w wyborach prezydenckich w 1990 r., w przededniu głębokich zmian społeczno-gospodarczych, w tym pojawienia się bezrobocia o intensywnej skali, na typowo wiejskich (typ G) obszarach depopulacyjno-emigracyjnych, S. Tymiński w II turze uzyskał 1,7 mln głosów (38,3%), podczas gdy na wiejskich obszarach niedepopulacyjnych i nieemigracyjnych – 0,7 mln i 26,5%. W tym na Ziemiach Zachodnich i Północnych w typie G – 47,0%, a w byłym województwie koszalińskim – 57,8%. W całym kraju średnio wynik w II turze wyniósł 25,7% (obliczenia na podstawie bazy danych Kowalski i Śleszyński, 2018).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

równoważy liczonych obecnie w statystkach niewymeldowanych Polaków, którzy na stałe wyjechali zagranicę.

Przyczyny sytuacji, w jakiej znalazła się Polska, są dwojakie. Leżą one po stronie zarówno spadku urodzeń, jak też ‘wyrwy emigracyjnej’ głównie pierwszej dekady XXI w. Przyczyny niskiej dzietności wynikają z głębokich zmian cywilizacyjno-modernizacyjnych i społeczno-kulturowych oraz sytuacji ekonomicznej młodych. Głównie ekonomiczne są natomiast przyczyny *exodusu* migracyjnego, zarówno za granicę, jak i wewnątrz kraju. Są one głębsze i silniejsze na zdelimitowanych obszarach depopulacyjno-emigracyjnych: odpływu młodych nie równoważy relatywnie wyższa na tle kraju, choć też spadająca dzietność na tych obszarach. Zmiana społeczno-kulturowa polega na wejściu przez Polskę, kraj przed 1989 r. tradycyjno-konserwatywny i z dużym poczuciem świadomości narodowej – mimo ucisku komunistycznych władz (a może dzięki niemu) – na ścieżkę rozwoju modernizacyjnego opierającego się na liberalizmie społecznym. Jest to model dominujący we współczesny świecie zachodnim. Jego istotę w stosunku do rodzicielstwa tłumaczy teoria tzw. drugiego przejścia demograficznego (*Second Demographic Transition*, SDT), sprawdzająca się powszechnie (poza nielicznymi wyjątkami) w rozwiniętych krajach świata zachodniego. Efektem głębokich zmian kulturowo-obyczajowych, obserwowanych od lat 70. i 80. lat XX w. jest osłabienie chęci do małżeństwa i posiadania potomstwa. W szczególności skutkuje to opóźnianiem wchodzenia w trwały związek kobiety i mężczyzny oraz rodzicielstwa, a następnie spadkiem dzietności (świadomy wybór mniejszej liczby dzieci lub bezdzietności). Wiek zawierania małżeństw i urodzenia pierwszego dziecka znacząco wzrasta (w Polsce po 1989 r. o około 6 lat – do około 29 lat w 2023 r., co jest jeszcze relatywnie niskim wiekiem w Europie Zachodniej). Wynika to z dłuższego okresu edukacji, budowania kariery zawodowej i większej swobody w planowaniu życia w początku jego dorosłości.

Skutkiem drugiego przejścia demograficznego są też, jeśli nie osłabiające płodność, to co najmniej niesprzyjające jej zmiany, takie jak wzrost różnorodności ‘płytkich’ form rodzinnych. Następuje wzrost popularności kohabitacji (związków nieformalnych) zamiast małżeństw, a w wielu krajach i regionach stało się to normą zamiast ślubu. Zwiększa się liczba rozwodów i rodzin patchworkowych (z dziećmi z poprzednich związków). Szacuje się, że w Polsce jest ok. 10,6 mln rodzin (NSP 2021) oraz że jest ok. 2,6 mln samotnych rodziców (głównie matek – 85%). W tym

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

drugim przypadku oznacza to, że aż ok. jedna piąta populacji obecnego pokolenia dzieci wyrasta w warunkach nieoptymalnych dla prawidłowego rozwoju i sprzyjających powstawaniu w przyszłości traum i lęków związanych m.in. z doborem partnera, jak też różnego rodzaju deficytów emocjonalnych, czy nawet zaburzeń psychicznych. Z drugiej strony nieznana jest liczba dzieci, dorastających w statystycznie „normalnych" (nuklearnych) rodzinach, ale w warunkach patologicznych, np. przemocy, alkoholizmu.

Równocześnie rośnie akceptacja społeczna dla bezdzietności, rodzin jednorodzicielskich i związków jednopłciowych. Obok rodzin zachodzi też zmiana struktury gospodarstw domowych. Mniej jest tradycyjnych nuklearnych gospodarstw domowych (małżeństw lub kohabitacyjnych par z dziećmi) na rzecz gospodarstw jednoosobowych, par bez dzieci, młodych dorosłych żyjących z rodzicami (tzw. gniazdownicy), czy rodzin nieformalnych (bez statusu małżeństwa). Wzrasta liczba osób żyjących samotnie, szczególnie wśród młodych dorosłych i seniorów. Niektóre kobiety decydują się na dziecko, ale bez udziału mężczyzny jako ojca, na co wpływ mają zwłaszcza negatywne doświadczenia z dzieciństwa, np. wspomniany rozwód rodziców, brak ojca w wychowaniu czy patologie w domu rodzinnym, rodzące strach przed mężczyzną w ogóle.

Drugie przejście demograficzne, wzrost liberalizmu społecznego i osłabienie chęci posiadania dziecka nie zachodzi równomiernie w całym społeczeństwie. Dla przykładu w okresie między 2014 a 2023 r. wzrósł udział urodzeń wyższych w kolejności trzy i więcej dzieci z 15% do 22%[61]. Są kobiety i mężczyźni, dla których posiadanie większej rodziny jest atrakcyjnym celem w życiu. Rodziny wielodzietne to nierzadko rodziny o największych dochodach, chociaż przeliczając dochód na członka rodziny staje się on najniższy ze względu na dużą liczebność w niej osób.

Generalnie jednak, na całym świecie obserwowana jest odwrotna zależność między dochodem a dzietnością, zwana paradoksem demoekonomicznym (demograficzno-ekonomicznym), gdyż biologia ewolucyjna przewiduje, że bardziej udane i zasobne jednostki, mające optymalne warunki dla swojego życia, powinny dążyć do reprodukcji. Tę odwrotną zależność uznaje się za jedną z najbardziej solidnie ustalonych i powszechnie akceptowanych empirycznych prawidłowości w

[61] Według danych GUS, m.in. roczniki demograficzne i baza Demografia, Wyniki badań bieżących, https://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/Tables.aspx.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

naukach społecznych. Za klasyczny przykład potwierdzający tę tezę jest podawany m.in. przykład Europy Środkowo-Wschodniej po 1990 r., w której szybki wzrost gospodarczy był skorelowany z odkładaniem decyzji o posiadaniu dzieci i gwałtownym spadku dzietności (Balbo i in., 2023).

Także zbiorowości kultywujące tradycyjne wartości (np. niektóre mniejszości etniczno-regionalne, czy społeczności religijne) utrzymują wciąż wyraźnie wyższą dzietność, co prowadzi do zróżnicowania demograficznego w kraju. Generalnie, w literaturze międzynarodowej podkreślany jest pozytywny związek religijności z wyższą chęcią posiadania dzieci. Najwyższa reprodukcja w Polsce występuje na Podhalu (Górale), Tarnowszczyźnie, Kaszubach (gmina Sierakowice przez wiele lat jako rekordowa w kraju pod względem poziomu urodzeń) czy Kurpiach[62]. Jest też wyższa na tradycyjnej (chłopskiej) wsi, czy w rodzinach Ślązaków. Natomiast jest niższa w największych metropoliach (a generalnie w miastach) oraz na wsi ze skolektywizowanym po 1945 r. rolnictwem (Ziemie Zachodnie i Północne, gdzie są też zdecydowanie wyższe wskaźniki rozwodów). Ponadto wskaźnik TFR jest też wyraźnie wyższy w strefach podmiejskich, ale nie wynika to wcale z dużo wyższej dzietności ludności autochtonicznej, tylko z faktu, że w okolice miast migrują przede wszystkim rodziny z dziećmi w poszukiwaniu lepszej jakości życia dla siebie i swego potomstwa – zwłaszcza gdy jest ono liczne. Równocześnie osoby bezdzietne czy w związkach jednopłciowych pozostają w centrach miast z uwagi na indywidualną wygodę życia, dostępność komunikacyjną atrakcji wielkomiejskich itd., a generalnie – ze względu na możliwość spełniania swoich potrzeb osobistych oraz kariery społecznej i zawodowej.

W długiej perspektywie osłabienie dzietności powoduje starzenie się społeczeństw (przewiduje się, że wśród krajów rozwiniętych, proces ten będzie zachodził najszybciej m.in. właśnie w Polsce). Zmniejszenie liczby potomstwa w rodzinach prowadzić będzie też do większej koncentracji zasobów na jedno dziecko.

Równocześnie wskutek także wydłużania długości życia, zwiększa się presja na systemy emerytalne, opieki zdrowotnej itp. Problem starości i przyszłości

[62] Na przykład w diecezji tarnowskiej udział rodzin z trojgiem i więcej dzieci sięga 20%, podobnie w MOF Limanowej (22%) i Myszyńca (20%), podczas gdy w Warszawie – tylko 5%, w strefie podmiejskiej Warszawy – 7%, a np. w MOF Kołobrzegu – 6%.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

systemów zabezpieczeniowych jest w Polsce szeroko dyskutowany, niemniej zbyt mało się mówi, bada tempo i skutki tego procesu na różnych typach obszarów geograficznych.

Zdarza się jednak, że rozwinięte kraje lub regiony polepszają swój TFR przez prowadzenie odpowiednich polityk publicznych. Takim państwem jest m.in. Izrael, a do niedawna były nim Czechy (szczegółowe omówienie zawarto w rozdziale 1).

Z kolei drugi kluczowy czynnik depopulacji, tj. migracje młodych Polaków do dużych miast oraz za granicę wynika z powodów głównie ekonomicznych, a następnie społecznych, kulturowych i psychospołecznych (osobistych). W wyjaśnieniu mają tu zastosowanie klasyczne teorie migracji, związane z czynnikami wypychającymi-przyciągającymi *push-pull* (Lee, 1966) oraz grawitacją (sformułowane jeszcze w XIX w. przez Ravensteina). Przede wszystkim obszary, które się wyludniają, oferują gorsze możliwości pracy i rozwoju zawodowego, szczególnie dla kobiet, co przy wzroście wykształcenia kobiet ma zasadnicze znaczenie i skutkuje feminizacją odpływu. Duże miasta, takie jak Warszawa, Wrocław czy Kraków, dają szerszy dostęp do dobrze płatnych miejsc pracy, w tym atrakcyjnych dla kariery i rozwoju w takich sektorach, jak informatyka, finanse, marketing czy inne wyspecjalizowane usługi. W mniejszych miejscowościach rynek pracy jest ograniczony, a oferty pracy dotyczą mniej pożądanych stanowisk. Ze względu na rozwinięty sektor usług wyższego rzędu w dużych miastach wynagrodzenia są zdecydowanie wyższe, co przyciąga młodych ludzi, którzy chcą poprawić swoją sytuację materialną.

Duże miasta są ośrodkami akademickimi, oferującymi rozwój zawodowy i awans społeczny. Młodzi ludzie migrują, żeby zdobyć lepsze wykształcenie i rozwijać karierę. Miasta, zwłaszcza metropolie, przyciągają atrakcyjniejszym stylem życia: mają zdecydowanie bogatszą ofertę kulturalną (koncerty, festiwale, muzea), rozrywkową (restauracje, kluby) i społeczną (możliwość łatwego nawiązywania kontaktów, w tym znalezienia życiowego lub chwilowego partnera). Jest tu większa anonimowość i swoboda: młodzi ludzie mogą łatwiej „wyrażać siebie", unikając presji społecznej, która bywa silniejsza w mniejszych miejscowościach. W mniejszych miejscowościach młodzi ludzie często zmagają się z brakiem perspektyw zawodowych, niższymi zarobkami, ograniczonym dostępem do usług (nie tylko tych wyższego rzędu, jak np. teatry, ale podstawowych w rodzaju opieki zdrowotnej) oraz mniejszą różnorodnością społeczną.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Inne motywacje pojawiają się w momencie założenia rodziny, kiedy bliskość rodziny pochodzenia, niższe koszty zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych, możliwość pracy hybrydowej, czy zdalnej skłania niektóre młode rodziny do powrotów.

Natomiast czynniki migracji za granicę są bardziej złożone od ruchów wewnętrznych, w tym zmienne w czasie. W takich krajach jak Wielka Brytania, Niemcy, czy Holandia w czasie wejścia Polski do Unii Europejskiej, oferowane wynagrodzenia były zdecydowanie wyższe niż w Polsce w porównaniu do kosztów życia. Natomiast mniejsze znaczenie miała możliwość rozwoju osobistego, a wręcz mógł być to czynnik przeciwdziałający migracjom. Exodus z Polski po ok. 2000 r. miał bowiem wybitnie motywację finansową (a nie w sensie rozwoju osobistego), ponieważ większość emigrantów nie znalazła pracy zgodnej wykształceniem, tylko najczęściej poniżej (określanej dobitnie w publicystyce jako „praca na zmywaku"). W każdym razie, już ok. 2005 r. ponad 1 mln Polaków przebywało za granicą w rytmie „wahadłowym", a ok. 2015 r. liczba ta wzrosła do co najmniej 2,5 mln. Bardzo istotnym czynnikiem „wypychającym" było wysokie bezrobocie w latach ok. 2000-2007, które zbiegło się z wchodzeniem w dorosłość wyżu z lat ok. 1975-1985. Aktualnie relacje wynagrodzeń do kosztów życia w Polsce oraz niskie bezrobocie skutecznie hamują emigrację zagraniczną i skutkują migracjami powrotnymi, ale wciąż jeszcze „czasowo" poza Polską przebywa znacząca populacja 1,5 mln obywateli naszego kraju, istotnie wpływając na ocenę sytuacji demograficznej i ekonomicznej (transfery finansowe przesyłane do rodzin nie równoważą negatywnych skutków zarówno dla krajowej gospodarki i lokalnych rynków pracy i np. bilans popytu konsumpcyjnego z tego powodu jest ujemny).

Wciąż jednak kraje zachodnie oferują, zwłaszcza dla bardziej utalentowanej i pożądanej przez tamte gospodarki części społeczeństwa, silniejszą stabilność ekonomiczną, lepszą infrastrukturę, benefity socjalne (związane m.in. z założeniem rodziny), a także większe możliwości awansu i wyboru ścieżek życiowych. Ponadto wpływ kultury globalnej i łatwy dostęp do informacji o życiu za granicą (np. przez media społecznościowe) inspiruje młodych do wyjazdów. Kraje zachodnie, przez część młodych, są wciąż postrzegane jako miejsca oferujące lepsze możliwości i bardziej otwarty styl życia. Migracje są też wzmacniane przez istniejące sieci społeczne: młodzi ludzie wyjeżdżają tam, gdzie mają znajomych, rodzinę lub kontakty, które ułatwiają „start" w nowym środowisku.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Skutki emigracji są powszechnie znane: „drenaż talentów" bardziej pracowitej, „rzutkiej" części społeczeństwa – prowadzący do osłabiania krajowej i lokalnej przedsiębiorczości i kreatywności, następnie starzenie się społeczeństwa i inne deformacje struktury wieku i płci – powodujące rosnące obciążenia budżetów publicznych państwa i samorządów, wreszcie spadek popytu konsumpcyjnego i inwestycji – przekładający się wprost na dochody pozostającej ludności, przedsiębiorstw i samorządów. Tworzy to tzw. błędne koło depopulacji (Eberhadt, 1989), które „kręci się coraz szybciej" (Szymaniak, 2021)[63].

W skali kraju i regionów koszty depopulacji w długiej perspektywie mogą być liczone w setki mld złotych. Według raportu byłego premiera Rumunii, Emila Boca, Europa Zachodnia „wydrenowała" miliony osób z Europy Środkowej i Bałkanów głównie w wieku produkcyjnym mobilnym[64]. Drenaż ten jest pomijany w dyskusji międzynarodowej jako „dochód" starej UE (w przypadku Polski koszt nakładów poniesionych na dziecko, tj. edukację, opiekę itd. to ok. 50-80 tys. euro, w zależności od liczby dzieci w rodzinie, rodzaju szkoły/studiów itd.). Mnożąc to przez liczbę „wydrenowanych" osób daje straty (dla Polski) lub zyski (dla zachodnich państw UE) rzędu kilkuset mld euro. Podobny mechanizm odbywa się wewnątrz kraju: lokalne, gminne inwestycje w żłobki, edukację szkolną, opiekę społeczną itd. nie zwracają się, ale paradoksalnie przyczyniają się do zysków dużych miast. Duże, najbardziej atrakcyjne miasta otrzymują w zasadzie „za darmo" wstępnie przygotowanych pracowników i płatników podatków, ponosząc jedynie w minimalnym stopniu koszty szkolnictwa wyższego (subwencjonowane głównie przez państwo, a nie samorządy). Stąd też szczególnie krzywdząca dla mniejszych gmin jest rozpowszechniona w debacie publicznej opinia o „niesprawiedliwym podziale środków w postaci tzw. janosikowego". Wskutek niskiej dzietności w metropoliach, powodowanej tam właśnie, najbardziej – liberalną, kulturowo-obyczajową zmianą modernizacyjną, duże miasta 'wielkiej piątki' aktualnie by wymierały i upadały, gdyby nie imigracja z mniejszych miast i wsi, w tym z północno-wschodniej Polski czy Lubelszczyzny.

Przykładowo do Warszawy w latach 1990-2023 napłynęło ok. 0,5 mln nowych

[63] Zob. też poruszając komentarze tego autora: https://notesfrompoland.com/2023/12/07/polskie-miasta-zapasci-nosza-blizny-transformacji/.

[64] https://cor.europa.eu/pl/our-work/opinions/cdr-4645-2019

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

mieszkańców (jednocześnie wyprowadziło się ok. 0,4 mln, ale głównie do gmin podmiejskich, będąc w większości nadal czynnie związanych z gospodarką stolicy), którzy zdążyli urodzić co najmniej 1 dziecko na parę. Bez tego napływu Warszawa miałaby dziś poniżej 1 mln silnie starzejących się mieszkańców.

W sumie obydwa czynniki – migracji i dzietności są ze sobą silnie powiązane. Młoda osoba, która wyjeżdża, nie założy rodziny w opuszczonym miejscu, w tym kobieta nie urodzi tam dziecka, a jeśli już, to w nowej lokalizacji i z biologicznym opóźnieniem. Tam kupi mieszkanie (najczęściej na kredyt) i wyprawkę dla dziecka, da zatrudnienie nauczycielowi i lekarzowi, sama zapłaci podatki. W sumie hamowanie depopulacji zwłaszcza w skali regionalnej jest możliwe jedynie poprzez usuwanie różnic ekonomicznych i jakości życia.

7.3. Luki badawcze oraz systemowe potrzeby wsparcia monitoringu

Rzeczywista skala depopulacji, w tym odpływ młodych są niedoszacowane w statystyce publicznej. Dane korzystnie skorygował spis powszechny w 2021 r., ale nie wszystkie migracje zostały uchwycone. Wiedza o rzeczywistych procesach jest kluczowa dla poprawnej oceny zachodzących zmian i formułowania wniosków dla polityk rozwojowych, dlatego niezbędne jest usprawnienie metodologii i narzędzi pomiarowych ludności. **Potrzebne jest rozszerzenie terminologiczne statystyki w zakresie różnych form zamieszkania i mobilności**. Należy wprowadzić więcej definicji ludności (zarówno krajowej, jak i zagranicznej), a jednocześnie rozważyć zniesienie przestarzałego obowiązku meldunkowego. Przydatna tu może być zwłaszcza koncepcja wielolokalności (*multilocality*). Główne potencjalne populacje powinny być wyróżniane na podstawie tejże mobilności, jej form i kierunków. Można więc wyróżnić grupę dotychczasowych stałych mieszkańców, cechujących się zasiedziałością i trwałym „przywiązaniem” do miejsca zamieszkania (praca, własność nieruchomości). Obok tej grupy należy wymienić grupę zagranicznych emigrantów „zawieszonych” (Polaków poza granicami kraju) oraz imigrantów (głównie ekonomicznych, a także edukacyjnych i polityczno-uchodźczych).

Ze względu na rosnącą mobilność, prawdopodobnie nie da się już w przyszłości przyjąć jednej obowiązującej definicji ludności. Takiej, która równocześnie zadowalałaby potrzeby administracyjne (w tym bezpieczeństwa państwa), samorządowe i naukowo-eksperckie. Docelowo jednak główna stosowana definicja ludności powinna być zbliżona do międzynarodowej (czyli „rezydenta”). Dane te

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

powinny być dostępne tak jak dotychczas, tj. zwłaszcza poprzez Bank Danych Lokalnych GUS.

Statystyka ludnościowa (w tym mobilnościowa), powinna być też uzupełniana i weryfikowana alternatywnymi od administracyjnych źródłami danych, np. pomiarami telemetrycznymi. Osoby zamieszkałe w danym miejscu powinny mieć możliwość łatwej rejestracji miejsca swego pobytu w różnych systemach podatkowych, ubezpieczeniowych itd. Jak najwięcej danych demograficznych powinno być udostępnianych w rejonach lub obwodach statystycznych, co ma kluczowe znaczenie dla planowania rozwoju miast. Nie jest celowe zastąpienie tych danych w układzie siatki prostokątnej o boku np. 1 km (grid). Dane grid powinny być stosowane wyłącznie dla porównań międzynarodowych i regionalnych, nie mogą być głównym źródłem danych o ludności i innych zmiennych zwłaszcza dla samorządów lokalnych, chyba że będą udostępniane w szczegółowej skali (grid 100 m, tak jak np. Global Human Settlement Layer).

Projekcje demograficzne powinny być przygotowywane dla różnych kategorii ludności zdefiniowanych w zależności od sposobu przebywania i zamieszkania w kraju. Jest to ważne m.in. z punktu widzenia prognoz specjalnych – dla rynku pracy, edukacji, ubezpieczeń (np. emerytur), potencjalnej imigracji, bezpieczeństwa publicznego.

Poważnym problemem jest brak adekwatnych i wiarygodnych danych, nieraz podstawowych. W ewidencjach i rejestrach wciąż występują przekłamania, nie tylko pod względem liczby i struktury ludności, ale także wielu innych kluczowych zjawisk i elementów życia społeczno-gospodarczego (statystyka rynku pracy, faktycznie działających podmiotów gospodarczych, gospodarstw rolnych, mobilności codziennej, motoryzacji itd.). Potrzebne jest solidne wzmocnienie statystyki publicznej w tym zakresie, zwłaszcza o kwestie związane z przepływami, lokalizacją potencjalnego osadnictwa, rynkiem pracy i uwarunkowaniami finansowymi.

Tymczasem możliwości analiz empirycznych silnie i zawsze zależą od dostępności oraz jakości danych źródłowych. W przypadku depopulacji kluczowe są cztery zagadnienia o wyraźnej specyfice przedmiotowo-problemowej:

— identyfikacja i pomiar ludności w czasie, w tym ich struktury biologicznej, społeczno-zawodowej i innej;

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

- identyfikacja i pomiar w czasie zmian osadniczych, tj. charakteru osiedli ludzkich i ich funkcji, zagospodarowania przestrzennego, infrastruktury, a ponadto zmian w środowisku;
- przyczyn depopulacji, tj. uwarunkowań „twardych" (warunki i poziom życia oraz gospodarowania) oraz „miękkich" (w tym motywacji ludzi do zachowań, które w efekcie prowadzą do spadku urodzeń i emigracji);
- skutków depopulacji, w tym odpływu ludności dla systemów społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych.

Wszystkie wiążą się z badaniami opartymi na różnych danych, zarówno gromadzonych przez statystykę publiczną, jak też pozyskiwanymi w terenie, np. przez badania ankietowe (kwestionariuszowe) lub teledetekcyjne (w tym telemetryczne). Pierwsze z zagadnień jest przedmiotem głównie statystyki, demografii i geografii ludności, drugie – geografii osadnictwa, urbanistyki i gospodarki przestrzennej, trzecie i czwarte – socjologii, antropologii kulturowej, kulturoznawstwa, psychologii, pedagogiki, ekonomii, geografii społeczno-ekonomicznej i pokrewnych nauk. Każda z tych dyscyplin ma odrębną specyfikę teoretyczno-metodologiczną, dlatego niekiedy trudno jest porównywać różne ustalenia dotyczące zmian i przyczyn wyludniania się i emigracji. Dochodzi do tego istotny element aksjologiczny, związany z oceną tych procesów: w niektórych modelach ekonomicznych twierdzi się, że wyludnianie się jest procesem pozytywnym, gdyż prowadzi do zmniejszania presji na zasoby, wzrostu produktywności, czy nawet ograniczania CO_2, a migracje pozwalają na lepsze dopasowanie podaży zasobów pracy do popytu (miejsc pracy).

W wiodącym współcześnie neoklasycznym nurcie ekonomii, podkreśla się założenia racjonalnego wyboru, maksymalizacji użyteczności i równowagi rynkowej. Dlatego migracje są generalnie postrzegane pozytywnie, ponieważ prowadzą do efektywniejszej alokacji zasobów ludzkich, sprzyjając równowadze rynkowej (*market equilibrium*). Wyludnianie jednak w istocie jest problematyczne, ponieważ prowadzi do nierównowagi demograficznej. Dlatego zwłaszcza koncepcje keynesowskie podkreślają negatywne znaczenie wyludniania na popyt zagregowany, gdyż mniejsza konsumpcja spowalnia wzrost gospodarczy. Podobnie koncepcje wzrostu endogenicznego wskazują na topnienie kapitału ludzkiego: „drenaż mózgów" ogranicza kreatywność i innowacje.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Wyludnianie się ma też negatywny wpływ na bezpieczeństwo kraju i szeroko rozumianą odporność (rezyliencję) w sposób bezpośredni i pośredni. Spadek liczby ludności prowadzi bowiem wprost do zmniejszenia siły roboczej, co osłabia gospodarkę i zmniejsza zdolności obronne, związane choćby z zapewnieniem odpowiedniej liczebności kadry militarnej i różnego rodzaju służb bezpieczeństwa. Mniejszy potencjał demograficzny to mniejszy potencjał obronny, związany np. z zapewnieniem ochrony granic na długich odcinkach czy efektywnym zabezpieczeniem dużych terytoriów przed zagrożeniami (nie tylko militarnymi).

Na tym tle wydaje się, że nadrzędną luką badawczą nad procesami wyludniania się i migracji w Polsce jest potrzeba teoretyczno-koncepcyjnego uspójnienia wiedzy o tych procesach. W dyskusji nad rozwojem kraju ściera się bowiem, w największym uproszczeniu, wizja oparta na modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnym z wizją zrównoważonego rozwoju. Prowadzi to często do nieporozumień związanych z niezrozumieniem istoty rozwoju lokalnego i regionalnego, opartego na „tu i teraz", tj. zwłaszcza jakości życia człowieka w konkretnym miejscu i czasie. Co do zasady, wyludnianie się wraz z pogarszaniem się struktury wieku jest bez wątpienia procesem negatywnym i najczęściej jest wynikiem działania procesów polaryzacyjnych, w tym wymywania kapitału ludzkiego z regionów peryferyjnych wskutek silnych różnic ekonomicznych i tym samym ujawnienia się sił przyciągających i wypychających. Jednak niekiedy w skali lokalnej ten proces drenażu może być pozytywny, np. zanik pojedynczych punktów osiedleńczych przyczynia się do poprawy rozproszonej struktury osadniczej.

Na tym tle wymienić można główne luki badawcze związanych z depopulacją, nawiązujących do wymienionych na początku tego podrozdziału czterech płaszczyzn przedmiotowo-problemowych:

1. wciąż nieznana jest prawidłowa odpowiedź na pytanie, jaka jest dokładna ilościowa skala problemu wyludniania się i gdzie ono zachodzi, tj. czy gdzieś jeszcze poza zdefiniowanymi na podstawie dostępnej statystyki miastami i gminami (z dużym prawdopodobieństwem – tak). Poświęcony był temu cały rozdział 2, a we wnioskach podkreśla się m.in. terminologiczne poszerzenie statystyki publicznej o różne sposoby zamieszkania i mobilności. Wiedza o tym jest kluczowa zarówno dla polityki krajowej, jak i samorządów różnego szczebla;

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

2. przyczyny depopulacji w Polsce są już nieźle rozpoznane, ale wydaje się, że występuje zbyt duże uogólnianie tej wiedzy na cały kraj i społeczeństwo. W tym zbyt mocno eksponowana jest nieraz wyłącznie ekonomiczna strona emigracji i niskiej dzietności, podczas gdy uwarunkowania kulturowe wydają się być niedowartościowane. Potrzebne są badania na temat motywacji oraz zachowań migracyjnych i rodzicielskich w różnych częściach kraju, dla różnych typów miast i osiedli, w różnych grupach zawodowych, etnicznych, religijnych itd. Potrzebne jest m.in. większe zwrócenie uwagi na fenomen wyższej dzietności wśród pewnej populacji osób z wyższym wykształceniem i o dużych dochodach oraz skoncentrowanych regionalnie mniejszościach.
3. najsłabiej rozpoznane są potencjalne skutki depopulacji, a w dużej mierze wynika to z nietrafności prognoz demograficznych. Niemniej, jeśli nawet dostępne projekcje nie są w stanie dokładnie przewidzieć przyszłości, to nie taka jest zresztą rola prognoz. Wydaje się pod względem demograficznym powinno powstać publicznie dostępne narzędzie, w którym np. samorządy mogłyby same prognozować zmiany demograficzne w gminach, powiatach itd., wpisując odpowiednie dane o poziomie urodzeń, zgonów i migracji. Wówczas byłaby większa elastyczność w dostępie do dowolnych scenariuszy, np. związanych z najbardziej trudnym w chwili obecnej do przewidzenia poziomem imigracji zagranicznej (jak diagnozowano w rozdziale 6, jest on nieuchronny, jeśli gospodarka ma dalej się rozwijać, a przynajmniej nie upadać). Ponadto potrzebne jest rozpoznanie szeregu uwarunkowań przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych, infrastrukturalnych i innych, związanych z narastającymi wykluczeniami (komunikacyjnymi, zdrowotnymi, energetycznymi i innymi) oraz potrzebną restrukturyzacją osadniczą kraju, polegającą nie tylko na rewitalizacji miast, ale także na nowej organizacji przestrzennej wyludniającej się wsi i małych miasteczek (wyraźnych preferencjach koncentracyjnych dla lokalizacji nowej zabudowy, planów zagospodarowania porzucanej infrastruktury, funkcjonowania systemów społeczno-gospodarczych, w tym w zakresie obsługi ludności usługami publicznymi) (Śleszyński, 2016).

W powyższym kontekście można wymienić wciąż niewystarczająco rozpoznane zagadnienia, jak zwłaszcza:

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

- szczegółową identyfikację przyczyn wyludniania i nadmiernego odpływu, tj. określenie, jakie czynniki (np. brak miejsc pracy, niedostateczna infrastruktura, niezadowalające warunki życia, starzenie się społeczeństwa) ‘napędzają’ depopulację i drenaż zwłaszcza młodych zasobów ludzkich;
- ocenę skutków depopulacji i emigracji, tj. odpowiedź, w jaki sposób wyludnianie się wpływa na środowisko, strukturę społeczną i lokalną gospodarkę;
- wsparcie polityki lokalnej, tj. dostarczenie danych do tworzenia strategii przeciwdziałania depopulacji (np. przyciąganie inwestorów, poprawa jakości życia).
- identyfikację i zrozumienie roli potencjałów endogenicznych oraz ograniczeń, tj. określenie, jakie zasoby (np. przyrodnicze, kulturowe) mogą być wykorzystane dla wsparcia gmin, miejskich obszarów funkcjonalnych i województw;

Na tym tle szczególnej wagi nabiera **monitoring zjawisk i procesów demograficzno-osadniczych**. Pomimo wielu wysiłków naukowo-eksperckich, żaden rząd nie zainicjował i nie wdrożył wyczerpującego i szczegółowego terytorialnie monitoringu zjawisk i procesów demograficznych i pokrewnych (np. osadniczych). W związku z depopulacją konieczne jest przygotowanie takiego systemu, umożliwiającego nie tylko śledzenie samych zmian ludności i jej struktury, ale także osadnictwa, ściśle związanego z zamieszkaniem tej ludności. Nie są monitorowane kluczowe dla lokalnych społeczności, gospodarek i samorządów takie kwestie, jak wydane decyzje o warunkach zabudowy czy pozwolenia na budowę, które na obszarach depopulacyjnych mogą stanowić olbrzymi problem wskutek rozpraszania osadnictwa i nadmiernych, nieuzasadnionych kosztów obsługi, a nawet roszczeń odszkodowawczych i perturbacji na rynkach nieruchomości. Potrzebny jest też monitoring porzucanej infrastruktury, tj. różnego rodzaju zabudowy mieszkaniowej i gospodarczej, np. gospodarstw rolnych (Śleszyński, 2024d).

Efektywny monitoring rozwoju lokalnego i regionalnego wymaga wiarygodnej wiedzy o zachodzących procesach, a kluczowe w nich są zmiany demograficzne. W innym miejscu pisano, że „jeśli «z dnia na dzień» w gminie ubywa co szósty mieszkaniec, a w dużym mieście przybywa co trzecia kobieta w wieku najwyższej płodności, to trudno oczekiwać, że można sensownie zaplanować popyt na usługi,

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

liczbę nauczycieli, miejsca w żłobkach, wpływy z PIT, tereny pod budownictwo mieszkaniowe itd. Planowanie staje się prowizorką targaną przez sprzeczne interesy zameldowanych i niezameldowanych mieszkańców" (Śleszyński, 2024b).

W kontekście monitoringu potrzebne jest wypracowanie wzorców metodologicznych, a nawet przygotowanie podręczników, jak badać zmiany demograficzne zwłaszcza w skalach lokalnych i regionalnych i jak to się powinno przekładać na politykę np. samorządową. Wobec braków na ten temat w obiegu publicznym funkcjonuje wiele uproszczeń, a nawet prymitywnych wyjaśnień na temat złożonych związków przyczynowo-skutkowych między rozwojem demograficznym a regionalnym.

Dlatego potrzebne jest powstanie **instytutu badawczego poświęconego sprawom depopulacji i demografii**. W polityce naukowej państwa nie ma priorytetu dla demograficznych i rodzinnych badań naukowych, a środowisko demografów i geografów ludności jest stosunkowo nieliczne, aby sprostać wszystkim potrzebom diagnostycznym, ewaluacyjnym i prognostycznym, zwłaszcza ze strony samorządów. Tymczasem konieczne jest podniesienie świadomości i edukacji, tj. zwiększenie wiedzy o problemie, i mechanizmach i skutkach wyludniania wśród decydentów oraz społeczności lokalnych i regionalnych. Niestety krajowe zasoby specjalistów w zakresie demografii, ekonomii społecznej i geografii ludności są zdecydowanie niewystarczające wobec potrzeb ok. 2,5 tys. gmin. Dlatego należy utworzyć państwowy instytut badawczy (PIB) dedykowany do zajmowania się dla celów praktycznych zagadnieniami depopulacji, imigracji zagranicznej, mieszkalnictwa, zagospodarowania przestrzennego itd[65]. Niestety w chwili obecnej działające

[65] W tym kontekście autor tego opracowania w grudniu 2023 r. przygotował następujące stanowisko dla Rządowej Rady Ludnościowej ws. powstania nowego instytutu badawczego. Jest ono wciąż aktualne: „Popieram powstanie dużego państwowego ośrodka zajmującego się demografią, polityką ludnościową, migracyjną, społeczną, rodzinną itp. Tego typu instytucje z powodzeniem istnieją w Europie (INED, VID). Być może trzeba byłoby taki podmiot wydzielić z GUS, bo demografia „ginie" zwłaszcza w innych obszarach ekonomicznych i społecznych. Być może powinien powstać nowy instytut PAN poświęcony wyłącznie demografii, skupiający najlepszy potencjał i m.in. wykuwający wysokokwalifikowane kadry (doktoraty, habilitacje), bo zdecydowanie za mało jest tych naukowców w Polsce, a badania, a już zwłaszcza opracowania eksperckie na użytek samorządów pozostawiają nieraz wiele do życzenia. W mojej dyscyplinie geografią ludności czynnie (przed emeryturą) zajmuje się jako głównym tematem może 5-10 osób, przed rokiem 1989 było to kilka razy więcej. „Klasycznych"

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

podmioty, zwłaszcza komercyjne i społeczne (pozarządowe) są na ogół słabe kadrowo (a niekiedy nawet nieprofesjonalne) i nie potrafią kompleksowo zająć się depopulacją. W wyniku tego zdarza się, że proponowane wnioski w celu poprawy jakości życia są błędne (np. zgłaszany postulat zwiększania terenów budowlanych dla lepszej dostępności mieszkań dla młodych, wobec wielokrotnie przeskalowanych odrolnień i wydanych po 2003 r. ok. 1 mln decyzji o warunkach zabudowy w gminach DE, silnie rozpraszających budownictwo i generujących potężne koszty chaosu przestrzennego).

To prawdopodobnie wskutek braku silnego i profesjonalnego zaplecza eksperckiego zagadnienia demograficzne (w tym rosnące z każdym rokiem ryzyko wystąpienia trwałej depopulacji kraju) były poza nielicznymi wyjątkami (woj. opolskie) słabo wybrzmiewające w politykach rządowych i samorządowych po 1989 r. Wynikało to prawdopodobnie z tego, że formułowane diagnozy były oparte na niewiarygodnej, zawyżonej statystyce bilansów, które dla powszechnej opinii

---

demografów w Polsce jest może ze 30, może 50. Był nawet ostatnio kłopot z naborem do Komitetu Nauk Demograficznych PAN. Do tego wciąż mamy olbrzymie luki w wiedzy w rzetelnym monitoringu zjawisk, nawet nie wiadomo, ile ludzi mieszka w Polsce (rozrzut według różnych źródeł od 35 do 41 mln). Nawet do końca nie wiemy, co jest tak naprawdę przyczyną rekordowo niskiej dzietności w Polsce, w tym olbrzymiej populacji kobiet nie chcących mieć dzieci (25-30% w Polsce według ostatnich szacunków, nie można za to obwiniać wyłącznie złej sytuacji startowo-życiowej młodych ludzi i drugiego przejścia demograficznego, libertarianizmu, hedonizmu, konsumpcjonizmu itp. itd., być może to są jeszcze jakieś głębsze przyczyny, np. psychotraumatyczne, zapisane w pokoleniach). Stąd potrzeba zarówno wzmocnienia badań nad demografią, w tym odpowiednich priorytetów w kierunkach polityki naukowej państwa, jak też powstania silnego ośrodka badań, pełniącego rolę m.in. profesjonalnego zaplecza dla rządu i samorządów. Przecież w ważnych dla Polski obszarach jest Państwowy Instytut Geologiczny, Instytut Kolejnictwa, Państwowy Instytut Rybacki, a nawet o rozmnażaniu ziemniaka (Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin). Nie zastąpi tego rozproszony „kapitał ekspercki", bo jest za słaby kadrowo, w Polsce jest np. prawie 2,5 tys. gmin, w tym około 200 miast średnich i dużych. Co najmniej musi być wzmocniony pion badań demograficznych GUS, nie możemy bazować na danych, w których z dnia na dzień liczba młodych kobiet we Wrocławiu wzrasta o 48% i wywraca nam to całkowicie wiedzę o dzietności, kompromituje wskaźniki obliczane z precyzją trzeciego miejsca po przecinku... Ja mam wrażenie, że my się w jakiejś fikcji statystycznej nieraz poruszamy. Dzięki raportowi Instytutu Pokolenia dowiedziałem się, że już 25-30% kobiet w wieku ok. 40 lat jest bezdzietnych - chyba najwięcej na świecie. Takich badań powinny być setki, a my poprzez brak kadr i statystyki wróżymy nieraz z fusów...".

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

publicznej, dziennikarzy i decydentów „ukrywały" rzeczywiste ubytki ludności. To z kolei zapewne pochodziło z dość naiwnej wiary, że zwłaszcza w przypadku exodusu zagranicznego „czasowa" populacja wróci do Polski. Tak się nie stało, a jeśli część powróci, to będzie dotyczyć populacji już na emeryturze, która będzie wymagała ponadstandardowej opieki medycznej i innej. Mało pocieszający jest tutaj fakt, że wrócą osoby jak na warunki polskie dość zamożne, które z zachodnich emerytur wprawdzie utrzymają siebie, ale obciążą publiczne usługi.

7.4. Rekomendacje dla polityki rozwoju

Ponieważ stwierdzono wysoką zbieżność obszarów depopulacyjno-emigracyjnych z delimitacją obszarów problemowych, można zebrać, zaktualizować i uzupełnić wcześniejsze wnioski, formułowane przy okazji innych studiów i analiz, wykonywanych dla polskiego rządu i samorządów (Śleszyński i in., 2017; 2019; 2020). W tym prowadzenie polityki rozwoju w zrozumiały sposób wiąże się z podziałem kompetencyjnym różnych kategorii władzy publicznej, w tym różnych szczebli samorządowych. W tabeli 7.1 zestawiono najważniejsze rekomendacje, odpowiadające zidentyfikowanym problemom i barierom.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 7.1. Rekomendacje dla polityki rozwoju na obszarów depopulacyjno-emigracyjnych dla różnych kategorii władz publicznych

Problem rozwojowy/ bariera	Przyczyna	Skutek	Typy miast i regiony, których dotyczy	Rekomendacje dla szczebla krajowego	Rekomendacje dla szczebla wojewódzkiego (samorządowego	Rekomendacje dla szczebla gminnego
Starzenie się populacji	zbyt niska dzietność, odpływ za granicę i do innych ośrodków w kraju osób młodych	– deformacje struktury wieku i płci (np. przewaga mężczyzn w wieku 20-39 lat), – narastająca luka podażowa na rynku pracy, – wzrost obciążeń dla systemu emerytalnego, usług społecznych i zdrowotnych	głównie średnie i małe miasta, obszary wiejskie	– utrzymanie polityki prorodzinnej i senioralnej, –przyjęcie polityki migracyjnej zachęcającej do migracji powrotnych, szczególnie młodych osób i rodzin z dziećmi i oraz przyjmowanie najbardziej przydatnych z punktu widzenia potrzeb rynku pracy kategorii obcokrajowców	– wspieranie szkolnictwa zawodowego (np. w zawodach opiekuńczych), – inwestycje infrastrukturalne (transport publiczny, domy seniora itp.), – regionalne plany restrukturyzacji szkolnictwa podstawowego (w porozumieniu z samorządem gminnym) i ponadpodstawowego, – optymalizacja kosztowa zarządzania (zachęty, np. fiskalne dla łączenia gmin obwarzankowych z ich rdzeniami miejskimi)	– wspieranie więzi ze społecznością lokalną, międzysąsiedzkich i rodzinnych, w tym wzajemnej pomocy międzypokoleniowej, – rozwijanie współpracy międzygminnej w zakresie usług publicznych, – silniejsza współpraca samorządów z instytucjami lokalnymi dla zapewnienia usług dla mieszkańców: NGO's-y i in.
				na wszystkich szczeblach silniejsza współpraca z organizacjami oraz związkami wyznaniowymi (Kościołami) w zakresie działalności społecznej i charytatywnej, mającymi duże znaczenie dla bardziej religijnych społeczności intensywnie wyludniających się centralnej i wschodniej części kraju (w tym np. zdegradowany biologicznie obszar białorusko-prawosławny na wsch. Podlasiu)		
Niska dzietność	czynniki kulturowo-obyczajowe	– depopulacja i starzenie się;	cały kraj, z wyłączeniem niektórych	– jw.: utrzymanie polityki prorodzinnej),	- Wprowadzenie polityk ukierunkowanych na osoby młode i młode rodziny z dziećmi w zakresie, np. rynku pracy,	

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Problem rozwojowy/ bariera	Przyczyna	Skutek	Typy miast i regiony, których dotyczy	Rekomendacje dla szczebla krajowego	Rekomendacje dla szczebla wojewódzkiego (samorządowego	Rekomendacje dla szczebla gminnego
	(m.in. drugie przejście demograficzne) i ekonomiczne	– zmniejszanie się popytu; – „błędne koło” depopulacji	grup i regionów etniczno-kulturowych konserwatywnych (Podkarpacie)	– bony (obligacje) na urodzone dziecko	zaspakajania potrzeb mieszkaniowych, wspomagania więzi rodzinnych, - bony (obligacje) na urodzone dziecko, ważne w obrębie gminy lub województwa; zastosowanie tego typu koncepcji można byłoby oprzeć na systemie obligacji municypalnych, emitowanych przez samorządy, np. na każde urodzone dziecko, zawarte małżeństwo itp. Mogłoby to być połączone z koncepcją pieniądza lokalnego i ograniczone do danej gminy lub województwa (więcej zob. Śleszyński, 2018d).	
Silny odpływ migracyjny z peryferyjnych części kraju, kierujący się m.in. do ‘wielkiej piątki’ oraz za granicę, z coraz wyraźniejszym pominięciem średnich szczebli systemu miejskiego (miasta subregionalne)	różnice w poziomie rozwoju, możliwościach realizacji rozwoju osobistego, osiągania satysfakcjonujących dochodów itp.	– deformacje struktury wieku (odpływ ludności mobilnej), – deformacje struktury płci (silne w wieku „małżeńskim”), – „drenaż mózgów” (odpływ najzdolniejszych i najbardziej przedsiębiorczych), – tzw. „błędne koło depopulacji”: ujemne	peryferyjne części województw, zwłaszcza mniejsze miasta i obszary wiejskie	– zachęty do zamieszkania, kierowane poprzez programy służące zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych dla miast średnich oraz wykluczenie z tego programu miast metropolitalnych (poza Łodzią i ZGM; – ułatwienia dla pracy zdalnej, szczególnie dla osób zamieszkujących obszary DE	fundusz dla najzdolniejszej młodzieży pod warunkiem zamieszkania w dotychczasowym ośrodku (miasta regionalne i subregionalne, niektóre ponadlokalne)	programy zagospodarowania porzucanej infrastruktury(potrzebne wsparcie programami rządowymi, np. wykup nieruchomości przez państwo i zachęty w ten sposób dla trwałych powrotów migracyjnych lub konwersja dla osób, w szczególności młodych rodzin, na funkcje rekreacyjne, tzw. „drugie domy”)

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Problem rozwojowy/ bariera	Przyczyna	Skutek	Typy miast i regiony, których dotyczy	Rekomendacje dla szczebla krajowego	Rekomendacje dla szczebla wojewódzkiego (samorządowego	Rekomendacje dla szczebla gminnego
		sprzężenie zwrotne				
Nadmiernie dalekie dojazdy do pracy	różnice płacowe, w coraz mniejszym stopniu brak miejsc pracy (spadek bezrobocia)	– negatywne konsekwencje dla życia społecznego i rodzinnego (straty czasowe, uciążliwość fizyczna i psychiczna)	peryferyjne części województw, zwłaszcza na ich pograniczach, mniejsze miasta	– działania na rzecz reindustrializacji średnich miast (funkcja przemysłowa jest najbardziej adekwatną dla miast średnich, a nie np. Gdańska czy Krakowa, które należy dezindustrializować z branż nisko- i średniorozwiniętych), – ułatwienia dla pracy zdalnej, szczególnie dla osób zamieszkujących obszary DE	deglomeracja funkcji wyższego rzędu do miast regionalnych i subregionalnych	
Słabe materialne i niematerialne zasoby endogeniczne (kapitał ludzki, społeczny, majątkowy, finansowy, innowacyjny, itp.)	– peryferyjność (zła dostępność przestrzenna), – odpływ migracyjny i filtracja społeczna, – efekt „wysysania” grawitacyjnego funkcji o wysokiej wartości	– „błędne koło” depopulacji (negatywne sprzężenia ujemne), – kumulacja barier i negatywnych cech antyrozwojowych w postaci tzw. obszarów problemowych	peryferyjne części regionu, zwłaszcza mniejsze miasta i wsie	– deglomeracja, w tym wykorzystanie policentryzmu polskiej sieci osadniczej, – wzmocnienie funkcji przemysłowych, w tym reindustrializacja średnich miast, – zachęty ustawowe dla akumulacji kapitału (oszczędzania i inwestowania na miejscu)	– współpraca województw na pograniczach w zakresie inwestycji publicznych i programowania rozwoju (zwłaszcza na styku z innymi województwami, np. zachodniopomorskie – rola Szczecinka, kujawsko-pomorskie – rola Chojnic-Człuchowa-Tucholi itd.),	– efektywniejsza gospodarka przestrzenna, w tym gminnym zasobem nieruchomości, – rozważenie wprowadzenia walut lokalnych (środek płatniczy: pieniądz lub system wymiany towarów i usług, akceptowany tylko na danym obszarze (np. w wielu miejscach Szwajcarii), mający wiele celów – stabilizację rynkową, odporność na kryzysy, zatrzymywanie pieniądza na miejscu, tworzenie kapitału

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Problem rozwojowy/ bariera	Przyczyna	Skutek	Typy miast i regiony, których dotyczy	Rekomendacje dla szczebla krajowego	Rekomendacje dla szczebla wojewódzkiego (samorządowego	Rekomendacje dla szczebla gminnego
	dodanej przez metropolie, – brak oddziaływania biegunów wzrostu na dalsze otoczenie, – kumulacja barier historycznych				– zachęty dla spółdzielczości	społecznego przez zachęcanie do współpracy międzyludzkiej)
Odpływ kapitału	uwarunkowania globalizacyjne (w tym działalność korporacji transnarodowych)	drenaż zysków poza rejon wytwarzania (transfery finansowe, licencje i in.) – zarówno za granicę, jak i do Warszawy oraz stolic województw	większe miasta województw z dużym udziałem inwestycji zagranicznych	uszczelnienie transferów z filii do central-matek (zatrzymanie kapitału w kraju i w regionach)	– systemowe zachęty dla reinwestowania i inwestowania – wsparcie spółdzielczości, w tym banków spółdzielczych	– wspieranie lokalnych inwestorów i rodzimego kapitału, – instrumenty niepieniężne: waluty lokalne,
Brak dużych podmiotów gospodarczych („lokomotyw rozwoju”)	słabość gospodarki, wyparcie przez kapitał zagraniczny	brak podmiotów stabilizujących ekonomicznie miasta i ich regiony, zdolnych do inwestowania	np. Olsztynek, Wałcz, Tuchola, Gorlice, rozproszenie gospodarcze w	– polonizacja (repolonizacja) gospodarki, związana zarówno z przywróceniem kontroli nad różnymi sektorami przemysłowymi i usługowymi, jak też	wsparcie spółdzielczości, w tym banków spółdzielczych	zachęty do konsolidacji mniejszych przedsiębiorstw (fuzje pionowe i poziome, „przyjazne” przejęcia, spółdzielnie), w mniejszych miastach zachęty do współpracy pomiędzy dostawcami i

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Problem rozwojowy/ bariera	Przyczyna	Skutek	Typy miast i regiony, których dotyczy	Rekomendacje dla szczebla krajowego	Rekomendacje dla szczebla wojewódzkiego (samorządowego	Rekomendacje dla szczebla gminnego
			mniejszych miastach	zastopowaniu nadmiernego odpływu zysków z kraju (ze spółek-córek do spółek-matek, w rajach i quasi rajach podatkowych), – zachęty dla oddolnej konsolidacji mniejszych firn		producentami, w tym tzw. fuzje pionowe
Wadliwe planowanie i zagospodarowanie przestrzenne, w tym lokalizacja inwestycji (m.in. mieszkaniowych)	wadliwe prawo planistyczne, uwarunkowania historyczne i współczesne (modernizacyjne, psychologiczne), błędna polityka przestrzenna gmin	rozpraszanie zabudowy i chaos przestrzenny, nadpodaż gruntów budowlanych, wyższe koszty obsługi bezładnego osadnictwa, straty społeczne, gospodarcze i przyrodnicze, liczonych dziesiątkach mld zł rocznie	aglomeracje, strefy wokół średnich miast, strefy turystyczne	– nowelizacja ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, w tym respektowanie zapisu o bilansowaniu terenów (od 2026 ryzyko, że to nie wszędzie będzie działało), – nowy podatek od gruntów budowlanych niezabudowanych, – wsparcie programami dla zagospodarowania porzucanej infrastruktury	– monitoring zagospodarowania przestrzennego, – regionalne (lub krajowe) standardy urbanistyczne	– bilansowanie terenów pod prognozowany popyt, – podatek od gruntów budowlanych niezabudowanych, – wykup gruntów i tworzenie „banków ziemi” (ochrona przed spekulacją, zabezpieczenie rezerw pod różne funkcje na przyszłość), – podnoszenie świadomości mieszkańców
Polaryzacja i niezrównoważenie systemu osadniczego	uwarunkowania historyczne (oddziaływanie dziedzictwa zaborów) i	różnicowanie się potencjału społeczno-gospodarczego, migracje,	system osadniczy, zwłaszcza województw: mazowieckieg	– reorganizacja systemu administracyjno-terytorialnego, w tym zwłaszcza sieci powiatowej,	w przypadku braku zmiany podziałów terytorialno-administracyjnych tworzenie szczebla	zachęty dla miast i gmin dla podejmowania współpracy, np. w układach obwarzankowych, funkcjonalnych

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Problem rozwojowy/ bariera	Przyczyna	Skutek	Typy miast i regiony, których dotyczy	Rekomendacje dla szczebla krajowego	Rekomendacje dla szczebla wojewódzkiego (samorządowego	Rekomendacje dla szczebla gminnego
	współczesne (globalna tendencja do dywergencji, nieoptymalny system administracyjno-terytorialny, brak spójnej sieci osadniczo-transportowej wysokiego rzędu)	napięcia społeczne, spadek znaczenia miast regionalnych i subregionalnych	o, pomorskiego, łódzkiego, lubelskiego, dolnośląskiego	- deglomeracja-policentryzacja systemu osadniczego	subregionalnego usług publicznych, w tym we współpracy na granicy województw (np. Słupsk-Koszalin, Chojnice-Tuchola, Kwidzyn-Grudziądz, Malbork-Elbląg, Ełk-Suwałki, Łomża-Ostrołęka, Tarnobrzeg-Sandomierz, Kalisz-Ostrów Wlkp., Czwórmiasto, LGOM i in.	

Źródło: Śleszyński, P., Komornicki, T., Rosik, P., Duma, P., Goliszek, S., Kubiak, Ł., Wiśniewski, R., Guzik, R., Fiedeń, Ł., Kocaj, A., Kołoś, A., & Wiedermann, K. (2019). *Relacje funkcjonalno-przestrzenne między ośrodkami miejskimi i ich otoczeniem. Raport Syntetyczny*, Gdańsk: Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego (uzupełnione i zaktualizowane).

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

7.5. Sposoby wdrożenia[66]

Sposoby wdrożenia są ściśle uwarunkowane kompetencjami poszczególnych szczebli samorządu, jak też aktualnym stanem rozdziału kompetencyjnego między rządem a samorządem, wynikającego m.in. z Konstytucji RP.

Na szczeblu rządowym zaleca się:

- audyt i ocenę kluczowych aktów prawnych (w tym ustaw samorządowych i o zasadach wspierania polityki rozwoju) pod kątem odpowiedzi na pytanie, czy proponowane w tabeli 7.1 rekomendacje są możliwe do realizacji (np. poprzez opracowanie studiów wykonalności) oraz jaka mogłaby być perspektywa czasowa ich wprowadzenia.
- w szczególności aktualne i wspierające mogą być zapisy dotyczące rekomendacji wsparcia miast średnich oraz policentrycznej deglomeracji[67], jak też modyfikujące inne zagadnienia (kwestie dotyczące potrzeby zatrzymywania kapitału w miastach i regionach, w tym ograniczanie drenażu finansowego);

Na szczeblu samorządu wojewódzkiego zaleca się:

- audyt ponadlokalnych strategii rozwoju pod podobnym kątem, jak w całym kraju;
- opracowanie planów optymalizacji zagospodarowania przestrzennego województw w związku z przewidywanymi zmianami demograficzno-osadniczymi, w tym spodziewanymi poważnymi zmianami w hierarchii administracyjno-funkcjonalnej szczebla powiatowego (silne różnicowanie się

[66] Opracowano na podstawie: Śleszyński P., Komornicki T., Rosik P., Duma P., Goliszek S., Kubiak Ł., Wiśniewski R., Guzik R., Fiedeń Ł., Kocaj A., Kołoś A., Wiedermann K., 2019, Relacje funkcjonalno-przestrzenne między ośrodkami miejskimi i ich otoczeniem. Raport Syntetyczny, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk (zmienione i zaktualizowane).

[67] Koncepcję tę zdefiniowano jako „planowe działania publiczne w zakresie terytorialnej organizacji administracyjnej i społeczno-gospodarczej kraju, sprzyjające rozmieszczenie funkcji społeczno-gospodarczych i które zapewniałyby optymalne wykorzystanie potencjałów egzogenicznych i endogenicznych, wynikających z rozmieszczenia różnego rodzaju zasobów, w tym zwłaszcza policentrycznego układu sieci osadniczej, ciążeń i powiązań funkcjonalnych” (Śleszyński, 2024e).

potencjału mniejszych ośrodków powiatowych, w tym „wypadanie" z dotychczasowej pozycji wskutek depopulacji miasta i zaplecza, zwłaszcza na peryferiach województwa), jak też problemem porzucanej, niezagospodarowanej infrastruktury na obszarach wiejskich;

— weryfikację regionalnych programów operacyjnych pod powyższym kątem ze wskazaniem sposobów racjonalnego i efektywnego finansowania inwestycji w perspektywie finansowej 2021-2027 i kolejnych, także w kontekście Krajowego Planu Odbudowy.

Na szczeblu samorządu gminnego zaleca się:

— wykorzystanie wniosków i rekomendacji w trakcie procesów aktualizacji strategii rozwoju i planów ogólnych;
— uruchomienie pilotażowych programów w wybranych miastach i gminach, wskazanych w rekomendacjach, zwłaszcza dotyczących waluty lokalnej i bonów na urodzone dziecko (w porozumieniu z samorządami województw);
— w mniejszych miastach i gminach najbardziej zagrożonych wyludnieniem oraz we wszystkich powiatowych audyt infrastruktury publicznej pod kątem racjonalności jej wykorzystania w obliczu spodziewanych zmian demograficzno-osadniczych – w porozumieniu z samorządami województw;
— pilotażowy program aktywizacji infrastruktury różnego typu poprzez zachęty (finansowe, podatkowe) nabycia słabo zagospodarowanych nieruchomości np. przez emigrantów powrotnych, repatriantów i reemigrantów.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Literatura

Abramowska-Kmon, A. (2011). O nowych miarach zaawansowania procesu starzenia się ludności. *Studia Demograficzne, 1*(159), 3-22.

Abramowska-Kmon, A., Batorski, D., Cześnik, M., Marczewski, P., Rakocy, K., Salamońska, J., Turlejski, M., Wojdat, M., Duszczyk, M., Haman, J., Łukomska, J., Gołata, E., & Kotowska, I.E. (2023). *Czy wiemy, ile nas jest? O potrzebie reformy sposobu pomiaru liczebności i struktury populacji*. Warszawa: Unia Metropolii Polskich, Fundacja im. Stefana Batorego. https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2023/06/Czy_wiemy_ile_nas_jest_raport.pdf

Alejziak, A. (2009). TelSKART – nowa metoda badań oraz pomiaru wielkości ruchu turystycznego, *Folia Turistica, 21*, 95-144.

Aljohani, K. & Thompson, R.G. (2016). Impacts of logistics sprawl on the urban environment and logistics: Taxonomy and review of literature. *Journal of Transport Geography, 57*, 255-263. https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2016.08.009

Atlas Rzeczypospolitej Polskiej (1993-1997). Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, PPWK S.A.

Bański, J. (1999). *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*. Prace Geograficzne, 172, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Bański, J. (2002). Typy ludnościowych obszarów problemowych. *Studia Obszarów Wiejskich, 2*, 41-52.

Berg van den, L., Drewett, R., Klaassen, L.H., Rossi, A., & Vijverberg, C.H.T. (red.) (1982). *Urban Europe: Study of Growth and Decline*. Oxford: Pergamon Press.

Berry, B.J.L. (1967). *Functional Economic Areas and Consolidated Urban Regions of the US. Final Report of the Social Sciences Research Council Study of Metropolitan*. New York: Social Sciences Research Council.

Bijak, J., Kicinger, A., Kupiszewski, M., & Śleszyński, P. (2007). *Studium metodologiczne oszacowania rzeczywistej liczby ludności Warszawy*. CEFMR Working Papers, 2. Warszawa: Central European Forum for Migration and Population Research.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Birenbaum-Carmeli, D. (2009). The politics of 'The Natural Family' in Israel: State policy and kinship ideologies. Social Science & Medicine, 69(7), 1018-1024. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2009.07.044

Bontje, M. (2004). Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: The case of Leipzig. *GeoJournal*, *61*, 13-21. https://doi.org/10.1007/s10708-005-0843-2

BSiA (2024). *Raport z badania telemetrycznego liczby mieszkańców Warszawy*. Warszawa: Biuro Strategii i Analiz Urzędu m.st. Warszawy.

Bucała-Hrabia, A., Kijowska-Strugała, M., Śleszyński, P., Rączkowska, Z., Izdebski, W., & Malinowski, Z. (2022). Evaluating the use of the landslide database in spatial planning in mountain communes (the Polish Carpathians). *Land Use Policy, 112*, 11215. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105842

CE (2024). *Dziewiąty raport nt. spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej. DG Regio*. Bruksela: Komisja Europejska. https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/cohesion-report_en

Churski, P., Adamiak, C., Szyda, B., Dubownik, A., Pietrzykowski, M., & Śleszyński, P. (2023). Nowa delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych w Polsce i jej zastosowanie w praktyce zintegrowanego podejścia terytorialnego (place based approach). *Przegląd Geograficzny, 95*(1), 29-55. https://doi.org/10.7163/PrzG.2023.1.2

Churski, P., Dubownik, A., Szyda, B., Adamiak, C., & Pietrzykowski, M. (2024). Wewnętrzne peryferie w świetle wybranych typologii obszarów wiejskich. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 18*(69), 185-214. https://doi.org/10.14746/rrpr.2024.69.12

Ciechański, A. (2023). *Regres sieci transportu publicznego w powiatach Beskidu Niskiego i Bieszczad a wykluczenie transportowe młodzieży uczącej się*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Coleman, D.A. (1994). Trends in fertility and intermarriage among immigrant populations in Western Europe as measures of integration. *Journal of Biosocial Science, 26*(1), 107-136. https://doi.org/10.1017/S0021932000021106

Długosz, Z. (1998). Próba określenia zmian starości demograficznej Polski w ujęciu przestrzennym. *Wiadomości Statystyczne, 3*, 15-27.

Długosz, Z. (1996). Zróżnicowanie struktury wieku ludności na świecie a metody jej klasyfikacji. *Przegląd Geograficzny, 67*(1-2).

Dmowska, A. (2019). Dasymetric modelling of population distribution – large data approach. *Quaestiones Geographicae, 38*(1), 15-27. http://dx.doi.org/10.2478/quageo-2019-0008

Dolińska, A., Jończy, R., & Śleszyński, P. (2020). *Migracje pomaturalne w województwie dolnośląskim wobec depopulacji regionu i wymogów zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego.* Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego.

Domański, R. (1980). Dostępność, efektywność i przestrzenna organizacja. *Przegląd Geograficzny, 52*(1), 3-39.

Dziemianowicz, W., & Jurkiewicz, I. (2023). *Megatrendy społeczno-gospodarcze w kontekście Koncepcji Rozwoju Kraju 2050. Trendy europejskie i krajowe*. Warszawa-Kraków: Instytut Rozwoju Miast i Regionów.

Dziewoński, K., & Korcelli, P. (1981) (red.). *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*. Prace Geograficznem, 140. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Dziewoński, K., Kiełczewska-Zaleska, M., Kosiński, L., Kostrowicki, J., & Leszczycki, S. (red.). (1957). *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*. Prace Greograficzne, 9. Warszawa: Instytut Geografii PAN.

Eberhardt, P. (1989). *Regiony wyludniające się w Polsce*. Prace Geograficzne, 148, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Flaga, M. (2002). Zmiany zaludnienia na obszarach wiejskich województwa lubelskiego po roku 1989. *Annales UMCS. Sec. B, 57*(12), 211-233.

Gadziński, J. (2017). Wykorzystanie telefonów komórkowych w badaniach zachowań transportowych ludności. *Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG, 20*(4), 7-19. https://doi.org/10.4467/2543859XPKG.17.019.8025

Gallego, F.J. (2010). A population density grid of the European Union. *Population and Environment, 31*, 460-473. https://dx.doi.org/10.1007/s11111-010-0108-y

Gawron, G. (2020). Srebrna koprodukcja – analiza inicjatyw lokalnych na rzecz osób starszych w wybranych krajach rozwijających się. *Studia Regionalne i Lokalne, 4*(82), 76-95. http://dx.doi.org/10.7366/1509499548204

Gawryszewski, A. (2005). *Ludność Polski w XX wieku*. Monografie, 5. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Gołata, E. (2012). Spis ludności i prawda. *Studia Demograficzne, 1*(161), 23-55.

Gołata, E. (2016). Estimation of fertility in Poland and of Polish born women in the United Kingdom. *Studia Demograficzne, (1)*169), 13-38. https://doi.org/10.33119/SD.2016.1.1

Gołata, E. (2024). Różnice w pomiarze płodności kobiet zależnie od szacunku liczby ludności. *Wiadomości Statystyczne, 70*(4), 1-25. https://doi.org/10.59139/ws.2024.04.1

GUGiK (2013). *Geoinformacja zmienia nasz świat*. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.

GUS (2023). *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021. Ocena jakości danych*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.

Heffner, K. (2009). Aglomeracje średniej wielkości jako bieguny wzrostu i obszary strategicznej interwencji w regionach międzymetropolitalnych. *Studia KPZK PAN, 125*, 10-17.

Hrynkiewicz, J., & Ślusarz, G. (red.) (2020). *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*. Biblioteka Wiadomości Statystycznych, 63, Warszawa: GUS, Rządowa Rada Ludnościowa.

Jaczewska, B. (2023). Analiza praktyk czasoprzestrzennych i sposobów zamieszkiwania „wielolokalnych" polskich naukowców. Prace i Studia Geograficzne, 68(2), 29-53. https://doi.org/10.48128/pisg/2023-68.2-02

Jałowiecki B. (red.) (1988). *Gospodarka przestrzenna, region, lokalność*. Biuletyn KPZK PAN, 138, 137-147.

Janc, K. (2024). Jakość Internetu w Polsce na poziomie lokalnym w kontekście inteligentnego rozwoju wsi. *Przegląd Geograficzny, 96*(1), 29-49. https://doi.org/10.7163/PrzG.2024.1.2

Janc, K., Jurkowski, W. (2022). Przestrzenne zróżnicowanie jakości internetu w aspekcie wykluczenia cyfrowego w Polsce. *Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG, 25*(1), 73-84. http://dx.doi.org/10.4467/2543859XPKG.22.002.15962

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Jończy R. (2010). *Migracje zagraniczne z obszarów wiejskich województwa opolskiego po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Wybrane aspekty ekonomiczne i demograficzne*. Opole-Wrocław: Instytut Śląski.

Jończy, R. (2006). *Wpływ migracji zagranicznych na dysharmonię rozwoju województwa opolskiego (ze szczególnym uwzględnieniem rynku pracy)*. Opole: Wyd. Instytutu Śląskiego.

Jończy, R. (2012). Nierejestrowane wyludnienie wsi w kontekście możliwości wykorzystania oficjalnych danych statystycznych i spisowych. Wnioski z badań w województwie opolskim. *Studia Ekonomiczne*, *103*, 70-90.

Jończy, R. (2014). Problem nierejestrowanej emigracji definitywnej (emigracji zawieszonej) w badaniu procesów społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 360*, 11-18.

Jończy, R. (2017). *Sytuacja demograficzna i zatrudnienie na obszarach wiejskich województwa opolskiego.* Opole: Wyd. „Instytut Śląski".

Jończy, R., & Rokita, D. (2008). Jakość danych dotyczących bezrobocia i zatrudnienia w województwie opolskim wobec nierejestrowanej emigracji stałej i podejmowania stałej pracy za granicą. Próba weryfikacji. W: Malik, K. (red.), *Monitorowanie rozwoju regionu – wymiar społeczny, gospodarczy i środowiskowy. Vol. 1* (s. 227-236). Opole: Politechnika Opolska, Samorząd Województwa Opolskiego, Komitet Nauk o Pracy i Polityce Społecznej PAN, Wyd. „Instytut Śląski".

Jończy, R., Rokita-Poskart, D. & Tanas, M. (2013). *Exodus absolwentów szkół średnich województwa opolskiego do dużych ośrodków regionalnych kraju oraz za granicę (w kontekście problemu depopulacji województwa oraz wyzwań dla szkolnictwa wyższego i regionalnego rynku pracy)*. Opole: Wojewódzki Urząd Pracy w Opolu, Wyd. Instytut Śląski.

Jończy, R., Kaczmarczyk-Brol, K., Socha, D., & Śleszyński, P. (2021). *Nierejestrowane wyludnienie i sytuacja na lokalnym rynku pracy na tle procesów rozwojowych powiatu nyskiego.* Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego.

Jończy, R., Rokita-Poskart, D., & Śleszyński, P. (2024). *Depopulacja i rozwój Nysy oraz powiatu nyskiego wobec akademickości miasta. Wybrane zagadnienia ekonomiczne i demograficzne*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Kamińska, W., Kiniorska, I., Brambert, P., Kopacz-Wyrwał, I., & Śleszyński, P. (2025). Migration-related intentions of secondary school graduates. The example of youth from the cities of the Świętokrzyskie Voivodeship. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series, 67*, 23-39.

Kang, C., Liu, Y., Ma, X., & Wu L. (2012). Towards estimating urban population distributions from mobile call data. *Journal of Urban Technology, 19*, 3-21. http://dx.doi.org/10.1080/10630732.2012.715479

Kantor-Pietraga, I. (2014). *Systematyka procesu depopulacji miast na obszarze Polski od XIX do XXI wieku*. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego.

Keeble, D., Offord, J., & Walker, S. (1988). *Peripheral Regions in a Community of Twelve Member States*. Luxembourg: Commission of the European Community.

Kędelski, M. (1990). Fikcja demograficzna w Polsce i RFN (ze studiów nad migracjami zagranicznymi). *Studia Demograficzne, 99*(1), 21-55.

Kiełczewska-Zaleska, M. (1972). Geografia osadnictwa. Warszawa: PWN.

Kiniorska, I. & Brambert, P. (Red.) (2021). *Migracje pomaturalne na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego*. Studia. Cykl Monografii, 10/202. Warszawa: Komitet Przestrzenngo Zagospodarowania Kraju PAN.

Kocourková, J., Šťastná, A., Idlbeková, B., & Slabá, J. (2024). Trendy plodnosti a potratovosti v Česku. *Casopis lekaru ceskych, 162*(7-8), 299-306.

Kojima, H. (2000). Japan: Hyper-aging and its policy implications. W: Bengtson, V.L., & Schaie, K.W. (red.), *Warner Aging East and West: Families, States, and the Elderly* (s. 95-120). New York: Springer.

Komisja Europejska (2023). *Komunikat „Zmiany demograficzne w Europie: zestaw narzędzi do działania”*. https://commission.europa.eu/publications/communication-demographic-change-europe-toolbox-action_en?prefLang=pl&etrans=pl [24.05.2025]

Komisja Europejska (2024). *Skutki zmian demograficznych w Europie*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/impact-demographic-change-europe_pl#si%C5%82a-demografii. [24.05.2025]

Konecka-Szydłowska, B. (2018). Najmniejsze miasta w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum miejsko-wiejskiego. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, (41), 151-165. https://doi.org/10.14746/rrpr.2018.41.11

Korcelli, P. (2008). System osadniczy Polski - tendencje i uwarunkowania przemian. *Studia KPZK PAN, 122*, 30-42.

Kostrubiec, B. (1972). *Analiza zjawisk koncentracji w sieci osadniczej. Problemy metodyczne*. Prace Geograficzne, 30. Warszawa: Instytut Geografii PAN.

Kowaleski, J.T., & Majdzińska, A. (2012). Miary i skale zaawansowania starości demograficznej. W: Rossa, A. (red.), *Wprowadzenie do gerontometrii* (s. 7-34). Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego

Kowalewski, A., Markowski, T., & Śleszyński, P. (red.) (2018). *Studia nad chaosem przestrzennym*. Studia KPZK PAN, 182(1-3), Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN.

Kowalski, M., & Śleszyński, P. (red.) (2018). *Atlas Wyborczy Polski.* Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Krzysztofik, R., & Szmytkie, R. (2018). Procesy depopulacji w Polsce w świetle zmian bazy ekonomicznej miast. *Przegląd Geograficzny, 90*(2), 309-329. https://doi.org/10.7163/PrzG.2018.2.6

Krzysztofik, R., Runge, J., & Kantor-Pietraga, I. (2011). *Paths of Shrinkage in the Katowice Conurbation. Case Studies of Bytom and Sosnowiec Cities*. Prace Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, 69. Sosnowiec: Wydział Nauk o Ziemi UŚ.

Kühn, M. (2014). Peripheralization: Theoretical concepts explaining socio-spatial inequalities. *European Planning Studies, 23*(2), 367-378. https://doi.org/10.1080/09654313.2013.862518

Kurek, S. (2008). *Typologia starzenia się ludności Polski w ujęciu przestrzennym*. Kraków: Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej.

Kuzara, K., & Szmytkie, R. (2022). Metoda szacowania rzeczywistej liczby ludności w strefie podmiejskiej. Przykład gminy Czernica (powiat wrocławski). *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 61*, 71-94. https://doi.org/10.14746/rrpr.2022.61.07

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Kuzara, K., & Szmytkie, R. (2024). Próba oszacowania rzeczywistej liczby ludności w strefie podmiejskiej Wrocławia. *Studia Regionalne i Lokalne, 95*(1), 99-113.

Latocha, A. (2013). Wyludnione wsie w Sudetach. I co dalej? *Przegląd Geograficzny, 85*(3), 373-396. https://doi.org/10.7163/PrzG.2013.3.3

Lee, E.S. (1966). A theory of migration. *Demography, 3*, 47-57. https://doi.org/10.2307/2060063

Lee, J.E., Park, Y., & Newman, G.D. (2023). Twenty years of research on shrinking cities: A focus on keywords and authors. *Landscape Research, 48*(7), 884-899. https://doi.org/10.1080/01426397.2023.2201492

Lesthaeghe, R., & van de Kaa, D. J. (1986). Twee demografische transities? [Two demographic transitions?]. W: D.J. van de Kaa & R. Lesthaeghe (red.), *Bevolking: Groei en krimp* (s. 9-24). Deventer: Van Loghum Slaterus.

Leszczyński, K. (2023). *Co powstrzymuje kobiety? Przyczyny bezdzietności i niskiej dzietności w Polsce*. Warszawa: Instytut Pokolenia.

Leyk, S., Gaughan, A. E., Adamo, S. B., de Sherbinin, A., Balk, D., Freire, S., Rose, A., Stevens, F. R., Blankespoor, B., Frye, C., Comenetz, J., Sorichetta, A., MacManus, K., Pistolesi, L., Levy, M., Tatem, A. J., & Pesaresi, M. (2019). The spatial allocation of population: a review of large-scale gridded population data products and their fitness for use. *Earth System Science Data, 11*(3), 1385-1409. https://doi.org/10.5194/essd-11-1385-2019

Lijewski, T. (2003). Koncentracja ośrodków aktywności gospodarczej w Polsce w świetle list 500 firm. *Przegląd Geograficzny, 75*(3), 433-447.

Lloyd, C.T., Chamberlain, H., Kerr, D., Yetman, G., Pistolesi, L., Stevens, F.R., Gaughan, A.E., Nieves, J.J., Hornby, G., MacManus, K., Sinha, P., Bondarenko, M., Sorichetta, S., & Tatem, A.J. (2019). Global spatio-temporally harmonised datasets for producing high-resolution gridded population distribution datasets. *Big Earth Data*, *3*(2), 108-139. https://doi.org/10.1080/20964471.2019.1625151

Longstaff, G.B. (1893). Rural depopulation. *Journal of the Royal Statistical Society, 56*(3), 380-442. https://doi.org/10.2307/2979636

Łakomy, M. (2024). *Demografia jest przyszłością. Czy Polska ma szansę odwrócić negatywne trendy?* Warszawa: Wyd. Prześwity.

Łysoń, P., Radkowski S., & Kraśniewska, W. (2018). Postrzeganie dziedzictwa narodowego i kultywowanie tradycji w regionach uwarunkowanych historycznie. *Wiadomości Statystyczne*, *11*(690), 56-83. https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.0724

Maćkiewicz, B., Kołodziejczak, A., Szczepańska, M., Głębocki, B., & Kacprzak, E. (2018). Społeczne i ekonomiczne koszty bezładu przestrzennego w rolnictwie. *Studia KPZK PAN, 182*(2), 239-279.

Majdzińska, A. (2018). Obszary depopulacyjne w Polsce w latach 2002-2014. *Studia Demograficzne, 1*(173), 23-54. https://doi.org/10.33119/SD.2018.1.2

Milewski, N. (2010). *Fertility of immigrants: A two-generational approach in Germany*. Demographic research monographs, 06. Heidelberg: Springer.

MR (2017). *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.

Nakamura, K., (2008). A “super-aged” society and the “locomotive syndrome. *Journal of Orthopaedic Science*, 13(1-2). https://doi.org/10.1007/s00776-007-1202-6

Nowak, M., Śleszyński, P., Brzezińska-Rawa, A., Ciesielski, M., Feltynowski, M., Fogel, A., Goździewicz-Biechońska, J., Kukulska-Kozieł, A., Leszczyński, M., Rokicka-Muszewska, K., Tomczak, A., Warsza, R., & Blaszke M. (2024). Nowelizacja planowania przestrzennego. Czy ciąg dalszy „dróg i bezdroży regulacji ustawowych”? *Samorząd Terytorialny, 1-2*(397-398), 7-23.

Okólski, M. (2005). *Demografia*. Warszawa: Wyd. Naukowe Scholar.

Okun, B.S. (2013). Fertility and marriage behavior in Israel: Diversity, change, and stability. *Demographic Reseacrh, 28*, 457-504. https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.28.17

Oleński, J. (2020). Determinanty jakości środowiska informacyjnego w demokratycznym państwie prawnym. W: Hrynkiewicz, J., & Ślusarz, G. (red.), *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje* (s. 39-64). Biblioteka Wiadomości Statystycznych, 63, Warszawa: GUS, Rządowa Rada Ludnościowa.

Openshaw, S. (1983). *The modifiable areal unit problem. Concepts and techniques in modern geography*. Norwich: Geo Books.

Paradysz, J. (2010). Konieczność estymacji pośredniej na użytek spisów powszechnych. *Zeszyty Naukowe UE w Poznaniu, 149*, 45-66.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Parysek, J.J. (1982). *Modele klasyfikacji w geografii*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM.

Pawlak, H. (2016). Poczucie tożsamości mieszkańców gmin podmiejskich Krakowa i ich obawy wobec ludności napływowej z miasta. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica, 10*, 274-285. http://dx.doi.org/10.24917/20845456.10.19

PBPR (2021). Analiza aktywności i potencjału ludnościowego województwa pomorskiego, obszaru metropolitalnego i Trójmiasta w oparciu o zachowania użytkowników sieci telefonii komórkowych w 2019 roku. Gdańsk-Gdynia: Pomorskie Biuro Planowania Regionalnego. https://pbpr.pomorskie.pl/wp-content/uploads/MENU/Biblioteka-opracowan/OSADNICTWO/Analiza-aktywnosci-potencjalu-ludnosciowego/Analiza_aktywnosci_i_potencjalu_ludnosciowego_wojewodztwa_pomorskiego_2021.pdf

Pesaresi, M., & Freire, S. (2016). *GHS Settlement grid following the REGIO model 2014 in application to GHSL Landsat and CIESIN GPW v4-multitemporal (1975-1990-2000-2015)*. Ispra (IT): European Commission, Joint Research Centre (JRC). http://data.europa.eu/89h/jrc-ghsl-ghs_smod_pop_globe_r2016a

Potrykowska, A., & Śleszyński, P. (1999). *Migracje wewnętrzne w Warszawie i województwie warszawskim*. Atlas Warszawy, 7. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Przybyszewska, J. (2020). *Migracje zewnętrzne młodzieży z liceów i techników z miasta Olsztyna. Studium społeczno-ekonomiczne*. Poznań: Wyd. FNCE.

Rachwał, T. (2015). Structural changes in Polish industry after 1989. *Geographia Polonica, 88*(4), 575-606. https://doi.org/GPol.0036

Richling, A., & Dąbrowski, A. (1995). Mapa typów krajobrazu naturalnego [skala 1:1 500 000]. W: *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej* (53.1). Warszawa: Główny Geodeta Kraju, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Polskie Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych S.A.

Rokita-Poskart, D. (2021). Ekonomiczne skutki migracji edukacyjnych do ośrodka akademickiego. Studium przypadku Opola. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Rogers, A., & Castro, L.J. (1981). *Model migration schedules*. IIASA Research Report, RR-81-030. Laxenburg: IIASA. https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/1543/1/RR-81-030.pdf

Rosner, A. (red.) (2000). *Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich*. Warszawa: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa.

Rosni, N.A., & Mohd Noor, A.P.D.N. (2016). A review of literature on urban sprawl: Assessment of factors and causes. *Journal of Architecture, Planning and Construction Management, 6*(1), 12-35. https://doi.org/10.31436/japcm.v6i1.193

Rybczynski, W., & Linneman, P. (1996). *Shrinking cities*. Pennsylvania: Real Estate Center, Wharton School of the University of Pennsylvania.

Sakson, B. (2002). *Wpływ „niewidzialnych" migracji zagranicznych lat osiemdziesiątych na struktury demograficzne Polski*. Seria „Monografie i Opracowania", 481. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa.

Schiavina, M., Freire, S., & MacManus, K. (2023). GHS-POP R2023A-GHS population grid multitemporal (1975-2030). Ispra: Joint Research Centre Data Catalogue. https://doi.org/10.2905/2FF68A52-5B5B-4A22-8F40-C41DA8332CFE

Sims, K., Reith, A., Bright, E., Kaufman, J., Pyle, J., Epting, J., Gonzales, J., Adams, D., Powell, E., Urban, M., & Rose, A. (2023). *LandScan Global 2022 [Data set]*. Oak Ridge National Laboratory. https://doi.org/10.48690/1529167

Słonecka, A., Jaglak, E., Goryszewska, E., Kołakowska, J., & Ulanicka, E. (2008). *Zagospodarowanie przestrzenne dolin rzecznych a zagrożenie powodziowe województwa mazowieckiego*. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.

Smętkowski, M. (2015). Spatial patterns of regional economic development in Central and Eastern European countries. *Geographia Polonica, 88*(4), 539-556. https://doi.org/GPol.0033

Soja, M. (2008). *Cykle rozwoju ludności Karpat Polskich w XIX i XX wieku*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.

Sokołowski, D. (1999). *Zróżnicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego*. Toruń: Wyd. UMK.

Solarek, K. (2013). *Struktura przestrzenna strefy podmiejskiej Warszawy. Determinanty współczesnych przekształceń*. Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej. Seria Architektura, 13. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.

Spiekermann, K., & Neubauer, J. (2002). *European accessibility and peripherality: Concepts, models and indicators*. Working Paper. Stockholm: Nordregio – the Nordic Centre for Spatial Development.

Stanilov, K., Pailthorp, M., Carlson, D., & Pivo, G. (1993). *A literature review of community impacts and costs of urban sprawl*. Washington, DC: National Trust for Historic Preservation.

Stępniak, M., Wiśniewski, R., Goliszek, S., & Marcińczak, Sz. (2017). *Dostępność przestrzenna do usług publicznych w Polsce*. Prace Geograficzne, 261. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Stryjakiewicz, T. (red.) (2014). *Kurczenie się miast w Europie Środkowo-Wschodniej*. Poznań: Bogucki Wyd. Naukowe.

Szafranek, E. (2019). *Terytorializacja polityki rozwoju. Wdrażanie Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych w obszarach funkcjonalnych miast w Polsce*. Studia i Monografie, 561. Opole: Uniwersytet Opolski.

Szukalski, P. (2012). Wpływ kryzysów na zachowania demograficzne. *Wiadomości Statystyczne, 57*(4), 17-29. https://doi.org/10.59139/ws.2012.04.2

Szymaniak, M. (2021). *Zapaść. Reportaże z mniejszych miast*. Wołowiec: Wyd. Czarne.

Śleszyński, P. (2017). Wyznaczenie i typologia miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze. *Przegląd Geograficzny, 89*(4), 565-593. https://doi.org/10.7163/PrzG.2017.4.3

Śleszyński, P. (2018d). *Polska średnich miast. Założenia i koncepcja deglomeracji w Polsce*. Warszawa: Klub Jagielloński.

Śleszyński, P. (2004). Regionalne różnice pomiędzy liczbą ludności według Narodowego Spisu Powszechnego w 2002 roku i szacowaną na podstawie ewidencji bieżącej. *Studia Demograficzne, 145*, 93-103.

Śleszyński, P. (2005). Różnice liczby ludności ujawnione w Narodowym Spisie Powszechnym 2002. *Przegląd Geograficzny, 77*(2), 193-212.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Śleszyński, P. (2007). *Gospodarcze funkcje kontrolne w przestrzeni Polski*. Prace Geograficzne, 213, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Śleszyński, P. (2008). Ocena powiązań gospodarczych i kapitałowych między miastami. W: Saganowski, K., Zagrzejewska-Fiedorowicz, M., & Żuber, P. (red.), *Ekspertyzy do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008-2033. Tom I* (s. 335-391), Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.

Śleszyński, P. (2011). Oszacowanie rzeczywistej liczby ludności gmin województwa mazowieckiego z wykorzystaniem danych ZUS. *Studia Demograficzne, 2*, 35-57.

Śleszyński, P. (2011). Social linkages. W: Komornicki, T., & Siłka, P. (red.), *Functional linkages between Polish metropolises* (s. 65-80). Studia Regionalia, 29. Warsaw: Polish Academy of Sciences. Committee for Spatial Economy and Regional Planning.

Śleszyński, P. (2012). „Faktyczne" dane rzeczywiste, czyli o NSP 2011. *Biuletyn Migracyjny, 37*, 2-2.

Śleszyński, P. (2013a). Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw. *Przegląd Geograficzny, 85*(2), 173-197.

Śleszyński, P. (2013b). Demographic changes in the functional urban areas in Poland, 2000-2010. *Geographia Polonica, 86*(2), 169-170. https://doi.org/GPol.2013.16

Śleszyński, P. (2013c). Prawidłowości zróżnicowań przestrzennych emigracji zagranicznej z Polski po 1989 r. *Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny, 39*(3), 37-62.

Śleszyński, P. (2014). *Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990-2030*. Trendy Rozwojowe Mazowsza, 15, Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.

Śleszyński, P. (2015a). The linkages and the functional hierarchy of cities and towns of Eastern Poland in the light of migrations registered in 2009. *Economic and Regional Studies, 8*(4), 28-44.

Śleszyński, P. (2015b). W sprawie optymalnego podziału terytorialnego Polski: zastosowanie analizy grawitacyjnej. *Przegląd Geograficzny, 87*(2), 343-359. https://doi.org/10.7163/PrzG.2015.2.7

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Śleszyński, P. (2016a). Lokalne planowanie przestrzenne w gminach wyludniających się, *Biuletyn KPZK PAN, 263*, 61-84.

Śleszyński, P. (2016b). A synthetic index of the spatio-temporal accessibility of communes in Poland. *Geographia Polonica, 89*(4), 567-574. http://dx.doi.org/10.7163/GPol.0074

Śleszyński, P. (2018a). Demograficzne wyzwania rozwoju regionalnego Polski. *Studia KPZK PAN, 183*, 225-247.

Śleszyński, P. (2018b). Identyfikacja i ocena procesów demograficznych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem wsi. *Wieś i Rolnictwo,* 3(180), s. 35-67. https://doi.org/10.53098/wir032018/02

Śleszyński, P. (2018c). Znaczenie i rola informacji przestrzennej oraz monitoringu planowania i zagospodarowania przestrzennego w gminie i powiecie. W: *Geoinformacja zmienia nasz świat* (s. 63-84). Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.

Śleszyński, P. (2020). Koncepcja nowego wskaźnika atrakcyjności migracyjnej i jego zastosowania*, Czasopismo Geograficzne, 91*(1-2), 37-58.

Śleszyński, P. (2021). Syntetyczny Wskaźnik Jakości Życia w gminach Polski na początku trzeciej dekady XXI wieku. *Czasopismo Geograficzne, 92*(2), 325-352. http://dx.doi.org/10.12657/czageo-92-14

Śleszyński, P. (2023a). Prawidłowości i nieprawidłowości rozwoju stref podmiejskich w Polsce. W: Grochowski, M. (red.), *Suburbanizacja. Człowiek – zmiana – przestrzeń* (s. 34-50). Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa, Główny Urząd Statystyczny.

Śleszyński, P. (2023b). Migracje wewnętrzne. W: Bojarska-Lis, D., & Olechowski, T. (red.), *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2021-2022* (s. 133-152). Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.

Śleszyński, P. (2023c). How to recognize the threat of social energy exclusion? Demographic and settlement determinants of distributed energy development in Polish towns and cities. *Sustainable Cities and Society, 98*, 104780. https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104780

Śleszyński, P. (2023d). Oszacowanie wyłączeń gruntów rolnych z produkcji rolnej w Polsce, *Studia BAS, 1*, 21-45. http://dx.doi.org/https%3A//doi.org/10.31268/StudiaBAS.2023.03

Śleszyński, P. (2024a). Migracje wewnętrzne. W: Bojarska-Lis (red.), *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2022-2023* (s. 113-134). Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.

Śleszyński, P. (2024b). Monitoring rzeczywistych zmian w przestrzeni jako podstawa kształtowania rozwoju regionalnego i lokalnego. W: Gałązka, A., & Szukalski, P. (red.), *Demograficzne zróżnicowanie przestrzenne Polski* (s. 53-82). Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.

Śleszyński, P. (2024b). Monitoring rzeczywistych zmian w przestrzeni jako podstawa kształtowania rozwoju regionalnego i lokalnego. W: Gałązka, A., & Szukalski, P. (red.), *Demograficzne zróżnicowanie przestrzenne Polski* (s. 53-82). Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.

Śleszyński, P. (2024e). *Policentryczny rozwój Polski oparty na potencjałach endogenicznych*. Studia. Cykl Monoghrafii, 28/220. Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN.

Śleszyński, P., & Komornicki, T. (2016). Klasyfikacja funkcjonalna gmin Polski na potrzeby monitoringu planowania przestrzennego. *Przegląd Geograficzny, 88*(4), 469-488. https://rcin.org.pl//dlibra/metadatasearch?action=AdvancedSearchAction&type=-3&val1=Identifier:%2210.7163%5C%2FPrzG.2016.4.3%22

Śleszyński, P., & Niedzielski, M. (2018). *Zastosowanie danych telemetrycznych do szacunku ludności dziennej i nocnej w Warszawie. Czasopismo Geograficzne, 89*(1-2), s. 43-60

Śleszyński, P., & Sudra, P. (2019). Zastosowanie metody minimalnego drzewa rozpinającego (najkrótszego dendrytu) w ocenie efektywności i spójności sieci osadniczej województwa mazowieckiego. *Przegląd Geograficzny, 91*(2), 61-80. https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.2.4

Śleszyński, P., Bański, J., Degórski, M., & Komornicki, T. (2017). *Delimitacja obszarów strategicznej interwencji państwa: obszarów wzrostu i obszarów problemowych*. Prace Geograficzne, 260. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Śleszyński, P., Herbst, M., Komornicki, T., Wiśniewski, R., Bański, J., Biedka, W., Celińska-Janowicz, D., Degórski, M., Goch, K., Goliszek, S., Grabowska, M.,

Mazur, M., Olechnicka, A., Otmianowski, M., Piotrowski, F., Płoszaj, A., Rok, J., Smętkowski, M., Stępień, M., Śliwowski, P., Więckowski, M., & Wojnar, K. (2020). *Studia nad obszarami problemowymi w Polsce*. Studia. Cykl Monografii, 7/199, Warszawa: KPZK PAN.

Śleszyński, P., Komornicki, T., Rosik, P., Duma, P., Goliszek, S., Kubiak, Ł., Wiśniewski, R., Guzik, R., Fiedeń, Ł., Kocaj, A., Kołoś, A., & Wiedermann, K. (2019). *Relacje funkcjonalno-przestrzenne między ośrodkami miejskimi i ich otoczeniem. Raport Syntetyczny*. Gdańsk: Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego.

Śleszyński, P., Kubiak, Ł., & Korcelli-Olejniczak, E. (2020). Prognoza demograficzna dla Warszawy. *Przegląd Geograficzny, 92*(4), 475-497. https://doi.org/10.7163/PrzG.2020.4.2

Śleszyński, P., Nowak, M., Legutko-Kobus, P., Hołuj, A., Lityński, P., Jadach-Sepioło, A., & Blaszke, M. (2021). *Suburbanizacja w Polsce jako wyzwanie dla polityki rozwoju*, Studia. Cykl Monografii, 11/203. Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN.

Śleszyński, P., Nowak, M., Sudra, P., Załęczna, M., & Blaszke, M. (2021). Economic consequences of adopting local spatial development plans for the spatial management system: The Case of Poland. *Land, 10*(2), 112. https://doi.org/10.3390/land10020112.

Śleszyński, P., Sadłoń, W., Kowalski, M., Łysoń, P., Żukowski, T., & Prażmo Ł. (2023). Rola terytorialnego zakorzenienia historycznego w kształtowaniu praktyk religijnych w parafiach katolickich w Polsce. *Przegląd Geograficzny, 95*(4), 369-395. https://doi.org/10.7163/PrzG.2023.4.2

Śleszyński, P., Stępniak, M., & Górczyńska, M. (2011). Sieć autobusowa w województwie mazowieckim. *Transport Miejski i Regionalny, 4*, 22-26.

Śleszyński, P., Wiedermann, K. (2020). Studium szacunku liczby i struktury pracujących oraz bazy ekonomicznej miast w Polsce. *Prace Komisji Geografii Przemysłu PTG, 34*(4), 84-205. http://dx.doi.org/10.24917/20801653.344.12

Tobler, W., Deichmann, U., Gottsegen, J., & Maloy, K. (1997). World population in a grid of spherical quadrilaterals. *International Journal of Population Geography, 3*(3), 203-225.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

UN (2011). *World Population Prospects, the 2010 Revision*. Washington, DC: United Nations, Department of Economic and Social Affairs.

UNICEF (2019). *Are the world's richest countries family friendly? Policy in the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) and the European Union countries*. (autorzy: Y. Chzhen, A. Gromada i G. Rees. Florence: UNICEF. https://www.unicef.org/reports/are-the-world%E2%80%99s-richest-countries-family-friendly-2019.

van de Kaa, D.J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin, 42*(1), 1-59.

Vollset, S.E., Goren, E., & Yuan C.-W., Cao, J.,Smith, A.E. Hsiao, T., Bisignano, C., Azhar, G.S., Castro, E., Chalek, J., Dolgert, J.A., Frank, T., Fukutaki, K., Hay, S.I., Lozano, R., Mokdad, A.H., Nandakumar, V., Pierce, M., Pletcher, M., Robalik, T., Steuben, K.M., Wunrow, H.Y., Zlavog, B.S., & Murray, C.J.L. (2020). Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: A forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study. *Lancet, 396*(10258), 1285-1306. https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)30677-2

Wang, X., & Long, Y. (2023). Future shrinking cities on the globe: A projection map for 2020-2100 based on global gridded population dataset. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, *50*(7), 1994-1997. https://doi.org/10.1177/23998083231186153

Wesołowska, M. (2018). *Wsie zanikające w Polsce. Stan, zmiany, modele rozwoju*. Lublin: Wyd. UMCS.

Węcławowicz, G. (2008). Geopolityczne wymiary w kształtowaniu koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju. *Prace Geograficzne, 218*, 319-332.

Węcławowicz, G., Bański, J., Degórski, M., Komornicki, T., Korcelli, P., & Śleszyński, P. (2006). *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*. Monografie, 6. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Wiśniewski, R. (2013). Metoda szacowania rzeczywistej liczby miejsc pracy i liczby pracujących. *Polityka Społeczna, 7*(472), 14-19.

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Wiśniewski, R., Mazur, M., Śleszyński, P., & Szejgiec-Kolenda, B. (2020). *Wpływ zmian demograficznych w Polsce na rozwój lokalny*. Prace Geograficzne, 274. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Wiśniewski, R., Szejgiec-Kolenda, B., & Śleszyński, P. (2016). Population changes and population ageing in Poland between 1960 and 2011. *Geographia Polonica, 89*(2), 259-265. https://doi.org/GPol.0056

Wołodko, M. (2023). *Wrocław ma ponad 893 tysiące mieszkańców. Za chwilę będziemy miastem milionowym!* Oficjalny portal internetowy, 26.02.2025. https://www.wroclaw.pl/dla-mieszkanca/wroclaw-ma-ponad-893-tysiace-mieszkancow.

Yuan, Y., & Raubal, M. (2012). Extracting dynamic urban mobility patterns from mobile phone data. W: Xiao, N., Kwan, M.P., Goodchild, M.F., & Shekhar, S. (red.), *Geographic Information Science. GIScience 2012. Lecture Notes in Computer Science* (s. 354-367), vol. 7478. Berlin-Heidelberg: Springer. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-642-33024-7_26

Zaborowski, Ł. (2014). Sieć ośrodków regionalnych w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Próba uporządkowania według czynników wielkości i odległości. *Przegląd Geograficzny, 86*(4), 591-620. https://rcin.org.pl//dlibra/metadatasearch?action=AdvancedSearchAction&type=-3&val1=Identifier:%2210.7163%5C%2FPrzG.2014.4.7%22

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Spis rycin

Ryc. 1.1. Klasyfikacja funkcjonalna gmin Polski 40
Ryc. 1.2. Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) 42
Ryc. 1.3. Regionalizacja historyczna gmin Polski 45
Ryc. 1.4. Propozycja nowej klasyfikacji hierarchiczno-funkcjonalnej miast i gmin 47
Ryc. 1.5. Podstawowe wskaźniki demograficzne w 'wielkich' regionach Unii Europejskiej w latach 2010-2021 52
Ryc. 1.6. Stopień zastąpienia pokoleń w regionach NUTS3 Unii Europejskiej w 2022 r. 53
Ryc. 1.7. Przewidywana zmiana liczby ludności według grup wieku w krajach członkowskich UE w latach 2023-2040 54
Ryc. 2.1. Różnice liczby rejestrowanej ludności między PESEL (I 2021) a bilansem (XII 2020) 63
Ryc. 2.2. Różnice liczby rejestrowanej ludności między PESEL (I 2021) a bilansem (XII 2020) (wiek 20-39 lat) 64
Ryc. 2.3. Różnice liczby rejestrowanej ludności między PESEL (I 2021, COI) a NSP 2021 (rezydenci, wiek 20-39 lat) 65
Ryc. 2.4. Porównanie liczby ludności według rejestru PESEL (dane.gov.pl) i BDL GUS w latach 2017-2023 według typów gmin i wybranych miast wojewódzkich 66
Ryc. 2.5. Porównanie gmin, w których odnotowano różnice liczby ludności między BDL a PESEL (dane.gov.pl) przed i po spisie 2021 68
Ryc. 2.6. Porównanie liczby ludności bilansowej (XII 2001) i spisowej (V 2002) 70
Ryc. 2.7. Procentowe różnice liczby kobiet wykazanej w spisie powszechnym w roku 2002 w stosunku do bilansu z końca 2001 r. według kategorii wieku w wybranych miastach i gminach wiejskich 71
Ryc. 2.8. Różnice pomiędzy liczbą i udziałem osób zameldowanych i rezydujących w poszczególnych województwach według NSP 2011 73
Ryc. 2.9. Niezgodności współwystępowania centroidów domów jednorodzinnych, punktów adresowych i wydzieleń CLC 2018. A – gmina Lisewo (województwo kujawsko-pomorskie), B – gmina Grodków (województwo opolskie) 74
Ryc. 2.10. Porównanie liczby ludności według bilansu 2020 (XII) i NSP 2021 (III 2021) 77
Ryc. 2.11. Porównanie liczby ludności według bilansu (XII 2020) i NSP (III 2021) w pięcioletnich grupach wieku 80
Ryc. 2.12. Porównanie liczby ludności według bilansu 2020 (XII) i NSP 2021 (III 2021) w wybranych pięcioletnich grupach wieku w różnych podziałach terytorialnych 81
Ryc. 2.13. Zmiany wskaźnika dzietności w grupie kobiet o najwyższej płodności (25-29 lat) w wybranych miastach na podstawie rejestrowanych danych 82
Ryc. 2.14. Porównanie liczby urodzeń (2022) i stanów dzieci rok później (2023) (tylko gminy, w których było co najmniej 50 urodzeń) 88

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 2.15. Współczynnik korelacji liniowej liczby urodzeń (2022) i dzieci rok później (2023) w gminach (w których było w danym roku 50 i więcej urodzeń, w przeliczeniu na 1000 mieszkańców) 89
Ryc. 2.16. Fragment wzoru Karty urodzenia 90
Ryc. 2.17. Różnica liczby ludności zameldowanej i rezydującej w 2021 r. w grupach wieku w subregionach NUTS 3 łomżyńskim i w Warszawie 92
Ryc. 2.18. Wykres udziałów procentowych osób o niezgodnych adresach zameldowania i zamieszkania (korespondencji) w stosunku do całkowitej populacji zarejestrowanej w rejestracji bieżącej w województwie mazowieckim według roczników urodzenia. 95
Ryc. 2.19. Udział adresów zamieszkania/korespondencji innych niż zameldowania w kategorii wieku 25-34 lata w województwie mazowieckim w styczniu 2011 r. 96
Ryc. 2.20. Udział wyjazdów do pracy powyżej 3 godzin 97
Ryc. 2.21. Porównanie danych z gridu Landscan (2021) z ludnością rezydującą w gminach (NSP 2021) 98
Ryc. 2.22. Porównanie danych z gridu GHSL (2020) z ludnością rezydującą w gminach (NSP 2021) 100
Ryc. 2.23. Różnica między liczbą osób zameldowanych a liczbą osób faktycznie zamieszkujących badane miejscowości w powiecie nyskim w 2024 r. 103
Ryc. 2.24. Poziom niedoszacowania liczby ludności w strefie podmiejskiej Wrocławia w latach 2012/2013 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych z rejestru PESEL z 2012 r. i przestrzennej bazy danych BDOT10k z 2013 r. 106
Ryc. 2.25. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy według Państwa wiedzy w gminie obecnie zamieszkują osoby niezameldowane/zameldowane nieprzebywające?” (ryciny lewe) oraz wskazania prawdopodobnego odsetka tej populacji (ryciny prawe) 107
Ryc. 2.26. Rozkład odpowiedzi na pytanie o kierunki wyjazdu osób nadal zameldowanych 108
Ryc. 2.27. Różnice liczby ludności w Warszawie w maju 2018 r. według różnych kategorii ludności 111
Ryc. 2.28. Mieszkańcy i użytkownicy województwa pomorskiego w październiku 2019 r. 113
Ryc. 2.29. Przykłady pomiarów telemetrycznych liczby ludności w Warszawie na podstawie danych Orange Polska 114
Ryc. 3.1. Liczba rejestrowanych spadków liczby ludności w 7 okresach międzyspisowych (1950-2021) 130
Ryc. 3.2. Spadki rejestrowanej liczby ludności w 2 okresach międzyspisowych (1988-2021) 131
Ryc. 3.3. Liczba spadków rejestrowanej liczby ludności w rocznikach lat 2004-2023 131
Ryc. 3.4. Obszary depopulacji w okresach międzyspisowych (1950-2021) i w latach 2004-2023 132

Ryc. 3.5. Porównanie obszarów o najbardziej regularnej depopulacji w okresach międzyspisowych (1950-2021) i w latach 2004-2023 133
Ryc. 3.6. Typologia obszarów depopulacyjnych pod względem długości trwania procesu..... 134
Ryc. 3.7. Udział gmin depopulacyjnych w Polsce pod względem różnych wskaźników w latach 1995-2023 135
Ryc. 3.8. Rozwój procesów depopulacji w miastach w okresach międzyspisowych (1950-2021) i w latach 2004-2023 139
Ryc. 3.9. Liczba rejestrowanych spadków liczby ludności w 946 miastach w 7 okresach międzyspisowych (1950-2021)..... 140
Ryc. 3.10. Liczba spadków rejestrowanej liczby ludności w miastach w rocznikach lat 2004-2023 141
Ryc. 3.11. Typologia miast depopulacyjnych pod względem długości trwania procesu 142
Ryc. 3.12. Liczba rejestrowanych spadków liczby ludności w 7 okresach międzyspisowych (1950-2021) 145
Ryc. 3.13. Liczba spadków rejestrowanej liczby ludności w rocznikach lat 2004-2023 147
Ryc. 3.14 Obszary depopulacji MOF (łącznie węzeł i strefa zewnętrzna) w okresach międzyspisowych (1950-2021) i w latach 2004-2023 148
Ryc. 3.15. Typologia obszarów depopulacyjnych pod względem długości trwania procesu..... 149
Ryc. 3.16. Średnia krocząca liczby ludności w kategoriach MOF sklasyfikowanych na podstawie kategorii funkcjonalno-osadniczej ośrodka węzłowego 149
Ryc. 3.17. Zmiany liczby ludności w grupie wieku 20-34 lata w latach 2004-2023 w różnych jednostkach odniesienia (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne)..... 155
Ryc. 3.18. Porównanie wskaźnika feminizacji w grupie wieku 20-34 lata w latach 2004 i 2023 w różnych jednostkach odniesienia (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne) 156
Ryc. 3.19 Zmiany wskaźnika feminizacji w grupie wieku 20-34 lata w latach 2004 i 2023 w różnych jednostkach odniesienia (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne) 157
Ryc. 3.20. Zmiany wskaźnika feminizacji w grupie wieku 20-34 lata w latach 2004-2023 w różnych kategoriach gmin 158
Ryc. 3.21. Efektywność rejestrowanych migracji w gminach w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat..... 160
Ryc. 3.22. Efektywność rejestrowanych migracji w MOF w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat..... 162
Ryc. 4.1. Delimitacja i typologia depopulacyjnych MOF (2004-2023) 165
Ryc. 4.2. Regionalizacja obszarów wzrostu i depopulacji w Polsce w dwóch ujęciach: A – na podstawie spadku lub wzrostu liczby ludności; B – na podstawie chronologii spadku..... 169

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 4.3. Delimitacja obszarów nadmiernego odpływu młodej populacji (20-39 lat) w latach 2014-2023 według gmin. A – gminy ogółem, B - gminy miejskie i miejsko-wiejskie, EM – wskaźnik efektywności migracji, wyraża się wzorem: (napływ-odpływ)/(napływ+odpływ)*100. 180
Ryc. 4.4. Delimitacja obszarów nadmiernego odpływu młodej populacji (20-39 lat) w latach 2014-2023 według miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF)..... 181
Ryc. 4.5. Delimitacja obszarów depopulacyjno-emigracyjnych według gmin. A – gminy ogółem, B - gminy miejskie i miejsko-wiejskie..... 185
Ryc. 4.6. Delimitacja obszarów depopulacyjno-emigracyjnych według miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) 189
Ryc. 5.1. Zmiany liczby migracji międzygminnych na tle populacji w wieku 20-39 lat 196
Ryc. 5.2. Przeciętna odległość przemeldowań między miejscem źródłowym a docelowym (w linii prostej) w latach 1989-2023..... 198
Ryc. 5.3 .Udział przemeldowań w obrębie MOF wśród wszystkich przemeldowań międzygminnych w latach 1989-2023..... 198
Ryc. 5.4. Kierunki rejestrowanych migracji wewnętrznych w roku 1989 i 2023..... 199
Ryc. 5.5. Struktura odpływów i napływów (% całkowitej liczby odpływów lub napływów w danym roku) według typów miast i gmin w latach 1989-2023 203
Ryc. 5.6. Struktura odpływów (% całkowitej liczby odpływów w danym roku) według typów miast i gmin w latach 1989-2023..... 204
Ryc. 5.7. Struktura napływów (% całkowitej liczby napływów w danym roku) według typów miast i gmin w latach 1989-2023..... 205
Ryc. 5.8. Porównanie udziału napływów według typów miast i gmin w dwóch pięcioletnich okresach 1989-1993 i 2019-2023. 210
Ryc. 5.9. Porównanie udziału odpływów według typów miast i gmin w dwóch pięcioletnich okresach 1989-1993 i 1919-2023 212
Ryc. 5.10. Zlewnie migracyjne miast wojewódzkich..... 213
Ryc. 5.11. Zmiany zasięgów oddziaływania migracyjnego według typów regionów docelowych w latach 1989-1994 i 2010-2014..... 213
Ryc. 5.12. Porównanie efektywności migracyjnej (sald napływów i odpływów w stosunku do obrotu migracyjnego, tj. sumy napływów i odpływów) według typów miast i gmin w dwóch pięcioletnich okresach 1989-1993 i 1919-2023. 216
Ryc. 5.13. Zmiany liczby ludności w strefach podmiejskich w Polsce w latach 1950-2021 216
Ryc. 5.14. Napływy na 1000 mieszkańców w latach 1989, 2004 i 2023 w różnych jednostkach terytorialnych (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne MOF)..... 218
Ryc. 5.15. Odpływy na 1000 mieszkańców w latach 1989, 2004 i 2023 w różnych jednostkach terytorialnych (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne MOF)..... 219
Ryc. 5.16. Salda migracji na 1000 mieszkańców w latach 1989, 2004 i 2023 w różnych jednostkach terytorialnych (gminy, miasta – gminy miejskie i miejsko-wiejskie, miejskie obszary funkcjonalne MOF) 221

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Ryc. 5.17. Struktura napływów do miast subregionalnych i większych w latach 2004-2020 222
Ryc. 5.18. Udział i natężenie w populacji przemeldowań według płci i grup wieku w roku 2012 i 2023 223
Ryc. 5.19. Udział i natężenie w populacji przemeldowań według płci i roczników wieku w 2023 r. 223
Ryc. 5.20. Udział i natężenie w populacji przemeldowań według grup wieku w latach 2012-2023 224
Ryc. 5.21. Struktura odpływów z gmin do kategorii miast i gmin (udział w całkowitym odpływie) 230
Ryc. 5.22. Struktura odpływów z gmin do wybranych ośrodków (udział w całkowitym odpływie) 231
Ryc. 5.23. Międzypowiatowe powiązania małżeńskie (pochodzenie małżonków) w latach 2005 i 2006 232
Ryc. 5.24. Liczba kobiet na 100 mężczyzn w wieku 20-34 lata w 2011 i 2021 r. według typów gmin 233
Ryc. 5.25. Feminizacja i maskulinizacja w gminach w 2023 r. według 5-letnich kategorii wieku (20-24, 25-29, 30-34, 35-39 lat) 238
Ryc. 5.26. Feminizacja i maskulinizacja w gminach, miastach i MOF w 2003 i 2023 r. w kategorii wieku 20-34 lata 239
Ryc. 5.27.Atrakcyjność migracyjna gmin miejskich i miejsko-wiejskich w Polsce w latach 1989-2022 245
Ryc. 5.28. Udział pracy migracyjnej (napływów i odpływów) ośrodków tzw. „wielkiej piątki" w ogóle pracy migracyjnej w Polsce w latach 1989-2022 246
Ryc. 6.1. Współczynniki urodzeń, zgonów i sald ruchu naturalnego na 1000 ludności w gminach depopulacyjno-emigracyjnych w latach 2004-2023 261
Ryc. 6.2. Zmiany współczynnika dzietności ogólnej (TFR) w różnych typach gmin (w tym zdelimitowanych jako depopulacyjno-emigracyjne) w latach 2003-2023 r. według typów miast i gmin 264
Ryc. 6.3. Zmiany liczby ludności w latach 2022-2050 według typów zdelimitowanych obszarów 270
Ryc. 6.4. Zmiany liczby ludności w latach 2022-2050 według typów zdelimitowanych obszarów i wybranych grup wieku 271
Ryc. 6.5. Bilans popytu miejsc pracy i podaży zasobów pracy w roku 2050 w wariancie „realistycznym" 272
Ryc. 6.6. Klasyfikacja Webba gmin Polski w różnych okresach (dane migracyjne niedoszacowane) 275
Ryc. 6.7. Klasyfikacja Webba gmin Polski w różnych okresach (dane migracyjne niedoszacowane) (wersja tylko dla gmin depopulacyjno-emigracyjnych) 276
Ryc. 6.8. Rejestrowane saldo migracji zagranicznych (zameldowań i wymeldowań) w latach 2004-2023 w gminach DE 281
Ryc. 6.9. Udział ludności przebywającej „czasowo" („zawieszonej") poza granicami Polski na obszarach DE w 2002 i 2021 r. 284

Ryc. 6.10. Imigranci czasowi na 100 zameldowanych mieszkańców w 2021 r. w gminach depopulacyjno-emigracyjnych 287
Ryc. 6.11. Wydane oświadczenia o powierzeniu pracy w gminach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) w roku 2017 na 100 mieszkańców 290
Ryc. 6.12. Nadane i aktywne statusy UKR w PESEL w gminach depopulacyjno-emigracyjnych w 2024 r. (na 100 zarejestrowanych „stałych" mieszkańców) 292
Ryc. 6.13. Bilans „czasowych" migracji zagranicznych w 2021 r. 294
Ryc. 6.14. Gęstość zaludnienia obszarów depopulacyjno-emigracyjnych w 2023 r. 296
Ryc. 6.15. Typy osadnictwa wiejskiego (ok. 2015 r.) 298
Ryc. 6.16. Efektywność sieci osadniczej w gminach DE według wskaźnika długości dendrytu (minimalnego drzewa rozpinającego, MDR) na 1 mieszkańca 300
Ryc. 6.17. Odrolnienia (zmiany przeznaczenia gruntów rolnych na cele nierolnicze) i decyzje o warunkach zabudowy w gminach depopulacyjno-emigracyjnych w latach 2003-2020 302
Ryc. 6.18. Pracujący w rolnictwie w gminach DE w 2016 r. 313
Ryc. 6.19. Stopa bezrobocia na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) w listopadzie 2024 r. 316
Ryc. 6.20. Zmiany liczby bezrobotnych w latach 2004-2024 na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według typów miast i gmin 316
Ryc. 6.21. Zmiany dochodów własnych gmin depopulacyjno-emigracyjnych i niedepopulacyjnych w latach 2004-2023 318
Ryc. 6.22. Wskaźnik peryferyjności w Polsce (średnia nieważona). Zidentyfikowane peryferie: 1 – środkowopomorska, 2 – mazurska, 3 – południowopodlaska, 4 – pobużańska, 5 – karpacka, 6 – sudecka. 324
Ryc. 6.23. Zmiany w sieci autobusowej na południowo-wschodnich krańcach Polski w latach 1990-2019. 325
Ryc. 6.24. Złożony wskaźnik dostępności do usług publicznych. 326
Ryc. 6.25. Jakość Internetu mobilnego w 2022 r. 326
Ryc. 6.26. Potencjalne zagrożenie miast w Polsce wykluczeniem energetycznym: typologia na podstawie źródeł ogrzewania węglem i drewnem (2021) oraz przewidywanego (2030) udziału ludności starszej 327
Ryc. 6.27. Ubóstwo dochodowe na obszarach DE w 2018 r. 328
Ryc. 6.28. Wartości syntetycznego wskaźnika problemowości (2020) w gminach zdelimitowanych jako depopulacyjno-emigracyjne 330
Ryc. 6.29. Obszary depopulacyjno-emigracyjne na tle obszarów problemowych i ich genezy 331
Ryc. 6.30. Położenie miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze (MTF) na tle zdelimitowanych gmin i MOF 338
Ryc. 6.31. Zmiany liczby ludności w głównych regionach fizycznogeograficznych (krajobrazowych) w latach 1975-2020. 342
Ryc. 6.32. Zmiany liczby ludności w typach krajobrazu (wg A. Richlinga i A. Dąbrowskiego, 1995) w latach 1975-2020 343

Ryc. 6.33. Zmiany liczby ludności w higrofilnych typach krajobrazu (wg A. Richlinga i A. Dąbrowskiego, 1995) w latach 1975-2020 343
Ryc. 6.34. Zmiany liczby ludności w typach krajobrazu (wg A. Richlinga i A. Dąbrowskiego, 1995) w Karpatach i Sudetach w latach 1975-2020..... 344
Ryc. 6.35.Udział obszarów depopulacyjno-emigracyjnych pod względem powierzchni i ludności w głównych krainach fizycznogeograficznych (wg A. Richlinga i A. Dąbrowskiego, 1995) w 2025 r. 346
Ryc. 7.1 (ryc. 3.22, s. 161, zmodyfikowane)**.** Efektywność rejestrowanych migracji w MOF w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat 357

Spis tabel

Tabela 1.1. Podstawowe informacje o klasyfikacji hierarchiczno-funkcjonalnej (osadniczo-funkcjonalnej) miast i gmin przedstawionej na ryc. 1.4 48
Tabela 2.1. Różnice liczby rejestrowanej ludności według różnych ujęć klasyfikacyjnych (ludność ogółem) 59
Tabela 2.2. Różnice liczby rejestrowanej ludności według różnych ujęć klasyfikacyjnych (ludność w wieku 20-39 lat)..... 60
Tabela 2.3. Różnice liczby rejestrowanej ludności w wieku 20-39 lat według PESEL (I 2021) i definicji międzynarodowej (rezydenci NSP 2021) według kategorii hierarchiczno-funkcjonalnych gmin i regionów historycznych..... 62
Tabela 2.4. Porównanie liczby gmin, w których odnotowano różnice między BDL a PESEL (dane.gov.pl) 67
Tabela 2.5. Kategorie ludności w Narodowych Spisach Powszechnych 2002 i 2011 72
Tabela 2.6. Podstawowe informacje o liczbie ludności i zgodności adresów zameldowania oraz zamieszkania lub korespondencyjnych w województwie mazowieckim według kategorii wieku w 2010 r. 95
Tabela 2.7. Porównanie liczby ludności według szacunku grid z rezydentami (NSP 2021) 100
Tabela 2.8. Dane o różnicach ludności w wybranych miejscowościach województwa opolskiego (początek 2007 r.) 102
Tabela 2.9. Podstawowe dane o ludności badanych miejscowości województwa dolnośląskiego (2020) 102
Tabela 2.10. Szacunek liczby osób niezameldowanych a faktycznie zamieszkałych w aglomeracji warszawskiej w 2010 r. 105
Tabela 2.11. Liczba ludności dziennej i nocnej według dzielnic oraz porównanie z ludnością ‘zamieszkałą’ (GUS)..... 110
Tabela 2.12. Liczba mieszkańców w Warszawie w końcu 2023 r. według danych telemetrycznych i GUS 113
Tabela 2.13. Charakterystyka źródeł danych, mogących być wykorzystanych w analizie depopulacji i migracji młodych osób 120
Tabela 3.1. Liczba gmin wyludniających się w okresach międzyspisowych (1950-2021) według różnych podziałów terytorialno-funkcjonalnych 127
Tabela 3.2. Udział powierzchni gmin wyludniających się w okresach międzyspisowych (1950-2021) (w procentach powierzchni całego regionu) według różnych podziałów terytorialno-funkcjonalnych..... 128

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 3.3. Podstawowe informacje o zdelimitowanych gminach depopulacyjnych 134
Tabela 3.4. Liczba miast wyludniających się w poszczególnych okresach międzyspisowych w podziale na regiony historyczno-kulturowe i kategorie miast (kategorie miast i gmin według stanu współczesnego)..... 137
Tabela 3.5. Podstawowe dane o delimitacji miast wyludniających się w latach 2004-2023 142
Tabela 3.6. Liczba wyludniających się miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) w okresach międzyspisowych w latach 1950-2021..... 144
Tabela 3.7. Liczba wyludniających się miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) w latach 2004-2023..... 146
Tabela 3.8. Zmiany liczby ludności w wieku 20-39 lat w latach 2004-2023..... 151
Tabela 3.9. Zmiany w strukturze wieku młodej populacji w latach 2004-2023 według województw 152
Tabela 3.10. Zmiany liczby ludności w wieku 20-29 lat według płci w latach 2004-2023 153
Tabela 3.11. Bilans rejestrowanych migracji w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat według typów gmin 159
Tabela 3.12. Bilans rejestrowanych migracji w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat według województw 159
Tabela 3.13. Bilans rejestrowanych migracji w latach 2014-2023 w kategorii wieku 20-39 lat według województw i MOF (bez przemeldowań wewnątrz MOF, MOF przyporządkowane na podstawie lokalizacji miasta węzłowego)..... 161
Tabela 4.1. Charakterystyka typologii miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) 167
Tabela 4.2. Wykaz zdelimitowanych depopulacyjnych miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) według województw i kategorii miast-ośrodków węzłowych 169
Tabela 4.3. Liczba gmin z nadmiernym odpływem młodej populacji (20-39 lat) według województw i wartości wskaźnika efektywności migracji..... 177
Tabela 4.4. Miasta (gminy miejskie i miejsko-wiejskie) z nadmiernym odpływem młodej populacji (20-39 lat) w latach 2014-2023 według województw i typów hierarchiczno-funkcjonalnych (wykaz wszystkich gmin w załączniku)..... 178
Tabela 4.5. Miasta (gminy miejskie i miejsko-wiejskie) z nadmiernym odpływem młodej populacji (20-39 lat) w latach 2014-2023 według MOF i przedziałów wskaźnika efektywności migracji 181
Tabela 4.6. Liczba zdelimitowanych gmin według województw 186
Tabela 4.7. Charakterystyka zdelimitowanych gmin depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według województw..... 186
Tabela 4.8. Charakterystyka zdelimitowanych gmin depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według regionów historyczno-kulturowych 187
Tabela 4.9. Charakterystyka zdelimitowanych gmin depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według typów miast i gmin 188
Tabela 4.10. Charakterystyka zdelimitowanych MOF depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według województw..... 189
Tabela 5.1. Bilans międzygminnych migracji wewnętrznych w latach 1989-2023 według głównych regionów historycznych i województw (w tys.)..... 196
Tabela 5.2. Bilans przepływów wewnątrzkrajowych w latach 1989-2003..... 201
Tabela 5.3.Bilans przepływów wewnątrzkrajowych w latach 2004-2023..... 201
Tabela 5.4. Różnice w strukturze przepływów w latach 1989-2023 (porównanie udziałów procentowych, a nie wartości bezwzględnych) 202

Tabela 5.5. Kierunki rejestrowanych przepływów populacji w wieku 20-29 lat w latach 2021-2023 (w tys.) 225
Tabela 5.6. Odpływy z województw w wieku 20-29 lat w latach 2021-2023 do typów gmin (w całym kraju) 227
Tabela 5.7. Liczba ogółem i struktura pochodzenia małżonków w wydzielonych kategoriach miast (wraz z otaczającymi powiatami) w latach 2005 i 2006 232
Tabela 5.8. Kierunki rejestrowanych przepływów populacji w wieku 20-29 lat w latach 2021-2023 234
Tabela 5.9. Kierunki rejestrowanych przepływów populacji w wieku 20-29 lat w latach 2021-2023 235
Tabela 5.10. Różnica (nadwyżka lub niedobór) kobiet w rejestrowanych migracjach do miast wojewódzkich w Polsce w latach 2021-2023 według kategorii wieku (identyfikacja na podstawie wieku w roku zameldowania) 236
Tabela 5.11. Feminizacja i maskulinizacja w wieku 20-34 lata w 2023 r. według województw oraz kategorii miast i gmin 240
Tabela 5.12. Miejskie obszary funkcjonalne (MOF), w których wskaźnik feminizacji w 2023 r. w wieku 20-34 lata był równy lub niższy niż 80, albo w latach 2003-2023 wzrósł o co najmniej 10 kobiet na 100 mężczyzn 243
Tabela 5.13. Atrakcyjność migracyjna miast powiatowych grodzkich w 2022 r. Źródło: Śleszyński (2023b) (Raport Rządowej Rady Ludnościowej). 247
Tabela 6.1. Charakterystyka małżeństw w latach 2004-2023 według gmin i MOF oraz typów obszarów 257
Tabela 6.2. Charakterystyka małżeństw w latach 2004-2023 według województw oraz typów obszarów (rok 2004=100) 258
Tabela 6.3. Charakterystyka ruchu naturalnego w latach 2004-2023 według typów obszarów 259
Tabela 6.4. Liczba zgonów na 100 urodzeń w latach 2004-2023 według województw i typów obszarów 260
Tabela 6.5. Współczynnik dzietności ogólnej (TFR) w gminach zdelimitowanych jako depopulacyjno-emigracyjne w 2023 r. według województw oraz typów miast i gmin w 2003 i 2023 r. (porównanie) 262
Tabela 6.6. Zastępowalność pokolenia 20-39 lat w gminach zdelimitowanych jako depopulacyjno-emigracyjne w 2023 r. (liczba osób w wieku 0-19 lat na 100 osób w wieku 20-39 lat) według województw oraz typów miast i gmin 265
Tabela 6.7. Charakterystyka populacji starszej (60 i więcej lat) oraz sędziwej (80 i więcej lat) w gminach zdelimitowanych jako depopulacyjno-emigracyjne (DE) w latach 2003-2023 według województw (stan na koniec roku, różnica 20 lat) 266
Tabela 6.8. Bilans ludności na obszarach DE w latach 2022-2050 według województw 269
Tabela 6.9. Liczba gmin w typach klasyfikacji Webba i zmiany w latach 2004-2023 277
Tabela 6.10. Rejestrowane migracje zagraniczne na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych w Polsce w latach 2004-2023 (bez roku 2015) 280
Tabela 6.11. Podstawowe dane o emigracji „czasowej" na obszarach DE w roku 2002 i 2021 282
Tabela 6.12. Podstawowe dane o imigracji „czasowej" na obszarach DE w roku 2021 według typów miast i gmin oraz województw (w tys.) 286
Tabela 6.13. Gminy na obszarach DE, w których w 2021 r. liczba zarejestrowanych obcokrajowców na 100 zameldowanych obywateli Polski była większa, niż 15 288

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027

Tabela 6.14. Wydane oświadczenia o powierzeniu pracy na obszarach DE w latach 2017 i 2021 według typów miast i gmin oraz województw 289
Tabela 6.15. Nadane statusy UKR w PESEL (stan w czerwcu 2024 r.) według typów miast i gmin oraz województw 291
Tabela 6.16. Bilans „czasowych" migracji zagranicznych w Polsce i na obszarach DE w 2021 r. według typów miast i gmin oraz województw (w tys.) 293
Tabela 6.17. Gęstość zaludnienia obszarów depopulacyjno-emigracyjnych w gminach w typach E-G (podmiejskie, 'małomiasteczkowe', typowo wiejskie) w 2023 r. według województw (osób na km^2)..... 295
Tabela 6.18. Struktura wielkości wsi i udziału liczby ludności w poszczególnych klasach wsi na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych w 2023 r. według województw 297
Tabela 6.19. Zmiany w liczbie ludności miejscowości wiejskich w latach 2002-2021 oraz struktura wieku według klas wielkości..... 299
Tabela 6.20. Wybrane informacje o planowaniu przestrzennym w zakresie lokalizacji osadnictwa w gminach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według województw... 301
Tabela 6.21. Skutki bezładu przestrzennego na obszarach wiejskich i w rolnictwie 306
Tabela 6.22. Wybrane informacje o rynku pracy w gminach depopulacyjno-emigracyjnych według województw 310
Tabela 6.23. Liczba i struktura pracujących w 2016 r. na obszarach DE według województw 311
Tabela 6.24. Charakterystyka bezrobocia (według definicji bezrobocia rejestrowanego) w latach 2004-2024 na obszarach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według typów miast i gmin oraz województw 315
Tabela 6.25. Dochody własne budżetów gmin na 1 mieszkańca w gminach depopulacyjno-emigracyjnych (DE) według województw oraz typów miast i gmin w latach 2019-2023 (średniorocznie) 318
Tabela 6.26. Wskaźnik Jakości Życia w gminach różnych typów w Polsce (średnia nieważona z gmin, tj. bez uwzględnienia liczby ludności) 320
Tabela 6.27. Wskaźnik peryferyjności w gminach różnego typu (średnia nieważona, tj. bez uwzględnienia liczby ludności)..... 323
Tabela 6.28. Ocena dostępności do przystanków autobusowych w woj. mazowieckim w 2007 r..... 325
Tabela 6.29. Wartości syntetycznego wskaźnika problemowości (2020) według różnych typów miast i gmin oraz województw (średnia nieważona dla gmin)..... 329
Tabela 6.30. Typologia miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze (powiększających lub pogłębiających swój dystans rozwojowy względem innych miast) według okresu 2008-2018+. Miasta powyżej 100 tys. mieszk. i byłe wojewódzkie zapisano wersalikami. Na niebiesko wyróżniono miasta, które zdelimitowano jako depopulacyjno-emigracyjne..... 338
Tabela 6.32. Struktura obszarów depopulacyjno-emigracyjnych pod względem powierzchni w głównych krainach fizycznogeograficznych w 2025 r. 345
Tabela 7.1. Rekomendacje dla polityki rozwoju na obszarów depopulacyjno-emigracyjnych dla różnych kategorii władz publicznych 379

Projekt „Wypracowanie rozwiązań służących przeciwdziałaniu migracji osób młodych z terenów dotkniętych depopulacją" współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027